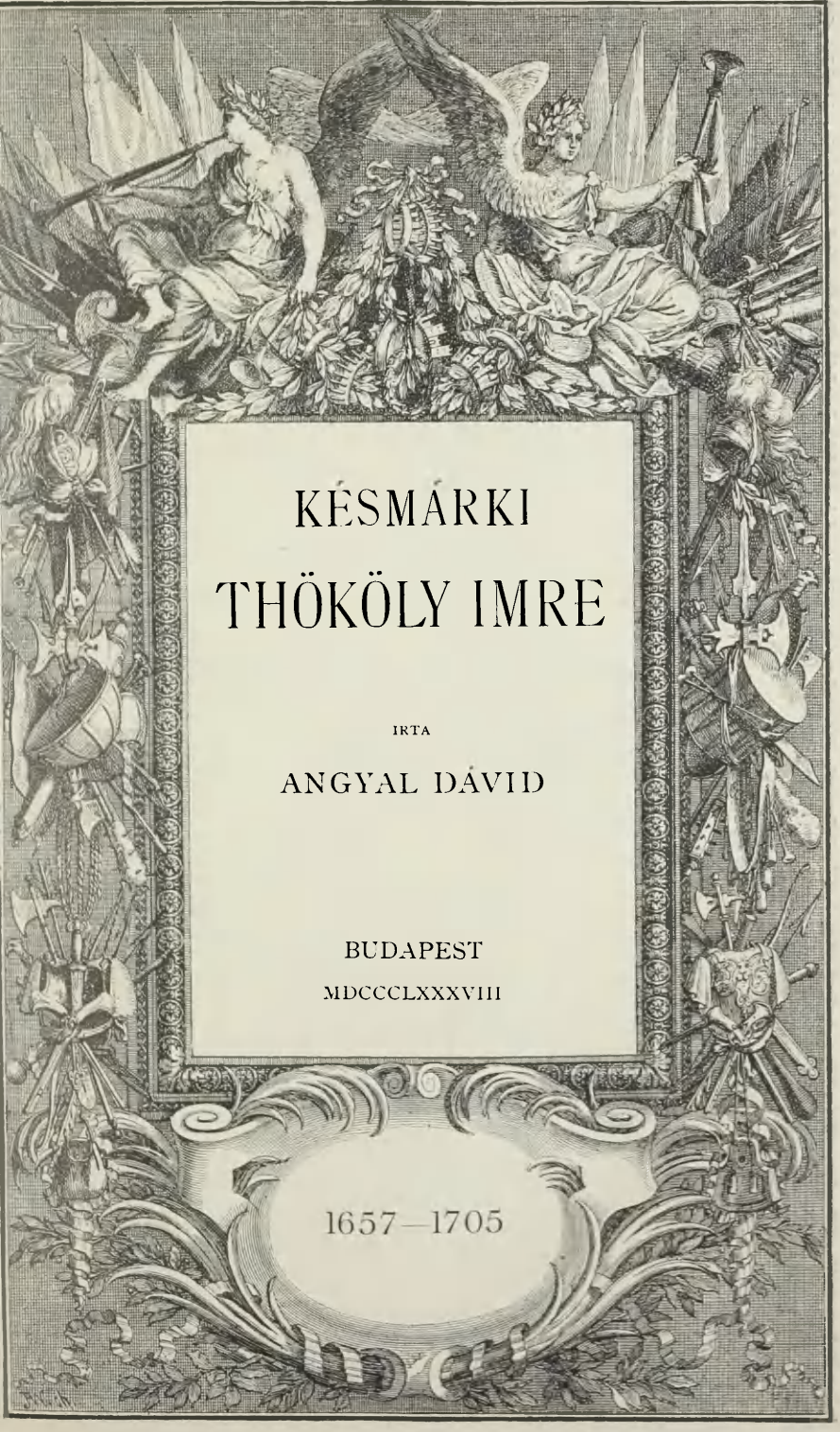

KÉSMÁRKI THÖKÖLY IMRE

IRTA

ANGYAL DÁVID

BUDAPEST

MDCCCLXXXVIII

1657—1705

A M. KIR. ÖRSZ. TISZTÁR
KÖNYVTÁRA

ELSŐ FEJEZET.

ELŐDÖK ÉS GYERMEKKOR.

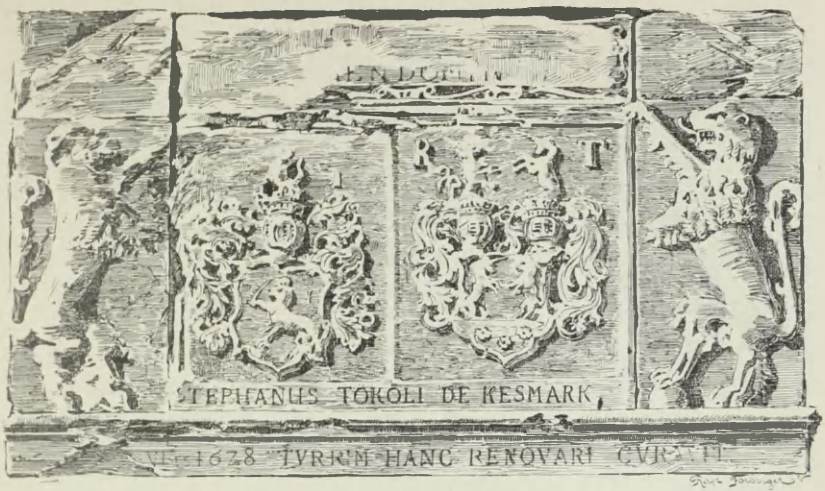

2. THÖKÖLY CZÍMER A KÉSMÁRKI VÁRON

I.

Thököly Imre holtteste már rég porlott idegen földben, már sokat veszített régi fényéből a Thökölyek késmárki vára, midőn a késmárkiak még mindig emlegették a várnak egy hajdani urát, az apáikat sanyargató Thökölycsalád alapítóját. Még a múlt század közepe táján is regéltek a késmárkiak Thököly Sebestyénről, ki lócsiszár volt hajdanában s úgy szerezte volna nagy vagyonát, hogy gyalázatosan visszaélt egy szegény török basa bizalmával, ki a keresztyénségre készülvén áttérni, Sebestyénre bízta kincseit. E történet tudós könyvekbe is átment és ott meg nem érdemelt figyelemben részesült.

Mikép szerezte Thököly Sebestyén vagyonát, nem tudjuk, de az eddig ismert hiteles adatok szerint már 1569 körül vagyonos kereskedő volt Nagy-Szombaton. 1569-ben a magyar kamara kötözve hozatja Semptéről Pozsonyba Thököly Sebestyént. Valószínűen csempészettel volt vádolva, mert az elfogatási parancs a dugárúk elhozatalát is elrendeli. Nem lehetetlen, hogy alaptalanúl vádolták; a

legrosszabb esetben ügyének más komoly következése nem lehetett, mint hogy árúit elkobozták. Ha volt vesztesége, hamar kiheverte, mert sokat és ügyesen fáradozott vagyona gyarapításán. Messze kiterjedtek kereskedelmi összeköttetései. Debreczenben ügynöke volt, nürnbergi kereskedők is hiteleztek neki. De a pénzzel be nem érte, a társadalomban tisztelt állást is óhajtott kivívni. Agilis volt, azaz nemes anyától származott, de mint nem-nemes apának fia, maga sem volt nemes ember, mi bizonyára nyomasztó helyzet volt reá nézve. Nagy, noha nem váratlan öröm érte tehát 1572 október 27-én, midőn ő maga és általa Gábor nevű fia s testvére Vincze fölvétettek a nemesek sorába Tekelháza előnévvel. Az új nemes folytatta űzleteit. Úgy látszik, hogy főleg borral és marhákkal kereskedett. Továbbá szívesen hitelezett a gyakran megszorúlt kincstárnak. Nem mindig készpénzt adott, de szállított olykor bort s talán más egyebet is a végvárak számára. Szállítmányait mint türelmes hitelező jól megfizettette, szerencséjének irigyei űzleteit kemény kifejezésekkel jellemezték, de úgy gondoljuk, hogy noha meg nem felejtkezett a saját hasznáról, bizonyos úrias engedékenységgel is igyekezett lekötelezni az előkelő köröket.

Mert a nemesség elnyerése nem volt legfőbb czélja a hajdani kereskedő nagyravágyásának. A főurak társaságába vágyódott, előkelő birtokra óhajtván szert tenni. 1578-ban megveszi a Fuggerektől Vöröskőt százezer tallérért, azonban Rudolf király nem hagyja jóvá a vételt, de megígéri Thökölynek, hogy ha más jószágot vesz, még pénzzel is fogja segíteni. Az udvarnál nem nézték jó indulattal az űzér ambitióit, bár nem akarták kedvét szegni a készséges hitelezőnek. Azonban nehéz volt kifogni Thököly Sebestyénen. Ez időtájt özvegygyé lett, lehet hogy neje és fia korán elhaltak, szóval Thököly most jó házasság után nézett. Majdnem negyven éves lehetett, midőn

1580-ban nőül vette Dóczy Zsuzsánnát, Nagylucsei Dóczy Gábor tizenöt éves leányát. Így a Dóczyak, Forgáchok s Nyáryak családjába jutván, az udvarnál ezentúl nagytekintélyű rokonai befolyását is latba vetheté. Pedig szüksége volt e befolyásra egy ügyben, melybe még házassága előtt nem annyira bonyolódott, mint bonyolította magát.

Késmárknak ura ugyanis, Laszky Albert, a hírneves Jeromos fia, könnyelműen bánt a pénzzel és szorultságában Rueber János főkapitánynak negyvenkétezer forintért zálogba adta a késmárki várat, az ottani urodalommal és Styavnikkal együtt. 1579-ben Rueber is megszorúl és Thököly Sebestyénnek adja át a zálogot, ugyancsak negyvenkétezer forintért. Thököly nem szívesen bocsátotta volna ki kezéből a szép ingatlanokat. Laszkyval találkozott Bécsben s noha az első találkozáskor a gőgös főúr hevesen összeszólalkozott az ügyeibe hivatlanúl avatkozott tőkepénzessel, nemsokára más hangon beszélt és tizennyolczezer forintot vett kölcsön Thökölytől oly föltétel alatt, hogy ha három év múlva a most már hatvanezer forintra rúgó kölcsönt vissza nem fizeti, Késmárk és Styavnik a Thököly birtokában maradnak zálogjogon. Thököly jól ismerhette Laszkyt, tudhatta, hogy nem három év fog eltelni, míg a könnyelmű lengyel pénzt szerez apai öröksége kiváltására. Valóban Laszky miatt könnyen boldogúlhatott volna, ha Rueberrel s az udvarral meg nem gyűl a baja. Az udvar jobb szerette a hű főkapitány birtokában tudni a Báthory Lengyelországával határos várat, azonban pénzben nem bővelkedvén nem bírta magát elhatározni, hogy Ruebert segítse a kiváltásban. Rueber erőszakhoz folyamodik, a fiatal nejével Késmárkra sietö Thökölyt kizárja a várból, hanem a magyar ügyek vezetője, Ernő főherczeg, helyteleníti eljárását. Hosszas alkudozások folynak, az udvar ingadozik, Thökölyvel különösen az országgyűlés hangulatára való tekintettel nem merészel jogtalanúl bánni, másrészt nem

szívesen bízná Késmárkot a protestáns parvenure. Végre Thököly győz s 1583 elején Késmárkra vonúl. A következő évben Laszky vakmerő támadást intéz a vár új birtokosa ellen a városi lakosok egy részétől támogatva, de az oda sietö császári csapatok kiűzik. Ezentúl Thököly

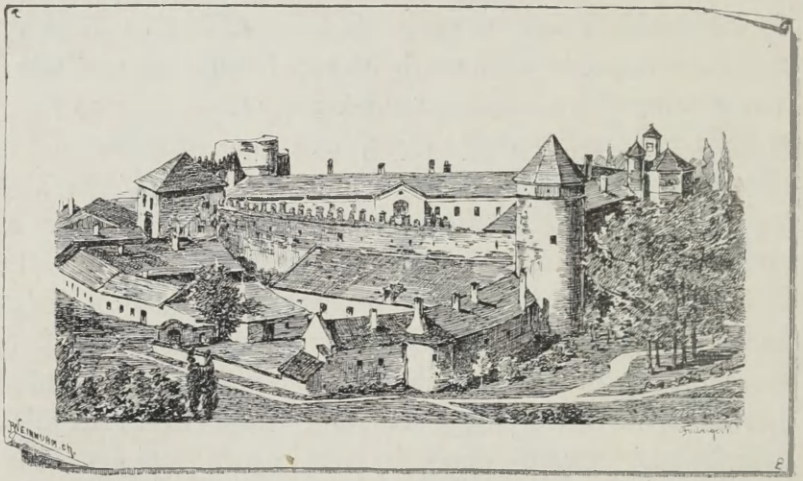

3. KÉSMÁRK: A THÖKÖLY VAR.

háborítatlan ura marad Késmárknak s eddigi szerény előnevét szebben hangzóval cseréli föl.

E változás nem tetszett a késmárkiaknak. Laszky kegyes urok volt s ritkán is fordúlt meg köztök. Elhagyta őket az okosság, midőn alig titkolt ellenszenvvel, sőt egy részök nyílt támadással fogadta az új várurat, kinek származása nem gerjesztett bennök tiszteletet s ki kapzsinak volt híresztelve. Meg is lakoltak ezért. Thököly alig hogy biztosnak érezte magát új fészkében, bosszút akart állani a hajdani rangjához tartozókon és tűntetően villogtatta újdonatúj úri hatalmát. A polgárok nemsokára jogtalan pénzkövetelések és személyes szabadságok durva megsértése miatt emeltek panaszt. Csak akkor mutatkozott Thököly kegyes pártfogónak, midőn idegenek sértették a pol-

gárok érdekeit. Egy fenmaradt adoma jellemzi a késmárkiak akkori hangulatát. Midőn 1591-ben ágyúdörgés hirdette, hogy a vár úrnője fiút szült, egy polgár azt találta mondani: «Kis megváltó született,» — «az ám» felelt a másik, «de ördög az apja.» — Így hozták hírül a párbeszédet a vár urának. De azért nem szükséges ördögi zsarnoknak képzelnünk Thököly Sebestyént, sőt fontolóra kell vennünk, hogy ingerült kedélyét a visszaélésekre mintegy kihívta a határozatlan jogviszony, mely közte és a város közt fenállott. Késmárk szabad községnek hitte magát és felfogását Rudolf király udvarában is helyeselték. De midőn a régi királyok a késmárki várat és urodalmat egyes főuraknak ajándékozták, veszedelmes rést ütöttek a város szabadságán. Thököly előzői sem hagyták érintetlenül e rést, s midőn ő azt kíméletlenül tágította, csak a polgárok érzéseit és érdekeit sértette s nem egyszersmind a korabeli főurak nagy többségének jogérzetét. Az erőszakosságai vizsgálatára kiküldött királyi bizottság bár nem merte minden tartalék nélkül helyeselni eljárását, a polgárokat inkább korholásban, mint védelemben részesíté.

Bizonyos, hogy Thököly ez ügy miatt nem játszotta el a főurak becsülését. Eleinte ugyan mintha ezek körében sem találta volna el a kellő hangot, legalább Nogarolli főkapitány 1584-ben rendre utasítja gőgös modora miatt. De akkor némi ingerültség játszott közbe mind a két fél részéről. A magyar főurak közt azonban csakhamar oly otthonos volt Thököly Sebestyén, mintha köztök nevelkedett volna. Vagyona, kiváló értelmessége, rokoni összeköttetései és rátartós magaviselete egyaránt elősegíték tekintélye öregbedését. Három országgyűlés nevezetes bizottságok tagjává nevezi ki. A tizenöt éves török háborúban gyakran találkozunk nevével. Részt vett Győr diadalmas ostromában Schwarczenberg oldala mellett. E hadi

ténye miatt bárói rangot kapott s most már a vagyonnal szerzett nemesség tekintélyének foltjait megaranyozta a katonai dicsőség. A harczmezőn inkább eszélyes tanácsai,

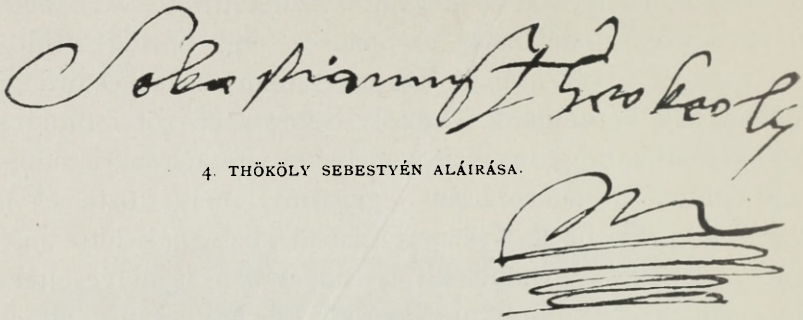

4. THÖKÖLY SEBESTYÉN ALÁIRÁSA.

mint merész kezdeménye által vonta magára a figyelmet. Majd Bocskay táborához csatlakozik s ekkor már nevét az ország legelőkelőbb főuraiéval együtt emlegetik; a bécsi béke előkészítésében is részt vesz, mint Bocskay egyik küldöttje.

A fölkelők táborába főleg erős protestáns érzelmei vezették. Kalvin tanaihoz hajlott, valószínűen az általa igen kedvelt Lám, vagy Ambrosius Sebestyén késmárki papnak tanácsai következtében. A tudós Ambrosiusnak akkortájt híres nyilvános vitái voltak a késmárki várban a lutheránus Grawerus Alberttel az ubiquitás tanáról. Thököly különben is becsülte a tanúltságot s gyermekei taníttatására nagy gondot fordított. Családi életének boldogságát csak legtöbb gyermekének kora halála zavarta meg. Neje 1596. évben meghalt s Thököly egy nem egészen hiteles adat szerint harmadszor is házasodott volna. Hatvanadik évét rég betölthette, mikor 1607-ben meghalt. Bár utolsó éveiben egyik szemére vak volt, tevékeny maradt mindvégig. Föltehetjük, hogy elégűlten töltötte utolsó éveit, hisz gyermekei maradtak, kik rangját s vagyonát örökölték s így legfőbb kívánságait teljesítette az élet. Érdekes alakja családja történetének küszöbén mint ösztönző példa áll,

THÖKÖLY ISTVÁN ÉS FIA.

(Eredeti olajfestményről, mely Poprádon a Kárpát-egylet muzeumában őriztetik.)

mely hirdetni látszik, hogy nagy világi sikerek járnak a szívós kitartás és ügyes alkalmazkodás nyomán.*

II.

Örökösei közől Thököly István gondoskodott a család fentartásáról és tekintélye fejlesztéséről. 1581-ben született s Késmárkon, Lőcsén majd Sárospatakon is taníttatták. Tizennégy éves korában Lám Sebestyén kikíséri a külföldre, hol István nyolcz évig tanúlt és útazott. A briegi középiskolában tanúlt vagy két évig, 1596 szept. 17-én iratkozott a heidelbergi főiskola anyakönyvébe. Negyedfél évnél tovább tartózkodott Heidelbergben némi megszakításokkal, melyeket messze földre tett kirándúlásai okozhattak. Valószínűen jogot tanúlt, a szaktudományokban miként haladt előre, arról nincs tudomásunk, de a görög nyelvben való jártasságát dícsérte az egyetem nagy tekintélyű rectora, Stenius Simon, ki két zsoltárnak görög versekben készűlt fordítását neki ajánlotta. Szegény Szenczi Molnár Albert is ugyanekkor tanúlt Heidelbergben s Thököly jó indulata jeleivel s pénzzel is enyhítgette a nemes buzgalmú ifjú nyomorát. 1600-ban április 24-én valószínűen Károlyi Mihály társaságában elhagyja Heidelberget és 1603-ig folyvást útazik. Így Németországon kívül

* Thököly Sebestyénnek 1580 előtti életére nézve l. nemesi levelét (Orsz. Lev.); Thököli Sebastiani originalia documenta (Nemz. Múz. Kézir. 1165 FL); Károlyi Árpád: Thököly Sebestyén megszerzi Késmárkot (Századok 1878); Thúróczy Ladislaus: Ungaria cum suis regibus. Tyrnaviæ 1768 239. l. s Kriebel János értekezését a Thököly-családról (Anzeigen k. k. privilegirte aus sämmtlichen k. k. Erbländern Wien 1774 St. XII. s k. k.) — Késmárkhoz való viszonyára nézve: Wagner: Analecta Scepusii II. 297. l. s k. k. Chr. Genersich: Merkwürdigkeiten der k. Freystadt Kesmark. Caschau 1804 I., II. és különösen Károlyi becses értekezését. Egyéb részletekre nézve Károlyi, Wagner, Genersich s Kriebel munkáin kívül l. Corp. Jur. 1588 A 13, 1597 A 11, 1600 A III. 1606 Pac. Vien. Katona XXVII. 455, 456. és Oratio Funebris — Susannæ Doczi — Consecrata a Sebastiano Ambrosiano. Heidelbergæ A. 1600.

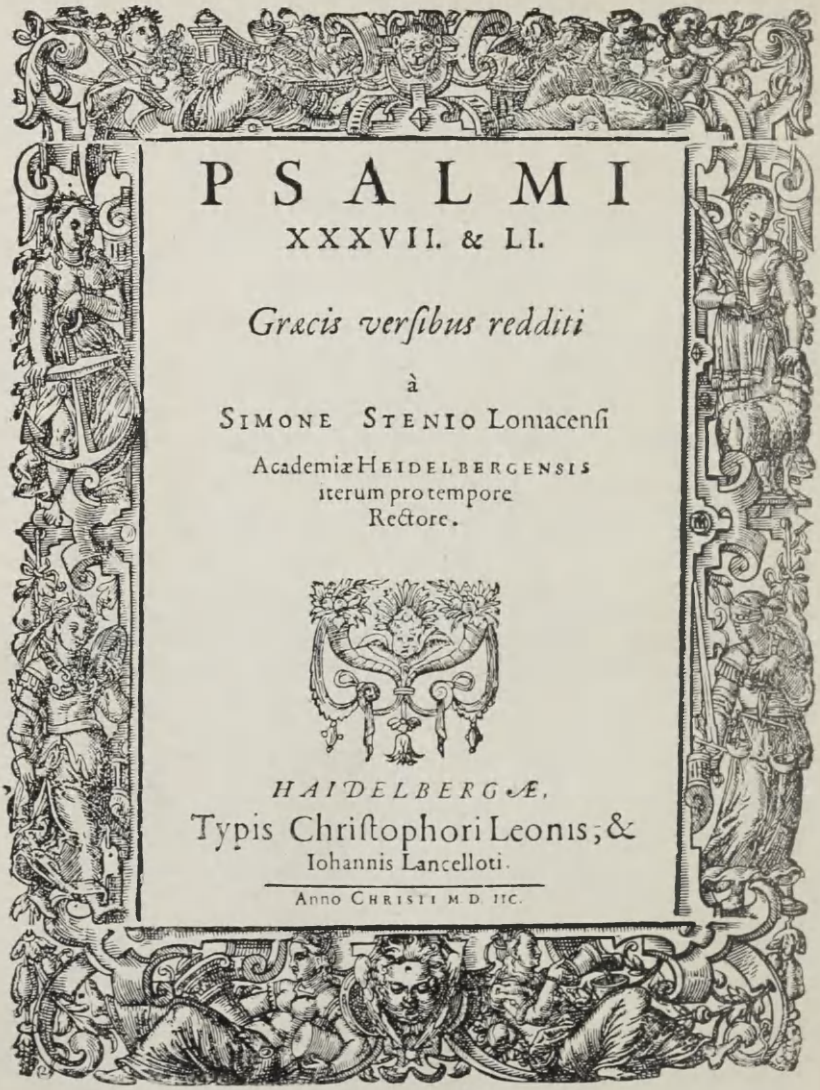
PSALMI
XXXVII. & LI.

Græcis verſibus redditi

à

SIMONE STENIO Lomacenſi

Academiæ HEIDELBERGENSIS
iterum pro tempore
Rectore.

HAIDELBERGÆ,
Typis Chriſtophori Leonis; &
Iohannis Lancelloti.

Anno CHRISTI M.D. IIC.

5. STENIUS MŰVÉNEK CZÍMLAPJA.

GENEROSAE SPEI ET INDOLIS ADOLESCENTI STEPHANO THEOKELIO Baroni Vngaro.

Salutem dicit SIMO STENIVS Acad. Heidelbergensis pro tempore iterum Rector.

Heri in Concione cum perquam appositè, Generose BARO, *dicta quadam ex Psalmis 37. & 51. citarentur, recordatus sum versuum meorũ quib. vtrumq; reddidi. Statim igitur domum reuersus inter chartulas meas latitantes quæsiui ac inuentos pellegi, cumque non viderentur indigni, qui communicarẽtur cum adolescentib. pijs & Græcæ linguæ studiosis, facile passus sum eos imprimi, præsertim cum psalmorũ alter præclare doceat, quid in sua cuiq; nostrũ vocatione agendũ sit, ne ex impatientia & impiorũ prosperitate vel Deo ipsi respõsemus, vel in pietatis & virtutis cultu negligentiores fiamus: alter pulcerrimã formulam præscribat, qua resipiscentes vti possint, tum ad Deũ, peccata sua confitendo, tum ad homines, consolando lapsos & erudiendo deducendoq; ad vias Domini vt ad ipsum conuertantur. Tibi autem* GENEROSE BARO, *versiculos hosce dedicare volui, quem scirem & pietatis flagrare studio, & in Græca lingua addiscendã eam fecisse progressionem, vt tuo propemodum Marte assequi queas sensum eorum, quæ Græcè siue in soluta siue in ligata oratione exponuntur. Vale. Dab. prid. Non. Quint. An. cIↃ IↃ xcviii.*

6. AZ AJÁNLÓ LEVÉL ELSŐ LAPJA.

beutazta a Svajczot, s Olaszországot, ellátogatott franczia, angol s németalföldi városokba is. Huszonkét éves korában Mátyás főherczeg udvarába került, s több évig maradt itt.

Ily nevelés elégséges előkészítés lett volna fényesebb szerepre is, mint a minőt Thököly István játszott. De ő

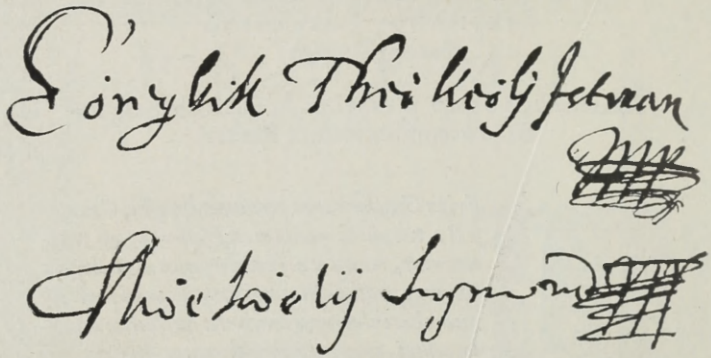

7. IDŐSB THÖKÖLY ISTVÁN ÉS THÖKÖLY ZSIGMOND ALÁIRÁSA.

nyugalmas és hosszú életet élt, noha családja történetében mély nyomokat hagyott hátra ez okosan nyugalmas élet. 1610-ben Miklós testvérével együtt a Rueberek jogát Késmárkra és Styavnikra családja részére kiváltja 13,000 forintért. Miklós kora halála után (1617) István egyedüli ura a birtokoknak. A következő évben fia szűletik Hoffmann Zsófiától, Hoffmann György kamarai tanácsos leányától, ki elhalt a szűlés utóbajaiban. Azt kell hinnünk, hogy e házasság előnyös volt Thököly Istvánra nézve. A jó házasságok kötése házi politikája volt a Thökölyeknek, mint sok más családnak, noha kevesen használták ki annyi ügyességgel az emelkedés ez eszközét, mint a tekintélyben oly hirtelen gyarapodó Thökölyek. Két évvel Hoffmann Zsófia halála után Thököly nőűl veszi Thurzó György nádor leányát, Katalint. 1626-ban a nádor özvegye is elhalván, hét leányára szállottak a Thurzó birtokok s e leányok utódai még ma is bírják azokat osztatlanúl. Ez örökség jelentékenyen gyarapította a Thököly ház vagyonát s tekin-

8. A KÉSMÁRKI VÁRTEMPLOM

télyét még nagyobb mértékben emelte az új rokonság a Thurzókkal. Vígan és fényesen folyt az élet a késmárki

9. A SZÓSZÉK A VÁRTEMPLOMBAN.

várban, melyet a világlátott várúr kiépített és feldíszített. Nemcsak maga akart gyönyörködni termeiben, bútoraiban, festményeiben, szerette azokat előkelő vendégeknek muto-

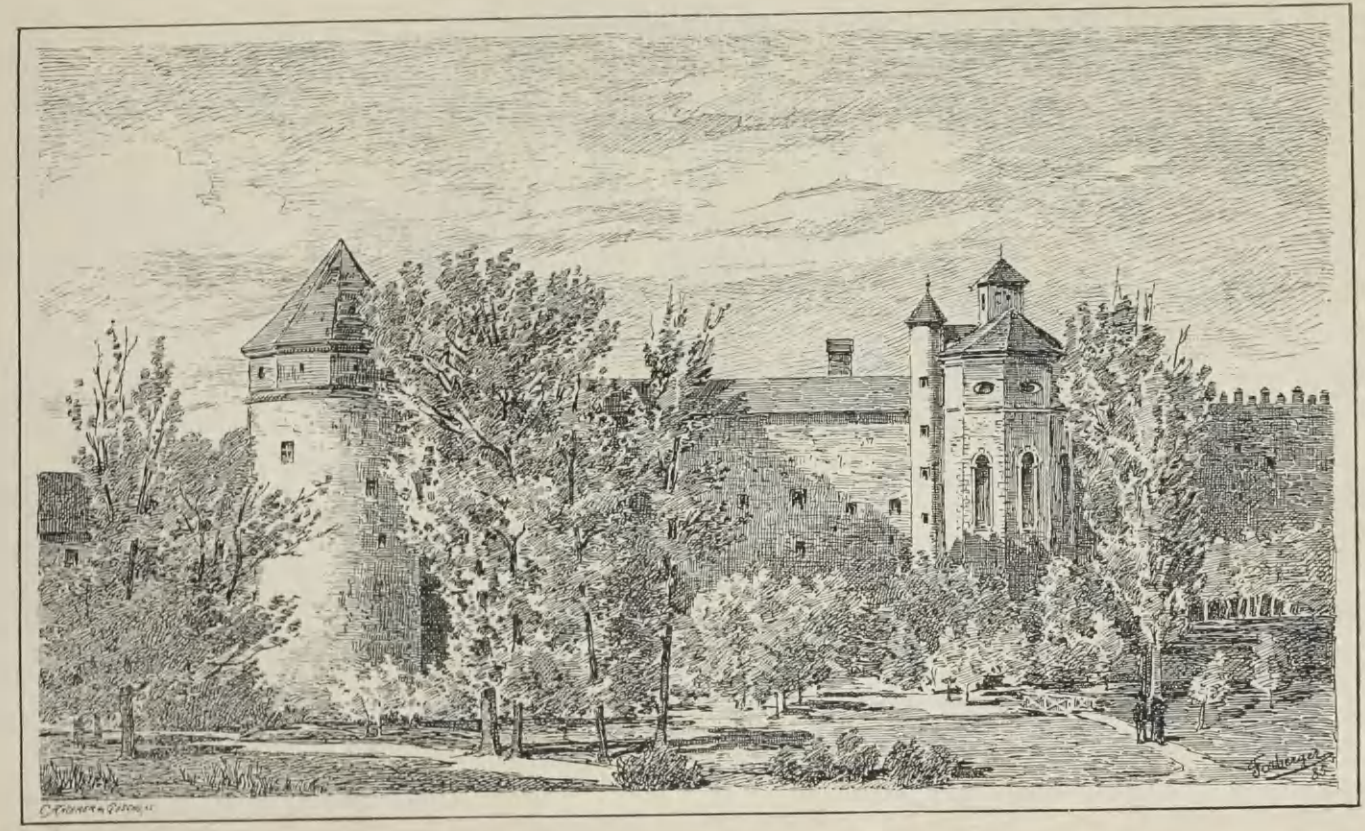

gatni. Nem egy hírneves vendég töltött ekkor jó napokat a késmárki várban. Kemény János 1644-iki táborozásakor egy szombat napján ért Késmárkra és a várúr sok kérésére betért hozzá lakomázni. Noha fogadása tiltotta Keménynek szombat napján a boritalt, a tábori fáradalmak után kétszeresen jótékony hatású kényelem, «a sok szép szók, kénálások, köszöngetések, az bor és musika s az jó izgató, az ördög» arra bírták Rákóczi György vezérét, hogy fogadását megszegje. Saját szavai szerint lelkiismerete nem engedte e miatt csendesnek lennie, de úgy látszik, hogy azért nem neheztelt a Thökölyekre.

Annál inkább nehezteltek rájok a késmárki polgárok, a gyakori vendéglátások miatt is, de sokkal jobban más okokból. Rosszabb időket nem értek a késmárkiak, mint Thököly István urasága alatt. Jobbágyainak tekintette őket, nem elégedett meg az évi adóval, melyet pontosan fizettek, mivel azt hitték, hogy csakis ezzel tartoznak az uraságnak, hanem borát mérette velök, a városi malom jövedelmét követelte tőlök, vendégeit szállásoltatta nálok, mesterembereikkel ingyen dolgoztatott, személyes szabadságukat semmibe vette. A késmárkiak királyi oltalomlevelet kérnek s az 1646/7-iki országgyűlésre követeket küldenek. De nem sokra mennek panaszaikkal. A rendek ez országgyűlésen méltatlankodva emlegetik általában a városok túlkapásait a nemesség jogaival szemben, azt meg épen nehezen tűrik, hogy Késmárk szabad királyi városnak kívánja magát elismertetni s hogy királyi oltalomlevelet kapott. A királyi válasznak Késmárkra vonatkozó pontja a rendek érzéseit nem akarja sérteni, de egyszersmind a város bizonyos jogaira is hivatkozik, melyeket igaz, hogy jogi úton s nem erőszakkal kellene védelmezni. Ez országgyűlés koronázta meg IV. Ferdinandot. Hogy gondolt volna a kormány arra, hogy Késmárk miatt kedvetlenitse a rendeket? Azért az 1647-iki 118-ik törvényczikkely meg-

semmisíti az említett királyi oltalomlevél érvényét és teljesen Thököly kényére bízza Késmárkot. A polgárok a mind komolyabb sérelmek s fenyegetések ellenében tettleges védelemre szánják el magokat. Egész kis háború kezdődik a várúr és alattvalói közt. Thököly gyalogságot hozat árvai jószágaiból s Abaffy András, az árvai kapitány szívesen hozta őket. Ismételten fosztogatták az árvaiak a polgárokat s a prédából jutott egy rész Abaffynak is. 1647-ben kezdődött e háborús állapot s eltartott jó ideig, a késmárkiak ez alatt sokat szenvednek, de megtagadnak minden jogtalan követelést s még a jogosat is, bizonyára nem mindig daczból, hanem olykor pénztelenség miatt. Azonban 1648 vége felé Thököly erélye lankadni kezd, megelégli Abaffy hadi vállalatait ennek nem nagy örömére. Egészsége is hanyatlott, de főleg az a megfontolás lágyította szívét, hogy viselt dolgai rossz vért szülhetnek Bécsben, miből végre is családjának kára lehet, pedig egy okos alkú Késmárk városával érdekeit nem sérti. Még életében köttetik meg Bécsben a város előljáróival a szerződés, mely kijelöli a földbirtokos és az alattvalók tulajdonának határait s bő anyagi kárpótlást biztosítván a Thököly-családnak, előkészíti a város felszabadulását.

A politikai életben a protestáns s alkotmányos ellenzék táborához tartozott. Még apja oldala mellett részt vett a bécsi béke előkészítésében. Majd Bethlen Gábor hívei között találjuk. Eszterházy Miklós azok közé sorolja, kik Bethlent hívták vagy kedvvel fogadták. Bethlen valóban jó hasznát vette Thököly eszélyének s néha elegendő biztosíték mellett adott kölcsöneinek is.* Thököly viszonya

* Már Genersichből is kivehető, hogy Thököly István Bethlen hívei közé tartozott, s újabban kiadott okirat-gyűjtemények hibásnak tüntetik föl Szalay László (M. T. v. 184. l.) s Fessler-Klein IV. 365. l.) azon állítását, hogy «Thököly István II. Ferdinánd iránti hűségében inkább oda hagyta veszni hetvenezer magyar forinton vásárolt bodrog-keresztúri urodalmát, mintsem hogy Bethlenhez álljon». Ez állítás az ifjabb Thököly István részére kiállított grófi diplomából

Rákóczy Györgyhöz még bizalmasabb és meghittebb volt. A fejedelem békét kötvén a császárral, sokat fáradozik azért, hogy Thököly visszahelyeztessék a zavarok alatt elfoglalt lengyelországi jószágának birtokába. A Krakkóhoz közel eső és Thökölynek inscribált blasovai jószágot ugyanis IV. Ulászló lengyel király 1645-ben elvette Thökölytől

10. A THÖKÖLY-BÁSTYA KÉSMÁRKON.

átruházván azt Wesselényi Ferenczre. Azonban a linczi béke után a Rákóczy által kivívott császári közbenjárás visszaszerezte Thökölynek Blasovát s Wesselényi hiában

van átvéve, (Orsz. Lev. N. R. A. Fasc. 132. No. 18.) Természetes, hogy e diploma ki akarván emelni Thököly két ősének érdemeit és hűségét, hivatalos ünnepélyességgel nagyítja a szövegbe illő tényeket s elhallgatja az oda nem illőket. Bodrog-Keresztúr miatt valóban volt ügye Thököly Istvánnak Bethlennel, miből pör lett a Thökölyek és Bethlen örököse közt. (N. R. A. Fasc. 411., No. 29. s Fasc. 685., No. 50.) De a diploma túlozza Thököly kárát és hűségét. Annyit el lehet ismerni, hogy Thököly szolgálatai a Bethlen érdekében nem voltak igen szembetűnők s hogy alkalmilag az udvarral való jó viszonyát sem hanyagolta el.

panaszkodott, hogy «az eretnek lázadót» az udvar inkább támogatja, mint őt, a hű alattvalót.* Különben nemcsak a protestánsok táborában voltak Thökölynek barátjai. Az országgyűlések több ízben választják meg a királyi tábla ülnökévé s talán föltehetjük, hogy ezzel ismereteibe és igazságszeretetébe vetett bizalmuknak akarták jelét adni. 1651-ben halt meg s így hetven évet élt a késmárki vártemplom egy felírása szerint jámborúl, békésen és dícséretesen.**

III.

Fiai közől a Hoffmann Zsófiától született Zsigmond volt az idősebb, de a családi és az országos történetben az öt évvel ifjabb Istvánnak, Thurzó Katalin gyermekének jutott a kiválóbb szerep. Zsigmondról itt csak annyit említünk meg, hogy az 1655-iki országgyűlésen, midőn Wesselényi választatott nádorrá, Csáky Istvánnal s Rhédey Ferenczczel együtt őt is nádorjelöltnek szemelte ki III. Ferdinánd, mi eléggé mutatja a Thököly család akkori tekin-

* A blasovai jószágot később visszaszerezte Széchy Mária ifj. Thököly Istvántól, cserében adván érte az enyiczkei kastélyt s négy, Murányhoz tartozó falut. (L. Thököli Imre végrendeletét, közli Thaly Kálmán. M. H. H. Scr. XXIV. 552. l.)

** Neveltetésére nézve l. Ambrosius id. h.. Wagner Anal. IV., Psalmi XXXVII. et LI. Græcis versibus redditi a Simone Stenio. Heidelbergæ. 1598. Tœpke: Die Matrikel der Universität Heidelberg. Heidelberg 1886 és Szenczi Molnár Albert naplója (Történeti Lapok, 1876); a késmárki ügyekre nézve l. Genersich I., Haim Gáspár Krónikája 200., 204. l. (múzeumi példány), Acta Generalis Diætæ 1647 (N. M. Kézirat), Declaratio postulatorum Fam. Thök. in negotio Kesmark (O. L. N. R. A. F. 158., No. 57); Abaffy András levele Thököly Istvánhoz (Orsz. Lev. Thököly Levéltár II. csomó), egyéb részletekre nézve l. Galantai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora, I. k. 68. l., Történelmi Tár 1880 47. l., 1882 133. l., 1886 7. l.; Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei 214. és 226. l. Kemény János erdélyi fejedelem önéletleírása, kiadta Szalay László 363. l.; Szilágyi: A linczi béke okirattára 250., 394., 542.. 549., 568. ll.; a két Rákóczy György fejedelem családi levelezése 361, s 362. ll. és Wesselényi levele Lobkovitz hghez, 1650 aug. 5-éről (Lobkovitz-iromány ok a raudnitzi levéltárból).

tályét, azonban István Zsigmondnál többet fáradott az apai név fényének emelése érdekében.

István 1623-ban született, neveltetéséről csak annyit tudunk, hogy a lőcsei gymnáziumban tanúlt. Nem csupán életrajzi szempontból érdekes megjegyeznünk, hogy idősb Thököly István, ki kalvinista felügyelet alatt, majd kalvinista főiskolán tanúlt, fiait lutheránusokká nevelteti.

István még apja életében tevékeny részt vett a Késmárk elleni küzdelemben s most atyja halála után némileg folytatta azt. Mert a bécsi szerződéssel nem volt vége a viszálynak. Ki voltak jelölve a felek tulajdonának határai a papiroson, de a város nemsokára határok megsértése miatt panaszkodott. Nemcsak vagyoni sérelmekről volt szó, a várúr emberei a polgárokkal gyakran kötekedtek, sőt komolyan összetűztek, s a csatatéren halott is maradt. A sérelmek vizsgálatára kiküldött bizottságok nem minden részben a városiak ínye szerint intézkedtek ugyan, de vigasztalta őket a tudat, hogy a végleges szabadúlás órája közeledik. A nem gazdag és takarékos lakosok a kincstárnak és Thökölynek fizetett jelentékeny összegek árán vívták ki az 1655-iki 65-ik törvényczikkelyt, mely a szabad királyi városok sorába igtatja Késmárkot. Ugyanez évben III. Ferdinand adománylevele Thökölyt és fiágon születendő utódait elismeri a késmárki vár és uradalom örökös urainak, ellenben nőági utódainak a várat és urodalmat 46,000 tallérban inscribálja. Ezzel még nem volt vége a város és várúr viszályának. Thököly a birtokába jutott házakból földesúri hatósága alatt egy kis Késmárkot alapít, a városiak kárára és bosszantására. A városiak panaszai nem szűnnek meg s bizonyára nem voltak alaptalanok, de egy elfogúlatlan s inkább a polgárokat kedvelő akkori útazónak úgy rémlett, mintha a polgárok sem volnának ártatlanok a viszályok felidézésében.

Azonban Thököly István többnyire szolgáira bízta a

késmárki bosszantások megtorlását s nagyravágyásának országra szóló színhelyet választott. Nagyobb vagyon s méltóságok szerzéséhez látott. 1651-ben nőül veszi Ráthóti Gyulaffi Máriát, Iktári Bethlen István unokáját, Gyulaffi Sámuelnek, a dobokai főispánnak, majd kővári kapitánynak alig tizenöt éves leányát. E házasság a Bethlen-örökség részeinek megszerzésére nyitott útat Thökölynek. Szerette nejét, mondják, hogy beteggé lett kora halálán érzett bánatában, de a vagyoni szempont nem volt előtte másodrendű a házasság megkötésekor. Így lett erdélyi úrrá s mily következései voltak mindennek. Vajon e nélkül talált volna e bujdosó fia második otthont Erdélyben s ha talál is, felküzdhette volna e magát oly könnyen kiváló állására? De 1651-ben nem gondolta Thököly, hogy esetleges utódának menedékre lesz majd szüksége, jó előre akart gondoskodni róla. 1652-ben a Thurzó örökség igazgatójává választják. Ő volt a harmadik igazgató, Illésházy Gáspár és Gábor lévén elődei. 1654 november 7-én eddigi és még ezután szerzendő érdemeiért őt, nejét s törvényes örököseit mind a két ágon a grófok sorába igtatja a király.

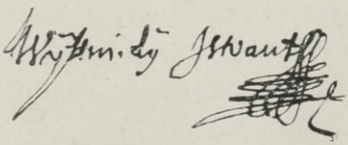

II. VITNYÉDY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

Ez nem volt elég. Talán tíz éven át mozgásba hozta befolyásos ismerősei körét és költségbe is verte magát, csakhogy megszerezze Árvamegye örökös főispánja címét a maga s mindkét ágbeli utódjai részére. Azért volt oly nehéz e kitűntetés kivívása, mert az ily természetű örökös főispánság a Thurzó örökösök jogaiba ütközött, kik szabadon választották az osztatlan örökség igazgatóját s e méltóság tartozékának tekintették az örökös főispáni hivatalt. Igyekezett is Vitnyédy István, Thököly bizalmas embere, a decretumot úgy szerkesztetni, hogy «valamely nyughatatlan elméjű ember az kákán jövendőben ne keressen csomót». Végre 1666 február 18-án kiadatik a várva várt

s a Thököly kívánsága szerint fogalmazott decretum, azonban a Thurzó örökösök keresvén s találván is rajta nagy csomót, 1668 juniusában egy királyi rendelet, miután éles szavakkal jellemezte Thökölynek ez ügyre vonatkozó sürgetését, megfosztja utódjait a két évvel előbb adományozott méltóságtól. Az 1669-iki eperjesi gyűlésen a protestánsok e rendeletet is felemlítették sérelmeik közt. Több szerencsével gondoskodott Thököly örököseiről más úton módon. Örökös jószágait új szerzeményekkel s a felesége után való birtokokkal gyarapítván, Rákóczy Ferencz után a felvidék leggazdagabb főura lett.

Nagy vagyona s grófi rangja természetes súlyt adtak politikai pártállásának. A vasvári béke előtt Zrínyi Miklós eszméi hatottak reá. Az erős s lehetően önálló erdélyi fejedelemség, a török elleni harcz a vallási viszály mellőztével nem voltak szivétől idegen eszmék. Érintkezését Zrínyivel Vitnyédy közvetítette, a nagy hős e hű tanítványa, kinek lelkében mély viszhangot keltettek a mester szavai. De a tűz, mely Zrínyi lelkét emésztette, csak gyönge lobbot vetett az óvatos természetű Thökölyben. Meglehetős lanyhán viselte magát az 1662-iki országgyűlés s a török háború folyamában, ez időben az árvai főispánság s a huszti örökség ép oly erősen foglalkoztatták lelkét, mint a protestáns ügy védelme, vagy a török vész elhárítása.

De a közügyek szomorú fejleményei reá is leverően hatottak. A vasvári béke után írja sógorának, Petrőczy Istvánnak: «Ha többször is ily haszonnal hadakozunk, békét csinálunk, hamar végét érhetjük édes hazánknak». E hamar végnek előérzete töltötte el keserűséggel a kedélyeket. Oly kétségbeesett tervek születtek, mintha nem volna mit veszteni többé. Azok, kik azelőtt a török vésznek elhárítása végett minden áldozatot csekélylettek, most magok hívják segítségül a törököt. Thököly is részt vett a tervelgetésekben. Pénzt adott kölcsön a fölkelés czél-

jaira, az erdélyiekkel közvetítette az érintkezést s fegyveres ellenállás esetén ő is vezérszerepre volt kijelölve. Azonban nem is gondolt a fegyveres ellenállásra oly körülmények közt, midőn ily mozgalmat hirtelen el lehetett fojtani a részvevők és a közügy nagy veszedelmére. Fentartotta összeköttetéseit az udvarral, még 1669 végén is ki szeretné kérni a király segítségét erdélyi birtokszerzései ügyében. Azonban ekkor már nem sokat tehetett sem a maga, sem a közügy érdekében. Negyvenhetedik évében volt, de mértéktelen életmódja korán aláásta egészségét s már szemlátomást fogyott, maga is érezvén halála közeledtét. 1670 elején Árva várába költözik, honnan többé ki nem mehetett. Juniusban szeretett volna Bethlen Drusiánna temetésére Husztra menni, hogy a hagyatékra jogait megóvja, de a kormánytól már nem kapott engedélyt az utazásra. E tagadó válasz kissé megrendíté bizalmát, noha nem szűnt meg remélni. Felfogása szerint politikai tervei nem testesültek meg bűntetendő tényekben, az országba

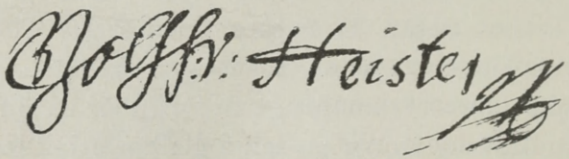

12. HEISTER ALÁIRÁSA.

küldött csapatok jó ideig békében hagyták, azért minden eszélye mellett is hiszékeny természete el elfordult a fenyegető csapás gondolatától. Azonban nem annyira vétkes volta, mint nagy vagyona hozta reá a veszedelmet. November 19-én felszólítás érkezik a várba, hogy Thököly fogadjon be német őrséget. Ép e napon írta meg végrendeletét. Oly erőtlen volt már, hogy maga le nem tisztázhatta. A felszólítás felháborítá, tagadólag válaszolt, de még mindig bízott befolyásos ismeretsége segítségében. Írt mentegető levelet a királyhoz, írt Eszterházy Pálnak, Szelepcsé-

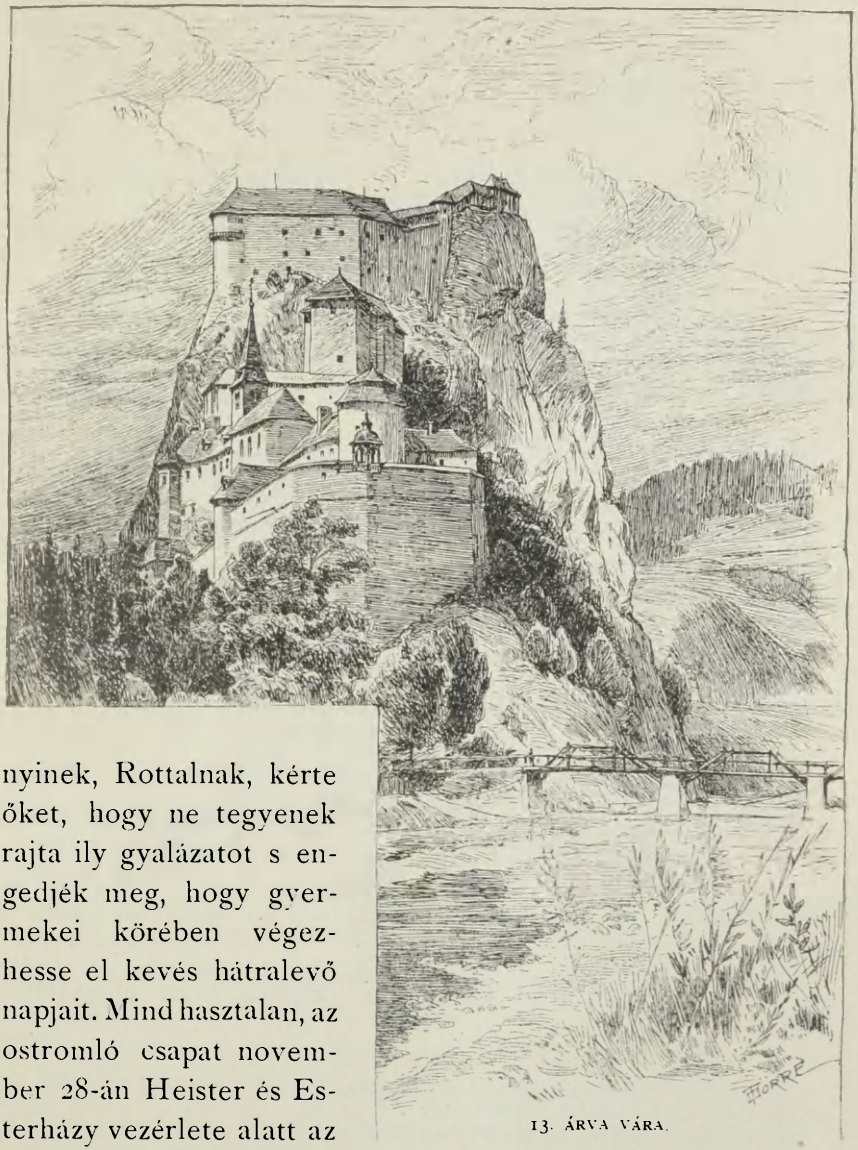

13. ÁRVA VÁRA.

nyinek, Rottalnak, kérte őket, hogy ne tegyenek rajta ily gyalázatot s engedjék meg, hogy gyermekei körében végezhesse el kevés hátralevő napjait. Mind hasztalan, az ostromló csapat november 28-án Heister és Esterházy vezérlete alatt az árvai vár alá érkezett. Thököly többé nem könyörgött, halálos betegen erőt merített sértett jogainak érzetéből s büszke nyugalomba öltözött az erőszakkal szemben. Lelkiismerete tiszta — így felelt az ostromlók felhívására — nem részes semmi össze-

esküvésben, ártatlanságát kész kardjával, vére hullásával az egész világ színe előtt bebizonyítani. Egyedüli vétke, hogy nem katholikus, de az nem bűn az ország törvényei szerint. Deczember 3-ikán meghalt, 10-kén már német őrség volt a várban. Holtteste majdnem háromnegyed évig hevert temetetlenül, s akkor sem a késmárki sírboltba vitték, hanem Árvában temették el.

Talán hosszasan időztünk Thököly Imre elődeinél, kiknek az országos történetbe is átszövődő viszontagságai érdekeltek bennünket. De úgy gondoltuk, hogy ezzel elősegítjük feladatunk megoldását. Reméljük, hogy hősünk szándékaira nézve útba igazít majd egy-egy elődeiben feltalált jellemvonás. Itt csak egy családi vonást akarunk kiemelni. Azt a mohóságot értjük, melylyel a társadalmi rangfokozat legfelsőbb lépcsői felé törnek. Mennyi ügyességet és szívós kitartást fejtenek ki e harczban, de távol vannak attól, hogy elvtelen kalandorokká süllyedjenek, hiszen kimutattuk, hogy apáról fiúra a protestans ellenzék hagyományaihoz ragaszkodtak. Láttuk a hirtelen lecsapott s végromlással fenyegető katastrophát, de a fennmaradt utódban a családi törekvések a körülmények nyomása alatt megedzett erővel törvén ki, részleges okozói lesznek világtörténelmi jelentőségű küzdelmeknek, melyek romok alá temetik a nagyratörő család utolsó sarjának szerencséjét.*

E nevezetes utód történetét akarjuk most elbeszélni.

* Ifj. Thököly Istvánra nézve l. Andenken an die 300 jährige Jubelfeier der evangelischen Gemeinde in der k. Freistadt Leutschau. Leutschau 1844, 61. l., Generisich, id. h. Ungarisch-Dacianischer Simplicissimus 1683 74., 75. ll. Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz és társainak összeesküvése I. II.; Vitnyédy István levelei (Magyar Történelmi Tár II. folyam III. k.); ifj. Kubinyi Miklós: Árva vára. Pest. 1872. Főispáni diplomája (N. R. A. Fasc. 680. No. 13.) s grófi diplomája (id. h.), Leopold 1668 junius 21-ik rendelete az árvai főispánság ügyében (Kancz. levéltár). Levelei Rottalhoz (Nádasdyak ladányi levéltára), levelei Petrőczyhez (Petrőczy-levéltár, I. II. csomó Orsz. Lev.), Regestrum Literarum Familiæ Thökölyanæ (Orsz. Lev. Lymbus, II., 22.).

IV.

Thököly Imre 1657 szeptember 25-én született, egy keddi napon a hajnali szürkületkor, mint azt édes anyja írva hagyta, ki ép oly pontosan jegyezte fel gyermekeinek születése és halála idejét, mint később Thököly Imre a maga mindennapi élményeit.[1] Gyulaffy Máriának hat gyermeke közől Imre volt az ötödik, két bátyja igen korán elhalt, két nénje s egy húga vele együtt nevelkedtek.[2]

Két éves korában elvesztette anyját, az akkor még alig huszonkét éves szép nőt, ki torokbajban halt el.[3] Voltak elegen, kik anyja helyett gondját viselték és már korán éreztették vele rangja kiváltságait. Be sem töltötte nyolczadik évét, midőn Apafy Mihály kinevezi Mármarosmegye főispánjává (1665 márczius 20).[4] A Bethlenek utódjának szólt e kitűntetés. Nemsokára apja révén Árvamegye örökös főispánjának is czímezgetik. A mármarosi főispánság administratorává a gyermek nagykorúságáig Thököly István beleegyezésével Teleki Mihály választatott, kinek beigtatása 1668 augusztusában ment végbe. Itt érintkeztek először Teleki és Thököly a nyilvános pályán és jellemző, mit ifj. gróf Csáky István jósolt ez alkalomból. Az eszes főúr előre megmondta, hogy Teleki többé ki nem adja kezéből a főispánságot.[5] Úgy is történt, de Csáky még nem sejthette, hogy a gyermek, kiről most mintegy szánakozva szólt, egykor veszedelmes versenytársa lesz Telekinek s nem csupán a mármarosi főispánság ügyében.

1 Wagner: Analecta Scep. IV., 180. l.

2 U. o.

3 Révay Kata Szidónia levele Osztrosith Mátyáshoz 1659 nov. 28. (Nádasdyak ladányi lev.)

4 N. R. A. F. 619. No. 22. (O. L.)

5 Ifj. gr. Csáky István levelei gr. Rottalhoz. (Nádasdyak lad. lev.)

A kor szokása szerint korán taníthatták Thököly Imrét a rangjához illő testi gyakorlatokra. A vallásos ájtatosságok pontos elvégzéséhez is hozzá szoktatta buzgó környezete, noha az apai házban a vallásos gyakorlatok időközeiben tanúja lehetett igenis világi jeleneteknek, úgymint hosszú és zajos tivornyáknak, melyek feltűnést keltettek ama nem a mértékletességről nevezetes korban is.*

1667-ben megnyílt az eperjesi új collegium, a lutheránusok főiskolaszerű intézete, melynek felállítását Thököly István is elősegíté jelentékeny áldozatokkal. Imrét eleinte nem akarta oda küldeni, nagyon szerette egyetlen fiát s

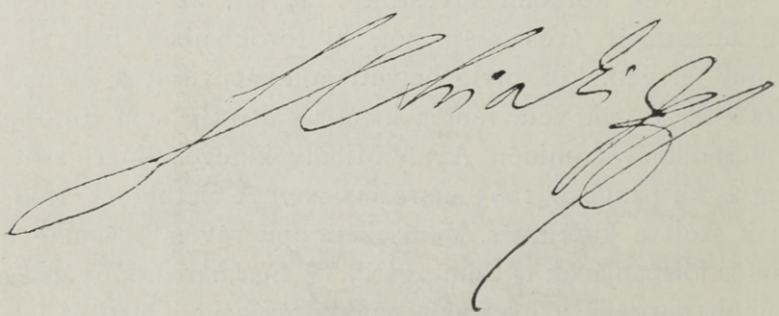

14. GRÓF CSÁKY ISTVÁN ALÁIRÁSA

azt kívánta, hogy az otthon kezdett tanúlást otthon folytassa, azonban Vitnyédy és Osztrosith sürgetéseire mégis elküldötte.** 1668 január 22-én este érkezett Imre Eperjesre, másnap délre magához hívta a tanári kart ebédre. A tanári kar megjelent a kitűzött órában s Pomarius Sámuel, a Magdeburgból behívott igazgató, egy hódolattól áradozó beszédben üdvözölte az iskola leggazdagabb patrónusának fiát. Másnap, azaz 24-dikén Vitnyédy, Keczer András, Fejérpataky, a gondnokok s felügyelők s az egész tanári kar elkísérik Thökölyt a grammatikai osztályba, hol

* Vitnyédy és Bethlen Miklós tanúsága szerint.

** Vitnyédy István levele Petrőczy Istvánhoz, 1667 aug. 24. (Petrőczy-levéltár, II. csomó, O. L.)

Pomarius Szánthó András osztálytanárnak egy újabb szónoklatban bemutatja a két haza és az evangelikus vallás ifjú reményét.*

E részletekből eléggé látszik, hogy örvendetes hódolattal vettek tudomást a tanárok az ifjú gróf legcsekélyebb

15. POMARIUS SÁMUEL TANÁR.

haladásáról. Különben többnek vehetjük üres bóknál mind azt, mit Thököly korai értelmességéről és biztos fellépéséről beszéltek akkortájt. Egész kis udvart tartott Eperjesen; rögtön oda érkezte után levélben jelenti Teleki Mihálynak, atyja barátjának, hogy megérkezett s kéri, hogy látogassa meg, ha arra viszi útja.**

* Oratio auspicialis In Solenni Inauguratione Illustris Gymnasii . . . Eperjesini recens erecti a Samuele Pomario. Bartphæ. 1668.

** Gróf Thököly Imre levelei. Sajtó alá rendezte Deák Farkas. Budapest. 1882. 1. lap.

Eperjesi életének emlékezetes napjai lehettek 1668 október 13-ika s 1669 október 4-ike, mely napokon az ünnepélyes közvizsgák befejezéseül előadott iskolai drámákban ő is játszott szerepeket. Ladivér Illés tanár volt az iskola szinműírója, 1668-ban *Állhatatos Eleázárját*, a következő évben *Erőslelkű Papinianosát* játszották. A két czím rokonértelmű jelzői is sejtetik már a két szinmű tartalmi rokonságát. Eleázárt és Papinianost dicsőíti bennök Ladivér, két vértanút a Makkabeusok és a római császárok korából, kik közől az egyik vallása törvényeit, a másik jogérzetét nem akarta hajlítani a zsarnokok kénye szerint. E bibliai és classikai pathos, azután a változatos és látványos jelenetek, a kis kedvenczek szereplése s végűl az itt ott feltűnő antikatholikus czélzások alighanem tetszettek a közönségnek. Thökölynek aránylag könnyű és mégis fényes szerepeket juttatott a szerző. Különösen *Papinianosban* Imre magyar király szerepét egészen Thököly számára írta Ladivér, mert Gryphius András Papinianusából, melynek az övé csak átdolgozása, hiányzik Imre király és a mesének az a fordulata is, melyet Imre szerepéhez fűzött Ladivér. Érdekes, hogy Thököly Imre a magyar király szerepében a bujdosó római császárt nem akarja országába ereszteni. Talán viszszaemlékezett e szerepre évek múlva, midőn valóban királynak czímezgették s midőn a római császár és magyar király többé nem akarta hazájába bocsátani.*

A syntaxista osztályban félbeszakadt eperjesi tanulása, mert a beállott zavarok miatt apja haza hívatta.**

* L. Eleazar Constans . . . Bartphæ 1668 s Papinianus Tetragonos, hoc est vir magnanimus, justus, constans, rectique pertinax s. t. b. Leutschoviæ 1669. E drámának eredetije, a Gryphius *Grossmüthiger Rechts-Gelehrter oder Sterbender Aemilius Paulus Papinianus*-a 1659-ben jelent meg először Boroszlóban s a következő évben az ottani gymnasium tanulói hétszer játszották el. Ladivér drámáját eddig Klein I. S. (Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften ev. Prediger II. 340. l.), Thaly Kálmán (Századok 1880 411. l.) és Vécsey Tamás (Aemilius Papinianus pályája és művei Budapest 1884 153. l.) ismertették.

** Deák Farkas: *T. I. levelei* CXLI. (175. l.) leveléből látszik, hogy 1670 april

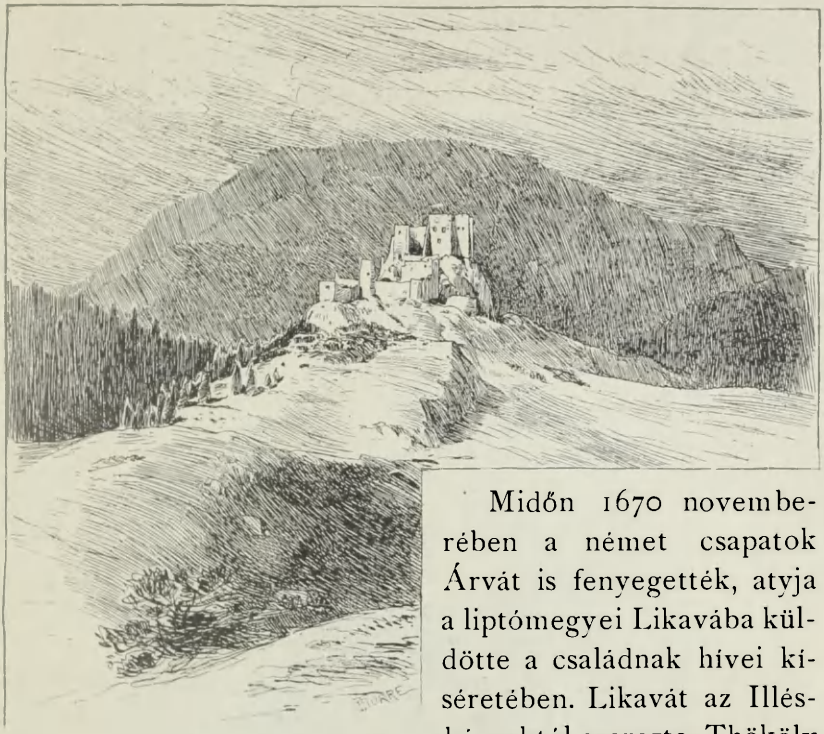

16. LIKAVA VÁRA.

Midőn 1670 novemberében a német csapatok Árvát is fenyegették, atyja a liptómegyei Likavába küldötte a családnak hívei kíséretében. Likavát az Illésházyaktól szerezte Thököly István és sok költséggel hozta jó karba erődítéseit.* Imrét azonban környezete itt is féltette, azért deczember 4-én, vagyis nyomban apja halála után két hű emberének kíséretében kibocsátják Likavából, mielőtt ennek ostroma megkezdődött. Thököly álruhában bujdokolva, már 13-án Husztra érkezett, tehát erdélyi terűletre.** Szomorú útazás lehetett; a fényhez és hódolathoz szoktatott gróffiúnak örülnie kellett, hogy puszta életét megmenthette. Nem tudta, mi történt leánytestvéreivel és Keczer Ambrussal, apjának az önfel-

1. még Eperjesen volt, de igen valószínű, hogy októberben már nem volt ott; v. ö. Szirmay Endre önéletrajzát (Történelmi Tár 1882 405. l.)

* Végrendeletében (O. L. Tört. Emlékek) mondja Likaváról: «azon várnak restauratiója nagy sok költségemben telt már is».

** Deák F.: *Levelek* 1. l. s Pauler id. h. II, 188. l.

áldozásig hű emberével, ki éveken át kezére lábára bénán egész önzetlen odaadással igazgatta a Thököly ház ügyeit s kit Imre Lázár apámnak nevezett. Husztra érkezését rögtön jelentette Telekinek, ajánlva magát Apafynak kegyeibe, kinek udvarlására szeretne sietni.* Deczember 27-én a tizenhárom éves bujdosó Erdélybe indul.

* Deák F.: Levelek 3. l.

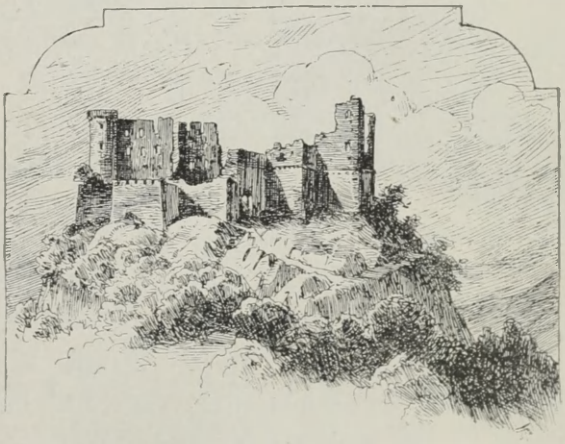

17. HUSZT VÁRA

MÁSODIK FEJEZET.

A BUJDOSÓK KÖZT.

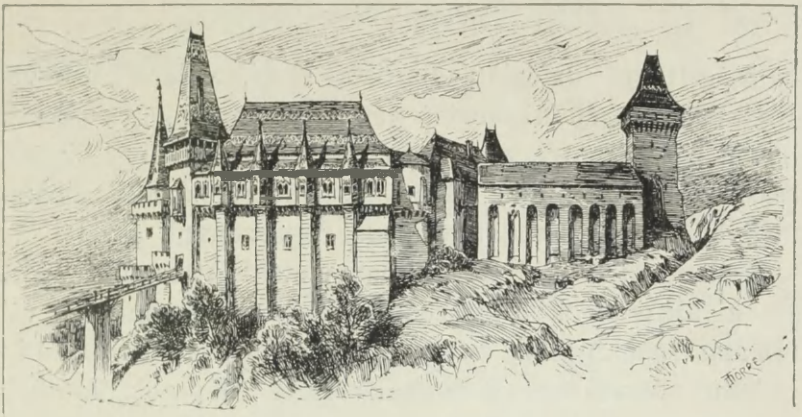

18. VAJDA-HUNYAD VÁRA.

I.

Másokat is ért akkor hasonló sors. Történelmünk 1671 elején kezdődő vagy tíz évi szakaszát a bujdosók korának nevezhetjük. Thökölynek fellépése e korszaknak új jelentőséget ad. Hogy megérthessük a hatást, melyet kora reá s ő viszont korára gyakorolt, át kell tekintenünk a bujdosók korának eseményein egész 1676-ig, midőn Thököly élete az országos történet egyik alkatrészévé lesz.

A XVII. század közepe táján a fejedelmi hatalom a legtöbb európai monarchiában megerősödik a rendek hatalmának rovására. Az osztrák örökös tartományokban is gyöngül a rendek befolyása s bár az állami központosítás itt nem sikerül oly mértékben, mint Franciaországban, a II. Ferdinánd idejebeli jelenetek megújulásától többé nem kellett tartani.

A tartományok e változott helyzete a magyar viszonyok változtatására is vágyat ébreszthetett az udvar híveiben, kik előtt különben is az államtudományok akkor uralkodó tanai s a Fronde leveretése után megerősödött franczia monarchia példája kívánatossá tették a fejedelmi minden-

hatóság teljes diadalát. Battista Nani, velenczei követ, 1658-ban azt jelenti kormányának, hogy a magyarok csupán a bányák jövedelmét s a királyi czímet engedik át a császárnak, egyébiránt néhány család osztozkodik a hatalmas királyság maradványaiban.[1] A viszonyok e sötét felfogásában az udvari körök hangulata is visszatükröződik. De kivált a török szomszédság félelmessége miatt a változtatás szükségének érzete nem alakúlt ki tervvé s érintetlenül maradtak a visszásnak érzett állapotok. Leopold korában az országgyűlés egybe nem hívása s a nádori szék be nem töltése jelei a kormány még mindig passiv újítási vágyának. Végre az a nevezetes mozgalom, mely még Wesselényi életében titkos és körűlményes tanácskozásokon kezdődik, majd halála után megfontolatlan és össze nem függő fegyveres támadásokkal végződik, kizavarta a kormányt nyugalmából. Előbb a személyek ügyét kellett elintézni, példaadás végett meg kellett torolni a felségsértést. Leopold most oly értelmű tanácsokat hallott miniszteretől, minőt Richelieu adott XIII. Lajosnak e szavakban: «A keresztyén mennél hamarább bocsássa meg a sértéseket, de a király mennél hamarább torolja meg azokat».[2] Leopoldban úgy látszik a keresztyén engedékeny volt a király iránt, mert «ugráltak a fejek», mint azt a császár élczelve megjósolta vagy egy évvel azelőtt, mielőtt Hocher ékesszólása «a szent Numát és szelíd Titust» a halálos ítéletek aláírására késztette.[3]

De a feladat terhesebb része, az erős központi hatalom állandósítása, ezzel még nem volt megoldva. A rég lappangó szándék valósítása könnyűnek látszott most, midőn a nagy nevű arisztokraták kivégzése, a tömérdek vagyonkobzás, s

1 Fontes Rerum Austriacarum. II. Abth. Bd. XXVII. (FIEDLER: Die Relationen der Botschafter Venedigs. 12. l.).

2 RANKE: Französische Geschichte II. 293.

3 L. Pöttinghez írt levelét Majláth: Geschichte des österr. Kaiserstaates IV. 96. l. s Pauler id. h. II. 305. l.

az országba küldött katonaság miatt a közvélemény meg volt félemlítve. Csak látszott könnyűnek, de valójában a magyar nemesség még nem volt megtörve, mint a cseh nemesség a fejérhegyi csata után, pedig II. Ferdinánd csehországi reformja mint követendő minta lebegett most Lobkovitz és a körötte csoportosúlt tanácsosok szemei előtt. Talán kivihettek volna ahhoz hasonló reformot Magyarországon is, ha el vannak szánva védeni művöket a végletekig. A végletet itt török háborút jelent, mert a török kiszorítása előtt lehetetlen volt a magyar ellenzék erejének és reményeinek forrását kiapasztani. Azonban e háborút ki akarták kerűlni Bécsben s mégsem akartak lemondani az újításokról. Az intéző körök gondolkozása módjára hatással volt a XVII. század tudományos, sőt költői irodalmának azon iránya, mely a tisztes régiségből vett idézetek vagy példák gyűjtésével annyira el volt foglalva, hogy a viszonyok helyes felfogására s az élet benyomásainak visszaadására alig törekedett. A csehországi példa nagyon csábító volt, feltámasztását meg kellett kísérteni egészen más viszonyok közt. Azonban a viszonyok nyomása mind inkább éreztette a tisztes idézet helytelenségét, azért engedni kellett a valóságnak, némileg már a tervelgetés közben s annál inkább az új rendszabályok életbe léptetése után.

Mi az intézmények kérdését illeti, szóban forgott eleinte, a megyei jogkör megszorítása, a királyi tábla, a nyolczados törvényszékek, az országos fő tisztségek eltörlése, a kanczellária átalakítása s a tripartitum átdolgozása. Tehát nem csupán a központi hatalom erősbítésére gondoltak, hanem újabb s talán a fejlettebb jogérzetnek megfelelőbb intézmények felállítására is. Azonban a tervekből nem maradt meg egyéb, mint a nádorság hatalmi körének átruházása egy többtagú kormánytanácsra. A nádorság intézményét rég gyülölte a Habsburg-ház, mivel a «királyi

hatalmat nagyon is elhomályosítja», mint II. Ferdinand idejében mondották.* 1673-ban forma szerint eltöröltetett és helyét a gubernium foglalta el, egy kipróbált hűségű idegen vezetése alatt.

A gubernium arra lett volna hivatva, hogy mint tekintélyes központi hatóság a zavargásoknak elejét vegye, hogy megkönnyítse a lakosságnak a reá rótt terhek elviselését, s hogy általában a kormányzat minden ágára kiterjesztve felügyeletét, méltányos és erélyes eljárása által érje el azt, hogy az ország megnyugodjék a dolgok új rendjében. De hogyan teljesíthette volna hivatását? Az ország egyik része lángba volt borítva, a kormány főfeladata volt a veszedelmes tűznek elfojtása s így a dolgok természeténél fogva a magyar katonai és pénzügyi kérdésekben a haditanács és kamara intézkedtek, míg a gubernium hatásköre ama sarkalatos kérdésekben inkább névleges fontosságú volt. Az egyházi kérdésben a legkülönbözőbb tényezőké volt a döntő szó, bárminő mérsekletet és ügyességet fejtett volna ki a gubernium, el nem érhette, hogy a katholiczizmus terjesztése rázkódások nélkül menjen végbe. Mi az igazságügyet illeti, különösen az árvák ügyét kívánta rendezni a gubernium és ezt is főleg a katholiczizmus szilárdítása szempontjából. Különben az igazságügy csak részben tartozott hatóságához; a mit e téren s továbbá mit a közigazgatás terén tehetett, az csak kisebb körökre hatott csillapítólag s nem volt semmi befolyással azoknak magatartására, kiknek megnyerése nélkül a rendet helyreállítani nem volt lehetséges. Hogy a gubernium munkássága meg volt bénítva, hogy hivatása lényegét nem teljesíthette, azt senki sem érezte jobban, mint maga a kormányzó, a nálunk többször elrágalmazott Ampringen. A német rend nagymestere ötvennégy éves korában s már törődött egészség-

* GINDELY: Geschichte des dreissigjährigen Krieges II. 221. l.

AMPRINGEN GÁSPÁR, MAGYARORSZÁG KORMÁNYZÓJA.

(Sandrart eredeti metszvénye után, mely Bubics Zsigmond tulajdona.)

ben érkezett Magyarországba. Komoly becsvágygyal látott feladatához s ép azért kedvetlenül hatott reá, midőn érezte, hogy nem fog boldogúlni. Különben is bántotta nagyúri önérzetét hatáskörének korlátozása. Mint katonaviselt ember némi félénkséggel hajolt meg a tudós államférfiak belátása előtt, noha nem volt tanúlatlan és józan ítélettel alkotott nézeteit nem is hallgatta el. Veszélyesnek találta a kihívó politikát, s a tisztán alkotmányos kérdések kivételével majdnem teljesen egyetértett az udvarhoz hajló aristokratákkal. Igen kényes helyzete volt, a kikhez jó indulata, természetes mérséklete és politikai okossága vonzották, azok elfordúltak tőle, nem a személye, hanem a hivatala ellen érzett ellenszenvből, míg azok, kik e hivatalra kijelölték, csak kímélték, de nem támogatták.*

Ampringen a nem magyar államférfiak közől az első volt, ki felszóllalt az országra rótt adók és másnemű terhek ellen.

Battista Nani jelentéséből láttuk, hogy az udvar leginkább az országból befolyt jövedelem csekélysége miatt neheztelt Magyarországra. Valóban az örökös tartományok 1670-ig többet költöttek a magyar végvárakra, mint a mennyi jövedelme volt az udvari kamarának Magyarországból, kivált ha a bányák és más kamarai birtokok jöve-

* Károlyi Árpád: A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. Kiadja a m. t. Akadémia XI. köt. Budapest 1884.) Ampringenről néhány életrajzi adat található Sinapi: Schlesische Denkwürdigkeiten II. 297. l. Ampringenre nézve igen jellemző azon Majthényi personalishoz írt levele, melyet Schmal András közöl Adversariaiban: «Non facit ad rem quietis, sed potius evidentis majoris exacerbationis» — írja a kormányzó — «quod audiatur de novo integros comitatus in superiori Hungaria renovari seu reformari. Communitates in hoc læsæ me adcurrunt conqueruntur, consilium petunt, contra suos supremos comites et catholicorum religiosorum tentamina propria ac etiam contra ipsos milites qui perturbationibus his exequutione adsistunt, postulant. Si his talibus dicam, quod hoc in passu nihil possim, prostituo me et gubernium terribiliter, imo notabiliter me discredito; si ad juvandum aut consulendum laboro, statim dicetur, quod impediam sanctissimas Cæsaris intentiones et juvem plus lutheranos, quam conversiones. (Fabó: Monumenta Evangelicorum. II. 230. l.)

delmét nem vesszük tekintetbe.[1] Ez állapot mutatja leginkább a fejedelmi hatalom akkori gyöngeségét. A mondott évben beállott visszahatás a pénzügyek terén nyilatkozott a legnagyobb erővel. Gyarapítani a kincstár jövedelmeit a honvédelem czéljaira, magában véve nem lett volna igazságtalan törekvés magyar szempontból sem; tudjuk, hogy már Esterházy Miklós is javasolta, hogy a nemesek a régi rend szerint szavazzák meg jövedelmeik kis részét a haderő tartására.[2] De a kincstár jövedelmeit gyarapítani a most szándékba vett módon s arányban és hozzá még az országos önállóság megsemmisítése czéljából, ez már a fejedelmi hatalom oly kiterjesztése volt, minőre ugyanez évekből nem találunk példát az örökös tartományok történetében. Az örökös tartományok rendeitől időnként kérte a császár az adót s a mennyiségre nézve alkudozott velök oly szelídséggel, mely figyelemre méltónak látszott egy XVII. századbeli szemlélő előtt.[3] Magyarországon azonban egyszerűen adópatenseket hirdettek ki, mint Csehországban a századnak húszas éveiben. És a mi a mennyiséget illeti, látni fogjuk, hogy igaza volt Pufendorf svéd követnek, ki azt írta jelentésében, hogy a magyaroktól annyit csikarnak ki, a mennyit csak lehet.[4]

A jószágok elkobzása is mint pénzügyi rendszabály vehető számba. A büntető hatalom ily kizsákmányolása a kincstár érdekében a XVII. században még nem volt elavult szokás. Egy osztrák kamaratiszt a jószágok elkobzását a kamara előre nem látható rendkívüli jövedelmei

1 L. GILL: Gründliche und ausführliche Beschreibung stb. (N. Muz. 345/F.G.) és ACSÁDY: Magyarország Budavára visszafoglalása korában. Budapest 1886. 119. l.

2 SALAMON FERENCZ: Magyarország a török hódítás korában. Második kiadás. 396. l.

3 Fontes Rerum Austriacarum . . . II., XXVII. 125. Merita osservatione il metodo, che si pratica; . . . la riserva è piena di placidezza. (Marin Zorzi.)

4 PUFENDORF's Bericht über Kaiser Leopold, seinen Hof . . . Leipzig, 1862. 78. l.

közt első helyen említi.[1] Tudjuk, hogy Erdély történetében mily kiváló szerep jutott e kincstári rendszabálynak. Az osztrák kormány 1671-ben kíméletlenül alkalmazta, hogy mennél bővebb jövedelemforrásra tegyen szert. Kollonich 1672-ben 66,000 forintnyi évi jövedelmet várt az elkobzott jószágokból.[2]

De mi volt ez csak a magyarországi háború szükségeihez is mérve? Az 1671 márczius 21-iki rendelet nyitja meg az adópátensek sorát. Itt nincs határozott összeg említve, csak annyi van mondva, hogy az ország tartsa el a területén élő katonaságot.[3]

A június 20-án kiadott rendelet a katonai költségeknek csak fele részét rójva az országra s kimondja, hogy ez összegnek felét a nemesek s felét a parasztok fizessék.[4] Látszólag két humanus intézkedés, de tulajdonkép két okos fogás. Adóleszállítás volt engedélyezve, de még a most kivetett adót is előre láthatóan nem lehetett behajtani, s a parasztok iránt részvét volt színlelve, hogy azokra essék az adó egy része, kiktől inkább volt beszedhető, hisz volt rá eset, hogy az uraság tiszttartója fizetett a vármegyére az állítólag kíméletben részesült jobbágyokért, «mivel magok szegények meg nem győzték volna annyi sok adót fizetni».[5] A júniusi rendelet nem említ ugyan határozott összeget, de úgy látszik, hogy a kormány körülbelül 436,000 forintot követelt az országtól.[6] Midőn Bécsben látták, hogy a leszállított adó nem fog befolyni,

1 GILL (N. Muz. id. h.) Extraordinari Mitln 1) welche Herkomben ohne einiges Vorsehen als zum Exempel die Einziehung der Guetter...

2 JOSEPH MAURER: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Innsbruck 1887. 63. l.

3 Az előzetes tanácskozásokra nézve l. PAULER id. h. II. 245. l.

4 U. o. 374. l.

5 Wér Ferenczhez az uszfalusi tisztartó 1672 febr. 21. (Orsz. Lev. Vegyes levelek.) Jeszenszky Mihály is írja Tepliczéről (Osztrosithnak?) 1671 septemb.: «Ha csak az urak magok saját proventusából valami engedelemmel nem lesznek szegénységhez lehetetlen elviselhessék». (U. o.)

6 Universo Regno pro Repartatione 436002 fl. imposuisset. (Az 1678-iki bécsi confer. jegyzőkönyvei Bécsi áll. lev. Hungarica). V. ö. a túróczi számítással. melyről később lesz szó.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

a hiány pótlása végett egy Magyarországon egészen új, de másutt rég ismert adóra, az accisára, vagy fogyasztási adóra gondoltak. Ausztriában is kisegítőül, kiegyenlítés végett alkalmazták az accisát, a mennyiben s a mikor a főadó, a contributio nem volt elégséges.[1] Hasonló eset állott be most Magyarországon s noha arra is gondolt a kormány, hogy «ez adó nagyon is szokatlan lesz a magyaroknak», tekintettel az akkori körülményekre, mégis remélte, hogy erélyesen behajtva bőven fog jövedelmezni.[2] Már 1671 nyarán behozták az accisát az ország egyes vidékein,[3] de mint kiegészítése a repartitionak az egész országban csak 1672 újév napjától fogva fizettetett.[4] Kirovatott ez adó a borra, pálinkára, sörre, húsra és föltételesen, a legnagyobb szükség esetén a gabonára is. Kényelmetlenségét minden társadalmi osztálynak kellett éreznie. Egyes megyéket pedig különösen sújtott az adórendelet azon pontja, mely szerint a bőven fizető megyék accisa fölöslegét a szűkebben fizetők quotájának kiegyenlítésére kellett fordítani. Így a kamara jobban kihasználhatta azokat a megyéket, melyek hatalma körébe estek. Némileg az ügyvitel egyszerűsítése, de főleg a portai kulcs szerint adózók terhének könnyítése végett adta ki a kormány az 1672 május 25-iki adórendeletet. A rendelet június elsejétől kezdve minden portára negyven forint adót vet ki és elrendeli a még hiányzó összeg behajtását az accisából, melyet a nem portai kulcs szerint adózó városok és helységek tartoznak fizetni. Most már az adószedők így számítottak: Az egész adóösszeg 436,002 frt s 45 denár. Ez összeg a 7215 portára felosztva portánként 60 és fél forintot tesz. Mivel például Turócznak 127

1 Chr. Ritter d'Elvert: Zur österreichischen Finanzgeschichte Brünn 1881 217. l.

2 Lobkovitz irományok (sign. g. 1/96.) s. d.

3 Pauler id. h. II. 413. l.

4 A haditanács a kanczellariának 1671 decz. 14. (O. L., O. T. E.)

NOS LEOPOLDUS,

Divinâ favente Clementiâ Electus Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclavoniæ, &c. Rex. Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Styriæ, Carinthiæ, Carniolæ & Wirttembergæ, Superioris & Inferioris Silesiæ; Marchio Moraviæ, Superioris & Inferioris Lusatiæ; Comes Habspurgi, Tyrolis & Goritiæ, &c

Notum facimus Universis & Singulis, ad quos spectat, &c.

POstquam varia gravamina & querelæ, ratione repartitionis militaris in Regno Nostro Hungariæ anno elapso publicatæ, hactenùs ad Nos pervenerint, & unicè Nobis curæ sit, ut omnes quos Clementiæ Nostræ regit Imperium, sub protectione æquitatis vivant, neque contra justitiam vel impossibilitatem aggraventur, cujus benigno intuitu & consideratione permoti, vigore edicti Nostri Cæsarei & Regij sextâ Junij anno præterito emanati, demandaveramus, ut Domini terrestres aut Nobiles pro subsidio subditorum comportent, & sic partito inter hos & illos onere, militi pro salute publicâ excubanti, præbere valeant faciliùs sustentationem, mox etiam subsequentibus propositionibus variorum mediorum pro superandâ sive congerendâ faciliùs dictâ repartitione oram Nobis demissè relatis, clementer annuentes nullum tamen vel exiguum effectum, potiùs verò majora obstacula & impedimenta experti, benè resolvimus, decrevimus, & mandamus, ut ejusmodi confusiones & inæqualitates, dictam repartitionem majoribus difficultatibus involventes justitiâ distributivâ mediante tolli, pauperes tenuiore sorte viventes ab opulentioribus sublevari, & omnia sub æquitatis trutinâ in meliorem ordinem redigi debeant. Quapropter necessarium duximus, benignam mentem & voluntatem Nostram hisce patentibus Nostris, prouti sequitur, specificè declarare.

Notum itaque sit Primò; Etsi pro eâ, quâ erga subditos à Divinâ Omnipotentiâ Nobis concreditos, ferimur paternâ inclinatione & clementiâ, maluissemus quotæ repartitionis anno elapso injunctæ, partem aliquam pro sublevatione desideratâ remittere, tamen cùm præsentis statûs necessitas idipsum non permittat, hanc benignam intentionem Nostram differre cogimur usque ad tempora pacatiora, præsertim cùm antea medietas alimenti ro militiâ in Regno Hungariæ existente, non sine gravi onere, molestiâ & pressurâ subditorum ex hisce Regnis & Provincijs Nostris comportetur, deò ut memoratum repartitionis quantum pro tempore, quamdiu status publicus idipsum exiget, & usque ad ulteriorem dispositionem Nostram necessariò durare & permanere debeat.

Secundò decrevimus, ut pro resolutâ medietate sustentationis militiæ in Regno excubantis, à qualibet Portâ per totum Regnum pendantur quadraginta floreni annui quorum semissem, id est, viginti florenos Dominus terrestris, alterum semissem subditi ad ærarium Cameræ Nostræ Hungaricæ, sive Officialibus ab eâdem in eum finem deputatis, prouti eadem Camera disponet, persolvent, unde militem Nostri gestandum curabit. [illegible] & comportari debere accisas, modo præscripto sequenti: Nempe pro centenario cujuslibet carnis triginta cruciferos, sive quinquaginta denarios. Pro urnâ vini educillati vel inducti, octodecim cruciferos, sive triginta denarios. Pro urnâ vini adusti, triginta cruciferos, sive quinquaginta denarios. Pro urnâ cerevisiæ novem cruciferos, sive quindecim denarios bonæ monetæ Hungaricæ. Et hi proventus similiter Cameræ Nostræ Hungaricæ, vel Officialibus in eum finem deputatis, assignabuntur, prouti eadem Camera disposuerit & ulteriùs intimaverit; nullatenùs dubitantes, omnes se huic benigno Nostro mandato condecenter accommodaturos, neque ansam daturos, ut brachio & executione militari ad debitam præstationem compelli debeant, prouti erga renitentes absq; ullo respectu Personæ aut loci per militiam Nostram procedetur.

Pro termino autem, à quo hæc nova repartitio per totum Regnum sumet initium, primam mensis Junij proximè affuturi præfigimus.

E contra abusus condescensionum seu hospitationis gratuitæ denuò abrogamus & interdicimus, militibusq; Nostris serio demandamus, ut quivis in transitu ubicunq; apud regnicolas, colonos, aut quoscunq; alios divertere voluerit, teneatur justam hospiti suo præstare solutionem; Caupones verò regionum, ut vocant, Marquedantes, similiter obligati erunt, à consumptibilibus suprà specificatis, solvere accisas impositas, vel à venditione illorum omnimodè abstinere.

Demùm si contingeret, ut ratione numeri Portarum, sive comportationis semissis, sive impossibilitatis, aliquis se aggravatum sentiret, & ad Nos recurreret, haud sumus intermissuri, prævia tamen per certos emissarios inquisitione instituendâ, juxta compertam rei veritatem congruum remedium statuere, vel si uni alterivé Comitatui occurreret modus facilior, quotam repartitionis suæ eruendi & colligendi, liberum erit eundem condecenter proponere, & resolutionem Nostram superindè expectare, intereà tamen quotâ repartitionis integrâ, & modo præscripto quoad Portas & accisas, in firmo cursu suo permanente. Quâ de re Vos certiores reddere voluimus; secùs itaq; non facturi. Dabantur in Arce Nostra Laxenburgensi vigesimâ quintâ mensis Maij, Anno Millesimo, sexcentesimo, septuagesimo secundo, Regnorum Nostrorum Romani decimo quarto, Hungarici decimo septimo, Bohemici verò decimo sexto.

Ad Mandatum Sacræ Cæsareæ Regiæq; Majestatis proprium.

Christophorus Borschen

LEOPOLD ADÓ-PATENSE 1672. MÁJ. 25-RŐL.

(Eredeti az Orsz. ltárban.)

portája van, 7683 forint s 50 denárt kellene fizetnie, azonban 40 forintot számítva egy portára, csak 5080 forintot fog fizetni és így a hiányzó 2603 forintot az accisából kell fedeznie.[1]

A számítás elég könnyű volt, a fizetés annál nehezebb, noha a kamara többnyire gabonát fogadott el pénz helyett. Az 1672-ik év, úgy látszik, rosszabb eredményekkel végződött, mint az előző, mert míg 1671-ben a szepesi kamara kimutatása szerint az ország éjszakkeleti részeiben az adónak hátraléka a kivetett összegnek majdnem 19 százalékára volt tehető, 1672-ben a körülbelül megfelelő területen az adónak már majdnem 81 százaléka maradt hátralékban.[2] A nagy különbséget az adózók kimerültsége, a beállott háborús idők és a rossz termés teszik érthetővé. Ily körülmények közt a kormány a szükségből erényt csinálván, ujabb adóleszállításhoz fogott. 1673 január elsejétől kezdve minden portára 28 forint volt kivetve 40 frt helyett, úgy hogy most az előző évben követelt 288,605 frt helyett 202,023 forintot követeltek portai adóban,[3] míg az accisát tovább is a repartitio kiegészítése végett vetették ki a városokra.[4] Így állott az adóügy még 1675 végén is.

Mindehhez járult még a katonatartás terhe. Elméletileg és kivált az 1671. júniusi adórendelet óta a lakosság e czélra csak a servitiumokat tartozott megadni, vagyis a sót, fát, világítást és a fekvőhelyet. 1673-tól fogva a sót a kamara szolgáltatta.[5] Különben minden élelmet a katona tartozott volna megfizetni.[6] Az útban lévő

1 A kamara Turóczmegyéhez 1672 okt. 13. (O. L. Pénzügyi emlékek.)

2 Die Kriegsverpflegung in Ungarn betreffenden Documente (927. 11. Fol. Germ. N. Muzeum).

3 Királyi levél Trencsénmegyéhez 1672. végéről (O. L., Pénzügyi Emlékek), továbbá a bécsi conferenczia jegyzőkönyve.

4 A kormány felfogása szerint l. Az 1678-iki bécsi conferencziák jegyzőkönyvét: 200. m. ex solis portis hactenus soluta, civitatibus et oppidis Regiis Cameræ Hungaricæ peculiariter et seperatim accisas pendentibus. (Bécsi állami levéltár. Hungarica.)

5 Kir. levél Trencsénhez 1672 végén id. h.

6 Honti nemesek korponai kérvénye

katonaságot megyei biztosok fogadták s a hadi biztosokkal együtt kijelölték a szállásokat; a megyék biztosainak ilyenkor a szükséges élelmet és takarmányt előre kellett készen tartaniok s a szolgáltatott mennyiségről nyugtát kellett volna kapniok. Egy menetelő század négy kocsit követelhetett a vármegyétől, mindegyikbe négy ló vagy ökör volt fogva, a kocsik a lovasságot egy napon három mérföldnyire s kettőre, legfeljebb harmadfélre kísérjék a gyalogságot.[1] Így hangzottak a rendeletek, de a valóság más képet mutatott. A rendeletek gyakori ismétlése mutatja, hogy az élelmet sokszor nem fizette meg a katonaság, a legtöbbször azért, mivel nem volt miből fizetnie[2] s hogy a sűrűn ide oda költöző századok semmiben sem tartották magokat az előírt rendhez.[3] Hogy a tisztek féken tartsák katonáikat, arról szó sem lehetett, hisz tőlök származtak az extorsio extraordinariák, mint a szepesi kamara egyik hivatalnoka nevezi a megyék, városok s falvak sarczoltatását és más mindenféle erőszakosságot.[4] Vesszük, a honnan kapjuk, mondogatták a katonák. Oly időben, midőn egy Bagni nevű főtiszt az esztergomi érsek gazdatisztjeit erőszakkal kényszeríti a gabonás vermek megmutatására, azokból kocsiszámra viszi el a gabonát s az érsek jószágáról több mint 300 marhát elhajt, képzelhetjük a kisebb urak s a jobbágyok helyzetét a katonasággal szemben.[5] A kormány némely higgadtabb tisztviselőire is kellemetlenül hatottak e

1673 decz. 29.: quod M. S. V. eosdem propriis suis sumptibus vivere debere iteratis suis benignis mandatis clementer intimasset. (Lobkovitz irományok.)

1 Cobb kiáltványa. Kassa 1673 április 12. (O. L., O. T. E.).

2 Dióssy Mihály Borsiczky Istvánnak, Divin 2. márczius 1671: «az minémű német vitézeket ide hoztak . . . azoknak semmi pénzbeli fizetést az hadi tanács nem küldött . . . az városra alá akarja szállítani az muskatérost s kenyéren kívül egyéb eledellel tartsák az városbeliek, míg eő Felségétől fizetésök érkezik» (O. L., Vegyes Levelek).

3 Cobb mondja (id. h.): «Comitatus conqueruntur qualiter a Militibus . . . neque super victualia ejusdem administrata ulla quietantia dari soleat.»

4 Unvorgreifliches Gutachten . . . írta J. F. Huppeln K. Kammer-Commissarius. Kaschau 13. December 1676. (Bécsi áll. levéltár Hungarica)

5 Fölemlíttetett az 1678-iki bécsi conferentiákon. (Jegyzőkönyvek id. h.)

viszonyok, kivált midőn 1672 óta a rend helyreállítása pénzügyi és politikai okokból kívánatosnak mutatkozott.[1] Leginkább sajnálták a parasztok sanyargatását, nem mondhatni, hogy humanitásból, hanem mivel a politikai reformprogramm egyik nem szabatosan formulázott pontja szerint szerették volna megnyerni szövetségöket a nemesség ellen intézett harczban.[2] Azonban az egész élelmezési rendszer újjá alakítása, s a fegyelmi viszonyok rendezése nélkül a visszaéléseket nem lehetett orvosolni, már pedig e szükséges reformok még a század utolsó tizedében sem voltak végrehajtva.[3]

Engedelmesség, adófizetés és katholicismus, voltak az osztrák-spanyol absolutismus jelszavai a XVI. és XVII. században.

A katholicismus terjesztése miatt 1670 előtt is panaszkodtak a magyar protestánsok. Most azonban rendszeresebben folytak a térítések, a földesúri hatalmat általánosabban s nyomasztóbban érezték a protestansok s még a városokban is vége volt a vallásszabadságnak. Figyelemre méltó az udvar magatartása e mozgalmak közben. Némi aggodalmat érez a támadás következményei miatt, az eszélyt s a «színlelés» szükségét hangoztatja.[4] Hasonló aggályok s elvek a nádorság eltörlése és az új adók behozatala alkalmából is fölmerültek, de nem jutottak annyira érvényre, mint a vallás ügyében. Szegedy Ferencz, egri püspök, 1671 végén azt írja Rottalnak Kassáról, hogy «correspondeálván Generál Spankau urammal, úgy azért, hogy ne láttassék ő kegyelme semmit is cselekedni, mes-

1 Gr. Volkra írja Lobkovitznak, Trencsén 1672 nov. 12.: «Der Zeit ist .... summa rerum daran gelegen, dass die Soldaten Verpflegung in natura limitirt, und also der Soldat, das Königreich, und die repartition neben einander in gutem Standt erhalten» (Raudnitzi irományok).

2 Kitünik ez az adórendeletekből.

3 Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen Bd. I. Wien 1876. 276, 277. l.

4 L. különösen a gubernium utasítására vonatkozó tanácskozásokat Károlyinál id. h.

terségesen elfoglaltam az templomot parochiával és az iskolával együtt, nem is volt más resistentia az egy protestation kívűl. Azt pedig azért cselekedtem, hogy eltávoztassam az ő felsége udvarától az ilyetén odiosa materiákat, inkább magamra hárítottam».[1]

Lehet, hogy a püspök nagyon is kiemeli a maga érdemét, de itt nem az elfoglalás körülményeire akarunk súlyt helyezni, hanem a tényre, hogy már 1671-ben is egy főpap az udvarnak úgy vél szolgálatot tenni, ha eltávoztatja tőle a vallásüldözés odiumát. S más jelek is mutatják, hogy a püspök ügyesen símúlt az udvar hangulatához. Mindig általánosabbá vált a meggyőződés, hogy a protestans papok szítják a fölkelést, hogy részt is vesznek benne, s hogy eltávolításuk a térítés munkáját igen megkönnyíti.[2] Azért úgy akarták sújtani a protestans papságot, hogy egész összeségében száműzessék az országból, vagy legalább megfosztassék hivatalától. Ily végből idéztettek a lelkészek és tanítók két ízben a pozsonyi rendkívűli törvényszékek elé. De az udvar gondosan gyűjtötte ellenök a bizonyítékokat,[3] melyek alapján mint lázadók s nem mint protestansok legyenek elítélhetők, kívánván tőlök, hogy vétkeik bevallását nevök aláírásával tegyék vissza nem vonhatóvá. Mindezzel nem az ítéletek jogi érvényét, csak az udvar törekvéseinek természetét kívántuk jellemezni.[4]

1 Nádasdy-irományok.

2 Az utóbbi körülményre nézve érdekesek az 1673 febr. 13-án a convertitákról küldött kassai jelentések. Egyezően kiemelik, hogy a prédikátorok távollétében történtek a térítések. «A tempore arestationis Prædicantium» Fugatius és Torday jezsuiták szavai szerint. (Bécsi áll. lev. Hungarica.) Talán nem csalódunk, ha azt hisszük, hogy e jelentések azért küldettek Bécsbe, hogy a nagy pozsonyi idézések szükségét bizonyítsák.

3 E gondosságra nézve jellemző, hogy Vitnyédy két híres levelét az 1673-ban Gráczban tartott titkos tanácsülésben felolvasták a császár jelenlétében l. Pálffy Tamás levelét Lobkovitzhoz 1673 nov. 21. (Raudnitzi irományok.) E levélben Pálffy úgy szól a két Vitnyédy-levélről, mint egészen hiteles iratokról, s e körülmény Pauler mellett szól, ki a levelek hitelességét védte a protestans egyháztörténetírók tagadásával szemben.

4 Labsánszky megbizásból írt könyvének czíme is mutatja e törekvést: Extractus Brevis et Verus, quo candide demonstratur Acatholicorum Prædicantium e Regno Hungariæ proscriptio, et De-

E törekvésre vezethető vissza azon körülmény is, hogy a világos erőszak igazolása végett néha nem akartak királyi parancsra hivatkozni az udvar hívei.* Nem akarjuk e viszonyokat igen erősen kiemelni. Tudjuk, hogy «a régi vallás» mellett leginkább buzgólkodók nem estek ki az udvar kegyéből, az is igaz, hogy az odium elhárításának módszere nagyon hiányos következetességgel volt végrehajtva, de mégis tény, hogy létezett. E tény pedig azt jelenti, hogy Bécsben a vallás kérdését sokkal veszélyesebbnek tartották, mint az adók ügyét vagy az alkotmány eltörlését és leginkább e tényből látszik, hogy a kormány a bizonytalanság érzetével fogott reformművéhez s mintegy előre fölszerelte a rabulistika tárházát, melyből szokása volt érveket meríteni a protestansok országgyűlési gravamenei ellenében. Másrészt a bécsi udvar az európai protestans közvélemény csillapítására is alkalmasnak találta a magyar protestansok üldözésének tisztán politikai okokra való visszavezetését.**

Némileg az odium elhárításának módszeréből, de leginkább a hitterjesztés munkájának természetéből folyt, hogy a reform ezen ágának vezetésére nem annyira testületek, mint egyes személyek voltak irányadó befolyással. Kollonics és Szelepcsényi voltak ekkor vezérei az ellenreformatiónak.

gradatio facta esse respectu Rebellionis, non autem Religionis. Tyrnaviæ 1675.

* Ribini: Memor. Eccl. Aug. Conf. II. 17. l. Itt el van mondva, hogy a pozsonyiak a templomot követelő Kollonichtól kérik a királyi mandatumot, nullum ab eo Episcopo ostensum est; l. továbbá a Szilágyi István-tól közölt *Apologiát;* itt a judicium delegatum elé idézett Miskolczi Mihály füleki pap mondja, hogy alá kellene írniok a reversalist, ha ő felsége mandatumban tudatta volna velök akaratát, mire Forgách Ádám így felel: «Hoc Sua Majestas explicite non mandavit, neque mandabit» (*Sárospataki Füzetek* 1861. 742. l.). Neumann András brandenburgi követ is jelenti, 1672-ben, hogy «a panaszt emelőknek nem felelnek irásban, csak azt mondják, hogy ő Felsége parancsából nem történik» (Marczali: Regesták a külföldi levéltárakból. Budapest 1882. 247. l.)

** Gr. Waldstein a londoni osztrák követ 1677-ben némi hatással használta föl e magyarázatot Angliában. (Klopp: Der Fall des Hauses Stuart. Bd. II. 8o. l.)

Kollonics egy magyar indigenatust nyert convertita mágnásnak és Khueffstein Anna grófnénak volt gyermeke. Midőn II. Ferdinand kérdezte a grófnétól, hogy mikép

19. KOLLONICS LEOPOLD ARCZKÉPE.

érzi magát Komáromban, ezt a választ kapta: . . . «igen jól, csak óhajtanám, hogy a Jézus-társaság papjai is ott laknának».

Az ifjú Kollonics a máltai rend vitéze lett, a törökök

ellen harczolt s egy tengeri csatában mint első ugrott át az ellenség hajójára, kitűzve ott a fehér keresztes zászlót. A rendje czímerén olvasható jelszóhoz mindig hű maradt, pro fide harczolt később is, mint kamaraelnök, mint püspök s mint a magyar egyház feje.

Nem szerette a magyar viszonyokat, az ide származott külföldi szemével nézte azokat. Azt mondották róla, hogy előbb rabbá, azután koldussá, és végre katholikussá akarta tenni az országot. Pedig tulajdonkép alkotmánytalan, jobban berendezett, jobban benépesített, sok adót fizető, lehetően katholikus és lehetően német országgá akarta változtatni Magyarországot. Mindez így egészben véve csak mint kívánat élt lelkében, melyből alkalmilag valósított egy egy töredéket, de az ország jövőjét nem hordozta annyira szívén, oly mély reformatori becsvágy nem gyötörte, hogy a bonyodalmas nehézségekkel szembe szállva, a gyökeres reformok tervszerű kiviteléhez fogott volna. A dynastia és a katholiczismus hatalmának biztosítása s fejlesztése érdekelték őt első sorban.

Teljesen hiányzott belőle az a hajlékonyság, melylyel Ampringen tudott símúlni a magyar felfogáshoz. A komáromi születésű főúr osztrák aristokratának érezte magát s az udvarnál a legmerevebb «absoluta dominationak» volt szószólója.

1672 óta mint kamaraelnök kivált a jezsuiták anyagi és szellemi támogatásával segíti a magyar ellenreformatio ügyét. «Leopold után» — így beszélik a jezsuiták — «Kollonics a második jóltevője társaságunknak, bennünket választott társaiúl Magyarország reformatiójának súlyos munkájában, a mi segélyünkkel alakította át az eretnekek parochiáit a római egyház mintája szerint.» És a jezsuiták mindenben megfeleltek Kollonics várakozásának, szavaik szerint fő gondjok volt «az igazság útjáról letévedteket az örök üdv ösvényére téríteni». Ha hihetünk szavaiknak,

1675-ben egy Patakról Jolsvára ránduló jezsuita rövid idő alatt háromszáz s nehány lélekkel növeli az ecclesiát. Számadataik bizonyára túlzottak, de ismeretes művészetök Magyarországon sem hagyja őket cserbe és évről évre gyarapodnak a convertiták — «a szent ragadmányok» mint a jelentés írója mondja.[1]

Hasonló sikerrel terítgették «a juhocskákat az egyház aklába» Szelepcsényi papjai és tiszttartói. Az esztergomi érsekség területén 1671—1675-ig hatvanháromezer lélekkel gyarapodott az új katholikusok száma, a beérkezett jelentések szerint.[2]

Az öreg Szelepcsényi csak ebben a pontban egyezett Kollonicscsal, különben nagy ellensége volt az absoluta dominationak. A gubernium behozatalát, mely miatt helytartói tisztéről le kellett mondania, egy ideig bátran ellenezte. Büszkesége volt megsértve és a magyar közjog, melynek védelmére ő érezte magát hivatva. Igaz, hogy hamar megadta magát; megvígasztalták a locumtenens in judicialiis méltósággal, egy kicsit a fizetését is emelték, mert fösvénységét az udvar jól ismerte — megfogatnak, kik elfogadnak, mondották róla Bécsben.[3] Azért nem szűnt meg küzdeni az absolutismus ellen, főúri körökben becsülték is e miatt, Illésházy csak arra kéri, hogy maga se kövesse el, mi ellen küzdeni szokott. «Szegény madaracskával az héja» — írja neki a megbántott főúr — «úgy bánik gyakran, mint hatalma engettetik, de gyakran hatalma által vadászatját el szokta veszteni, utolsó kárával.»[4]

Kollonics, Pálffy, Széchenyi sem szerették az alacsony származású s méltóságára annál féltékenyebb főpapot. De

1 MAURER id. munkája Kollonicsról közleményei miatt tanulságos. A jezsuitákra nézve l. Annuæ Litteræ S. J. 1673, 1675. (Kézirat a bécsi udvari könyvtárban Nr. 12075.)

2 L. Hevenessy Gyűjtemény T LXX. (egyetemi könyvtár kéziratai).

3 KÁROLYI id. h.

4 Gr. Illésházy Szelepcsényinek Dubnicza 23. decz. 1676. (O. L., Vegyes Levelek.)

1671 óta nagy örömek kárpótolták Szelepcsényit az irígyei által szerzett rossz órákért. Ekkor már majdnem nyolczvan éves volt. Átélte Bethlen s I. Rákóczy György korát,

20. SZELEPCSÉNYI GYÖRGY ARCZKÉPE.

még érezte tövisét a katholicismus rossz napjainak. Most elérkezett a bosszú órája. Hallani sem akart engedékenységről, vagy óvatosságról. Hány kanonokot, jezsuitát és szerzetest öltek meg ők, mikor szabadon tehették, írta

Leopoldnak. Tartozunk-e nekik kímélettel, vagy azt hiszszük, hogy ha övék lesz egyszer az uralom — mi többé meg nem történhet — viszonzásúl velünk irgalmasan fognak bánni? A lelánczolt kutya nem tud úgy harapni, mint a szabadjára bocsátott. Türelmetlen gyanakodással tekintett társaira, kik aristokratikusabb phlegmával vagy politikus elővigyázattal nyesték az Úr kertjében a fattyúhajtásokat.[1] Igaz magyar katholikus volt némi parasztos urbanitással modorában. Nem szerette a németet, még a katholikust sem, ha az országba jött az ő hatalmát kisebbíteni, vagy jószágait pusztítani és kivált Luther miatt hadi lábon állott a németséggel. Midőn 1674-ben a megidézett protestans lelkészek és iskolamesterek küldöttsége megjelent nála, odafordúlt a német ruhában járó Lani György iskolamesterhez: Hová való vagy fiam? Miért viselsz plundrát? Mióta a német vallás Magyarországba jött, azóta nem lehet itt rend. És szidta Luthert úgy, hogy Lani le sem meri írni.[2] Később a francziákkal éreztette visszatetszését, midőn ünnepélyesen tiltakozott a gallikán pontok ellen, mert még azoknak idejét is megérte. A fösvénység egészséges vétek, mondja Vischer. Szelepcsényi kilenczvenegy évet élt s élete utolsó éveiben mérges vitája volt Kollonicscsal, ki lefoglaltatta kincseit az ostromlott Bécs fölmentése érdekében. Jobb napjai aligha voltak életének, mint mikor a magyarországi protestans papokat törvényszéke előtt látta, kegyesen intve őket: Catholici estote. Azt azonban rossz szemmel nézte, hogy már 1675-ben némely végvárban vallásszabadságot engedélyezett a kormány[3] és még rosszabbúl eshetett neki

1 JOH. LIEBERGOTT's Tagebuch von den Verfolgungen der Evangelischen in den Jahren 1672 bis 1683, herausgegeben durch Paul Lichner. Pressburg 1861.

Kurtze und Wahrhaffte Historische Erzehlung Von dem grausamen und fast unerhörten Papistischen Gefängniss . . . Namens M. Georgii Lani, Leipzig 1684. 30. l.

3 SZALAY: Magy. Történ. V. 168. l.

az a császári resolutio, mely meghagyja, hogy nem kell fenyegetni a prédikátorokat, kivált Felső-Magyarországon.* E rendeletek is mutatják, hogy 1675-ben az ellenreformatio heve csillapúlni kezd, a kormány legalább mind sűrűbben hangoztatja az óvatosság szükségét, szemben az ország ingerültségével.**

II.

De 1675-ben az apró engedmények gyönge óvszerek voltak a már hatalmas baj ellen. Az 1671 óta történtek felizgatták az ország minden rendű lakóját, főúr, köznemes, polgár avagy jobbágy, mindenki meg volt sértve érzéseiben és érdekeiben. Azonban ellenszegűlésre csak azok gondoltak, kiknek nem volt mit veszteniök többé.

A jószágaiktól megfosztott bujdosók már a pozsonyi pörök befejezése előtt, már 1671 juniusában jelét adják annak, hogy el vannak szánva a megtorlás művére. Szőni kezdik politikai terveiket, vagy inkább tovább szövik a régieket új vezérek szavára hallgatva. De az új vezérek is a Wesselényiék nyomán haladnak, szerintök is csak a török pártfogásban és Erdély szövetségében lehet föllelni a magyarság üdvét. Csakhogy a bujdosókat egy újabb kötelék fűzi Erdélyhez, a protestans rokonszenv, melyet a kivégzett katholikus aristokraták nem éreztek, csak számba vették és megalkudtak azzal politikai kénytelenségből. Most azonban, midőn a protestantismus ki volt szolgáltatva a felingerelt győztesek bosszúvágyának, a bujdosóknak többet jelentett Erdély, mint politikai szövetségest. Reménynyel és bízalommal eltelve menekűl-

* Mart. 18-án közöltetett a magyar cancelláriával. K. K. Kriegsregistratur. 103. sz. (Hadügyi lev. Bécsben.)

** Junius 10. újabb rendelet Spankauhoz: ratione religionis mit mehrerer Dissimulation zu procediren sey (u. o.).

tek a protestáns fejedelem országába, az egykorú dal szerint:

Pathmos szigetébe,
Hol hűvösen csorog a Jézus beszéde.*

Apafy és tanácsa jó protestansok voltak, vallásuk üldöztetését, a nagyrabecsült aristokraták kivégeztetését és a magyar nemesi szabadság letiprását részvéttel szemlélték, de puszta részvétből fegyverhez nyúlni nem voltak hajlandók. Egész Európában a hatalmak nem vallásuk kívánalmai szerint szövetkeznek s háborúskodnak akkor s bár a magyar nemzetiségű Erdélyt mélyebb rokonszenv fűzte a magyar ügyhöz, mint a németországi protestans hatalmakat, kik szintén felszóllalnak Bécsben a magyarok érdekében, mégis a politikai szempontnak volt döntő súlya Apafy tanácsában. Részt vettek az erdélyiek Wesselényiék tervelgetéseiben, mert azt remélték, hogy a török pártfogás alatt küzdő magyarok segélyével kivívhatják majd az erdélyi terület növelését.

Most is leginkább ily remények kötik Erdélyt a bujdosók ügyéhez s míg azok elérését a körülmények nem mutatják lehetségesnek, addig Erdély ki nem mozdúl részvevő tétlenségéből. A porta pártfogása, vagy beleegyezése nélkül nem akar Erdély semmire sem vállalkozni, arra gondolni sem mer, hogy előre törve magával rántsa a törököt a háborúba, akarata ellenére. Nagy félelemben volt ekkor Erdély a portától. II. Rákóczy György lengyel vállalata, a sors, mely az engedetlen vazallt és országát érte, mint lidérczny omás nehezedett az erdélyi politikára. A részekben hatalmassá lett török mindent tehetett Erdélylyel, zsarolta, területét szabdalta, vérlázító gőggel bánt vele, de hová folyamodjék az ország segítségért? Tapasztalta a múlt évtizedben, hogy mire vezet a keresztyén szövetségbe

* Thaly Kálmán: Adalékok a Thököli és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez. Pest 1877. I. 25. l.

bizakodó politika. «Két hatalom közt lebeg Erdély» — írta Bethlen János, a történetíró és kanczellár — «Kréta szigetéhez hasonlóan két tenger csapdossa». Tűrni kellett a csapdosást, inkább mindent tűrni, mint újra mindent koczkáztatni, volt az erdélyiek jelszava.

A bujdosók a török pártfogás szükségére nézve egyetértenek Erdélylyel. De követeik nem alkalmas időben útaznak Törökországba. Mióta Dorosenko, kozák hetman, Ukrainiát a portának behódoltatta, a törököt kiválóan e tartomány érdekelte. Miatta Lengyelország ellen háborúra készült, midőn 1671 junius végén Szepessy, Petrőczi és Radics, a bujdosók követei, megjelentek Filippopolisban. Leopold többé nem királyok, így nyilatkoztak, nem kaptak ugyan az egész országtól megbízatást, de a többiek börtönbe vannak zárva, vagy a német katonáktól elnyomatva és mindnyájan segélyt kérnek, még a meggyilkoltak is sírjaikból. Tizennyolczezer ember kiállítására és ötvenezer tallér évi adó fizetésére kötelezik magokat, ha a porta kiterjeszti Magyarországra pártfogását. A porta nem akarta őket elriasztani, de kívánságokat sem teljesíthette. Semmit mondó szavakkal oltalmába fogadta a magyarokat és a további teendőkre nézve a budai basához utasítja követeiket. Szepessyék azt hiszik, hogy minden meg van nyerve. Belgrádból Radicsot Erdélybe küldik, ők pedig Budára útaznak. Radicsnak elő kellett adni Szepessyék azon véleményét, hogy a magyar ügy már meg van mentve és csak az hiányzik még, hogy Apafy fegyvert fogjon. Itt tűnt fel először a nagy különbség a bujdosók és Erdély politikája közt.

Az erdélyi tanácsurak radnóthi ülésében mosolyogva hallgatják a magyar követek véleményét. Nem így szoktak szövetséget kötni a nemzetek egymással, mondák a tanácsurak, nem elegendők az üres szavak ily fontos ügyben. «De a szerencsétlen száműzöttek» — írja Bethlen — «hazájukba visszatérni vágyván, mindent kivihetőnek hisznek, minden

körűlményt magokra nézve kedvezően magyaráznak és a tanácsurak aggályait kákán való csomókeresésnek nevezik.»

Híven ki van itt fejezve a biztos otthonjukat féltő óvatosak és a tűzhelyöktől elűzött vakmerők lelki állapotának különbsége. Az év végén a portához küldött új követnek adott válaszból és Szepessyék eredménytelen budai útjából megérthették a bujdosók, hogy az erdélyiek jól ismerik a török urak szólásmódjának jelentőségét.[1]

1672-ben a török megkezdvén a háborút Lengyelország ellen, nem akarja nehezíteni helyzetét Ausztriával szemben, azért a tavaszszal keményen megparancsolja Apafynak, hogy a két császár közt kötött békét ne merje megzavarni. A bujdosók azonban úgy okoskodnak, hogy a porta őket nem utasította el határozottan, mindent megmozgatnak tehát, hogy lerázhassák «az osztrák igát».[2] Szeretnék reávenni Apafyt, hogy a porta felhatalmazása nélkül is védelmökre keljen. Apafy nem meri megtenni, még seregök szervezésére sem akar alkalmas helyet kijelölni országában.

Másfelől azonban bátorítóbb szavakat hallanak. A nyár folyamán Ghika, az oláh vajda, felajánlja ügyökben közbenjárását a portánál. Úgy látszik, hogy a porta szívesebben érintkezett velök Bukaresten át, mint az erdélyi fejedelem követei segélyével. Ghika azt mondja Absolonnak, a bujdosók megbízottjának, hogy ha a porta magáévá tette a paraszt kozákok ügyét, csak nem fogja cserben hagyni a magyar nemességet. Kísértsék meg az ellenállást, ha elég támogatásra számíthatnak az országban, mert nem volna tanácsos czéltalanúl elpazarolni erejöket.[3] A bujdosók töb-

1 L. Pauler id. h. és Bethlen: Historia Rerum II.

2 Supremus Vezirius legatorum Hungaricorum instantiam, absolute non rejecerit. (Folyamodvány Apafyhoz Szepessy jegyzetei közt 411. Qu. H. N. Muz. év nélkül, de bizonyára 1672. elejéről.)

3 Absolon levele. Bukarest 1672 julius 29. Kovácsóczi Árpádia III. 103. l.

bet vártak Ghikától, de már oly hangúlatban vannak, hogy csak a biztatást jegyzik meg izenetéből.

Magyarország protestans vidékeiről forrongások hírei érkeznek. XIV. Lajos németalföldi háborúja miatt a csá-

21. GHIKA VAJDA ARCZKÉPE.

szár sereget küld a birodalomba és híre jár, hogy sógorát, a lengyel királyt is segíteni fogja. Az Erdélybe menekült főrangú hölgyek, Kemény János özvegye és Bocskainé «asszonyi tűrelmetlenséggel», mint Bethlen kanczellár

mondja, rosszalják a késedelmezést és megesküsznek, hogy ők rögtön kitörnének, ha férfiak volnának, mert szégyen, gyalázat, hogy harczedzett férfiak többre becsüljék a gyáva bujdosást, mint a tisztességes halált.[1] A bujdosók pénzt szereznek gazdagabb társaiktól és erdélyi főuraktól, a váradi basa némi segélyét is biztosra vehetik s így augusztus végén megindítják az első támadást a császár magyarországi birtokai ellen. Nagy reményeket fűztek az első támadáshoz. «Mire vélni» — irják Petrőczi, Szuhay, Kende és Szepessy a nagyidai táborból Tornamegye rendeihez — «mire vélni nem tudjuk ily nagy hidegségét, hogy ugyan magát s nemzetét, hazáját szánni, magát feleszmélleni nem tudja, és az mely alkalmatosságot Istentől még belső házában való titkos imádságában is óhajtva kívánt s most szeme előtt áll, két kézzel kapni nem tudja Ngtok.»[2]

Az 1672-iki támadás leginkább érdemli meg a hadjárat nevét az 1676-ig vívott harczok közül. A bujdosók Enyiczkénél jelentékeny sikert aratnak, várakat foglalnak el s messze száguldanak az éjszaknyugati határ felé. Felhasználják az általános elkeseredést és a császáriak készületlenségét. Fő erejük a könnyű lovasság. A megszaporodott császári seregek október végén Györkénél döntő csapást mérnek reájok. A várakat feladják és szétverve szaladnak a török területre.[3] A következő években beteljesült az, mitől Barkóczi István már 1672-ben tartott. «Félő» — úgymond Szelepcsényihez írt levelében — «hogy ez istentelen katonák utoljára mind az törökök háta mögé vévén magokat, tatár és kozákság szerint reánk ne csatázzanak.»[4]

Valóban a török segítsége nélkül hamar vége lett volna a kurucznak, mert így nevezik most a felkelőket egy ré-

1 Bethlen II. 236.

2 Országos Levéltár, Lymbus.

3 L. Pauler Gyula jeles tanulmányát: A bujdosók támadása 1672-ben (Századok 1869.).

4 Thállya nov. 28. (Bécsi áll. levéltár Hungarica.)

gebbi s eddig inkább gúnynévnek használt szóval. Zsákmánynyal megrakodtan a török területre futottak, hol biztos menhelyet találtak. A törökök katonákkal is erő-

22. MAGYAR HUSZÁR ÉS HAJDÚ.

sítik a kuruczok csapatait, Györkénél az elesettek közt számos törököt ismertek fel. A végbeli török felsőbb parancsra adta a segítséget, haszna is volt a zsákmányból, és ez időben a törökök és kivált a protestáns magyarok

közt bizonyos rokonszenv fejlődik ki az érdekközösségből. A magyarok azt tartják, hogy a törökök nem adóztatják meg oly kegyetlenül alattvalóikat, mint a németek a magyart.* 1674-ben a budai vezér meg akarja hiúsítani a dunántúli protestans papok Pozsonyba vitelét.** Különben a törökök csak ritkán és nagyobb kalandok alkalmával vonúlnak ki a kuruczczal. Többnyire szökött végbeli katonákból, s a Tisza vidékéről oda futott szolga-emberekből verődnek össze a bujdosók századjai. Eleinte kalvinista papok és deákok is voltak találhatók soraik közt. Zsoldot ritkán kaptak e katonák, inkább a zsákmány volt fizetésök. Szerte jártak a Tisza vidékén, rémei voltak a katholikusoknak, egyháziaknak, vagy világiaknak. A katholikusok birtokait különös előszeretettel pusztították, de saját hitfeleik tulajdona sem kerülte ki figyelmöket. «Csiripoltak» az ellenségen akkori szólás szerint, hatalmukba ejtettek kisebb s rosszúl őrzött várakat, nagy gyorsasággal menekültek nagyobb csapatok elől és békési, hevesi vagy bihari szállásaikra térve, a szállásadó szegénységnek nem voltak szívesen látott vendégei.

A tisztek sem voltak jobbak a legénységnél. Elhisszük, mit Tholnai Mihály, a becsületes kalvinista pap mondott rólok egy prédikáczióban: «Sokan az előljárók közől lágy pásztorok, ha megfenyítik is az alattok való levőket, édesdeden, igen lágyan, mint a szegény Éli pap az ő lator fiait. Csak részesűljenek a prædált, tolvajlott, erőszakkal elvont marhákban, jószágban, elhallgatja affelől vitézének latorságát, bűnét megészi és igy annak vétkében részes leszen.» Tholnai egyáltalán nincs megelégedve a kuruczokkal.

Nem rég tért vissza a «belgiumi akademiákból», sze-

* Macskási Boldizsár mondja Kászonyi Mártonnak, l. ez utóbbi levelét Szelepcsényihez N.-Szombat 1672. nov. 24. (U. o.)

** L. Gravamina contra Turcas (Turcica. 1678. Melléklet. Bécsi áll. levélt.).

mével láthatta, hogy «napnyugoti országokban» is kegyetlen a hadviselés; látta «Belgiumnak akkori siralmas sorsát a Franczia miatt». De a franczia az ellenség földét dúlta. «Azonban ki látta valaha, s hol hallotta, hogy az atyafiak szívek egymás ellen Adámás kövekké változzanak?» S ha

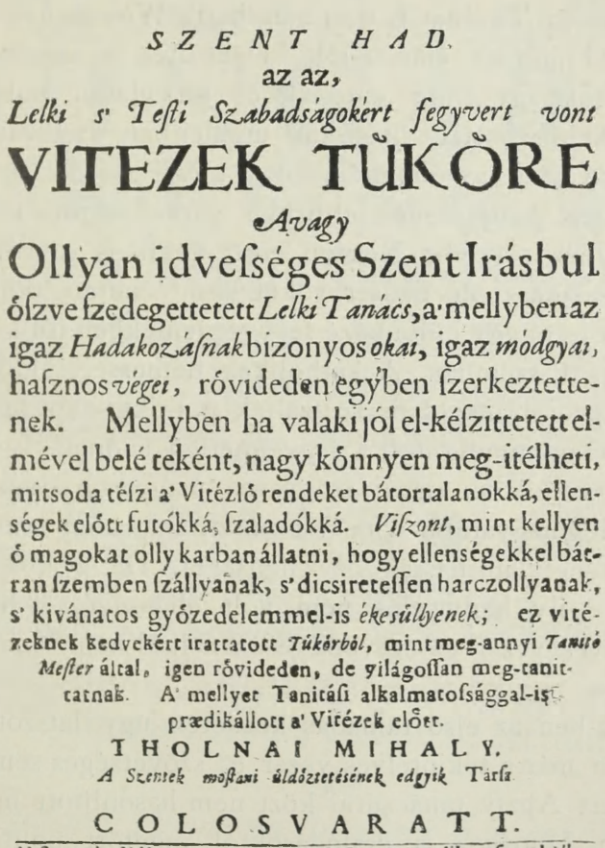
SZENT HAD.
az az,
Lelki s' Teſti Szabadságokért fegyvert vont
VITEZEK TÜKÖRE
Avagy
Ollyan idveſséges Szent Irásbul
öſzve ſzedegettetett *Lelki Tanács*, a' mellyben az igaz *Hadakozáſnak* bizonyos *okai*, igaz *módgyai*, haſznos *végei*, rövideden egyben ſzerkeztettenek. Mellyben ha valaki jól el-kéſzittetett elmével belé teként, nagy könnyen meg-itélheti, mitsoda téſzi a' Vitézlő rendeket bátortalanokká, ellenségek előtt futókká, ſzaladókká. *Viſzont*, mint kellyen ő magokat olly karban állatni, hogy ellenségekkel bátran ſzemben ſzállyanak, s' dicsiretteſſen harczollyanak, s' kívánatos győzedelemmel-is *ékesüllyenek*; ez vitézeknek kedvekért irattatott *Tükörből*, mint meg-annyi *Tanító Meſter* által, igen rövideden, de világoſſan meg-tanittatnak. A' mellyet Tanitáſi alkalmatoſsággal-is prædikállott a' Vitézek előtt.
THOLNAI MIHALY.
A Szentek moſtani üldöztetésének egyik Tárſa
COLOSVARATT.
A' Szentek üldöztetésének, M. D. C. LXXVI-dik eſztendejében.

23. A «VITÉZEK TÜKÖRE» CZÍMLAPJA.

legalább helyt állanának a kegyetlenek a csatamezőn. «Régen» — úgymond — «a magyarok nem voltak ily gyalázatos futók, szaladók.» Nevezetes, hogy a katholikusok sanyargatását is elítéli. «Magyar ne veszesd a magyart! Vigyázz jövendőbéli megmaradásodon, hitesd el

magaddal, hogy kevesen vadnak emberek közt jóakaróid. Akár Lutherista, akár Pápista, akár Calvinista légy, csak hogy magyar vagy, ezért egyenlő sorsod, egyenlő jobbágyi állapotod leszen, legyen tudva nálad s emlékezzél erre.»*

Beszédét Tholnai bátran ajánlhatta Wesselényi Pálnak, mert a bujdosók élén állók helyeselték a szigorú bírálatot, csakhogy mint katonák és forradalmi politikusok nem alkalmazhatták magokat mindenben az evangelium szavaihoz. Azt mondogatták, hogy mivel zsoldot nem igen fizethetnek, kénytelenek eltűrni a garázdaságot, különben szétoszlanék seregök. Rosszúl esett nekik is «a gyalázatos futás, szaladás», de hadseregöket nem lehetett döntő csatákra vezetni egy különböző fegyvernemekben jól kiképzett ellenséggel szemben. A katholikus nemesség üldöztetését és elriasztását magok is rosszalták politikai okosságból, de nem voltak mindig urai a fegyelmetlen hadnak. Így kénytelenek voltak az «igazi magyaros magyarok» vezetői az ország legmagyarabb vidékeit pusztítani, hogy valamennyire nyugtalaníthassák az ellenséget. De a kívánt czél elérésére ily hadviselés nem volt elegendő, a bujdosók tekintélyes vezér és szövetségesek nélkül nem remélhettek diadalt.

1672-ben az első támadás kezdetén úgy látszott, hogy meg van már a tekintélyes vezér és szövetséges sem hiányzik. Mert Apafy tanácsurai közt nem hasonlított mindenki Bethlen Jánoshoz, a csalódásoktól megtört politikushoz, ki az önálló Erdély bukásának előérzetétől már nem bírt szabadulni. Friss erőben éltek még a régi Erdély ambitiói Apafy egy másik nevezetes hívében, Teleki Mihályban, kiről a bujdosók azt írták, hogy magyar indulattal érzi

* Tholnai Mihály: Szent Had az az lelki s testi szabadságokért fegyvert vont vitézek tüköre. Kolozsvár 1676. Belgiumi útjáról l. Haza számkivetett békességének helyreállítása. Kolozsvár 1675.

AUSTRIACA AUSTERITAS
in qua oſtenditur
Quibus modis & quo jure florentiſ-
ſimum quondam Liberrimumque
HUNGARIÆ REGNUM,
An. 1670. Armis Regiis infeſtatum,
& quod Comitatus Ditionis Regiæ concer-
nit, defacto occupatum ſit:
Summaque in Libertatis Majeſtate
à
FERDINANDO PRIMO.
Everti cœperit;
LEOPOLDO PRIMO autem
Contra omnia Jura, Divina & Humana, huma-
nitùs loquendo, vix non ſit everſum:
ab
Authore Anonymo ſingulari fide conſcripta,
Anno quo,
Regnantis LeopoLDI prIMI ætate sVbLeſte
rVInatVr Pannonia.

VENETIIS, Typis Fratrum Veracii,
Conſtantini & Speracii

AZ AUSTRIACA AUSTERITAS ELSŐ KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

(Egyetlen példánya Ráth György birtokában.)

sorsukat. Teleki vállalta magára Bethlen Miklós *Austriaca Austeritásának* kinyomtatását. A gonosz kiadványt, mint a kormány hívei nevezték Bethlen munkáját, egy kolozsvári könyvkötő árulta a nagybányai vásáron és a kormány tartott a vádirat hatásától, mert a példányokat szerette volna lefoglalni.*

Teleki nagyobb költséget sem kímélt és sokkal veszélyesebb vállalatoktól sem riadt vissza, hogy a magyarországi elégületlenséget éleszsze s hogy a bujdosók ügyét támogassa. Nem a protestáns és magyar rokonszenv volt tetteinek legerősebb rúgója. Erdély, és pedig Apafy Erdélye állott tervei központjában. Mindig e központra kell figyelnünk, hogy megérthessük pályája ingadozásait. Apafynak legbizalmasabb embere volt. A fejedelem váratlan ajándékúl kapta méltóságát a portától, de midőn megízlelte örömeit, félénk és ideges makacssággal ragaszkodott ahhoz. Szilárdítani akarta uralmát és meg akarta alapítani házának fényét egy büszke és zajongó aristokratia féltékenységével küzdvén. Különösen neje bátorította e törekvésében és Apafy nehány heves kitöréssel eleget tévén a férfiúi méltóság követeléseinek, rendesen követte az okos és bátor gazdasszony tanácsait. Bornemisza Anna kiérezte, hogy senkiben sem bízhatnak meg oly föltétlenűl, mint unokatestvérében, Teleki Mihályban, e józan életű, komoly férfiúban. Teleki is szeretett fényleni és parancsolni, de nem oly mértéktelenűl, hogy a fejedelem féltékenységét fölébreszsze. Nem könnyen ragadták el indulatai, a szenvedélyes, gyűlölködő és szókimondó főurak között bámulatosan uralkodott vonzalmán és gyűlöletén. Hálás lévén hívei iránt, ezek is ragaszkodtak hozzá és majdnem babonás tisztelettel hajoltak meg felsőbbsége

* L. Inquisitio Fiscalis in N.-Bánya peracta (Orsz. Ltár. T. E.) és ifj. gr. Csáky István leveleit Rottalhoz (Nádasdy-irományok). Szabó Károly mondja a Régi Magyar Könyvtárban, hogy a könyvet Bethlen Miklós írta.

előtt. A kiktől vagyonra és a családi név régi fényére nézve elmaradt, azokat kímélte, észrevétlenül vezette, magához édesgette mindaddig, míg elbizakodott vigyázatlansággal oly sikamlós talajra léptek, honnan saját biztossága és az állam nyugalmának koczkáztatása nélkül az örvénybe taszíthatta őket.

Még nem szabadúlt meg a hatalmas erdélyiektől, mikor már sikerült meggyőznie Apafyt, hogy csak barátjainak barátja és ellenségeinek ellensége akar lenni. E folyvást nyugodt és határozott, sokáig fontolgató, de a neki alkalmasnak látszó perczben váratlanúl merész és erélyes szellem hatalmába ejti a habozó és indulatos Apafy akaratát. És Teleki jól érzi magát Apafy alatt, Apafy érdeke összefonódik képzeteiben Erdély, a protestantismus, a magyarság s saját személyének előmenetelével, minden érzését és vágyát kielégíti fejedelme hatalmának növelése.

Valószínűen az ő tanácsára, de bizonyára helyeslése mellett vonúlt vissza Apafy a Wesselényi féle mozgalomtól, midőn észreveszi, hogy I. Rákóczy Ferencz akar Erdély trónjára ülni. A bujdosókhoz örömest csatlakozott Teleki, hisz köztök nem volt főúr, ki versenyezne Apafyval. Biztosítva lévén Apafy trónja, óhajtotta a magyarság és Erdély szövetségét, mert sok jót várt a diadalmas magyarságtól Erdélyre s önmagára nézve. Azért mintegy összekötő kapocs kívánt lenni a bujdosók és Erdély között. Kőváron elismerteti magát a bujdosókkal vezéröknek addig is, míg a rendek összegyűlnek, vagyis míg a kivívandó siker után az állapotok új elrendezése alkalmával a maga és Erdély szolgálatainak jutalmazását követelhetné a magyarságtól. A legkicsapongóbb remények izgatták a kedélyeket az első támadás kezdetén és Teleki minden külső nyugalma mellett, oly erősen érdeklődött az ügy iránt a legkülönbözőbb okokból, hogy az általános izgalomban ő sem bírt megmenekűlni néhány illusiótól. A tö-

rök engedélye nélkül szerinte is könnyelmű kaland lett volna Erdély kivonulása, de észrevevén azt, hogy a török jó szemmel nézi a mozgalmat, hogy a váradi basa nyiltan is segíti, jól tudta, hogy mint kővári kapitány állitólag nem országos sereggel maga is bátran kitörhet. Inkább az erdélyiektől tartott, mint a portától. Irígyei nótapör útján könnyen földönfutóvá tehették volna a merész tanácsurat, ki az országot kényes helyzetbe hozza a portával szemben. Teleki mégis kivonúlt, annyira bízott a bujdosók szerencséjében. Erdély és a saját követeléseit akarta biztosítani a felkelők sikerének esetére. Seregei Apafy hűségére esküsznek, ellenben a bujdosók csapatjai az ország hűségére.*

Mint katona nagyon szerencsétlen volt, néhány napi táborozás után vége volt seregének, maga is életveszélyben forgott. A fejedelem erős rokonszenvén s Teleki jó barátjainak igyekezetén megtörik az irígyek támadása, s a legyőzött főúr nagy kísérettel akárha győztes volna, úgy vonúl be Gyula-Fehérvárra. Most azonban óvatosabb lesz, jobb viszonyokra vár s csak arra vigyáz, hogy a bujdosók el ne szakadjanak tőle és Erdélytől.**

Pedig ez nem volt könnyű feladat. Mert a közös protestans és hazafias pathos, melylyel a bujdosók és az erdélyiek egyaránt éltek, az érdekek mindinkább erősbödő ellentétét nem bírta eltakarni.

Midőn 1672 végén a bujdosók szétveretnek, vereségök okát abban látják, hogy nem volt fővezérök. Teleki is a főseregtől különválva vezérelt. Különben a bujdosók egyik töredékének nem tetszett az ő fővezérsége. Ez a töredék Petrőczy István, Thököly Imre nagybátyja, köré sereglett. Oly föllengző optimismussal, mint Petrőczy, kevés buj-

* Pauler id. h.

** Teleki kitörésére nézve l. Szilády és Szilágyi: Török-Magyarkori Államokmánytár v. 148. l., Bethlen id. h., és Deák Farkas: A bujdosók levéltára 6. l.

dosó volt megáldva. Reményei versenyt vágtattak lovával. Képzelete egész keletet mozgósította az 1672-iki támadás érdekében. Az oláh és moldvai vajdák ki fognak vonúlni — így képzelte, vagy legalább elhitte nagy részét annak, mit másokkal elhitetni akart — Erdély sem fog hiányozni, a végbeli basák ott lesznek, a lengyel sem marad el, a bányavárosok meghódolnak, az országgyűlés összeül, a bécsi béke meg lesz újítva és Petrőczy Istvánt egy török athname megerősíti majd a fejedelemségben. De a ragyogó képzetek Győrkénél a porba hulltak. Petrőczy el van keseredve, kivált az otthon maradt Erdély és a magános sereggel kivonúlt tanácsúr ellen, kinek vezérségében nem akar megnyugodni. Időközben a török legyőzi a lengyelt, a bucsáczi béke meg van kötve, Petrőczy reményei

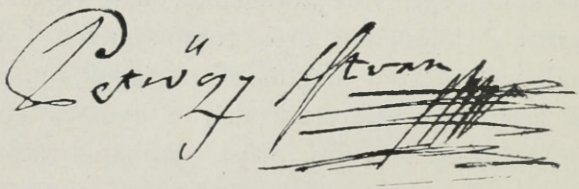

24. PETRŐCZY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

felújulnak, megválasztatja magát fővezérnek és elindúl Erdélyen át athnamét kérni. Most már nem kell nekik Erdély, így nyilatkozik Bánffy előtt, majd az oláh vajda megszerzi a török segítséget. Petrőczynak már megválasztása is sérti Telekit és így Apafynak sem lehetett ínyére, nyilatkozata pedig bántott minden igaz erdélyit. Teleki kudarcza, a bécsi kabinet fenyegetései s a porta tilalma miatt különben is terhére esik Erdélynek a bujdosók ügye. S ekkor érkezik Petrőczy a fejedelmi udvarba nagy kíséretével, kihallgatást követelve oly órában, mely az udvari szabályok értelmében, nem volt jól megválasztva. Petrőczy reszket a dühtől, hogy őt megváratják, őt, ki sok ezer magyarnak fegyverével van körűlövezve. Neki nincs többé

köze Apafyhoz, így kiáltott kardját csörtetve és kirohant a palotából. Apafy elzáratja, majd szabadon bocsátja, de Petrőczy a váradi basához fut s innen izeni, hogy neki nincs is joga lemondani a fővezérségről, Apafy ellen nem forral rosszat, de semmiféle erdélyi úrnak nem fog szót fogadni. Apafy újra elzáratja és most hosszabb időre.*

Petrőczy elfogatása a mérsékeltebb bujdosókra is roszszúl hatott, mert bár személyes ambitióit nem pártolták, volt iránta annyi rokonszenvök, hogy személyének sértését magokra vegyék; azonkívűl az a keserűség és tűrelmetlenség, mely fellépésében nyilatkozott, bennök is élt. A surlódásokat Erdély és a bujdosók közt a portához való viszonyuk különböző természete okozta. Bethlen nyomán már kiemeltük e viszonyra nézve a felfogások különbségét. A vérmesek és kiábrándultak vitatkoznak egymással, Erdély komolyan veszi a porta tilalmát, a bujdosók azt hiszik, hogy bátran túltehetné magát rajta. Volt ez optimismusban valami ravaszság is. A bujdosók arra számítottak, hogy Erdélyt magukkal sodorván, felidézhetik Ausztria és a porta összeütközését. Apafyék azonban ismerték a számítás hibáját, tudták, hogy a porta leverheti őket a végbeliek segélyével, vagy Ausztriának szabad kezet engedvén és mindig talál erdélyi főurat, ki nyugton marad a trónon, ha a porta úgy kívánja.

Az ellentétek a felfogások e különbségével még nincsenek kimerítve. A portán 1673-ban azt mondják Székely Lászlónak, az erdélyi követnek, hogy az ottomán nemzetség soha sem fogja tűrni Magyarország és Erdély egyesítését bármily nagy érdemű halandó uralma alatt. E szavak mint kiröpített nyíl Apafynak és Telekinek félig titkolt vágyait sebzik. Hiába kéri Apafy a portát, hogy ne «a futott

* L. Confœderatio Rebellium inter se facta in Transilvania 20. Augusti 1672. (N. Muzeum levelek.) Ez a jelentés a kormány számára készült, a mit belőle következtettünk, igazolható a jelentésnek Bethlennel való egybevetéséből.

magyarocskákra» bízza az ügyet, mert akármit mondjanak szegények, hatalmas császárnak ők nem segíthetnek, hiszen «vannak köztök emberséges, jó rendű főemberek, de az nagy és az országot igazgató urak, statusok otthon vannak, resolutusok is arra, ha Erdély által nem lészen a segítség, készebbek extremitásra és végső veszedelemre bocsátkozni, mint sem behódolni.» A porta nem enged. Teleki Bethlen és a Rákóczyak Erdélyéről álmodozik, melyet helyreállítani vélt, a porta és az elégületlen magyarság segélyével. A porta azonban még nem felejtheti II. Rákóczy György hatalmi vágyait, Erdélyt háttérbe akarja szorítani, és a bujdosók által választandó vezérnek akarja átadni az athnamét.

Most még csak akarja, de nem teheti, mert a bucsáczi békét Szobieszki sürgetésére felbontotta Lengyelország s a megújult háború 1674-ben sem szűnt meg. Míg e háború leköti a portát, addig Erdély ráér a bujdosókat annyira magához csatolni, hogy segítségökkel kimenekülhessen a lealázó helyzetből, melybe a porta szorítani akarja. Ez a remény ép annyira, mint a protestans rokonszenv nem engedi, hogy Erdély előzze magától a bujdosókat, bármily nehezen is esik neki támogatni azokat pénzzel és téli szállásokkal. Továbbá a porta is rossz néven venné, ha Erdély egészen magára hagyná az ő felkészítendő hadseregének előcsapatait. Különösen Teleki óhajtja a bujdosók rokonszenvét ápolgatni, mert Apafy könnyen kifogy türelméből és Telekivel is néha élesebben beszél a bujdosók ügyéről.

Azonban Teleki türelme sem végtelen, őt is nyugtalanná teszi a tapasztalás, hogy a bujdosók mindinkább elidegenednek Erdélytől s hogy mindinkább kiérdemelni látszanak az új törökök nevét, melylyel Báthory Zsófia szokta illetni őket. Az erdélyieknek úgy tetszett, hogy a bujdosók már minél többet átengednének a magyar területből a török-

nek, csakhogy pápistává ne legyen az ország, csakhogy haza mehessenek, hogy kiváltságaik épségben maradjanak s hogy az ország önrendelkezési joga úgy a hogy meg legyen mentve. Élénk rosszalással szól Bethlen János Forgács Miklósról és Szepessy Pálról, kik nem pirulnak a töröknek oly diadalt óhajtani, hogy Szathmárban, Ecseden, Patakon, Kassán, Pozsonyban és Bécsben székelhessenek a basák és vezírek, mert ők előbb nem remélik a magyarok testi és lelki szabadságának biztosítását. A lelkiismeretes történetíró igen is szószerint veszi e nyilatkozatokat. Az elkeseredés ragadta azokra a bujdosókat, kik különben nem egyszer tartottak közjogi előadásokat a portán a magyar terület épsége érdekében. De az erdélyiek méltán tartottak attól, hogy a bujdosók Magyarországba csábítván az összes török erőt, nem lesznek képesek megakadályozni a terület csonkítását, még ha komolyan akarnák is és úgy látszik, mintha Bethlen még akaratuk komolyságában is kételkedett volna. Az meg épen fölháborította az erdélyieket, hogy a bujdosók a váradi basa azon követségéhez, mely öt Erdélyhez tartozó megyének török kézre jutását akarta kivinni a portánál, a magok követeit is csatolják, állítólag azért, hogy a basa szándékát meghiúsítsák. De mivel ez öt megyét a basa téli szállásra jelölte ki a bujdosóknak, nem lehetett tudni, mit akarnak a portától a bujdosók követei. Erdélyben nagyon gyanús színben tűnt fel a bujdosók barátsága Sziliktár Mehemed váradi basával, Erdély telhetetlen zsarnokával, pedig a basa pártfogása nélkül a bujdosók nem bírták volna fentartani csapataikat. Különös élénkséggel nyilatkozott az erdélyiek e gyanúja Farkas Fábián portai követsége alkalmával. Farkast 1674-ben váradi törökök kísérték Temesvár felé Oláhországon át a török táborba, hol tekintettel az osztrák residens gyanújára, Farkas örmény papnak öltözetében tartózkodott. «Farizeus köntösben jár» — írja Naláczi István,

az erdélyi követ, ki találkozván vele, kérdezte tőle, hogy mily választ kapott — «nem akar igen kiterjeszkedni a beszédben, csak tűvel üti véli az dolgot.» Az erdélyiek azt hitték, hogy a bujdosók a váradi basa biztatására ellenök ingerlik a portát, miben annyi igaz lehetett, hogy panaszkodtak a porta Erdély némely intézkedése ellen. Mert a kölcsönös keserűség mind élesebb összeütközésekben nyilvánult. 1673 végén a bujdosók csapatjai kizavartatnak szilágysági téli szállásaikból. A főbb bujdosóknak Apafy hűségére kötelező reversalisokat kellett aláírniok és 1674 körül szabad járásuk kelésök Erdélyből a bihari csapatokhoz meg volt akadályozva. Viszont a bujdosók sem voltak hajlandók kimélni az erdélyiek érzékenységét. 1673 végén a krasznai gyűlésen nem akartak tanácskozni az erdélyi követek jelenlétében és Bihar helységbe tették át a gyűlést. «A föld nem hordoz nehezebb terhet az háládatlan embereknél», írja a krasznai békétlenekről Apafy.

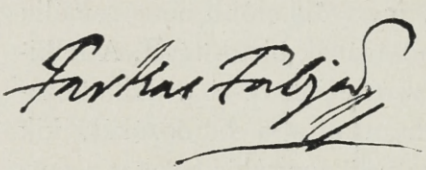

25. FARKAS FÁBIÁN ALÁÍRÁSA.

Így mérgesítették el az érdekek természetes ellentétét a gyanusítások és sértések. Láttuk, mily okokból keletkeztek az ellentétek, és most úgy állott a dolog, hogy a bujdosók háborút akartak minden áron minden tekintet nélkül Erdély érdekeire, a törökkel szemben a legengedékenyebb hangulatban; míg Erdély a bujdosók szoros függését a portától mostani hatalmi körére és a jövőbe néző terveire nézve egyaránt veszedelmesnek tartotta. Úgy látszik, mintha Erdély segíthetett volna a bajon azzal, hogy Telekit küldi a bujdosók közé fővezérül, mint azt magok is annyiszor sürgették. A bujdosók addig is, míg megérkezik a török sereg, melynek kivonulását minden tavaszra biztosan várták, nagyon óhajtották Teleki vezér-

ségét. Tudták, hogy a Teleki neve emelné tekintélyöket, hogy nagyobb számmal csatlakoznának hozzájok az országban lévő elégületlenek és hogy Erdély a Telekire való tekintettel pontosabban fizetné a havi zsoldot. «Ha Ngdnak maga embere» — írja Lóczi János Apafynak — «lészen feje az hadaknak, úgy várják mindenek, mint az rabságból szabadulást, megszaporodnék fegyvere ez nemzetnek.» Már eddig is, ha itt volna köztök Teleki, írja Lóczi Debreczenből, «a Tiszán innen való földet Nsgod számára meghódoltattuk volna». A fegyelem érdekében is szükségesnek látszott Teleki kijövetele. Midőn 1674 augusztus elején Harsányba érkezett a hír, hogy Sennyei Ferencz kastélyát a fölkelők fölverték s őt tizenegyed magával megölték, Kende Gábor rögtön értesíté erről Telekit. «Ezt

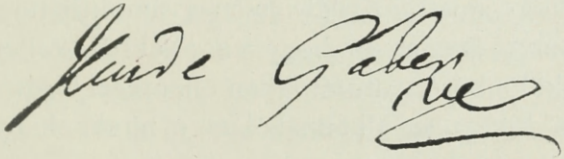

26. KENDE GÁBOR ALÁIRÁSA.

hozá» — írja Kende — «a fő nélkül való létel, ezek csak ölik, vágják az pápistát, ha fejök nem lészen.»

Teleki azonban mint magánember sem vállalhatta el újra a vezérséget, melyre különben fentartá jogát, mert az 1672-iki kudarcz ismétlését várhatta, ha csak nem akart tétlenül vesztegelni Biharban. A háború erélyesebb folytatására pénz kellett, ő nem adhatta a magáéból, Apafy segélyére sem számíthatott és hozzá még megingott volna állása Erdélyben. Egyelőre csak pártját akarta erősíteni a bujdosók közt, és szerette volna meggátolni, hogy mást választanak vezérül. Azt hiszszük, összefüggésben van e törekvéssel azon körülmény, hogy Petrőczyt a bujdosók sürgető kérelmei sem szabadíthaták ki börtönéből. De a bujdosók gyökeresen megunták a fő nélküli helyzetet.

Eddig egy bizottság vezette ügyeiket a deputatusok czímét viselve; már 1673 novemberében úgy akarják kicsikarni Teleki kiküldését Apafytól, hogy más vezér választását helyezik kilátásba. Különösen a portán szerettek volna megjelenni az új vezér nevében, hogy az óhajtott athnamét megkapják; igen valószínű, hogy a porta bíztatta őket Teleki mellőzésére, elég az, hogy 1674 augusztus 23-án a csatári gyűlésen Hadadi Wesselényi Pált választják vezéröknek.*

Erdélyben e választás senkit sem ingerelt fel annyira, mint Bánffy Dénest. De Bánffy nem annyira a bujdosót gyűlölte Wesselényiben, mint Béldi Pálnak vejét, mert Béldi és Bánffy halálosan gyűlölték egymást. Hogy Bánffy a bujdosók legnagyobb ellensége volt, hogy Leopoldhoz hajlott, hogy miatta Erdély nem gyámolíthatta a magyar ügyet kedve szerint és hogy ez okokból kellett buknia, mindezt különböző változatokban ellenségei hirdették üldöztetése és kivégzése alkalmából és e híreknek nyoma maradt történetírásunkban is.

Horváth Mihály fölemlítvén XIV. Lajos ügynökének Erdélybe küldését, így folytatja: «Teleki Mihály, ki eddig is minden módon pártolá a bujdosók ügyét, örömest indúlt volna a franczia tanács után, de kivált Bánffy Dénes házája veszedelmét látta oly háborúban, melyet Erdély a porta sikeres támogatása nélkül kezdene a császár ellen. Teleki ezóta még inkább vesztére tört.»

Azt hiszszük, hogy máskép kell felfognunk az ellentétet, mely Bánffyt Telekitől elválasztotta a bujdosók ügyében. Bánffy a főbb pontokra nézve egyetértett Telekivel a «magyarországi atyafiakat» illető dolgokban. Teleki egyelőre nem akarta Erdély háborúját a porta tilalma ellenére s mint

* Az 1673. s 1674-iki eseményekre nézve l. Török-Magyarkori Államokmányár id. h., BETHLEN id. h. a Bujdosók Levéltárát és egy levélgyűjteményt az Országos Levéltárban, Publ. Fasc. 25. No. 28. jelzettel.

láttuk 1672 óta passiv jóakaratra szorítkozik a bujdosók irányában. Bánffy pedig Telekinek czéljait jó ideig nem zavarván, befolyását arra használja föl, hogy az egyik végletből a másikba eső Apafyt a jóakaratú semlegesség útjára térítse. Azt hiszszük, hogy Bánffy pártját fogta Telekinek az 1672-iki kitörés után. Bizonyos, hogy ő is adott pénzt az első támadás előkészítésére. Midőn a debreczeniek felhatalmazást kérnek Apafytól, hogy ne legyenek kötelesek befogadni a bujdosókat, Bánffy ellenzi a kérelmet, mert úgy látszanék, hogy Apafy «kegyelmes protectióját» elveszi a bujdosók ügyéről, «mely is sem az Isten dicsőségére sem a Ngod méltóságára nézve jól nem esnék». Sőt midőn Farkas Fábián 1674-iki követsége miatt Erdélyben annyira haragudtak a bujdosókra, Bánffy kidühöngvén magát az izgágák ellen, azt tanácsolja Apafynak, hogy «nem kell az ő rossz cselekedeteket tekinteni Nagyságodnak, hanem az közönséges jót». Bánffy éles különbséget tett az ügy és harczosai közt. Már az 1670-iki fölkelőket bolondoknak mondja, kik jégen építettek és azért nyakok szakadt. Keserűsége az ügy iránt érzett rokonszenvből fakad, mert a fölkelés leveretésének hírét hallván, rögtön tartott attól, hogy «az magyar szabadság s keresztyéni vallásunk tőstűl-gyökerestűl ki ne szaggattassék Magyarországból». A bujdosókkal szemben is fentartja e különböztetést. Gyűlölte a vezetők optimismusát és barátkozását a törökkel, miben, mint láttuk, nem tért el az általános erdélyi felfogástól. Azonban Teleki nem csupán Erdély érdekeinek szempontjából, hanem személyes okokból is kímélni akarta a bujdosókat, míg Bánffyt ép személyes viszonyai hozták összeütközésbe a bujdosók egy részével. Bánffy, mint a véghelyek főparancsnoka, a Szilágyságot úgy tekintette, mint saját területét, pedig a bujdosók csapatjai egy ideig ott voltak elszállásolva és tudjuk, hogy ez mit jelent. Sőt mikor nem voltak ott el-

szállásolva, akkor is kirándúltak Biharból Krasznamegyébe és hogy egyebet ne említsünk összelövöldözték a sertéseket az erdőn s a falvakban is. Bánffy somlyai kapitánya, Keresztesi András, hasonló hőstettek benyomásaitól nem bírván szabadulni, kegyetlenül üldözte a kuruczokat.

Bánffy hivatalához tartozott az országot védeni a váradi basa követelései ellen; Sziliktár Mehemedet ő úgy tekintette, mint személyes ellenségét. Azért a bujdosók barátsága a basával senkinek sem volt oly gyűlöletes, mint Bánffynak. Továbbá Bánffynak régóta voltak összeköttetései a bécsi udvarral és egyes híveivel. Nevezhetjük e viszonyt Horváth Mihálylyal «Bécshez való szításnak», csak azt ne mondjuk egy másik történetírónkkal, hogy Bánffy német segélylyel ki akarta szorítani a török befolyást Erdélyből. Nagy különbség volt Bánffynak Kemény János idejebeli és mostani pártállása közt. 1674 táján a szerzett tapasztalatok után és tudván azt, hogy Bécsben igen örülnek, ha a török nem szegi meg a békét, Bánffy nem gondolhatott a Kemény János kísérletének megújítására. Azonban aristokrata hiúsága megkívánta az összeköttetések gondos ápolását, mert Lobkovicz, Rottal, a Pethők s általában a befolyásos katholikus aristokratia jó indulatát többre becsülte, mint a Petrőcziét vagy Keczerét. Családi jószágai miatt is levelezett Bánffy aulikus ismerőseivel, de maga Teleki is igénybe vette közbenjárását hasonló ügyben. 1674 elején arra kéri Bánffy Rottalt, hogy Telekinek elfoglalt nagybányai házát adják vissza a felség emberei. Teleki bűnbánatát jelenti Bánffy Rottalnak és azon ígéretét, hogy ezentúl híve lesz az udvarnak. Országos ügyekben is felhasználta Erdély Bánffy ez összeköttetéseit. 1673-ban Apafy Bánffyval együtt kéri Rottalt, hogy legyen szószólója a magyaroknak Leopold előtt. Alapjában tehát nem volt tiltva Erdélyben ily Bécshez való szítás, sőt javára vált az országnak, hanem ép azért, mivel meglehetősen Bánffyra

szorúltak e tekintetben, irígységet keltett kiváltságos helyzete és Bánffy nem volt arra teremtve, hogy szerénységgel lefegyverezze az irígységet. Másrészt elkeseredése a váradi török túlkapásai miatt, annak a helyzetnek nyomasztó érzete, melyben a töröknek adózó vazall állam sínylődik, az élénk rokonszenv a császáriak iránt bár nem gyöngítették részvétét az elnyomott protestans és magyar ügy iránt és nem is csábították a portához való viszony felforgatásának kalandos tervére, mégis oly magatartásra bírták, mely tényleg túlment a megengedett határán és igazat látszott adni ellenségeinek, kik Bécshez való szítása miatt árulással vádolták. Magatartása a bujdosók iránt leginkább táplálta e gyanút. A bujdosók szokásai közé tartozott a vadászat egészen békés katholikus urakra is. Azoknak elfogása igen jó üzletnek ígérkezett. Tudjuk, hogy a török világban divatban voltak az ily üzletek, egy jómódú török foglyot, kit az övéi előreláthatóan nagy áron fognak kiváltani, magyar részről igen kívánatos tulajdonnak tekintettek. Azonban a bujdosók magyar katholikus urakat használtak fel árúczikkeknek. Bethlen János mély megbotránykozással beszéli, hogy a bujdosók Barkóczi Sándort majd hogy el nem adták a töröknek.

Az ily üzletek senkit sem keserítettek el annyira, mint Bánffyt, kinek barátjai is voltak az elfogottak közt.

Ez összeköttetések miatt Bánffynak arra is kellett vigyáznia, hogy az udvar hívei ne tekintsék őt a bujdosók támogatójának. Törekvéséből érthető, hogy a bujdosók mozgalmairól híreket küldött császári részre. Mi nem hiszszük, hogy rendszeres kémszolgálatokat teljesített volna, mint a bujdosók hitték, de hihetőnek tartjuk, hogy egyrészt tetszeni vágyván barátjainak, másrészt gyűlölve különösen a Wesselényi körül csoportosuló bujdosókat, oly hírek küldésére is elragadtatta magát, melyek által ártott Wesselényiéknek. Hogy mindezt nem a bujdosók

összessége, vagy az azok ügye ellen érzett gyülöletből tette, az abból a körülményből is kitetszik, hogy a bujdosók közt neki is volt pártja. Úgy látszik, hogy Rákóczy Ferencz, Ispán Ferencz s Szőcs János tartoztak ahhoz. Mikor Bánffyt üldözői Szamosujvárra szorították, Haller János attól tartott, hogy Szőcs sok haddal segítségére fog menni. Sőt egészen kétségtelen, hogy Bánffy a menekültek hadainak legderekabb részét Erdélyben akarta elszállásoltatni. Az ellene intézett vádirat huszonhetedik pontja ezt szemére is hányja. Nagyon különös, hogy a bujdosók állítólag legnagyobb ellensége azoknak pártolása miatt védekezett bírái előtt. Jól tudjuk, hogy e szállásolás nem egészen a bujdosók érdekében történt volna, tudjuk, hogy ez által Bánffy hadi erejét akarta növelni erdélyi ellenségeivel szemben, kiktől ez időtájt igen félt. De azzal a logikával, mely a XVII. századi főúr pártszerző törekvései és személyes torzsalkodásai mögött mindig elvi szempontokat kutat, a szállásolási tervből azt kellene következtetnünk, hogy Bánffy volt a bujdosók legmerészebb pártolója, mert Teleki vagy Béldi ily tervvel nem mertek volna előállani.

Itt értünk a ponthoz, hol Telekinek terhére esik Bánffy eljárása a bujdosók ügyében. Bánffy gyűlölsége Wesselényiék ellen megnehezíti Teleki helyzetét, ki szintén nem szereti őket, de romlásukat nem szívesen látná és diplomatiai barátságot akar tartani velök. Másrészt Bánffy pártszerző törekvései a bujdosók közt Erdély belső békéjét fenyegették. De ne felejtsük, hogy Teleki nem egyedül s nem is főleg a bujdosók miatt veszi üldözőbe Bánffyt. Bánffy minden más ügyben hasonlókép cselekszik, mindenütt sérti a szokást, a törvényt és közérdeket, mindenütt nem elvei, hanem modora miatt zúdítja maga ellen Teleki és az erdélyiek haragját. Elvakult gőgjében megbántott sokféle magánérdeket és hiúságot. Tömérdek va-

gyont gyűjtött birtokigényei erőszakos érvényesítése által és az ország katonai erejének egy része az ő keze alatt volt. «E szép sereget» — mondották az erdélyiek — «nem mondhattuk országának nyavalyásokúl, hanem Bánffy Dénesének igazábban.» Minden kérdésben ő kívánt dönteni. 1674 septemberében odáig fejlődtek a viszonyok, hogy Székely László szavai szerint mindent Bánffyra halasztottak; miatta elkésett a portai adó beküldése is, pedig a pontatlanság ezen a téren igen veszedelmes volt. Nem hisszük, hogy Bánffy a fejedelemségre vágyott, sőt úgy látszik, hogy Béldivel szemben Apafyra és Telekire kívánt támaszkodni, de sokkal hatalmaskodóbb volt, semhogy azokat magához csatolhatta volna. Apafy félt tőle és Teleki emberei az udvarnál, Naláczi és Székely, élesztették Apafy gyanakodó félelmét. Teleki visszahúzódott, Keczer és Székely ingerelték Bánffy ellen és kifejezték csodálatukat nagy tűrelme miatt. Teleki nem bánta, hogy ingerlik, hogy gondolatát megelőzik, de azért csöndesen várt, vagy arra, hogy Béldi forduljon hozzá az ajánlattal, vagy azon időpontra, midőn Béldi elé léphet az ajánlattal ő maga a nélkül, hogy a visszautasítás vagy a habozó válasz veszélyétől tartania kellene. Bánffyt a legutolsó perczig kímélte, látszólag a legjobb barátságban élt vele, miközben a hálót szőtte megejtésére. A kővári kapitány Richelieuhöz hasonlított, ki nyugodtan megebédelt marquis Fargisval, mielőtt a börtönbe kísértette. Más tekintetben is kell itt Richelieure gondolnunk. A Bánffy tragédiája című liga aláírói közől leginkább Telekit vezették magasabb szempontok a bosszú művében. Teleki nem egyedül sértett hiúságból, vagy Gernyeszeg birtokáért tört Bánffy életére. Apafy Erdélyét féltette a féktelen dynastától. Nem mintha attól tartott volna, hogy Bánffy nemsokára Apafy ellen vezeti katonáit, de a közérdekre nézve veszélyesnek találta az egyéni akarat e túltengé-

sét, mely már is zavarólag hatott az állami ügyekre minden irányban.

Midőn XIV. Lajos első ügynöke megjelent Erdélyben, itt már megindúltak az előkészületek Bánffy megbuktatására. Az ügynök általános ígéreteket hozott és csak tüzetesebb alkudozások előkészítése végett küldetett. Erdélyi tartózkodása idején az a kérdés, vajon Erdély kitörjön-e a porta tilalma ellenére is, még nem volt égető és csak mint távolabbi eshetőség vétetett számba. De Teleki elhatározását annyiban mégis siettette az ügynök megérkezése, a mennyiben most még nagyobb szüksége volt a bujdosók simulékony türelmére és a mennyiben nem tudhatta, hogy Bánffy a most kifejlődő új helyzetet mikép akarja kihasználni személyes ambitiói érdekében. Azért nem minden őszinteség nélkül írta Teleki a franczia ügynöknek Bánffy halála után, hogy a kivégzett főurat az alkudozások akadályának tartotta. A bujdosók azonban egész őszintén azt hitték, hogy Bánffy a német udvar megbízásából üldözte őket és azt híresztelték, hogy Apafy az ő kedvökért fejeztette le az árulót. Az erdélyieknek dícséretére váltak e hírek a török és franczia felfogás szerint, ép azért magok is hirdették Bánffy németességét, különben is jól esett nekik e népszerű ürügy segélyével elvonni a közvélemény figyelmét Bánffy üldöztetése valódi okainak gyűlöletes természetéről. De ha mi az akkori híreszteléseket átveszszük a szükséges helyreigazítások nélkül, megzavarjuk az 1674-iki helyzet képét, Teleki s Erdély viszonyát a bujdosókhoz a valódinál barátságosabbnak tűntetvén föl. Mert Wesselényiék hiában újjongtak nagy ellenségök bukásán, Bánffy halálával Erdély politikája a bujdosók irányában semmit sem változott.*

* L. Szilágyi Sándor: Bánffi Dénes tragédiája. (Vértanúk a magyar történetből. Pest, 1867), Török-Magyarkori Államokmánytár IV., v. Wesselényi Pál levele Béldi Pálhoz, közölve Deák Farkas-tól (Béldi Pál életrajzában M. T. É.

Egy újabb mozzanattal kellett számolnia e politikának, midőn XIV. Lajos érdeklődést mutatott a magyar mozgalmak iránt. Ne higyük, hogy az első ajánlat Párisból történt, itt még nem tartották oly fontosnak az ügyet. Magyar részről és lengyel közvetítéssel indúltak meg az alkudozások, de nem egészen úgy, mint Horváth leírja, ki Absolon 1674-iki lengyel útjával kezdi az alkudozások elbeszélését. Absolon igen valószínűen 1675-ben indúlt első lengyel útjára, különben nem erre akarunk itt súlyt helyezni. Mint a Nádasdy és Zrínyi idejében, úgy most is gróf Wesselényi László volt a magyar-lengyel érintkezések egyik közvetítője. Ferencz nádor fiát 1672-ben még Trencsénben találjuk, hol jószágán lutheranus jobbágyaira katholikus plébánost akar erőszakolni.* Lehet, hogy e «jó érzelmű» tettét valami módon jóvá akarta tenni protestans barátjai előtt, de bizonyos, hogy 1674 körűl már mint proscribált tartózkodik lengyelországi jószágain és bíztatja Lubomirszky Szaniszlót, hogy adjon segítséget a magyaroknak, mert jutalmúl a magyar koronát várhatja tőlök. Lubomirszky,

III. évf. 4. füz. 121. l.), az imént idézett levélgyűjtemény az Országos levéltárban, Leopold levele Rottalhoz 1673 aug. 28. és Bánffy levele Rottalhoz 1674. (Nádasdy-irományok), Teleki levele Beaumonthoz 1673 febr. 15. mint *A.* melléklet Kindsberg 1675 junius 17-iki jelentéséhez és a fölkelők szóval kijelentett kérelmei a portán mint *B.* melléklet az 1675 febr. 7. jelentéshez (Turcica Bécsi áll. lev.) végűl Akákia jelentése (PETROVICS Gyűjt. IV. Akadémiai kézirattár). Az egykorú emlékek közül CSEREIN és BETHLEN-en kívül érdekes még a *Bánfi Dénes veszedelméről* czímű vers. (Közli THALY KÁLMÁN, Századok 1871. 715. l.) Szerzője reformatus pap, vagy tanár lehet és nem hiszi a Bánffy ellen felhozott vádakat,

Óh bezzeg, mely nagy vakság!
Vajha meggondolnád
Ország megfontolnád

írja szerzőnk már 1674 novemberében bizonyságául annak, hogy protestans körökben is részvétet keltett a németes hajlamokkal vádolt Bánffy már üldöztetése kezdetén. Hogy Bánffy Bécsből bárói czímet kapott, azt DEÁK FARKAS id. munkájában határozottan tagadja. Kényszerítő belső okok nem szólnak Cserei és Apor értesítésének elvetése mellett, de az a tény, hogy az egykorú levelek, hogy Bethlen Miklós és János, s végre a Bánffy ellen készített vádirat sem említik a báróságot, igen valószínűnek tünteti föl a föltevést, hogy a Bánffy bárósága a halála után keletkezett hirleléseknek köszöni létét. Különben nincs kizárva, hogy osztrák részről a Freiherrt latinra fordítván olykor liber baronak is czímezgették Bánffyt.

* Trencséni vizsgálat 1673 april 6. (O. T. E. Orsz Lev.)

a római birodalmi herczeg, lengyel főudvarmester (Curiæ Regni Mareschallus) és a tizenhárom szepesi város főkapitánya, hivatva érezte magát a kilátásba helyezett méltóságra és talán odaigérte Wesselényinek a nádorságot.

27. KORIBUTH MIHÁLY LENGYEL KIRÁLY ARCZKÉPE

Lehet, hogy Wesselényi Koributh Mihály halála előtt ajánlotta fel Lubomirszkynak a koronát, de bizonyos, hogy az ajánlat csak Leopold sógorának halála után nyert bizonyos jelentőséget. Valószínű, hogy nyomban Mihály király halála után a bujdosók Szobieszkitől is tudakolták, hogy hajlandó volna-e a magyar korona elnyerésére töre-

kedni. Marie Casimire d'Arquien, Szobieszki neje még az interregnum alatt értesítette XIV. Lajost a férjének tett ajánlatról, ki akarván mutatni a királynak, hogy fontos szolgálatokat tehetne férje Magyarországon a franczia ügynek. Szobieszki a lengyel trónra jutván, magyar trónjelöltsége a háttérbe szorúl, de Lubomirszky és Wesse-

28. SZOBIESZKI NEJÉNEK ARCZKÉPE.

lényi most jobban mozognak. Szobieszki is sürgeti a magyar elégületlenek támogatását, nem annyira franczia származású neje, vagy a magyarok, vagy épen Lubomirszky kedvéért, hanem mivel a török háború folytatására, és annak idején a jó békepontok kivívására pénz kellett neki és XIV. Lajostól nagy összegeket kérhetett már most is a béke megkötése után Magyarországon teljesítendő szolgálatok czímén. Forbin de Janson, a marseillei

püspök, XIV. Lajos varsói követe, is támogatja Szobieszki nézeteit és kérelmeit. XIV. Lajos jól tudja, hogy Szobieszki addig nem segítheti a bujdosókat, míg a törökkel van elfoglalva, azért egyelőre nem akar igen messze menni a magyarok támogatásában. 1674 augusztusában csak any-

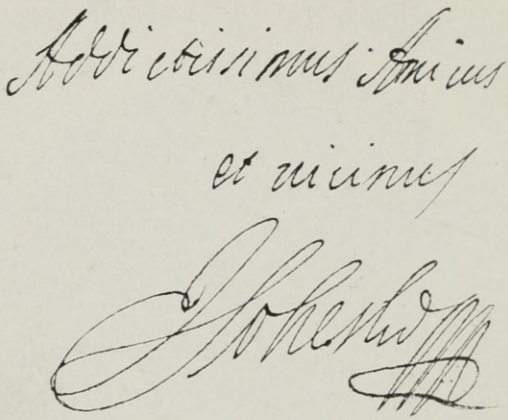

29. SZOBIESZKI JÁNOS ALÁIRÁSA.

nyit mond, hogy Lubomirszkyt bátorítani kell, mert ez alkudozások legfőbb haszna maga az alkudozás, hisz annak puszta híre is Bécsben nyugtalanságot kelthet. Szeptember elején már százezer franknak Danczigban való átvételére hatalmazzák fel Párisból a varsói követséget, mivel XIV. Lajos «solid bizonyítékokkal» szeretné meggyőzni a fölkelőket szeretetéről.*

Wesselényi László el volt ragadtatva a lengyel udvar hangulatától. Meg volt győződve, hogy a lengyel király az ő kérésére határozta el a Magyarországba szánt hadak fogadását és egy diadalittas levélben jelenti a bujdosóknak, hogy azoknak generalisságával a király őt ajándékozta meg. Már a hadak élén képzeli magát, csak jőjjenek a bujdosók követei a határhoz, «bizony oly módot mutatok, hogy soha magyar német iga alól való fölszabadulására jobb és csen-

1 Acta Historica Res Gestas Poloniæ Illustrantia ed. Kazimiers Walizewszki vol. III. Cracoviæ 1879. 3., 87., 102. s 486. ll.

desebb mód nem volt, talán ha ezt elbocsátjuk, soha nem is lesz. Akkor hajtsuk az hársat, mikor hámlik.» A bujdosók megkapták a levelet, de nem tudjuk, hogy elküldhették-e a követeket, mert mióta Wesselényi vezérnek

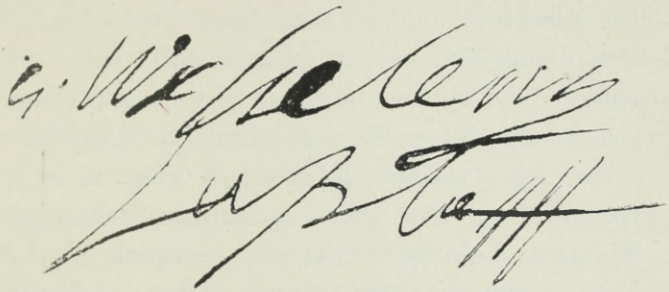

30. WESSELÉNYI LÁSZLÓ ALÁIRÁSA.

választatott, Teleki még inkább gyanakodott a bujdosók önálló külföldi összeköttetéseire és mint mármarosi főispán megakadályozhatta követeik útját.*

Ugyanekkor egy erdélyi követ küldetett Lengyelországba az új király üdvözlésére. Szobieszki jobb szeretett Erdély útján érintkezni a fölkelőkkel, neki Erdély jó szolgálatokat tehetett a portán a békealkudozások alkalmával, azért örömest kötelezte le maga iránt Apafyt és Telekit, ha csak tehette. Szeptember közepén Forbin de Jansonnal egyetértve, a lengyel szolgálatban lévő Beaumont Miklós dragonyos alezredest elküldi Apafy követével Erdélybe, Telekihez címzett megbízó levéllel.

Beaumontnak főfeladata volt, hogy bíztassa a bujdosókat és Erdélyt, nagy reményeket ébreszszen mindenütt s hogy puszta megjelenésével nyugtalanítsa Leopold udvarát. Utasítása szerint sokat kellett szavalnia XIV. Lajos mély részvétéről általában az elnyomottak ügye, s különösen a magyar szabadság vértanúi iránt.**

* Wesselényi László levele a bujdosókhoz (O. L. Publ. Fasc. 25 No 28) és Lónyai Anna levele Béldi Pálhoz (Török-Magyarkori Államokmánytár v. 252. l.).

** Instructions au Sr. de Beaumont (Közli GERGELY SAMU, Történelmi Tár 1886. 333. l.).

Beaumont először is Telekihez utazott, alighanem Kővárra. Teleki a legnagyobb örömmel fogadta Beaumont ígéreteit és biztatásait. Az ő felfogása szerint az a politika, mely az összes török haderőnek Magyarországba csábítását óhajtotta, igen veszedelmes orvossággal akarta gyógyítani a meglévő bajokat. Leginkább azóta fordult el rokonszenve e politikától, mióta meg volt győződve, hogy a porta háttérbe akarja szorítani Erdélyt. Legjobban szerette volna, ha a magyar fölkelést ő vezethetné a porta beleegyezésével és részleges segélyével. Beaumont látogatása új életre keltette reményeit tervének kivihetősége iránt. Mily szerencse volna franczia pénzzel s lengyel hadakkal rendelkeznie. A török a lengyel béke után, Szobieszki és a franczia kormány közbenjárására, aligha ellenezné az erdélyi úr vezérségét s talán maga is adna kisebb segélycsapatot. Ha így lehetne egy jó sikerű támadás után békét kötni Leopolddal, mennyivel többet érne ily béke Erdélynek, a protestans és magyar ügynek, mint a túlnyomóan török erővel kivívott béke, mely Magyarországot és Erdélyt az eddiginél még nagyobb szolgaságba sűlyesztené. Úgy gondoljuk, hogy ily remények izgatták Telekit, midőn Beaumont megjelenésével a franczia-magyar érintkezések szálait nagy mohósággal a maga kezében kívánta összpontosítani.*

Megígérte Beaumontnak, hogy mihelyt az ígért segítség megindúl, megbuktatja Wesselényit s önmagát választatja meg a bujdosók vezérének.**

Beaumontnak már utasítása szerint is a lehető siet-

* L. Teleki levelét a bujdosókhoz 1674 október 18. E levél egyes sorainak továbbá Teleki eddigi és későbbi magatartásának összevetéséből következtettük a mondottakat. (MIGNET futólag említi a levelet, szó szerint leírta azt PETROVICS a párisi levélből L. PETROVICS Gyűjtemény IV.).

** Information touchant les affaires de Hongrie. (E jelentést Kindsberg ellopatta Beaumonttól. C. melléklet Kindsberg 1675. junius 17-iki jelentéséhez. Turcica. Bécsi áll. levéltár.)

séggel kellett visszatérnie Lengyelországba, hogy így mind a bécsiekben, mind a fölkelőkben azt a hitet ébreszsze, mintha a magyar ügy támogatását igen sürgősnek tekintené a varsói franczia követ. De valószínűen Teleki tanácsára utazott el oly gyorsan, hogy a fölkelőkhöz el sem látogatott. Csak Teleki értesítette őket Beaumont ottlétéről azon felszólítással, hogy jelentsék ki írásban egy nemsokára küldendő másik franczia megbízott kedvéért készségöket az igért segély elfogadására.[1]

Wesselényiék azonban a Forbin de Jansonhoz küldött köszönő levélben panaszkodtak, hogy nem hozzájok, hanem Erdélyhez voltak intézve az ajánlatok.[2] Beaumont ittléte alatt Lubomirszky ügynöke is Magyarországba érkezett. Nem tudjuk, hol járt és mit végezett, de bizonyos, hogy azóta az Erdélyen át folytatott hivatalos franczia-magyar összeköttetések mellett Lubomirszky és Wesselényi László közvetlenül érintkeztek a bujdosókkal és ezeknek pártfogói lettek Szobieszki és a varsói franczia követség előtt.[3]

Nem tudjuk, hogy Beaumont hozott-e magával valamit a Danczigban fölvett összegből, de úgy látszik, hogy már 1675 végén Wesselényi László révén a franczia pénz egy része eljutott a bujdosókhoz. A franczia követségtől igért pénzbeli küldeményeknek is része volt abban, hogy Teleki mindjárt kezdetben magához ragadta az alkudozások vezetését.

Időközben Beaumont és Wesselényi László jelentései XIV. Lajos kormányának álláspontját meg nem másítot-

1 L. Beaumont utasítását és Teleki okt. 18-iki levelét id. h.

2 L. MIGNET; Négocations relatives a la Succession d'Espagne sous Louis XIV. T. IV. 679. l. Igaz, hogy a Mignettől közölt levélkivonat szószerint nem volna így értelmezhető. Tout en étant peu satis faits des propositions adressées au prince de Transilvanie mondja Mignet a bujdosók november 19-iki levele alapján. De az elégületlenséget nem Beaumont ajánlatainak minősége okozhatta, hanem az a körülmény, hogy az ajánlatok Erdélynek szóltak.

3 L. Acta Historica id. h. 119. és 176. l.

ták. XIV. Lajos 1675 február 7-én újra kijelenti varsói követének, hogy mivel a lengyel-török háború befejezése előtt Lengyelországban fogadott hadakkal nem lehet erősbíteni a magyar fölkelést, az óhajtott béke megkötéséig csak szép reményekkel akarja hitegetni a fölkelőket. Szobieszki már úgy is sok pénzébe kerül, a magyarokra sem akar többet költeni a már kiutalványozott összegnél. Nem szándékozik a fölkelők seregeinek eltartását magára vállalni, nagyon nehéz ily messziről az összegek czélszerű felosztását ellenőrízni és a fölkelők kénytelenek folytatni küzdelmöket, ha magokra hagyatnak is. Egyelőre maradjon Forbin de Janson a bátorításoknál.* A varsói követ ily újabb bátorítások és talán még a hátralévő összeg kifizetése végett február végén Magyarországba küldötte Akákia Rogért, a münsteri congressuson D'Avaux gróf titkárát.

Akákia a lengyel határon nehány hétig várakozott, mert a varsói követség abban állapodott meg a fölkelőkkel, hogy küldöttségök Telekinél fogja bevárni Akákiát, kinek a küldöttség megérkeztét majd hírűl adják a határon. Azonban a fölkelők küldöttsége nem jelent meg Telekinél s úgy látszik, hogy tőle függetlenűl szerettek volna értekezni a bujdosók Akákiával, de Teleki megparancsolta mármarosi tisztjeinek, hogy tudta nélkül senkit se bocsássanak a lengyel határra. Akákia nem akarta ismételni Beaumont hibáját, nem akarta küldetését oly színben tűntetni föl, mintha az kizárólag, vagy csak főleg Erdélynek szólna, de a Teleki érzékenységét is kímélni akarta és útközben találkozván néhány bujdosóval, megizente tőlök a vezetőknek, hogy a küldöttséggel az erdélyi fejedelemnél óhajt találkozni. Szükséges is volt Telekit ily módon csillapítani, mert haragudott Wesselényi Pálra, ki — úgymond — ki akarta őt játszani a megállapodás megszegé-

* Acta Historica 189., 190. l.

sével. Ugyan hiában akarta. Volui ostendere me esse virum, kiáltott föl Teleki, latinul társalogván Akákiával. Volt némi mutogatás is a tanácsúr haragjában, mert Akákiával minél erősebben kívánta éreztetni azt, hogy semmire sem lehet menni Erdély és a saját tetszése ellenére.

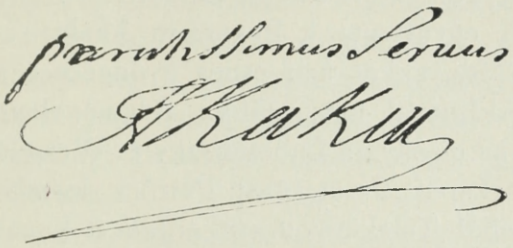

31. AKÁKIA ROGER ALÁIRÁSA.

Akákia úgy sem volt idegen e felfogástól és most egészen a Teleki ügyvédje lesz. Fogarasra érve, a bujdosók küldöttségének magyarázza a Teleki vezérségének okvetetlen szükségét.

A Totiban tartott gyűlés választotta e küldöttséget és úgy látszik, hogy a tagok kijelölésében is érvényesítette Teleki befolyását. Erdélylyel szemben a bujdosók még mindig a régi álláspontou vannak. Ki nem ábrándítható makacssággal ragaszkodnak minden nézetökhöz és reményökhöz. Még mindig kérlelik Apafyt, most is ugyanazon érvekkel akarják kimozdítani tétlenségéből, melyekkel bujdosások kezdetén ostromolták. Nem akarták megsérteni Telekit, midőn Wesselényi Pált választották vezéröknek. Csak le akarták kötelezni az elhalt nádor vagyonos unokaöcsét, és a már ismert okokból szükségök volt tekintélyes nevére.

Elvben azért el volt ismerve Teleki joga a vezérségre, el volt ismerve, hogy ha kijönne közéjök, újra megragadhatná az elejtett gyeplőt. Mégis a csatári gyűlés határozata mint bizalmatlansági szavazat sértésnek vétetett Erdélyben

és az ott választott vezér személyes igényei Erdély és a bujdosók közt újabb surlódások okai lettek a franczia alkudozások kezdetén.

De Teleki kemény föllépése megtette a kívánt hatást és most változtatja modorát Apafy minisztere.

Midőn a Totiban választott küldöttség szentpéteri birtokáról vele együtt utazik Fogarasra Akákia ajánlatainak meghallgatására, akkor már csupa gyöngédség a bujdosók iránt. Az Akákiával utazó Ghiza Kázmér lengyel követ kérelmére, ki bizonyára Lubomirszky és Wesselényi László utánjárására kapott ily utasítást, Petrőczi kiszabadult hosszas fogságából. Telekié volt a fő érdem a kiszabadításban, s még pénzzel is segítette az elzáratása előtt mindenéből kifosztott bujdosót.

Más tekintetben is engedékeny. Nem ellenzi a küldöttség közvetlen érintkezését Akakiával. Különben mindenről értesítve van, mi köztök történik, s mi egyelőre a legfontosabb, a hozott pénz kiosztása valószinűen reá van bízva.

A küldöttség meg van nyerve, szívesen elismeri Akakia előtt Wesselényi vezérségének ideiglenes természetét. A franczia ajánlatokra nézve sem volt semmi nehézsége, bár nem mondhatni, hogy a Totiban tartott gyűlés lelkesedéssel fogadta volna a franczia segély kilátását. A gyűlés a török pártfogás eszméjéhez ragaszkodott, mint minden igaz nemzeti politika alapdogmájához és a még eléggé nem is ismert franczia ajánlatok ellen fölhangzottak a szónokok közjogi óvástételei s furfangosan gyanakodó politikai elmefuttattásai. Mit akarhat a franczia király? Mire adja pénzét? Csak nem tör a porta érdeke, vagy a haza szabadsága ellen? Így meg lévén tartva az országgyűlések szokásos színezete, szabadon kitörtek a ragyogó illusiók és a délibáb tükrözte a nemzetközi viszonyokat. Bármit akar a franczia király, a bujdosók becsületes szövet-

ségesei lesznek. Nem békűlnek meg az ellenséggel a franczia király tudta és beleegyezése nélkűl, «ellenben» — így hangzik a küldöttségnek adott utasítás — «a franczia király is míg e két fegyvernek conjunctiója lészen, ne békélhessék meg akaratja és híre nélkűl a magyarságnak a római császárral, ha penig megbékéllenék, azon békességben mindenek felett includáltassanak a magyarok, hogy minden immunitások, jószágok, lelki testi szabadságok juxta diplomata regia megadatnak és azokban sancte megtartatnak, ha magyarországi királysága birodalmában hagyatnék is a római császárnak».

Sejtelmünk szerint Akákia az utasítás e pontjára lekötelező nyájassággal csak annyit felelt a küldöttségnek, hogy bízzanak királya jó indulatában és hatalmában. Ily válasz messze menő reményeket keltvén, megegyezett volna utasításával. Különben nem volt tanácsos csupán határozatlan reményeket ébresztenie. A franczia-német békekötés kérdése úgy sem tartozott az égetők közé, és mi a fölkelés hathatós támogatását illette, Akákia részint jó hiszemű, részint túlzott, bár nem föltünően valószínűtlen ígéreteket tehetett. Így kötötte meg a küldöttséggel az április 28-iki fogarasi szerződést.

Ebben a bujdosók kötelezik magokat, hogy Telekit fogják vezérűl kérni Apafytól, hogy ellátva seregöket ágyúkkal és hadi szerekkel, tizenkétezerre fogják annak számát felszaporítani. E szám körűlbelül kétszerese volt az akkori tényleges létszámnak. Akákia ellenben királya nevében julius elsejétől kezdve 40 ezer forint havi segélyt ígért a sereg tartására. Utasítása ez ígéretre aligha kötelezte, nem tarthatta valószínűnek, hogy XIV. Lajos ennyit fog fizetni és pedig már a következő julius elsejétől kezdve, mikorára a lengyel-török béke megkötését ily határozottan várni nem lehetett. De Akákia tudta, hogy szabad többet is ígérnie, mint a mennyi teljesíthető.

Ígérte továbbá, hogy a lengyel-török béke megkötésének esetére a lengyel király hatezer dragonyost fog küldeni a fölkelők erősbítésére Béthune marquis vezérlete alatt. A sereg számára nézve még ekkor nem állapodott meg a franczia követség Szobieszkivel, de Akákia ígéretét jó hiszeműnek gondoljuk.

A szerződés szerint a töröktől is fognak kérni kisebb segitséget a fölkelők, továbbá Béthune marquist, mihelyt az országba érkezik, elismerik «a legkeresztyénibb király árnyékában élő pártfogójuknak mindaddig, míg isten megáldotta a közös fegyvereket; ekkor a porta engedélyével és jóváhagyása mellett választanak magyar királyt az ország régi szokásai, és szabadságai szerint, a szultánnak évi adó fizetésére kötelezvén magokat».

Ez a pont a bujdosók minden vágyainak netovábbját fejezi ki. Egy, a szerződésben nem található, csak kevesektől ismert s talán írásba sem foglalt megállapodás szerint «Béthune marquis a franczia pénz és a lengyel király szomszédsága segélyével tekintélyre tévén szert, a magyarok közt odáig vigye, hogy e nemzettől mindent remélhessen». A «minden» a magyar koronát jelenti. François Gaston, marquis de Béthune, (de Selles) 1638-ban született és az 1667-iki háborúban egy lovas ezred élén állott. Szerepet játszott Cleveben az 1672-iki hadjáratban, mint diplomatának 1671 és 1674-ben voltak küldetései a heidelbergi választóhoz. Neje Szobieszki nejének nővére lévén, 1674-ben XIV. Lajos őt küldötte rendkívüli követül az új király üdvözlésére. Szobieszki neje a lengyel-franczia barátságot ügyesen kihasználta családja emelésére. Béthune marquis nem rég volt lengyel földön, midőn a lengyel király XIV. Lajostól egy biztos állást kér számára — quelque établissement — mondja Szobieszki. Choisy abbé szerint Béthune a szeretetreméltó udvaroncz minden tehetségét a magáénak mondhatta, eleven, ékesszóló, munkás ember

TELEKI MIHÁLY.

(Nagy Bányán, gróf Teleki Sándor birtokában levő egykorú eredeti olajfestményről.)

volt; bámulatos könnyedséggel írt, szép alak, bátorság, nagyravágyás is jellemezték s nem volt idegen nagyralátó tervektől. Így tehát igen valószínű, hogy trónjelöltsége nem Akákia kezdeményének köszöni létét s hogy a magyar királyi méltóságot Béthune nem tartotta megvetendő établissementnak, bár egyelőre csekélyebb hivatalokkal is megelégedett. A bujdosók azonban egyideig áltatták magokat a reménynyel, hogy a lengyel király sógora egyrészt a török pártfogásra, másrészt a lengyel-franczia szövetségre támaszkodván Leopold ellenében, bátran uralkodhatnék juxta diplomata regia.

Teleki azonban nem engedte át magát képzelődéseiknek. Neki is hízelgett a nagyhírű király leereszkedése; lehet, hogy túlbecsülte Akákia ígéreteinek értékét. De meglehetős szabatos fogalmai lehettek arról, hogy egy békecongressuson mennyiben mutatkoznék XIV. Lajos a magyarok megbízható szövetségesének. Nem volt könnyű Telekit fölhasználni. Akákiát és elődjét ő használta fel Wesselényi Pál visszaszorítására. Számíthattak reá a franczíák, míg ő is tapasztalhatta a szövetkezés hasznát. Bizonyos fokig Teleki sem volt ment a forradalmi politikus koczkáztató merészségétől, de merészségének mindig közel eső, gyakorlati czéljai voltak és csak addig haladt előre, míg érezte, hogy a visszavonulás útja nincs elzárva mögötte.*

Akákia ép oly tűntető gyorsasággal utazott el, mint

* A föntiekre nézve l. különösen Akákia jelentését, Javorow május 31. (Petrovics Gyűjtemény id. h.) és Information touchant les affaires de Hongrie (id. h.), továbbá Trattato tra li Francesi, Ongari Rebelli e Transilvani (Turcica 1675 Bécsi áll. levéltár), A bujdosók utasítása Erdélybe küldött követeikhez 1675 mart. 22. Közli Szilágyi Sándor (Vértanúk a magyar történetből. 353. l.), Acta Historica 150. és 209. l., Béthuneről Mémoires de St. Simon par A de Boislisle T. III. 309. l. (Les Grands Écrivains de la France) és Mémoires de l'abbé de Choisy 162. l. (Michaud et Poujoulad: Nouvelle Collection des Mémoires Troisième Série T. VI.); a bujdosó csapatok létszámára nézve Wesselényi Pál izenete Teleki Mihályhoz 1675 végéről Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 29. és Acta Historic 158 l.

Beaumont, de a fogarasi szerződést mégsem lehetett végrehajtani. A lengyel-török háború még nem szűnvén meg, franczia részről nem küldöttek pénzt s így a kitörés is elmaradt. Már julius 4-dikén figyelmezteti Teleki a marseillei püspököt, hogy ő nem állott el a magyar ügy támogatására és a franczia király dicsőségének emelésére czélzó szándékától. Úgy vannak elintézve a dolgok, — írja Teleki — hogy ő felsége segélyét rögtön fogja követni a kitörés. Augustusban Absolont küldi a püspökhöz az ügy siettetése végett. Forbin de Janson nem győzi eléggé dícsérni Teleki állhatatosságát s nem bírja eléggé kiemelni, hogy királya mennyire szeretné segíteni a jogtalanúl elnyomott magyarságot. Csakhogy most is fontos levelet vár, oly messziről nem kaphatja meg elég gyorsan, de mihelyt lehetséges lesz és így tovább. A fő dolgokról azonban kevés szó van ez udvarias levelekben. Valószínű, hogy Absolon pénzt is kért, de lehet hogy a bujdosók más úton s külön kérték a marseillei püspöktől azt a «kis segélyt», melyet septemberi levelében említ. Szobieszki nagyon támogatta az ily kérelmeket; ugyancsak 1675 septemberében kijelenti, hogy az eddig kiosztott összeg nem volt elegendő s ha több nem adatik, félni lehet, hogy föloszlik a fölkelők serege.*

Hasonló fenyegetéssel éltek a bujdosók Erdélylyel szemben, ha a szokásos segélypénz nem érkezett meg onnan a kellő időben, vagy a kívánt mennyiségben. Erdély, illetőleg Teleki, az áldozatokért biztosítani akarván a hálát, nem csupán a franczia alkudozások alkalmából vigyázott arra, hogy Wesselényi Pál vezérsége a bujdosók függő viszonyát Erdélylyel szemben meg ne változtassa. Bár nem tetszett Wesselényinek a neki szánt szerep, kénytelen volt

* Teleki két levele a marseillei püspökhöz 1675 jul. 4. és aug. 24. (Petrovics Gyűjt. IV.); A marseillei püspök Telekihez és Absolonhoz 1675 november (Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 29.); Acta Historica 229. l.

abba beleélni magát, a mennyire érzékenysége engedte. Helyes tapintattal első sorban a váradi basával való szoros barátkozás gyanújától akart szabadulni. «Nekem is káros volna akár mi formában való ennél is nagyobb birodalma a töröknek, váradi vitézeknek», írja Apafynak 1675 elején, midőn a váradi basa neki téli szállásokat ajánlt az Erdélyhez tartozó megyékben. Az erdélyiek tudomásul veszik a jó indulatot, de azért jó szántokból nem adnak szállást a bujdosóknak a Szilágyságban, sőt ügyelnek, hogy a kuruczok el ne látogassanak arra a vidékre s még a vezértől a csapatokhoz vagy innen oda küldött hírnökök is a somlyai kapitány ellenőrizete alatt állottak. Olasz Ferencznek, ki e hivatalt viselte, még az is meg volt hagyva, hogy Wesselényi nejének, ha biztossága végett Hadadból távozni volna kénytelen, csak kevesed magával adjon szállást Somlyón. Ily nagy volt az erdélyiek bizalmatlansága a «magyarországi hadak» vezére iránt. Úgy látszik, hogy eleinte el sem ismerték méltóságát s úgy bántak vele, mint nagyhatalmak szoktak egy hivatalosan el nem ismert, de állásából ki nem mozdítható kisebb hatalmassággal. A fogarasi szerződésben mintegy ártalmatlanná volt téve, de midőn a szerződés végrehajtása elmaradt, szükségesnek látszott helyzetének szabályozása. 1675 septemberében Szamosujvárra gyűltek a bujdosók főbbjei, nem annyira tanácskozni, mint az erdélyiek akaratát meghallgatni. Innen adatott ki Olasz említett utasítása s innen utasította Apafy Wesselényit, hogy híre nélkül ne távozzék el a hadaktól s hogy őt, vagy Telekit mindenről értesítse és hogy soha el ne felejtse a fejedelem hűségére kötelező reversalisát. Így csak névleges volt Wesselényi vezérsége, tulajdonkép Teleki alvezére lett.

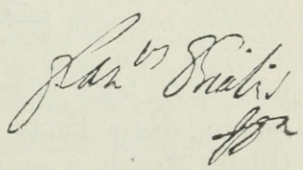

32. OLASZ FERENCZ ALAIRASA.

Wesselényi Pál még igen fiatal volt, eleinte anyja

ingerelte nagyravágyását. Lónyai Annának, a Kemény János özvegyének öröme telt első férjétől született fiának emelkedésében. Fia azonban töviseit is érezte a dicsőségnek, s mégsem bírta egészen megunni azt. Érzékenykedett s alkalmazkodott. Mire is mehetett volna Erdély nélkül? 1675 végén hírül hozzák neki «sok ezer embereknek az pápistaságra való hajtását» és hogy «Kassán felyűl Pozsonyig sem városokban, sem várokban ellenség nincsen, az Bánya városokon sehol nincsen». Kéri tehát Telekit

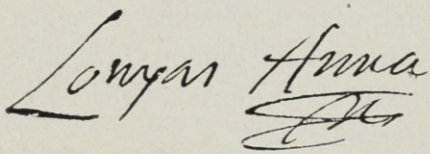

33. LÓNYAI ANNA ALÁIRÁSA.

«Istenért, és a Krisztus kínszenvedéséért», hogy ha többel nem, legalább négy vagy ötszáz kopjással segítsék, s engedjék meg neki, hogy vagy harmadfélezer emberrel előre nyomuljon. Nem kapta meg a segítséget, mert bármennyire fájlalta Erdély a protestantismus veszteségeit, addig, míg nem tartotta tanácsosnak megbízható emberét küldeni a táborba, nem minden nyugtalanság nélkül látta volna a bujdosók foglalásait. Wesselényi kedvetlenné lesz, az hallatszik, hogy ki akarja kérni reversalisát s azon esetre, ha ki nem adják, lemond hivataláról és visszavonul Hadadra. De mégsem teszi, sőt jó szemmel nézi személyes pártja gyarapodását. Természetes volt annak gyarapodása, hisz Wesselényi sokat áldozott a bujdosók ügyeért és hozzá símult a nagy többség, melyet elkeserített Erdély tartózkodása és gyanakodása. «Az emberek sokfélék» — írja Illosvai Péter, a Teleki embere a bujdosókról — «kik Pálé s kik másé, és annyira megvesztegettődtek, többen vadnak Pálé».* Illosvay azokat is megróvja, kik azt hirdetik, hogy Erdélyben nem kell bízni, mivel a portán nem

* L. Török-Magyarkori Államokmánytár v. k. 352. l., A Bujdosók Levéltára 150. és 29. l., továbbá Wesselényi Pál izenetét Teleki Mihályhoz és Illosvai Péter levelét ugyanahhoz 1675 végéről (Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 29.).

támogatja eléggé a bujdosók kérelmeit. Valóban Erdély gyengének érezte magát a háborúra, a porta parancsára kénytelen lett volna megfeszíteni erejét, de a Székely Lászlónak adott válasz óta, melyből Erdély kiolvashatta a neki szánt szerepet, nem igen akarta kierőszakolni azt a parancsot, még ha bírta volna is s annál kevésbé kívánta a teljes török erő kivonulását. De midőn remélhette, hogy franczia segélylyel nem költséges és mégis nagy eredményekkel kecsegtető háborút viselhet, akkor kezdé őszinte igyekezettel a bujdosókkal együtt sürgetni az engedélyt Teleki vezérré választására.*

A bujdosók azonban minden tartalék, minden ha és volna nélkül, most is, mint eleinte, csak a porta beavatkozását akarják, teljes vagy részleges erejével, vagy az Apafynak adott parancscsal. Követeik folyvást járnak a portára bizonyos változó folyó ügyek végett is, melyek a végbeli basák irányokban mutatott magatartására vonatkoznak, de alapjában mindig ugyanazon kérelmekkel s körülbelül mindig ugyanazon válaszszal térve vissza.

1675 martiusában Szepessy Pál, a Haubt Rebell, mint Kindsberg, Leopold portai követe nevezi, újra elviszi «szegény hazátlan fejét» Drinápolyba. Martius 30-án fogadja a kihája, a nagyvezér államtitkára. Szepessy előadja kétségbeesett panaszait a németek ellen és azzal akarja rémíteni a törököt, hogy ha meg nem kapják az annyiszor ígért pártfogást, neki rohannak összes erejökkel a németnek és vagy győznek, vagy elpusztúlnak.**

A kihája újra elmondja, hogy a lengyel háború miatt

* Kindsberg 1675 decz. 18-iki jelentése.

** Kindsberg április 8-diki jelentése: «Sein völliger Vortrag bestunde in Verzweifelten Exaggerationen wider die Teutschen, dass im Fall, sie von der Pforte, die so oft vertröstete Assistenz nit erhalten, ihnen auff wenigste erlaubt werde wider angedeutete Teutsche mit einer beisamben habenden stattlichen Armee vorzubrechen. Sie Khunten nit länger zuwarten, sondern wollten allhier Ihro Glück versuchen sich entweder völlig precipitiren oder ihre verlohrene Güther einhollen».

nem adhat határozott választ, de majd fölemlíti a panaszt a nagyvezirnek és azután válaszolni fog.[1]

Szepessyt a válasz el nem csüggeszti. «Minden jóval biztatnak» írja néhány hét múlva Apafynak,[2] és őszig ott marad a portán. Végre septemberben értesíti a nagyvezir, hogy a basáktól szállást fognak kapni a bujdosók, ha a falvakat nem pusztítják, de a nyílt pártfogásra most ne számítsanak s idegen vezért ne válaszszanak.[3]

A nagyvezir itt a francziákra céloz. Nem is tagadhatjuk, hogy a lengyel háború tartama alatt a franczia érintkezések Lengyelországon át nyugtalanították a nagyvezirt, de még sem oly mértékben, mint a hogy mutatta Kindsberg kedvéért. Úgy gondoljuk, hogy több kifogása volt a nagyvezirnek Teleki vezérsége, mint a Béthuneé ellen, noha ezúttal talán nem Telekire czélzott. Szepessy nemsokára visszatért a válaszszal, bizonyára nagyon kedvetlenül, de ha nem csalódunk, szíve mélyén azzal a reménynyel, hogy a jövő évben sikerűlni fog, mit az idén nem lehetett kivinni.

E boldog optimismus, ez annyiszor csalódott és folyvást felújuló bizalom, e kitartás a legmostohább körűlmények közt, több sikerrel ostromolták Lobkovitz és Hocher rendszerét, mint a higgadtak érzékeny kérelmei és körűlményes fölterjesztései.

Fegyverrel lecsendesíteni a fölkelést, majdnem lehetetlennek bizonyúlt. Az a futás, szaladás, melyet Tholnai oly szégyenletesnek tartott a magyarra nézve, nagyon terhére esett a császáriaknak. Nem bírták elérni a futókat, vagy nem merték őket követni a török területre.

A szepesi kamara egyik tisztje szerint többre lehe-

1 U. o. Wolle aber die Notturft dem Grossvezier hinterbringen . .

2 Török-Magyarkori Államokmánytár V. 335. l.

3 Kindsberg sept. 15., nem kapnak «cathegorische Protection und weniger die Erlaubniss einen Generalen vom frembder Nation zu wählen.»

tett volna menni, ha a horvátok helyett, kiktől a szegény parasztok jobban félnek, mint az ellenség, a dragonyosokat szaporítják. Ezek gyalog és lóháton harczolnak és messzetaláló muskétáiktól félnek a fölkelők.[1] A magyar mágnások és velök együtt Ampringen Gáspár azt ajánlották, hogy erősbíttessék a magyar könnyű lovasság, mely kitűnő szolgálatokat tett s a hadi tanács mégis létszámát apasztotta. A hadi tanács a takarékossági szemponttal mentette magát, de hogy épen a magyar lovasságnál érvényesült e szempont, annak okát abban találjuk, hogy nem akarták a Wesselényi-féle mozgalomban részt vett, de most már a huszárok élén a császárt oly híven és oly ügyesen szolgáló Barkóczy Istvánnak hatalmát növelni.[2]

Akárhogy áll e dolog, annyi bizonyos, hogy a császár pénzbeli segélyforrásait s katonai erejét, de még a legfőbb katonai hatóság figyelmét is annyira igénybe vette a XIV. Lajos elleni háború,[3] hogy hiányzott a kellő erély a fölkelés fegyveres elnyomására.

Más útakon próbáltak tehát a czélhoz jutni. Még 1673 végén is nyomtatott kiáltványok díjakat tűznek ki a fölkelők vezetőinek fejére, de ugyan e kiáltványok hírűl adják a

1 Huppel: Unvorgreifliches Gutachten.

2 Károlyi Árpád id. h. 68. Ampringen 1675-iki leveléből idézi a következőket: «per auctionem loco paulatim extinctionis levis armaturæ nationalis hungaricæ, multo facilius sustentandæ quam Germanicæ». — Hogy a magyar mágnások is igy gondolkoztak, azt alig kell bizonyítani. Különben az 1678-iki bécsi conferentián is védekeztek a császár német tanácsosai a vád ellen felhozván a takarékossági szempontot (L. Jegyzőkönyvek id. h.). De a másik s lényegesebb okra Huppel idézett Gutachtenje figyelmeztet mondván, hogy szét kellene osztani Barkóczi huszárezredét, és igy a vezér nem volna oly hatalmas.

3 Montecuccoli írja a hadi tanácsnak 1675 julius 2. németországi főhadiszállásából: «Sie wollen sich die Kriegssachen in Ungarn dergestalt zu disponiren befleissen damit man auf den nägst zukhünfftig Herbst zu Versterkung dieser Armee die fünf Compagnieen von dem Altholsteinischen Rgt von dannen Herausnehmen . . . (Cs. k. bécsi hadi levéltár.) Michiele Francesco írja sept. 15-éről: «Si vorrebbe dall' Ungheria ritirrar qualche Reggimento, ma adombrati dalle minaccie et offese de Ribelli non sanno risolversi. (Dispaccio veneto, bécsi állami levéltár.) Montecuccoli parancsa és a Michiele által jelzett habozás mutatják, hogy a felkelők ellen nagy és gondosan válogatott sereggel nem lehetett fellépni.

«kisebbszerű rebelliseknek» (minorum Gentium Rebellibus) és a szökött végbeli katonáknak, hogy ha visszatérnek a hűségre, visszakapják javaikat és házaikat.[1] E fölhívás már korábban is közzé volt téve, de csak kevesen fogadták el az ajánlatot. Tyúkodi György, a Szathmárban élő jezsuita, rosszalta a kormány ez eljárását és sikertelenségét igen természetesnek találta. «Ha csak a grátiát mutogatják» — így szólt — «s a fegyvert a gyükerére nem merik vinni, az az ellenség úgy a prédának ízeledett, hogy a grátiáért azt el nem hagyja».[2] Nem volna igazságos teljesen elfogadni a páter magyarázatát. Komolyabb okokból maradt állhatatos a bujdosók legnagyobb része. A közjogi és vallásos sérelmek gyökeres orvoslatát kívánták. Most térve vissza tűzhelyökhöz, kénytelenek lettek volna egy törvénytelen kormány parancsaihoz alkalmazkodni és vallásuk kiszorítását tétlenül szemlélni. Van-e oly becses, van-e oly kívánatos tulajdona az emberi nemnek, mint az arany szabadság? kérdezi egy egykorú író.[3] Ezt a tulajdont kívánták a bujdosók biztosítani, mint szerződő felek akartak a császárral szemben állani, hogy megújíthassák a bécsi békét.[4]

De az udvar 1674-ben is azt tartja, hogy a bujdosók «igaz pœnitentiától viseltetvén, magokat megalázzák és megismervén, hogy legitimus királyokkal vagyon dolgok, ő Felségével végeződni s tractatusokra ereszkedni ne merészeljenek, hanem a fegyvert letévén és gonosz szándékjokat elismervén, folyamodjanak alázatosan az ő Felsége kegyelmességéhez».[5]

Azonban a büszke szavak kíséretében egy kérés is

1 O. L. T. E.

2 GÉRESI KÁLMÁN: A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. IV. köt. Budapest 1887, 504.

3 Speculum Hungariæ (Kézirat Nemz. Múz. Qu. h. 1180.).

4 Der Bocskaysche Frieden, welchen sie stets im Munde führen, mondja Huppel id. h.

5 Gr. Rottal Apafyhoz, Bécs junius. 22. Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 28.

jelentkezik. Gróf Rottal János az udvar megbízásából Apafy ügyességét igénybe szeretné venni «a csendesebb állapotok» előidézésére. Apafy már korábban is jelentkezett a közvetítő szerepére. Mint protestáns fejedelem szükségét érezte annak, hogy követeket küldjön az udvarhoz

34. GRÓF ROTTAL ARCZKÉPE.

hitfelei érdekében, s egyúttal a bujdosók pártfogása miatt tanácsosnak látta, ha nem is mindig egyenes mentegetődzéssel, de figyelmes és udvarias magatartással csillapítani a császáriak neheztelését. Az udvar is lehetően kímélni akarta Apafyt. Kérelmére tagadóan, noha elég udvariasan válaszolt, de midőn 1674-ben arra hívja fel, hogy a kegye-

lemkérésre bírja a fölkelőket, túlbecsüli Apafy befolyását és szolgálatkészségét, vagyis inkább mutatja, mintha túlbecsülné azokat.*

Beaumont magyarországi útazása, kapcsolatban a bujdosók szakadatlan portai követségeivel fokozták az udvar békevágyát és előzékenységét Apafy iránt.

1675 elején egy Erdélybe küldött követnek kellett volna Apafy jó indulatára hatnia. De az udvar nem tartotta illőnek, hogy a követ mint a saját megbizottja szerepeljen, azért Szelepcsényire bízta az ügyet, ki a maga nevében küldötte Lessenyei Nagy Mihályt Apafyhoz. Nagynak fő feladata volt arra bírni Apafyt, hogy a maga, illetve a fölkelők részéről két megbizottat küldjön egy kijelölendő helyre, hova Szelepcsényi is elküldene két «békeszerető» egyéniséget. Az érsek előre is Mokcsay Ferencz, corbaviai püspököt és Lessenyei Nagyot jelölte ki a követségre, megigérvén, hogy ha az alkudozásnak előmenetelét látja, maga is hajlandó lesz bozóki jószágáig elútazni, hogy innen a dolgok szerencsés fejlődését siettesse.**

Az érsek rosszúl választotta követét. Lessenyei Nagy Mihály testvére volt annak a Ferencznek, ki a feladó szerepét játszotta a Wesselényi-féle mozgalomban. Egy kihíresztelt áruló nevét viselni akkor sem volt irigyelt kitűntetés a két magyar hazában. Midőn az erdélyiek azt magyarázták a követnek, hogy nincs ellenökre az alkú, ha ő felsége magas állású magyarokat fog kiküldeni, egy tanácsúr Nagy Mihályhoz fordúlva, így bővítette ki a választ: «de ne küldjön oly kétszínű hazugokat, minő Nagy Ferencz volt, téged nem ismerlek, de azt hallottam, hogy

* L. Leopold Rottalhoz 1673 aug. 28. id. h. és Rottal Apafyhoz Bécs. junius 22. id. h.

** L. Instructio Generoso Domino Michæli Nagy-Lessenyei ablegato nostro ad dominum principem Apaffium in Transylvaniam misso data. Posonii 14. Martii 1675. (Bécsi áll. levéltár Hungarica.)

a Ferencz testvére vagy».* Egy jelenlévő beszéli ezt bizalmas jelentésében és annyi minden esetre igaz, hogy senki sem bízott oly békeajánlatok őszinteségében, melyeket egy Lessenyei Nagy közvetít és Apafy nem tartotta volna méltóságával megegyezőnek, hogy követei Nagy Mihállyal alkudozzanak. Azt izente az érseknek, hogy pünkösd után kész tractálni, ha maga az érsek, a győri püspök és gróf Esterházy Pál jönnek alá, de másokkal nem.** Ily főméltóságok kiküldése erős záloga lett volna az udvar őszinteségének, de Apafy alig hihette, hogy kívánságát teljesítik s már e magas állású urak kijelölése is arra látszik mutatni, hogy ő és a bujdosók most nem sajnálták volna az alkudozások elmaradását.

Mert Lessenyei Nagy rossz időben érkezett Erdélybe, Akákiát találta ott; egy kedvező körülmények közt viselendő háború kilátása izgatta Apafy és a bujdosók képzeletét.

Szelepcsényi ellenségei — a legkonokabb volt köztök Pálffy Tamás, a nyitrai püspök és magyar kanczellár — azt mondogatták, hogy Nagy Mihály nem járt el ügyesen megbízásában, és úgylátszik, hogy szerették volna az érseket követül küldetni a Tisza vidékére.

A kik Nagyot vádolják — írja Szelepcsényi Hochernek ellenségei ingerkedésének hírét hallván — azok nem értik a dolgot úgy, mint én. Ha engem küldenének ki követül, ő felsége érdekei csorbát szenvednének, mert velem szemben a fölkelők fölcsigáznák követeléseiket. És illenék-e, hogy a magyar egyház főpásztora, ki a királyi táblával együtt bírói ítélettel sújtotta a lázadó prédikátorokat, most megfordítsa a rúdat és azoknak visszahozásá-

* L. Relatio baronis Casparis Kornis e partibus Transylvaniæ circa medium mensis Maii (Bécsi áll. lev. Hungarica) és Akákia jelentését id. h.

** L. Lessenyei Nagy Mihály levelét Szelepcsényihez, Kassa 1675 május 23. (Bécsi áll. lev. Hungarica.)

ban közremunkálkodjék? Menjen követnek a magyar kanczellár, bizony kötelessége volna, úgy is leráz magáról minden kényes küldetést. Úgy hallom, hogy nagyon gyülölik azon a vidéken, egyedül neki tulajdonítják a dolgok e siralmas állapotát, ha valahogy a tiszavidékiek megkaphatnák, nem hiszem, hogy jól bánnának vele.[1]

Hocher azonban a versengő főpapok közül egyiknek sem szerezhetett örömet, mert Apafy kívánságának teljesítésével az udvar megalázta volna magát. Még sem akarta megszakítani az érintkezéseket, csupán a császár méltóságát nem kisebbítő módot keresett az alkudozások megindítására. Julius elején Hartyáni Andrással, a szepesi kamara egyik tanácsosával, leveleket íratott Apafynak, Telekinek és egyes bujdosóknak is.[2] A levelek nem az udvar nevében voltak írva, de úgy voltak fogalmazva, hogy ki lehessen olvasni belőlök a császár készségét az alkudozás megindítására.[3] De a bujdosók nem is válaszoltak a levelekre.[4] Tudhatták, hogy az engedmények terén meddig akarnának menni a császáriak. Hallották, hogy a hűségre térőknek kegyelem adatnék s hogy egyes kijelölendő helységekben a protestans istentiszteletet megengedné a kormány.[5]

Mindez messze mögötte maradt a bécsi békének. Pe-

1 Szelepcsényi Hocherhez, Pozsony 1675 junius 9. (Bécsi áll. lev. Hungarica).

2 A levelek keltét kivehetni Bethlen Jánosnak Kutyfalván 1675 julius 12-én írt leveléből (Török-Magyarkori Államokmánytár v. 345. l.). Hogy a bujdosóknak is írt Hartyáni, vagy környezetéből valaki, az kivehető egy névtelen leveléből gróf Csáky Istvánhoz. Kassa 1675. aug. 19. (Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 29.)

3 Nem ismerjük e leveleket, csak Bethlen id. levele nyomán szólhatunk rólok. «ő kegyelmének parancsolatja vagyon arról» — írja Bethlen — «offerálja magát nagyságodnak az tracta felől, mert hogy római császár ő felsége olyan nagy méltóság lévén, maga offerálja nagyságodnak az tractát, az illetlen».

4 A névtelen írja Csákynak: «egyben kötötték magokat, egy sem felelt meg az innen oda írott levelekre».

5 Akákia jelentéséből azt lehetne kiolvasni, hogy Lessenyei Nagy nagyobb engedményeket helyezett kilátásba. A franczia szerint az érsek était prêt de donner toute satisfaction aux mécontents en leur bien et en leur religion et toutes les suretés qu'ils pourraient en désirer. De Akákia kénytelen volt elhinni mindazt, mit az erdélyiek s a főlkelők mondottak neki Lessenyei Nagy ajánlatairól. Ha Szelepcsényi követe a vallás

dig annyira el voltak keseredve a bujdosók, annyira elfoglalta lelköket a bosszúvágy, a különböző helyekről ígért segélybe vetett bizalom, hogy sokkal nagyobb ajánlatok elfogadására sem lehetett volna bírni őket. Ehhez járult még a mélyen meggyökerezett bizalmatlanság, mely minden ajánlatban cselfogást gyanított.

Hogy a katholikusok felszabadítva érzik magokat a protestansoknak adott szavok megszegésére, azt különböző változatokban nagy hévvel hirdették akkor a kalvinista papok. Tholnai Mihály szerint a constanzi zsinat idejéből «vőn eredetet amaz egeket irtóztató, Istent büntetésekre fizettető ördögi axiomájok: Hæreticis data fides non est servanda».*

Úgy látszott, mintha Leopold is ez axioma hívei közé tartoznék. Sokszor emlegették a bujdosók megszegett hitlevelét. «Isten úgy segéljen» — kiáltott fel egyszer Szuhay Mátyás — «a királyi hitlevelet a zászlóra fogom tűzni és úgy vezetem csapatomat a német ellen».** Bizonyára igazat adtak a bujdosók Bethlen Miklósnak, ki Leopoldra nézve igen jellemzőnek találta azt, mit az Annalesek írója Tiberiusról mond. «Tiberiust, még ha nem is akart titkolózni — idézi Bethlen — akár természete, akár a megszokás odáig vitték, hogy szavai mindig lebegők s homályosak voltak, de ha el akarta rejteni szándékát, bizonytalan és kétértelmű beszéde annál inkább összebonyolódott. Mert

dolgában mégis teljes elégtételt ígért, valóban nem járt el ügyesen megbízásában és Hartyániék bizonyára vigyáztak, hogy előre ne ígérjenek sokkal többet annál, mint a mit az alkudozáskor jogukban van felajánlani. Mert az udvar valóban békét akart, nem pusztán a céltalan alkudozások hosszabbítását. Már pedig hogy a vallás ügyében nem akart messzebb menni, az kitűnik a magyar kanczelláriának később idézendő válaszából s Michiele április 28-iki jelentéséből; si sarebbe conceduto un Predicante in ogni Comitato de Pæsi Heretici per vedere di ridurre i contumazzi alla dovuta obedienza. (Disp. veneto. Bécsi áll. levéltár.) V. ö. Das verwirrte Königreich Ungarn 210 l.

* Tholnai Mihály: A Sűrű Keresztviselések habjai közt csüggedező léleknek lelki bátorítása. Kolozsvár 1673.

** Erős Gábor vallomása N. R. A. Fasc. 1737. No. 6. (Orsz. Lev.)

bárha türelmet és irgalmat ígér is Leopold király — teszi hozzá Bethlen — ne higyj, vana nomina sunt, fuge, latet angvis in herba».[1]

Mivel a bujdosók így gondolkoztak Leopold megbízhatóságáról, nem találhattak semmi csábítót az annyira tartózkodó ígéretekben, melyeket egy alárendelt hivatalnoka közlött velök nem is mervén bevallani, hogy felsőbb parancs készteti az ajánlatokra. Megnyugodtak tehát Keczer Menyhért véleményében, ki azt mondta, hogy «nagyobb süvegű embereknek kellene ezt a dolgot forgatni, mint András úr».[2]

Azonban Apafy és Teleki válaszoltak Hartyáni leveleire, noha az erdélyiek is a közjogi és vallásos sérelmek gyökeres orvoslatát tartották e mozgalmak kívánatos végczéljának,[3] noha elég élénk volt bennök is a bizalmatlanság az udvarral szemben és ők is átérezték a magyar protestansok elkeseredését. De Erdélynek saját érdekeiről is gondoskodnia kellett s már ezért is különbözött politikai modora a bujdosokétól. Különben is az erdélyi politika hajlékonyabb volt, számba vette a különböző eshetőségeket, símának és békülékenynek szeretett látszani, a meddig csak lehetett. Mivel Erdély még nem szakíthatott nyíltan a császárral, szükségesnek tartotta táplálni az udvar azon reményét, hogy számíthat még Apafy közbenjárására a bujdosók visszatérítése ügyében. A varsói franczia követség áldozatkészségének fokozására is alkalmas eszköznek tűnhettek fel a béketárgyalások. S végre is az udvar most másodízben nyújtott békejobbot, az erdélyiek tehát nem tartották teljesen valószínűtlennek a kívánt békepontok kivívását. Már pedig ha nem volt balgatagság

1 Continuatio Austeritatis Austriacæ. 1672.

2 Névtelen levele gr. Csáky Istvánhoz. id. h.

3 «Az Fejedelem és Teleki írásának materiáját, melyet írtak Hartyáni Uramnak, meg rtam Nagyságtoknak, úgy mint testi s lelki szabadság megigérés alatt kezdenek az dologhoz», írja a névtelen gr. Csáky Istvánnak.

az udvar ily nagy engedékenységét remélni, az a remény sem volt egészen kizárva, hogy az erdélyiek aspiratiói a hajdani Rákóczy-birtokoknak legalább némely részére békés úton lesznek valósíthatók. Úgy gondoljuk, hogy ily remények és megfontolások hatása alatt határozták el az erdélyi tanácsurak a tárgyalások megindítását.

Septemberben Baló Mátyás küldetett Bécsbe, talán annak kitudására is, hogy az udvarnál mily fogadtatásra számíthat egy teljhatalmú utasítással ellátott erdélyi főúr.* Baló visszatérvén október vége felé gróf Csáky László, a dobokai főispán, útazott az udvarhoz, mint Apafy megbízottja. Gróf Csáky nem csupán a magyarság kivánalmait tolmácsolta az udvarnál, hanem valószínűen Tokajt, Kállót és Szatmárt is kérte Apafy számára, mintegy jutalmúl Erdélynek a béke érdekében kifejtett fáradozásáért.**

Annyi bizonyos, hogy Csáky tagadó válaszszal tért vissza. Az udvar mint már régebben kihirdette, megígérte az elkobzott javak visszatérítését, azonban az elfoglalt templomok legnagyobb részének visszaadását megtagadta, mivel azok, mint hajdan katholikus templomok, szerinte joggal foglaltattak el. Az elűzött papok visszatérését nem akarta megengedni, mivel azok, felfogása szerint nem vallásuk miatt, hanem mint lázadók és felségsértők ítéltettek el. Engedményeinek részletes megállapítását és a többi,

* L. Szelepcsényi levelét Apafyhoz Bécs, 1675 sept. 28. és Pálffy Tamás levelét ugyanahhoz. Bécs 1675. sept. 26. Közli Vass József (Családi Lapok 1856 II.).

** Hogy Szatmárt és Szabolcsot kérte, mint Kornéli (Fragmenta Ungaricæ Historiæ 569. l.) nyomán Horváth Mihály állítja, azt nem merjük elhinni. Mert ha elhinnők, vagy azt kellene föltennünk, hogy Apafy az udvar merész kihívását tanácsosnak látta, vagy azt, hogy szerfelett sokat bízott az udvar engedékenységében. E két föltevés egyikét sem igazolják az akkori körülmények. Különben Kornéli-nál megbízhatóbbak Rink (Leopold des Grossen wunderwürdiges Leben. Leipzig 1709. 689. l.) és Wagner (Historia Leopoldi I. 549. l.), kik Csáky küldetésének évszámát jól tudják és csupán a fent említett várakat említik Csáky kérelmei közt. Sajnos, hogy a kanczellária válasza (Bujdosók Levéltára 243 l.) és Szelepcsényinek a Csáky követségéről Apafihoz küldött levele (Családi Lapok id. h.) sem oszlatnak el minden kételyt a fenforgó kérdésre nézve.

neki inkább magántermészetűnek látszó kérelmek elintézését egy Kassán összeülendő bizottság feladatává tette, elvárván, hogy Kassára az erdélyi fejedelem és a többi érdekeltek szintén elküldik követeiket.[1]

De ily válasz után «az érdekeltek» nem éreztek kedvet a kassai bizottság létrejöttét elősegíteni.

Így ismét a fegyverek döntésére kellett bízni az ügyet, noha az udvar aggodalommal gondolt a küzdelem esélyeire. Már 1675 tavaszán Francesco Michiele, Velencze bécsi követe, egyik jelentésében a magyar ügyekre térve, így nyilatkozik: «Hogy a nemzet idegenkedve fordúl el a királyság új intézményeitől, azt nagyon is világosan látja mindenki. Attól tartanak, hogy rossz fordulatot vehetnek az ügyek, mert akadhat egy merész ember, ki a helyzetet bonyolítni s a forradalmat erősbítni képes, esetleg a keresztyénség ártalmára.[2]

Bécsben már elfelejtették Thököly Imre nevét, nem is sejtették, hogy ő lesz az a merész egyéniség, ki másokon uralkodó akarattal a keresztyénségre nézve félelmessé növeli majd a magyarországi mozgalmakat. Pedig a gyermek, kinek «szerelmes édes atyja» az «idegen nemzet miatt erős ostrom alatt lévő Árva várában idvözült»[3] élénk részvéttel és mind nyugtalanabb tettvágygyal figyelt a bujdosók küzdelmeire.

1 A kanczellária válasza id. h.

2 Dispaccio Apr. 28: «Il male talento della Natione contra le nove introdotte constitutioni di quel Regno da ogn' uno viene pur troppo chiaramente veduto, e si sta con dubbio, ch' infine non habbino a prodursi effetti di pessima consequenza temendosi ch' al sorgere d'un huomo ardito habbino a vedersi multiplicati tumulti, accresciute le ribellioni et abbordare alla Christianità i pregiuditii i quali per hora si covano nel seno degl' huomini, non essendovi personaggio ch' ardisca d'essere il primo a propollarli». (Id. h.)

3 Saját szavai, Telekihez írt leveléből (Levelek. 1. 1).

III.

Említettük, hogy Thököli Imre 1670 deczember 27-én indult el Husztról. Január 17-én érkezett Apafyhoz Fogarasra,[1] februárban már krakkai udvarházában találjuk Hunyadmegyében.[2] A gyermek menekülését Apafy még deczember 21-én mentegette Rottalhoz írt levelében. «Atya nélkül maradván» — úgy mond — «noha minden gyanúságtól üres, de az ő gyermeki mivolta megijedkezvén az körül való sok fegyverek zörgésétől, kételenített Likavából eljönni». Teleki is szívére köti Rottalnak az ártatlan gyermek ügyét; s maga Thököli is folyamodik a magyar főúri családok e befolyásos barátjához január 10-dikén, elő-

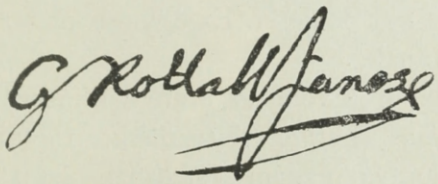

35. GRÓF ROTTAL JÁNOS ALÁIRÁSA.

adván, hogy atyja őt végrendeletében az erdélyi fejedelem oltalmára bízta s ezért menekült annak országába atyja halála után. «Nagyságodat, mint kegyelmes uramat» — írja a gyermek — «alázatosan kérem, tekintvén az élő istent és keserves árvaságra jutott igyemet, ő Felsége az mi kegyelmes koronás királyunk előtt méltóztassék dolgainknak jó segítője lenni».[3]

De hasztalan volt minden kérelem, az 1671 november 6-án kihirdetett ítélet szerint a Thököli árvák megfosztat-

1 L. január 18-án írt levelét (Teleki levéltár).

2 DEÁK F.: Levelek 3. l.

3 L. Apafy levelét Rottalhoz Gyulafehérvár 1670 decz. 21., Telekiét, ugyanahhoz Sorostély 1671 január 11. s Thökölyy Imréét ugyanahhoz, Ebesfalva 1671 január 10. (Nádasdy irományok).

tak, az anyai rész kivételével, egész örökségöktől.[1] Így tehát 1671-ben már a fiscus élvezi Késmárk, a négy Murányhoz tartozó falu, a keresztúri ház, a hegyaljai szőlők, Enyiczke, az árvai rész, Likava, Rózsahegy, Lietava, Zsolna, a fél Rima-Szombat és Gyöngyös egy részének jövedelmét. E roppant jövedelemtől megfosztatván, Thököly Imre még mindig elég gazdag maradt, Erdélyben bírván a hunyadi, az illyei, a krakkai, a csúcsi jószágot, Husztot, Szilágy-Cseht, egy máramarosszigeti udvarházat, Gyulafehérváron, Tordán egy házat s ez utóbbihoz tartozó prædiumot, végre Küküllő vára egy részét.[2]

De bármily részvéttel fogadták az erdélyiek a menekültet, ki négy évvel azelőtt atyjával érkezett Erdélybe lovasok, gyalogok, társzekerek s fényes udvari nép kíséretében,[3] nemsokára Huszt miatt mégis magokra vonták Thököly Imre nehezteléséť. Ez ügynek messze visszanyúló előzményei vannak.

Bethlen Gábor ötvenezer aranyban inscribáltatta Husztot testvérének, Bethlen Istvánnak. 1666-ban Huszton kívül még a hunyadmegyei uradalmak birtokában Zólyomi Miklós, Barkóczy Sándorné, Thököly Istvánné gyermekei és Bethlen Drusianna osztozkodtak, mint Bethlen István örökösei.

A mondott évben a Vajda-Hunyadhoz tartozó jószágok egy részének átengedésére nézve Barkóczi Sándorné megegyezett Zólyomi Miklóssal, de Zólyomi megbánta az egyezséget s így pör keletkezett, melyben az első forumon Zólyomi lett a vesztes fél.[4] Mielőtt a felsőbb forum is kimondta volna ítéletét, 1667 január 2-án Thököly István, gyermekei nevében Ebesfalván az Apafy «erkélyes

1 Az ítéletet l. Kaprinay-gyűjtemény T. x. 501. l.

2 A jószágokra nézve l. Thököly végrendeletét (közli Thaly Kálmán M. H. H. II. oszt. 23. k.) s a N. R. A. Fsc. 131. No. 41. jelzetü okiratot (Orsz. Lev.).

3 Cserei Históriája 62. l. s Bethlen II. 58. l.

4 Bethlen János I. 315. l.

palotájában» Barkóczi Sándornéval oly szerződést kötött, melyben Ilye várán, a csúcsi jószágon és négyezer forinton megvásárolja nem csupán Barkócziné akkori követe-

36. BETHLEN ISTVÁN.

léseit, de minden a Zólyomi révén örökség gyanánt esetleg Barkóczinéra szálló s Vajda-Hunyadhoz tartozó jószágrészeket is.* Thököly István e szerződés megkötésekor figyelembe vette, hogy Zólyomi dolga rosszúl áll Erdély-

* N. R. A. Fasc. 1860 No. 8. (Orsz. Lev.) Bethlen János szerint Thököly

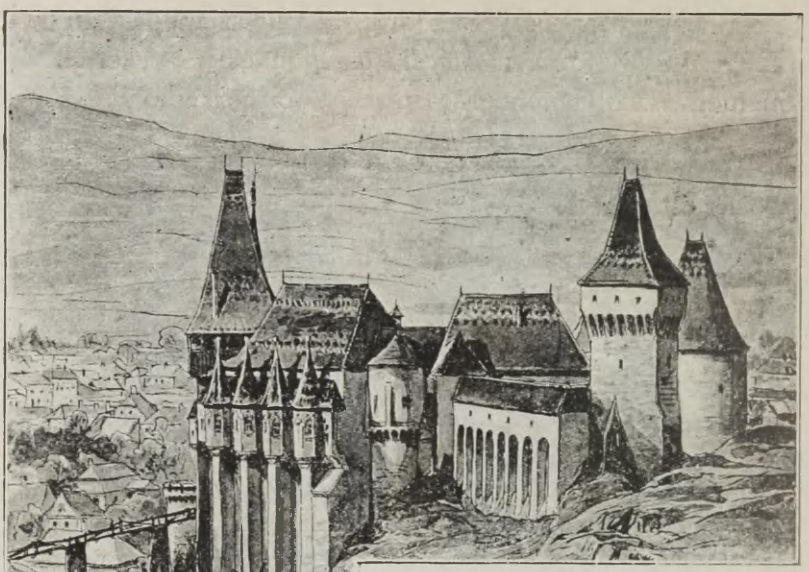

BETHLEN TORONY.

37. VAJDA-HUNYAD.

ben. Zólyomi a Barkócziné részéről kezdett pörben vesztett s így Vajda-Hunyadot meg kellett volna osztania Thököly Istvánnal. De az osztozkodás foganatba vétele előtt kiszökik Törökországba s ezután a porta Zólyomit fölhasználta Erdély kizsarolására.

Az erdélyiek e csapást Thököly Istvánnak rótták föl és a közfelháborodást némiképen ürügynek használva, tagadólag válaszolnak a bajszerzőnek, ki ismételten kéri a Zólyomi birtokait.* Úgy látszik, hogy a Barkócziné val kötött csereszerződésben nyert birtokrésze-

«prætensiones a muliere processuum juris ignara, datis quibusdam minoris momenti bonis facile obtinuit» (I. 315. l.)

* Bethlen János u. o. 321. l.

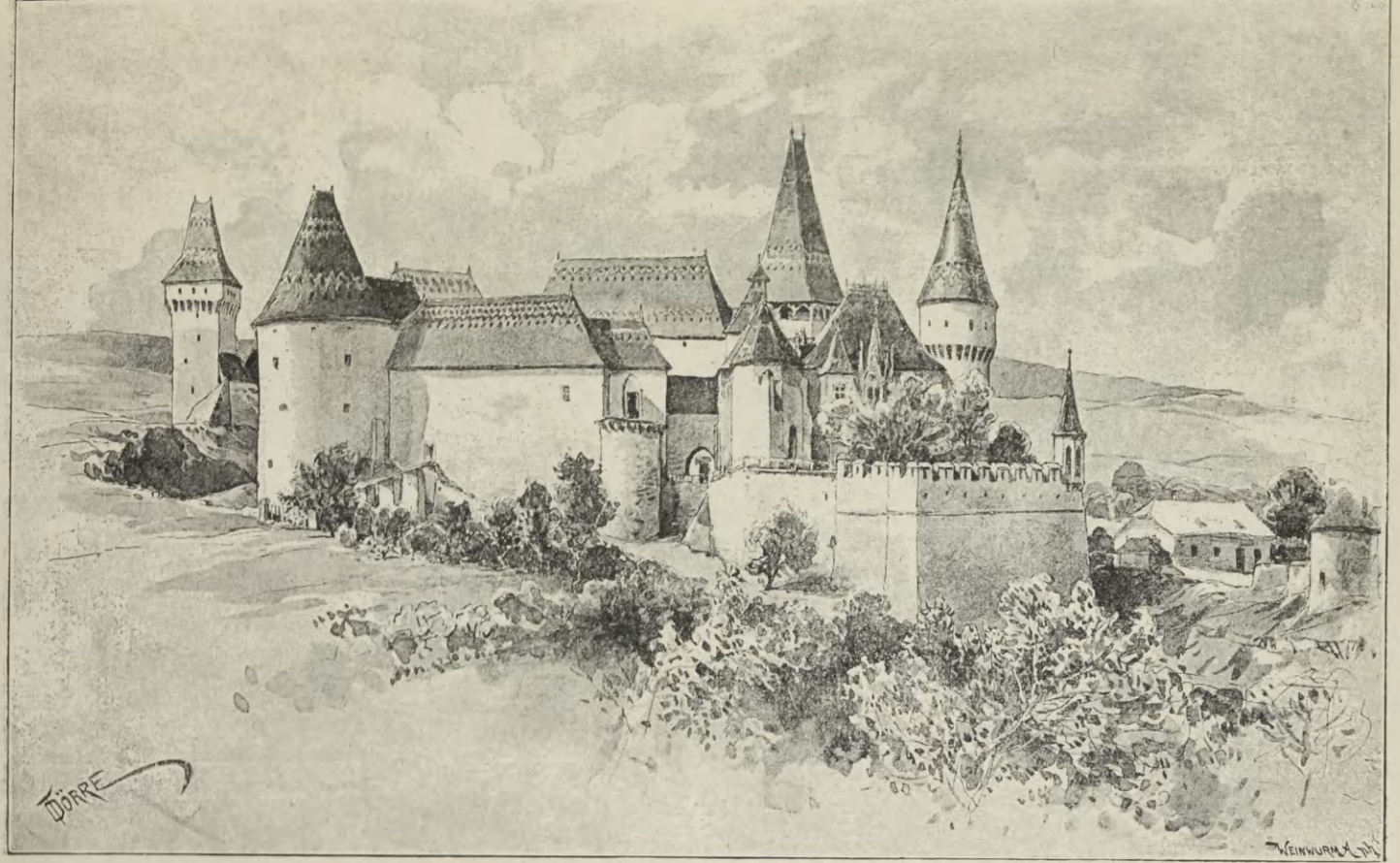

VAJDA-HUNYAD.

ket sem engedte át Apafy a kérelmezőnek.[1] Thököly István ekkor Husztot is félteni kezdi, vagyis jobban mondva a Zólyomi ottani részét gyermekei számára elnyerni óhajtván, azzal fenyegetőzött, hogy Huszt várába őrséget fog vinni.[2] E jól erődített fiscalis várat, melynek bizonyos fontossága is volt, közel esvén a lengyel határhoz, nem akarták egy magyarországi főúr kényére bízni az erdélyiek. Megelőzvén Thökölyt, 1667 május végén országos őrséget küldöttek Husztra, melynek őrzői meg lévén lepetve, kénytelenek voltak kaput tárni az erdélyiek előtt.[3]

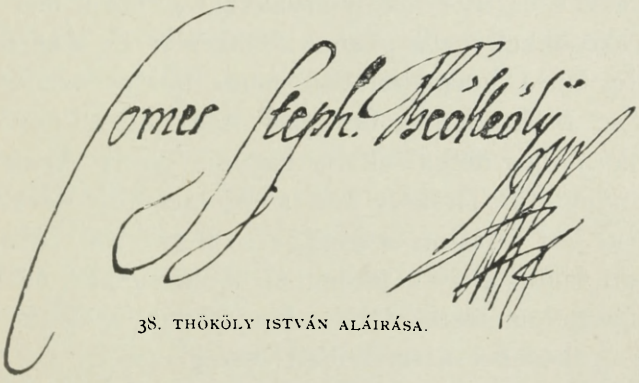

38. THÖKÖLY ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

Thököly István protestál a gyulafehérvári káptalan előtt e jogsérelem ellen gyermekei, de kivált Imre nevében, kit Apafy nevezett ki mármarosi főispánnak s egyszersmind Huszt kapitányának (gubernator). Kijelenti, hogy «a várbeli præsidiumnak, mint nem maga szolgáinak, gyermekei sóaknabeli jövedelmek diminutiójával semmiképp nem fizethet».[4] A tiltakozás, majd a kérelmek mitsem használnak, az országos őrség ki nem mozdúl a várból, de úgy látszik, hogy a már koros Bethlen Drusianna életében Apafy nem akar tovább menni. Azonban Rhédey özvegye meghalván

1 L. Thököly István végrendelete id. h., Thököly elbeszélvén a cserét, így folytatja: de præsenti az mit megcseréltem volna is, nem lehetett eddig kezemnél.

2 Bethlen I. 321. l.

3 Bethlen u. o.

4 N. R. A. Fasc. 1436 No. 32. (Orsz. Lev.)

1670 elején, ez év septemberében azon alkalomból, hogy Bánffy Dénes szerette volna kiváltani Husztot igen olcsó áron, Apafy kijelenti a gyulafehérvári káptalan előtt, hogy nem adja senkinek az annyira becses várat még sok ezer tallér árán sem, mivel Bornemisza Annának akarja inscribáltatni.[1]

1671 márcziusában, tehát nem sokkal Thököly Imre Erdélybe érkezte után, Apafy elfoglalja a huszti urodalmat, saját tisztjeire bízván annak igazgatását. Mivel ez elfoglalást nem előzte meg a jogérvényű adku Barkóczi Sándornéval és a Thököly-árvákkal, a most már egyedűli örökösökkel, az a gyanú keletkezett és alighanem a Thököly Imre környezetében némi hitelre talált, hogy Apafy az örökösöket a bevégzett tény elé állítván, elegendő kárpótlás nélkül akarja hagyni. Azért Apafy meg akarta nyugtatni Thököly Imrét. Mentegetőző levele szerint el kellett foglalnia a jószágot, «hogy a sok collateralis addig ott lakott tisztek többet ne lophassanak», de különben mint ítélőmestere előtt is kijelentette, ki fogja elégíteni az örökösöket az inscribált összeg erejéig.[2]

Thököly Imre nagyon zokon vette az egész eljárást. A tizenhárom éves gyermeknek értelmisége már eléggé fejlett volt arra, hogy megítélhesse, mi válik javára érdekeinek és méltóságának. Az apai nevelés mindenkép igyekezett fejleszteni érzékenységét ez irányban. Alig töltötte be tizenharmadik évét, midőn atyja Likava várának s jószágának tényleges birtokosává teszi.[3] Még atyja életében ismerte Apafy szándékát Husztra nézve, de általában

1 N. R. A. Fasc. 1685. No. 5. (U. o.): «tam preciosum fortalitium nec pro viginti quinque, nec etiam pluribus imperialium millibus cuiquam habendi potestatem faceret» . . .

2 Apafy levele Thököly Imréhez, Fogaras 1671 márcz. 27. (N. R. A. Fasc. 103. No. 8. Orsz. Lev.)

3 Hederváry Susanna s Ordódy Erzsébet írják Tepla 1670 nov. 28-iki keltezéssel «ő Nga azonban Likavát jószágostúl szerelmes fiának Gróf Thököly Imre úrnak nemcsak testamentaliter elhatta, de kezéhez is bocsáttatta». (Vegyes Levelek, Orsz. Lev.)

rosszúl esett neki, hogy meg kell válnia ily előkelő birtoktól s ha már megnyugodott is Huszt átadásában, legalább méltányos eljárást és minél kedvezőbb föltételeket kívánt Apafytól.

Azonban a fejedelem a birtokba vételen kezdte s csak azután tette ajánlatait. Mivel Huszt 50,000 aranyban, vagyis 100,000 tallérban volt inscribálva, a Thököly-árvákra esett volna 50,000, magára Thököly Imrére csupán 12,500 tallér. Ez összegből levonván az időközben a Bethlen-családtól másoknak elzálogosított jószágok értékét, maradt Thököly Imre számára 9500 tallér az Apafy ajánlata szerint.* Thököly azonban nem akarta elfogadni ez összeget, hanem az 50,000 tallér kifizetését kívánta. De még nem mutathatván fel törvényes felhatalmazást nővérei részéről, 1671 deczember 21-én a gyulafehérvári országgyűlés alkalmából a tábla ítélete Thököly ügyvédének erőlködése ellenére az Apafy ajánlatát törvényesnek ismerte el.**

Thököly Imre vagy talán Keczer Menyhért, s mások, kik ez ügyben tanácsadói lehettek, a kínált összeg föl nem vétele s beadott tiltakozásukkal időt akartak nyerni, hogy kedvezőbb ajánlatot kapjanak. Úgy látszik, hogy leginkább a levonásokat sokallották és magok akartak rendelkezni az egész összeggel; követeléseik is lehettek Zólyominak vagy Bethlen Drusiannának a huszti urodalomban maradt hagyatékára nézve, és mivel Apafy az inscribált összeg egy része fejében Zólyomi azon vajdahunyadi részeivel akarta kielégíteni Thököly Imrét, melyekre Thököly Istvánnak 1667 óta igényei voltak, ez ajánlatban is Thököly jogos követeléseinek csorbítását láthatták. Elég az, hogy a pernek, vagyis az alkudozásnak folyamában Thököly Imre keserű panaszokra fakadt. «Legkisebb dolgom-

* Husztnak kiváltásáról való tractának minutája. (N. R. A. Fasc. 1685 No. 31. Orsz. Lev.)

** N. R. A. Fasc. 1685 No. 6. és Fasc. 1863 No. 4. (u. o.).

ban sem mehettem elő» — így panaszkodott — «mióta az Úristen ez hazába behozott, semmi tekintetit nem látván az üdvözült édes atyám uramnak, sem pedig az én ügyefogyott számkivetett voltomnak, de leginkább világos igazságomnak.»*

Végre 1673 junius 16-án Radnóton megkötötték az alkút, melynek értelmében Husztért Thököly Imrének s testvéreinek átadja Apafy Zólyominak 17,000 tallérra becsült vajdahunyadi részét, továbbá fizet neki készpénzben

39. RADNÓT.

körülbelül 30,000 tallért, mivel 3082 s fél tallért levon az inscribált összegből a már említett czímen.**

Négy nap múlva már föl is vette Thököly Imre a ki-

* L. Telekihez írt levelét Enyed, 1672. junius 13. (DEÁK F.: Levelek. 4. l.)

** L. WILHELM SCHMIDT: Die Stammburg der Hunyade in Siebenbürgen. Hermannstadt 1865. 105. l. De a szövegben (40 l.) SCHMIDT tévesen magyarázza a függelékben közölt okiratot. Azt mondja, hogy Thököly Imre «benützte die Verlegenheit des Fürsten (czélzás a váradi basa zsarolásaira) und ein mit ihm abgeschlossenes Geldgeschäft (ez volna a Thököly huszti részének megvásárlása az említett összegen, melyből SCHMIDT szerint, Thököly már előre kapott 3082 tallért, pedig ép ennyi volt a levonás a neki adott összegből), um den ganzen Besitz (t. i. Vajda-Hunyadot) für sich zu gewinnen. Ez körülbelül a megfordított igazság. — J. K. SCHULLER a következő naptári följegyzést közli az Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Bd. III. 1848. (385. l.): 1673 11. Junii. Duo requisitores Albenses Gyarmathi et Diossi hinc ex Consistorio depositum Comitis

PETRŐCZY ISTVÁN.

(Báró Bánffy György kolosvári palotájában levő egykorú eredeti olajfestményről.)

kötött összeget.[1] Apafy Barkócziné részét is kiváltván, 1673 november 18-ikán a gyulafehérvári országgyűlés Huszt várát, az ahhoz bíratott városokkal, jószágokkal, sóaknákkal és minden jövedelmekkel inscribálja Bornemisza Annának életéig kiválthatatlanúl, két ágon lévő maradékinak pedig százezer birodalmi tallér letételéig.[2]

Bornemisza Anna a rendek e készségén annyira megörűlt, hogy «eddig szokatlan bőkezűséggel» ajándékúl a tanácsuraknak drága szövetű ruhákat osztogatott.[3] De Thököly Imre nem örült az inscriptiónak, sokszor emlegette később, hogy Husztot torkon verve vette el tőle Apafy Mihály[4] és 1673-ban is így gondolkozhatott.

Adjuk még ehhez Petrőczy István, Thököly Imre nagybátyjának elfogatását és elképzelhetjük, hogy a gyermekben nem a legbarátságosabb indúlat fejlődött Apafy és Teleki irányában, kiket kénytelen volt pártfogóinak nevezgetni. A korán meggyökerezett ellenszenv és bizalmatlanság az erdélyi politika vezetői ellen elhatározóbb befolyással voltak Thököly szereplésére, mint a nagyenyedi collegiumban töltött két vagy három esztendő, vagy mint Hieronymi András magánoktató tanításai.[5]

Thököli 10,864½ Tallerorum pro arce Huszt auferunt in aulam. Die Sache bedarf einer weiteren Aufklärung, mondja közlő. Lehetséges, hogy az 1671-ben Thökölynek felajánlott, de töle föl nem vett összegről van itt szó. Igaz, hogy akkor csak 9500 tallér volt említve, de a különbséget a pénznemek különbsége vagy az alkúnak újabb, de ismeretlen fordulatai is okozhatták.

1 N. R. A. Fasc. 1863. No. 5. (Orsz. Lev.)

2 A IV. Törvényczikk Szilágyi Sándor úr birtokában.

3 Bethlen János II. 465.

4 E kifejezés előfordul a már idézett lajstromban (N. R. A. Fasc. 131. No. 41.), melyet 1700 után készíttetett Thököly valamelyik volt híve. Használja e kifejezést Thököly Imre 1684-ben portai agenséhez írt egyik levelében is. (Közli Szabó Károly: Kisebb Történelmi Munkák II. 306. l.)

5 Szalay László (M. T. v., 185. l.) mondja Thökölyről, hogy «Gazdagsága s korán nyilatkozott elmebeli tehetségei, melyek Absolon Dániel és Fajgel Péter kalauzlata alatt rendkívüli fejleménynek indúltak, már első ifjúságában tekintélyt szereztek neki». Fajgelről nem szólunk, mivel nevét nem találtuk a forrásokban. Révérend is, kinek értesítését vette át Szalay, a Mémoires Historiques du Comte Bethlem Niklos című művében T. II. 21. l. csupán Absolont említi, mint gouverneurt. Valószínű, hogy per associationem nominum került Fajgel az idézett sorokba, mivel a történetírónak más al-

Nem akarjuk ezzel kisebbíteni tanulékonyságát, vagy tanárai oktatásának gondosságát. Thököly Imre későbbi elfoglaltságának szüneteiben is szeretett olvasgatni, gyermekkorában pedig történelmi és politikai olvasmányok bizonyos hatással lehettek reá. Ez időtájt a protestantismus harczainak

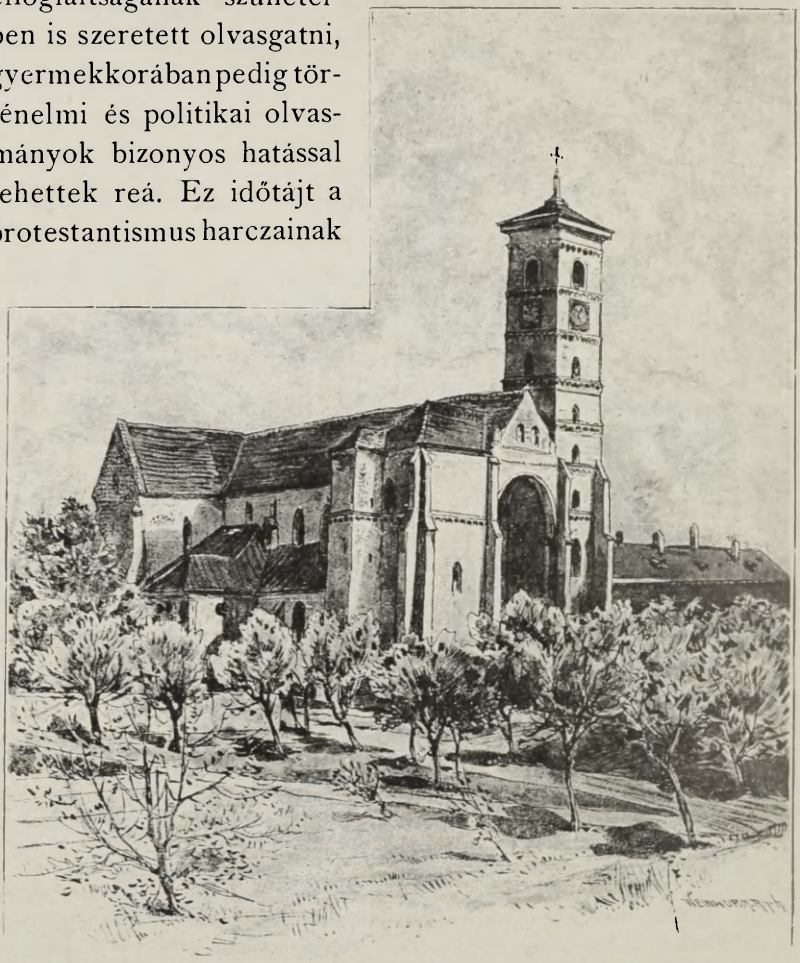

40. GYULAFEHÉRVÁR.

történetét bizonyára élénk részvéttel olvasta. Jámbor protestansnak nevelték, még visszhangzottak lelkében atyja

kalmakból többször kellett együtt említnie a két nevet. És így csupán Absolonnal kell foglalkoznunk, kinek pædagogiai csodaművét Révérend tekintélye alapján tiszta valóságnak tűnteti föl történetirásunk. Kétségtelen, hogy Révéren-

utolsó intései. Végrendeletében Thököly István mindenek előtt fiát «mind az több kedves gyermekit» istenre inti s kényszeríti «az mint az igaz Evangelica Religioban születtek, s eddig nevekedtek, mind végig abban áhitatosan megmaradjanak.»*

Thököly Imre nővérei nem teljesíthették az apai parancsot. Katalin, kit röviddel Thököly István halála előtt vett nőül gróf Esterházy Ferencz azon kötelezettséggel, hogy hitében háborgatni nem fogja, katholizált, mert a pápa csak oly feltétel alatt küldött dispensatiót Esterházynak harmad ízi rokonának elvételére, ha neje áttér a katholikus hitre.** És Thököly Katalinról már nemsokára azt

dot figyelembe kell vennünk, mivel Thökölyt személyesen ismerte. Bár épen nem törekszik pontosságra, föltehetjük róla, hogy a legtöbbször tényeket vagy elterjedt hireket szőtt elbeszélésének nem kalandos részeibe. Absolon multja iránt érdeklődvén, valószinüen hallotta róla, hogy mint árvát Thököly István neveltette és fiának nevelőjévé akarta fogadni s hogy Keczer Ambrus az ifjunak tehetségét fölismervén, a wittenbergi egyetemre küldötte Absolont, ki tanulmányai befejezése után Thököly István titkára lett. (Ezeket Székelynek a Keczer család szóbeli hagyományain alapuló följegyzéseiből vesszük át. *L. Articuli Diætales Diætæ Carponensis 587 l. Múzeumi kézirat Fol. Lat. 320.)* E tényekből és azon körülményből, hogy Absolon mint Teleki és a felkelők elismert ügyességü megbizottja sokszor fordult meg külföldi udvarokban, azt combinálta ki Révérend, hogy Thököly korai képességét az ügyek vezetésére Absolonnak köszönheti. Pedig egészen bizonyos, hogy Hieronymi András volt Thökölynek nevelője eperjesi tanuló korától fogva egész 1676 tájáig. Az *Applausus votivus dum Rev. Clarus et Doctissimus vir ill. Adamus Lasius . . Bartphæ 1668* czimü könyvben már Hieronymi van említve Thököly magán oktatójának. Továbbá Buchholcz György késmárki pap említi önéletrajzában, hogy Thököly Erdélybe menekülvén «unter der Inspection und Disciplin seines præceptoris Hieronymi in freyen Künsten und christlichen Tugenden zugenommen hat.» (L. Georg Buchholtz Evang. Predigers in Késmark Historischer Geschlechts-Bericht und ausführliches Tagebuch 1650—1752. 149 l. Múzeumi kézirat 199. Qu. Germ.) Hieronymi 1677-ben házasodott meg Erdélyben, mind addig a Thököly udvarában élvén (L. Késmárki T. J. Naplója 1676—1678. évekből, közli Torma Károly M. H. H. II. oszt. 18. köt. 43. l.) Lehetséges, hogy kis ideig Absolon is oktatta Thökölyt, vagy hogy az egyetemet aligha végzett Hieronymi mellett bizonyos felügyelői tisztet viselt. De mivel az eperjesi és nagyenyedi collegiumok tanárai Hieronymival együtt valószinüen kielégítették Thököly atyjának, majd gyámjainak igényeit, nem juthatott Absolonnak kiváló szerep Thököly oktatásában. Lehetett még némi része Absolonnak abban is, mit Thököly a politikai viszonyok felfogására, vagy felhasználására nézve másoktól tanulhatott, de említeni fogjuk azokat, kik e tekintetben leginkább hatottak Thökölyre.

* Végrendelete id. h.

** L. Breve Clementis de Ao. 1670 N. R. A. Fasc. 1729 No. 63. és Esterházy Ferencz reversalisa N. R. A. Fasc 1729 No. 64. (Orsz. Lev.)

írja egy jezsuita, hogy gyönyörködik a magyar ájtatos könyvekben.[1] Thököly Máriát és Évát is azon meghagyással bízta Leopold Esterházy Ferencz gyámságára, hogy neveltesse őket a katholikus vallásban.[2]

Még Imre nagybátyja, Thököly Zsigmond is kénytelen volt katholizálni, 1672-ben a hűtlenség gyanújába esvén.[3] Így hajdan oly buzgó családjának most már Thököly Imre volt talán egyetlen protestans ivadéka. E körülmény alig-

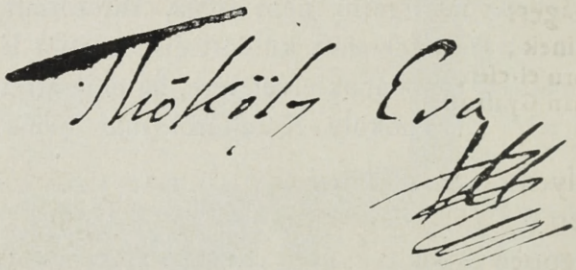

41. THOKOLY EVA ALAIRASA.

hanem élénkebben éreztette vele a protestantismus általános szenvedéseit. Bizonyára vigasztalták és becsvágyát is sarkalták oly könyvek és egyházi szónoklatok, melyeknek tanúságát föltaláljuk az egykorú lelkész azon szavaiban, hogy «mindenkor támasztott isten az ő anyaszentegyházának szabadúlására, háborúságának idején istenes Mózeseket, Józsuékat».[4]

Kedvelt hőse lehetett Gustav Adolf, kiről akkor egy magyar könyv jelent meg, mely a vajdahunyadi könyvtárból sem hiányzott.[5] De még inkább fölkelthette Thököly Imre érdeklődését a németalföldi szabadságharcz története, melyet ha nem is a könyvekből, de hallomásból bizonyára ismert.[6] Mert műveltebb protestans körökben sokat beszél-

1 Tarnóczi István jezsuita gr. Esterházy Ferenczhez N.-Szombat 1675. márcz. 22. (Lymbus. Orsz. Lev.)

2 A parancs 1671 julius 3-iki kelettel Thököly-levéltár 1. csomó (Orsz. Lev.).

3 WAGNER: Anal. Scep. IV. 177. l.

4 SZŐNYI NAGY ISTVÁN: Martyrok Koronája. Kolosvár, 1675.

5 Schmidt id. h. 48. l.

6 Különben nem lehetetlen, hogy olvasta GROTIUS HUGO Annales et Historiæ De Rebus Belgicis czímü munkáját, mert

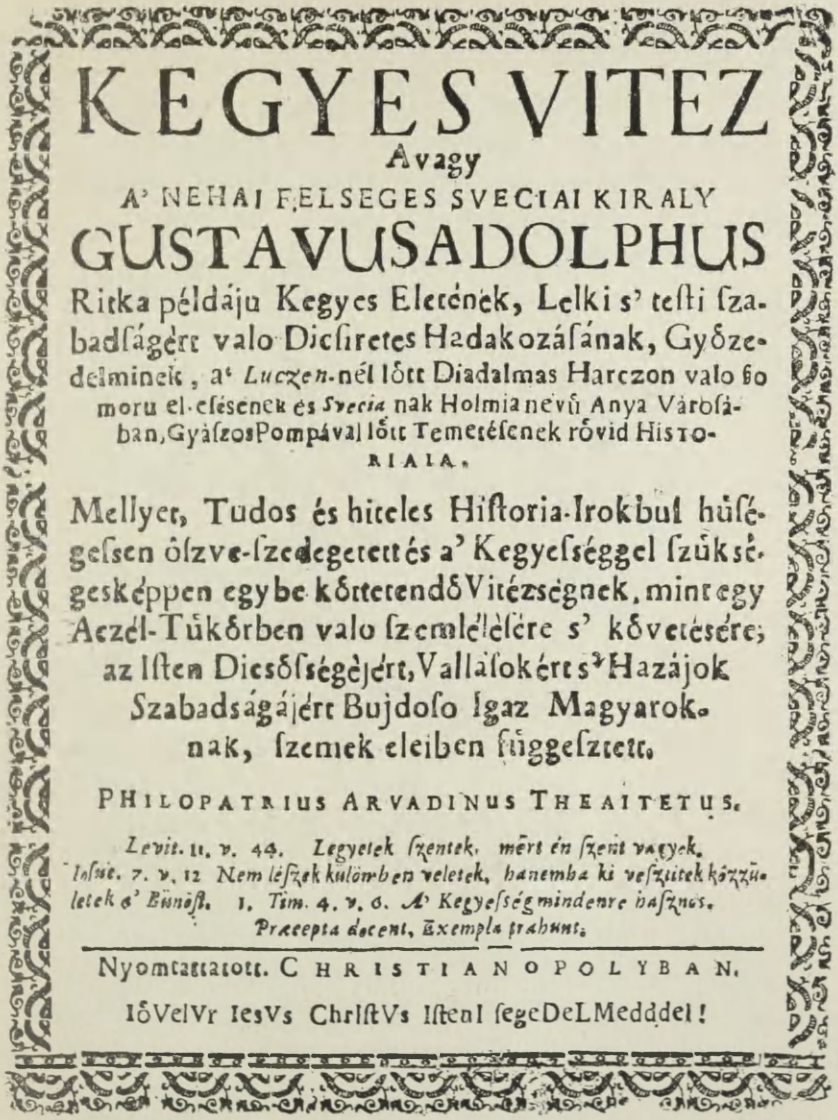

KEGYES VITEZ
Avagy
A' NEHAI FELSEGES SVECIAI KIRALY
GUSTAVUSADOLPHUS
Ritka példáju Kegyes Eletének, Lelki s' testi szabadságért valo Dicsiretes Hadakozásának, Győzedelminek, a' *Luczen*-nél lőtt Diadalmas Harczon valo fo moru el-esésének és *Svecia* nak Holmia nevű Anya Városában, Gyászos Pompával lőtt Temetésének rővid HISTORIAIA.

Mellyet, Tudos és hiteles Historia-Irokbul hűségessen őszve-szedegetett és a' Kegyességgel szűkségesképpen egybe kőttetendő Vitézségnek, mint egy Aczél-Tűkőrben valo szemlélésére s' kővetésére; az Isten Dicsőségéjért, Vallásokért s' Hazájok Szabadságájért Bujdoso Igaz Magyaroknak, szemek eleiben függesztett.

PHILOPATRIUS ARVADINUS THEAITETUS.

Levit. 11. v. 44. Legyetek szentek, mert én szent vagyok. Iosue. 7. v. 12 Nem lészek külömben veletek, hanemha ki vesztitek közzületek a' Bünöst. 1. Tim. 4. v. 6. A' Kegyesség mindenre hasznos. Præcepta docent, Exempla trahunt.

Nyomtattatott. CHRISTIANOPOLYBAN.

IőVelVr IesVs ChrIstVs IstenI segeDeLMedddel!

42. A KEGYES VITÉZ CZÍMLAPJA.

tek akkor e mozgalomról és annak fényes sikeréről, hisz a II. Fülöp korabeli németalföldi helyzet meglepően ha-

könyvtárának egy THALY KÁLMÁN-tól közlött lajstromában olvassuk: 5 első szám Hugo Grotius munkái. (L. M. H. H. II. oszt. XXIII. k., XI. l.)

sonlított a magyarországi helyzethez. Ott Egmont és Horn, itt Nádasdi, Zrínyi és Frangepán kivégeztetése, ott az alcabala, itt az accisa, «e szörnyű és dőre szó», mint Bethlen Miklós mondja.* Ott Alba, itt Cob és társai kegyetlensége, mind a két országban a kiváltságai élvezetében megtámadott nemzeti élet és a protestantismus harcza az idegen és katholikus absolutismus ellen.

Egy korszak szívbeli titkai legbiztosabban kitalálhatók történelmi vágyódásaiból, mondja Treitschke. Nem ok nélkül érdeklődtek a magyar protestansok a németalföldi tar-

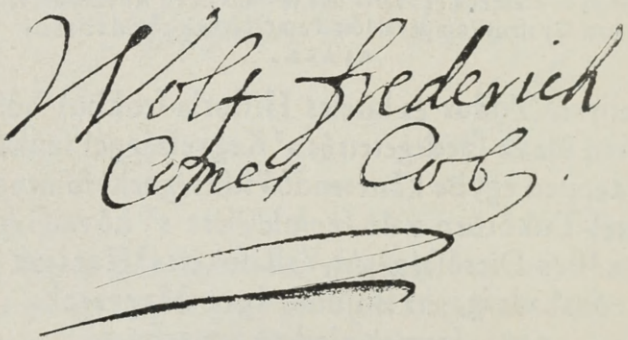

43. COB FRIDRIK ALÁIRÁSA.

tományok múltja iránt; ha azoknak sikerült az elszakadás a spanyol koronától, így gondolkoztak, Magyarország is remélhet hasonló szerencsét.**

De még többször emlegették akkor Bocskay és Bethlen korát. És kit érdekelt volna mélyebben Bethlen története, mint épen Thököly Imrét? Nagyanyja Bethlen Gábor unokahúga volt. E leszármazásnak köszönhette majdnem összes vagyonát, mely magyarországi veszteségei után még megmaradt. Vajdahunyadi várában, ilyei, vagy krakkai udvarházában tartózkodva, folyvást kellett emlékeznie

* Continuatio Austeritatis Austriacæ.

** Macskássinak szavai után írja Kászonyi Márton Szelepcsényinek N.-Szombat 1672 nov. 24.: Contingere etiam posse affirmabatur idipsum in Ungaria, quod in Belgio tempore Albani ducis contigit ubi ob varias contributiones et exactiones ac Hispanorum sævitium pulcherrimæ illæ provinciæ a Corona Hispanica recesserunt. (Bécsi áll. lt.)

nagy elődjére, kiről mindenki annyi kegyelettel szólt. Oly fényben állani a protestans világ előtt, mint Bethlen, oly nyomatékkal lépni föl az európai egyensúly ingadozásai alkalmával, mint ő tevé, mindennél kívánatosabb dicsőségnek tűnhetett föl a gyermek előtt.

Hogy a török pártfogása nélkül e szerep kivívása nem lehetséges, azon nem ütközhetett meg Thököly Imre. Erdélyben is a gyermek ép azoknak befolyása alatt állott, kik e pártfogás keresésében talán a legbuzgóbbak voltak a bujdosók között. Ha Petrőczi István előtt a török zsarnokságot emlegették, azt felelte, hogy inkább bármi féle ördög alatt, mint a német alatt.* Keczer Menyhért pedig oly szoros barátságban volt a törökkel, hogy Bánffy Dénes környezetében azt a gyanút keltette föl, mintha török kézbe akarná ejteni Erdélyt s e gyanút Bánffy erdélyi ellenségei sem tartották egészen alaptalannak.**

Az emberek és viszonyok e hatását Thököly gyermekkorára számba kell majd vennünk, ha pályája döntő fordulataihoz érünk.

Tulajdonkép a bujdosók mozgalmának kezdetével kezdődik a Thököly szereplése is.

Az 1672-iki támadás egyik czéljául az ő birtokainak

* Pauler Gy.: Wesselényi Ferencz és Társainak összeesküvése II. 427. l. Hogy Petrőczy kiszabadulása előtt s után sokszor érintkezett Thökölivel, azt már rokoni viszonyukból lehetne következtetni, különben b. Kornis is jelenti 1675 május közepén: «Stephanus Petroczy cum uno ex filiis suis ad latus Emerici Thököly se sustentat (id. h.).

** A Pethő úrfiak izenték Kemény Simonnak «Szt.-Háromság Istenre esküdvén, hogy Keczer török kézben akarja ejteni Erdélyországát» és Haller János erről oly hangon tudósítja Béldi Pált, mintha nem is tartaná valószínűtlennek az izenetet. (L. levelét Béldi Pálhoz 1675 január 24. Török-Magyarkori Államokmánytár v., 310. l.) Hogy ezt a Pethő úrfiak Bánffytól hallották, kitűnik Bánffynak Telekihez 1674 julius 24. írt leveléből (Publ. Fasc. 25. No. 28. id. h.). Keczer Menyhért Thökölivel együtt érkezhetett Erdélybe s mint ennek első leveleiből látszik, körülötte tartózkodott; különben Thököli István végrendeletében meghagyja gyermekeinek, hogy Keczer Ambrust «édes atyjuk helyett becsüljék szeressék» továbbá mivel minden jóakarói közül «legközelyebb az édes Keczer uraimék, az édes bátyok halála után is mindenkép való animadversióban és dispositióban ő kgmek succedáljanak».

44. AZ ÁRVAVÁRALJAI KIVÉGZÉSEK.

visszahódítását tűzik ki a bujdosók.[1] Szirmay Miklós el is foglalta Késmárkot Thököly Imre nevében, Pika Gáspár pedig Árváig hatolván, elfoglalta a várat, s midőn visszaveszté, válogatott kínzások közt kivégeztetett 24 falusi bírával együtt, kik a protestans jobbágyságnak a Thököly ház és a fölkelés ügye iránt kimutatott buzgalma miatt lakoltak.[2] A következő években Thököly Imre neve is szerepel a deputatusok névsorában. Midőn Beaumont 1674-ben Telekinél volt, Thököly is Teleki körül tartózkodott, vagy legalább részletes tudomása volt a követ ajánlatairól.[3] A következő évben Fogarason Akákia előtt Thököly Imre tolmácsolta a bujdosók kívánalmait, mint a Totiban választott küldöttség vezére.[4] 1674 óta kérték a bujdosók Erdélytől Thököly Imre kibocsátását «nemzete szolgálatjára», 1675 végén azzal a hozzátétellel, hogy «hozna a gróf úr annyi pénzt magával, lenne mivel fizetni az hadnak».[5] Thököly eddig is költött a bujdosókra, nem csupán az 1672-diki támadás előkészítése alkalmából,[6] de nem egészen ifjúságán múlt, hogy még 1675 végén sem vonúlt ki a bujdosók táborába.

IV.

Mint a bujdosók kérelmeiből is kivehetjük, Thököly bizonyos függő helyzetben volt Apafyval és Telekivel szemben. Bár a gyámság alól már kinőtt a tizennyolcz éves ifjú, a táborba menetel kérdésére nézve szívesen alkal-

1 L. Confœderatio Rebellium id. h.

2 PAULER: A bujdosók támadása id. h.

3 L. Teleki levelét a magyarokhoz. 1674 október 18. (Petrovics-Gyűjtemény id. h.)

4 Akákia jelentése (u. o.).

5 Bujdosók Levéltára. 22. l. és Weselényi Pál izenete Telekihez (Publ. Fasc. 25. No. 29. id. h.).

6 PAULER id. h., RÉVÉREND elbeszélvén (T. II. 19.), hogy mennyit örökölt Thököly, így folytatja: cette succession le mettoit en état de donner à cette nombreuse noblesse, tous les secours qui leur étaient nécessaires.

mazkodott az erdélyi udvar kívánalmaihoz. Teleki azt a gyarapodást, melyet ily gazdag főúr kivonulása a magyar ügynek szerzett volna, nem akarta megvonni a bujdosóktól, de illőnek és Erdély érdekeire nézve is tanácsosnak tartotta, ha az ifjú vele együtt és mintegy az ő védszárnyai alatt vonúl a táborba. Thököly pedig nem akarta magát egyszerűen a Wesselényi Pál vezérkarába sorozztatni, és így jobbnak tartotta bevárni Erdély kivonúlásának idejét, midőn a bujdosók mozgalma nagyobb jelentőséget nyervén, személyes igényeit is könnyebben és az ügynek veszélyeztetése nélkül remélte érvényre juttatni. És 1675 végén igen valószínűnek látszott, hogy Erdély rövid idő múlva csatlakozni fog hadi erejével a bujdosókhoz.

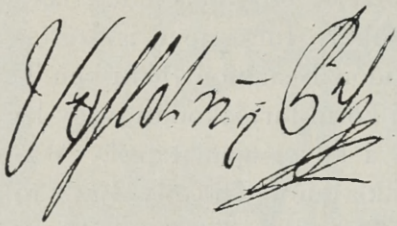

45. WESSELÉNYI PÁL ALÁIRÁSA.

Hogy e csatlakozás még 1676 végén sem történt meg, annak okát ne keressük abban a körülményben, hogy Béldi Pál, a székelyek generalisa, ellenezte Teleki háborúra vágyó politikáját.* Kezdetben a Béldi tragédiájának még kevesebb érintkezési pontja volt Erdély politikájával, mint a Bánffyénak. Eredetét tisztán személyes érdekek összeütközésében kell keresnünk.

Az elfogúlt, de jól értesült Bethlen Miklós nem akarta elhallgatni a gyanusítást, hogy Teleki előrelátó ravaszságból szerezte volna meg Béldi számára azon fejedelmi patenst, melynek értelmében Béldi mint az ország főgeneralisa fel volt jogosítva a vármegyék és székek fölött hadi szemlét tartani. Az említett méltóság címe és hatásköre mint szokatlan újítások sértették az er-

* Horváth Mihály vi,, 76. lapján található föltevés, noha más szavakkal lőadva.

délyieket, s különösen a főispánokat és főkapitányokat, kik a megyék és székek fölött a szemletartás jogát másnak átengedni nem voltak hajlandók.* — Így beszéli Bethlen Miklós s annyi bizonyos, hogy Teleki szívesen csillapította az erdélyi főurak nagyravágyását kitűntetésekkel, azt sem bánván, ha egyúttal minél hatalmasabb irígységet támaszt ellenök. Bánffy Dénes és Béldi gyűlölködését főleg Béldi generalisságának szokatlan hatásköre mérgesíté el. Bánffy kivégeztetése veszedelmes példa volt, maga Béldi mondta a hatalmas főúr bukására czélozván, hogy nem tanácsos erdélyi úrnak ezüst tálból enni rántottát, és nemsokára tapasztalnia kellett, hogy a bölcs mondás érvénye Bánffy halálával sem szűnt meg. Sőt ellenkezően az a tudat, hogy a főúri túlkapások megtorlása kölcsönös egyetértéssel könnyen elérhető, élesítette a közvélemény érzékenységét ily túlkapások iránt. Másrészt Béldi Bánffy halála után a legnagyobb úrnak érezvén magát Erdélyben, épen nem volt hajlandó az önmérsékletre, kivált a generalisság hatásköre tekintetében. Az 1675 májusában tartott fehérvári országgyűlésen kitört a rendek ingerültsége Béldi ellen, de egyelőre megelégedtek egy törvényczikk készítésével, mely főleg Béldi túlkapásait volt hivatva megakadályozni.**

Nevezetes a Teleki magatartása ez országgyűlés alkalmával. Bizonyos határig a békítő szerepét játszotta, de kevesebb nyomatékkal, mint azt Béldi kívánta volna, elvárva Telekitől, hogy a Bánffy ellen kötött ligának kölcsönös támogatásra irányuló czélzatát ép ily válság idején nem fogja elfelejteni. Teleki azonban tanácsosabbnak tartotta úgy viselni magát, hogy ne mondhassák őt sem Béldi Pál, sem az erdélyi nemesi szabadság ellenségének.

Béldi mélyen megsértve távozott a gyűlésből, bosszúra

* Bethlen Miklós önéletírása, kiadja Szalay László I. 445.

** Közli Szilágyi Sándor Vértanúk a magyar történetből. 315. l.

gondolt, nem annyira a nyílt ellenfelek, mint a lanyha, a megbízhatatlan hajdani szövetséges ellen, ki nem is született Erdélyben és mégis oly boszantó ügyességgel bírt ez országban szert tenni hatalomra és befolyásra. A magyarországi kérdésre nézve elvi ellentét nem választotta el Telekitől, sőt mint Wesselényi Pál ipjának nem lehetett ellenére a bujdosók támogatása, legfeljebb Teleki vezérszerepével volt elégületlen.

Rossz kedve nem ragadta épen összeesküvési tervre, vagy támadó előkészületekre, de igen hihető, hogy keserűségét nem fojtotta magába, hogy a fejedelem, az udvar és Teleki ellen intézett sértő vagy fenyegető nyilatkozatokkal könnyített bosszúságán. E nyilatkozatoknak híre terjedt, ellenségei ijesztő részletekkel toldották meg azokat, és 1676 elején a fejedelem, Székely László és Naláczi meg voltak győződve arról, hogy Béldi már minden előkészületet megtett Apafy megbuktatására és több hívének, nevezetesen Teleki Mihálynak megöletésére. Wesselényi Pálra is gyanakodtak a nevezettek, vagy azt hitték róla, hogy Bélditől ki van jelölve a merénylet egyik végrehajtójának, vagy attól tartottak, hogy jelenléte Erdélyben meghiusíthatná a Béldi ellen szándékba vett intézkedéseik sikerét. Elég az, hogy 1676 áprilisában meghagyja Apafy Wesselényinek, hogy be ne utazzék Erdélybe, míg helyettese nem érkezik a táborba.*

Teleki Kőváron volt, mikor az udvarnál tartózkodó barátai tudósították a rossz hírekről és kérték, hogy siessen az udvarba. A kővári kapitány nem volt oly hiszékeny, mint tudósítói, de ismerve Béldi ellenséges érzületét, még életét is féltette Fogarasra utaztában.** De

* L. Naláczi, Székely és Mikes Kelemen Telekihez írt leveleit 1676 elejéről, közölve Deák Farkas Béldi Páljában, id. h. 135—137. ll.

** U. o. 137. l. Ápr. 16-án írják Székely és Naláczi Telekihez: «Kd levelét vettük, merre s hol legyen félelmes, arról nem szükséges kdet tudósítanunk, mert azon általjött már kd, mint az czigány a mennyországon».

oda érkezvén, nem sürgette Béldi elfogatását. Bizonyára terhére esett a büszke s ingerlékeny főúr, ki az ország hadi erejének egyik részével rendelkezett és kit az udvari párthoz csatolni már lehetetlennek látszott. Úgy sejtjük, hogy még 1676 áprilisa előtt puhatolta Teleki, hogy mennyiben számíthat egyes főurak támogatására Béldi ellenében.* De az volt a nehézség, hogy Béldi ellen nem lehetett oly hatalmas szövetséget támasztani, mint annak idején Bánffy ellen. Béldi szegényebb volt, egész magaviseletében is aránylag mérsékeltebb, mint Bánffy. Továbbá mindazok, kiknek büszkeségét sértette az, hogy Bánffy halála után már majdnem ellensúly nélkül uralkodik a parvenu udvari párt, ha nem is tevékeny, de elég élénk rokonszenvet éreztek Béldi iránt. Végre Béldiről nehéz volt elhitetni az erdélyiekkel azt a vádat, hogy az ország vesztére egyetért a némettel. Mindez okok miatt Teleki Mihály, ki Fogarason alighanem fölismerte a szállingó hírek nem egészen megbízható természetét, igen valószínűen inkább nem ellenezte, mintsem sürgette volna a Béldi elfogatását. A módot, melylyel a gyanútlan Béldi és bizalmas barátja Bethlen Miklós elfogattak, mielőtt a védelemre gondolhattak volna, Teleki mérséklő befolyása eredményének vehetjük.

Midőn Béldi és Bethlen már a börtönben voltak, Apafy egyrészt hűségét akarván fitogtatni, másrészt hogy megelőzze a portának zsarolásra czélzó felszóllalását, egymásután két hírnököt is küldött Köprili Ahmed nagyvezírhez és a kihájához azon értesítéssel, hogy az ország előkelő főurai közűl néhányan titkosan leveleztek a német császárral, kinek rendelete szerint fellázadtak s magokkal akarták ragadni az egész országot, hogy a portát megtámadhassák. Már az elhalt Bánffy gondolta ki mindezt és

* U. o. 135. l. Gróf Csáky László írja Béldinek: «Kd levelét vettem Kővárban és kddel de necesse kell beszélgetnem, úgy az közönséges, mint magános dolgaira nézve. Bizony új dolgokat és csudára méltókat hall kd.»

46. FOGARAS.

Apafy kénytelen volt a gonosztevőket részint levágni, részint a börtönbe zárni.* A porta a lengyel háború befejezésével lévén elfoglalva, nem volt hajlandó Erdély belügyeibe avatkozni, különben is elég volt neki Apafy ijesztésére és kizsarolására Zólyomi Miklóst készletben tartani, azért azt izente a nagyvezir Apafynak, hogy csak vágja le bátran engedetlen főrendeit.**

Így zavartalanul előkészíthette az erdélyi udvar Béldi elítéltetését és bár ez ügyben nem volt teljesen megelégedve az erdélyiek hangulatával, nem Béldi miatt volt kénytelen elállani a bujdosók fegyveres támogatásától.

A császáriakkal folyó alkudozások sem voltak döntő hatással Erdély magatartására. Mert Csáky László eredménytelen útjával nem szakadtak meg teljesen az érintkezések az udvari párt és Erdély között. 1676 márczius 5-én gróf Strassoldo Károly, kassai generalis, Józsa Istvánt küldi Apafyhoz hat pontban foglalt kívánságaival. Józsa, a tályai

* Kindsberg jelentése Konstantinápoly mellől 1676 junius 17. (Bécsi áll. lev. Turcica.)

** Julius 5-iki jelentés u. o.

plébános, pap létére e korszak egyik legszilajabb kalandorja volt. A pápa generalisának nevezte magát, midőn 1675-ben a német hadakkal együtt Debreczenben garázdálkodott, most követnek küldetvén, fényes vitézi öltözetben jelent meg Erdélyben, fején sastollas kalpaggal, nyakába vetett párduczbőrrel, oldalán aranyos karddal, veres, sarkantyús török csizmában, huszonegy szolga kíséretében. A magával hozott kívánságok lényegesebb pontjai szerint Strassoldo arra kérte Apafyt, hogy buzdítsa a fölkelőket a császár gratiájának elvételére vagy legalább szállítsa oly helyekre, «honnét a törökkel rabolni ki ne járnának s hazájokat égetéssel, sarczoltatással, pogány rabságára vitellel ne fogyassák és pusztítsák», tiltsa el az erdélyi főrendeket a bujdosókkal való barátkozástól és hagyja meg nekik, hogy ne fenyegessék ő felsége országát, mert Erdélyre bajt hozhat az ily magatartás. Az erdélyiek nem csupán a fenyegetést fogadták kedvetlenül, hanem azt, hogy Strassoldo Apafy segélyével «a császár botja alól elhajlott magyarságot ő felsége számára visszaszerezni kívánván», méltó jutalmáról e munkának semmit sem szól. Úgy találták, hogy ez a dolog «semmiképen nem Strassoldo uram személyét illeti csak».*

Lehetséges, hogy az év folyamában Apafy is küldött követet a császáriakhoz, de aligha a békeszerzés őszinte vágyára mutató utasításokkal,** és annyi bizonyos, hogy követének útja csak oly keveset lendített a béke ügyén, mint Strassoldo érdekes követének erdélyi utazása.

* L. Strassoldo levelét Apafyhoz márczius 6., (Orsz. Lev. Publ. Fasc. 25. No. 29.), Haller János levelét Apafyhoz márczius 23. 1676 (Török-Magyarkori Államokmánytár v., 360.) és Fábián Farkas levelét Szepessi Pálhoz márcz. 23. 1676 (Bujdosók Levéltára 248. l.).

** Igaz, hogy a Szepesi Pál jegyzetei közt található levélből, melyet Leopold 1676 novemb. 21-én írt Apafyhoz, biztosan kellene következtetnünk, hogy Apafy 1676 végén is küldött egy főrangú követet Bécsbe. De tekintetbe véve a levél keltezésének hónapját, úgy sejtjük, hogy itt tulajdonkép Csáky 1675-iki útjáról van szó s hogy Szepessi az évszámot tévesen másolta.

Strassoldo 1675 nyarán az elhalt Spankau helyére jutván, néhány merész csapással gyökerestől akarta kiírtani a fölkelést. Debreczen volt a kuruczok fészke, mint Strassoldo mondá. Itt laktak a kurucz katonák és tisztek nejei és gyermekei, itt telelt a csapatok egy része, leginkább ide szállították mindenfelől a zsákmányt, melyre

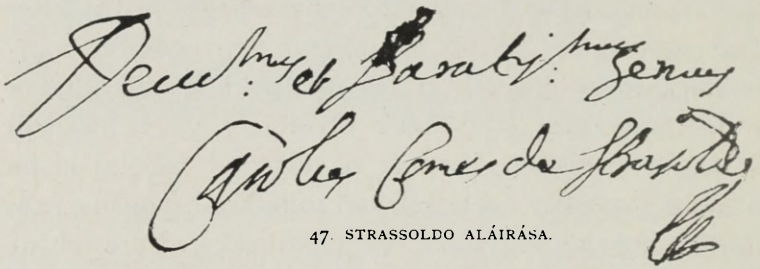

47. STRASSOLDO ALÁIRÁSA.

vevőt is találtak a jómódú városban, foglyaikat is ide hozták a fölkelők és innen küldötték ki sokszor portyázó csapataikat.[1] Már 1675 június 12-én meghagyja a haditanács Spankaunak, hogy gyújtassa fel Debreczent, ha lehet gyújtogatók segélyével alattomban, de ha máskép nem lehet,

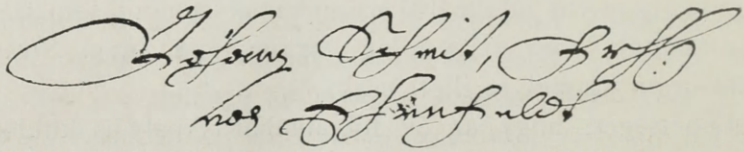

48. SCHMIDT TÁBORNOK ALÁIRÁSA.

nyilvános erőszakkal.[2] Ez évben ötszáz tallérért újra megengedte a nagyváradi basa, hogy a kurucz csapatok Debreczenben és Biharmegyében teleljenek.[3] Már 1675 november közepén jelenti a Kállóban tartózkodó Schmidt tábornok Strassoldonak, hogy nagy számban gyűlnek a fölkelők Debreczenbe, már pusztítják a környéket, elhajtanak lovat, marhát, embert, mindent a városba hurczolnak,

1 Leopold levele Kindsberghez 1675 decz. 24. (Turcica id. h.)

2 Melléklet az 1677-iki Turcicahoz.

3 Bujdosók Levéltára 28. l.

de az ottani bíró mégsem küldött erről jelentést császári részre, mint kötelessége volna. Strassoldo erre elindúl Kassáról, Tokajnál átkel a Tiszán s Nánásnál Schmidttel és Barkóczival együtt elhatározta Debreczen megtámadását. Deczember 6-án reggeli 4 órakor egy jó német mérföldnyire Debreczentől egyesültek a császáriak és pater Józsát a lovassággal előre küldötték.

Az ellenállás a falakkal nem védett városban nem látszott tanácsosnak. Strassoldo a városba vonúlt, néhány főbb bujdosót elfogott, vagy hatvan fölkelőt hűségre térítve haza szállíttatott s a bujdosóknak a városban található holmiját felosztotta katonái között. Alig érdemes e holmiról beszélni, írja Strassoldo.[1] Annál többet beszéltek arról a fölkelők és a debreczeniek. Különösen a debreczeniek panaszkodtak, hogy Strassoldo tizenhét napi ottléte alatt több mint 80,000 forintnyi kárt okozott nekik.[2]

De az eset jelentőségét ki nem meritik az okozott anyagi veszteségek. Alig volt helység a magyar földön, mely az ország közjogi szakadozottságát oly híven tükrözte volna vissza kicsiben, mint Debreczen. A város az erdélyi hódoltsághoz tartozott, évenként nyolczezer tallért fizetett a váradi basának, kétezret az egrinek, a robotszolgálatot ide nem számítva. Erdélynek is adózott s mivel egy utczája Szabolcsmegyéhez tartozott, a szepesi kamara évenként ezer köböl gabonát követelt tőle az országos adó fejében.[3]

Ez utóbbi követelés nem szabadította meg Debreczent a dicsőségtől, hogy a török ne tartsa különös pártfogása alatt álló városának. Éreztette is a porta nehezteléséit a debreczeni pusztítás miatt, a császári udvarra nézve igen

1 Strassoldo jelentései 1675. deczember 8. és 16. (Melléklet az 1677-iki Turcicahoz.)

2 Kindsberg jelentése Drinápoly 1676 április 2.

3 Kindsberg 1676 április 2-iki jelentése s az 1677-iki Turcica mellékletei.

alkalmatlan hévvel támogatván a városnak kárpótlási követeléseit. Bécsben azonban tudták, hogy a török számtalan ürügyet találhat a háborúra s míg érdekében van a békét fentartani, addig Debreczen miatt nem szegi meg azt.* Így gondolkozván Strassoldo is, a végbeli törökök ellen más alkalommal is erélyesebben lépett föl, mint elődje, s ez által egyrészt nyugtalanította a fölkelőket és másrészt a végbeli törököket is inkább a bujdosók hadai, mint a császáriak ellen ingerelte. De mennél megbízhatatlanabb menedékhelye volt a bujdosóknak a török terület, annál fogékonyabbak lettek az udvari párt édesgetése s ígéretei iránt. Valóban 1676 utolsó napjaiban Kende Márton és Jaksó Dénes ezredesek századjaikkal a császáriakhoz pártoltak.**

Különben Strassoldo merészsége nem vált mindig hasznára a császár ügyének. Szokása volt egyszerre több apró portyázó csapatokat kibocsátani és hiában fejtegette neki a parancsnoksága alá rendelt Schmidt, hogy ez veszedelmes eljárás, mert a gyors ellenség hirtelen összeverődik és egymásután levágja a kiküldött csapatokat. Schmidt azt tartotta, hogy a fölkelők ellen a legnagyobb erőfeszítéssel sem lehet sokra menni, azonban vigyázatlansággal koczkáztatni lehet a sereget, mely a császár magyarországi uralmát védi. Szerinte a legtanácsosabbnak látszott a hajduvárosokban biztosított állást elfoglalni, egyrészt, hogy a hajduk megtartassanak a császár hűségében, másrészt, hogy a fölkelők és esetleg a Szathmáron át támadó erdélyiek ellenében kipihent csapatokkal rendelkezzék a császári vezér. Strassoldo azonban nem hallgatott e tanácsokra; 1676 júliusában Schmidttől elvette seregének legderekabb részét, újra négy

* Disp. Veneto 1676 január 5. Qui non si fa caso deli' attione giudicando che vicendevolmente, e Turchi e Imperiali habbino innumerabili pretesti di far la guerra ogn qual volta si trovino potere di principiarla. (Bécsi áll. lev.)

** Szepesi Pál jegyzetei.

részre osztotta fel csapatait, minek következtében oly vereséget szenvedett, hogy a Pálfy-ezred majdnem tönkre jutott.* Igaz, hogy a császáriak 1676 folyamában boszút állottak a veszteségért, azonban e csatározások ép oly kevéssé döntötték el a viszályt, mint az előző évek hadviselése és nem voltak oly természetűek, hogy a habozó Erdélyt megfélemlítsék, vagy felbátorítsák.

Több hatással voltak az erdélyiekre a portáról érkezett hírek. A fejedelem, Teleki és a bujdosók most már egyetértő igyekezettel kérték és remélték a porta felszabadító engedélyét. De innen még mindig a régi válaszokkal tértek vissza az erdélyi s a magyar követek. Csakhogy a varsói ajánlatok óta Teleki többé nem akarta szó szerint értelmezni a porta halasztó vagy épen tiltó válaszait.

A lengyel-török alkudozások mind előbbre haladván, Apafy is gondolhatta, hogy a porta nem fog komolyan haragudni, ha egy «képebeli» erdélyi úr kivonúl majd a bujdosók táborába. Szeptember végén már készült Teleki a kivonulásra. Fejedelmének helyesléséről biztosítva lévén, nem igen törődött a katholikus, unitárius és némely református rendek véleményével, kik a porta határozott engedélye nélkül kezdett vállalatot igen veszélyesnek tartották. Teleki már megkapta a bujdosók hűségi nyilatkozatait is. Mióta a franczia segély kilátása felvillanyozta Teleki jó indulatát s mióta a váradi basa csak oly ellensége lett a bihari jobbágyokat kiélő bujdosóknak, mint Erdélynek, azóta a bujdosók nem várták többé oly gyanakodó türelmetlenséggel az erdélyi segítséget, viszont Apafy és Teleki is, bár nem nézték szívesen, de eltűrték, hogy a bujdosók Biharból lassanként a Szilágyságba szivárogtak. Ily körülmények között a bujdosók örömest megígérték, nevök aláírásával hitelesített nyilatkozatokban, hogy hű emberei

* Schmidt levele Hocherhez Böszörmény 1676 julius 10. (Bécsi áll. lev. Hungarica.)

lesznek Apafynak s hogy a nevében vezérlő Telekinek mindenben alárendelik magokat.[1]

Teleki csupán a varsói franczia követség ígéretének beváltását várta, mielőtt kiindúlt volna. Ez évben két ízben is küldötte Lengyelországba Absolont, kit ott kitűntető szívességgel fogadtak.

XIV. Lajos nagyon fontosnak tartotta már a magyarországi diversiót; tudta, hogy az a császár hadait biztosabban kicsalja a birodalomból, mint bármely más háború.[2] De azt hitte, hogy nem jól fog kamatozni pénze, ha azt csupán a fölkelők vezéreire és hadaik eltartására költi. Segédcsapatokat akart küldeni az országban és a segélypénz kiosztását az azokat vezérlő franczia tisztekre kívánta bízni. Mivel csupán lengyel csapatokat küldhetett, meg kellett várnia az október 27-én megkötött zuravnói békét, mely a lengyel katonaság franczia szolgálatba fogadását lehetővé tette.[3] Novemberben a marseillei püspök és Béthune jelenlétében fogadta Szobieszki Absolont. Absolon deczemberben haza térve, meggyőzte Telekit arról, hogy már nem sokáig kell várakoznia a lengyelországi segélyre.

Teleki indúlóban volt, midőn egy november 25-én kiadott fejedelmi parancs meghagyta neki, hogy várakozzék. November 2-án ugyanis Köprili Ahmet meghalt, utódja Kara Mustafa lett, az eddigi kajmakam. Későbbi tetteit tekintve, pályája kezdetén az új nagyvezírről elég különös hírek voltak elterjedve. Kindsberg hálát adott az istennek, hogy meghalt a keresztyénség nagy ellensége, ki folyvást készült a Magyarország és Ausztria elleni háborúra. Szerinte az új vezír békés érzelmű s vezírsége alatt a béke aligha fog megzavartatni.[4] Varsóban is azt

1 L. Török-Magyarkori Államokmánytár v. k., Bujdosók Levéltárában és Turcicaban az 1676-ik évre vonatkozó részt.

2 Acta Historica 269. l.

3 U. o. 324. l.

4 Jelentései 1676 november 6. és 25. Zumal er dem ersten anzaigen nach, dass allgemeine Volckh zu contentiren fridtreibende Gedanken erweisen, sein vesirat in Ruhestand zuzubringen suche.

hitték, hogy a vezírváltozás miatt a porta háborúja Ausztria ellen el fog maradni.* Apafy is így gondolkozhatott Kara

49. KARA MUSTAFA.

Mustafáról, de másféle s őt különösen nyugtalanító híreket is hallott róla. Úgy tudta, hogy Kara Mustafa pártját

* Acta Historica 343.

fogja Zólyomi Miklósnak. Attól tartott, hogy a porta most már nem viselvén háborút, Teleki kivonúlását ürügynek fogja felhasználni és visszavezeti Erdélybe Zólyomit, ki Brassót odaígérte a töröknek és kész lett volna Erdélyt Oláhország sorsára juttatni.[1] Azért előbb «ki akarta tanúlni az új igazgatók elméjét», mielőtt Teleki vállalatát, melyet oktoberben maga is siettetett, újra megengedné.[2]

Thököly Imre Apafy megváltozott szándékáról azt jegyzi fel naplójába, hogy «nagy szomorúságunkkal esett».[3] Ő is készen állott az indúlásra, és azon reményben határozta el magát az otthon maradásra, hogy csak rövid időre van elhalasztva az erdélyiek kivonulása.[4]

V.

Már 1677 januárjában tudták Erdélyben, hogy Zólyomi miatt nem kell oly túlságosan tartania Apafynak Kara

1 L. Absolon leveleit 1676. decz. Vojenskyhez és Bethunehöz. Közli GERGELY SAMU (Történelmi Tár 1886). A Bethunehöz írt második levelet nem Absolon vagy legalább nem a maga nevében írja, hanem a Telekiében. L. továbbá Kindsberg 1677 május 28-iki jelentését.

2 Bujdosók Levéltára 156. l.

3 K. T. I. Naplója 1676—1678. Közli TORMA KÁROLY 2. l.

4 A Bujdosók Levéltára 53. lapján olvasható a bujdosó magyarság levele párja Thökölyhez 1676 november 10-iki kelettel. Nem mertük e levelet fölhasználni a föntebbiekben, mivel nem merjük hinni, hogy az Thökölyhez volna intézve. A levél írói megköszönvén a czímzett jó indulatát a bujdosók iránt, isten áldását kérik még «szerelmesire» is. Kik voltak Thököly «szerelmesi»? A levél írói továbbá készséggel várják a czímzett közéjök érkezését és így szólnak: «A mi penig a Kd kívánságát illeti, ha Kd uram kérdésben nem vette volna is azokat kiváltképen maga személye iránt való dolgokat, mi bennünk azokhoz való készségünkben semmi hibát nem talált volna. Mindazáltal ez iránt is a Kd kívánsága szerint ime *az inclusában* mindenkor választ adtunk» . . Az inclusában azonban szó sincs Thökölyről, hanem csupán Teleki személyes kívánságaira válaszolnak abban a bujdosók. Igen valószínűtlen, hogy Teleki 1676-ban a Thököly közbenjárásához folyamodott volna követeléseinek kielégítése végett. Vagy feltegyük-e, hogy Thököly kivonúlását a Teleki igényeinek elismerésétől tette függővé? Valószínűbb, hogy az irat czímezésében Telekit kell olvasnunk Thököly helyett. Lehet, hogy sajtóhibával van dolgunk, mire van példa e kiadványban. A 285. lapon egy «Tököly Mihálynak» adott hitlevélről van szó, de szerencsére a hitlevél tartalmából kitűnik, hogy ott nem kell Teleki Mihályt olvasnunk.

Mustafa rossz indulatától. Sæpe munera placant hominesque deosque idézte jó kedvében Teleki és újra megindította az alkút Béthunenel.[1] Május 19-én érkeztek Lengyelországba a magyar követek: Fajgel Péter, Farkas Fábián, Absolon Dániel a bujdosók, és Macskási Boldizsár Apafy részéről. Maga Szobieszki is fogadta a követeket előbb az egész senatus jelenlétében nyilvános audienczián, mintha Erdély megbízottjai volnának, kik bizonyos határigazítás végett küldettek udvarába, majd többször értekezett velök titkosan.[2] Szobieszki előzékenysége megkönnyítette az alkudozók munkáját; már május 27-én megkötötte Béthune királya nevében Erdélylyel s a bujdosókkal a varsói szerződést. Ebben ép úgy, mint a fogarasi szerződésben Teleki Mihály van kijelölve a mozgalom vezetőjének, még a Béthunetől küldendő segédcsapatok is az ő vezérletére vannak bízva. Béthune évenként százezer tallért ígért a magyar csapatok eltartására és előlegesen egyszer mindenkorra húszezer tallért.[3]

A fő különbséget a fogarasi és varsói szerződések közt nem azok tartalmában, hanem azon körülményben kell keresnünk, hogy amazt a lengyelországi franczia követség megbízottja kötötte csupán a bujdosókkal, míg emezt maga a franczia nagykövet Erdélylyel és a bujdosókkal. Már július 10-én ratifikálta XIV. Lajos a varsói szerződést, ellenben a fogarasit sohasem ratifikálta és alig gondolt annak végrehajtására.[4]

1 L. Teleki levelét Béthunehöz Sorostély január 28. 1677. (Petrovics-Gyűjtemény id. h.)

2 Acta Historica 394. l.

3 Török-Magyarkori Államokmánytár V. 413. l.

4 A ratifikálás idejét l. Mignet id. h. 684. l. Mignet a szerződés kivonatát közölvén, a 10. pontot így ismerteti: les confédérés (csak a bujdosókra vonatkozhatik) s'obligent de donner aussi vingt mille écus de plus pour supplément des dépenses extaordinaires des premiers six mois, pedig a szerződés szövege így hangzik: «adjunxit Sua Excellentia (Béthune) ultra hanc summam (a 100,000 tallér) pro primis sex mensibus hujus anni, viginti millia Tallerorum Imperialium» . . .

Macskási és társai visszatérését kevesen fogadták oly örömmel, mint Thököly Imre. Érezte, hogy most elérkezett ideje, tárgyalgatott a franczia ügynökökkel, kik márczius óta tartózkodtak Erdélyben s kik közől Révérend abbé a magyar követekkel együtt útazott Varsóba és vissza Apafy udvarába. Úgy látszik, hogy Thököly jobban érezte magát a másik franczia megbízott, a művelt és katonásan vidám Forval gróf társaságában, ki júniusban több erdélyi úrral együtt részt vehetett a vajdahunyadi mulatságon, melyet Thököly némiképp a varsói szerződés örömére rendezett s mely alkalommal a franczia kedvéért a várúr kirándúlt vendégeivel az urodalmaihoz tartozó Várhelyre, Ulpia Trajana romjainak megtekintésére.[1] Thököly e vendégség és az útikészületek befejezése után elindúlván Ilyéről, azt hitte, hogy «isten jóvoltából» táborozásba való menetelét e házától elkezdé.[2]

Teleki Mihály szintén meg volt elégedve a varsói szerződés pontjaival. Vezérségének ily általános és ünnepélyes elismerése, a franczia költségen viselendő háború régi vágyainak teljesítését jelentették. Igaz, hogy Macskási és Fajgel visszatérésekor Gyulafehérvárra sietve, Forvaltól hiában kért 16,000 aranyat szolgálatai jutalmául s eddigi költségeinek megtérítésére. Forval «üres szavakkal» válaszolt és a szerződés végrehajtását sietteté. Teleki most nem akarta hátráltatni az ügyet; különben is remélte, hogy később nem utasítják vissza kérelmeit és kitűzette a hadi vállalat megkezdését augusztus nyolczadikára.[3] Teleki el volt szánva megindítani a vállalatot a porta engedélye nélkül is.[4] Elhatározását úgy értjük, hogy a porta két-

1 Torma K.: Napló 43. l., Daleyrac: Les anecdotes de Pologne ou Mémoires secrets du Regne de Jean Sobieski. Amsterdam 1699. 1. 75. l. beszél Forvalról és Thökölyhez való viszonyáról.

2 Napló 51. l.

3 Teleki levele Absolonhoz. Kővár, aug. 14. (Petrovics-Gyüjtemény id. h.)

4 «Ktek javallása az volt, ha szintén az török ellenezné is, el ne hagyjuk» írja Apafy Telekinek julius 26. (Bújdosók Levélt. 162. l.)

értelmű vagy legalább némi részben kedvező magyarázatot is megengedő tilalma ellenében újra az 1672-diki fogáshoz folyamodván, színleg mint magános úr akart volna kivonúlni. De július utolsó napjaiban nyugtalanító hírek érkeztek a portáról.

Kindsberg már ekkor tájt megváltoztatta nézetét Kara Mustafáról. Attól tartott, hogy a vezír még a nyáron megindúl Magyarország ellen és felhasználván a magyarországi elégületlenséget, Erdélyt a török birodalomba kebelezi.* Azonban a zuravnói béke még nem volt ratifikálva, és mi

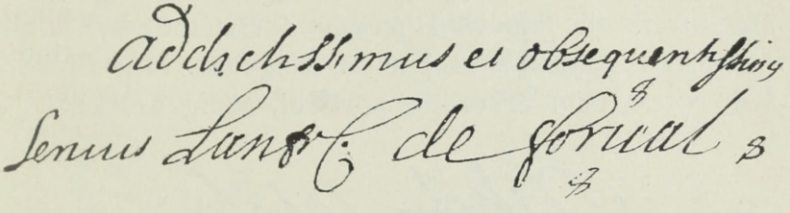

50. GRÓF FORVAL ALÁIRÁSA.

sokkal fontosabb volt, Dorosenko Czeherinben szorongattatván, átadta a várost a moszkvai czárnak. A porta háborút izent III. Feodornak és Ibrahim serasker a jól védett Czeherin ellen indúlt. Ily viszonyok közt a nagyvezír kegyelmesen fogadta Kindsberg tiltakozásait Apafy háborús szándékai és a franciákkal kötött szövetsége ellen. «Úgy cselekedjék az urad» — izente a nagyvezír Buda Jánosnak, az erdélyi kapikihának — «hogy jövendőben mind orczájára ne forduljanak ezek». Augusztus elsején már olvashatták Erdélyben a kapikiha izenetét, a kihája levelét és a Maurocordatoét, melyet a nagyvezir nevében

* 1677 október 16. írja Kindsberg: Massen der Vesier wider aller Türkhen Rath Ihnen Rebellen diesen verflossenen Sommer zu helfen allerdings inclinirt gewesen, in der Hoffnung, dass ganz Ober und Unter Ungarn der Ottomanischen Porten huldigen, und Ihn so dan freystehen wird Siebenbürgen völlig zu unterverfen... gleich wie es in Wallachey geschieht ...

írt. Ez irományok értésére adták Apafynak, hogy mivel vádolja őt Kindsberg a portán, és hogy e vádakat a nagyvezír alig hiheti a szultán ily hű és engedelmes vazalljáról, azért az ügynek tisztázása végett küldje Apafy rögtön a nagyvezírhez «egyik belső meghitt eszes emberét». Sőt a kapikihának azt is megizente a fővezér, hogy fejét véteti, ha az Apafynak küldött parancsot közli a bujdosók követeivel.[1]

Apafy megijedt és noha csak néhány nappal azelőtt írásban biztosította Telekit, hogy kivonulván, még akkor sem kell a tábort elhagynia, ha a porta esetleges tilalmára hivatkozó fejedelmi parancs késztetné is,[2] most az ellenkező végletbe csapott át hangulata. Míg Székely László vissza nem érkezik a portáról, addig Teleki ki ne

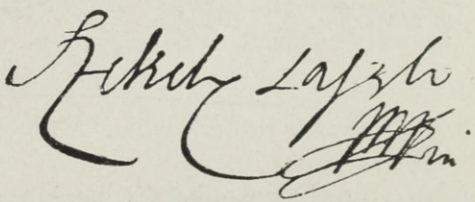

51. SZÉKELY LÁSZLÓ ALÁIRÁSA.

mozduljon Kővárból, így hangzott a fejedelem újabb rendelete.[3] Forval most már bánta szűkmarkúságát, még július végén, mikor a nagyvezír szándékáról előzetes hírek érkeztek Radnótra, újra alkuba bocsátkozott Telekivel. Gondoljuk, hogy ekkor adott át neki kétezer aranyat. Hitelezőim között kellett szétosztanom az összeget, — panaszkodott Teleki a Béthune körül tartózkodó Absolonnak — mely ugyancsak kevés, ha számba vesszük eddigi és jövendőbeli költségeimet. Tekintettel a portára az én

1 Maurocordato levele Apafyhoz július 8., Buda Jánosé ugyanahhoz és Baló László levele Béldi Pálhoz aug. 2. (Török-Magyarkori Államokmánytár id. h., 427, 430—433. ll.)

2 Bujdosók Levéltára 163. l.

3 Török-Magyarkori Államokmánytár id. h. 434. l.

szolgálataim elhalasztatnak, de azért el nem maradnak. Hanem mit tehetek a szükséges segélyeszközök nélkül?[1] Mivel Forval s Révérend nem állottak elő fényes ajánlatokkal s mivel a Béthunetől fogadott segédcsapatok augustus elején még nem érkeztek Magyarországba, mint a francziák igérték, Teleki, ha nem is készséggel, de minden jelentékenyebb ellenállás nélkül megnyugodott a fejedelem akaratában elhatározván, hogy bevárja Székely László visszatérését.

Rosszul esett ez elhatározás Thököly Imrének. «Hetekre haladván az dolog, tovább mitevő leszek, magam sem tudom», így nyilatkozott a rossz hírek hallatára.[2] Helyzetének nehézsége abból állott, hogy a bujdosókkal együtt azon hiszemben volt, mintha a porta ép

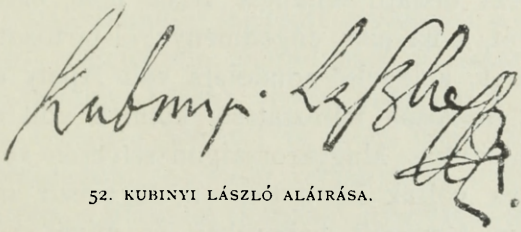

52. KUBINYI LÁSZLÓ ALÁIRÁSA.

oly rossz indulattal tekintené a bujdosók szövetkezését a francziákkal, mint az erdélyiekét. Igaz, hogy Kubinyi László, Keczer Menyhért, Kende Gábor és Radics András, a bujdosók követei a portán, inkább kétértelmű és elhalasztó válaszokról, továbbá nem mindig örvendetes élményekről értesíthették küldőiket. Kubinyi László, ki már 1677 eleje óta a portán tartózkodott, mint a bujdosók kapikihája hiában kért kihallgatást a vezírtől és a kihájától, sőt a kihája két csausz által elűzette, kiüzenvén neki, hogy többé ne jőjjön a portára.[3] Midőn Kende, Keczer és Radics május elején Konstantinápolyba érkeztek, és

1 Teleki levele Absolonhoz aug 14., Kővár, id. h.

2 Napló 56. l.

3 Kindsberg, márcz. 16. Drinápoly.

fejtegették a portán, hogy már évek óta mennyire várják a bujdosók az ottomán nemzet megígért segítségét, hogy egy részök már átszökött a németekhez, de a nagy többség még megmaradt a porta hűségében, a vezír azt válaszolta nekik, hogy csak menjenek ők is a többiekkel együtt a németek táborába.*

A bujdosók iránt mutatott kíméletlenség többnyire tüntetés volt a porta részéről nemcsak a bécsi udvar megnyugtatására, de Kindsberg adakozó hajlamainak ápolása czéljából is, mert a residens a tolmácstól a kihájáig minden hivatalnokot megvesztegetett, hogy a magyar követek minél ridegebb bánásmódban részesüljenek. Pedig tulajdonkép a porta máskép bírálta meg a bujdosók törekvéseit, mint Erdély nagyravágyását. Apafy önálló és csak némi sikerrel biztató fellépése iránt nem érzett semmi rokonszenvet, s ha már engedménynyel tartozott a politikai helyzetnek, a legelső gondolata volt Apafy elrémítése. Azonban a bujdosók felbíztatását könnyű volt eltagadnia, pedig foglalásaikat Magyarországon szívesen vette, mivel azok hivatva voltak könnyíteni a nagyvezír munkáját a császár ellen tervezett háborúban és mivel a hódoltság nyomasztó tehertől szabadult volna meg, ha a bujdosók a királyi Magyarország terűletén szerezhetnek téli szállásokat. A Béthune királyságával Kara Mustafa aligha volt kibékülve, de egyelőre nem nagy fontosságot tulajdonított a tervnek és így csak örülhetett annak, hogy jövendő szövetségese, a franczia király, oly készséggel segíti a portát a magyarországi elégületlenség élesztésében.** De a

* Kindsberg, máj. 28. Konstantinápoly.

** Már Köprili Ahmet formális szövetséget akart kötni XIV. Lajossal 1676-ban, megígérvén, hogy Magyarországba vezeti seregeit, ha a franczia király kötelezi magát, hogy nem köt békét a császárral a török beleegyezése nélkül. XIV. Lajos ez ajánlatot nem fogadta el, de meghagyására Nointel, konstantinápolyi követe megígérte, hogy a franczia király a béke megkötése után nem fogja segíteni a császárt a török ellenében. A be nem avatkozás ígérete — mondja Rousset, ki e nagyérdekű adatokat napfényre hozta — bizonyos jelentőséggel bírt, mert azon uralkodó adta, ki a császárt segítette a

bujdosók követeinek ezt nem mondhatta meg őszintén, a követek pedig igen is szószerint vették helytelenítő nyilatkozatait a francziákkal kötött szövetségről. Tudósításaik után indúltak a bujdosók és annyira tartottak a porta haragjától, hogy nem akarták közvetlenül Clanleutől, a hozzájok küldött franczia tiszttől, elfogadni a zsoldot, hanem azt kívánták, hogy fizettessék az a hadaknak az erdélyi fejedelem nevében.[1] Telekinek ez a gondolat nagyon tetszett és Thököly vele együtt fáradozott annak kivitelében. Augustus elején úgy látszott, hogy Thököly mindenben helyesli az erdélyiek törekvéseit, pedig azok azt kívánták, hogy a magyarországi hadak, melyeknek nagy része a Szilágyságba gyülekezett Teleki kivonulásának támogatására, ne egyesüljenek a Lengyelországból várt segédcsapatokkal, hanem térjenek régi szállásaikba, sőt hogy még a Béthunetől fogadott hadak is, melyek már Máramaroshoz közeledtek, maradjanak a határon mindaddig, míg Székely László vissza nem tér a portáról.[2] A bujdosók félvén a portától is, nem igen akartak Erdélynek ellenszegülni és azon reményben, hogy még ki nem pusztított szállásokat kapnak Apafytól, be akarták várni az erdélyi követség visszaérkezését. Azonban Wesselényi Pál az előnyomulás mellett izgatott,[3] továbbá Forval a segédcsapatok útját sietteté és a bujdosókat önálló fellépésre biztatta.[4] Ily körülmények közt Thökölynek azzal a lehetőséggel kellett számolnia, hogy míg ő maga az erdélyiekkel együtt otthon vesztegel, Wesselényi Pál egyesül a segédcsapatokkal, velök együtt sikert arat, kivívja a

török ellen 1664-ben és Velenczének is adott némi segélyt Kandiában 1669-ben. (L. Camille Rousset: Histoire de Louvois, Paris. 1879. II. 212—215. ll.)

1 L. Teleki idézett levele Absolonhoz és Napló 58. l.

2 L. Apafy levelét Telekihez Radnót, aug. 6. (Török-Magyarkori Államokmánytár id. h. 434. l.)

3 L. Thököly levelét Telekihez, Örmező sept. 1. (Deák F.: Levelek 8. l.)

4 L. Forval levelét Béthunehöz aug. 24, melyet Mignet ismertet id. h. 685. l.

bujdosók még nagyobb ragaszkodását és a francziák rokonszenvét. Szeptember első napjaiban a követtársai részéről haza küldött Radics András megváltoztatja a helyzetet és véget vet Thököly habozásának. A kihája meghagyta Radicsnak, hogy bíztassa a bujdosókat és a követek tőle küldött levelei értésére adták Thökölynek és a bujdosóknak, hogy a hadak bátran fölvehették volna a franczia pénzt.[1] «Bár azt írják vala eddig is Kende uraimék, s jobban lettek volna az dolgok», jegyzé meg erre Thököly. Megjegyzése mutatja, hogy többé nem akart tétlenül vesztegelni s hogy el volt szánva Teleki nélkül is a Béthune hadaihoz csatlakozni, mert Radics hírei Erdély s a Teleki helyzetét meg nem változtatták. Csupán a kivonulás módjára nézve voltak még kételyei Thökölynek. Oly módot akart választani, mely megóvná Apafy kegyének elvesztésétől és egyszersmind biztosítná számára a bujdosók táborában azt a kiváló állást, melyet előbb is Erdély támogatásával vélt elérhetőnek. Szerencsére szeptember elején Apafy az udvarhoz hívatja, mivel Radics visszaérkezése óta Wesselényi Pál és a magyar hadak magatartása nyugtalanítá a fejedelmet, ki Thökölytől elvárta, hogy Wesselényi ellenében Telekivel együtt Erdély kívánságait fogja védeni és ez ügyben beszélni akart ifjú barátjával.[2] Thököly rögtön felismerte a helyzet előnyeit személyére nézve s elhatározta, hogy felhasználja azokat minden tekintet nélkül Teleki érzékenységére. Szeptember 11-én elindúlt Szilágy-Csehről s útja közben nem is igen alhatott, alig várván, hogy Radnótot érhesse.[3]

Szeptember 13-án megérkezvén előadta Apafynak, hogy a bujdosók hadai a Szilágyságban nem maradhatnak tovább, hogy Béthune hadait sem lehet tartóztatni s így Apafyt az a veszély fenyegeti, hogy Wesselényi a fejedelem tiltako-

1 Napló 66. l. 2 U. o. 83. l. 3 U. o. 68, 69. ll.

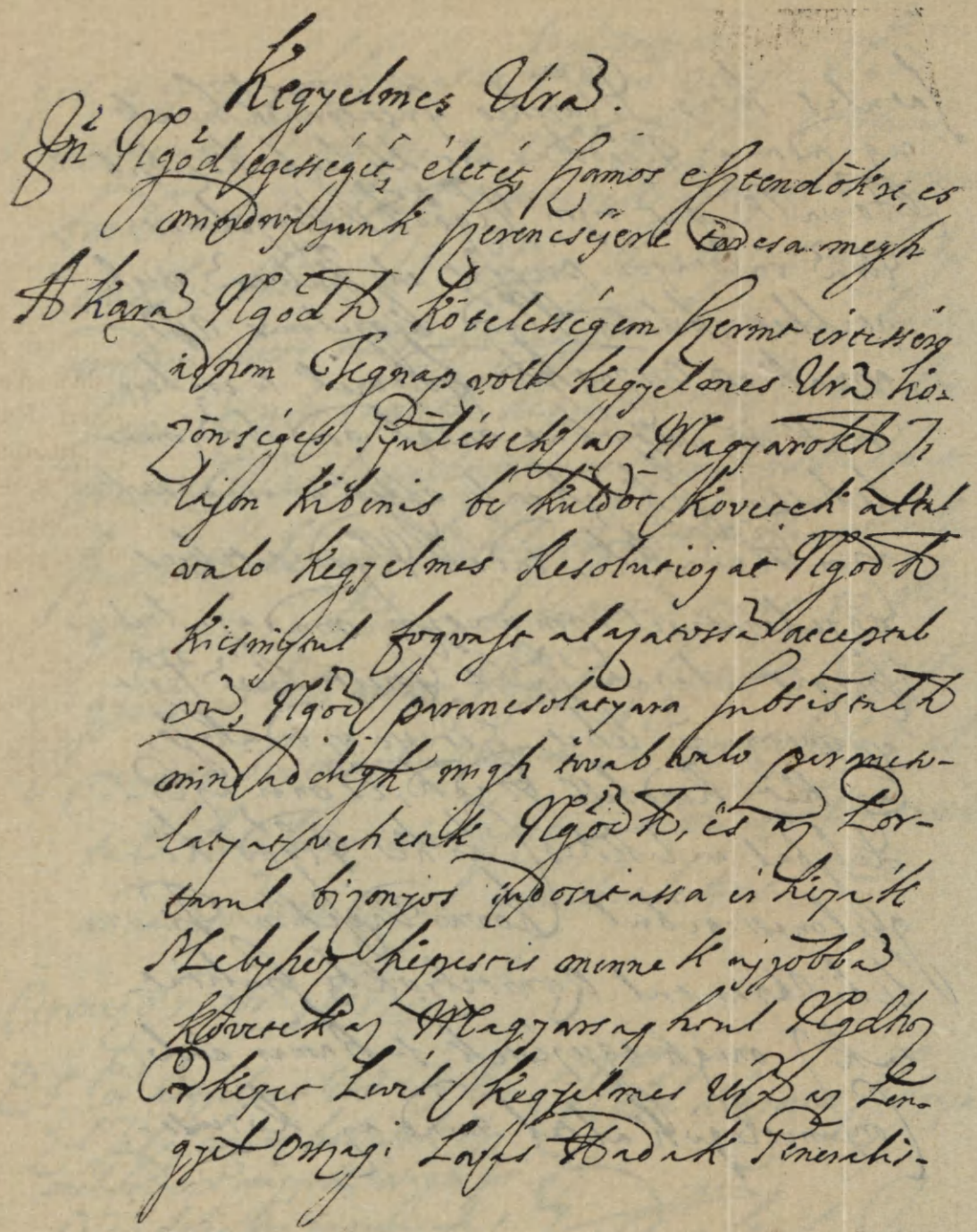

THÖKÖLY IMRE ŐRMEZŐN 1677. SEPT. 1-ÉN KELT LEVELE APAFY MIHÁLYHOZ.

(A Nemzeti Muzeum birtokában levő eredetiről.)

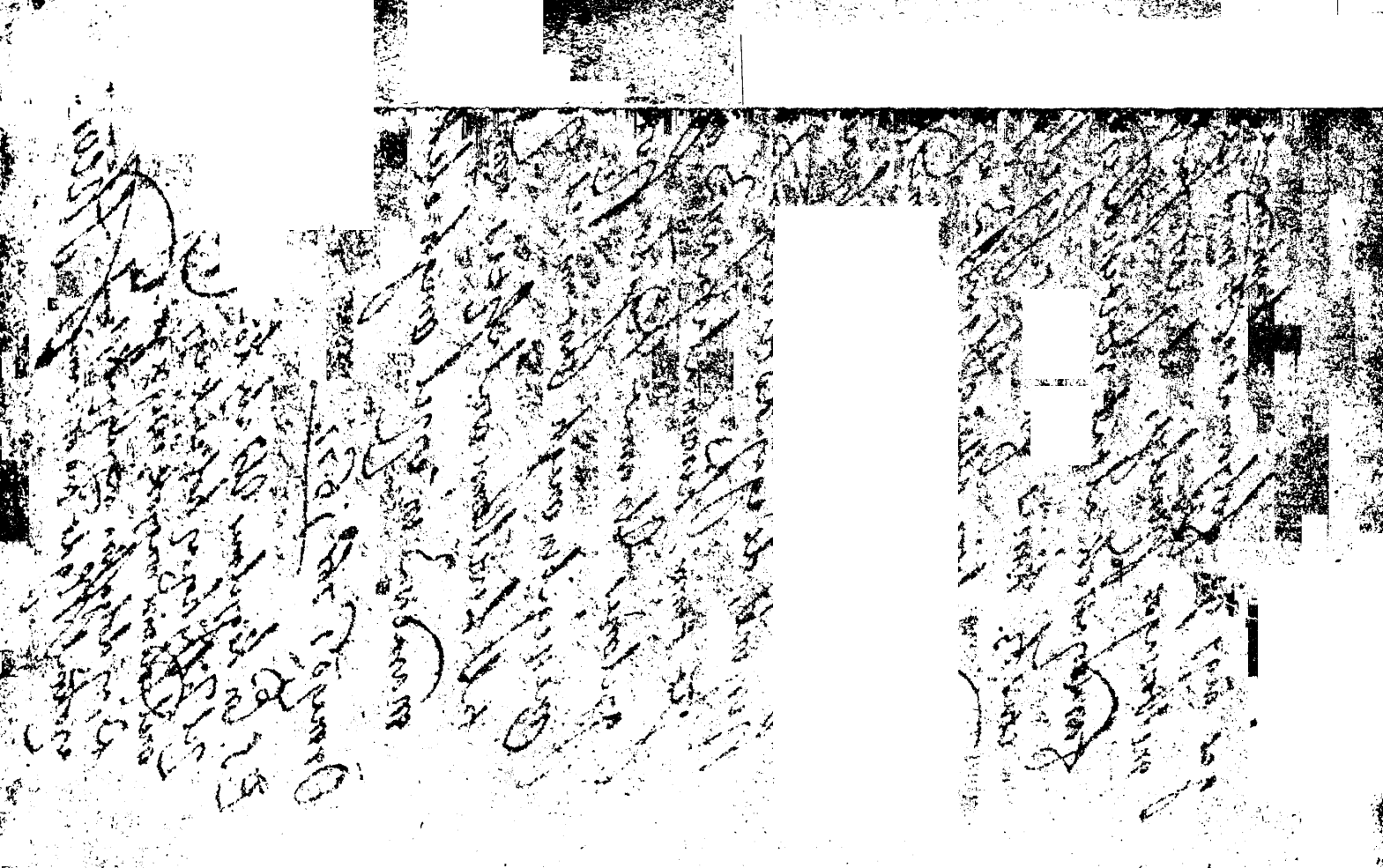

zása ellenére egyesülvén a francziákkal, Erdély érdekeinek nem fogja gondját viselni. És mit mondanak majd a franczia'k, ha Apafy a varsói szerződés végrehajtásától minden további kísérlet nélkül elállana? Ha Telekit ki nem küldheti, küldje ki őt, gróf Thököly Imrét, ki «az erdélyi nemes hazának is egyik első rend és nevezetes tagja» és ki, mint magyarországi úr, a porta engedélye nélkül is kivonúlhat. Ha ő kimehetne a hadakkal mint a fejedelem megbízottja, végrehajtaná az egyesülést a francziákkal Apafy nevében és addig semmire sem vállalkoznék, míg Székely László visszaérkeztével Teleki át nem vehetné a vezérletet.[1] Apafynak tetszett az ajánlat, talán azt gondolta, hogy úgyis nemsokára kiküldheti Telekit, hisz Székely Lászlótól négyezer aranyat küldött a vezirnek és kétezret a kihájának.[2] Különben nem sokáig fontolgatott. Teleki Kőváron volt, a többi tanácsurakat alig hallgatta meg a fejedelem és már szeptember 16-án kiállította Thököly részére a felhatalmazást úgy, a hogy maga Thököly kívánta.[3]

Most a húsz éves bujdosó birtokába jutott azon kiváló méltóságnak, melyet a varsói szerződés Telekinek biztosított. Igaz, hogy csak rövid időre és egy határozott feladat teljesítéséig volt reáruházva a méltóság, de így is becses volt az előtte. Mert most Forval és Révérend kénytelenek voltak elismerni őt a franczia érdekek talán leghívebb és igen jelentékeny gyámolítójának, mert most Wesselényi Pál fölé emelkedett s végre mert ennyire nagyobbított hatáskörével az ügynek újabb lendületet adhatott. Éjjel-nappal utazván, 18-án reggel Kővárra ért és rögtön bemutatta felhatalmazását Telekinek. Szükségesnek tartotta ez alkalommal körülményesen emlékeztetni

1 U. o. 83, 84. ll. és Apafy levele Telekihez Radnót, sept. 16. (Török-Magyarkori Államokmánytár id. h. 447. l.)

2 Kindsberg 1677 szept. 13-iki jelentése. (Turcica.)

3 Napló 70. l. és Apafy levele szept. 16. id. h.

Telekit, hogy «sok hitet és fogadást tett a közönséges jónak előmozdítására». Teleki Thököly megnyugtatására alighanem megígérte, hogy nem is akarja megszegni fogadását, de bizonyára kifejtette, hogy félti a magyar ügyet a hirtelenkedéstől s hogy a porta miatt a magyaroknak még most nem tanácsolhatná az egyesülést. De Thököly most már jól tudta, hogy mit merészelhetnek a bujdosók, tekintettel a porta hangulatára és azt válaszolta Telekinek, hogy ő inkább a késedelmezéstől félti a magyar ügyet.[1] Teleki egyelőre nem akarta mutatni nehezteléséť, sőt külső látszat után ítélve azon fáradozott, hogy a hadak is elismerjék Thököly új méltóságát.[2] Pedig Teleki ugyanekkor már elhatározta, hogy nem engedi át Thökölynek még ideiglenesen sem az Apafy helyettesítését, mert attól tartott, hogy Thököly végrehajtván az egyesülést, korlátozott hatáskörével nem fog megelégedni és általában félt, hogy az ideiglenesség majd igenis elhúzódik, miből érdekeire nézve káros bonyodalmak keletkezhetnek. Azért mindent megtett, hogy Thökölynek megnehezítse a hadak összegyűjtését ez által időt akarván nyerni, mert remélte, hogy vagy Székely László tudósításának megérkezése, vagy a más véleményre térített Apafy rendelete nemsokára érvénytelenné teszik a Thököly felhatalmazását.

Midőn Thököly Kővárra érkezett, a bujdosók hadainak egy jelentékeny részét Teleki többé vissza nem tarthatta az egyesűléstől. Majos Ferencz értesülvén arról, hogy Béthune hadai közelednek a határhoz, vagy másfélezer lovassal elébök vonúlt, vele együtt útnak indúlt Szuhai Gáspár a nemesség mintegy hetven lovasával, továbbá Nemessányi Bálint, ki egész a Beszkidig utazott, hogy az idegen hadakat a dolhai völgybe vezesse.[3] Wes-

1 Napló 71. l. és Thököly levele Telekihez Szilágy-Cseh, sept. 24. (Deák F.: Levelek. 10. l.) — 2 Napló 72. l. — 3 U. o. 71. l.

THÖKÖLY IMRE.

(Gr. Apponyi Sándor birtokában levő eredeti metszvényről.)

selényi Pált is alig lehetett tartóztatni. A bujdosók generálisa szívesen elismerte Thököly méltóságát, csak azt kötötte ki magának, hogy a saját vezéri tisztében Thököly ne háborgassa, mire nézve megnyugtató választ kapott Apafy új helyettesétől.[1] A két ifjú vezér most minden nehézség nélkül megalkudott, mert érezték, hogy dícsvágyukat ugyanegy ellenség fenyegeti s mert mindketten a külföldi segítség megérkeztével égtek a vágytól, hogy a harcztéren megjelenhessenek. Azonban Teleki észrevétlenül fáradozván, már odáig vitte a dolgot, hogy Wesselényi és Thököly körülbelől sereg nélküli vezérek maradtak. Teleki különösen a végbeli hadakra igyekezett hatni, vagyis a bujdosóknak talán leghasználhatóbb katonáira. A végbeli hadak törzsének azokat a szendrői, ónodi, putnoki és diósgyőri huszárokat és hajdúkat vehetjük, kik 1672 juliusában feleségeikkel és gyermekeikkel együtt, talán takarékoskodó vagy gyanakodó császári tisztviselők rendeletéből kiűzettek eddigi lakhelyökből és nemsokára a bujdosókhoz csatlakoztak.[2] Később más várak szökevény katonáival gyarapodtak, mert oly rendetlenül fizették valamennyi végvárban a végbeliek zsoldját, hogy a katonák inkább a szabadabb életű kuruczokhoz pártoltak, sem hogy otthon nyomorogjanak némi fegyelemtől korlátozva. E hadak a váraikról nevezett osztályokba csoportosítva a mezei hadaktól és a nemesség katonáitól különválva táboroztak s bár számra nézve nem igen múlták fölül a mezei hadakat, katonai gyakorlottságuknak oly jó híre volt, hogy a bujdosók vezetői és az erdélyiek némiképen vetekedve törekedtek kiérdemelni hűségöket.[3] De mivel jobbára Er-

1 U. o. 74. l.

2 Bársony György 1677 márcz. 26-án írja Leopoldnak: in Anno 1672 Mense Julio miles confiniarius Ungarus ex Præsidiis Szendrő, Onod, Putnok et Diósgyőr nescio cujus consilio et dispositione exturbatus fuisset. (L. Prothocoll aller von Ih. Kais. Majest. und dero hochl. Hofkammer an mich Freih. von Walsegg in Anno 1677 ergangenen Rescripten. Orsz. Lev. Lymbus.)

3 Lónyai Anna 1674 sept. 24. Gerend-

délyből küldötték a pénzt zsoldjuk kifizetésére, Apafy és Teleki többnyire számíthattak szolgálataikra.

Thököly ép a végbeliek élén szeretett volna megjelenni a csatatéren, Teleki azonban tudatta akaratát a kapitányokkal és hadnagyokkal, minek következtében a végbeliek kitakarodván a Szilágyságból, visszatértek előbbi szállásaikra, Túr és Dévaványa felé. Sőt útjokban a Szilágyságba igyekező mezei hadak katonáiból is többeket visszatérítettek Biharba, úgy hogy a september 28-ára kitűzött indulás előtt alig ezerkétszázra olvadt le a Wesselényi és Thököly rendelkezése alatt álló csapatok száma.[1] Teleki ezzel be nem érte, hanem azt izente Thökölynek, hogy Apafynak hozzá érkezett parancsa szerint a magyaroknak és Thökölynek várakozniok kell a porta válaszára. Thököly nem igen hitt az izenetnek, inkább az udvarnál tartózkodó egyik barátja megnyugtató értesítését vette tekintetbe és a Telekitől másolatban beküldött fejedelmi parancsból nem olvasott ki, vagy legalább nem akart kiolvasni határozott tilalmat.[2] Különben nagyobb akadály volt terveire nézve a Szilágyságban maradt hadak gyengesége. Szeptember 26-án Hadadra utazott, hogy a teendőkről tanácskozzék Wesselényi Pállal. A két vezér abban állapodott meg, hogy Forval vagy nyolczszáz emberrel indúljon el minél hamarább Mármaros felé, hogy Wesselényi menjen ki az Érmellékre, gyűjtse össze a hadakat és várja ott meg Thökölyt, kinek Radnótra kellett menni, hogy a fejedelmet a végbelieknek szóló felkelési parancs kiadására bírja. Másnap Forval Szilágy-Csehen találkozván Thökölyvel, bizonyára örömmel fogadta a hadadi egyezményt.[3]

ről örömmel jelenti Béldi Pálnak, hogy még a végbeliek is fiát ismerik el generálisnak (Tunyogi-gyűjtemény, Nemz. Múzeum).

1 Napló 75. l. és Thököly levele Telekihez Szilágy-Cseh, szept. 26. (Deák F.: Levelek 11. l.).

2 U. o. 12. l. levelét Telekihez szept. 27. és Napló 76. l.

3 Napló 75, 76. l.

Thököly a hadadi és szilágy-csehi tanácskozásokról Telekinek küldött tudósításaiban leplezni akarta a szoros egyetértést, mely Wesselényi Pál, Forval és közte fenállott.* Ez igyekezet, bár bizalmat kérő nyilatkozatok kíséretében jelentkezett, nyugtalanítá s felingerlé Telekit. Úgy érezte, hogy ki van játszva, hogy háta mögött szövetkeznek ellene s hogy Thököly a szövetség lelke, kit még nem rég megbízható emberének tartott s ki Wesselényi Pálnál veszedelmesebb ellenfélnek mutatkozik, mert Apafynak kedvében jár s a fejedelmi kegyre támaszkodva ép annyi kíméletlenséggel, mint ügyességgel rontja el hajdani gyámja terveit. Teleki «elég mocskosan» írt levelekben felszólítá Thökölyt, hogy küldje el neki Apafy felhatalmazását, mert a fejedelem így akarja. Thököly nem válaszolt és az udvarhoz sietett.

Szeptember 30-án ért Radnótra s itt eleinte azt akarta kivinni, hogy újra mint Apafy megbízottja küldessék ki a hadakhoz. De a fejedelem most nem hajlott szavára. Kímélni óhajtotta Teleki érzékenységét, ennek gyanusításai is hatottak reá s bár nem akarta mutatni, hogy kételkedik Thököly hűségében, mégis szerette volna reá bírni fiatal hívét, hogy maradjon egyelőre Erdélyben. Thököly látván, hogy eredeti szándékát el nem éri, legalább a végbelieknek szóló felkelési parancsot szerette volna kinyerni és engedélyt kért a kivonulásra egyszerűen mint magánember. Ha Apafy e kérelmére is tagadólag válaszol, a magyar ügy ellenségének tűnt volna föl, már pedig tényleg nem volt az s még kevésbbé akart annak látszani. Azonban a válaszszal most nem sietett a fejedelem és a tanácsurak határozatát akarta bevárni.** Időközben az események Thököly szándékára nézve kedvezően alakúltak.

* V. ö. a Napló id. helyeit Thököly szept. 26. és 27. leveleivel. id. h.
** Napló 76—81. ll.

September utolsó hetében a Béthunetől fogadott háromezer főből álló csapatok átkeltek a Beszkiden.* Christophe d'Alenduy de Boham volt vezérök. Boham ezredes sokáig szolgált XIV. Lajos hadseregében, de a pyrenaei béke óta Lengyelországban «kereste a háborút». Midőn a magyarországi vállalatra indult, királyától a général bri-

53. VEZÉRLŐ FRANCZIA TISZTEK.

gadier czímet kapta** és nemsokára méltónak mutatta magát a kitűntetésre. Miután egyesült a Majos Ferencz és Forval vezérlete alatt álló magyarokkal, október 10-dikén a még 1671-ben lerombolt Nyalábvára mellett, az ugocsai Királyházánál összeütközött Schmidt tábornokkal. Schmidt-

* A számra nézve Mignet id. h. 685. l. és Forval okt. 5. levele Telekihez. (Teleki levéltár, a másolat SZILÁGYI SÁNDOR úr birtokában.)

** Bohamról l. Mémoires du Marquis de Pomponne publiés par I. Mabidal. Paris, 1860. T. 1. 449, 456. l.

nél jelentkező lengyel katonák elhitették a tábornokkal, hogy a lengyelek át akarnak pártolni hozzá. Az öreg tábornok nem bírálta meg a szökevények állítását oly okosan, mint annak idején Strassoldo hadviselését. Sőt hirtelen Boham ellen indúlt, és előcsapatját visszaszorítván, még bátrabban tovább haladt lovasságával, míg egyszerre körűl volt fogva s az ép oly váratlan, mint heves tüzelés elől nagy veszteséggel menekűlt.* Október 13-án érkezett a diadalról szóló tudósítás Radnótra. A tudósításból Thököly azt vette ki, hogy «Isten az franczia hadaknak és az mi véllek conjungált magyarinknak szép győzedelmet s olyat adott volna, az minemű az mióta az némettel bajoskodnak még nem volt». Ily körűlmények közt Apafy részéről igenis gyűlöletes személyeskedésnek tűnt volna föl Thököly tartóztatása. A tanácsurak véleménye szerint Thököly magyarországi úr lévén, országos megbízás nélkül bátran kivonúlhat és Apafy október 13-án megadta a kívánt engedélyt, a végbelieknek szóló patenssel együtt, Thökölytől csak egy magát hűségre kötelező iratot kívánván.**

Thököly 14-én virradat előtt már úton volt Szilágy-Csehbe sietvén, hogy onnan a végbeliek összegyűjtésére indúljon. Midőn megtudta, hogy Wesselényi Pál már elérte a lengyel tábort, még serényebben készülődött, de 21-én, ép mikor «legjobban várta» a végbeliekhez küldött követét, Szamosujvárról fejedelmi parancsot kap, mely sietve hívja az udvarhoz, mert Székely, Keczer és Kende

* L. Jacobus Francus: Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1677. Frankfurt. 15. l. E gyűjteményről jegyzi meg Ranke Franz. Gesch. III. 321. l., hogy szívesebben idézi azt, mint a Theatrum Europæumot, mert a Theatrum többnyire a Francus-féle gyűjteményből veszi át tudósításait. Valóban, a nyalábvári csata leírását majdnem szószerint abból vette át. A nevezett gyűjtemény bécsi tudósításokat használt fel és a lengyel szökevényeknek Schmidtet tévedésbe ejtő hireit csak úgy felemlíti, mint a Histoire des Troubles de Hongrie, mely a nyalábvári csata leírásában (I. 290.) franczia tudósításokat látszik követni. A hadi tanács is azt mondja egy, a csatára vonatkozó iratában: «man hette besser Kundschaft einziehen und mehrere vorsichtigkeit gebrauchen sollen». (Kriegsregistratur, hadi levéltárban).

** Napló 85, 86. ll.

a portáról elindúltak és már a Dunához közel járnak. Apafy úgy gondolhatta, hogy e visszahívással akár az ügyet, akár Thököly szerencséjét nem hátráltatja, de az is igaz, hogy nem nagy kíméletet mutatott Thököly türelmetlensége iránt, mert a bujdosók vezetői közül leginkább tőle várta el, hogy minél hívebb erdélyinek mutassa magát. Bármily nehezére esett Thökölynek a bemenetel, «nem akarta elmulatni ő nagysága parancsolatját».[1]

Thököly jóval hamarább érkezett Szamosujvárra, mint az árvizek miatt késlekedő portai követek, kik most jó híreket hoztak küldőiknek. A nagyvezir addig nem akarta elbocsátani a követeket, míg a Czeherin körül történtekről biztos hírei nem voltak.[2] Ha Ibrahim győz, Kara Mustafa alighanem kirendelte volna a végbeli basákat a bujdosók segítségére, de a czeherini vereség után is lehetően bátorítani kívánta nemcsak a bujdosókat, hanem Erdélyt is. Kara Mustafa megúnta már az ukrainiai hadakozást, úgy gondolta, hogy nem kellene hadait oly messzire fárasztani, midőn a közeli Magyarországon az éghajlat, a talaj s a fölkelés miatt a háború jóval kényelmesebb volna.[3] És hogy e kényelmek gyarapodását előkészítse, barátságosan fogadta a magyar követeket, elmondván nekik, hogy még a nyáron akarta megsegíteni őket, de a kozák dolga elbontotta szándékát. Kárpótlásúl a franciával való alkura felszabadítja a bujdosókat, kiterjeszti szállásaikat a hódoltságon és megparancsolja az erdélyi fejedelemnek, hogy a jövő tavaszszal vonúljon ki segítségökre, sőt ugyanakkor ő maga is megsegíti őket.

Október 19-én adták át a követek a fővezír izenetét előbb a fejedelemnek és tanácsuraknak, majd Thököly-

1 U. o. 86–90. ll.

2 U. o. 95. l.

3 Kindsberg október 16-iki jelentésében írja, hogy a törökök, mihelyt tehetik, «sich immediate wider Ungarn wenden werden, weilen Ihnen daselbsten die Lufft und das guete Land zum Krieg bequemblicher als anderwerts.

nek és nehány épen az erdélyi udvarnál tartózkodó bujdosónak.[1]

A fölkelés kezdete óta ily kedvező válasz még nem érkezett a portáról. Most mindenki a legjobbat remélvén, az ellentétes érdekek kiegyenlítése símábban ment végbe. Apafy október 31-én a bujdosóknak megengedi, hogy tetszésök szerint vagy menjenek most a többiek után, vagy várják be a tavaszt.[2] Leginkább Thökölyre nézve volt jelentősége az engedélynek.

Teleki sem ellenezte Thököly kiindulását mióta ez a hivatalos megbízásról lemondott. Szamosujvártt a tanácsúr jónak látta fékezni ingerültségét és mivel Thökölynek is szüksége volt Apafy ministeréŕe, helyreállott köztök a békesség, noha Barcsai Mihály e kibékülésre czélozván, nem bírta elhallgatni azon axiomát, hogy «megbékélt ellenséghez ne mindenben bízzék az ember».[3]

Feltünő, hogy Thököly, kinek annyira óhajtott útját most már senki sem tiltotta, Magyarország felé indúlván mégis fontolgatni kezdi, hogy tanácsos-e tovább útaznia. Nem a végbeliek magatartása okozta habozását. Ők türelmetlenül várták, kivált mióta Apafy sem tiltotta csatlakozásukat a lengyelekhez. De úgy gondoljuk, hogy tekintetbe vévén az őszi esőzések miatt elrontott útakat s a tél közelségét, nem sok dicsőséget várt Thököly ily késői táborba indulásától; másrészt megfontolta azt is, hogy ha bevárja az erdélyiek tavaszi kivonulását, igen lekötelezi Apafyt. De ha a dicsőségre gondolt, melyet a tavaszig mások arathatnak, ha arra gondolt,

1 Napló 95. l. Kindsberg is megtudta, hogy mit izent a nagyvezir a magyaroknak. Dem Grossvezier referieret, dass nemlich uneracht die Porte in offener Ruptur mit Moscau begriffen und der Fridten mit Pohlen nicht stabilirt, Sie denn noch denen Rebellen zu wider der Kais. Capitulation, auf zukünfftigen Frühling Hilffe versprochen (U. o.)

2 Napló 97. l.

3 U. o. 91. és 94. ll., továbbá Keresztesi Sámuel nov. 17-iki levele Béldi Pálhoz. (Közölve DEÁK FARKAS Béldijében id. h 160 l.)

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR

hogy a franciák s a magyarság rossz néven vennék visszamaradását, tűrhetetlennek érezte a további veszteglést.[1] Végre egy álmatlanúl töltött éj után november 6-án kiindúlt a magyar táborba Szilágy-Csehről «isten kegyelméből becsülete megtartására nézve». Hosszas keresgélés és ismételt izenetküldések után november 24-én egyesülhetett a végbeliek gyalogságával Berettyó-Ujfalun, és 27-én a lovassággal is a derecskei malomnál.[2]

Az egyesülés azért ment végbe oly nehezen, mert októberben megunták a végbeliek a Thökölyre való várakozást és Zemplén felé kalandozván, több szekér hegyaljai bor birtoka végett összeütköztek a szüret őrzésére kirendelt Poyger ezredessel Tisza-Lúcz táján. Mivel a végbeliek vagy kétezren voltak, Poyger alatt pedig alig ötszáz katona harczolt, a czászáriak oly vereséget szenvedtek, hogy csak igen kevesen menekültek közülök.[3] «Elevenen 32 németet karóztattak fel végbeli uraim» — jegyzi naplójába Thököly a diadal részleteiről szólván — «áldassék istennek az ő szent neve, ki az erőtlenek által is véghez viszi az maga dicsőségét».[4]

A kegyes szavú vezér végre maga köré gyűjtvén katonáit, először is egy protestáns magyar város ellen akarta vezetni őket. Mert Hajdú-Böszörményt, valamint a többi hajdúvárost a legvadabb gyűlölettel emlegették a kálvinista kuruczok és a magyarországi törökök is. A hajdúk

1 L. Napló 98. l. A Bújdosók Levéltára 168. lapján 1677 nov. 3-iki kelettel Apafy egy levele olvasható, mely a magyar hadaknak (a végbelieknek?) szól és melyben a fejedelem Thököly otthon maradását mentegeti, mondván, hogy ő nem engedte meg neki a kimenetelt, bármint óhajtotta azt Thököly. Azt kell hinnünk, hogy e levelet vagy Thököly kérelmére vagy ütólagos jóváhagyása reményében akkor irta Apafy, midőn Thököly még nem volt elszánva a kiindulásra. A levél november 3-án el is készült, de ép ez napon határozta el magát Thököly a táborba indulásra.

2 Napló 100—110 ll.

3 Ez ütközetről részletesen szól Babocsay Izsák a *Fata Tarczaliensa* 57—60. ll. Csakhogy ő Pávának írja Poyger nevét. Az ezredes valódi nevét és a felek számbeli erejét az 1677-iki *Relationis Historicae Vernalis Continuatio*-ból (17. l.) veszszük át.

4 Napló 107. l.

ugyanis 1672 óta állhatatosan szolgálták a császárt. Nem lehettek semleges nézői a harcznak és így kálvinista létökre is inkább a császáriak oltalmára bízták magukat, semhogy otthonjukat elhagyván, a kuruczokkal szerte kalandozzanak. Sziliktár Mehemed 1674-ben azzal fenyegette a hajdúkat, hogy a «török lova lába» fog taposni gyermekeiken, ha viseletök meg nem javúl.[1] Most, hogy Thököly Biharba érkezett s hogy Kara Mustafa a kuruczok iránt barátságos magatartást parancsolt a végbeli basákra, Arnaut Husszain, az új váradi basa,[2] a törökök segítségét ajánlotta fel Thökölynek a Böszörmény ellen tervezett vállalatra. Thököly nem akarta rögtön igénybe venni a segítséget, mert már Szamosujvártt hallotta Apafytól és Telekitől, hogy előbb szép szóval kellene átpártolásra bírni a hajdúkat és csak azután kell «tűzzel-vassal rajtok lenni», ha a szép szóra nem hajtanak. De midőn a vállalat kiviteléhez fogott, hírűl hozzák neki, hogy Cob és Barkóczi már Kállóhoz közel járnak s így abbanhagyva minden készületet, be akarta várni Wesselényit és Bohamot, kik Szatmáron át Biharnak tartottak.[3] A nyalábvári diadal ugyanis csak annyiban változtatta meg a katonai helyzetet, hogy a császáriakat újabb erőkifejtésre ösztönözte. Strassoldo utódja, Cob az ütközet után Kassáról Ugocsa felé sietett. Szerednyei táborából írja Bohamnak november 2-án, hogy azért fáradt ide oly messziről hegyeken át e rossz időben és alig járható útakon, hogy egy alkalmas téren a Bohammal való mérkőzés szerencséjében részesülhessen, de alig ért Szerednyére, már is azt kell hallania, hogy Boham néhány órányi távolságra van a lengyel határtól, melyet ha átlépne, Cob többé nem követhetné. Erre Boham

1 Az okt. 9-én kelt levelet l. Gravanina contra Turcas (Melléklet az 1678-iki Turcicához.).

2 Nevét Kindsberg 1677 márcz. 16-iki jelentéséből tudjuk.

3 Napló 93, 106, 110, 111. l.

azt válaszolta, hogy a szerednyei levél vétele előtt nem bírt biztos tudomást szerezni Cob hollétéről, noha a maga részéről mindent megtett, hogy föltalálhassa a tábornokot, de már majdnem lemondott igyekezete sikerének reményéről, mit nagyon sajnált, már csak azért is, mivel ő a dicsőség szerzésére minden alkalmat meg szokott ragadni.[1] Úgy látszik, hogy mind a két tábornok gúnyjában volt valami igazság. Cobot az a gondolat vezethette, hogy nem szükséges összeütköznie Bohammal, elégnek tartotta látszólag üldöző mozdulatokkal fárasztani ellenfelét, ki az idegen és szegény vidéken úgy is nehezen élelmezheti seregét.[2] Másrészt Boham valóban közeledett a lengyel határhoz, mert nem merte gyűlevész csapatját Cob ellen vezetni, ki most számosabb és válogatottabb sereg élén állott, mint annak idején Schmidt. De midőn Boham hallotta, hogy Cob Szabolcs felé vonúl, délkeletnek tartva Wesselényi Pállal egyesült, hogy téli szállásokat keressen. Deczember elsején Mihályfalván csatlakozott Thököly Wesselényi és Boham táborához.[3] Böszörményt szerették volna megvenni a vezérek s ott kevéssé megpihenve Zemplénen át Eperjest akarták elérni.[4] A böszörményiek alkudozni kezdtek a majdnem kilenczezer főnyi kurucz sereggel.[5] Sikerült is nekik vagy másfél napig elhúzni az alkudozást, de a kuruczok 6-án arról értesülvén, hogy Cob Tisza-Eszlárhoz érkezett, félbeszakították az alkút, tapasztalván «az hajdúknak hamisságokat».[6]

1 A két levél az 1677-iki Turcicához van csatolva.

2 Ascanio Giustiniani november 7-iki Dispacciojában azt állítja, hogy Cob az udvartól kapott ily értelmű rendeletet. Commandato à quel Generale di retirare dalli lochi piu esposti la gente, o di lasciare che da se soli si disperdono (t. l. a lengyelek).

3 Napló 113. l.

4 Thököly levele Telekihez Debreczen decz. 3. (Deák F.: Levelek 14. l.)

5 Cob jelentése Kassa 1678 január 30. az 1678-iki Turcicához csatolva, circiter ad novem millia congregatæ malitiosæ Gentes és más adatokból is kivehető, hogy a szám nem tulzott.

6 Napló 114. l.

Böszörményt csak nem rég vették körül a császáriak «árkokkal és földbástyákkal».[1] Cob szerint az árkok kicsinyek, a bástyák gyengék voltak s az őrség sem volt igen erős. Vagy harmadfélszáz muskétás német és talán ugyanannyi hajdú védték az erődítéseket.[2] Mégis visszaverték a kuruczok első rohamát. A kuruczok igen hamar akartak végezni, nem töltötték be az árkokat s így rohanván a bástyáknak, csakhamar hátrálni voltak kénytelenek vagy háromszáz holtat hagyva a csatatéren.[3] Az ostromlók helyzetét a havas eső és Cob közelsége igen kényelmetlenné tették. Deczember 8-dikán már Debreczen felé hátrált a kurucz tábor, de itt sem volt maradása.

Midőn 14-én megtudták a kuruczok, hogy Cob már Böszörményen van, előbb azt határozták el, hogy kivonulnak a város elé és ott várják be a tábornokot. De midőn a kivitel órája közeledett, Wesselényi Pál és Boham újabb tanácskozásra hívták a tiszteket. Némelyek azt mondották, hogy Debreczenben kell bevárni az ellenséget, Wesselényi Pál és Boham figyelmeztették a bujdosókat, hogy nem szabad a sereget most koczkáztatni, mert ha e sereg elpusztúl, vége lesz az egész ügynek. Thököly és vele együtt Wesselényi László, ki a lengyelekkel jött az országba, azt vitatták, hogy a város elé vonulván, ütközetre kell várni Cobot. A legóvatosabb vélemény győzött. A kuruczok nemsokára «Bihar vármegye felé tartották az ló szaját». Cob nem merte őket követni a váradi basa területére és visszament Kassára.[4]

Jellemző, hogy Thököly a debreczeni tanácskozásban

1 L. Apafy levelét a nagyvezirhez Segesvár 1676 böjtelő 10. (Szilágyi Sándor: Vértanuk 493. l.)

2 A muskétások számát Cob jelentéséből vesszük, a Relationis Historicæ Autumnalis Continuatio 1678 (15. l.) csak 40-et említ, a hajdúk számát azonban 200-ra teszi; Cob a hajdúk számát nem említi.

3 Napló 114. l., az elesettek számát Cob jelentéséből vesszük.

4 Napló 115—118. ll.

a legkoczkáztatóbb intézkedést javasolta. Később is az audaces fortuna juvat volt strategiájának egyik alapelve.

VI.

Már 1677 elején tartott a kormány a lengyelországi diversiótól és hogy a veszélyt megelőzze, újabb módot gondolt ki a fölkelés gyöngítésére. Pénzzel akarta elérni, mit eddig Apafy közvetítése és a fegyverek segélyével nem tudott kivinni. 1677 január 25-én tízezer forintot küldenek Bécsből ama bizottságnak, mely hivatva volt a fölkelőket az átpártolásra csábítani és nagyobb összeg küldését is ígérik azon esetre, ha számos fölkelő kérné a császár kegyelmét.[1] A bizottság egyik helyről a másikra utazott, követeket küldött a fölkelők táborába, leveleket írt a tisztekhez, egyebek közt a Nyalábváránál elesett Majos Ferenczhez is, de csak igen kevesen követték Kende és Jakso példáját.[2] Úgy látszik, hogy a bizottság tagjai nem osztották ki előre a Bécsből küldött pénzt, hanem visszatartották az összeg nagyobb felét azon kinyilvánított szándékkal, hogy a már átpártoltak jutalmazására fogják fordítani. De a fölkelők nem bíztak sem a pénzbeli, sem másnemű ígéretekben és gyanakodásukat táplálták az elpártoltak helyzetéről keringő hírek. Végül a császári biztosok a vallásszabadság kérdésében a régi és oly kevéssé kielégítő engedményeknél voltak kénytelenek megállapodni.[3] Midőn Cob visszatért Kassára a nélkül, hogy Bohamot kiszorította volna az országból, midőn 1678 elején a nyugati csatatereken a katonai helyzet a csá-

1 Prothocoll aller von S. K. M. u. dero Hochl. Hofkammer an mich Fh. v. Walsegg . . . id. h.

2 Strassoldo a kassai bizottsághoz. 1677 január 25. és egy névtelen Majos Ferenczhez Szathmár ápr. 2. (Orsz. Lev. Lymbus.)

3 Különböző levelek u. o.

száriakra nézve kedvezőtlenné alakúlt, Bécsben mind élénkebben érezték a békítő rendszabályok szükségét. Leopold tehát a magyar egyházi és világi főméltóságokat tanácskozás végett Bécsbe hívatta 1678 márczius végére.[1]

A kitűzött időre Bécsbe érkeztek Szelepcsényi, Széchenyi György, a kalocsai érsek, Pálffy Tamás kanczellár, Kollonics, Kéry csanádi püspök, Forgách Ádám, Esterházy Pál, Pálffy Miklós, Draskovics Miklós, Illésházy György, Zichy István grófok és Majthényi báró, a personalis. Az udvar részéről Schwarzenberg, Nostitz, Abele Montecuccoli és Hocher tanácskoztak velök.

Schwarzenberg vezette a közös tanácskozásokat, Abele szerkesztette a jegyzőkönyveket és felolvasta azokat, a német miniszterek külön tartott és teljesebb tanácsülésein Leopold jelenlétében, ki «igen szép és igen virágos latin szónoklatokban» rendesen helyeslé miniszterei véleményét.[2]

Hasonló tanácskozások 1672 óta többször tartattak, de a formák ünnepélyességére és kivált a hozott határozatok jelentőségére nézve az 1678-iki conferentia felülmúlta előzőit.

Schwarzenberg az április 22-iki, alighanem első, közös tanácskozás alkalmával felszólította a mágnásokat, hogy adjanak véleményt a magyarországi állapotok javításának módjairól, mivel most kell a dologhoz látni, midőn a mindenfelől támogatott lázadás még «oly hydrának látszik, melynek az igazi feje ki nem nőtt».[3] A mágnások ezután előadták a rendi és katholikus Magyarország sérelmeit és felfogását, hű alattvalóknak mutatták magokat, de a kárhoztatott lázadás miatt érzett nyugtalanságot a legnagyobb

1 A meghívás idejére nézve l. a kanczellária levelét a meghivottakhoz (Hevenessy-gyűjtemény LVIII. k. 205. l.). Ez iratból és a már idézett jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy Bécsbe hívattak a magyar főurak és nem Pozsonyba, mint történetíróink írják.

2 Pulcherrima et floridissima latina oratione et exhortatione írja Abele.

3 Quasi hydram sine vero Capite adesse.

hévvel használták fel az eddigi rendszer megingatására. Megköszönték Leopold atyai gondoskodását, majd kiemelték a helyzet veszélyeit, tekintettel a fölkelők külföldi szövetségeire, feltűntetvén a rajz hátterében a török veszélyt. Ez aggodalmak ép úgy vonatkozván az ország, mint a dynastia biztosságára, barátságos viszhangot keltettek. «Jól tudja a császár» — mondák a miniszterek — «hogy a magyarok a németek nélkül s viszont a németek a magyarok nélkül meg nem lehetnek. A természet egymáshoz csatolt bennünket jó és balsorsban s mivel ugyanegy az ellenségünk, legyünk érzésben is egyek.»* Hogy túl ne becsüljük e szavak értékét, tekintetbe kell vennünk az akkori sententiosus styl követelményeit, de másrészt nem tagadható, hogy az idézett szavakban a solidaritás érzése is jelentkezik, mely át kezdi törni a rögzött ellenszenvet és kedvencz eszmék elejtésére csábít.

A mágnások a részletekre térve azt indítványozták, hogy magyar és német biztosok küldessenek a felkelőkhöz. Nem oly biztosokat értettek, minők a múlt évben vagy azelőtt inkább rábeszélés, vagy épen vesztegetés czéljából küldettek, hanem alkudozásra felhatalmazott biztosokat és II. Ferdinandra hivatkoztak, ki küldött ilyeneket az ausztriai lázadókhoz. De a miniszterek felfogása szerint a dynastia még nem jutott odáig, hogy kénytelen volna ennyire megalázni magát. Ők elégnek tartották az általános amnestia kihirdetését és a hűségre térőknek az elkobzott javak visszaadását. Ez engedmények nem voltak újak, de többször meg kellett azokat újítani, mivel érvényök bizonyos időhöz volt kötve. Továbbá most az eddiginél ünnepélyesebb formában készült az udvar ki-

* Nosse optime nec Hungaris sine Germanis, nec Germanis sine Hungaris bene esse, Fortuna mutua nexu naturæ ad invicem alligata . . . habeamus communes hostes, habeamus et sensus communes.

hirdetni a királyi kegyelmet és feljogosította annak élvezetére kevés kivétellel valamennyi fölkelőt. Csupán az elhaltak örököseinek nem akarta visszaadni az atyjuk hűtlensége miatt elkobzott jószágokat.*

Mind ez határozattá lett a nélkül, hogy a mágnások nagyon ellenezték volna. Annál élénkebben vitatták az adó ügyét és a közjogi sérelmeket. A repartitiót a legnagyobb botránykőnek nevezték már kivetésének módjára nézve is, mert az hívek és hűtlenek, urak és parasztok közt minden különbséget megsemmisít. A mágnások úgy gondolták, hogy ők is kérhetnek annyi szabadságot, a mennyi meg van engedve az örökös tartományok rendeinek, kikkel tárgyalni szoktak az adóról. Nem akarják ők a kormánytól megvonni a honvédelem segélyeszközeit, de azoknál akarnak maradni, melyeket a törvények említenek. Ott van a személyes fölkelés, ott a dica, taxa és a subsidium. Ezek megszavazása végett országgyűlést kell összehívni. Ne tartson a kormány az országgyűléstől, egészen más színe lesz annak, mint az 1647-ikinek, mely megkárosította a vallás érdekeit. Most egész Horvátország katholikus, a magyar nemesség jó része az, a főúri családok kettőnek kivételével katholikusok, a városok erőtlenek és meg vannak félemlítve. A fölkelők és a megyék követei ez országgyűlésen nem sokra mehetnének vallási sérelmeikkel. A királynét is megkoronázhatná ez országgyűlés, s talán Leopold két első nejének inkább kedvez vala a sors, ha koronázott királynék lettek volna.** Végül az adóhátralékok szigorú behajtása, a kamarai és katonai főtisztségeknek idegenekkel való betöltése, a katonai kihágások és a gubernium miatt panaszkodtak. Véleményök szerint a kormány ha előzetesen eltörli a repar-

* Tantum de viventibus non de mortuis intelligendum (a jószágok visszaadása).

** Priores ambæ forsitan magis fuissent fortunatæ, si coronatæ . . .

titiót és elengedi a hátralékokat, nagy sikert érhetne el az amnestia s az országgyűlés kihirdetésével.

A miniszterek kiemelték a mágnások előterjesztéséből az országgyűlés összehivásának javaslatát, elfogadtatták azt Leopolddal és így a közjogi sérelmek elintézését elhalaszthatták annak megnyitásáig. Mint látjuk, a Lobkovitz-Hocher-féle rendszer elvben már el volt ejtve; az udvar a katholikus és rendi Magyarország álláspontjához közeledett. Csupán az adó kérdésében kellett még egyezkedni. A repartitió rögtöni eltörlése s a hátralékok teljes elengedése igen merész kívánságok voltak. Csak a felkelés megszűntével lehet megszüntetni a rendkívüli adókat is, — mondá az udvar. Gondolják meg a mágnások, hogy a repartitió ő felsége költségeinek huszadrészét is alig fedezi. Háborús időkben a német birodalom leghívebb és szabadalmakkal legjobban ellátott rendjei is kénytelenek alkalmatlanságot tűrni s mindenféle terhet elviselni. A hátralékokra nézve egyezkedni fog a kormány az egyes megyékkel és a körülményekhez képest részben vagy teljesen el fogja engedni azokat.

A mágnások most az adóösszeg felének elengedését kérték. Hivatkoztak a zavarok miatt pusztuló országra s a jobbágyok nyomorára. A miniszterek aligha túlzottaknak nem tartották a panaszokat. Bizonyos, hogy Montecuccoli több mint félmillió forintnyi adó fizetésére hitte képesnek Magyarországot.* De most engedékenység volt a jelszó.

1 La somma della spesa di 500,000 fiorini non dee parere eccessiva; l'Ungheria stessa li dà (la Moravia, la quale è tanto minore dell'Ungheria, paga più), e puó darne d'avvantaggio (l. L'Ungheria l'Anno 1677. Biblioteca Scelta di Opere Italiane, vol. 291. Opere di Raim. Montecuccoli da Giuseppe Grassi 293. l.) Grassi az idézett értekezést így czimezi: L'Ungheria l'Anno 1673. és utána mások is így idézik Montecuccoli értekezését. De maga Grassi beszéli, hogy a milanói kéziratban, melyet a kiadásnál használt, l'Anno 1677. van a czímben kitéve. Grassi e változtatás igazolására Montecuccoli munkájának azon soraira hivatkozik, melyekben az van mondva, hogy «ez évnek elején» a császári hadsereg sokáig táborozott Francziaország határán és noha nem talált nagy ellenállásra a harczmezőn, mégis lefogyott, mivel a határt védő erődök miatt hiában erőlködött átlépni

Az udvar már hajlandó lett volna százötvenezer forintra szállítani le az eddig kétszázezer forintnyi adóterhet, ha föl

54. MONTECUCCULI ARCZKÉPE.

nem merül a mágnások azon követelése, hogy a városok többé ne választassanak el a megyéktől és azoknak accisa

az ellenséges területre. Grassi azt hiszi, hogy ez 1673-ban történt és idézi a *Histoire de Turenne*-ből az 1673-iki téli hadjárat leírását, mely szerinte érthetővé teszi a Montecuccoli sorait. Épen nem valósznü, hogy Montecuccoli Turenne 1673-iki előnyomulására czélzott volna. De lehetségesnek tartjuk, hogy Montecuccoli az egész értekezést úgy, a hogy most ismerjük, nem egyfolytában írta. Annyi bizonyos, hogy nem írta az egészet 1673-ban, mert, hogy egyebet ne említsünk, a Szobieszkit királylyá választó varsói gyülésről is beszél. Továbbá az 1680-iki Turcicák közt található Information succincte au Lecteur pour bien entendre les annotations cy-jointes et les Remonstrances du feu Seign. Raym. Montecuculi czímű iratból az vehető ki, hogy Montecuccoli 1678

jövedelme is a megyékre eső quotába legyen foglalható. Kollonics azonban kimutatta, hogy az accisa eddig nem volt a kétszázezer forintnyi adóösszegbe foglalva és így azon közvetítő javaslat fogadtatott el, hogy a kormány 1678 juliusától kezdve az országgyűlés újabb rendelkezéséig 170,000 forintot követeljen az országtól, de engedje meg, hogy a városok adója is a megyék quotájának törlesztésére fordíttassék.[1]

A bécsi conferentia julius elején szétoszlott, de kihirdetett határozatai a fölkelés vezéreit nem bírhatták arra, hogy lemondjanak már elérhetőknek látszó vágyaikról.[2]

Időközben csalódott az udvar a Béldi-féle mozgalomhoz fűzött reményeiben is. 1677 márciusában Béldi és Bethlen kiszabadultak a börtönből. Bármennyire rajta voltak az elfogottak ellenségei, nem bírtak oly bizonyítékokat összeszerezni, melyek segélyével a törvény boszszúját a jogosság némi látszatával lehetett volna kihívni az üldözöttek ellen.[3] Ily körülmények közt fölülkerekedett a Teleki befolyása. Valószínűen nem csupán embertelen-

körül adta be szóban forgó emlékiratát. M. le Lieut. Général — mondja az Information írója — voyant la paix prochaine fit le projet cy-joint de la guerre contre le Turc. És az Informationhoz egyes részek vannak csatolva a Grassitól közlött emlékiratból. Igy tehát nem volt helyes eljárás a milanói kézirat czímének megváltoztatása annál kevésbé, mivel az emlékirat szövege is hivatkozik az 1677. évre.

1 Igy tehát téves HORVÁTH MIHÁLY azon állítása, hogy «a kormány az ezen évre kivetett fogyasztási adót némely urak közbenjáratára 200 ezer forintról 170 ezerre szállította». Mint láttuk, nem a fogyasztási adó leszállításáról volt szó és a Pozsonymegyére kivetett 18,324 frt nem csupán «a hús, bor és sör fogyasztásából szedetett be», mint HORVÁTH írja egy királyi rendeletre hivatkozván.

2 E fontos conferentiákról történetíróink KORNÉLI után indulva, alig tudnak egyebet, mint hogy Hocher és Pálffy szemrehányásokkal illették egymást jó sokáig, m g végre Pálffy össze is szidta az udvari kanczellárt. Hihető, hogy Pálffy és Hocher többször vitatkoztak egymással s talán 1678-ban is. De az akkori conferentiákat igen hiányosan és hamisan jellemezzük a KORNÉLI által igen is kiszínezett jelenet kiemelésével. Mi a fentiekben a conferentiák már idezett jegyzőkönyveire támaszkodtunk.

3 L. Béldiné levelét és a Teleki Mihályét DEÁK FARKAS-nál, 156. és 172. ll. Különösen érdekes a Teleki levele. «Mint lőn az dolog — írja Teleki — Bethlen és Béldi uram alkalmatosságával, igen előttem viselem. Oly dologhoz kell embernek fogni, miket véghez vivén, meg is bizonyíthasson.»

nek, de fölöslegesnek és károsnak tűntette föl Apafy előtt a foglyoknak további sanyargatását. Nem akarta az udvar ellen érzett közgyűlölséget gyarapítani ily tekintélyes és eléggé kedvelt urak vesztének felidézésével. Remélte, hogy Béldi ezentúl óvatosabb lesz, érezvén gyengeségét a fenálló hatalommal szemben. E várakozás nem teljesült. A megsértett főúr kiszabadulása után rögtön bosszúra gondolt és most komolyabban, mint az előző években. Pártot toborzott magának a főurak, a székelyek s a szászok közt. Tulajdonkép jelentékeny pártja volt az országban. A székelység ragaszkodott hozzá és annak segélyére támaszkodva számíthatott mindazokra, kik elégületlenek voltak Apafy kormányával a legkülönbözőbb okokból. Az általános elégületlenség leginkább azon ellenszenvből fakadt, melyet Apafy és Teleki magyarországi politikája keltett az országban. E politika sértette a katholikus főurak érzéseit, a szász polgárok érdekeit, sőt a protestans rendek jó részének sem tetszett, mivel koczkáztatónak s költségesnek tartották és mivel Teleki úgy igazgatta azt, mintha a saját és Apafy magánügyeiben járna el. Béldi leginkább az utóbbi körülmény miatt ellenezte a politikát, de csakhamar fölvette magába barátjai és hívei érzelmeit s most úgy lépett föl, mint a minden áron nyugalmat kívánó Erdély vezére, ki a békebontók megfenyítésére törekszik. Nem az volt szerencsétlensége, hogy hangoztatta tervbe vett forradalmának békés és törvényes czélját, hanem az, hogy törvényesnek tetsző és békés módon akarta elérni azt. Béldi nem született forradalmi politikusnak. Sarkalta a harag, a gyűlölet, de tartóztatta ezer aggály s az esélyek latolgatása. Igen is biztosan akart haladni, lehető keveset akart a szerencsére bízni. Mind nyugtalanabb és ügyetlenebb lett. Békésen izgatott a Teleki baráti köre ellen s a portára követet küldött, hogy bevádolja az Apafyt rossz útakra terelő tanácsosokat.

E tényeivel a forradalom terére lépett s most oly helyzetben volt, hogy fegyveres támadással sokat nyerhetett és sokat veszthetett volna, ellenben tétlen várakozása csak pártját fogyasztotta és az udvarnak időt adott az előkészületekre.[1] Béldit a fegyveres támadástól az a téves felfogás is tartóztatta, mintha a porta igen komolyan tiltaná Erdély szövetkezését a francziákkal és a bujdosókkal. Midőn nevében Paskó Kristóf e bűnök miatt bevádolta Telekit és Apafy kormányát a nagyvezir előtt, Kara Mustafa nagy megbotránkozást mutatott. Némi hatást tett reá a panasznak azon része, hogy az Erdélybe húzódó fölkelők elpusztítják az országot, de még sem gondolt Apafy letételére, hanem megragadta a szép alkalmat az erdélyiek kifosztására.[2] Egy kapucsi basát küldött Erdélybe jelentéstétel végett. Teleki időközben tartóztatta Apafyt a hirtelenkedéstől. Legjobban szerette volna elfogatni Béldit vérontás nélkül. A kapucsi basa oly megbízásokkal volt ellátva, melyekből Béldi némi bizalmat meríthetett, de melyek ügyén semmit sem lendítettek.[3] Béldi az üldözés első hírére Törökországba menekült.[4] Most Kara Mustafa bíráskodván ügyében, a gazdagabb fél lett a nyertes. Béldi a jedikulába záratott és ezzel a porta azt is kimutatta, hogy nincs ellenére a Teleki politikája, mint azt a látszat után ítélők hitték.[5] E látszat nem rémíté el Telekit még akkor sem, midőn legtöbb oka lehetett félni Béldi izga-

1 Bethlen Miklós Önéletírása I. 495. l. azt hiszi, hogy sokat nyerhetett volna fegyveres támadással.

2 Kindsberg 1678 január 22-iki jelentésében írja le Paskó audientiáját. «Der Vezir entrüstete sich ob solchen Vortrag.»

3 Bethlen Miklós id. h. 498. l. azt állítja, hogy «hozott Paskó Teleki amotiójáról való parancsolatot a portáról, de ezt supprimálták a fejedelem mellett Telekiék». Sokkal megbizhatóbb az, mit Thököly Naplójának 140. l. olvashatunk: «az mely Kapucsi passa bejött az országba Paskó principalissi requisitióján az országgyűlését hirdetett, de másrészről az fővezér az m. fejedelemre halasztotta az dolgoknak eligazítását».

4 L. Apafy levelét Telekihez. Fogaras 1678. január 30. Közli Szilágyi Sándor Történelmi Tár 1881. 222. l.

5 A bécsi kormány is gyakran vigasztalta magát e csalódással. A Béldi fölkelési kisérletének híre nagy reményeket

tásainak hatásától. Sőt ekkor igyekezett még jobban lekötelezni maga iránt a bujdosókat, mivel segítségöket igénybe akarta venni a fegyveres összeütközés esetére. Midőn Béldi kiszökött Erdélyből, Teleki még biztosabban lépett föl. Serényen előkészíté kivonúlását és tekintettel Apafy félénkségére azon volt, hogy a bujdosók fővezéröknek ismerjék el a nélkül, hogy a nyilvánosság előtt mint Apafy megbízottja volna kénytelen szerepelni. Ez izgalmas napokban jó hasznát vehette Thököly Imrének.

Már maga az a tudat, hogy a bujdosók hadainak jelentékeny része a Thököly kezében van s hogy ez által Wesselényi Pál befolyása csekélyebb körre szorúlt, megnyugtató hatással volt Telekire és Apafyra Béldi forradalmi kísérletének idején. Mert Thököly most csupa szolgálatkészség volt Teleki iránt. «Annyira disponáltattak Isten segítsége után általam az emberek» — írja 1678 elején Telekinek — «nyugodjék meg benne, életünk fogytáig Teleki uramtól el nem állunk.» Thököly most azon volt, hogy a múlt évi viszályok nyomait lehetően elsímítsa és Teleki mindig hálásnak mutatkozott befolyásos emberek ilynemű törekvései iránt. Jó részt Thököly fáradozásának volt köszönhető, hogy márczius 7-én a bujdosók gyűlést tarthattak a Kővár melletti Somkúton. Itt Thököly volt a gyűlés vezérszónoka; képzelhető, hogy szónoklatokban nem volt hiány, míg végre az 1672-ben Telekinek tett ígéretek megújítása után Szepesi Pál «az magyar nemzet neve alatt» üdvözölhette Teleki Mihályt, mint a bujdosók hadainak generalissimusát. Részt vettek a gyűlésben Boham és Forval is, kik a varsói szerződésre hivatkozván, a magok részéről is elismerték Teleki méltóságát.

ébresztett Bécsben. Kindsbergnek 1677 decz. 28-án egy utasítást küld a kormány, melyben azt fejtegeti, hogy a vasvári béke értelmében jó lélekkel elismerhetné Béldit fejedelemnek, mivel Apafy elismerése ügyében eddig — niemand zuns recurriert. (Turcica 1677.)

Mind ez nem volt üres ünnepélyesség, mert mindenki érezte a gyűlésnek jelentőségét. Igaz, hogy Somkúton meg nem újúltak a régi idők, midőn az erdélyi fejedelem vezérlete alatt Erdély egész hadi erejétől támogatva vonúlhatott ki a protestáns magyarság szabadságai visszahódítására, de mégis úgy látszott, hogy ott a bujdosók és Erdély viszálya véget ért s hogy köztök oly szövetség létesúlt, mely némileg emlékeztetett a régibb időkre. Úgy látszott, hogy a magyarság részéről e szövetség legfőbb támasza Thököly Imre, ki Telekit az első helyre segítvén, a maga számára követelte a másodikat. Ellenben a bujdosók eddigi generalisa, Wesselényi Pál teljesen a háttérbe szorúlt s a gyűlés végén vetődvén Somkútra, csak azon kitűntetésben részesúlt, hogy a Teleki mellé rendelt tizenkét tagú tanácsba választatott. Pecsétőrt, nemzet titkárát, strázsamestert és tábormestert is választott e háborút viselő aristokratikus köztársaság.*

Thököly is tagja lett a tizenkettes tanácsnak, de tényleg több volt, mint egyszerű tanácsos. Rögtön a gyűlés után — «mindenféle dolgokat reám bíztak», mint maga beszéli önelégült panaszszal. Legfontosabb megbízatása abból állott, hogy a végbeli hadakat, melyek mindannyian távol voltak Kővár vidékétől, egyesítse a főssereggel. Rögtön Biharba, onnan Túrra és Dévaványára útazott. Csakhogy a végbeliek közül sokan nem voltak találhatók szállásaikon, mert átkeltek a Tiszán és felszágúldottak egész Kassáig «prédálni és nyerekedni». Nagyon nehéz volt őket a kalandozástól eltéríteni. Továbbá alig lehetett velök elhitetni, hogy Teleki most valóban ki fog vonúlni. De Thököly jól választott tisztek segélyével, hol szigorral, hol rábeszéléssel élvén, végre összegyűjthette a féktelenek nagyobb részét és április végén Kis-Marja körűl táborozott

* Napló 124—162. ll. és DEÁK F.: Levelek 18, 19. ll. Bujdosók Levéltára 67. l.

a végbeli hadakkal. Itt azonban újra meggyűlt a baja katonáival, kik Teleki késedelmes indulása miatt gyanakodni és zsibongani kezdettek.[1]

Nem a porta okozta Teleki késedelmét. Teleki még nem olvashatta Nointelnek, XIV. Lajos konstantinápolyi követének leveléből azt a bátorítást, hogy a porta «hallgatása beszédnek vehető», de azért előre tudta, hogy ez oldalról minden rendben van.[2] Beaumont erdélyi útja óta Teleki mindig több súlyt helyezett a francziák magatartására, mint a portáéra. Azonban Béthunenel nem volt mindig megelégedve. Béthune ugyan nagy számmal fogadott hadakat Lengyelországban 1678-ban is, de a határon csak igen kevés katonája mehetett át, mivel a Szobieszkivel versengő s részben a bécsi udvar és a pápai nuntius befolyása alatt álló lengyel aristokratia és főpapság meg tudták akadályozni a seregküldést. Szobieszki neje is az osztrák párthoz csatlakozott, mivel személyes sérelmek miatt neheztelt XIV. Lajosra. Továbbá nehéz volt Béthunetől a magyar hadak zsoldját megkapni, noha annak fizetésére kötelezte magát. És hozzá még a Teleki részére kikötött jutalom is elmaradni látszott. Teleki ugyanis február 16-án Kőváron szerződést kötött Révérenddal, melyben kűlönösen a saját érdekeiről gondoskodott.[3] Béthune úgy látta, hogy Teleki túlcsigázza követeléseit, mert tudja, hogy a francziák reá szorúltak. Ellenben Teleki a francziákat vádolta, mondván, hogy fösvénységök maholnap proverbiumban megyen. Én — úgymond — többet költöttem az ügyre, mint a mennyit

1 Napló 163—183. és DEÁK F.: Levelek 21—26. és 180. ll. Az utóbbi lapon (CXLVIII. szám alatt) található levél év nélkülinek van jelölve. Bizonyos, hogy 1678-ban íratott az április 28-tól május 3-ig terjedő napok valamelyikén. A TORMA KÁROLY-tól kiadott napló segélyével nem lett volna nehéz a keltezést megállapítani.

2 Nointel levele Telekihez Konstantinápoly ápr. 28. 1678. (Teleki levélt. Marosvásárhelyt, másolata SZILÁGYI úr birtokában.)

3 A szerződés Teleki levélt. u. o.

4 Acta Historica res gestas Poloniæ Illustrantia Vol. V. (Waliszevsky) Cracoviæ. 1881. 461. l. «Teleki exagère par suite de plus en plus ses exigences».

a franciák adni akarnak, három- vagy négyszáz aranynyal ki nem indulhatok. Végre Béthune kénytelen volt április 16-án megerősíteni a kővári szerződést, melynek értelmében Teleki táborba szállásától számítva ezer magyar forint havi fizetést kapott. Április végén Révérend átadta Telekinek a havi fizetésen kívül kikötött kétezerötszáz aranyat[1] és most már Teleki elszánta magát, hogy a franciák csapatjaival átkeljen a Szamoson. Nem talált ellenállásra, mivel Nagybánya és Felsőbánya még márciusban

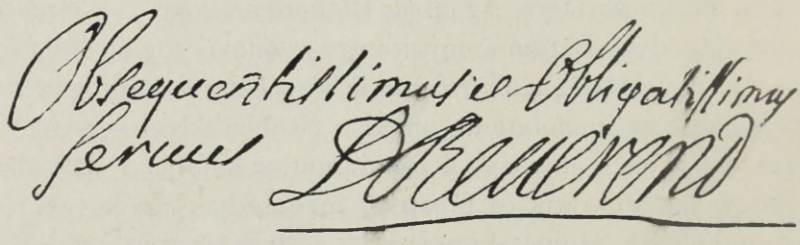

55. REVEREND ALÁIRÁSA.

önként meghódoltak. Teleki május 11-én Darócz és Tasnád közt egyesült Thököly Imrével.[2]

Tízezernyi magyar, lengyel, kozák, tatár és erdélyi had gyűlt itt össze Teleki vezérlete alatt.[3] Eleinte igen lassan mozdult az ágyúkkal is ellátott sereg. Május 30-án még Vezendnél állott Nagy-Károly táján. Teleki és tanácsa nehezen bírták megoldani a kérdést, hogy hol keljenek át a Tiszán. A szolnoki hídon könnyű az átkelés, — így gondolkoztak — de húsz napig tart és nem tudni, hogy megengedi-e a török. Továbbá a Béthunetől ígért segítség bajo-

1 L. Teleki levelét Absolonhoz, Bujdosók Levéltára 266. Ott évnélkülinek van jelölve, de mint Absolonnak a levélre írt válaszából (Tört. Tár. 1883. 6. l. Közli Szilágyi Sándor) kivehető, 1678 ápr. 12-én íratott. A pénzösszeg átadásának idejére nézve l. Mignet (id. h. IV. 689.), ki Forval és Boham ápr. 28. s 29-iki leveleire hivatkozik.

2 L. Napló 167, 184 és 187. ll. Tévednek tehát történetíróink, midőn Teleki hadjáratának elbeszélését a julius 4-én kiadott nyilatkozatának említésén kezdik. Giustiniani 1678 április 24-iki dispacciójából kivehető, hogy Teleki már április havában adott ki nyilatkozatot.

3 Sztreczeny Mihály Walseggnek. Szathmár, május 28. (O. L. Lymbus.)

san érheti el őket, ha Szolnoknál kelnek át. Tokajnál is veszedelmes az átkelés, mivel úgy hallották, hogy Würmb gróf hatezer emberrel elsánczolta magát Rakamaznál. De május végén megérkezett a lengyel segítség Husztra, igaz, hogy csekély számban. Béthune négyszáz katonánál többet nem bírt átszöktetni a határon. Szerencse, hogy a hadak számára zsoldot és ruhát is hoztak a lengyelek. Május 31-én

56. ERDÉLYI KATONÁK.

elindúlt Teleki Huszt felé, arra számítván, hogy ha Ugocsának és Beregnek fog tartani, a fölkeléshez hajló megyék is megerősítik seregét.* De Teleki a még jobban megerősödött sereg élén is aligha boldogúlt volna. A vigyázva haladás, s némileg a szükséges egyének érzékenységének kímélete, szóval azok a tulajdonságok, melyek segélyével a saját és Apafy hatalmát oly szépen megerősíté Erdélyben, a harcztéren nem váltak dicsősé-

* U. o. és Teleki levele Béthunehez Vezend, május 30. (Teleki levélt. másolat Szilágyi úr birtokában).

gére. Kerülni akarta a döntő harczokat és a kelleténél többet adott a tizenkettes tanács többségének véleményére, mely most is a kuruczok régi harczmódjától alig akart eltérni.

Junius 8-án ért Teleki Tisza-Ujhelyre, Nagy-Szőllős tájára. Időközben Würmb is elindúlt Rakamazról Ungvár felé. Forval, Boham és Thököly meg akarták támadni a tábornokot, mielőtt Ungvárra ér. Nem kételkedtek a győzelemben, mivel Würmbnek alig volt fele annyi ereje, mint a kuruczoknak. De Teleki és a tizenkettes tanács véleménye győzött, a kuruczok az összeütközés kikerülésével junius 15-ike körűl értek az ungmegyei Daróczra, ugyanaz nap, midőn Würmb Ungvárba vonúlt. Teleki még éjszaka fölszedte táborát s a kocsikat, marhákat ott hagyván, Terebesen át Abaújba sietett. Senki sem örűlt jobban az éjjeli futásnak, mint Würmb. Mert ő ép annyira félt Telekitől, mint Teleki tőle.*

Würmb a Szepességbe vonult és a fölkelők serege most kétfelé oszlott. Ezzel Teleki támadása elvesztette jelentőségét, most csupán a kisebb várak gyakoribb ostroma különböztette meg az előbbi évek csatározásaitól. Teleki junius második felében és juliusban szabadon kalandozhatott Abaujban, Tornában, Gömörben és Zemplénben.

Megvette Bodókő-Váralját, Tornát, Putnokot és Szalánczot, Ónodnál a Petrystől vezérelt nyolczvan ember ellen nem bírt boldogulni, elfoglalta Szerencset és hiában ostromolta Tokajt.**

Thököly ez idő alatt a sereg másik részével Sárosban

* Mémoires historiquesdu Comte Bethlen.(I. 80, 81. ll.) Apafy Telekihez Gyula-Fehérvár jun. 15. (Bujdosók Levéltára. 177. l.), Sztreczeny Walsegghez Szathmár junius 25. (Orsz. Lev. Lymbus) és gr. Würmb Lesliehez Eperjes. Juni. 19. (Hadi levéltár Bécsben) ist die Sach gefährlich genug — írja Würmb – und wird denselben mit dieser wenig Manschaft weder ich noch ein anderer ohne erkleklichen Succurs resistiren können.

** Würmb Lesliehez. julius 20. Styavnik (u. o.), Relationis Hist. Continuatio Vernalis 1678, Szalainál a Liber Reguiusból vett adat és Babocsay 63, 65. l. Haim, 453. l.

és a Szepességben tartózkodott. Innen nyugtalaníthatá Würmb seregét és másrészt örült, hogy ősi birtokai közelségében táborozhat. Azóta, hogy Erdélyből kivonúlt, folyvást zaklatta elkobzott birtokain élő volt alattvalóit fenyegetésekkel kényszerítvén őket követelései teljesítésére. A rimaszombatiak az év elején az egri basa segítségét hivták fel Thököly ellen és Ibrahim aga, a basa fő kajmakámja megírta a magyar vezérnek, hogy «lehetetlen kivánsággal terheli kegyelmed az jobbágyokat«. Most a késmárki urodalom érezte hajdani urai utódjának közelségét; Thököly egy napot töltött Késmárkban, melyet nyolcz év óta nem látott.

De úgy látszik, hogy nem ő volt oka a sereg kétfelé oszlásának; annyi bizonyos, hogy hívta Telekit Sárosba, mert a német tábor megerősítése előtt szeretett volna egy kiválóbb haditényt végrehajtani.[1] Julius vége felé Teleki valóban elindúlt, hogy Thökölyvel egyesüljön. Kassát nem merte ostromolni,[2] hanem julius 28-án Eperjes ostromához fogott az egész kurucz sereggel. A tizennyolcz napi ostrom alatt csak a külváros pusztult el a kertekkel együtt, a várban az őrség a polgársággal együtt vitézül ellenállott, de nem sikerült volna megmenteniök a várat, ha Dünewald alezredes dragonyosaival még ideje korán meg nem érkezik.[3] Időközben gróf Leslie Liptóban vesztegelt, mivel összesen ezer lovasa volt és a hadak számára hozott zsoldot nem merte ennyi erőnek védelmére bízni. De midőn a Massimi és Dünewald ezredek megérkeztek augusztus 10-ike körül, Szepesnek tartott és

1 Thököly levele Telekihez a kendi réteken 1678 julius 26. (Túnyogi gyüjtemény), a kajmakám levele Thökölyhez vég Eger vára 1678 február 9. (Orsz. Lev. Lymbus), Thököly több levele a rimaszombatiakhoz és gyöngyösiekhez (Thököly Levéltár és Lymbus o. 132 Orsz. Lev.) és Haim Gáspár löcsei krónikája 454 l.

2 Marzell levele Andrássy Miklóshoz Szendrő jul. 30. (Közli NAGY IVÁN Tört. Tár. 1885.)

3 Az eperjesi ostromra nézve Haim Gáspár 456 l. és Bujdosók Levéltára 277. l.

egyesűlvén Würmbbel, Eperjes fölmentésére sietett. Teleki nem akarta bevárni, augusztus 15-én elhagyta Eperjest és 27-én már Kőváron volt.*

* Leslie levelei Rózsahegyről és Liptó-Szt.-Miklósról (Hadi levélt.), Sztreczeny Mihály Walsegghez Szathmár aug. 30. (O. L. Lymbus.) és Haim id. h.

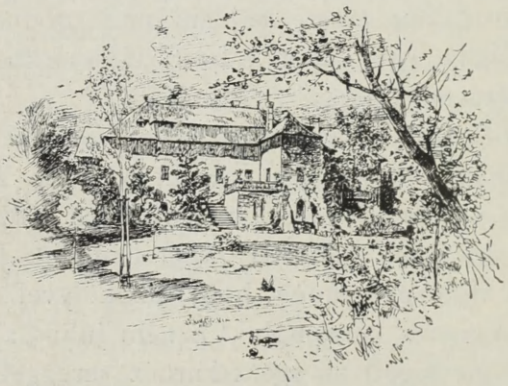

55. SZERENCS.

HARMADIK FEJEZET.

A FÖLKELÉS ÉLÉN.

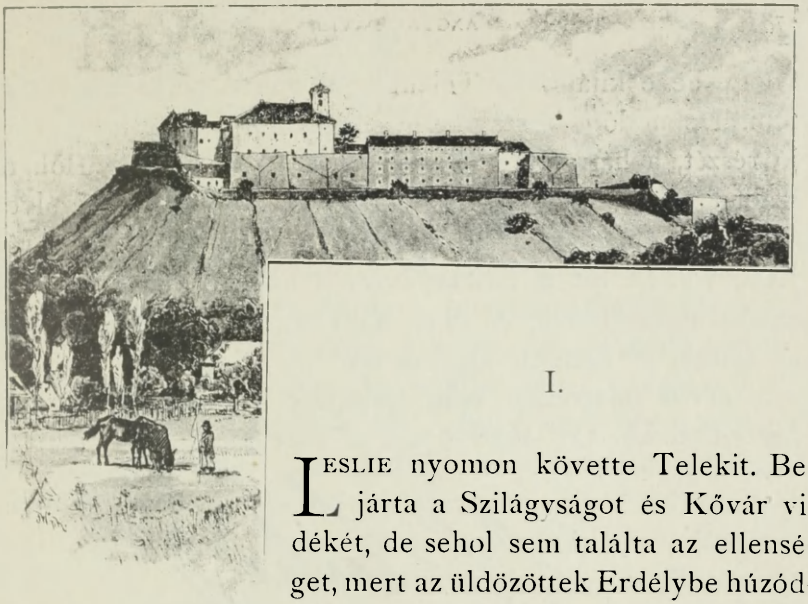

58. MUNKÁCS.

I.

Leslie nyomon követte Telekit. Bejárta a Szilágyságot és Kővár vidékét, de sehol sem találta az ellenséget, mert az üldözöttek Erdélybe húzódtak, vagy Kővárba zárkoztak.[1] Leslie azt hitte, hogy a Telekit közvetlenül kísérő csapatok visszaszorításával az ellenség fő seregétől szabadúlt meg. Nem kell többé félni, jelenté a vérmes hadvezér Bécsbe.[2] Leslie nem vette figyelembe a Szinyérváralja körül gyülekező kuruczokat és lengyeleket, kiket Boham és Thököly vezérelt.[3] Pedig azok észrevétlenül átkeltek a Tiszán és már a Szepességben voltak, midőn Leslie Szathmárra térvén, még mindig azt hitte, hogy Ónod felé járnak s csupán a hegyaljai szüretre kívánkoznak.[4] Ez országban lehetetlen a hadviselés, — kiáltott fel a most már kétségbeesett Leslie — nem kaphatunk megbízható híreket, csak akkor tudjuk meg az ellenség szándékát, mikor már régen végre is hajtotta.[5]

1 Leslie levele Zrínyi Ilonához. Szathmár szept. 18. (Orsz. Lev. Lymbus.)

2 Disp. Október 2. Tali erano anco le relationi del Generale portate sempre con confidenza non s'havesse più a temere.

3 Thököly Telekihez Szinyérváralja aug. 28. (Deák Farkas-nál 28. l.)

4 Leslie levele u. o.

5 Leslie titkárának jelentéséből okt. 3. Kassa. Melléklet a Referat wegen Succurirung denen Hungarischen Bergstätten című irathoz. Wien. okt. 13. (Kamarai Lev. Bécsben.)

Leslie e kijátszását Teleki nem merte volna megkísérteni. De midőn visszavonult, magával vivén a gyalogság jó részét, a hátramaradt csapatokkal Thököly és Boham szabadabban rendelkeztek. Jól tudták, hogy veszélyes volna döntő harczba bocsátkozni a most már elég erős Leslievel, de azt is tudták, hogy a nyugati határ felé oly lassan fogja követhetni őket, hogy jó ideig urai maradnak az éjszaki és nyugoti megyéknek.

Tervök alapjában csak ismétlése volt a régi kurucz harczmódnak. De 1678 őszén a régi modor folytatására

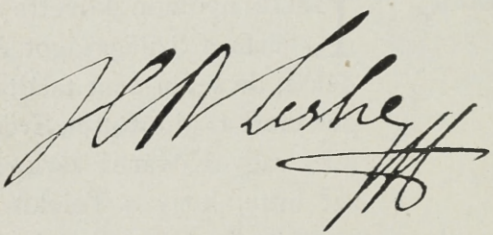

59. LESLIE ALÁIRÁSA.

az eddigieknél nagyobb tömegek vonultak ki és mi még lényegesebb különbség, ép oly egységes, mint merészen a czélra törő vezérlet alatt. A tervnek kezdeménye sok valószínűséggel Thökölynek tulajdonítható. Bizonyos, hogy Boham szívesen engedte át a döntést Thökölynek, mivel becsülte okosságát és gyorsan elszánt természetét.* Thököly és Boham szeptember első napjaiban még Munkács és a Tisza közti terűleten tartózkodtak.** Szeptember 17-én már Iglóban találjuk őket. A fősereg előtt és attól függetlenül Józsa pater fosztogatott. A volt pápai generalis ugyanis épen nem elvi okokból ez időtájt a kuruczokhoz szegődött. A császáriak veszedelmes főnöknek tartották, mivel nagy népszerűsége volt a fosztogatók és a föl-

* L. Thököly aug. 28-iki levelét Telekihez id. h.

** Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1678 10. l. és Disp. sept. 11. Szalay Thököly őszi hadjáratának elbeszélését Huszt megvételén kezdi el. De Huszt erdélyi vár volt és így Thököly nem ostromolhatta azt.

dönfutókká lett jobbágyok közt.[1] Thököly a Szepességből nem a rövidebb úton haladt a bányavárosok felé, hanem Liptón át éjszaknyugotnak tartott egyrészt, hogy útjába ejtse ősi birtokait, másrészt az örökös tartományok nyugtalanítása végett. Valószínű, hogy szeptember 20-dika táján Liptóba érvén, Likavától, Rózsahegytől és Árvától megkövetelte a földesúrnak járó adót. Rózsahegyet ostrommal megvette, «az hol is kétszázhuszonhét németet rakattunk halomban», mint a bujdosók pontosságra törekvő jelentése mondja. Az e környéken elterülő Thököly-féle urodalmakból a tót jobbágyság csoportosan a kurucz hadsereghez csatlakozott, mely szeptember végén tízezernél többre szaporodván, Trencsénmegyébe érkezett.[2] Úgy látszik, hogy innen Morvaországra és Sziléziára néhány száz tatárt eresztettek a vezérek,[3] de a főseregeket délre küldötték Pálffy Károly bajnóczi jószága felé. Pálffy császári szolgálatban több ízben harczolt a fölkelők ellen, most tehát a kuruczok «egynéhány falu s város felégetésével értésére adták, mely jóízű légyen maga nemzete, vére ellen való támadása». Még Szelepcsényi Bán nevű kastélyát is megvették, de jószágát nem égették, noha úgy gondolták, «hogy elég oka volt volna reá az magyar nemzetnek». Valószínűen Thököly tiltotta a sok égetést, mivel a jobbágyságot táborába akarta édesgetni.[4] Thököly az ifjabb Petrőczivel együtt a háromezer főnyi előcsa-

1 Haim Gáspár Krónikája, 457. l. és Leslie titkárának jelentése id. h.

2 A Mémoires historiques du Comte Bethlen Niklos nem említi Árva és Likava megvételét, csak annyit mond, hogy «notre armée se rafraichit dans les domaines de la dépendance d'Arva et de Likava» (II. 90. l.) és mivel a bujdosók Telekihez intézett október 9-iki jelentése sem említi a két vár ostromát, föl lehet tennünk, hogy azokkal nem akartak bajlódni a kuruczok. Murány ostroma is kétséges, mivel Leslie titkárának id. jelentése azt mondja, hogy a Szepességből egyenesen Liptónak tartottak a kuruczok.

3 Dispacci okt. 2. és 9.

4 Nem csupán a bujdosók említett jelentése (Bujdosók Levéltára 82. l.) szól az égetésnek abbanhagyásáról, hanem a Relationis Historicæ Cont. mondja id. h. 11. l.: Er brennete nicht, sondern ertheilte Salvaguardien und liess ihm über der Waag alles huldigen.

pat élén Bajnóczról Zólyomnak indúlt és október 3-án egyesülvén Bohammal, a város előtt rögtön táborba szállott.[1] Ugyane napon jelenté a betegen Kassára érkezett Leslie a hadi tanácsnak, hogy legújabb hírei szerint az ellenség már Trencsénmegyében van és bizonyára nyugtalanítja az örökös tartományokat.[2]

Thököly e váratlan megjelenése a nyugoti határszélen és a bányavárosok előtt először híresíték el nevét a külföldön is. Az egykorúak azt hitték, hogy ekkor választották meg a kuruczok vezéröknek és történetírásunk is magáévá tette az egykorú hírlapok és évkönyvek felfogását. Pedig Wesselényi Pál vezéri méltóságát a somkúti gyűlés nem semmisíté meg, csupán hallgatagon mellőzte a Teleki kedvéért. Wesselényi Pál nem akart részt venni Teleki hadjáratában, mivel hiában kérte Telekitől a mezei, a nemesi hadak és a gyalogság generalisságát.[3] Midőn Teleki viszavonúlt, még mindig tőle és Apafytól függött Wesselényi igényeinek teljesítése s így érthető, hogy miért nem vett részt a kuruczok választott generálisa Thököly hadjáratában. De azért a csatári választásnál fogva még mindig joga volt e czímre, ép azért Thököly, mióta Telekivel kibékült, folyvást azon volt, hogy az ő segélyével minél távolabb tartsa Wesselényit az ügyek vezetésétől. Hogy czélját elérhesse, egyrészt Wesselényi megbízhatóságát tűntette föl gyanús színben az úgy is gyanakodó fejedelem előtt, másrészt minden alkalommal bizonyítgatta Teleki előtt a saját ragaszkodását és föltétlen megbízhatóságát. Most is egész hadjárata folyamában folyvást hívta Bohammal együtt a visszamaradt fővezért a táborba, az ügynek szerencsés lebonyolítása érdekében. Pedig tulajdonkép nem Teleki

1 A selmeczi kamara okt. 7-iki jelentése az udvari kamarához, mint melléklet a «Referat wegen Succurirung denen Hung. Bergstätten»-hez id. h.

2 Titkárának id. jelentése.

3 Teleki Béthunenek, Vezend 1678 május 30. id. h.

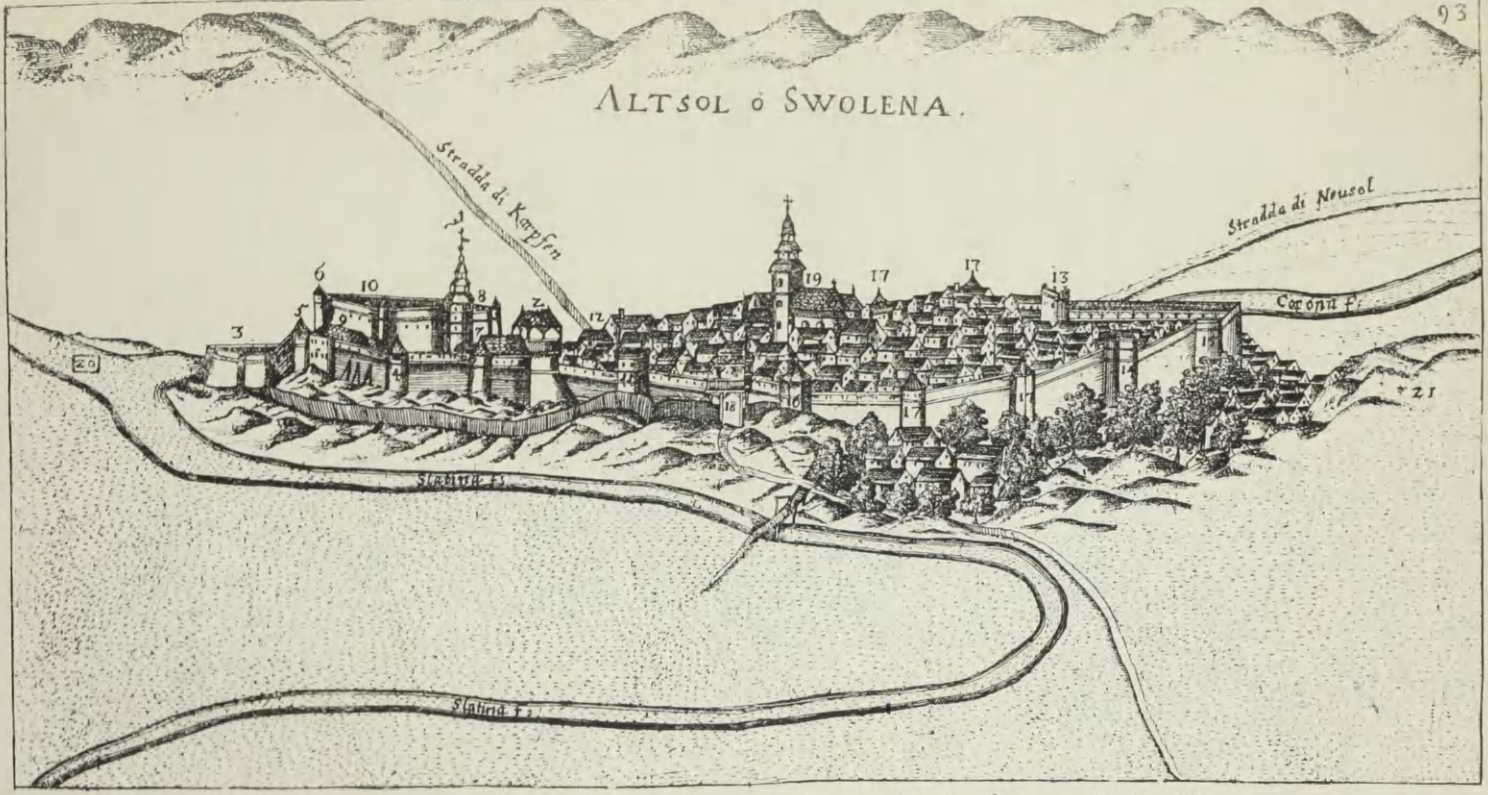

1. La Torre grande del castello con un pezzo di cannone, 2. Vn bastione con 3. cannoni, 3. Vn' altro bastione, 4. Vna Rondella con un picciolo cannone, 5. Vn' altra Rondella, 6. Vn' altra Rondella, 7. L' Arsenale, 8 Due cannoni uerso la Città, 9. Moschettoni, e piccioli cannoni, 10. Torre uechia del Castello, 11. Porta del Castello, 12. Porta di Kerpfen, 13 Porta di Neusol, 14. Porta nouua, 15. Vn' altro bastione, 16. Porta picciola, 17. quatro Rondelle attorno la Città, 18. Porta uechia, 19. Chiesa di S. Elisabetta, 20. Congiontione delli 2 fiumi, 21. Montagna doue si caua oro puro,

jelenlétére vágyódtak a vezérek, hanem a Clanleu vezérlete alatt Teleki körül maradt gyalogságnak érezték hiányát.[1]

De Teleki nem bocsátotta el Clanleut, leginkább azért, mivel maga készült a kiindulásra, melyet betegsége és az útnak biztossága iránt fölmerülő aggályai miatt addig halasztgatott, míg ideje múlt a táborozásnak. Thököly nem csupán Clanleut várta hiába a zólyomi táborba. Józsa támogatására is számított.[2] De időközben Józsa hősi pályáját félbeszakította Gerstorff alezredes, ki meglepte a kedvesénél mulatozó vezért és elkísértette a kassai börtönbe.[3]

Thököly serege még így is elég erős volt arra, hogy a bányavárosokat elrémítse s hogy a bécsi udvart fölrázza indolens tétlenségéből. Az udvari kamara sürgette a császártól a segítséget, mivel szerinte a bányavárosok elvesztése súlyosabb csapás volna a császárra nézve a királyság többi részeinek elvesztésénél. Az udvartartás költségeinek egy részét is a bányavárosok jövedelmei fedezik — fejtegeté az udvari kamara. A császár október első felében ismételt resolutiókban megígérte, hogy gondoskodni fog a bányavárosokról, e legbecsesebb drágaköveiről.[4] De míg a császári akaratot a nehézkes szerkezetű hatóságok és a lassan mozgó tábornokok végrehajtották, addig Thököly szabadon rendelkezett Leopold drágaköveivel.

Először is Zólyom ellenállását akarta megtörni. Mar-

1 Révérend Telekihez szeptember 29., Boham Telekihez okt. 19. és Clanleu Telekihez nov. 2. (Teleki levtár, másolatok Szilágyi úr birtokában.)

2 L. levelét a zólyomiakhoz október 3-án, mellékelve a «Referat über das die Hung. Rebellen in die Bergstätten in Hung. eingebrochen» című irathoz 1678 okt. 6. (Kamarai levéltár Bécsben.)

3 Így beszéli el Leslie jelentése is Józsa elfogatását.

4 Az idézett *Referatok* a bécsi kamarai levéltárban. Die Bergstätte — mondja a kamara okt. 13-iki fölterjesztésében — als deren Verlust mehr als des übrigen Königreichs zu achten ist, und mit entfallung derselben Gefäll zugleich der Hoffstatt-Unterhaltung gebrechen muss.

chese Bagni alig harmadfélszáz emberrel négy napig «keményen viselte magát» a túlnyomó erő ellenében. De hatodikán éjjel «előálomban» a kuruczok «lármát csináltak», azaz jelt adtak az ostromra.[1] Thököly az útja közben összetoborzott parasztokat küldötte a veszélyesebb pontokra és azon volt, hogy elrémítse az ostromlottakat a házak lángba borításával.[2] A várost rövid küzdelem után megvette, az őrség a fellegvárba menekült, de csakhamar

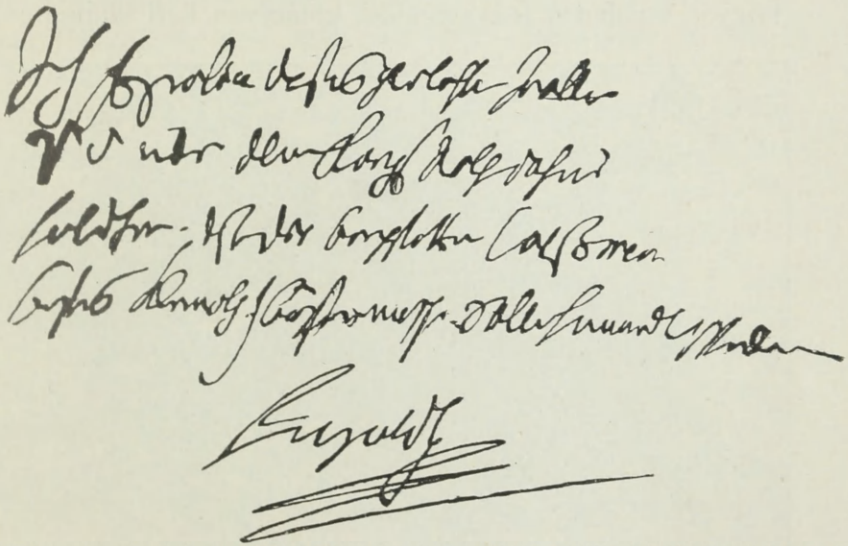

61. I. LEOPOLD SAJÁTKEZŰ ELHATÁROZÁSA.

megadta magát. Körülbelül negyven német esett el, Bagni elfogatott és az őrség a Boham katonái közé soroltatott.[3] Zólyom példája leverően hatott a három legfontosabb bányavárosra. Selmeczbánya, Körmöczbánya és Beszterczebánya már október 3-án megkapták Thökölynek a zó-

1 A bujdosók Telekihez Zólyom okt. 14. (Bujdosók Levéltára 85. 1).

2 Hans Georg Posch Jacob Theobald Meyerhez, az udvari kamara titkárához Selmecz 7. október «Zum Sturm treibt er die Pauern zusammen, wie auch mit Altsohl beschehen. Er aber mit denen Seinigen occupirt immediate alle Thör, läst Feuer einwerfen und beängstiget damit die Belagerten, dass sie zu eilfertiger Aufgab schreiten müssen. (Melléklet az okt. 13-iki Referathoz.)

3 A selmeczi kamara okt. 8. jelentéséből u. o.

lyomi táborból írt fenyegető levelét. A levél «baráti szeretettel» felhívta a városokat, hogy küldjenek két vagy három becsületes embert a táborba az átadást előkészítő ajánlatokkal. De azon esetre, ha a városi polgárok és őrségek nem bírnák méltányolni a barátságos intést, ha ellenállni merészelnének, akkor — így írja Thököly — várostok hamuvá fog égettetni, magatokat pedig gyermekeitekkel együtt kardélre hányunk. A városok jól tudták, hogy e török ízű fenyegetéssel komolyan kell számolniok.

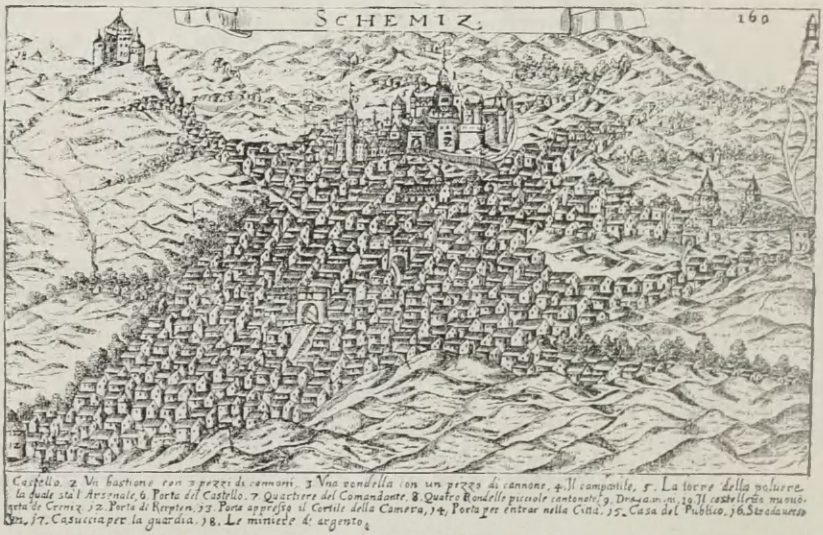

62. SELMECZ VÁROS.

Rettegve gondoltak arra, hogy Thököly elpusztítja a bányákat a császár, a lakosság s az egész környék «örökké pótolhatatlan kárára». A lakosság a három városban fenálló bányakamarákkal egyetértve minden áldozatra el volt szánva, hogy a vészt elhárítsa. Pedig Thököly sokat követelt. A selmeczi bányakamarától hatezer aranyat kért, az ottani bányapolgároktól ötezret, a várostól háromezret és így csak Selmeczbányától összesen tizennégyezer aranyat. Ily összeg rögtöni lefizetése nehezére esett volna

a városnak. Alkudozott és könyörgött, hogy húzza az időt esetleg a segítség megérkezéséig. Emlékezteté Thökölyt arra, hogy a bányák sértetlenek maradtak az eddigi belzavarok alatt, hogy a legutolsó török háborúban még a pogány is megkímélte azokat a szultán jól felfogott érdekében, mert a szomszédos hódoltság nem bírná megfizetni az adót, ha a bányák nem dolgoznának. A bányavárosok lakói békés polgárok, a bányák után élnek és munkájokkal elősegítik az ország jóllétét.

Ily érvek nem igen hatottak Thökölyre. A bányák jövedelmét kiviszik az országból — így válaszolt a selmeczi követeknek — és Bécsből a törököt vesztegetik azzal a magyarság kárára. Mivel a magyar nem veszi hasznát a bányáknak, ő nem bánja, ha más sem élvezi azoknak jövedelmét.[1] Nem voltak e szavak puszta számításból mondva a küldöttség megfélemlítése végett. Némi őszinteséggel nyilatkozik azokban a magyarság ama régi panasza, hogy a bányák nagy évi jövedelme, mely kétszázezer forintot felülhaladott, nem fordíttatik országos célokra.[2]

De most a körülmények nem kívánták Thökölytől fenyegetése teljesítését. Báró Kuslan, Beszterczebánya parancsnoka, el volt szánva a védelemre, állítása szerint «az utolsó csepp vérig». Azonban katonái megtagadták az engedelmességet, a polgárság és a kamara a bányákat féltették s így Kuslan kénytelen volt feladni a várost október 10-én tisztességes feltételek alatt.[3] Selmeczbánya meg sem várta az ostromlókat. Az ottani őrség élelmi szerekkel, takarmánynyal s még lőporral sem lévén ellátva, Zólyom

1 Különböző mellékletek u. o.

2 Az összegre nézve l. Wolf: Die Hofkammer unter Kaiser Leopold I. (Sitzungsberichte der k. Akad. der Wissenschaften, Phil. Hist. Classe 1853. Bd. XI.)

3 Philipp Jacob Hasaeus, Einnember zu Neusohl in Hungarischen Bergstätten erinnert. 19. október 1678. (Kamarai levt. Bécsben).

eleste után rögtön menedéklevelet kért Thökölytől, hogy szabadon elvonulhasson.* Körmöczbánya őrsége erősebb volt és gróf Kéri vezetése alatt a védelemre készült. A megijedt városbeliek kiűzettek, hogy az őrségnek terhére ne essenek, de midőn Thököly a város elé szállván, most már több ágyúval is rendelkező seregét az ostromra vezette, gróf Kéri jobbat gondolt és Kuslan példáját követte. Thököly ezután kedve szerint sarczolhatta a bányavárosok lakóit, kik nem bírván nyomban teljesíteni min-

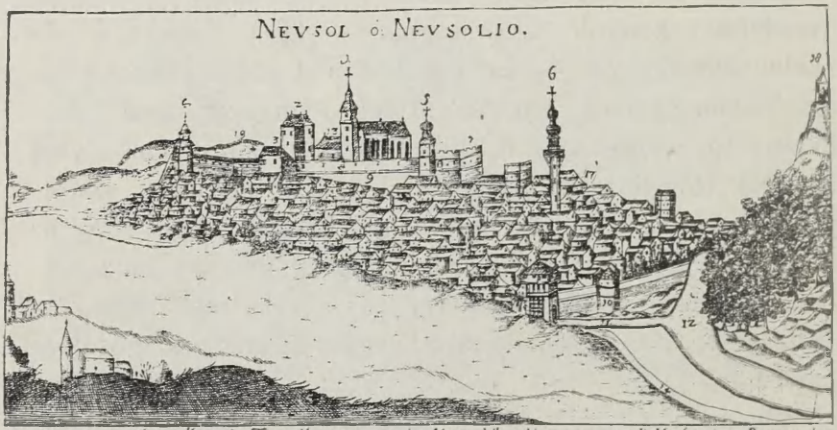

1. La Chiesa grande nel Castello. 2. La Torre Alta con 4 cannoni, 3 Vna rondella, 4 Vna torre armata di Moschettoni, 5. Porta per la quale entra nel Castello. 6 La torre della Piazza, 7. Quartiere del Commandante. 8. Porta di Cermidt, 9. Mura del Castello con fossa d'acqua. 10 Rondella della qual forma ne sono 14 attorno la Città. 11. Fiume Bistrizza che entra nella Città. 12. Fiume Corona nel quale entra la Bistrizza. 13. La Chiesa de Vandali, 14 Strada di Cremidt 15 Strada di Stuben. 16. Fondo delli Signori doue è la Montagna 17. Porta di Ply. 18 Casa della sentinella sù la Montagna. 19 Montagna, che signoreggia la Città. 20. Porta della qual forma ne sono 6 nella Città.

63. BESZTERCZEBÁNYA.

den követelését, kénytelenek voltak túszokat tartani nála, ígéreteik beváltásáig.** A kamarák tulajdonára nézve a Beszterczebányával és úgy sejtjük, hogy a többi városokkal kötött egyezségben is Boham és Thököly megígér-

* Hofkriegsrath erinnert wegen das der Feldmarschall-Leuth. Gf. Würmb ordre hat 19. okt. 1678. (u. o.) és a bujdosók okt. 14-iki jelentése Telekihez. (Bujdosók Levéltára 85. l.)

** Östr. Hofkanzley communicirt, was für ein schriftliche Andtwort und bescheidt der Hung. Rebellen ankhommenter Abg. Paulo Szalay . . . 25. Dec. 1678. (Kamarai lev. Bécsben.) A Szalaynak adott válasz 10. pontja.

ték, hogy a bányakamarák ingó és ingatlan javait bántani nem engedik. Nem tudjuk, hogy az átadás után mikép értelmezték a győzők kivált az ingó javakra vonatkozó ígéretet, csak annyi bizonyos, hogy a hutákat föl nem gyújtották. Thököly ez alkalommal a protestáns istentiszteletet visszahelyezte régi jogaiba, «mivel — úgymond — a magyar nemzet leginkább és majdnem egyedül a protestáns templomok elfoglalása s a protestáns istentisztelet eltiltása miatt fogott fegyvert». Azonban a katholikusokat is meg akarta nyugtatni, jogaik kíméletét ígérvén nekik és csak azt kívánta, hogy a jezsuiták távozzanak el békében az elvonuló katonákkal együtt.* Az elvonúltak helyett magyar őrségeket hagyván a bányavárosokban, további foglalásokhoz látott.

Rövid idő alatt minden erőfeszítés nélkül elfoglalta Lipcsét, Saskőt, Revistyét, Breznóbányát, Korponát, Divényt, Gácsot és Kékkőt. A roszszúl fizetett őrségek többnyire kiszöktek a várakból az ellenség közeledtének hírére.** November első hetében Thökölynek már be kellett végeznie a nógrádi foglalásokat, mert akkor a császáriak közelsége miatt hátrálnia kellett. Würmb, Dünewald és Pálffy Károly grófok Lipótvárnál gyülekeztek október utolsó napjaiban, míg

* Philipp Jacob Hasaeus id. jelentésének melléklete. Történetíróink szerint Thököly ekkor 180,000 aranyat vitt el a bányavárosokból. Mi nem merjük átvenni WAGNER *Historia Leopoldi* című munkájából e kerek számot. Úgy sejtjük, hogy Thököly fenyegetésének hatása alatt nagyított hírek keletkeztek Bécsben a császáriak káráról és Wagner fentartá azoknak emlékét. Föltünő, hogy Szalay Katona (XXXIV. 339. l.) nyomán a zsákmányolt ezüstből vert pénzeket említ, melyeknek körirata így hangzott volna: Thököly fejedelem s a magyar részek ura. 1678-ban ily körirató pénzt nem verhettek; Szalay mondatából valahogy kimaradt a «később» szó. Még abban is kételkedünk, hogy Thököly ekkor «a maga nevére» pénzt veretett, mint Horváth állítja, mert tekintve Teleki és Apafy érzékenységét, aligha tartotta tanácsosnak önálló parancsnoksága ily fitogtatását. Wagner csak egyszerü köriratú pénzt említ a Thököly neve vagy képe nélkülit s Révérend, ki ugyanekkor Pozsony ostromát is említi, nem oly megbízható, hogy a más okokból kétesnek látszó tényt az ő tekintélye igazolhatná.

** Bujdosók Levéltára 87. és 88. l. s a bujdosók Telekihez Dobrovina okt. 30. (Forgách levt. Muzeum.)

CARPONA

1. La Madonna Chiesa del castello.
2. Torre alta con due cannoni.
3. Torre della poluere.
4. Quartiere del Commandante.
5. Torre armata di moschettoni.
6. Bastione de Turchi con un pezzo di cannone.
7. Bastione inferiore.
8. Bastione uerso il Borgo.
9. Riuellino contro il Borgo.
10. Riuellino nelle mura della Città.
11. Altro riuellino nelle sudette mura.
12. Porta de Turchi con 2 cannoni.
13. Borgo con 177 case.
14. Falsa braga con due batterie.
15. Porta superiore con due cannoni.
16. Casa di Gasparo Baroli.
17. Casa del Bory.
18. Casa del Visconte solimi.
19. Porta del Borgo.
20. Velletta, ò sentinella.
21. Altra uelletta.
22. Strada di Schemiz.
23. Strada uerso Sezin, et Offegrad.
24. Strada di Altsol.
25. Porta del Borgo.
26. Riuolo chiamato Crasniza.
27. Torre doue si fa la guardia.
28. Due montagne, che dominano la Città.

ugyanekkor gróf Esterházy Pál a nógrádmegyei Lest nevű falunál táborozott. «Oly szép és friss erős népét kegyelmes uramnak ő felségének együtt lenni nem láttam» — írta ekkor Koháry a lesti táborból.* Würmb november elsején ütközött össze valószínűen a lengyelországi segédcsapatokkal Bars-Szentkeresztnél. A császáriak győztek s újra övék lettek a bányavárosok. Thököly nem vett részt a szentkereszti ütközetben, már ekkor távol volt Barsmegyétől és midőn Esterházy november 19-én egyesült a német tábornokokkal, Thököly mind közelebb húzódott a Tiszához.**

A bujdosók régi óhaját teljesítette Thököly, midőn a bányavárosokat elfoglalta. Igaz, hogy nem valósúltak a foglaláshoz fűzött remények; Teleki otthon maradt, a megyék nem sereglettek a fölkelők táborába és így a bányavárosokat rövid időn fel kellett adni, noha a bujdosók azt remélték, hogy «ez erősségek birtokában, ha compositióhoz kell is fognunk, annál nagyobb energiával lehet meg». De így sem maradt hatás nélkül Thököly hadjárata az udvari körökre. Ily veszély és ily károk megújulását nagyon szerették volna lehetetlenné tenni és e hangulat bátorította a magyar főurakat a békítési kísérletek folytatására. Gróf Forgács Ádám országbíró még Zólyomra érkeztök előtt levelet írt a bujdosókhoz, melyben felszólítja őket, hogy ha nem elégszenek meg a kihirdetett amnestiával, küldjenek hozzá követeket további

* Koháry Forgách Ádám grófhoz Lest október 21. (u. o.), a lipótvári gyülekezést a bujdosók id. dobrovinai levele említi; hogy Esterházy lehetett a lesti tábor parancsnoka, azt a *Theatrum Europæum* XI. 1172. l. után gondoljuk.

** A november 13-iki Dispaccio említi, hogy Szent-Keresztnél nagyobbrészt lengyelek, tatárok és németek fogattak el. «Li Signori di Tecle e di Boham loro Capi più Considerati non si trovavano presenti» — írja Giustiniano s az egykorú levelekből is kivehető, hogy nem «Thököly fogadta el Szent-Keresztnél az ütközetet» mint Horváth írja. Esterházy és Würmb egyesülésének napját Schipkonak Walsegghez írt leveléből vesszük át, Lest nov. 19. (O. L. Lymbus.) A szentkereszti ütközet napjára nézve l. Bujdosók Levéltára 278. l.

kívánságaikkal, és ő azokat át fogja adni ő felségének.[1] Ez előzékenység ily főrangú úr részéről hízelgett Thökölynek és a bujdosóknak. Azt is belátták, hogy hasznát vehetik a felhívásnak. Forgács a hozzá küldött követektől azt izente a bujdosóknak, hogy küldjék el Bécsbe Szalay Pált az udvar ajánlatainak meghallgatására.[2] Az izenet tartalma, vagyis az a tény, hogy a fölkelők követe az udvarhoz mehet az országbíró felszólítására, nagy újítás volt az udvar békítő kísérleteinek eddigi módszereivel szemben. Lehetetlen volt föl nem fogni ez újítás jelentőségét és meg nem ragadni a jó alkalmat előnyök kivívására.

Thököly egyelőre oly előnyökre gondolt, melyek a fölkelés ügyét a legközelebbi jövőben megóvnák a hanyatlástól, mert sikerei közben is aggályai voltak e jövőre nézve. A császári csapatok két felől közeledtek s ha már sikerűlni fog a sereget épségben haza vinni, a téli szállások bajai következnek. A bihari szállások évről évre jobban pusztúltak és a kapzsi basák önkénye miatt igen költségesek voltak. Erdélyre sem lehetett számítani, 1678 elején elég baja volt Thökölynek Apafyval az Erdélybe húzódott hadak miatt. Hozzá még Lengyelországból is rossz hírek érkeztek. XIV. Lajos a császárral a béke iránt alkudozván, Béthune tanácsosnak látta előkészíteni az útat, melyen tisztességgel vissza lehetne vonúlni a magyar ügyben vállalt kötelezettségtől.[3] Már októberben tudták a bujdosók, hogy Béthune a lengyelországi segédhadakat ki fogja vonni az országból.[4] A török annyiszor ígért segítsége a jövő évre nézve is igen kétséges lévén, Thököly egyelőre fegyverszűnetet akart kivinni minél kedvezőbb feltételek alatt.

1 Bujdosók Levéltára 83. l. és Gr. Forgách levele a bujdosókhoz, Gács szeptember 19. (Forgách levt. Muzeum).

2 Bujdosók Levtára 86. l.

3 Acta Historica res gestas Poloniæ illustrantia Vol. V. (Waliszewsky) 134. l. il estait avantageux de se reserver une porte honnête pour partir de l'engagement où vous êtes Sire d'assister les Hongrois.

4 Bujdosók Levéltára 90. l.

THÖKÖLY IMRE.

(Thomas egykorú metszvénye után.)

Ha Thököly most mint seregével szabadon rendelkező vezér küldheti Bécsbe Szalayt, talán mindjárt szabadabban lépett volna föl, de erdélyi honosságára nézve is tartózkodónak kellett lennie. Azért Bécsbe küldötte Szalayt «nem úgy, mint követet, hanem csak hallóját, értőjét német császár resolutiójának».[1] Szalay október 28-dikán érkezett Bécsbe és 31-én már visszaútazott.[2] Így tehát a szentkereszti ütközet napján Szalay már Pozsonymegyében lehetett. A haditanács ugyane napon felhatalmazta a tábornokokat a fegyverszünet megkötésére azon hozzátétellel, hogy ha a fölkelőkre érzékeny csapást mérhetnek, csak folytassák tovább mozdulataikat.[3] De mivel Würmb a szentkereszti nap után a bányavárosokat könnyen visszafoglalta, nem akart tovább fáradni és november közepe táján megkötötte Thökölyvel a fegyverszünetet.[4]

Azonban Szalay korlátozott hatáskörű küldetése is rossz vért szült Erdélyben. Apafy nyugtalanná lett, azt hitte, hogy Thököly nélkűle akarja megkötni a békét, s így a «caput rei», vagyis a díj, melyet a bujdosók támogatása fejében kivívni remélt, ki fog síklani kezéből.[5] Ugyane napokban a portáról is kedvező híreket hallott. Most már remélte, hogy a portától «parancsolatja lesz az ügynek gondviselésére tovább való hatalommal mint sem eddig».[6]

1 U. o. 86. l.

2 Oesterreichische Hofkanzley erindert die Kais. Resolution wegen Ersetzung dem Hn. Christophe von Abele die ausgelegte Uncosten, ratione dem ... Paulo Szalay 18. április. (Kamarai levéltár Bécsben.) Ez iratcsomóban található a Szalay első bécsi útjára vonatkozó vendéglői számla.

3 Hadi tanács parancsa 1678 nov. 1. a tábornokokhoz (Kriegsregistratur, hadi levéltár Bécsben) werden erinnert, dass wann Sie in denen operationen begriffen und eine apparenz wehre, denen Rebellen einen Streich zu versetzen tali casu hätten Sie in das armistitium nicht zu willigen, sondern die progressus fortzusetzen.

4 Bujdosók jelentése Telekihez Csege deczember 2. (Bujdosók Levéltára 74. l.) A kiadó ez iratot szeptember 2-iki kelettel közli, de kétségtelen, hogy deczember a keltezés hónapja.

5 A «caput rei»-re nézve l. levelét Telekihez 1678 szept. 7. Bujdosók Levéltára 181 l.

6 Az idézett szavak Sárosi János kapitiha november 12-iki leveléből (Szilády és Szilágyi: Török-Magyarkori Államokmánytár VI. kötet 28. l.). Igaz, hogy a levél november 12-én kelt s mi fent csak az október végén történtekről szó-

És így, midőn Apafy Szalay küldetésének hírét hallotta, nem csupán attól félt, hogy e «tovább való hatalom» már későn fog megérkezni, hanem attól is, hogy a magyar mozgalom lecsendítése miatt a porta őt fogja felelősségre vonni. Azért igen keményen megfenyegette Thökölyt. «Kegyelmednek serio parancsoljuk» — írja neki november 3-án — azon dolgot míg újontanában vagyon, teljes tehetsége szerint supprimálja, mert ha a magyarok dolga a miatt boldogtalaníttatik, erdélyi jószágaira számot ne tartson; ha penig Isten után a mi alkalmatosságunkkal boldogúlni fog, még a magyarországi jószágaitól is elesik». [1]

Teleki még ekkor kevésbé gyanakodván Thökölyre azon volt, hogy megnyugtassa Apafyt és megírta Thökölynek a fejedelem nevében, hogy a fegyverszünet iránt alkudozhatik. [2] Így Thököly újra felküldhette Szalayt színleg a béketárgyalások előkészítése végett, de valójában azért, hogy a királyi Magyarország területén néhány megyét jelöltessen ki az udvartól téli szállásúl hadai számára. Szalay most november 29-től deczember 29-ig tartózkodott Bécsben az udvar költségén.[3]

A helyzet olyan volt, hogy Thököly küldöttje Leopold miniszteréinél ügyesebb diplomatának mutathatta magát. Tulajdonkép az udvar eljárásában nem volt semmi diplomatia. Gyanították sokan, hogy mire törekszik Thököly, hogy csak a téli szállásokat akarja s hogy Szalay előzetes tárgyalásaival az udvart félrevezeti.[4] De visszafojtották a gyanút, hogy ne legyenek kénytelenek lemondani reményeikről. A török Czeherinnél győzött, gondolható volt, hogy

lunk. De Apafynak okt. 22. Telekihez írt leveléből (Bujdosók Levéltára 183. l.) kivehető, hogy már ekkor voltak ily reményei.

1 Bujdosók Levéltára 262. l.

2 U. o. 76. l.

3 Az udv. kanczellária április 18-diki fent idézett átiratának melléklete. Szalay az arany keresztnél lakott és két bécsi útjára az udvar 1158 frt s 30 krt költött.

4 Giustiniani deczember 11-iki dispacciójában beszéli, hogy az udvar nem bízik a fölkelők őszinteségében «essersi fatti» — így folytatja — «il riccorso da essi, per assicurarsi del Quartiere nella Invernata».

I. APAFY MIHÁLY FEJEDELEM.

(Egykorú olajfestményről, mely a herczeg Esterházyak fraknói képtárában őriztetik.)

elfoglaltsága nemsokára véget ér és hogy ekkor megragadva a magyar fölkelés által nyújtott jó alkalmat, a vasvári békét nem fogja meghosszabbítani. Nagyon jól esett az udvarnak a remény, hogy a török útjából eltávolíthatná e csábító alkalmat a magyaroknak teendő engedmények által. Azért igen előzékenyek voltak Bécsben Szalay iránt. Úgy gondolták, hogy az udvar méltóságát is megóvják és egyszersmind a magyarokat is kielégítik, ha a bécsi conferentia különben már kihirdetett határozatait közlik Szalayval, válaszúl küldőinek kívánságaira. A határozatok közől a legfontosabb, az országgyűlés összehívásának ígérete, elnémíthatott minden követelést, mert a kormány szerint csak az országgyűlésen lehetett törvényes úton orvosolni a fenforgó sérelmeket.* De Szalay, úgy látszik, többet kívánt, szóba hozta az elfoglalt templomok rögtöni visszaadását is.** Különben követelései és a reá adott válaszok csekély jelentőségűek a végeredményhez képest. Az udvar megerősíti a fegyverszűnetet, továbbá kijelöli Bereg és Ung vármegyéket téli szállásúl a fölkelőknek. Az egyetlen mód, melylyel az udvar a fölkelést a végkimerűlésig sújthatta volna, abból állott, hogy a téli szállásokat minél szűkebb körökre szorítsa akár üldözés, akár a basák megvesztegetése által, de most még aránylag ki nem pusztított területeket jelölt ki az udvar a megszorúltaknak. Remélte, hogy viszonzásul a fölkelők 1679 február végéig, vagyis a fegyverszűnet leteltéig teljhatalmú követeket fognak küldeni a béke megkötésére.

* Oesterreichische Hofkanzley communicirt, (id. h.).

** Giustiniani deczember 4-iki dispaccioja: la restitutione delle Chiese, et in particolare quella di Posonia con la facolta d'elleger il Palatino sono le conditioni piu importanti, che difficultano la conclusione di convenire. Szalay (v. 186.) Wagner után írja, hogy Thököly követe a bányavárosoknak a töröknél való elzálogosításával fenyegetőzött az udvar megfélemlítése végett. Magában is igen valószinűtlen állítás, de Szalay Pál követségei chronologiájának megállapítása után világos, hogy a fenyegetésnek már Szalay első bécsi útja idején sem lett volna értelme.

Leopold még mentegetőzött, hogy nem fogadhatta audientián Szalayt, mivel a régi szokás szerint a még fegyverben álló ellenség követét nem lehet fogadni, de mihelyt a békét megkötik, színe elé fogja bocsátani őt és követtársait.[1]

Szalay még Bécsben tartózkodott, midőn egy váratlan eset megzavarta a beállott fegyverszünetet. November vége felé Leslie kigyógyúlt és átvette a fővezérletet. Leslie talán hevesebben gyülölte helyettesét, Würmb grófot, mint a fölkelés vezéreit. Már a nyáron mindent ellenzett, mit Würmb jónak látott. «Az Isten szerelméért» — írta ekkor Leslie egy bécsi miniszternek — «vagy ez embertől, vagy hivatalomtól szabadítson meg excellentiád, mert úgy látszik, hogy az egyikkel több bajom lesz, mint a másikkal.»[2] Most, hogy Würmbnek sikerült Leslie távollétében visszaszoritani az ellenséget, Leslie a helyettesétől kötött fegyverszüneten töltötte ki bosszúságát. Azt izente a fölkelőknek, hogy reá nézve nem kötelező Würmb egyezsége és hogy felbontja a fegyverszünetet, ha a fölkelők vissza nem adják a kezökben maradt Divényt, Tornát és Szalánczot. Az udvar kénytelen volt a főtábornok részére állani és Szalay útján szintén visszakérte a várakat. Sőt Leslie meg is kezdte Divény ostromát, de a Bohamtól oda rendelt franczia tiszt megvédte ellenében a várat. Leslie ezután bizonyára Esterházy Pál ösztönzésére nem folytatta tovább a támadásokat és elfogadta a fegyverszünetet. Miatta tehát szabadon küldhették volna a fölkelők az udvarhoz teljhatalmú követeiket.[3]

1 Admisisset etiam Sua Mtas Cæs. Regiaque ad augustalem præsentiam et conspectum ablegatum Szalay, nisi et antiquissima contra hostes hactenus probe observata consvetudo obstitisset. (L. Oest. Hofkanzley communicirt id. h.)

2 Leslie levele Liptó-Szt.-Miklós julius 27-én (Hadi levéltár).

3 L. a bujdosók Apafyhoz küldött követeinek utasítását Debreczen, deczember 11. 1678. (Bujdosók Levéltára 72. l.). A kiadó ez utasítást szeptember 11-éről keltezi, de Thököly Imrének ugyancsak Deák Farkastól kiadott leveleiből (Levelek 29., 30. l.) kétségtelen, hogy a keltezés hónapja deczember. A fentiekre nézve l. még Boham levelét Telekihez decz. 4. (Teleki levtár.)

II.

Kétségtelen, hogy Thököly Apaty fenyegetése miatt csupán a fegyverszünet megkötésére merészelte felhatalmazni Szalayt. Lehetséges, hogy Szalaynak Thököly személyes igényeire vonatkozó utasításai is voltak, különben már azon körülmény is, hogy Szalay megbízó levele egyedül Thököly aláírásával volt ellátva,[1] fölkeltette az udvar érdeklődését az ifjú vezér szándékai és helyzete iránt. Óhajtották az udvari körök, hogy Szalay távozása után a fölkelők részéről Thököly küldetnék Bécsbe a béketárgyalások megindítása végett. Úgy gondolták, hogy vele igen símán folynának az alkudozások, mert atyai örökségének nagy részének visszaadása hatással volna magatartására. De az udvar nem ragaszkodott e kívánsághoz, mivel ismerte Thököly helyzetét és tudta, hogy nem jöhet Bécsbe.[2] Mégis bizonyos, hogy Thököly jól volt értesülve a császáriak hangulatáról, tudván azt, hogy atyai örökségére nézve kedvező válaszra számíthat, ha a béke ügyében némi buzgalmat fejt ki. Vegyük még e csábító reményhez azon tényt, hogy Thököly ez idő tájt már megkérte Zrínyi Ilona kezét. I. Rákóczi Ferencz özvegye nem válaszolt tagadólag, de nem akarván még saját és gyermekei sorsát a kurucz vezér szerencséjéhez kötni, egyelőre a béke megkötéséig és Thököly hazájába való visszatéréséig kívánta elhalasztani a házasságot.[3]

1 Giustiniani 1678 decz. 11-iki dispacciója említi ezt.

2 Az 1678 decz. 18-iki dispaccioban ezeket olvassuk: S'è mostrato desiderio, che fosse destinato il Tecle uno de loro Generali, come quello, ch'hà maggior interesse in questi aggiustamenti per la promessa, che si gli fa che restituerle trecento mille fiorini de beni confiscati, vivendo il Patre nel regno, ma l'età sua et il sospetto, che possono concepire gl' Ungheri, ch'anteponghi l'interesse particolare al loro, facevano dubitare, non acconsentirono con tanta facilità a spedirlo a questa corte, per un maneggio di tanta importanza; oltre che lo consideravan troppo attaccato al Principe di Trans. per darle un tale maneggio.

3 Horváth Mihály derítette ki Thököly egy 1079-iki leveléből, hogy a házasságigéret 1679 elején már megtörtént. (Zrínyi Ilona életrajza 1869. 20. l.) A le-

A békétől tehát sokat várhatott Thököly 1679 elején, ellenben a háború folytatásától, úgy látszott, hogy nagyon keveset. Újév táján a lengyel segédcsapatok lázongtak, sőt a hónapok óta ki nem fizetett zsold miatt Bohamot megöléssel fenyegették.* E zendülés elég világos előjele volt a kuruczokra nézve annyira fontos csapatok felbomlásának. Ha így mérlegeljük a háború és béke előnyeit Thököly szerencséjére nézve, valószinűnek fog tetszeni történetíróink azon feltevése, hogy Thököly a fegyverszünet alatt igen kívánta a békét s még katholikussá is akart lenni, hogy hamarább nőül vehesse Zrínyi Ilonát.**

Történeti hagyománynyal van itt dolgunk, melynek keletkezését kell ismernünk, hogy kivehessük belőle az igazságot.

Nem ismerjük Thököly azon követeléseit, melyeket ekkortájt talán közvetlenül az udvarral, vagy esetleg Leslievel közölt. De később formulázott kívánságaiból biztosan következtethetjük, hogy nem csupán jószágainak visszaadását kívánta, hanem a fenyegető erdélyi veszteségek pótlását is. Már e követelés lehetetlenné tette az egyezményt, mert az udvar ekkor még magyarországi jószágainak teljes visz-

vélből idézett szavak eléggé igazolják Horváth állítását, ellenben azon másik érve, hogy Thököly «már ekkor visszaküldötte volt Teleki Mihály menyecske leányának, özvegy Apafy Miklósnénak a jegygyűrűt, melyet vele az apa fortélyoskodása váltatott», semmit sem bizonyít, mivel Horváth nem tudhatta biztosan, hogy a jegygyűrű visszaküldése mikor történt. Révérendnak 1679 január 12-én Telekihez írt leveléből kivehető, hogy Apafy Miklós 1679 elején halt meg, már pedig a jegygyűrű visszaküldése nem történhetett rögtön a haláleset után. (Révérend levele a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban.)

* A bujdosók Apafyhoz Debreczen január 3. (Török-Magyarkori államokmánytár VI. 31. l.)

** Szalay V. 187. l. «úgy látszikkal» kíséri a Wagnerből átvett feltevést, vagyis nem igen kételkedett Thököly említett szándékában. Általában sok helyreigazításra szorúl mindaz, mit történetíróink az 1679-iki sopronyi értekezletről mondanak. Szalay Pál nem volt ily értekezleten, a fegyverszünet után közvetlenül a fölkelők részéről nem is küldettek követek az udvarhoz. Az értekezlet alkalmából említett adóleszállítás és közjogi engedmények az 1678-iki conferentián határoztattak el. És így valószinű, hogy a sopronyi értekezlet nem is történt meg, hanem az 1678-iki bécsi conferentiából és Szalay Pál bécsi küldetéséből combinálták ki azt történetíróink pontatlan források nyomán.

szaadására is nehezen határozta volna el magát. De még ha az udvar készséggel teljesíti is e kívánalmakat, Thököly még mindig többet követelt volna.

A bujdosók korának benyomásai határozták meg nagyravágyása irányát. Bethlen utódja, a Thököly család hagyományainak örököse, nem kaphatott örömmel az első kínálkozó alkalmon, hogy hűségre térjen dicsőség nélkül és a protestantismus jogainak cserbenhagyásával. És bár a politikai helyzet pillanatnyira elborult, nem kell hinnünk, hogy Thököly elcsüggedt volna. Még igen fiatal volt, pedig érettebb korában is a legnagyobb csapások után folyvást feléledtek reményei. De bár alapjában a török segítségtől várta minden reménye teljesítését, egy neme a korán kifejlett életbölcseségnek és a hagyományos politikai módszerek tudatos utánzása arra ösztönözték, hogy a nyugati szomszéddal is keresse az összeköttetést. Tudta, hogy Apafy haragját még akkor sem csillapítja le, ha Szalayt csak a fegyverszünet megkötésére hatalmazza fel. De magára vette a gyűlölséget, nem csupán a fegyverszünetre szorult hadak kedvéért, hanem azért is, mivel a saját előmenetelére és az ügy jövőjére nézve végzetes hibának tartotta volna az oly magatartást, mely őt a békíthetetlen vezér színében tűnteti föl. Nem akarta elzárni a Bécstől hozzá vezető útat. Úgy látszik, hogy akkor sokat is várt az udvar engedékenységétől. De midőn Debreczenbe érve megtudta, hogy Szalay kérelmére a Leslietől követelt három várat sem akarták a bujdosók birtokában hagyni, s hogy a templomok visszaadását is megtagadták, a «német csalárdságot» emlegette és nem is gondolt arra, hogy ily engedmények kedvéért szembe szálljon Apafy haragjával.* Még sem kerülhetett kí bizonyos ellenkezést Apafyval. A hadak jóvoltáért, de Bécsben szerzett jó hírének fentartása végett is azon volt

* Levelét Telekihez Leszes 1679 január 31. (Levelek 31. l.) Úgy hiszszük, hogy e levélben őszinte az udvar iránt érzett bizalmatlanság kifejezése.

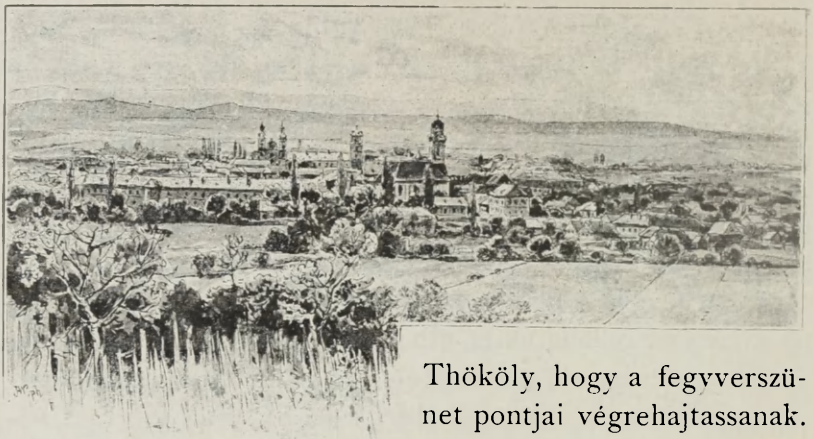

65. NAGYBÁNYA.

Thököly, hogy a fegyverszünet pontjai végrehajtassanak. Apafy ellenben megparancsolta a hadaknak, hogy együtt maradjanak Debreczen körül és ne merészeljenek a némettől átengedett szállásokra költözni. Thököly hiában fejtegette a bihari szállásolás nyomorúságát, Apafy nem engedett, mert attól tartott, hogy Beregből és Ungból a katonák át fognak szökdösni a császáriakhoz.*

Már ez ellenkezés is a béke őszinte hívének tűntette föl Thökölyt. Ehhez járult még Wesselényi Pál föllépése. A bujdosók választott generalisa Teleki előtt kénytelen volt meghátrálni, de Thökölynek nem akarta átengedni tisztét. Nem merte Thökölyt háborgatni szerencsés hadi útjában a bányavárosok felé, de a fegyverszűnet után reá nézve is megváltozott a helyzet. Nem mondhatni, hogy Wesselényi konok ellensége volt a békének, sőt úgy hiszszük, hogy pártolta volna a fegyverszűnetet, ha véletlenül Thököly ellenzi azt. De most használára akarta fordítani az erdélyi udvar elégületlenségét Thökölyvel, elhagyta Hadadot és a bujdosók hozzá szító részével Nagybányára tört, megszegvén a fegyverszünetet.

* A bujdosók idézett levelét január 3-áról a Török-Magyarkori Államokmánytárban, továbbá a bujdosók január 13-iki levelét (Bujdosók Levéltára 91. l.) és Thököly Imre leveleit Telekihez decz. 11 és 16-áról (Levelek 29, 30. l.)

Ekkor hirdették mindenütt, hogy Thököly nagyon szeretne békét kötni, de Wesselényi és Apafy miatt nem teheti.

Németországi lapok is hirdették ezt azon hozzátétellel, hogy Thököly Zrínyi Ilona kedvéért kívánja a békét.[1] Későbbi toldás lehet az, hogy Thököly ekkor katholikussá akart lenni, csakhogy az udvart megnyerje házassági terve részére. Mi kétkedünk abban, hogy Szalay Pál általában alkudozott volna az udvarral a házasság ügyében, de annyi bizonyos, hogy Thököly katholizáló szándékairól nem értesítette a bécsieket. Nem is értesíthette, Thököly nem ragaszkodott kétségbeesett makacssággal a házassági terv rögtöni kiviteléhez; nyugodtan halasztotta azt jobb időkre, midőn az udvarral szemben kedvezőbb helyzetben lévén, eloszlathatja Rákócziné aggályait jövőjük bizonytalansága iránt.[2] Most is jó részt Zrínyi Ilona kedvéért mutatta magát békülékenynek és Leslievel jó ideig folytatta a barátságos érintkezést a békülés komoly szándéka nélkül. De kivált Wesselényi kitörése óta igen kényelmetlenné vált helyzete. Teleki Wesselényi támogatása által seregétől akarta megfosztani Thökölyt, hogy meghiusítsa alkudozásait a császáriakkal.[3] Thököly jól tudta, hogy Teleki nélkül nem bol-

1 L. Gyürky Pál levelét gr. Forgách Ádámhoz Kassa 1679. január 2. (Forgách Levéltár N. Múz.) és Relationis Historicæ Autumnalis continuatio 1679, 11. l. Thököly békét akar — beszéli e hirlap — absonderlich weil er mit des Fürsten in Siebenbürgen Fräulein Tochter in Heuraths Tractaten stehe und deswegen den Vergleich stark treibe in Hoffnung, da durch seine confiscirte Guther wieder in Possess zu bekommen: Der Wesselini aber wäre gesonnen zu Erhaltung ihrer Libertät und Lands-Freiheit den Krieg fortzusetzen. A Das Verwirrte Königreich Hungarn czímű munka többnyire az idézett frankfurtí Relatiók híreiből van összeszerkesztve.

2 Thököly levele Zrínyi Ilonához Kálló jun. 16. és Zrínyi Ilona válasza. Munkács, julius 2. (Lymbus O. L.) E levelekben mind a ketten a megkötendő békére és Thököly hazájába való visszatérésére hivatkoznak oly szavakban, melyekből kivehető, hogy miért oly fontos reájok nézve «a békességes idő» visszatérése.

3 Gyürky Pál írja Forgács Ádámnak Kassán 1679, január 16-án: «Teleki felől pedig s Wesselényi Pál felől azt értem, hogy sokakat magok mellé attrahálván, ez elkezdett úton csak érteni sem akarják a békességet, sőt Thököly Imre uramra valóban neheztelnek». (Forgách lvtár.)

66 TI ÖKÖLY IMRE ARCZKÉPE.

dogúlhat versenytársa ellenében, és most szükségesnek látta visszahódítani Teleki és Apafy kegyét. Engedve Apafy parancsának, január közepe táján Erdélybe utazott, de elutazása előtt udvariasan értesítette Lesliet, hogy miért volt kénytelen eltávozni Debreczenből, s hogy kit jelölt ki helyettesének.*

Valószínűen együtt utazott vele Erdélybe gróf Zrínyi János Antal is. Zrínyi Péter fia az udvar felügyelete alatt nevelkedvén, a császári hadseregben vállalt szolgálatot. Hűséggel és

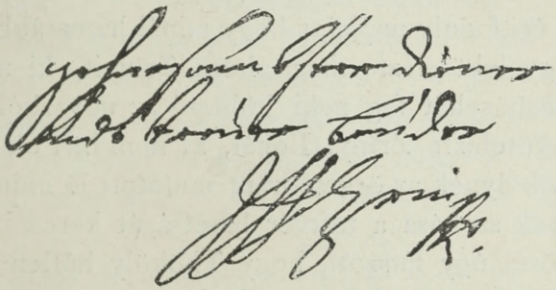

67. ZRÍNYI JÁNOS ALÁIRÁSA.

vitézséggel akarta kinyerni az udvar tetszését, hogy rangban előbbre haladjon, s hogy az atyai örökséget visszaszerezze. Kevés sikere volt igyekezetének. Magas, szőkehajú, kerekarczú ifjú volt, kinek szép vonásain némi komorság volt észrevehető.** 1678 nyarán nénje látogatására Magyarországba érkezett. Midőn a kuruczok a bányavárosok felől visszavonúltak, valószínűen nénjének egyik fenyegetett várából értékes holmikat akart vitetni biztosabb helyre. Leslietől fede-

* Kriegsregistratur 1679: Von Leslie vom 23. Januar 1679 schliesst bei ein Schreiben von Grf. Tökeli, dass er von Abaffy in Siebenbürgen citirt worden, der anhero geschickte Gesandte Ladislaus (Vajdát érti) werde erscheinen, wollte in seiner Abwesenheit den Paul Ubris bestellen, welcher inzwischen mit ihme Leslie die Vorfallenheit des Armistitii behandeln werde.

** S. C. levele Zrínyi Ilonához 1678, junius 20, Ungvár (O. L. Lymbus). A levél az akkor Erdélybe vetődött ál Zrínyiről szól, kinek külseje állítólag hasonlított a valódi Zrinyiéhez. Giustiniani 1680 május 8-iki dispacciója mondja róla: «di bellissimo aspetto, má che ritiene nel volto qualche cosa di funesto.

zetet kért, de a tábornok a vállalat kis ideig való elhalasztását tanácsolta, mivel nem bírt elegendő fedezetet adni. Zrínyi szégyelte volna az elhalasztást. Mint rendesen a császári tisztek, ő is csőcseléknek, disznópásztoroknak nevezte a kuruczokat és nem akart félelmet mutatni ily haddal szemben. Útközben azonban körűlvette egy ötszáz főnyi kuruczcsapat, mely legyőzvén a jóval gyengébb kíséretet, felprédálta a Zrínyire bízott kincseket és őt magát fogolylyá tette.* Thököly kivétette Zrínyit durva őrzői kezéből, magához hozatta és mindent elkövetett, hogy minél vígabban múljanak el az úri fogoly napjai, s hogy minél hamarább haza térhessen. Így lekötelezte maga iránt Zrínyit, ki megígérte, hogy tudósításokat fog neki küldeni az udvarból, de még inkább lekötelezte Zrínyi Ilonát, ki nem bírt eléggé hálálkodni Thökölynek az öcscse iránt mutatott jó indulatáért.** Szerelmesek szokása a testvér barátságát keresni, de 1679 júliusa körűl úgy látszott, hogy Thököly hűtlen lesz Zrínyi Ilonához és hogy egy másik házasság tervével foglalkozik. 1679 elején ugyanis Teleki Mihály veje meghalt és a tanácsúr Thökölyt szemelte ki özvegygyé lett leánya második férjének.

Thököly vagyona és grófi rangja emelte volna a Teleki ház fényét, de különösen az imént elmúlt év tapasztalatai tették e házasságot kívánatossá Telekire nézve. Wesselényi Pált régóta nem szerette és 1678-ban Thökölyben is csalódott, kitől mégis több erdélyi hazafiságot várt volna. Teleki azért e házasság által a saját és Apafy sze-

* A fentebbiekre nézve l. Horváth Mihály «Zrínyi Ilona életrajza» 26. l. jegyzet, Ukmár György 1678, november 10-iki és Kenecsey Ferencz, decz. 10-iki leveleit Gr. Forgách Ádámhoz, (Forgách levéltár), végűl Leslie levelét Zrínyi Ilonához, Kassa, 1678, decz. 16. (O. L. Lymbus).

** L. Thököly és Zrínyi Ilona imént idézett leveleit és a «Prothocollum ueber das bei Ihr. Excell. (Titl.) Herrn Hofkanzler gehaltene Examen des Grafen Zrini, in Prag den 20. Mai; Ao. 1680, 7ma antemeridiana usque ad nonam» című iratot, melyet a bécsi állami levéltár eredetije után Csuday Jenő közölt a «Zrínyiek a magyar történelemben. 1566—1704. Szombathely 1884» czímű munkájának függelékében.

rencséjéhez akarta kötni Thököly érdekeit, hogy így annál könnyebben érje el czéljait a bujdosók segélyével. Thökölynek nem tetszett a házassági terv, mert ő is az erdélyi arisztokratia szokásos megvetésével tekintett Teleki származására, de úgy viselte magát, mintha valóban nőül akarná venni Teleki Annát és talán csak a gyászév leteltére látszott várakozni, mert kivált 1679 júliusa körül nagy szüksége volt Teleki jó indulatára.*

Már ez év elején magokhoz ragadták az erdélyiek a bujdosók hadi és diplomatiai ügyeinek vezetését. Nem akarták megengedni, hogy Thököly szedje le harczi munkájának gyümölcseit, de ők nem átallották felhasználni az általa teremtett helyzetet az alkudozások megindítására. Vajda Lászlónak, az erdélyi követnek bécsi útjait, Apafynak az

* Deák Farkas a Thököly Imre leveleihez írt előszó X. lapján azt állítja, hogy Thököly és Teleki Anna eljegyzésének története, mint azt Bethlen és Cserei nyomán történetíróink elbeszélik, teljesen valótlan. «Az ünnepélyes megkérésnek, eljegyzésnek és gyürű-visszaküldésnek legkisebb nyomára sem lehet akadni.» mondja Deák Farkas. Szerinte az egész mende-mondát Teleki ellenségei költötték s csupán annyi valóság lehet abban, hogy Thököly igen élénken udvarolt a szép, fiatal özvegynek. Igaza van Deák Farkasnak, midőn helyteleníti történetíróink eljárását, kik egyszerüen átveszik Bethlen elbeszélését és így az eljegyzés felbomlását tüntetik fel a Teleki és Thököly viszálya egyedüli okának. De másrészt annak alapján, hogy az eljegyzés történetének nincsen nyoma Thököly naplójában és leveleiben, még nem szabad elvetnünk a hagyományt. A Bethlentől említett részletekre nem helyezünk súlyt, de azok a tények, hogy Teleki nőül akarta adni leányát Thökölynek, hogy Thököly hajlandónak mutatta magát a házasságra, s hogy végre még sem akarta nőül venni Teleki Annát, már magokban is igen valószinüek, de egészen kétségtelenek lesznek, ha Cserei és Bethlen előadását egybe vetjük más kortársak tudósításai val. A Révérendtól vagy Akákiától készített franczia jelentés, melyet Petrovics másolt le gyüjteménye IV. kötete számára, szintén kiemeli, hogy Thököly nem akarta elvenni Teleki leányát, s így nem engesztelte Teleki haragját. Szirmay András Dissertatio de motibus sui temporis czimű kéziratának (2549 F. l. N. Múzeum) 138. lapján olvasható: Thökölius . . . Telekii, cujus filiam simulate ambiebat. A 143. lapon Szirmay megjegyzi, hogy jobb lett volna, si Thökölius favorem Michaelis Teleki de Szék Transylvanorum Dictatoris ducta ejusdem filia pignoratus fuisset.» Végre a bécsi állami levéltár Turcicai közt az 1679 sept. 27 — 1680. jan. 28-ig történtekről szóló tudósításokban ezeket olvassuk: der Teleki suche seine Tochter dem Tekeli zu geben, der Unterschidt zwischen Ihnen wehre, dass der Tekeli von guetem Geschlecht, der Teleki aber geringes Herkommens seye. Mi a fentiekben Bethlen, Szirmay és a Turcica értesítése után indultunk, Apafy Miklós halála idejének és az 1679-iki helyzetnek tekintetbe vételével.

udvarral folytatott alkudozásait, szóval a hosszasan elhúzódó tárgyalásokat nem akarjuk itt részletesen elbeszélni. Csupán az alkudozó felek szempontjait akarjuk ismertetni.

Apafy és Teleki alapjában óhajtották a békét. Nem mellőzhetjük hallgatással, hogy apróbb előnyöket is vártak a szabályos állapotok visszatérésétől.

A szathmári őrség kirohanásai a Szilágyságba és Kővár vidékére, a mármarosi só kivitelének megnehezítése, a debreczeniek károsítása a zavargások alatt Apafyra nézve nem voltak oly közönbös bajok, hogy azoknak orvoslásáért ne fáradott volna.[1] A protestans fejedelem kötelességeit is átérezte, de bizonyára megengedte volna Thökölynek is az alkudozást, ha pusztán a protestansok jogait akarta volna biztosítani. Apafy azonban területe növelését is óhajtotta és szerette volna óhaját valósítani még most, mielőtt a török segítség Magyarországba érkezik, mert félt e segítség utóbajaitól.[2] Az udvar gyanakodva fogadta Apafy közvetitő ajánlatát, mert tudta hogy a fejedelem a porta engedélye nélkül nem alkudozhatik, s hogy ez engedély árát a császárnak kellene megadnia.[3] Pedig a nymvegeni béke után az udvar erősebbnek érezte magát Magyarországgal szemben. Ha Szalay a bujdosók teljhatalmával ellátva visszatér is esetleg Bécsbe, itt újra csak a bécsi conferentia határozatait közölték volna vele és Apafyval szemben az udvar ez állásponthoz még inkább ragaszkodott. Így nem is kerültek sorra a tulajdonképeni tárgyalások, hanem hónapok teltek el előzetes kérdések vitatásával.

A bujdosók főbbjei szerették volna a döntést siet-

1 Instructio pro generoso Ladislao Vajda . . . 1679, apr. 17. (Bujdosók levéltára, 185. l.)

2 Relatio Celsissimo Principe Transilvaniae reducis Ablegati 1679, Junii 19. Interim mallet et svaderet — írja a jelentés szerzője — Sua Celsitudo Principalis ut per Tractam finiretur negotium, ne omnes incideremus in manus Turcarum. (Lymbus O. 132. O. L.)

3 Az 1679 május 28-iki dispaccio beszéli a Bécsbe érkezett erdélyi követről, hogy s'e fatto partire immediamente havendovi non voluto alcun negotio con esso, mivel tudták, hogy a török részéről jön — mondja Giustiniani.

tetni. Nem kívánták ugyan minden áron a békét, de elégületlenek voltak Erdélylyel, a törökkel, a lengyellel, a francziával és bár a moszkvai czár követküldése a portára felujította reményeiket, a hosszas és eredménytelen küzdés miatt mégis oly nyugtalanságot s részben oly kimerültséget éreztek, hogy engedtek volna régi követeléseikből, ha az udvarral önállóan alkudozhatnak, sőt így is néhányan igénybe akarták venni az 1678-ban kihirdetett amnestia jótéteményeit.[1]

Az utóbbiak közé tartoztak Szalay Pál és Klobusiczky Pál. Veszedelmes példájoktól, vagy épen izgatásaiktól annyira félt Apafy, hogy elzáratta őket. Nem Teleki indítványozta elfogatásukat, de midőn észrevette, hogy az udvar nem Erdélylyel akarja megkötni a békét s hogy egyenként szeretné hűségre téríteni a fölkelőket, a foglyok kibocsátását határozottan ellenezte.[2]

Thököly Erdélybe érkezése óta szabadúlni akart a gyanútól, mintha Szalay Pál mindenben az ő megbízása szerint járt volna el. «Kiki az maga hadáról dézmáljon» írta Telekinek, midőn bécsi követe ellen föllobbant Apafy haragja.[3] De később nyugtalanítá híveinek sorsa. Jól tudta, hogy nehezen nyílik a fogarasi börtön zárja és kérte Telekit,

1 A föntiekre nézve Relatio Celsissimo Principe Transilvaniæ reducis Ablegati id. h. «Pacem porro et Rebelles omnes — mondja a Relatio — et ipse Princeps anhelant, sæpe dicendo utinam jam tandem fieret pax». Később azt mondja, hogy Rebellium maxima spes est, quod Poloni non conveniunt cum Moscovitis, in armis assumendis contra Turcas, imo pro certo affirmant Moscovitam Ablegatum esse in Porta Ottomanica pro concludenda pace. Szalay Pál 1678-ban folyamodott eperjesi háza és az ahhoz tartozó telkek visszaadásáért, mint a követségére vonatkozó iratokból látszik (id. h.).

2 Teleki levele Apafyhoz Szent Péter junius 30. (Tunyogi Gyűjtemény). Itt fejtegeti, hogy miért «vontatja az német az tractára való alkalmatosságot»; — «hogy az magyarokat per partes vihesse vissza» — mondja egyebek közt Teleki. Majd kiemeli, hogy «Szalai Pál és Klobusiczky megfogatásoknak első gondolója, javalója nem voltam». «De» — így folytatja később — «már ebben lévén dolguk, elbocsátásukat semmiképen nem javallom». Az elfogatások aprilisben történhettek, mivel Giustiniani először az april 30-iki dispacczióban említi azokat. Hoffmann, Leopold követe a portán, azt hitte, hogy Apafy Thökölyt fogatta el. (Junius 7-iki jelentés Turcica.)

3 Levelek 31. l.

hogy «tegyen jót vélek, mert ide vesznek».* Nem koczkáztatott semmit, midőn e kéréssel Telekihez fordult; őt már ekkor kevésbé terhelte az erdélyiek gyanúja s kivált Telekinél rendben volt minden dolga. Ez oldalról biztosítva lévén, nyugodtabban utazott a bujdosók julius huszadika körül tartott krasznai gyűlésére, melyben Erdély részéről Teleki Mihály és Rhédey Ferencz is részt vettek. A gyülésnek legfontosabb eredménye az volt, hogy Apafy

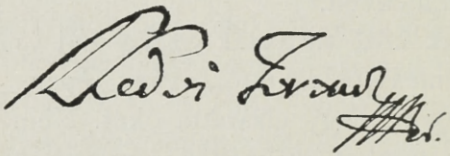

68. RHÉDEY FERENCZ ALÁIRÁSA.

részéről Thököly Imre küldetett a bujdosók közé «főgeneralis képének».**

De rögtön a krasznai gyűlés után «az jó Pál uram» mint Thököly nevezte Wesselényit, csorbítani igyekezett Thököly új méltóságát. A nagybányai kaland után Wesselényit a megindított béketárgyalások miatt visszahívták Erdélybe és Teleki Ispán Ferenczre bízta a Biharban szállásolt hadakra való gondviselést. Ispánnal könnyen bántak a váradi törökök, a katonák sokat szenvedtek s különösen a mezei hadakhoz tartozók, mert a végbelieknek aránylag biztosabb szállásaik voltak és ügyesebb hadnagyok vezetése alatt könnyebben is tudtak zsákmányt szerezni magoknak. Jelentékenyen megfogytak a mezei hadak egy idő óta; a labancz, a török s a jobbágyság egyaránt öldöste a kisebb csapatokban lézengőket. Ép a krasznai gyűlés kezdete táján újra kiszorította őket a török szállásaikból. «Nem volna oly szív, ki meg nem esnék s nem szomorkodnék rajtunk» — így panaszkodtak — «felesé-

* U. o. 39. l.

** A krasznai gyűlésre nézve l. Levelek 36., 39. ll. és Bujdosók Levéltára 99., 189. és 190. ll.

günket, apró gyermekinket, a kinek vagyon, lóháton hordozzuk kevés portékáinkkal együtt». Vezért kívántak, ki anyagilag támogatná őket, kinek a váradi török előtt nagyobb tekintélye volna s ki erélyes kézzel rendezné ügyeiket. Nem voltak megelégedve a krasznai gyűlés határozatával. Úgy látszik, hogy a vezér, kit ők kívántak, maga is ajánlkozott a hozzájuk menetelre. Elég az, hogy julius 28-án, a mezei hadaktól küldött lovasok Zsibóról a margitai táborba kísérték Wesselényi Pált, ki Apafyval el akarta hitetni, hogy «kedve és akarata ellen» vitték Margitára vezérnek. A mezei hadakon kívül a végbeliek közül a kállaiak, továbbá az Abauj és Zemplén vármegyék zászlói alatt levő nemesség is Wesselényi körül csoportosúltak. Wesselényi hívei nem merték egyenesen visszautasítani az új főgenerális «képét». De nem szerették volna magokat közvetlenül Thököly alá rendelni, hanem azt akarták, hogy Wesselényi hatáskörének önállóságát ne érintse Thököly hivatala. Bár egyelőre színleg elismerték a krasznai választást, mégis jól látta Thököly, hogy kívánságaikat teljesítve, tulajdonkép csak a végbeliek egy részének generálisává lesz. Az 1677-ki hadjárat alatt megelégedett e méltósággal, de azóta változtak a viszonyok.

Nem csupán Thökölyt sértette Wesselényi váratlan kivonúlása. A nagybányai kalandot elnézte Apafy Wesselényinek, de most megtorlásra gondolt, arra hivatkozván, hogy Wesselényi erdélyi úr s mivel engedély nélkül távozott az országból, megszegte az erdélyi törvényt. Apafy arra gondolt, hogy Hadadba országos őrséget vitet s hogy Wesselényit katonai erővel fékezi meg. Úgy látszik, hogy eleintén Thököly is helyeselte az erőszakos rendszabályokat. De Wesselényi Margitától Kőrös-Ladányig húzódott s attól tartottak Erdélyben, hogy átkelve a Tiszán, a császári kegyelmet fogja kérni, ha családját és vagyonát az erdélyiek nem kímelik. A legiobb esetben is véres

összeütközéstől lehetett félni. Azért valószínűen a Teleki tanácsára meghagyta Apafy Thökölynek, hogy óvakodjék az erőszaktól, vesztegesse inkább Wesselényi híveit s általában igyekezzék szép szerével boldogúlni. A feladat nehéz volt, mert Wesselényi számíthatott seregének hűségére.

E ragaszkodásnak jó részt személyes okai voltak. Wesselényi régóta táborozott a hadakkal, «jó lélekkel csak meg kell vallanunk — mondották ezek — «hogy mi velünk sokat szenvedett, nyomorgott ő nagysága, s minket sok búsulásával s költségével tartogatott, oltalmazott». Úgy látszik, hogy mindig igen kiméletesen bánt velök a szükséges fegyelem ártalmára is, mivel kezdettől fogva féltenie kellett hatalmát idegen befolyástól. Végre a hadak felfogása szerint Wesselényit a hosszas tapasztalás különösen képesítette arra, hogy a váradi törökkel szemben védelmezze őket. Ellenben Thökölyt nem régóta ismerték és nem bírták megkedvelni. Thököly szoros fegyelmet tartott, igen szeretetreméltó tudott lenni az ügyes és szükséges tisztek iránt, kivált ha még nem voltak teljesen megnyerve részére, de ha nem használt a szép szó, ha büszkesége sértődött, nehéz volt haragját elviselni. A huszonkét éves vezér szertelen önérzete különösen az élemedett és saját tapasztaltságokat sokra becsülő tisztek és nemesek köreiben keltett visszatetszést. Általában még nem bíztak eléggé ügyességében s mivel lutheranus volt, szándékai tisztaságában sem.

De nem csupán a személyek ügye választotta el Wesselényi és Thököly táborát. Thököly Erdély nevében követelte a fővezérséget s így neki is jutott rész a gyülöletből, melyet a bujdosók éreztek ekkor az erdélyi politika vezetői ellen. Apafy nem segíti a bujdosókat és mások segítségét sem bírja nekik megszerezni, nem akar szállást adni nekik Erdélyben és a bihari szállásokat sem tudja biztosítani számokra, nem bír részökre kedvezményeket

kivívni az udvarral megindított alkudozás útján és még sem akarja megengedni, hogy a bujdosók magok alkudozzanak, sőt börtönözteti azokat, kik arra törekednek. Tulajdonkép mit akar velünk Apafy? — kérdezgették a mezei hadak és a nemesség, kik leginkább felfogták a méltatlanságot, vagy leginkább sínylették annak következményeit. Apafyék «az mi vérünkkel kereskednek», mondogatták Wesselényi táborában. Jól tudták, hogy Wesselényi is kénytelen lesz alkalmazkodni Erdélyhez, de mégis ragaszkodtak régi vezérökhöz, kit az erdélyi udvar gyanúja a csatári gyűléstől fogva szakadatlanúl s Béldi futása óta még élénkebben üldözött.

Thököly augusztus 20-án a végbeliek élén Berettyó-Újfalu körűl a bocsi mezőn találkozott Wesselényi Pál táborával. A krasznai gyűlés határozata értelmében engedelmességre intvén a hadakat, fölhívta Wesselényit, hogy kövesse őt Túrra. Thököly arra számított, hogy Túron könnyebben gyarapíthatja seregét a Tiszán túl barangoló és hozzá szító hadakkal, ellenben Wesselényi a költözés közben hadainak oszlása által gyengülni fog. De a mezei hadak és a nemesség nem akartak Túrra menni. Sejtették, hogy mire czéloz Thököly; nem akarták elhagyni Wesselényit s különben is attól tartván, hogy Thököly át fogja vezetni őket a Tiszán az ellenség földére, előbb szállásokat követeltek, mert nem szerettek volna kalandokra indulni, míg otthonjuk nem volt biztosítva. Thökölyt az ellenkezés kihozta sodrából, rútul fenyegette és szidalmazta Wesselényi híveit. Ezek most kereken megtagadták az engedelmességet. «Lelkünkre behatott fájdalmunkat» — írták Apafynak — «vegye kegyelmes füleiben s ne terheljen tovább bennünket Thököly uram személyével, sem fizetett szolgái, sem annál inkább jobbágyi nem lévén, törvénytelen, erőszakos generalist szabadságunk ellen, valahová tészen Nagyságod ben-

nünket, Isten minket úgy segéljen, be nem veszünk s nem agnoscálunk.» Thököly türtőztette magát.

Kezében volt Apafy titkos parancsa, mely felhatalmazta, hogy fogassa el erőszakkal Wesselényit, ha a mezei hadak önkényt nem akarnák Erdélybe küldeni. Várt a jó alkalomra, hogy a parancsot vérontás nélkül teljesíthesse. Átköltözött Túrra s ott megerősödvén, september 4-én fölverte Wesselényi kismarjai táborát s a menekülő vezért néhány főbb hívével elfogatta. Erdélybe akarta kísértetni a foglyokat, de Toti körül kiszabadították őket Wesselényi emberei. Most újra kezdődött az üldözés, Thököly még kétszer volt szemben Wesselényivel, de el nem foghatta s midőn ellenfele hadának nagy részét már az elpártolásra csábította, magának Wesselényinek elfogatására nem nagy súlyt helyezett. Végre Wesselényi a körülötte maradt gyalogsággal a Rézaljára menekült s ott a hegyes vidéken jó kalauzok vezetése alatt lappangván, egy ideig biztosságban volt, mert most senkinek sem volt kedve őt odáig követni. De ő maga megunta a bujdoklást, Erdélybe nem akart menni, azonban Thökölyhez folyamodott, hogy vegye maga mellé, hisz ő ezentúl jó egyetértésben kíván vele élni. Thököly örült, hogy a Wesselényi kísérőivel is erősítheti hadát és az előtte magát megalázó Wesselényi ellen többé nem volt kifogása.*

Csak most fordíthatá teljes figyelmét a katonai helyzet fejleményeire. Boham csapatai még az év elején feloszolván, Tornát, Divényt és Szalánczot visszahódították a császáriak s a kuruczok hadviselése újra a kisebb és össze nem függő kalandok sorozatává lett. Ki kell emelnünk ezek közül Józsának áprilisban történt selmeczbányai vál-

* A fentiekre nézve l. Bujdosók Levéltára 97—110. l. 270—274. l., Török-Magyarkori Államokmánytár VI. 64., 69. l. és Levelek 40—82. l., 84., 86., 182., 191—196. s 280. ll. A 182. lapon CL. sz. alatt közölt levél évnélkülinek van jelölve, de világos, hogy 1679 septemberében iratott Ugyancsak 1679 septemberében iratott a 280. lapon XLV. sz. alatt közölt és évnélkülinek jelölt levél

lalatát. Az a tény, hogy Thököly múlt évi példáját kisebb csapatok is merik ismételni, a császáriak közt oly nyugtalanságot keltett, mely fontos tényezőjévé lett a következő hónapok történetének. Józsa föl nem prédálhatta volna a gazdag arany és ezüstbányái miatt legjelentékenyebb bányavárost, ha Strassoldo könnyelműségből nem gyengíti Selmeczbánya őrségét. Leopold azért meghagyta Leslienek, hogy mostanában a bányavárosok védelmét tekintse legfőbb feladatának.[1] De Józsa nem a magyar ügy jóvoltáért félemlítette meg a császáriakat. A hajdani plébános még az egyházat is kifosztotta és az elrablott egyházi kincseket kiváltás végett felajánlotta a selmeczieknek.[2] A rablófőnök nemsokára megunta a kuruczokat és a császáriak zsoldjára tért vissza.

E menekülés is mutatta, hogy a fölkelés hajója ingadozik. Thököly ekkortájt Petneházy Dávid megbízhatóságában is kételkedett és visszaszerzendő jószágaiból egy falut ígért a kuruczvezérnek, vagy utódainak, hogy «annál készebb szívvel kövesse kötelességét».[3] De mindenkinek nem ígérhetett falvakat; sikereket akart kivívni, hogy kitartásra bátorítsa a csüggedőket, s hogy a fölkelés hanyatló tekintélyét emelje. Bámulatos erélylyel összegyűjtvén a szétszórt csapatokat, octoberben fölgyújtatta Putnokot.[4] Onnan Jászberényre térve, november elsején meghallotta, hogy La Borde, a sárospataki parancsnok, a tokaji

1 Referat über die Gefahr sowohl der hung. Rebellen, als Türken Einfall in die hung. Bergstätten 26. Maji 1679 (bécsi kamarai levéltár). Selmeczről mondja a Referat: auch an sich selbsten vor allen andern Bergstätten, umb der reichsten Gold und Silberbergwerk höchst importirlichen . . .; a császári parancsra nézve Extract kais. Schreibens an Gf. von Leslie Laxenburg 2. Juni 1679. (U. o.)

2 A Referat mellékletei közt Józsa levele a selmeczekhez.

3 Október 8-án kelt kötelezvénye mint melléklet Petneházy Zsigmondnak II. Rákóczy Ferencz elé terjesztett folyamodványához. (O. L. Lymbus 1679.) V. ö. Levelek 185. lapján Thököly évnélkülinek jelölt levelét, mely 1679 juliusában íratott. Thököly itt azt írja, hogy Józsa Petneházyval egyetért s bár még akkor nem volt bizonyos Józsa újabb hűtlensége, ennek kétségtelen labanczsága után Thököly szükségesnek tartotta Petneházy lekötelezését.

4 Levelek 83. l.

szüretre készül. Rögtön útnak indult vagy kétezer végbelivel, éjjel sem pihenve a legnagyobb gyorsasággal költözött nagy patakokon és a kiáradt Sajón át. Három katonája a vízbe fuladt, de ez csekélység volt azon előnyhöz képest, hogy már november 3-án virradta előtt a

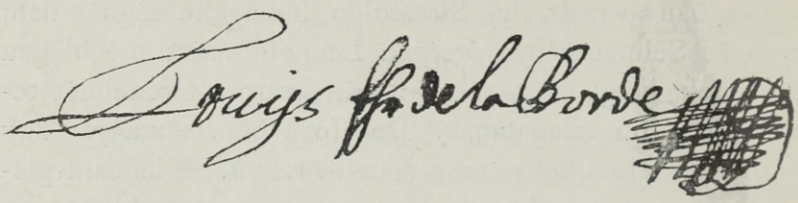

69. DE LA BORDE ALÁIRÁSA.

Szikszó melletti Újfalu nevű szőlőhegyek felett lesbe állíthatta seregét. Itt tudta meg, hogy La Borde a Hernád partján táborozik Dobszánál nagyobb számú sereggel, mint ő Jászberényben gondolta. Thököly kiküldötte Harsányit, Szűcs Jánost és Petneházyt négyszáz lovassal a Hernád felé, hogy ütközzenek össze La Borde zsákmányosaival és «lesre hozzák ki a németeket». La Borde Gerstorf alezredest százötven lovassal Aszalóra küldötte, élelemszerzés és az út kikémlelése végett. Harsányiék megtámadták Gerstorfot, ki a temetőbe szorúlt s onnan védte magát. Az aszalói tüzelés a dobszai táborba hallatszott. La Borde ép oly kevéssé volt értesülve az ellenség számáról és tartózkodása helyéről, mint annak idején Schmidt vagy Leslie. Majdnem ezer főnyi csapatot küldött Gerstorf segítségére s a segítséghez csatlakozott néhány főrangú úrfi, kik a szüreti mulatságra készültek La Bordedal s most részt akartak venni a biztosnak hitt diadalban. Az Aszalónál harczoló kuruczok észrevevén a segítség közeledését, hátrálni kezdtek Szikszó felé. A «császáriak neki ízeledtek az űzésnek», mert azt hitték, hogy a Sajóba szoríthatják Harsányiékat. Midőn az üldözők már a szőlők mellett elvonúltak, Thököly «sebes nyargalvást» lemenvén a hegyről,

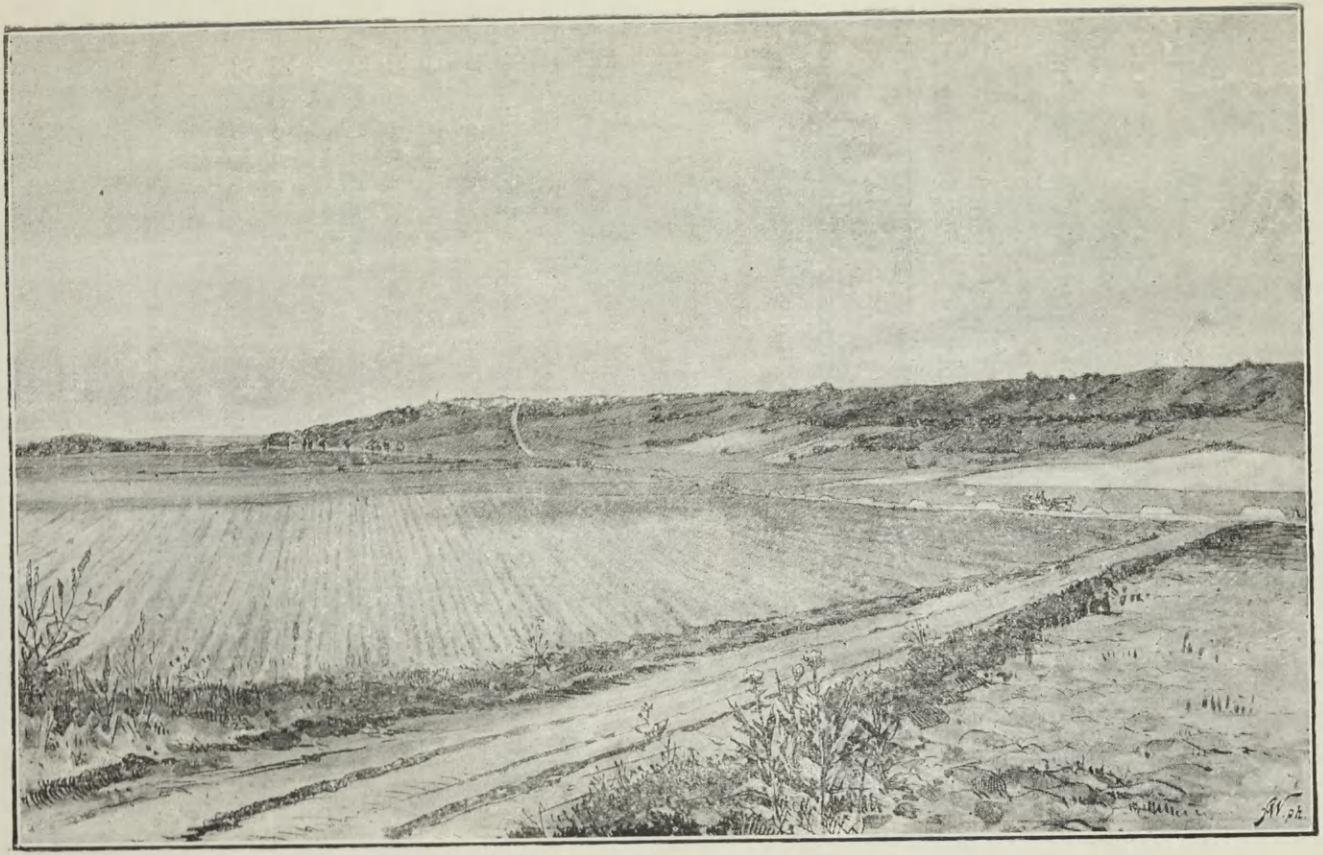

70. SZIKSZÓ-UJFALUSI CSATATÉR.

űzőbe vette a császáriakat. Most Harsányiék is visszafordúltak, a körűlfogottak megzavarodtak és rendetlen futással a Hernád felé menekűltek. A császáriak közűl csak kevesen mehettek át a folyón, számos főtiszt fogságba kerűlt, ellenben a győzők vesztesége aránylag csekély volt.[1]

A kemény téli idő sem lankasztotta Thököly serénységét. Deczember elején Nógrádban nyugtalanította Strassoldót és elhitette vele, hogy Selmeczbányára akar törni.[2]

Ezzel bevégezte az 1679-iki hadjáratot, mert hadainak nyugalomra volt szüksége, különben is tudta, hogy a kívánt hatás el van érve s hogy most már ki tudná vinni a császáriaknál a fegyverszünetet épen úgy, mint 1678-ban.[3] De az volt a kérdés, hogy a «főgeneralis képének» meg van-e engedve az, mi Teleki czímnélküli helyettesének tiltva volt.

III.

Thököly kezdettől fogva nem volt hajlandó a krasznai mandatumból reá háramló kötelezettséget teljesíteni. Bár 1679 juniusában «lelke idvessége» és erdélyi jószágai elveszése alatt kötelezte magát arra, hogy Apafyhoz «igaz és hív» lesz, s hogy Telekivel, mint «előtte járójával tökéletes correspondentiát tart»,[4] nem sokáig mutatta magát Apafy igaz hívének és Teleki alárendeltjének. Míg Wesselényi Pált teljesen meg nem alázta, addig tüntetően kiemelte erdélyi hazafiságát és élénk színekkel festette Wes-

1 Bujdosók Levéltára 275. l. és Levelek 87. l.; a számadatokra nézve a Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1679. 16. l. V, ö. Babocsay 67. l., ki igen megbízható leírását adja az ütközetnek. A Toldy Ferencz-től kiadott leírás az Új Magyar Muzeum 1860. I. 45. l. már nem mindenben megbízható, még az ütközet évszámát is hibásan adja, de azért nem egészen hasznavehetetlen.

2 Levelek 91. s 93. l.

3 Levelek 92. l.

4 A reversalis Szabó Károly-nál id h. 357. l.

selényi híveinek Apafy ellen érzett gyülöletét. Így elzárta Wesselényit Erdélytől s mintegy két tűz közé szorította. Midőn már ártalmatlanná tette ellenfelét, épen nem gátolta, sőt bizonyára elősegítette az egyesült végbeli és mezei hadak 1679 october 12-diki miskolczi gyűlésének létrejöttét.

E gyűlésből a még nem rég szemben álló hadak egyetértve kérték Apafyt, hogy segítse őket minél hamarább vagy fegyverrel, vagy a békealkú útján, de ha nem segítheti őket, legalább ne tartóztassa tovább dolgaikat és engedje meg, hogy ők magok foghassanak «az tractához». Apafy zavarban volt, nem vallhatta meg őszintén, hogy nem igen akar áldozatokat hozni s alig képes bármit is tenni a bujdosó hadak jóvoltáért. Mentségeket keresett és mivel részben hitte is, hogy leginkább Wesselényi idegeníti el tőle a hadakat, azt izente a magyar táborba, hogy Wesselényit, mint egyik legnagyobb akadályát a magyar ügy előmenetelének, szolgáltassák ki Erdélynek. De Thököly nem akarta elidegeníteni magától Wesselényi híveit az Apafy kedvéért és Gyulafy László, az erdélyi követ, novemberben a hadak tagadó válaszával tért vissza urához.*

Apafy most maga köré gyűjtötte az Erdélyben élő bujdosó nemeseket, kik a hadakozásban nem igen vettek részt s kiket úgy látszik anyagi érdekek is fűztek az erdélyi udvarhoz. E nemesek deczember 2-án Gyulafehérvárt arra kötelezték magokat, hogy el nem pártolnak Apafytól és elvárakoznak mindaddig, míg Apafy és «az fényes porta segítsége jó végre hozza dolgaikat».** A fe-

* Bujdosók Levéltára 111—119. l. és Instructio pro Magnifico Ladislao Gyulaffi die 6. mensis oct. A. 1679. in Radnóth közli gróf Esterházy János (Új Magyar Muzeum 1860. II. 425. l.).

** E nyilatkozat igen érdekes, de aligha érdekességének köszöni, hogy eddig már háromszor közölte azt az akadémia történelmi bizottsága. Először közölte a Török-Magyarkori Államokmány-

jedelem bosszúságát némiképp enyhítette a nyilatkozat, de annak aláírói nem bírtak volna számbavehető pártot szervezni Apafy politikájának védelmére. Különben 1679 végén még számított az erdélyi udvar Thököly hűségére, de az új évnek első napjai megrendítették bizalmát.

A szikszói ütközet emelte Thököly vezéri hírnevét és a hadjárat befejezése után oly események történtek, melyek Thökölyre és a hadakra nézve egyaránt tűrhetetlenné tették a további függést Erdélytől. A végvárakban fellázadt a török katonaság előljárói ellen, a kuruczoknak adott szállások miatt. Wesselényi hadait elűzték a váradi törökök, a szolnokiak Thökölyt támadták meg és a Szikszónál kapott sebéből még ki nem gyógyult Petrőczy Miklóst Szolnoknál egy jancsár golyója újra megsebesíté. Apafy áthívta a hadakat a Tiszán, hogy Debreczen körül egy csoportban legyenek és íme a debreczeniek, Apafy alattvalói, szintén lövésekkel fogadták a kuruczokat ép úgy, mint a szolnoki törökök. Thökölynek sikerült megakadályozni a debreczeniek megfenyítését, de a hadaknak 1680 január 8-án tartott szoboszlói gyűlésén többé nem volt a mérséklet szószólója. A gyűlés Thököly Imrét kiáltotta ki a magyar hadak fővezérének. E határozat semmisíté meg végleg a csatári választást, mert Wesselényi Pál volt az első aláírója a szoboszlói választás okíratának.*

Thököly régebben óhajtotta a méltóságot, melyet a reá nézve oly kedvezően alakúlt helyzet felhasználásával most vívott ki az erdélyieket meglepő hirtelenséggel. A krasznai mandatumot ez által széjjel tépte s annyira bízott okosságában és szerencséjében, hogy nem habozott szembe szállni az Erdély részéről fenyegető veszélyekkel

tár VI. k. 77. lapján, másodszor a Thököly Imre leveleinek 290. lapján és harmadszor a Bujdosók Levéltára 119. lapján.

* Az okirat bécsi áll. levtár Hungarica. A többire nézve l. Thököly levelét Telekihez Túr 1680 január 3. és levelét Apafyhoz Szoboszló január 7. (Levelek 94. és 197. ll.).

a Szoboszlón szerzett dicsőség kedvéért. De a hadak, kiket inkább a legújabb események benyomásai ragadtak e határozatra, bizonyára nem fogták föl a megejtett választás teljes jelentőségét. A fölkelés sorsát Szoboszlón oly férfiúra bízták, ki el volt szánva küzdeni a befolyásért Telekivel bármely körülmények közt. És e küzdelem fejleményei mély hatással voltak a magyarság sorsára.

Egyelőre Thökölynek szállást és élelmet kellett szereznie választói számára. Mivel Biharban, Hevesben és Pestmegyében kényelmetlenné lett a tartózkodás a török urak kedvetlen vendéglátása miatt, Gömör felé húzódott, hogy egy ideig ott pihenjen «az ellenség akaratja ellen».* De az ellenség akaratja ellen bajos volt pihenni hosszabb ideig, Thököly tehát biztosított szállást akart szerezni hadainak a királyi területen, mint a bányavárosok elfoglalása idején.

Említettük, hogy akkor békülékenynek mutatta magát és talán nem pusztán a téli szállások kedvéért mindaddig, míg a Szalaynak adott válasz nem jutott tudomására. De azután inkább színlelte a békevágyat s általában tartózkodóan kellett viselnie magát Erdélytől függő helyzete miatt. Most szabadabban lépett föl, mert 1680 február vége előtt is, midőn Abdurrahman aga, a nagyvezir kapucsija, titkos megbízással küldetett hozzá, remélhette már, hogy mint a fölkelők fővezére, számíthat a porta támogatására Erdély ellenében.**

Ekkor ujra s élénkebben alkudozott az udvarral, meg nem elégedve a hivatalosan tőle és hozzá küldött követek közbenjárásával. 1680 elején ugyanis gróf Zrínyi János visszatérvén a prágai udvarba, Thököly megbízásából fölszólította Lesliet, hogy ösztönözze az udvart

* Apafyhoz írt levele Rozsnyó január 29. (Levelek 198. l.)

** Mehemet, egri basa, Thökölyhez Vég Eger vára 1680 február 26. és Abdurrahman aga ugyanahhoz ugyanakkor. (Bécsi áll. levéltár Hungarica.)

a béketárgyalások folytatására. A fölkelők kívánságai közűl, melyek ez alkalommal Zrínyi és Leslie közt szóba kerűltek, a legfontosabb az, hogy az ország fizessen évi adót a portának. Nem kell-e hinnünk, hogy Thököly nem remélhette e merész kívánság teljesítését s hogy csupán az ideiglenes kedvezmények végett áltatta az udvart alkudozásaival? De gondoljuk meg, hogy e kívánságban a vasvári béke óta keletkezett ellenzéki mozgalmak programmjának egyik sarkalatos pontja van kifejezve. Inkább akkor kellene Thökölytől megtagadnunk minden őszinteséget, ha e kívánságra súlyt nem helyezve, mégis elég messze menő föltételeket közölt volna a császáriakkal. Vegyük hozzá, hogy 1679 végén az udvar lankadt és erélytelen hadviselése nagy reményekre bátoríták Thökölyt, s a császáriak engedményeiből kivehetjük, hogy reményei nem voltak teljesen alaptalanok. A prágai udvarban Zrínyi azt hallotta, hogy a protestans istentisztelet szabadsága helyre fog állíttatni az országban, néhány kiválóbb város kivételével. Thököly atyai örökségén kívül más jószágokra is számot tarthat, ha nem is mindazokra, melyeket követel. A lengyel indigenatust szívesen megszerezné számára az udvar, az országos adó is elengedtetnék, de hogy az ország a portának évi adót fizessen, abban nem fog az udvar megnyugodni, ha mindennek vesznie kell is.*

Az 1680 márczius végén adott válasz utolsó pontja jelzi az ingerültséget, melyet az udvar Strassoldo ellen érzett, ki a február elején Thökölyvel kötött fegyverszünetből ki nem hagyta Thököly azon javaslatát, hogy a porta közvetítésével biztosíttassanak a királyi hitlevélben foglalt szabadságok. Strassoldo ugyanis, mint Leslie helyettese, február 6-ika körűl Jolsván kötötte meg e fegy-

** Gróf Zrínyi János levele Thökölyhez, Prága 1680 április 3. (Bécsi áll. levt. Hungarica.) A levél nem jutott el Thökölyhez, de látni fogjuk, hogy más úton értesült Thököly z abban található engedményekről.

verszünetet, előljárója megkérdezése nélkül és az udvar utólagos jóváhagyása fentartásával. A fegyverszünet értelmében a fölkelők rögtön elszállásolhatták magokat Beregben és Ugocsában, sőt Strassoldo megígérte, hogy a pünkösdig tartó fegyverszünet alatt még egy megyét fog kérni számokra az udvartól. Strassoldo engedékenységét érthetővé teszi az udvar azon 1679-iki határozata, mely a csapatok leszállítását elrendelé. Hiában küzdött Montecuccoli e határozat ellen, Imre páter, Sinzendorf és Abele befolyása győzött vagyis a tapasztalt katona tanácsa mellőztetett, a tétlenség és az egyoldalú pénzügyi szempont védői kedvéért. Már pedig Strassoldo felfogása szerint csak a fegyverszünet nyugalma alatt lehetett a csapatokat leszállítani és egyszersmind megvédeni a bányavárosokat a hirtelen támadások ellen, melyektől Józsa múlt évi vállalata óta nagyon féltek.*

De bármennyire méltányolta is az udvar a tábornok okait, mégsem ratifikálta a jolsvai fegyverszünetet, mivel abban szó sem volt a fölkelők kegyelemkéréséről és mivel az úgy tűntette fel a viszonyokat, mintha Thököly a császárral alkudozhatnék oly ügyekről, melyeket az országgyűlés van hivatva elintézni. Továbbá az udvar nem tartotta kötelességének a fölkelők jóllétéről gondoskodni addig, míg a nagyvezir segítsége meg nem érkezik. Ez annyi volna,

* Történetíróink keveset tudnak e fegyverszünetről. Szalay csak annyit mond róla, hogy ez évben pünkösdig volt fegyverszünet. A fegyverszünet okiratának egy példánya meg van az Orsz. Levt.-ban (O. T. E.); e példányban a török közvetítésre vonatkozó pont ki van törölve, de hogy a hivatalos okiratban, vagy egy külön egyezményben meg volt az illető pont, azt bizonyítja az Instruction für den Gfen von Caprara 1680 február 25. (bécsi kamarai levt.) című irat következő helye: «er gf Strassoldo zugelassen, zu *inseriren* cum prescitu fulgidæ Portæ «faciendæ tranquillitatis stb.» . : . A Relationis Historicæ Autumnalis Continuatio 1680 11. lapján szintén említi, hogy Strassoldo megkötötte a fegyverszünetet, ohnangesehen der Teckely in seiner Proposition Meldung gethan, dass er mit Bewilligung der ott. Pforte den Vergleich schliessen sollte. Montecuccolira nézve l. az Ungheria l'anno 1677-re vonatkozó jegyzetet és az ott idézett «Information succincte» című iratot.

mint keblünkön melengetni a kígyót, mondá a prágai udvar. Mégsem akarta felbontani a fegyverszünetet, hanem megengedte, hogy a fölkelők a Strassoldotól kijelölt két megyébe vonúljanak ; Leslie utódjává gróf Caprara Aeneást nevezte ki, Montecuccoli rokonát, kinek buzgalmától és

71. GRÓF CAPRARA.

tapasztaltságától sokat várt és Szelepcsényire bízta az alkudozások vezetését. De Szelepcsényinek meg volt hagyva, hogy egyezséget addig ne kössön, míg az udvar véleményét ki nem kéri, mert attól tartottak, hogy Szelepcsényi a vallásügyet nem érintő kérdésekben más okokból ugyan, de ép úgy elragadtatná magát, mint Strassoldo.

Így határozott az udvar, egyrészt a békét kívánván, másrészt az uralkodói tekintélyt féltékenyen őrizvén.*

Ily körülmények közt Sebestyén Endre erdélyi püspök, Szelepcsényinek Thökölyhez küldött követe csupán annyit ígérhetett s talán annál is kevesebbet, mint a mennyi a Zrínyi Jánosnak adott válaszba volt foglalva.

Formalis, s a porta garantiája mellett kötendő békével nem biztathatta Thökölyt. Pedig ily béke nélkül Thököly még Sebestyén jóhiszemű ígéreteinek teljesítését sem tartotta valószínűnek. Már ez okoknál fogva is csak

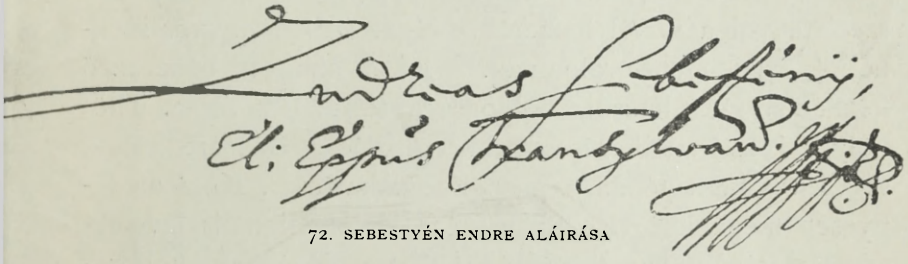

72. SEBESTYÉN ENDRE ALÁIRÁSA

színlelte a békevágyat Sebestyénnel szemben. Továbbá nyugtalanítani kezdé a zivatar, mely Erdély felől volt készülőben. A szoboszlói választás, a jolsvai fegyverszünet s végre Thököly nyilvános alkudozásai a császáriakkal felháborították Apafyt és Telekit. Az erdélyi udvar fenyegető hangon emlékeztette Thökölyt a krasznai gyűlés előtt kiállított reversalisára. A főgeneralis most úgy gondolkozott, hogy erdélyi jószágai elvesztésére biztosabban számíthat, mint az udvartól ígért jószágokra. S noha elég erősnek érezte magát az esetleg Apafytól szenvedett bántalom megtorlására, jövedelmének ideiglenes lefoglalását is nagy csapásnak tekinté. Most tehát úgy akarta magát viselni, hogy a császáriak tovább is a békére hajlandó vezérnek tartsák s hogy Apafy gyanúja is csillapodjék.

* A fentiekre nézve l. az Instruction für den Gf von Caprara. (Id. h.)

Azért hadaival Biharba készült azt izenvén Sebestyénnek, hogy nem mehetett Beregbe és Ugocsába, mivel útja közben a kétszínű Strassoldo támadásától kellett tartania. A fegyverszünet ratifikálásának elmaradása Thökölynek újabb érvet szolgáltatott a Biharba vonulás kimentésére.

Február második felében találkozott Thököly először Sebestyénnel Kapiban, Eperjestől egy mérföldnyire. A püspök egyszerű jó magyar ember volt, ki ép oly alaposan gyülölte a német minisztereket és tábornokokat, mint bármely kurucz tiszt. Jószágainak pusztítását is sajnálta, szerette volna minél hamarább végét érni a zavaros időknek és az idegen uralomnak. S ha az óhajtott béke az ő közbenjárására létesül, boldogsága teljes lett volna. Thököly az első találkozás alkalmával Pécsy Gáspárt küldte száz lovas kíséretében a püspök fogadtatására, Kapiban fényesen megvendégelte Sebestyént, «protectionális levelet» adott jószágaira, apró szolgálatokkal s előzékeny modorával egészen meghódította Szelepcsényi követének rokonszenvét. Sebestyénnek lehetetlen volt kételkednie a derék ifjú őszinteségében, ki így fogadkozott: «tudgya Isten, egy esztendőt is ha módom lett volna benne, három órára rövidíteném, hogy annál inkább is mennél hamarább keresztény királyomnak s Uramnak udvarolhatnék».*

De Thököly meg nem elégedett Sebestyén kedvező jelentéseivel, követeket küldött Caprarahoz és Nagyszombatba Szelepcsényihez, sőt leveleiben is folyvást bizonyít-

* A fentiekre nézve l. Thököly levelét Bornemisza Annához febr. 10. (Török-Magyarkori Államokmánytár VI. 87. l.), Strassoldo Thökölynek Tokaj febr. 20. s Terebes febr. 24. (Lymbus Orsz. Lev.), Sebestyén levele Maholányihoz Eperjes febr. 25., Jurikovics György Strassoldonak Széplak február 28., Jurikovics Sebestyénnek Szt.-Péter márcz. 2., Thököly Sebestyénnek Szt.-Péter márcz. 2., Apátfalva márcz. 5., Sebestyén Leopoldnak Eperjes márcz. 8. (bécsi áll. levt. Hungarica) és Thököly Telekinek márczius 22. (Levelek 107. l.). Sebestyénről l. gróf Bercsényi Miklósnak Esterházyhoz írt aug. 29-iki levelét (THALY: A székesi gróf Bercsényi család I. Budapest 1885. 272., 273. l.).

gatta békevágyát.[1] Ez mégis sok volt Apafynak. «Ily állhatatlanságát nem hittem volna» — kiáltott fel a fejedelem — «ne higye Thököly, hogy más ember bolond».[2] De mégsem merte elkobozni az «állhatatlan» jószágait. Nagyon veszélyes volt a végsőre ingerelni a fölkelők vezérét, ki Wesselényivel legalább Erdély ellenében egyetértvén, majdnem az összes kurucz sereggel szabadon rendelkezett. Májusban Apafy arra gondolt, hogy néhány száz lovassal egy hű emberét küldi a magyar táborba, hogy «a két gyermek» megtartassék Erdély hűségében,[3] de tervét nem hajtotta végre. Thökölyre nézve azonban így is kellemetlen volt Apafy és Teleki neheztelése. Hogy mást ne említsünk, Kapiné halála után Küküllő várát szerette volna elnyerni Apafy segélyével.[4] Hogy az erdélyiek bizalmát végkép el ne veszítse s hogy a császáriakat minél nagyobb engedményekre kényszerítse, nem újította meg a pünkösd táján lejárt fegyverszünetet és mindenütt kihirdette a háború megújítását.[5]

A háború, vagyis jobban mondva az égetés, fosztogatás és sarczolás a fegyverszünet alatt sem szűnt meg. Mennél tovább tartott a fölkelés, annál számosabbak voltak az úgynevezett szabad csapatok s annál bajosabb volt a régibb tiszteket is eltiltani a kalandozástól. De Thököly ép abban különbözött elődeitől, hogy nagyobb tömegeket

1 THALY-nál id. h. 269. l. a hadi tanács ápr. 27-iki parancsa (Kriegsregistratur), Kazinczy Péter Zrínyi Ilonának Bártfa ápr. 2., Caprara Thökölynek Kaza május 21., báró de Aste Thökölynek Böszörmény május 8. (Orsz. Levt. Lymbus). — Megjegyezzük, hogy Nagy-Szombatban nem voltak formális tanácskozások a «lázadás elnyomásának módjáról és eszközeiről» Thököly követeinek és Leopold főbb híveinek jelenlétében, mint azt történetíróink írják. Nagy-Szombatban octava tartatott 1680 elején, s ez alkalommal több főúrral és megyei követtel együtt Szelepcsényi is ott tartózkodván, követek fogadása és kiküldése által vezette a tárgyalásokat a felkelőkkel. (Thököly levele Telekihez Diószeg ápr. 9. Levelek 110. l.) Az év folyamában Forgács Ádám és Esterházy Pál grófok is csatlakoztak Szelepcsényihez (GÉRESY: Károlyi Levt. id. h. 521. l.).

2 Bujdosók Levéltára 192. l.

3 Apafy Vajda Lászlónak Fogaras május 25, (Acta Transilvanica Fasc. 3. No. 61. Orsz. Levt.)

4 Levelek 116. l.

5 U. o. 118. l.

IVÓ ÉS DOHÁNYZÓ KURUCZOK.

Eredeti olajfestmény. Gróf Berchtold Arthur tulajdona.

tudott parancsszavával féken tartani, és serege koczkáztatása nélkül mindig talált egy pontot, hol az ellenfélt érzékenyen sebezheté.

1680-iki hadjáratából is azon mozzanatokat akarjuk kiemelni, melyekben leginkább nyilvánul említett törekvése. Juniusban egy kisebb kurucz csapat felveri Budetint, Trencsénben, Árvában, Liptóban fosztogat; majd Liptóból ugyane csapat gyalogsága tutajokra ülve, a Vág folyón visszatér Trencsénbe és a lovassággal egyesülve Klobuknál Morvaországba tör. Itt néhány falut felégetnek, egy várat is próbálnak ostromolni, de zsákmánynyal megrakodva hátrálni kénytelenek. Szepesben Petrőczy István-

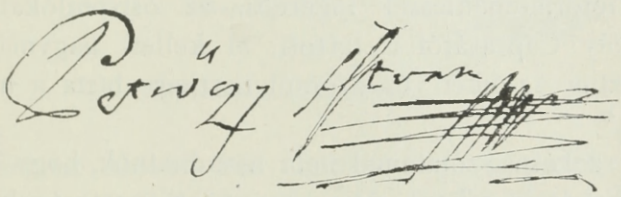

74. PETRŐCZY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

hoz csatlakoznak, kit juliusban küldött Thököly a nyugati határ felé. Petrőczy másfélezernél többre szaporodott seregéből a jablunkai szoroson át Sziléziába küldi katonái jó részét, kik Friedeck környékét dúlták föl. De most rosszúl jártak, mert a dragonyosok és horvátok vagy háromszázat levágtak közülök és tömérdek zsákmányt vettek el a menekülőktől. Azért maradt elég nyereség a kuruczoknál, kik kirándulásaik után egy biztos helyen rendesen elárverezték az összeszedett lovakat, fegyvereket és edényeket.

Thököly ezalatt a Szepességben volt, de Caprara miatt vissza kellett fordulnia. Julius végén Jászberénybe rendelte Petrőczy lovasságát, vagy háromszáz török is seregéhez csatlakozott, és így több mint hatezer emberével Nagyszombat felé szándékozott. Útközben meg-

hallotta, hogy Trencsénben Birócztól egész Zablátig a Caraffa ezred vagy 350 katonája szétszórtan a falvakban van elszállásolva. Tehát oda sietett és kegyetlenül felkonczolta a genuai származású Doria vezérletére bízott vasas németeket. Elrémíté a vidéket egész Pozsonyig. Caprara bizonyára a bányavárosokat féltette tőle, de Thököly augusztus 15-dikén Késmárk előtt termett, a várost rögtön elfoglalta s az ötven főnyi őrséget katonái közé osztotta. Lőcsével azonban nem boldogúlt. A védelemre jól felkészült városban Hans Carl, a katonai parancsnok, oly biztosnak érezte magát, hogy az óvatosabb polgárok nagy bosszúságára a város tornyából trombita s dobszóval és Victoria-énekléssel ingerelte az ostromlókat. Mivel Thököly Caprarától is tartott, el kellett hagynia Lőcsét augusztus 22-dikén és azontúl tisztjeire bízta a hadi próbákat.*

A szokásos szólammal nem mondhatnók, hogy Thököly most babérain pihent, de a szenvedett veszteségek, a folytonos zaklatottság, s annak tudata, hogy ily ellenség harczmódjával szemben tehetetlen a legtudósabb hadvezér is, kivált leszállított csapatokkal, Caprarát és az udvart ép annyira csüggesztették, mintha döntő ütközetet vesztettek

* A föntiekre nézve l. Fassiones Captivorum Arcis Óvár 1680 okt. 15. (O. T. E. Orsz. Lev.) s itt különösen Frater György vallomását, mely a morvaországi és sziléziai hadi kalandról s Thököly trencséni útjáról szól. Ugyanezekről szólnak, más részleteket említve: Relationis HistoricæVernalis Continuatio 1680. 12. l., Ottlyk György naplója, közli THALY KÁLMÁN (M. H. H. II. 27. k. 10. l.), Prónay N. naplója 1680. évből, közli NAGY IVÁN (Magyar Történelmi Tár XXII. k. 276., 277. l.) és Giustiniani dispacci jul. 25., aug. 4., aug. 18. Késmárkra és Lőcsére nézve l. Haim Gáspár krónikáját 475—478. l. Hogy e források mennyiben módosítják vagy bővítik történetíróink leírásait, azt részletesen kijelölni nem akarjuk. Csak azt akarjuk megjegyezni, hogy Starhemberg Rüdiger a Vág folyónál nem «fogott tábort s nem vetette vissza Balassát», mivel Starhemberg aligha vezérelte ezredét, midőn ez Morvaországban a kuruczokat megszalasztotta s mivel Balassát ez év elején Thököly elfogatta és ha a nyáron már ki is bocsátotta fogságából, nem bízott még reá csapatokat juliusban. Különben a hiteles források említenék Balassát, ha akkor a Vág körül lett volna. (Balassa fogságáról l. leveleit Balassa levt., Kisebb családi levéltárak, 1. csomó, Orsz. Lev. és Balassa Imre naplója Múzeum 36. Fol. Hung.).

volna. Thököly jól tudta mindezt s hasznát akarta látni nyári munkájának.

Még a háború folyamában is hitegette az udvart békevágya mutogatásával. «Kételkedtem eddig ígéreteikben,» — írja Szelepcsényi juliusban Leopoldnak — «de mivel maga Thököly sajátkezű aláírásával hűséget ígér felségednek, nem hiszem, hogy megcsalatnánk».* Az örökös tartományok pusztítása alkalmával a magyar egyházi főméltóságok azzal vígasztalták az udvart, hogy Thököly meg

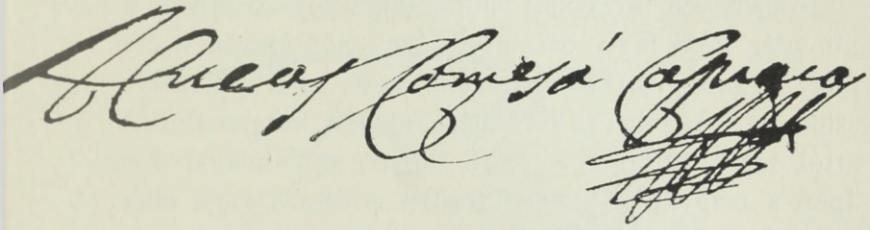

75. GRÓF CAPRARA ALÁÍRÁSA.

fogja büntetni azokat, kik akarata ellen követtek el ily sajnos vétséget. De alig olvasták az udvarnál e bíztató nyilatkozatot, már is hírét hallották Thököly trencséni útjának.**

És Thököly mégsem félt attól, hogy az udvart erélyre fogják ingerelni e csalódások. Inkább Erdélytől tartott s az onnan várható akadályok elhárításához látott. Ismételt sürgetései után végre október elsején Apafy engedelméből találkozhatott Erdély küldötteivel Somlyón. Négy napig értekezett itt Telekivel és az erdélyi udvar befolyásos híveivel. Teleki és Thököly a krasznai gyűlés óta nem

* Kaprinai-Gyűjtemény T. XLI. 283. l.

** Dispaccio augustus 18. Si lusingano alcuni, che l'ultimo ardito tentativo pratticato nel scorrere dal trecento d'essi la Moravia, fosse stato senza il consenso de Principali, anzi che il Tecle, capo loro supremo ne havesse represso il trascorso e corretto l'ardire, con fare decapitare alcuni de più colpevoli. Questo fu scritto dal Tecle ad'altri suoi partiggiani. Quando apena servito il tempo di leggere queste assertioni, che giungono relatíoni con attentati molto diversi . . .

látták egymást, pedig azóta viszonyuk gyökeresen megváltozott.

Már az év elején tudta Teleki, hogy leányát Thököly nem akarja nőül venni. E sértést még tűrte volna Apafy minisztere. De tűrhetetlen volt az, hogy Thököly a Telekitől adott krasznai mandatum segélyével valóságos hatalommá lett és Erdély politikájának mindenütt útját állotta. E politikának a porta, a bécsi udvar és XIV. Lajos magatartásával kellett számolnia.

Az erdélyi udvar jól tudta, hogy a jövő évben a szultán még nem fogja összes erejével megtámadni a császárt, mert a moszkvai háború befejezése után pihenésre lesz szüksége. A pihenés időközét akarta kihasználni Apafy, attól tartván, hogy a nagy háború alkalmával Leopold épen a magyar és erdélyi terület rovására fogja elháritani birodalmától a török vészt, mint 1664-ben tette. A jövő tavaszra ígért részleges török segély vezetését szerette volna Apafy elnyerni és remélte, hogy így rövid idő alatt oly békét köthetne a bécsi udvarral, mely a portát s a magyarságot kielégítené és Erdély területét növelné a királyi Magyarország rovására. E végből szükséges volt fentartania az érintkezést Leopold udvarával is, melyet arra akart szoktatni, hogy Erdély közvetítését vegye igénybe a béke megkötésére. 1679-ben úgy látszott, hogy az udvar nem akart Erdélylyel érintkezni, de 1680 elején a Bécsből sokáig hiában várt útlevél megérkezvén Vajda László számára, Apafy ez irányban a viszonyok jobbulását remélte. A franciától leginkább pénzbeli segélyt vártak Teleki és a fejedelem, s mivel azzal, mit Akákia, a Révérend utódja, hozott Erdélybe, nem voltak megelégedve, Absolont küldötték Párisba, XIV. Lajos adakozó hajlamának élénkítése végett.

Most már éreznie kellett Telekinek, hogy nagy hiba volt 1679-ben Thökölyt támogatni Wesselényi ellené-

ben. Mennyivel nehezebb volt Thökölyt vezetni, mint Wesselényit. Thököly már mint gróf és mint Bethlen utódja is a nagyvezír figyelmére számíthatott. 1680 nyarán a portáról többször küldöttek izenetet Thökölynek, mi elég rosszul esett Apafynak, kivált azért, mert soha sem volt biztos abban, hogy Thököly híven tudósítja-e az izenetek tartalmáról. És hozzá még a tekintély, melyet Thököly Bécsben szerzett. Kiviheti a fegyverszünetet, mikor szüksége van reá és az a körülmény, hogy Apafy már kétszer eltiltotta Thökölyt a fegyverszünet pontjainak tel-

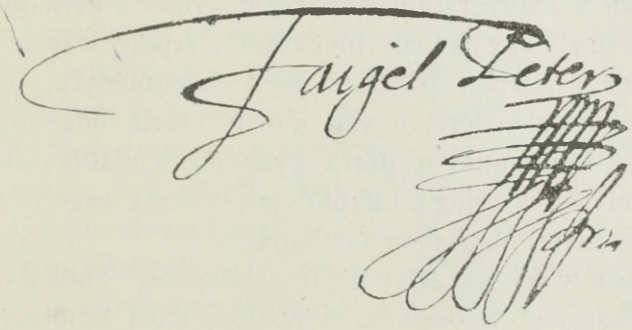

76. FAJGEL PÉTER ALÁÍRÁSA.

jesítésétől, nagyon rontotta Apafy hitelét a bécsiek előtt. Thökölynek is gondja volt arra, hogy elidegenítse az udvart Apafytól. 1680-ban a francziák is élénkebben érdeklődtek Thököly iránt, mint eddig s ha talán nem is tudta Apafy, hogy a nyáron Thököly már tizezer aranyat kért Béthunetől, nagyon gyanúsnak tűnt föl előtte az, hogy a franczia követ Fajgel Pétert Thökölyhez küldötte.

Mind e bajokat csak elmérgesítette volna Thököly jószágainak elkobzása. Lehetetlen volt e rendszabályt a portán igazolni mindaddig, míg Apafy kétségtelen módon be nem bizonyíthatta Thököly hűtlenségét a portához. Teleki azért tanácsosabbnak tartotta fölváltva fenyegetéssel és édesgetéssel alkalmazkodásra bírni Thökölyt. Somlyón le akarta beszélni arról, hogy fegyverszünetet, vagy eset-

leg békét kössön az udvarral. Vigyázzon Thököly, valószínűen így hangzott Teleki egyik érve, a németet még senki sem csalta meg. Thököly azt hitte, hogy őt e tekintetben nem kellene félteni, különben megígérte, hogy a porta és Apafy beleegyezése nélkül nem fog békét kötni s hogy bármily körülmények közt nem fog megfeledkezni Erdély érdekeiről. Az erdélyi politika hivatalos szólásmódjai szempontjából lehetetlen volt e nyilatkozatot megtámadni, noha mindenki ismerte Thököly ígéretének értékét. De Teleki sem tagadhatta, hogy a hadaknak szüksége van a fegyverszünet kedvezményeire s kénytelen volt megígérni, hogy annak megkötését Apafy követe is igazolni fogja a portán. Midőn e nagy engedményre határozta el magát az erdélyi udvar, abban bízott, hogy még sikerülni fog fölkeltenie a porta gyanúját Thököly ellen s hogy őt magát is főleg a küküllővári örökség segélyével egyelőre bizonyos függésben tarthatja.*

Már a somlyai értekezlet előtt találkozott Thököly a Linczből visszatért Sebestyénnel Kállón, most Somlyóról Tályára utazott s ott újra alkudozhatott az erdélyi püs-

* A somlyai értekezlet nem májusban történt, mint Szalay állítja, hanem október elején. (L. Thököly levelét Apafyhoz, Somlyó okt. 4. Levelek 206. l.) Hogy Thököly miről értekezett Somlyón az erdélyi urakkal, az kivehető Telekihez írt két leveléből Telegd okt. 8. és Tálya november 7. (Levelek 133. s 141. l.) E levelek czélzásaiból kétségtelen, hogy nem a házassági ügyben történt sértés elintézése végett jött létre a somlyai értekezlet, mint Bethlen után történetíróink állítják. Bethlen előadásából kivehető, hogy Somlyón az előkelőbb bujdosók szerették volna Thökölyt a házasságra bírni, de sikertelen törekvéseik mellékes körülmények a Somlyón megvitatott kérdésekhez képest. Thököly és a francziák viszonyára nézve l. Fajgelnek Béthunehöz írt levelét Nepolovnicza junius 13. és Propositions du sr. Faigel envoyé du sr. Teokeoli (közli GERGELY SAMU Történelmi Tár 1887. 164—167. l.). továbbá Absolon levelét Telekihez Sztry szept. 2, (közli SZILÁGYI Tört. Tár 1883. 41. l.), Vajda Lászlóról l. Instructio pro generoso Vajda . . . 1680. junius 30. (Bujdosók Levtára 279.). Thököly és a porta ekkori viszonyára nézve l. Thököly levelét a nagyvezirhez (oct. 14. Levelek 234. l.). Úgy látszik, hogy e levelet kellett volna a somlyai egyezség szerint Apafy követének bemutatnia a portán, de a levél valószínűen a Teleki levtárban maradt és Vajda László küldetett a portára Thököly gyanusítása végett. L. Instructio pro Gen. Ladislao Vajda. 1680. November. (Túnyogi-Gyűjtemény.)

pökkel, kinek közbenjárására Caprara november 15-én Jolsván fegyverszünetet kötött Thökölyvel. 1678 óta ekkor kötötték a harmadik fegyverszünetet a császáriak Thökölyvel s míg eddig csak két megyét engedtek át hadainak szállásul, most Beregen és Ugocsán kívül Szatmárt sem tagadták meg tőlök.[1]

Thököly jól tudta, hogy minek köszönheti ez előzékenységet. Tudta, hogy XIV. Lajos békés hódításai Elzászban a reunio kamarák segélyével s a moszkvai czár béketárgyalásai a portával mennyire nyugtalaníták az udvart. Az egykorúak sokat beszéltek ekkor vésztjósló égi jelekről. Thököly is érdekkel hallgatta a hírt, hogy Regensburg felett az ég nagy csattogással kétfelé nyílt s hogy egy tüzes golyó leesett a város piaczára és azzal eltűnt.[2] Valóban nem volt hihető, hogy a német birodalom ege fölött csendben elvonuljanak a keletről és nyugatról tornyosuló felhők. Thököly a legjobbat remélve költözött téli szállására, a beregmegyei Váriba.

IV.

A helyzet, mely Thökölyt felbátorítá, viszont arra ösztönözte Leopold környezetét, hogy az 1678-diki conferentiától kijelölt úton minél messzebb haladjon. Hogy az országgyűlés még mindig nem hívatott össze, mint a conferentia határozata értelmében várható volt, azt az udvar a pestissel indokolta, mely Magyarországot és Ausztriát dúlta ekkortájt.[3] De a halasztás legfőbb okát abban kell keresnünk, hogy Leopold tanácsosai egyrészt nehezen határozták el magokat az eddigi rendszer teljes

1 A fegyverszüneti tárgyalások előzményeire nézve l. Levelek 129. és 207. l.
2 U. o. 151. l.
3 Maholányi levele Zrínyi Ilonához, Prága. 1680 elején (O. L. Lymbus).

elejtésére s másrészt mennél inkább erősödött a fölkelés, annál kevesebb békítő hatást vártak az országgyűléstől.* Végre győzött a magyar egyházi s világi főrendek befolyása és megnyílt az 1681-ki sopronyi országgyűlés, mely a politikai kormányzat terén megsemmisíté Lobkovitz rendszerének maradványait. Az új adók megszűntek, a gubernium eltöröltetett s vele együtt az esztergomi érsekek helytartói méltósága is, Szelepcsényi nem csekély bosszúságára; felújult a nádorság s régi hatásköre, noha ezt az udvar némikép korlátozni törekedett. A király jelenléte az országgyűlés színhelyén s a királyné megkoronáztatása, ünnepélyes színt adtak a frigynek, melyet a dynastia kötött a katholikus és rendi Magyarországgal. De a protestánsok elégületlenül távoztak Sopronyból. 1670 óta elfoglalt templomaik s iskoláik nagy része a katholikusok kezében maradt, a földesúri jogot ellenök fordították s istentiszteletök szabadsága csak bizonyos helyekre szoríttatván, saját kifejezésök szerint vallásuk «megrongált hajója» itt-ott kijavíttatott ugyan, de hajdani «fényét és épségét» nem nyerte vissza.**

Az országgyűlés tárgyalásai és eredményei csekély befolyással voltak Thököly magatartására. Konstantinápoly felé fordult figyelme. A hír, hogy a porta 1681 február elején megkötötte a radzini békét a moszkvai czárral, mélyebb hatást tett reá, mint Leopold alkotmányos engedményei.

Márczius közepén Beregszászon egy török követet fogadott, talán a nógrádi Memhet agát, kit Csonka bégnek is neveztek. A követ nevezetes levelet vitt tőle a nagyvezírhez. Ki voltak fejezve a levélben a nemzeti uralkodót óhajtó magyarság érzései és aspiratiói egy történelmi áttekintés

* Szelepcsényi levele Leopoldhoz. Pozsony, 1681 febr. 18. (Hevenessy-Gyűjtemény TLxx. 155. l.)

** Acta Comitialia Soproniensia 1681. 196. l.

fonalán, mely János király korától a bujdosók idejéig terjed.

Különös hévvel szól a levél Wesselényi és társainak sorsáról, emlékezteti a nagyvezírt, hogy kajmakám volt akkor, midőn a meggyilkolt főurak a porta pártfogásába ajánlották magokat. Legyen tehát most véröknek bosszulója — sit vindex sangvinum ipsorum. Május 30-án Ibrahim budai basa értesítette Thökölyt, hogy a nagyvezír elfogadja a magyarság szolgálatait.[1]

És mindez a fegyverszünet alatt történt, melyet Caprara azért kötött meg kedvező föltételek alatt, hogy a béke ügyén lendítsen. A tél folyamában Thököly nem akarta kiábrándítani Caprarát s az udvart. Követei Linczben jártak Sebestyénnél s Esterházy Pállal is értekeztek.[2] Most is, mint a mult év elején, a török védnöksége alatt kötendő béke volt követeléseinek sarkpontja.[3] De az 1681-iki követelést másképp kell értelmeznünk, mint az 1680-dikit. Akkor még nem volt befejezve a moszkvai háború, és Thököly nem tudta biztosan, hogy annak befejezése után a portát nem fogják-e elfoglalni újabb bonyodalmak, mint az már annyiszor történt az utóbbi évtizedben. 1680 elején tehát talán haza tért volna, ha a porta garantiája biztosítja azon feltételek teljesítését, melyeket Zrínyi János közölt Leslievel. De mennél biztosabban várta a porta fegyveres beavatkozását, annál inkább fokozódtak kívánságai. Midőn a radzini béke után emlegette a török garantiát, már oly feltételek biztosítására gondolt,

1 Az említett levél Beregszász, márcz. 17-ki kelettel, de aláírás nélkül. Lymbus O. 132. Orsz. Levéltár. Levelek 161. lapján említi Thököly, hogy egy török követet indított el Debreczen felé márcz. 18-ka körül; igen valószínű, hogy a 17-én írt levelet vitte a követ. Memhet agát Ibrahim basa említi május 20-ki levelében. (PRAY: Epistolæ Procerum. III. 472. l.)

2 Levelek 159., 160. és Bujdosók Levéltára 283. l.

3 Thököly levele Sebestyénhez, Vári, 1681. febr. 12. (Bécsi állami levéltár Hungarica) és a bujdosók levele az országgyűléshez, Kapos, május 7. (SZALAY V., 195. l.)

melyeket alig mert közölni az udvarral, hogy azt el ne riassza magától.

Különben zavarba jött volna ekkor, ha szaván fogják, mert a nagyvezír még csak általában biztosította jóakaratáról s személyes viszonya a portához még nem volt kívánsága szerint szabályozva. Midőn 1681 májusa körűl Esterházy Pál arra kérte, hogy a vasvári béke megújítását ő is sürgesse a portán, azt válaszolta, hogy most nem teheti, de később jó szívvel fog fáradozni abban.[1] Nem tehette, mivel május 28-án a hat heti felmondásra kötött fegyverszünetet főleg a portára való tekintettel fel kellett bontania,[2] s mivel ekkor tájt nem akarta egyszerűen elősegíteni az osztrák-török békét, hanem közvetíteni kívánta azt, mint alkura képes hatalom. Az ajánlatok, melyeket ekkor a császáriak részéről kapott, nem voltak oly csábítók, hogy eltántorítsák útjáról. Személyes igényeit illetőleg a Zrínyinek adott válasznál maradt az udvar azzal a különbséggel, hogy Thököly lengyel indigenatusát megakadályozni törekedett, noha Leslie megígérte a császár támogatását ez ügyben. A török garantiára nézve Thököly csak kitérő, de nem határozottan tagadó választ kapott.[3] Egyéb politikai kívánságaira a sopronyi országgyűlés határozataival válaszoltak.

Maga Thököly is sürgette az országgyűlés egybehívását[4] s mégis felbontotta a fegyverszünetet, midőn a tárgya-

1 Puncta quædam de non ineundo Armistitii (Lymbus O. 132. Orsz. Levéltár).

2 Caprara május 30-ki levele a megyékhez (Orsz. Tört. Eml. Orsz. Lev.). E levelet Pray is közli (Epist. Procerum 473. l.), de a fegyverszünet felmondása napját hibásan téve május 20-ára, 28-ka helyett.

3 Puncta quædam . . . VI. pont és Levelek 184. l. Az itt év nélkülinek jelölt levél 1681-ből való. A török garantiára nézve l. Thököly levelét Sebestyénhez. febr. 12. id. h. E levélben Thököly az udvar kétszínűségét emlegetvén, egyebek közt így szól: «Augistissima Aula sine Turcarum annuentia et notitia non desiderat cum extremo nostri periculo Tractatus continuationem, alia ex parte sub colore hujus armistitii . . .»

4 Esterházy Pál levele Thököly Imréhez aug. 14. (O. T. E. Orsz. Lev.) «maga kgmed sokszori követsége által kgmes Urunknál eő Felségénél sollicitálta a nemes országnak gyűlését.»

lások elkezdődtek Sopronyban. Esterházy Pál, az uj nádor s az udvar azért nem szűntek meg őt kéréseikkel ostromolni. Kétszer is küldött a király útlevelet Thököly követei számára, hogy jelenjenek meg az országgyűlésen a bujdosók kívánságainak elintézése végett. De Thököly csak egyszerű izenetet küldött Sopronyba s nem tárgyalásra felhatalmazott követeket. A nádor titkárát küldötte Thököly táborába, harmadszor is ajánlott fel követei számára útleveleket, fölkereste leveleivel az ellenségeskedés megkezdése után is,* de bármennyire szerette volna megmutatni az udvarnak, hogy nem hiában tanácsolta az országgyűlés egybehívását, Thökölyvel nem birt boldogulni. Eljárása igazolására Thököly mindig talált okokat és mentségeket.

Már az országgyűlés előtt — így hangzottak panaszai — kellett volna a felségnek biztosítnia vallásos és egyéb szabadságainkat. Az útlevelek úgy voltak szerkesztve, mintha könyörgés és nem alkudozás végett kellett volna követeinket Sopronyba küldenünk. Ez okból a bujdosók közől senki sem akarta elvállalni a követséget. A fegyverszünet alatt a clerus folytatta a vallásos üldözést s a kassai administrator meg tudta akadályozni a szabad királyi városokban az evangelikusok követté választását. Most Caprarát vádolta illoyalitással, majd a nádor választását nem akarta törvényesnek elismerni.**

És bármily megbizhatatlannak mutatkozott Thököly, még mindig bíztak békevágyában, mert oly lekötelező előzékenységet fejtett ki az alkudozások külső formáiban, annyira szivén látszott viselni a béke ügyét, hogy folyvást táplálta az ellenfél reményét. A békét óhajtók egészben véve állhatatlan és elkapatott fiatal embernek tartották, kit erős csábítások tereltek a rossz útra. «Más ember

* U. o.

** Puncta quædam és Esterházy id. levele.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA

kosarába ne szedje az eperjét» írta akkortájt Thökölynek az udvar valamelyik híve — «én ha Nagyságodnak volnék, az mint Nagyságod dolgainak minden részről jó folyamatját látom, az mely gloriát eső félben látok Nagyságod iránt se Erdély, se török Uraméknak nem engednék.»[1]

Jóakarójának abban szót fogadott Thököly, hogy Erdélynek nem engedett. Sőt most döntő harczra kellett készülnie ellenében. Az athnamét, melyet a magyarság számára Wesselényi társaival együtt, s utánok a bujdosók annyiszor kértek a portától, IV. Mehemed szultán végre aláírta 1681 április 18-án és elküldötte azt Apafynak. Miért Apafynak? Annyi bizonyos, hogy ez Thökölynek nem tetszett. Úgy látszik, hogy Ruszkai, a bujdosók ekkori kapitihája, nem viselte gondját Thököly érdekeinek.[2]

Bizonyos, hogy az erdélyi követek gazdag ajándékokat adtak a nagyvezírnek.[3] Az is bizonyos, hogy mindenkép igyekeztek Thököly hírnevének ártani.[4] Ha nem is sikerült elhitetniök a vezírrel, hogy Thököly hűsége a portához igen gyanús, hatást tehettek annak fejtegetésével, hogy Thököly generalisságát a bujdosók összessége nem ismeri el s hogy az otthon lakó magyarok közt az ifjú grófnak nincs tekintélye. Ez utóbbi körülményt fontosnak tartotta a nagyvezír, mert 1681-ben csak előkészíteni akarta a nagy háborút egyes várak kézrekerítése által, és azt is szerette volna kitudni, hogy számíthat-e oly mértékben a magyarság behódolására, mint azt a bujdosók éveken át hirdették a portán. Jobb szerette volna egy magyar főúr-

1 Névtelen levele julius 27. (Orsz. Lev. Lymbus.)

2 L. Teleki levelét Ruszkaihoz 1681 febr. 16. (Bujdosók Levéltára 284.) E levélből kivehető, hogy Ruszkai Telekitől függött s hogy helyette Nemessányit szerette volna a portára küldeni Thököly.

3 HAMMER: Geschichte des osmanischen Reiches VI., 375. l.

4 Ez volt egyik főfeladatuk, mint a Vajda László részére 1680 novemberében kiadott instructióból látszik (Túnyogi Gyűjtemény).

77. IV. MEHEMED SZULTÁN.

nak átadni az athnamét, mert azt akarta, hogy az esetleg behódoló Magyarország Erdélytől különváltan fizesse az adót a portának. De ha most Apafyt a mellőzéssel megsérti egy meg nem állapodott tekintélyű magyar főúr kedvéért, vállalatának sikerét szükségtelenül koczkáztatta volna. Azért Apafyt rendelte a végbeli törökökből, a havasalföldi és moldvai csapatokból álló segítség élére anélkül, hogy a jövőre nézve kötelező ígéretet tett volna neki. Az athnamé a magyarok szabad akaratjára bízza a királyválasztást és a kívánt siker elérése idejére újabb athnamét ígér nekik.[1]

A hitlevél nem sértette Apafy méltóságát, és nem semmisíté meg reményeit. Minden attól függött, hogy mennyiben sikerül czéljai számára megnyernie a bujdosókat. Úgy látszik, hogy Teleki már a somlyai értekezlet alkalmával alkudozott Wesselényivel. Annyi bizonyos, hogy Wesselényi 1681 elején már Apafyhoz kezdett szítni, látszólag egyetértve Thökölyvel.[2] A bujdosók volt generalisa csak addig maradhatott Thököly mellett, míg Erdélytől tartott, vagy tartania kellett. De mihelyt észrevette, hogy versenytársa ellenkezése Telekivel igen komoly természetű, úgy gondolta, hogy a fenyegető esélyekkel szemben tanácsos lesz legalább erdélyi jószágait biztosítnia. Teleki most az athnaméra való utalással Thökölyt is engedékenységre akarta birni.

1681 május 11-én találkoztak az erdélyi követek Thökölyvel Beregszászon. A találkozásnak nem volt oly hatása, minőt Teleki várt attól, de a török és erdélyi segítség közeledésének hírére bontotta fel Thököly a fegyverszünetet és junius elején Biharnak tartott.[3]

1 Bujdosók Levéltára 288. l.

2 L. Telekinek Ruszkaihoz írt levelét id. h.

3 A beregszászi találkozásról fenmaradt egy memoriale, mely az erdélyiek követeléseit és Thököly válaszát pontokba foglalva közli (Hevenessy-Gyűjtemény T. LVIII. 222., 223. l.). Úgy hiszszük, hogy e memoriale Thököly meghagyásából szerkesztetett Caprara részére,

Itt hallotta a budai vezér egy hozzáküldött csauzától, hogy az athnamé, mely által a szultán pártfogása alá vette a magyarokat, elküldetett Apafynak.[1] Thököly szívesen fogadta volna az erdélyi segítséget és készséggel megadta volna a tisztességet, mely Apafynak járt. De itt arról volt szó, hogy akár formálisan, akár tényleg lemondjon a vezérségről, alárendelvén magát az Apafytól kinevezendő generálisnak. Ezt nem akarta tenni. Junius 14-én Diószegen maga köré gyüjtötte tisztjeit, kik kinyilatkoztatták, hogy egyedül Thökölyt ismerik el vezéröknek s követeket küldöttek Apafyhoz, kérvén a fejedelmet, hogy adja át nekik az athnamé eredeti példányát.[2] A diószegi határozatok nem ösztönözték serénységre az erdélyieket, a többi segédcsapatok is lassan mozogtak, már pedig a tétlen veszteglés, kivált Biharban, emésztette Thököly hadi erejét s mert «fizetetlen voltokhoz képest az hosszas frigyes idő után az vitézlő rendnek valamely próbát és nyereséget kellett mutatnia»,[3] julius 13-án, vagyis négy nappal a felmondott fegyverszünet letelése után Füreднél átkelt a Tiszán.[4]

Ő maga Szikszó, majd a gömöri Bodoló körül táborozott, de katonáit két nevezetesebb próbára küldötte. Madács Pétert ugyanis ezer emberrel Breznóbánya ellen rendelte, s ugyanekkor a háromezer főnyi csapatot vezető Füleki Kiss Mihályra bízta Szilézia pusztítását. Madács a

kit nyugtalanított a beregszászi találkozás, mint a Levelek 162. lapjából kivehető. A memoriale föl akarja tüntetni, hogy Thököly őszintén kívánja a békét, s hogy hatalmas szövetségesei vannak, kik őt némikép sarkalják a háborúra. A memoriale egy másik, a keszthelyi Festetich-levéltárból való példányát Marczali Henrik úr szívességéből ismerjük. A keszthelyi példány még a következő NB.-vel toldja meg a Hevenessy-példány pontjait: «E követség arra való volt, hogy az Erdélyi fejedelem ki ne rekesztessék a tractából békeségjárásból, sőt első legyen benne, sok jó akarattyát, segétségét, pártfogását experiálván.» Ez bizonyára valótlanság, mert Apafy nem kérhette ily czélból Thököly közbenjárását, hisz eleitől fogva azon volt, hogy az udvar ő vele s ne Thökölyvel alkudozzék. E valótlanság is mutatja a memoriale szerkesztésének irányzatosságát.

1 Pray: Epistolæ Procerum 474. l.

2 Bujdosók Levéltára 127—131. l.

3 Levelek 211. l.

4 Semsey András levele Caprarához. Ónod, jul. 13. (O. L. Lymbus.)

száz főnyi őrségnek egy részét levágta, más részét Geldy századossal együtt elfogta s a várost kifosztotta. Caprara Fülekről indult ellene a «kegyetlen hegyeken» át nagy sietséggel, de hogy birta volna elérni a zsákmánynyal menekülő kuruczokat? Most azt hitte, hogy legalább megfoghatja Füleki Kisst, ki ezalatt Bielitz környékét pusztította. Caprara Liptóba és Árvába küldte katonáit, hogy elállják a kuruczok útját, de Füleki Kiss neszét vévén a reá várakozó fogadtatásnak, Lengyelországnak tartott Novytarg felé s így jutott a Szepességbe.[1] Caprara tapasztalatai újra gyarapodtak, de augustusban már a Tiszán túli események foglalák el figyelmét.

Hosszú idő telt el az athnamé kiadásának napjától az erdélyiek kivonulásáig. Augustus 21-én indult ki Apafy Szamosujvárról és Somlyón Telekit nevezte ki fővezérnek.[2] Egyelőre az volt főtörekvése, hogy a kuruczok egyesüljenek vele, még mielőtt az erdélyi tábor Hasszán váradi basához, a török csapatok szerdárjához csatlakozott. Wesselényi örömest szót fogadott, már ekkor nem titkolta, hogy Apafy hívei közé akar tartozni. Thököly hiában kérte őt táborába, hiában gúnyolta, hogy «Jákob módjára Esau képében első alkalmatossággal» akarja elvenni az áldást,[3] Wesselényi mintegy ezerkétszáz emberrel a somlyai táborhoz csatlakozott.[4] De Thököly körül hatodfélezer ember volt és neki hasztalan parancsolta Apafy, hogy «kegyelmed nekünk legyen szemben, minekelőtte az szerdárral megegyezünk».[5] Thököly szoboszlói táborából a diószegi határozatok bővebb kifejtésével válaszolt a parancsra.

1 Thököly levele Apafyhoz a bodolói táborból augusztus 9. Török-Magyarkori Államokmánytár 146. l. és Haim Gáspár 485. l.

2 Inczédi Pál Naplója kiadják Szabó K. és Szilágyi Sándor (Történeti Emlékek a magyar nép községi és magán életéből. II. k. (Pest 1860.) 5. l. és Bethlen Miklós önéletírása 1. 525. l.

3 Levelek 246. l.

4 Bethlen u. o.

5 A parancs a somlyai táborból augustus 29. Thököly-Levéltár 1. csomó (Orsz. Levt.). Thököly seregének számára nézve Levelek 246. l.

Ha Apafy őt nem háborgatja tisztében, ha átadja az athnamét, ha biztosítja arról, hogy az elfoglalandó várakat a magyaroknak átengedi s hogy a fölkeléshez csatlakozó vármegyék a magyar táborba osztatnak, akkor Thököly kész volna egyesülni vele.[1] Szóval Thököly azt kívánta a fejedelemtől, hogy az ő kedvéért mondjon le tíz évi fáradozása most már elérhetőnek vélt jutalmáról.

Ily merészen alig mert volna Thököly fellépni, ha a szerdár támogatására nem számíthat. Hasszán basai hivatalánál fogva is gyűlölte Apafyt, mivel mindig voltak a szomszédsági viszonyból folyó surlódásai az erdélyiekkel. Azonkívül igen rossz néven vette a szerdár Apafytól késői táborba szállását. Másrészt nagyra becsülte Thökölyt, kinek vezetése alatt oly jól sikerült minden hadi vállalat. Csak utóbb is érdekkel hallgatta Madács és Füleki Kiss szerencsés kalandjainak részleteit. És mi a legfontosabb volt egy váradi basára nézve, Thököly Biharon kívül is tudott szerezni téli szállást, vagy foglalkozást hadainak. Sőt még kevésbé esett volna terhére a váradiaknak, ha Apafy útját nem állja igyekezetének. Juliusban is a bihari szegénységen élődtek a mezei hadak, mivel Wesselényi az Apafy kedvéért nem akarta őket Thököly szikszói táborába vezetni. És ki versenyezhetett Thökölyvel a fölkelők közől rangra, ajándékainak, s egész föllépésének fényére s mégis oly színes, oly behizelgő modorára nézve?[2] Hasszán is biztatta Thökölyt, hogy ne tartson Apafytól. Thököly tehát nem hajtva Apafy parancsára és fenyegetéseire, egyesült Hasszánnal, ki a pocsaji mezőn táborozott Kis-Marja mellett. September 5-én Apafy meglátogatta a szerdárt.[3] Úgy látszik, hogy Hasszán védte Thököly

1 Bujdosók Levéltára 131. l.

2 Szenczy István levele Thökölyhez. Túr, augusztus 9 (Török-Magyarkori Államokmánytár 143. l.) és Thököly levele Wesselényihez Túr, augustus 19. (Levelek 249. l.)

3 Inczédi Naplója u. o.

követeléseit, mert Teleki a pocsaji mezőről vissza akart fordúlni Erdélybe.[1] Érezhette, hogy ily körülmények közt a hadjárat eredményei fel nem érnek majd a reá fordított költségekkel, de mégsem akarta ennyire kihívni a nagyvezír haragját. Másnap Apafy egy követe indult a basához és kijelentette, hogy a fejedelem a szerdár tekinteteért kegyelmesen látja Thökölyt s megbocsátja neki az eddig történteket. De gondolja meg a basa, hogy Thököly csak «reversálisos szolgája» a fejedelemnek. Úgy is minden bajnak Thököly az oka, ő alkudozott a némettel; ha a nádorválasztás miatt a magyarság többé nem akar úgy szítni a portához, mint eddig, azért Thököly a felelős. Apafy nem tűrheti, hogy «egy olyan gyermek nálánál nagyobb, vagy csak kisebb, de őt megsértő tekintetben legyen».[2]

Hasszán és Thököly azt gondolhatták, hogy nem volna tanácsos szakításig vinni az ügyet. September 7-én Hasszán és Thököly átmentek Apafy táborába, mely az aranyszegi mezőn terült el Kis-Marja és Diószeg közt.[3] Egy óráig tartott «ő Nagyságok beszélgetése»[4] s úgy látszik, hogy Thököly elismerte Apafynak az athnamén alapuló szeraszkieri méltóságát, ellenben Apafy is teljesítette Thököly néhány kívánságát, és így megindulhatott a hadjárat, mely Bethlen Miklós szavai szerint «folyásához képest gyengén érdemli a hadakozás nevét». Igaz is, hogy a hadjárat nem mondható dicsőnek, de lefolyása nagy hatással volt az események fejlődésére.

1 Teleki írja Bornemissza Annának az ecsedi táborból október 2-án: «megvallom, által látván az sok rossz dolgokat, én még Pocsajnál javaltam vala visszamenetelünket». (Túnyogi-Gyűjtemény.)

2 L. a Bujdosók Levéltára 292. lapján közölt iratot. Az iratnak a kiadó ily czímet adott: Valami követ-instructio. De a keltezésből és az események összefüggéséből világos, hogy a követ Apafy részéről küldetett a szerdárhoz september 6-án az aranyszegi mezőről.

3 Inczédi Naplója u. o. A napló kiadói szerint «az aranyszegi mezőn Aranymező falu vidéke értendő Kővár vidékén a Szamos mellett», de mi Peley Ferenczet követtük, ki Somlyón sept. 10-én Bornemissza Annához írt levelében említi a tábor fekvését. (Túnyogi-Gyűjtemény.)

4 Peley u. o.

Vagy huszonötezer ember ágyúkkal is ellátva könnyen boldogulhatott gyengén védett erődök ellenében. Böszörmény rövid idő alatt elfoglaltatott s most ki volt szolgáltatva a győzők régóta forralt bosszújának. A böszörményi ostrom után Thököly Apafy beleegyezésével elvált a főtábortól oly végből, hogy Rakamaz felé menve Caprarára vigyázzon s hogy védje a meglepetéstől a Kálló alá készülő sereget.[1] Thököly úgy gondolta, hogy Kálló ostroma után legjobb volna az egész sereggel átkelni a Tiszán s azért Rakamaztól már nem akarta visszafárasztani csapatját Kállóhoz.[2] De a terv nem tetszett Telekinek és Thököly september 23-án az ostromló táborhoz csatlakozott, hogy meggyőzze terve helyességéről az erdélyieket.[3] E közben a császáriak nyugtalansága növekedett. Caprara gyengének érezte magát a fenyegetett várak felszabadítására és így tanácsosnak látszott a szövetkezett ellenfelek közől annak jó indulatára hatni, kiben még leginkább bízott az udvar. Saponara alezredes, a sárospataki parancsnok, september 22-én értesítette Thökölyt, hogy az udvar őt bízta meg az alkudozások megindításával.[4]

E levél még inkább ösztönözte Thökölyt arra, hogy tervének végrehajtását sürgesse. Most azt hitte, hogy tekintve az ellenfél gyengeségét s a szövetséges tábor jelentékeny erejét, túl a Tiszán a hadi mozdulatok és az alkudozások szerencsés combinálásával kedvező fegyverszünetre s még kedvezőbb békeajánlatokra lehetne birni a császáriakat. Igen valószinű, hogy Apafynak megmutatta Saponara levelét. Már pedig az erdélyiek nem azért táboroztak annyi költ-

1 Bethlen 1. 526. l.

2 Thököly levele Telekihez Geszteréd, sept. 17. (Levelek 179. l.) E levelet a kiadó 1687-ki kelettel látja el, pedig az 1681-ben íratott.

3 Török-Magyarkori Államokmánytár 166. l.

4 I lumi della verita al comparir de quali si dilegnano le nubi di sinistri concetti, che dal General Strasoldó s'è preteso indurre contro le sincere operationi del Baron de Saponara nella negotiatione col Theökeöly. A. 1683. (Bécsi udvari könyvtár kézirat 8484. sz. 4. l.)

séggel és fáradsággal, hogy sulyt adjanak Thököly alkudozásainak. Teleki az ősz beálltával különben sem akarta hosszúra nyujtani a táborozás idejét, még csak sarczolni akart könnyű szerrel és szerette volna a szathmári erősségek elfoglalása által megszabadítani a Szilágyságot a császári őrségek kirohanásaitól. Thököly azonban kifejtette, hogy Kálló ostroma is elhúzódik s hogy Szathmár várát még nehezebb lesz elfoglalni.[1] Thökölyt igen bántotta a követelés, hogy erdélyi szolgálatban vesztegesse idejét és seregét. September 27-én, két nappal Kálló várának feladása után[2] Thököly és Teleki közt heves jelenet fejlődött ki a fejedelem előtt; «rútul veszekedtenek együtt,» mondja a szófukar Inczédi.[3] Az bizonyos, hogy többé ki nem békültek. Thököly seregestől elszakadt a kállói tábortól, tisztelettel elbúcsúzván Apafytól.

Október 7-én találkozott Thököly Saponarával Zemplénben. Érzékeny szavakban fejtegette Saponara a béke szükségét s figyelmezteté Thökölyt, hogy nyomor és veszedelem várja őt híveivel együtt eddigi útjokon. Világos — így nyilatkozott az udvar küldöttje — hogy mindenki kívánja a békét, de úgy érzem magamat, mint Jehu próféta, midőn Joram király kérdezte tőle, hogy a békét hozza-e? Micsoda békesség — válaszolt a próféta — holott Jézabelnek a te anyádnak paráznaságai és varázslásai felette igen sokak? Jézabel a törököt jelenti, tevé hozzá Saponara. Thököly sem kimélte a szép szót és megígérte, hogy őszinte keresztyéni érzéssel fogja előmozdítani a béke szent ügyét. Saponara Thököly szavaiból azt vehette ki, hogy september 22-ikén írt levele volt egyedüli oka Thököly elszakadásának a kállói tábortól.[4] Saponara tehát igen meg volt elégedve Thökölyvel s kivált midőn hallotta, hogy Te-

1 Bujdosók Levéltára 135. l.
2 Algyógyi Török Ferencz naplója (másolat Szilágyi úr birtokában).
3 Naplója 6. l.
4 I lumi della verita 4., 79. és 80. l.

leki elfoglalta Kis-Várdát, Ibrányt s Nagy-Károlyt, de Ecsedet és Szathmárt nem birta megvenni,[1] a két fontos várnak megmentését Thököly elszakadásának tulajdonította.[2] Thököly azonban már a zempléni találkozás előtt Füleki Kiss és Madács juliusi kalandjainak megújításával törekedett megakadályozni Rabatta egyesülését Caprarával, hogy a német tábor át ne kelhessen a Tiszán az erődök visszafoglalására.[3] Ez átkelést a Saponarával folytatott barátságos érintkezés útján is szerette volna elodázni, de hasztalan volt minden igyekezete. Caprara értesülvén az erdélyiek és a törökök hazatértéről, végre átkelt a Tiszán és Saponara azt izente Thökölynek, hogy a tábornok csak Ecsedet és Szathmárt akarja megvizsgálni.[4]

Midőn Caprara már visszafoglalta Kállót, Strassoldó azt kívánta, hogy a tábornok vegye üldözőbe a Szoboszlónál táborozó Thökölyt s hogy az erdélyi területet is támadja meg. De Caprara nem tartotta kivihetőnek e tervet, továbbá az udvar parancsa is tiltotta, hogy török vagy erdélyi területre lépjen.[5] És így elmaradt a vállalat, mely az udvarra nézve kedvezőbb fordulatot adott volna az eseményeknek.

Az erdélyiek féltették országukat a tábornok bosszújától, és Thököly is őszintén óhajtotta az erdélyiek segítségét, hogy a várakat megmentse.[6] A várak elvesztése után is szerette volna Thököly szolgálataival és alkalmazkodásával megbékíteni Apafyt, egy újabb fegyverszünet kötésére alázatosan engedélyt kért tőle és azon volt, hogy a fegyver-

1 Algyógyi Török Ferencznél, Bethlen I. 527. és Serédi levele Apafyhoz. (Török-Magyarkori Államokmánytár 174. lap.)

2 I lumi della verita 4. l.

3 Levelek 214. l.

4 I lumi della verita 37. l. Era il Theökeöly informato da me, com'ho di sopra riferito che la mossa della nostra Armata, et il passaggio d'essa oltra il Tibisco, non era per altro, che per dover andar il Generale Caprara à visitar Szakmar et Ecsed.

5 U. o. 39. l. poiche della M. V. C. erano prohibite quelle invasioni.

6 Levelek 253., 254. l. s Bujdosók Levéltára 296—299 l.

szünet által az erdélyi terület oltalmát is biztosítsa. Hisz Küküllővára ügye még függőben volt s hunyadi jószágait is féltenie kellett sokféle alkalmatlanságtól.[1] Végre a portán még nem volt kimondva a döntő szó.

De nehéz volt megbocsátani a «reversalisos szolgának», hogy szolgálatait Apafynak örömmel kellett fogadnia. És minő helyzetbe sodorta Thököly Erdélyt a portával szemben. Hasszán basa már október 19-én írta Thökölynek, hogy «az, kik kegyelmednek ellene jártak, hiszem Istent, rövid időn fejet hajtván kegyelmed előtt térdre esnek és úgy könyörögnek, reménykednek, magok fejek oltalmáért».[2]

Hasszán jelentéseinek igazat adott a nagyvezír. Roszszalta Apafy késői táborba szállását, korai hazatértét s az elfoglalt várak cserbehagyását. És mi lett a magyarországi urak behódolásából, melyet Apafy annyiszor ígért a portának? Ha a magyaroknak még nincs általánosan elismert generalisa — izené a nagyvezír — egyetértve nyugodjanak meg valakiben, kit a porta is meg fog erősíteni. A nagyvezír még Apafy fiának fejedelemmé választását sem akarta megerősítés végett felterjeszteni a szultánhoz.[3]

A portáról érkezett hírek elrémíték Apafy udvarát. Különös nyugtalanságot keltett a magyarok generálisára vonatkozó izenet. A generalisság megerősítése után a magyarországi fejedelemség következik s akkor Thökölytől féltenünk kell Apafy trónját, mondogatták a fejedelem tanácsában.[4]

1 Levelek 254. s 224. l. A 224. lapon közölt s deczember 3-án Apafyhoz írt levél év nélkülinek van jelölve, pedig 1681-ben íratott. A Török-Magyarkori Államokmánytár 170. lapján is közölve van e levél, de hibásan november 3-ki kelettel.

2 Thököly Levéltár 1. csomó (Orsz. Levtár.)

3 Székely, Gyerőfi és Mikó Konstantinápoly decz. 9, Apafyhoz és a nagyvezír levele ugyanahhoz. (Török-Magyarkori Államokmánytár 180. és 195. l.)

4 Bethlen Elek és Gergely levele Apafyhoz. Keresd decz. 26. (Túnyogi-Gyűjtemény.)

Az erdélyi politika azon fordulatát, melyet ez aggodalmak előidéztek, nem szükséges Teleki kezdeményének tulajdonítanunk. Maga Apafy ép úgy, mint egész tanácsa érezte, hogy az eddigi politika többé nem követhető, hogy az erdélyi terület növelése a török pártfogás, a magyar fölkelők ragaszkodása s a franczia pénzsegély által többé el nem érhető. Mert 1681 végén Thököly befolyása a portán legyőzte az Apafyét, ez év novemberében már Wesselényi hadainak nagyrésze is átpártolt Thökölyhez* s ugyane hónapban írta marquis de Vitry, XIV. Lajos varsói követe királyának, hogy «ő felsége szolgálata érdekében Erdélytől függetlenül kell érintkeznünk Thököly gróffal».**

Ekkor tehát Thököly már felforgatta a tíz év óta folytatott erdélyi politika minden számítását. Teleki ugyan tovább is kérte a pénzt XIV. Lajostól, de ez csak mellékes dolog volt ezentúl.

Mindenki tudta Apafy udvarában, hogy most meg kell kímélni az országot a czéltalan s költséges hadakozástól, hogy mégsem szabad kihívni a porta haragját s hogy vissza kell szerezni a bécsi udvar jóindulatát. Csakhogy Teleki a legrövidebb idő alatt biztosabban és bátrabban mozgott az új viszonyok között, mint Apafy többi tanácsosai, kiknek könnyebben esett az elszakadás a régi politikától.

V.

Még Sopronyban volt Leopold, midőn ugyanegy napon több rossz hírről értesíték. Október 6-án tudta meg Strassburg elfoglalását, Boufflers bevonulását Casaléba, Kálló

* Bujdosók Levéltára 136., 137. l.

** Acta Historica Res Gestas Poloniæ illustrantia. Vol. VII. ed. Kaz. Walizewszky Cracoviæ. 1884. 179. l.

elestét s a törökök kirohanását Stájerországba. A császár e nap estéjén pacsirtafogással mulatozott. «Talán a zsákmány mennyisége» jegyzi meg a németországi franczia követ «vígasztalta a szenvedett veszteségekért».* Az élczelő követet tulajdonkép bosszantotta a szívósság, melylyel Leopold még a török vész kitörésekor is megtagadta Lajos foglalásainak elismerését. És vegyük hozzá, hogy a császár el volt szánva meg nem vásárolni a török békét a magyar terület csorbításával, noha az udvar egy hatalmas pártja nem idegenkedett volna ily áldozattól. Gonzaga Eleonórát, az özvegy császárnét, a mantuai herczeg nagyanyját s Borgomayneró spanyol követet tekinthetjük e politika befolyásra és tevékenységre legnevezetesebb híveinek. Imre, bécsi püspök, az ügyes udvaroncz a spanyol követtel tartott, Badeni Hermán, a haditanács elnöke s Abele, a kamara elnöke, szintén e párthoz csatlakoztak s így részben politikai elvek ürügyével is menthették azt, hogy a magyarországi háború szükségleteiről oly hanyagul gondoskodtak. Buonvisi nuntius, Hocher, Schwarzenberg s Esterházy nádor a spanyol párt ellenében a franczia békét pártolták s bármennyire óhajtotta Leopold az osztrák ház érdekeit s a császári korona méltóságát megvédeni Lajos ellen, a magyar terület épségének érdeke Buonvisi s a nádor pártja iránt is engedékenynyé tették.** Az irányok ez ellentéte, melyet a fejedelmi akarat teljesen ki nem békített, jellemzi az udvar keleti politikáját. Nem volt az elég erélyes arra, hogy elriassza az elbizakodott ellenséget, de azért lassú alapossággal előkészíté a védelmet s noha látszatra mindent megtett volna a béke kedvéért, akaratlanúl ingerlé az ellenséget, midőn békevágyat hangoztatott s a legcsekélyebb áldozatra sem volt birható. Mindenki csodálkozott, hogy az udvar Hasszán szerdár kivonulását nem

* Legrelle: Louis xiv. et Strassbourg. Páris 1884. 611. l.

** Contarini 1682 augustus 9-iki dispacciója.

tekinté a béke megszegésének s hogy gróf Caprara Albert internuntiust elküldé a portára. Mindenütt azt hitték, hogy az internuntius igen nagy ajánlatokra van felhatalmazva,

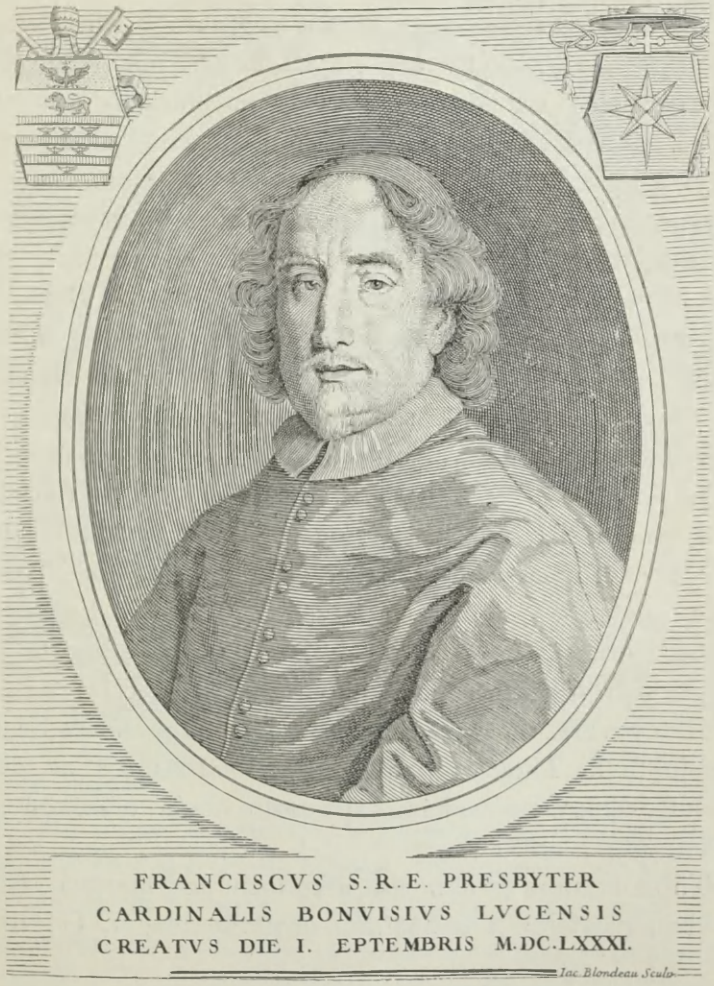

78. BUONVISI BÍBORNOK.

pedig csak a császár békés szándékáról biztosíthatta a nagyvezírt, úgy hogy a törökök bosszankodva kérdezték, hogy mulatni jött-e a portára, hisz semmit sem hozott?

Nem így fogadták volna a portán az internuntiust, ha zavartalanul uralkodhatik a spanyol párt, mely nem átallotta kimondani, hogy a török háború még a győzelem esetére is szerencsétlenség Leopold népeire nézve.[1]

De ha kevés befolyása volt e pártnak az internuntius utasításaira, kárpótolta magát azzal, hogy Thököly ügyében szabadabban rendelkezett. Itt valóban minden attól függött, hogy a hadi tanács és a kamara elnöke képesek-e erélyt kifejteni. De ők, Borgomayneróval együtt, mennél fenyegetőbb volt a török vész, annál inkább ragaszkodtak a gondolathoz, hogy Thökölyt áttéríthetik a császár pártjára s hogy az ő segélyével kinyerhetik a török békét, vagy esetleg a Thököly hadi erejének még hasznát vehetik a török ellen. A nápolyi származású Saponara e pártnak volt eszköze, rendesen Borgomayneróhoz szállott Bécsben s talán jobb belátása ellenére alkalmazkodott pártfogói gondatlan optimismusához. Saponara pártfogóinak tulajdonítható, hogy Caprara november elején ki nem használta kedvező helyzetét túl a Tiszán s hogy november 13-án Saponara és Thököly Szoboszlón fegyverszünetet kötöttek, melyet Caprara három nap múlva megerősített a gávai táborban.[2]

A fegyverszünet Ungvárt, Bereget, Ugocsát és Szabolcsot jelöli ki Thököly hadainak téli szállásul s az udvar azt hitte, hogy nemsokára tapasztalni fogja előzékenysége jó hatását.[3]

Thököly nem is habozott alkudozni Saponarával. Előbb azonban másfelől is biztosítani óhajtván magát, Géczi Ist-

1 Opinion des Hofkriegsraths auf die Capraraische Relationen. 1682 elején. Wenn auch Sr. Majestät dabei mit Hilfe Gottes Victorias verblieben, solches gleichwohl ohne grosse Ruin der Erbkönigreich und Landen nimmer geschehen würde». Turcica.

2 Orsz. Tört. Emlékek. (Orsz. Levéltár.)

3 Contarini Disp. Veneto. Soprony 1681 deczember 7. Speravasi alla corte di sentir qualche buon effetto da questo cortese trattamento.

ván̈t, Radics Andrást és Tunyogi Sámuelt küldötte a portára a nagyvezírhez szóló levéllel és igen fontos előterjesztésekkel. «Fenségednek lábaihoz borulva — így írt a nagy-

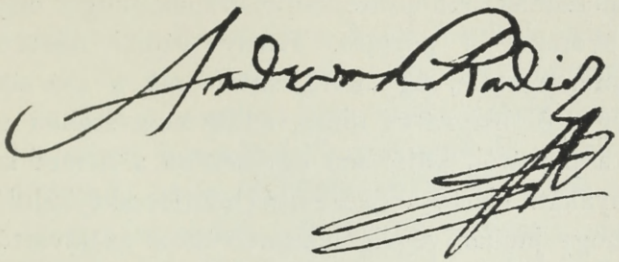

79. RADICS ANDRÁS ALÁIRÁSA.

vezírnek — alázatosan kérem pártfogását a bujdosók kívánságai érdekében, hogy így egyedül fenségednek tulajdoníthassam minden előmenetelemet». A követek a portán

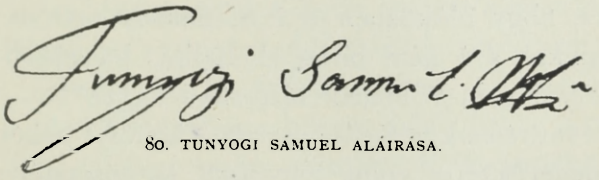

80. TUNYOGI SÁMUEL ALÁIRÁSA.

Apafy követeitől elkülönittettek s január 9-iki audientiájokban azt kérték a nagyvezírtől, hogy nevezze ki Thökölyt Magyarország fejedelmévé. Két év alatt az egész ország be fog hódolni és az új fejedelem évi adófizetésre kötelezi magát.*

Szerényebben hangzottak a Saponarával közlött ajánlatok. Ősi jószágain kívül Lipcsét, Murány várát kérte s a Szepességben is új birtokot. Kívánta még a felsőmagyarországi tábornok méltóságát, a szokásos vallásügyi pontokon

* A levél Berettyó-Ujfalu 1681 november 14-ki kelettel Turcica 1681, a következekre nézve Khunitz 1682 január 3-iki és 13-iki jelentései. Der Teckelische Gesandte proposition in der Audienz wahre, der Gross Vezier wolle den Teckeli zum König von Hungarn declariren, dagegen erbiete er sich einen gewissen Tribut der Porte jährlich zu bezahlen und in 2 Jahren ganz Hungarn Unterthänig zu machen, Turcica 1682.

kívül újra a szállásokul átengedett terület nagyobbítását kérte és a porta kielégítésének szükségét hangoztatta.*

Thököly még szóbeli magyarázatokkal adott nyomatékot ajánlatainak. Kifejtette Saponarának, hogy miért küldött követeket a portára. Apafy vádjai miatt kellett magát mentegetnie, úgymond, mert míg a császár ő felsége kegyéről biztosítva nincs, addig nem szabad elidegenednie a portától, különben egyszerűen a német kard alá tenné nyakát. Kérte a deczemberben Bécsbe induló Saponarát, hogy január végéig hozzon választ az udvartól, mert valószínű, hogy a portától bizonyos ajánlatokat fog kapni s szeretné, ha a császár szándékáról még ez ajánlatok megérkezte előtt értesülne. Attól tart ugyanis, hogy elveszíti a császár kegyét, ha a portai ajánlatokat elfogadja s ha visszautasítja azokat, életét veszélyezteti. És gondolja meg Saponara, hogy időközben a franciák is ostromolhatnák javaslataikkal, s ő nem birna ellenállni, ha előbb a császár részéről nem volnának biztosítva ügyei.**

Történetírásunk felfogása szerint Thökölyt békés szándékában megerősítette volna Saponara, ha visszatér a kívánt időben. E felfogás Saponara azon védiratából származik, mely Strassoldo ellen volt intézve, ki azzal vádolta Saponarát, hogy vagy ügyetlenségből vagy hűtlenségből inkább

* Történetíróink Röder: Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken című munkája nyomán ismertetik Thököly ekkori ajánlatait. Röder Saponara promemoriáját idézi, melyet azóta Klopp is hiában keresett a bécsi állami levéltárban. Mi úgy hisszük, hogy ez a promemoria azonos a fent idézett I lumi della verita című írattal, mely a bécsi udvari könyvtár kézíratai közt található. Saponara ez iratában nem részletezi Thököly ez idei ajánlatát, hanem csak ennyit mond: i punti, li quali non parevano eccessivi a proportion de gl'altri, che poi si sono proposti». Saponara e szavaiból és a Thökölynek adott athnameból következtette Röder, hogy Thököly für sich die Rückgabe seines Erbes und die Abtretung einiger oberungarischer Gespanschaften mit einem gewissen Titel und Rang zur Bedingung der Unterwerfung machte (1. 17. l.). De mi kihagytuk a megyék átengedésére vonatkozó követelést, mert Contarini január 17-iki dispacciója és az udvari hadi tanács részéről Saponarának márczius 25-ikén, április 2-án s 29-ikén adott utasításokban e követelésről nincsen szó. Az utasítások kivonatát l. a Kriegsregistratur jegyzőkönyveinek 365. kötetében.

** I lumi della verita . . . 4, 5. l.

Thököly érdekében alkudozott, mint a császáréban.* De mi Thököly idézett szavaiban s ajánlataiban több diplomatiát látunk, mint valódi békevágyat. Édesgetni és rémíteni akarta az udvart. A követ rögtöni visszatérését óhajtotta és szövetségeseire hivatkozott, hogy hatalmát s elszántságát mutassa, de egyúttal a tényeket úgy csoportosította, mintha áldozata s nem elvtársa volna szövetségeseinek s mintha az udvar jóindulata kiragadhatná őt visszás helyzetéből. Föltűnő, hogy Thökölynek a Saponara előadása szerint idézett szavaiból azt lehetne kivenni, mintha az udvar január végén megköthetné vele a békét esetleg a török beavatkozása nélkül. Úgy hisszük, hogy Saponara ily színben akarván föltüntetni az akkori helyzetet, némiképp idomítgatta Thököly szavait. Lehetséges, hogy olykor Thököly is így beszélt, de ajánlataiban most is, mint kezdettől fogva, hangoztatta a porta kielégítésének szükségét. S ha Saponara e pontra nézve nem bír hozni kedvező választ, bármily korán érkezik vissza, s bármily engedményekkel, Thököly nem kötött volna békét a császárral, mivel valóban nem bízott az udvar jó hiszemében s mivel Hasszán biztatásaiból is kivehette, hogy Gézciék visszatérése után a porta kegyéből a tábornokinál magasabb ranggal vonulhat majd Kassára. Valószínű, hogy Thököly nem is hitte hajlandónak az udvart kívánságai teljesítésére, de szívesen mutatta magát békülékenynek nemcsak azért, hogy minél nagyobb terület osztassék szállásul hadainak, hanem azért is, hogy magához szoktassa az udvart, s hogy azt mindig nagyobb engedményekre birván, a kedvező időszakban leszedhesse a jó béke gyümölcsét.

* A Saponarát vádoló röpirat, melyet Strassoldó írt, vagy sugalmazott Narratione del successo d'Hongaria dà che il Generale Strassoldo vi s'è portato sotto il commando del Generale Caprara czím alatt Saponara állítása szerint igen el volt terjedve, kivált Ausztriában s Németországban. E röpírat vádjai ellen védelmezte magát Saponara a Leopold elé terjesztett I lumi della Veritaban. És így e különben nagybecsű íratot irányzatossága miatt óvatosan kell használnunk.

Esterházy nádor, mint törvényes közvetítő a trón és a nemzet közt, ugyancsak 1682 elején Nagy-Szombatba hívta Thököly követeit s kész lett volna néhány főméltósággal együtt a tárgyalások megindítása végett Beszterczebányára utazni, de Thököly bár «ezeknek hallására be nem dughatta füleit», nem akart országos bizottságokkal alkudozni, mivel azok előtt főleg országos sérelmek elintézéséről lett volna szó s mivel ez az út a diplomatiai játék folytatására nem látszott alkalmasnak.[1]

E közben Saponara Bécsben maradt a Thökölytől meghatározott időponton túl is. A Bécsbe visszatért Caprara ugyanis táplálta az udvar bizalmatlanságát Thököly szándékai ellen[2] s különben is nehezen határozta el magát az udvar arra, hogy Thökölyt az ország egyik leggazdagabb főurává tegye, s hogy reá bízza Magyarország legfontosabb katonai tisztségét. Thököly úgy látta, hogy nem sikerült eléggé az udvar megfélemlítése s kissé nyugtalanná lett, midőn hírét hallotta Caprara internuntius utazásának. Attól tartott, hogy Leopold átengedi Szathmárt, Ecsedet a «Tiszántúl való földdel», s «hogy sok illetlen conditiókra kész reá menni, csak végezhessen a portával».[3] Így Thököly ki lett volna zárva a békéből. De e nyugtalanságát csillapította az a gondolat, hogy a porta bizonyára szívesebben fogadja el az ő kezéből egész Magyarországot, mint Leopoldéból a néhány megyét.

Több gondot okozott neki az, hogy a fegyverszünetben kijelölt vármegyék a nagy inség miatt elégtelenek voltak katonái eltartására. A fegyverszünet felbontásával fenyegetőzött, ha nem segítenek baján és márcziusban le is küldték Bécsből Hoffman alezredest Kaposra, hogy Thökölyt megnyugtassa.[4] De Hoffman ígéreteivel be nem érte

1 Levelek 221. l.

2 Contarini február 21-iki disp. Caprara . . . disse del Techeli dalla Porta intiermente dipendere.

3 Bujdosók Levéltára 323. l.

4 Levelek 221, 222. l. s Barkóczy levele Strassoldohoz márcz. 26. (Orsz. Levélt. Lymbus.)

Thököly és visszaizente, hogy megindítja a hadakozást, ha Saponara tovább késik.[1]

Midőn az így megintett Saponara útra készült, már akkor Thököly követei visszaérkeztek a portáról. Levelet hoztak a nagyvezírtől, ki azt írta, hogy a porta nagyon meg van elégedve Thököly hűségével s meg fogja hálálni szolgálatait. A követek hírül hozták, hogy a budai basa ki van nevezve szerdárrá s hogy tőle fogja venni Thököly az utasításokat a további teendőkre nézve.[2] Saponara ép a budai basa küldöttével egy időben érkezett Thökölyhez Kaposra.[3]

E találkozás nem volt kedvére az udvar követének, ki most először is azon volt, hogy Thököly a fegyverszünetet fel ne bontsa. E végre april 25-én egyezséget kötött vele, mely a Szoboszlón átadott négy megyén kívül egész Zemplént, Szathmárból két járást, Sárosból és Gömörből egy-egy járást jelölt ki Thököly hadainak szállásul, azon hozzátétellel, hogy a katonaság az utóbbi három megye egész területéről követelhet élelmet.[4]

Eddig meg volt elégedve Thököly Saponarával, de az udvar ajánlataiban nem bírt megnyugodni. Úgy látszik, hogy a vallásügyre nézve egy új országgyűlésre hivatkozott Saponara, és a mi a töröknek kielégítését illette, szelíd iróniával jegyzé meg az udvar, hogy a porta eddig még nem kért adót a császártól, de ha kérni találna, ő felsége elvárja Thökölytől, hogy segíteni fogia az udvart e méltánytalan követelésnek elhárításában.[5] A felsőmagyarországi tábornok méltóságát már a sopronyi országgyűlé-

1 I lumi della Verita 6. l.

2 Khunitz február 5- és 21-iki jelentései. Turcica 1682.

3 Ilumi della Verita. 8. l. és Faygel ápr. 26-iki levele Du Vernay-Boucauldhoz, közli GERGELY SAMU Történelmi Tár 1887, 753. l.

4 Orsz. Tört. Emlékek. (Orsz. Levt.)

5 Megjegyezzük itt, hogy Szalay Pálnak április 30-án Strassoldohoz írt levele is különös súlyt helyez a portának fizetendő évi adóra. (PRAY: Epistolæ Procerum 480. l.) PRAY, de különösen ENGEL (Geschichte des ungrischen Reichs, v., 105. l.) úgy tüntetik fel a levelet, mintha az Thököly titkos szándékait elárulta

sen a rendek kívánságára gróf Csáky Istvánnak ígérte a király, de háromezer magyart és horvátot hajlandó volna az udvar Thököly vezérletére bízni s a követelt új uradalmakból csupán a bányavárosok birtokában lévő erdőségeket tagadja meg.*

Thököly alig rejthette örömét, hogy egyszerre két hatalmas udvar ajánlatait fogadja s hogy Európa harmadik leghatalmasabb uralkodójával is érintkezhetik. Éreztetni kívánta Saponarával, hogy utolsó találkozásuk óta változott a helyzet. Miért nem jött vissza hamarább — mondá Saponarának — nem magyarázhatta jóra hosszas elmaradását, s így kénytelen volt a porta sürgetéseinek engedni. Különben ha a porta megbízásából kedve szerint választhatná a békét, vagy a háborút, bizonyára a békét választaná. A porta az erdélyi fejedelemséget ajánlja neki s ígéri a magyarországit is, a franczia herczegi ranggal kínálja és uradalmat ígér neki akár Francziaországban, akár Lengyelországban. Természetes tehát, hogy a császártól is ez ajánlatoknak megfelelő rangot s a rang fényének fentartása végett bizonyos területet kell kérnie.** Saponara kénytelen volt elhinni a mondottakat. A török ígéretek valószínűeknek látszottak, a francziákhoz való viszonyról csak annyit tudott, hogy Du Vernay-Boucauld, Akákia utódja, ki eddig az erdélyi udvarnál tartózkodott, az év elején, Lengyelországba utazott, hogy szabadabban érintkezzék Thökölyvel, noha sok nehézséggel járt innen is az érintkezés, mióta Sobiesky szövetkezni készült Leopolddal. Nem tudhatta Saponara, hogy Thököly 1680-ban nem igen kapott pénzt a francziáktól s hogy 1681-ben egy drágakövekkel kirakott arczképen kívül nyolcz ezer aranyat adott

volna Strassoldónak, pedig a levélben egy szó sincs, melyet Szalay Thököly tudtával nem írhatott volna. Szalay László is alaptalanúl keres bizonyos elentétet Szalay Pál levele és Thököly törekvései közt.

* A Saponarának adott utasítások a Kriegsregistratur idézett kötetében.

** I lumi della Verita 7, 8. l.

SOBIESKY JÁNOS LENGYEL KIRÁLY.

(A Louvreban levő eredetiről Thomson metszvénye után, mely Bubics Zs. püspök tulajdona.)

neki XIV. Lajos, pedig csak a legutolsó portai követség is négyezer aranyába került Thökölynek, mint maga panaszolta.[1] Különben nehéz ellenőrízni XIV. Lajos igéreteit, de bizonyos, hogy bővebben osztotta azokat, mint a pénzt.

Elég az, hogy Saponara szerette volna ellensúlyozni a két nagyhatalom kápráztató igéreteit. Szerencsére az udvar formalis ajánlatain kívül levelet is hozott Borgomayneróltól, ki királya nevében kérte a grófot, hogy alkalmazkodjék a római császár s a spanyol király kívánságaihoz. Szóbelileg ezért jutalmat is ígérhetett Saponara, bizonyára a spanyol követ felhatalmazásából. Megígérte a herczegi czím megszerzését, mi által Thököly megelőzné rangban Esterházy nádort, kinek ellenséges indulata miatt annyit panaszkodott. Még többet is ígért a spanyol követ megbízottja, Thököly környezete azt mondá, hogy «angyali nyelven beszél».[2] Saponara ugyanis remélte ekkor, hogy az udvar nagy áldozatok nélkül kielégíthetné Thökölyt, ha ez Apafyt leszorítja trónjáról. Végül arra kérte a távozó vezért, hogy legalább ne végezzen Budán oly dolgokat, melyek ártalmára lehetnek ő felségének, ki még bízik Thököly jó szándékában.[3]

April végén indult Thököly Budára. Már két mérföldnyire a várostól vagy ezer török katona fogadta s mind jobban gyarapodott kísérete török lovasokkal, kik teljes díszben várták az uton. Pest előtt a vezír fia fogadta Thökölyt. Zeneszó kísérte a menetet Pestig s midőn a várost megkerülve a Budára vezető hídhoz ért Thököly, Buda várából és városából ágyúlövések üdvözölték. Négy napon át lelte örömét Thököly a pompában, melyet tiszteletére a basa kifejtett. Végig vezették a törökkori Buda látványosságain. Meglátogatta a «leirhatatlanul

1 Thököly levele Du Vernay-Boucauldhoz, 1682 márczius 8. Közli GERGELY SAMU Történelmi Tár 1887 539. l.

2 Fajgel április 26-iki levele id. h.

3 Ilumi della Verita 9. l.

szép és jó fürdőket,» látta Mátyás király palotája maradványait s felment a hegyre, hol dervisek őrízték két csodatévő szentnek sírját, kik közől az egyik oly hatalmas volt, hagy parancsára a Duna megváltoztatta folyását. Ibrahim átadta a grófnak a szultán ajándékait, részletezte a küldendő török segítséget s kijelölte a hadak találkozási helyét. Úgy gondoljuk, hogy Saponara útja is szóba került ez értekezleten. Ibrahim helyeselte, hogy Thököly alkudozásai segélyével az ellenség földén élelmezi hadait s a németeket a hadi készületek elhanyagolására csábítja. Midőn Thököly a fogadtatás után lakására tért, az útczán a lakosság «éljen a magyar király» kiáltással fogadta. Török területen át vezetett az út vissza Kaposra s a végbeli törökök mindenütt ágyúlövésekkel, Egerben pedig egy bor nélküli lakomával s kötéltánczosok mutatványaival tisztelték meg a porta hívét.*

Május 17-én találkozott Saponara a visszatérő Thökölyvel Olasz-Liszkán. Zavarban volt a békét óhajtó követ, mert april 28-án Bécsbe küldött embere még nem érkezett vissza, pedig Thököly most a budai basa parancsára hivatkozott oly hangon, mintha a legrövidebb idő alatt csatlakoznia kellene a török táborhoz. Saponara a fegyverszünet meghosszabbítására kérte s úgy látszik, hogy első sorban az erdélyi trónra való reményei iránt tudakozódott. Thököly valószínűen azt felelte, hogy e trón elnyerése egyelőre nehézségekkel jár s így kénytelen a császártól néhány felsőmagyarországi megyét kérni, hogy azoknak jövedelméből kiteljék a töröknek megígért évi adó. Jegyezzük meg Thököly ez új fordulatát az adó kérdésének feszegetésében. Eddig határozatlan szavakban hangoztatta, hogy

* L. a valószínűen Du Vernay-Boucauldhoz intézett névtelen jelentést Gergely Samu közleményei közt (Történelmi Tár 1887. 319. l.) A kiadó 1681-iki kelettel látja el a jelentést, pedig az 1682-iki budai utazás van abban leírva. L. még Caprara május 10-iki jelentését (Turcica) és Contarini május 23-iki dispaccióját.

meg kell adni az évi adót, most mondja ki először titkolt gondolatát, hogy ő mint fejedelem akarja fizetni ez adót. Végül abban egyezett meg az udvar küldöttével, hogy ez a Bécsből küldendő felhatalmazással Budára fog utazni a basához s az itt megállapított pontok majd Konstantinápolyba küldetnek az internuntiushoz a végleges béke okiratának elkészítése végett. Thököly részéről e követelések-

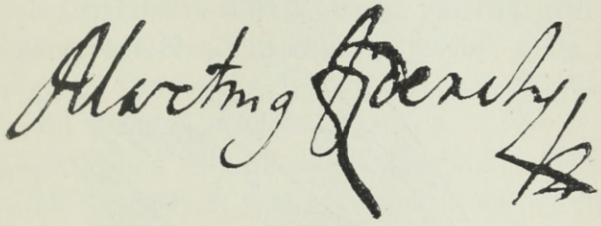

81. IZDENCZY MÁRTON ALÁIRÁSA.

kel Izdenczy Márton utazott Bécsbe azon meghagyással, hogy jelentse be a fegyverszünet felbontását, ha nem kapna kedvező választ.*

Izdenczy azzal is meg volt bízva, hogy kérje ki az udvar engedélyét Thökölynek Zrinyi Ilonával kötendő házasságára.

Az évek óta el nem ejtett tervnek csak most kedveztek a körülmények. Úgy látszik, hogy Báthory Zsófia előtt Zrinyi Ilona alig merte szóba hozni az ügyet. Az öreg úrnő természetes ellenszenvét a másik, az ifjabb fejedelemasszony ellen, még fokozta azon körülmény, hogy fia Zrinyi Ilona atyjának társaságában ragadtatta el magát a fölkelésre. Szerinte esztelenség és kivált ka-

* I lumi della Verita 10. l. Dispacci junius 13. s julius 4. Junius 13-áról jelenti Contarini, hogy értesülése szerint Thököly kéri «che le siano ceduti alcuni comitati in Sovranita, accio che in caso non potesse essere colla depositione dell Abaffy collocato Principe di Transylvania possa con essi supplire a gl'impegni contratti con la Porta, e sodisfar il tributo promesso . . .» julius 4-én újra jelenti e hírt s Saponara tervezett budai útjáról is szól. Ez útra vonatkozik a hadi tanács junius 26-ikán Saponarához írt válaszának egy pontja is (Kriegsregistratur id. kötet.)

tholikus úr részéről vétek volt a pártütés. Mily keményen védte fia halála után a Rákóczi ház várait és urodalmait a bujdosók ellen. Pedig szerettek volna azokhoz férni a bujdosók s hol okokkal, hol fenyegetésekkel akarták megingatni Báthory Zsófia hűségét, de soha sem kaptak előzékeny választ. A nagy emlékezetű Báthory család utolsó sarja lévén — így válaszolt Wesselényinek — nem akarom magamat állhatatlansággal megjegyeztetni. S mi a fenyegetéseket illeti, Harsányinak egyszer

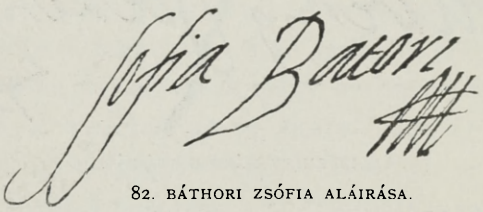

82. BÁTHORI ZSÓFIA ALÁÍRÁSA.

azt izente vissza, «hogy valamennyi házat jószáginkban megéget, oly bizonyos legyen kegyelmetek mindnyájan abban, az mint ezen levelünket olvassa, hogy annyi kálvinista prédikátorokat öletünk meg az égésért.» S nem lehetett tudni, hogy mire viszi ama vallás ellen érzett gyűlölete, melyért ifjú korában meg kellett tagadnia a férje halála után vissza is szerzett ősi hitét. Fiatalon lett özvegygyé s azóta visszavonultan élt. Nem volt tehát hajlandó a türelemre menye irányában, ki felfogása szerint unokái szerencséjét készült koczkára tenni egy eretnek lázadó kedvéért. Midőn Zrinyi Ilona 1680 elején ebédre hívta Thökölyt szilaj tisztjeivel együtt, Báthory Zsófia egy kiméletlen levélben értesíté menyét a hatásról, melyet a vendégségről költött hírek tettek reá: «Ha szegény édes fiam élne, megpökné ezt» írta Zrinyi Ilonának.*

* Pauler Gy.: Wesselényi F. és társai összeesküvése 1. 65. l., Báthory Zsófia levele és Zrinyi Ilona válasza, 1680 február, közli Valentinus Bujdosó. Századok 1873. 73. és 217. l., Báthory Zsófia levele Wesselényihez s Serédy Benedekhez 1677. (Orsz. Lev. Lymbus)

A fejedelemasszonynak 1680-ban történt halála után az udvart élénkebben nyugtalanítá Thököly házassági terve. A haditanács Caprarának meghagyta, hogy szép szerével német őrséget vitessen Munkácsba és egyúttal gróf Zrinyi Jánost megbízta, hogy beszélje le nénjét szándékáról.[1] E megbízás kitüntetés volt a századosi rangban szolgáló grófra nézve, ki a levél miatt, melyben 1680 elején Thökölyt Leslie válaszáról értesité, egy ideig el volt zárva. A chiffrirozott levélben oly különös szavak, mint Tarquinius, Caligula, Colossus, Allobroges igen gyanúsoknak látszottak, de a levél tartalma kitudódván, Zrinyit megrótták ugyan a meg nem engedett levelezés miatt, de kiszabadították fogságából, felmentvén őt a hűtlenség vádja alól.[2] Nem tudjuk, mint járt el 1680-iki megbízásában, csak annyit tudunk, hogy 1682 áprilisában az udvartól újra nénjéhez küldetett ugyanakkor, midőn Saponara Bécsből Thökölyhez utazott. Az udvar ekkor már nem merte nyiltan ellenezni Zrinyi Ilona házasságát, sőt Borgomaynero pártja azt mondotta, hogy ez hasznára fog válni a béke ügyének. Mégis igen valószínű, hogy Zrinyi János a másik udvari párttól a házasság meggátlására czélzó útasítást kapott, de az egészen bizonyos, hogy Thököly ekkor elégületlen volt vele és szabadulni akarván tőle kivitte, hogy Izdenczyvel együtt visszautazzék Bécsbe.[3]

Nem kell hinnünk, hogy Zrinyi Ilona könnyen túltette

1 A hadi tanács parancsa 1680 augustus 2-án adatott ki (Kriegsregistratur) Zu Verhinderung der Heyrath zwischen der Wittib Rakoczin und dem Thököly durch Ihren Bruder den Gf. Zerin, welcher des Arrests entlassen, und zur Audienz admittirt werden solle . . . auch wegen Præsidirung Munkács's die Notturft eingebracht werden.

2 Prothocoll. CSUDAY id. könyvének függelékében.

3 A Kriegsregistratur 365-ik kötetében olvasható az 1682 április 29-én kelt leiratnak kivonata, mely Zrinyi utazását említi. E kivonat így nyilatkozik a házasságról: man seie auch der Meinung, das man durch die Heirat zwischen der Ragozin und den Thököly dem Frieden in Hungarn ehunder stabiliren könnte. Ez lehetett Badeni Herman véleménye. De Contarini május 16-iki dispacciójában jelenti: Poteva poco riuscire il Conte di Sdrino nell'affare fra esso, e la Principessa Ragozzi, mentre si credeva fossero gia passate ai reciproche promesse indispensabili di matrimonio. V. ö. még a név-

magát mind azon, mit öcscse felhozhatott a házasság ellen. De az özvegynek tetszett a tizennégy évvel fiatalabb kérő, ki annyi hévvel sürgette a házasságot, mintha attól függne egész boldogsága.* Báthory Zsófia sem tagadhatta, hogy Thököly előkelő családból való úri ember. S még érdekesebbé tette az, hogy híre s tekintélye naponként növekedett. Európa leghatalmasabb uralkodóinak követei gyülekeztek hozzá s mindenki találgatta, hogy a legközelebbi napok mily nagyra fogják növelni hatalmát. Zrinyi Ilona nem tagadhatta meg rokonszenvét a Thököly által vezetett mozgalomtól, mely a Zrinyi család szerencséjét is szétjelromboló idegen uralom megtörésére volt irányozva. Ellenben a mozgalom protestans szinezetét nem szerette, csak nehány héttel házassága előtt tiltakozott az ellen, hogy Thököly Munkács városába hívott egy protestáns papot. «Keresztény catholica hitünk ellen s mind ő felsége koronás királyom híre és akaratja ellen nem cselekedhetünk» — így szólt — «mert félünk isten itéletétől s ő felsége haragjától.» De leginkább azt vette rossz néven, hogy Thököly ekkor az ő, a «város asszonyának» híre nélkül parancsolgatott.** Városainak asszonya akart maradni minden körülmények közt s mivel tudta, hogy már felkeltette az udvar gyanúját, a kuruczokról küldözött hírekkel békítette a császáriakat s az udvar engedélyétől tette függővé házasságát. Intette Thökölyt is az engedékenységre, de annál félénkebben, mennél inkább kellett bámulnia az ifjú gróf eszélyét. Hihette, hogy Thököly még visszaszerzi

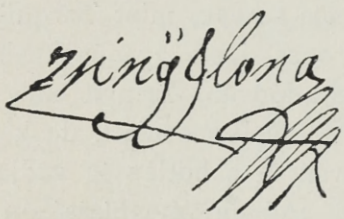

83. ZRÍNYI ILONA ALÁIRÁSA.

telen jelentését Du Vernay-Boucauldhoz. Történelmi Tár id. h. és HAIM GÁSPÁR krónikáját 492. l.

* Histoire des Révolutions de Hongrie II., 9. l.

** Levele Horváth Ferenczhez, 1682 május 1. (Vegyes Levelek, Orsz. Levt.)

fiának az erdélyi fejedelemséget s 1682-ben legfélénkebb tanácsadójának is el kellett ismernie, hogy urodalmai nagyobb biztosságban vannak a kurucz hatalom, mint a császáriak pártfogása alatt. Úgy látszik, hogy szerette volna bevárni Izdenczyt, kitől levelet küldött a császárnak, de mivel Saponara élénken javalta a házasságot, nejévé lett Thökölynek az udvar formális engedélyének megérkezése előtt.*

Mi Thökölyt illeti, a házasság terve nem volt oly befolyással politikai magatartására, mint történetírásunk hiszi. Ő maga eleinte Zrinyi Ilona, de később inkább az udvar kedvéért mondogatta, hogy kész volna a török és franczia ajánlatait visszautasítani, ha «a hazában megtelepedhetnék és istenes házastársat találhatna magának.» De már kezdettől fogva több oly követelése volt, melytől el nem állott volna a házastárs miatt és még sokáig hallgatott törökre s francziára a házastárs megtalálása után is. Hanem óhajtotta birni a szép özvegyet, kinek vagyona és rangja ép 1682-ben oly kivánatos mértékben emelték hatalmát. A Dóczi, Thurzó, Gyulafy s Bethlen családokkal való összeházasodás növelte fokonként a Thökölyek hatalmát, az elődöknél szerencsésebb utód azonban fejedelmi özvegyet hódított meg oly sok akadály legyőzése után. A junius 15-én Munkácsban végbe ment esküvő után kiváncsian kérdezgeté Thököly, hogy mit szólnak házasságáról? Örülik Nagyságod szerencséjét, válaszolá egy híve Mármarosból, hol Thököly sokat mulatott 1678 előtt.**

Szerencse is volt mindenképen, hisz juniusban már Mun-

* Kórodi Miklós írja Thökölynek 1682 májusában Zrínyi Ilonáról «maga is ő Nagysága igen approbálja a Saponara uram az iránt való javallását, a mint hogy bizony igen rendes és jövendőre nézve is dicsőséges leszen mind két félnek». (Lymbus O., 132. Orsz. Levélt.) Zrínyi Ilona május 2-án kelt levelét a Kriegsregistratur id. kötete említi. Saponara szerepére nézve I lumi della Verita. 55. l.

** Bodolai Mihály levele Thökölyhez Mármaros-Sziget julius 8. (Lymbus, Orsz. Levéltár.)

MUNKÁCS ÉS KÖRNYÉKE.

Soos Elemér festménye után.

kács, Regécz és Makovicza várai Thököly őrségével voltak ellátva. De ez évben még több várnak fokára akarta kitűzni zászlaját. Június 17-én visszatért Izdenczy a Zrinyi Ilonától várt házassági engedélylyel, mely a lakodalom után sem vált értéktelenné, mivel Leopold ezzel elismerte Thököly nejét a Rákóczy árvák gyámjának. De Thököly elbízott környezete gúnyolta az udvar elkésett engedélyét.[1] Különben jól fogadták Izdenczyt Bécsben; Badeni Hermann palotájában volt szállása. Az őrgróf hajlandó lett volna a Tiszán túli vidékből egy kis herczegséget kiszakítani Thököly számára, de az udvar csak annyit izent Izdenczytől, hogy nincs ellenére Thököly erdélyi fejedelemsége s hogy Saponarat el fogja küldeni Budára. Rögtön ki nem állí-

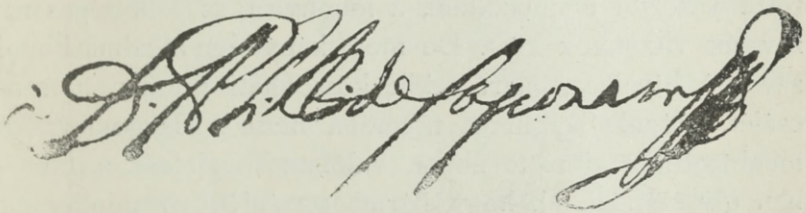

85 SAPONARA ALÁIRÁSA.

tották ugyan Saponara utasítását, de remélték, hogy a követ budai utazásának ez előzetes bejelentésével Thökölyt reá lehet venni a fegyverszünet meghosszabbítására.[2]

Thököly ellenben már junius elején kijelenté, hogy fegyverben akar alkudozni s most az udvar merevségére hárította a felelősséget a fejlődő eseményekért.[3]

Saponara kért, szónokolt, fejtegetett. Szerencsére Thököly hivatkozhatott Strassoldora, ki ekkor Caprarát helyet-

1 Fajgel Du Vernayhez. (Történelmi Tár 1887. 763. l.)

2 Contarini disp. junius 13., a Saponarának adott junius 26-iki válasz (Kriegsregistratur id. h.) és Sebestyén levele Strassoldóhoz, julius 2. (Orsz. Levéltár, Lymbus). A püspök Nostitztól levelet kapott, ex quibus colligo Augustissimam Aulam Domino Saponara demandasse, ut armistitium ad ulterius conetur pertrahere tempus.

3 Ilyefalvi István levele az esztergomi káptalanhoz, junius 8. (KNAUZ NÁNDOR: Buda ostromához. Budapest, 1886. 4. l.) s Sebestyén Strassoldóhoz, junius 18. (Orsz. Lev. Lymbus.)

tesité. Strassoldo ugyanis mellőzve érezte magát Saponara hatásköre miatt és juniusban megizente Thökölynek, hogy neki, mint főparancsnoknak s ne másnak adja tudtára, hogy fel akarja-e bontani a fegyverszünetet. Nemsokára Thököly emberei felfogták Strassoldo leveleit, melyekben a tábornok a megyéket és a várparancsnokokat hűségre s vigyázatra intette a kétszínű ellenféllel szemben.[1]

Thököly erre kijelenté, hogy Strassoldo e levelei miatt nem birja fékezni a legrosszabbat gyanító és igen ingerült híveit. Strassoldo — így panaszkodott Thököly Kaposban találkozva Saponaraval — a királyság békéjét bontja s ellensége ő felsége szolgálatának, mert megzavarja munkájában őt, ki nem erőszakosan, hanem szép szerével óhajtotta a közjót előmozdítani, a mennyire az lehetséges ily zavaros viszonyok közt. De most kénytelen alkalmazkodni zavargó híveihez, mert nekik köszönheti minden szerencséjét. Végül Saponarát táborába hívta s Borgomaynero megbízottja a kitűzött napon valóban megjelent a táborban oly szándékkal, hogy bármi történjék is, mindenkor felvehesse az alkudozás fonalát.[2]

Tulajdonkép már a kaposi találkozás előtt Thököly egy döntő csapás előkészítésével indította meg a hadjáratot. Julius 7-én ugyanis Heberstein gróf nyolczvan emberével s több tiszttel kurucz fogságba került, midőn mint ujonnan kinevezett parancsnok Kassára készült, magával vivén az ottani őrség négy havi zsoldhátralékát.[3] Ez elfogatás annak jele volt, hogy apró segédcsapatok többé el nem érik Kassát, melynek ostromához készültek a kuruczok. A merész gondolat, hogy Kassát kell megtámadni a portától kirendelt csapatok táborba szállása előtt, meg nem valósult

1 Strassoldo egyik levelét közli PRAY: Epistolæ Procerum III., 486. l.

2 Ilumi della Verita 56—59. l.

3 PRAY: Ep. Proc. 492, Török-Magyarkori Államokmánytár 252. l. és SZIRMAY: Accurata descriptio. (KOVACHICH: Scriptores Rerum Hungaricorum I., 309. l.)

volna, ha annak kivihetőségéről Thökölyt meg nem győzi Szirmay András, ki Eperjesen iskolatársa volt a grófnak s az oderai Frankfurtban hadmérnöki tudományokat tanúlt. Szirmay jól ismerte Kassát s kifejtette, hogy a citadellát, nyugoti részének kevésbé kielégítő erődítése miatt, nem volna nehéz megvenni az őrséget meglepő rohammal. Úgy látszik, hogy Thököly a Herbersteinnal elfogott tiszteket

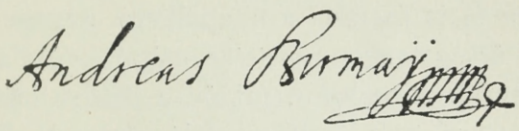

86. SZIRMAY ANDRÁS ALÁÍRÁSA.

is kikérdezte ez ügyben s hogy közülök Krug hadnagy bizalmat keltő készséggel megerősíté Szirmay állításait.*

Saponara a táborban neszét vette a tervezett vállalatnak és azon ürűgy alatt, hogy Eperjesre indul, julius 19-én reggel Kassára utazott, hová az nap este meg is érkezett. Lamb alezredessel, a város parancsnokával akart beszélni, de értésére adták, hogy Lamb beteg vagy ittas, mint Guadagni százados mondá. Erre Saponara Guadagnit kérte, hogy kétszerezze meg a citadella őrségét, virraszszon ott tisztjeivel együtt s legyen gondja az őrszemekre, kivált azon a részen, hol az árokban sekély a víz. Másnap Lőcsére utazván Saponara a Bécsből visszaérkező Zrínyi fogadására, elindulása előtt kérdezte Guadagnitól, hogy

* Krugra nézve az I lumi della Veritat követjük, igaz, hogy lényeges módosításokkal. Saponara elbeszéléséből azt lehetne kivenni, hogy Krug figyelmeztette Thökölyt a citadella könnyebben megtámadható részére, mi nem valószínű. Saponara értesültsége is hiányos volt s ehhez járul azon törekvése, hogy Strasoldo tisztjét minél rosszabb színben tüntesse fel. S mégis lehetetlen, hogy elbeszélése egészen alaptalan volna. Valószínüen Károlyi Sándor is hallott valamit Krug hadnagy esetéről, mert a citadellának egy «Kruk» nevű commendánsáról beszél, ki «a városba beszaladván, az városi commendanstul megfogattatott». (Önéletírása, kiadta Szalay László 1., 9. l.). De Szirmay (Kovachich-nál 311. l.) és a Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1682. 11. l. egyezően kiemelik, a citadella parancsnokának hősi halálát s így valószínű, hogy Károlyi homályosan emlékezett az elfogott Krug árulásáról keringő hírekre, midőn idézett sorait írta.

mit végezett. Jelentést tettem az alezredesnek, — válaszolt ez, — ki azt mondta, hogy jelenteni fogja a híreket a tábornoknak s bevárja annak parancsait. Saponara eléggé bosszankodott, de mennie kellett s míg kocsija el nem indúlt, folyvást vigyázatra intette a tiszteket. S valóban Szirmay nem várta be Strassoldo válaszát a Lamb jelentésére, hanem huszadikán éjjel megtámadta s egy órai küzdelem után el is foglalta a citadellát a gyenge és teljesen meglepett őrség megsemmisítése után.*

Thököly ép reggelizett, midőn a diadal hírét hallotta; félbenhagyta az ételt és Kassa felé vágtatott. Főtörekvése az volt, hogy megvegye a várost a szerdár megérkezése előtt. Időt is akart nyerni, hogy a császáriak felkészüléséig minél több helységet foglalhasson, de bizalma sem volt a szövetségesben, ki a kivívott siker után kényelmetlenné válhat követelései miatt. Rémítette is a lakosokat az útban lévő törökkel, ki nem lesz oly irgalmas, mint ő, ha neki adják meg magokat. De Lamb szégyelvén az eddigi mulasztásokat, védte magát egy ideig s csak akkor tűzte ki a fehér zászlót, midőn a jancsárok már az árkokhoz értek. Kassának hatvanezer forinttal kellett megváltania a szerdártól lakosai életét és vagyonát. És így augustus 14-én Thökölyé lett Felső-Magyarország fővárosa s a szepesi kamara átalakúlt Thököly kamarájává.**

És mind ezt meg nem gátolhatta Zrinyi János, ki bécsi útjának eredményét sietett közleni Thökölyvel a kassai táborban. Az altábornagyi rangot ígérte az udvar Thökölynek, Borgomaynero pedig újra írt levelet neki s nejének is figyelmeztetve őket a csekélyebb, de biztosabb előnyök

* I lumi della Verita 70—78, SZIRMAY, KOVACHICH-nál 309. s 312. l. és THALY: Egykorú jelentés a kassai citadella megvételéről. Századok 1872. 416. l.

** THALY: Egykorú jelentés, SZIRMAY id. h., Fajgel Péter levele Du Vernay-Boucauldhoz. GERGELY SAMU közleménye Tört. Tár 1888. 475. l. s MAJLÁTH BÉLA: A felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái. Történelmi Tár. 1883. 546. l.

birtokának örömeire.[1] Borgomaynero jó indulatát nem szerette volna elveszíteni Thököly, de hozzá látott, hogy rövid idő alatt nagyobb terület birtokába jusson, mint a mekkorával Borgomaynero csábítgatta.

E végre még julius 26-án közfelkelést hirdetett. Kiáltványában vádolja az ellenséget, hogy a sérelmek elintézését a jövő országgyűlésre halasztotta s a sopronyi végzéseket is alig engedi kihirdetni, hogy a szállások átengedésének színe alatt vesztére tör a fölkelőknek, s hogy az ő tudta nélkül az udvar a portára internuntiust küldött, ki a császárnak nyugalmat akar szerezni a magyar szabadságának árán. Ez utóbbi vádnak hatása volt a legáltalánosabb, mert el volt terjedve a hír, hogy a császár át akarja adni a töröknek a tiszántúli megyéket s az Érsekujvártól Nagyszombatig terülő földet az örökös tartományok nyugalma végett. Inkább Thökölynek hódolunk — mondák széltében — s adót fizetünk a töröknek, semhogy eladjanak bennünket, mint a rabokat. Saponara e hírek ellenében julius 29-én a kassai táborban a saját és Zrinyi János aláírásával egy nyilatkozatot tett közzé, melyben kijelenti, hogy Leopold a töröknek egy talpalatnyi magyar területet sem akar átengedni.[2]

S mégis úgy látszott, mintha önként adná fel az udvar a magyar területet, oly könnyen hódították meg Thököly s a török annak jó részét. Kassa cserbenhagyása miatt Badeni Hermann Abelét vádolta, a kamara elnöke viszont a haditanács elnökét[3] s még aligha dőlt el a két államférfiú pere, midőn Thököly már Szádvárt, Eperjest, Lőcsét, Tokajt, Ónodot és Putnokot is elfoglalta. Sőt augustus 22-én a török-kurucz had körűlfogta Füleket.

1 Contarini julius 11-iki dispacciója.

2 PRAY: Ep. Procerum 493. l. I lumi della Verita 78., 79. l. s Saponara julius 29-iki nyilatkozata (Orsz. Tört. Emlékek, Orsz. Levéltár): «Nunquam S. Majestas nec Pedem Terræ cedendi Turcis cogitationem habuit».

3 Contarini aug. 1. dispaccioja.

September 2-án végre Apafy is Fülek alá érkezett, pedig augustus 5-én indúlt el Szamosujvárról s hamarább kellett volna indúlnia. Ibrahim hiában siettette az erdélyieket, Apafy szándékos lassúsággal készült a táborba. Követei a nyár elején még egyszer próbálták Thökölyt megbuktatni, kérve a nagyvezírt, hogy helyette a fölkelők fejének Wesselényit ismerje el, az egykor annyira üldözött Wesselényit. Félelmes hírek nyugtalaníták a fejedelmet, midőn végre elindúlt a török táborba. Szobieszky levélben intette, hogy át ne keljen a Tiszán, mert a török többé nem engedi vissza. Később az hallatszott, hogy Thököly leginkább a szászok támogatásától várja az erdélyi fejedelemséget. Miles, a szász egyetem képviselője tiltakozott a hír ellen, de Apafy jónak látta megparancsolni a szászoknak, hogy tartsák magokat távol a nemességtől s még útjából kétszer is küldött Ibrahimnak ötezer tallért.* S így képzelhető, hogy az erdélyiek harczias buzgalmától nem kellett volna tartania Füleknek.

A kettős körfallal védett város a hegy tövén közvetlenül a magas szikla fölött épült vár alatt terült el. Négyezer főnyi magyar s német őrséggel védte Füleket főkapitánya, Koháry István. Koháry atyja a török elleni harczokban esett el, ő maga Nagyszombatban és Bécsben tanúlt, nevelésének minden hagyománya azon párthoz fűzte, mely a dynastia erejétől várta az oltalmat a török terjeszkedés ellenében. Tisztében nem állott, de kedve is aligha lett volna az udvart az ország iránti kötelességeire figyelmeztetni, mint Esterházy Pál tevé. Jól érezte magát a végbeli kapitány hivatalában, szilaj katona volt, szerette küldözgetni huszárjait s hajdúit a hódoltságra, hogy zsákmánynyal

* Fajgel id. levele, Török-Magyarkori Államokmánytár 278. l., Mathiæ Miles Senatoris Cibiniensis Diarium Expeditionis Anno 1682 cum Principe Michaelo Apafy in Hungariam susceptæ (296. Fol. Germ. Nemz. Muzeum 12., 18., 23. s 24. ll.), Wesselényire nézve pedig Caprara julius 16-iki jelentése (Turcica).

HAJDÚ CSOPORT.

Eredeti olajfestmény. Gróf Berchtold Arthur tulajdona.

87. KOHÁRY ISTVÁN.

térjenek vissza, s hogy rettegjen a török «éles fegyverektől, megvetett lesektől».* A végbeli törökök régóta kérték a portát, hogy rontassék le Fülek vára. Koháry büszke volt gyűlöletökre és gyalázatnak tartotta, hogy magyarok is segítik a pogányt a végvárak elfoglalásában. Daczczal fogadta a Fülek alá vonuló nagy hadat, mert bízott várának erősségében s hitte, hogy urának seregei nem fogják veszni hagyni őt Fülekkel együtt.

Midőn az erdélyiek a városhoz értek, a felperzselt külvárosban már tevék heverésztek. A vezír megadásra szólította fel Kohárvt, ki hátat fordított a hírnöknek. September 2-án a törökök erős lövöldözése sejteté a fülekiekkel, hogy ostromra készül az ellenség. Koháry egy fogoly törököt felnyársaltatott és september 3-án reggel kifüggesztette a holttestet a vár falára. Három órakor reggel a két török sánczból kilőtt nagy tüzes gránátok hullottak a városba, mintha «vérszinű holdgömbök hullanának». Reggeli félhatkor a város több helyen felgyulladt, s a vár mögött egy falu is égni kezdett. Tíz órára már az egész város lángolt, a szép házak, a kálvinista és katholikus templomok, a ferenczrendiek kolostora tövig leégtek. A füst úgy elsötétítette az ostromlók táborát, hogy az írást bajos volt ott olvasni. «Haj a jeruzsálemi vésznek képe», kiáltott fel a nagyszebeni senator, kinek az ostrom részletes leírását köszönhetjük. A jancsárok reggeli hat órakor kezdettek a falra mászni s hét órakor már mindenfelől leereszkedtek a városba. Irtóztató tusára keltek most az ostromlottak a jancsárokkal, egymásután váltották fel a basák embereiket. Egy órakor a fülekiek elhagyták a város kapuját, de ekkor a kapu alatt elásott lőpor felrobbant és nehány száz török «Mahomedhez szállott». A halottak halmain át nyomúltak az ostromlók a városba, a falon

* L. Koháry «Mi édes hazánknak» kezdetű versét Thaly-nál. (Adalékok I., 178. l.)

kívül állók az Allah! Allah! vagy Jézus! Jézus! kiáltásoknak nagyobb vagy kisebb erejéből találgatták, hogy ki győzött. Este már a várba szorúltak vissza az ostromlottak s reggelig a jancsárok viárkokat ástak egész a várig.

September 4-én korán reggel a törökök megújították a tüzelést s nyolcz órakor Thököly egy trombitást küldött a várba Kohóryhoz, ki elfogadta a felajánlott három napi fegyverszünetet. Thököly részéről Petrőczy, Ibrahim részéről Ulman bég küldettek túszokúl a parancsnokhoz s általuk Thököly felkérte a várat oly feltétellel, hogy Kohóry neki adja meg magát. Kohóry gúnyosan fogadta a követeket. A béget körülvezette a várban, megmutatta neki lőszereit, embereit s az eleséget. «Eredj» — így szólt hozzá — «mondd meg a vezírnek, ha ő mezőben lakik, mi várunkban és házunkban, ha ő doboltatja magát, mi is, ha ő nem fél, mi sem.»

Ötödikén reggel a fegyverszünet alatt a jancsárok a vár legalsóbb falához közeledtek, hogy a falon ülő magyarokkal beszélgessenek. Kohóry néhány kézi gránátot dobatott közéjök, mi annyit jelentett, hogy menjenek tovább. A török sánczból visszalőttek s így vége volt a fegyverszünetnek. A török urak a biztos diadal reményében fogtak az ostrom megújításához. Az ázsiai Islar aga már tízezer tallért kínált a füleki basai hivatalért. Ibrahim a szászok sánczába küldte, hogy bátorítsa az oda rendelt katonákat, de midőn az aga a sánczhoz ért, egy ágyúgolyó ketté hasította. September 6-án a vezír felszólítására Apafy Apor Lázárt, Nagy István marosszéki kapitányt és Török István deákot küldötte Kohóryhoz, de nem juthattak fel a várba, mert Kohóry kiizente, hogy nem akar alkudozni. A török ekkor már négyezer embert veszített, a jancsárok és spahik zúgolódtak, a vezír pedig a hónap közepére otthon szeretett volna lenni. Végezni akart minél gyorsabban. Tizenegy órakor éjjel a törökök dob, sípszó mellett,

iszonyú kiáltással s lövöldözéssel rohamot intéztek a vár ellen, de visszaverettek. Egy órakor éjfél után még nagyobb erővel ismételték a rohamot s most három órai harcz után újra hátráltak. Fél órai pihenés után harmadszor rohanták meg a várat, s még délelőtt is sokáig küzdöttek siker nélkül. A három roham igen sok török életébe került, de az ostromlottak is kifáradtak, és örültek, hogy nyolczadikán a török tüzelését elnémította a Thökölyvel kötött fegyverszünet.

A vár falai nem voltak annyira megrongálva, hogy ne lehetett volna folytatni a védelmet. Tulajdonkép hármas erődből állott a vár olyformán egymás fölé épitve, hogy mind a hármat külön kellett volna ostromolnia az ellenségnek. De az őrség fogyott, a váron belül oly szűk volt a hely, hogy a szétrobbanó gránátok egyszerre harmincz embert is megsebesítettek, mint az ostromlottak beszélték. A katonák és a benszorult nemesség feleségei s gyermekei siránkoztak, Koháry kilencz követet küldött a nádorhoz s a királyhoz, de nem kapott segitséget. Az őrség fellázadt, Koháry és Erkrad a németek kapitánya már nem birtak velök. Kohárvt katonái azzal fenyegették, hogy ledobják a bástyáról. September 8-án egy kálvinista papot küldöttek a fülekiek Apafy sátorába oly izenettel, hogy a keresztyéneknek átadják magokat. Valószínűen Thökölyhez is küldetett követ, elég az, hogy ő kezdé vezetni az alkudozást. Kilenczedikén kora reggel a városba ment s rövid idő múlva a vár legfelsőbb erődjéről levétetett a vörös zászló. Ez azt jelenté, hogy az őrséggel már megindúltak az alkudozások. Tizedikén reggel meg volt kötve az alku. Az őrség azon része is, mely nem szegődött Thökölyhez, elvihetett mindent, mit a hátán elbírt. A vezír a muzulmánok vérdíjául 100,000 tallért követelt s úgylátszik, hogy övé lett Koháry pohárszéke és asztali készlete, melyek hatvanezer tallérra becsültettek. Maga Koháry

ŐRSÉG EGY VÁR KAPUJÁNÁL.

Eredeti olajfestmény. Gróf Berchtold Arthur tulajdona.

reggeli nyolcz órakor lépett ki a várból, egy szép karabély függött vállán, övébe két pisztoly volt dugva, jobbról s balról a kihaja, mint a vezír helyettese és Thököly fogták Koháry őrét, hogy megvédjék a boszút áhító jancsárok ellen. Midőn Koháry már a magyar táborban volt, Thököly valószínűen szemére vetette, hogy miért nem adta meg magát hamarább a keresztyéneknek? «Én nem akartam feladni a várat», — válaszolá Koháry, — «melynek kapujában megesküdtem Leopold császárnak, hogy ott fogok élni és meghalni, hanem embereim adták fel azt.» «Hát nem volt elég a mi hitünk?» — rivallt reá Thököly és Regéczre kísértette a vasra vert főkapitányt.*

Kohárыt különben sem bocsátotta volna szabadon Thököly, mivel ily előkelő fogoly rokonaitól igen nagy váltságdíjt remélhetett, de a főkapitány törhetetlen büszkesége is megtorlásra ingerelte, hisz most már többnek érezte magát egyszerű grófnál.

September 16-án kora reggel nagy pompával a vezír sátorába indúlt. Díszben öltözött nemesekből s különböző fegyvernemekből válogatott zsoldosaiból állott kísérete. Muskatérosainak kék zászlaján a Thököly ház czímere volt látható e felírással: Tandem volente Deo!

A vezír magával szembe ültette Thökölyt s egy nem hosszú, de annál dagályosabb szónoklatban fejtegette a török-magyar barátság előzményeit. Nagy dícsérettel emlékezett Bethlen Gábor hazafias buzgalmáról s mivel — tevé hozzá — a mostani viszonyok hasonlítanak a Bethlen korabeliekhez s mivel a fényes porta háláját akarja kifejezni a nagy emlékű fejedelem szolgálataiért, utódját kívánja Magyarország urává tenni s ily szándékból küldé győzhetetlen seregeit az országba. Végül a vezír ünnepé-

* Miles Diarium Expeditionisának külömböző részei után felhasználva még Koháry testvérének levelét, mely közölve van Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1682. 25. l.

88. THÖKÖLY IMRE.

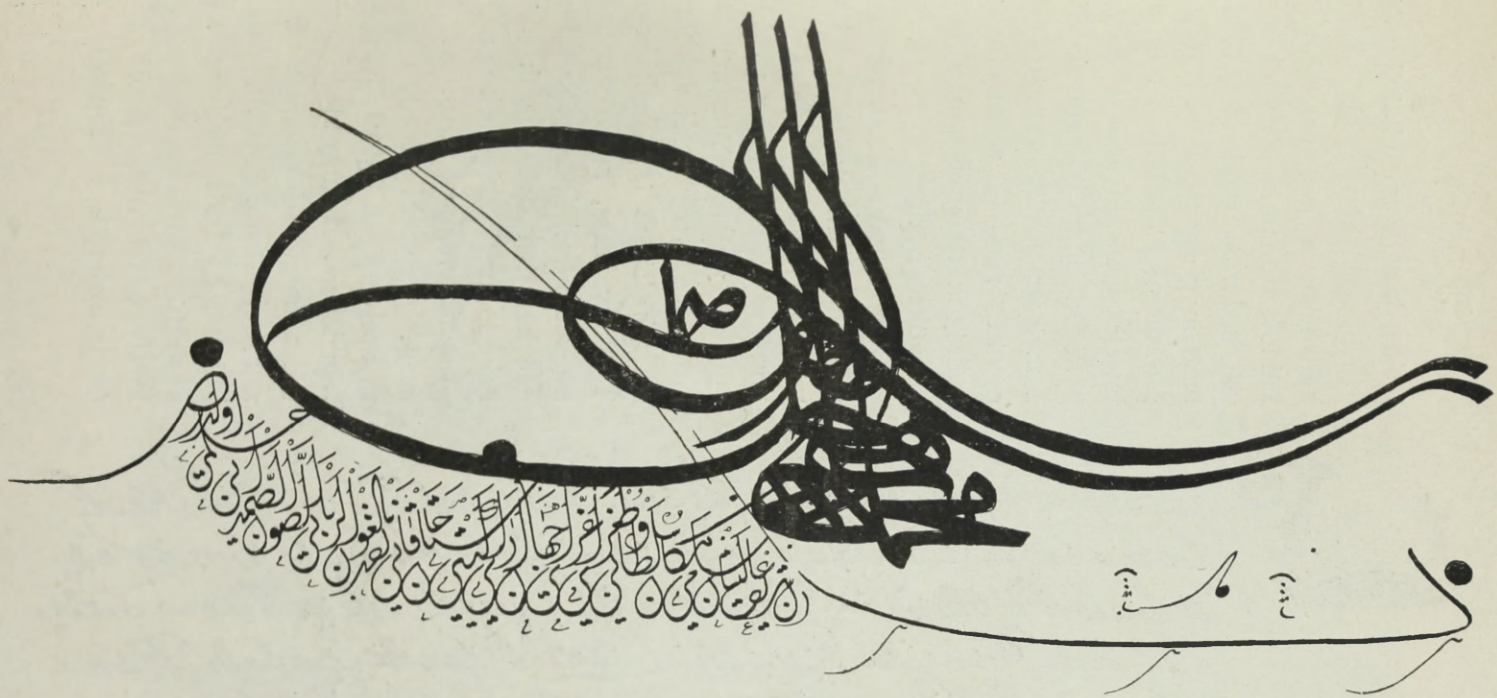

89. A THÖKÖLYNEK ADOTT ATHNAME TUGRÁJA.

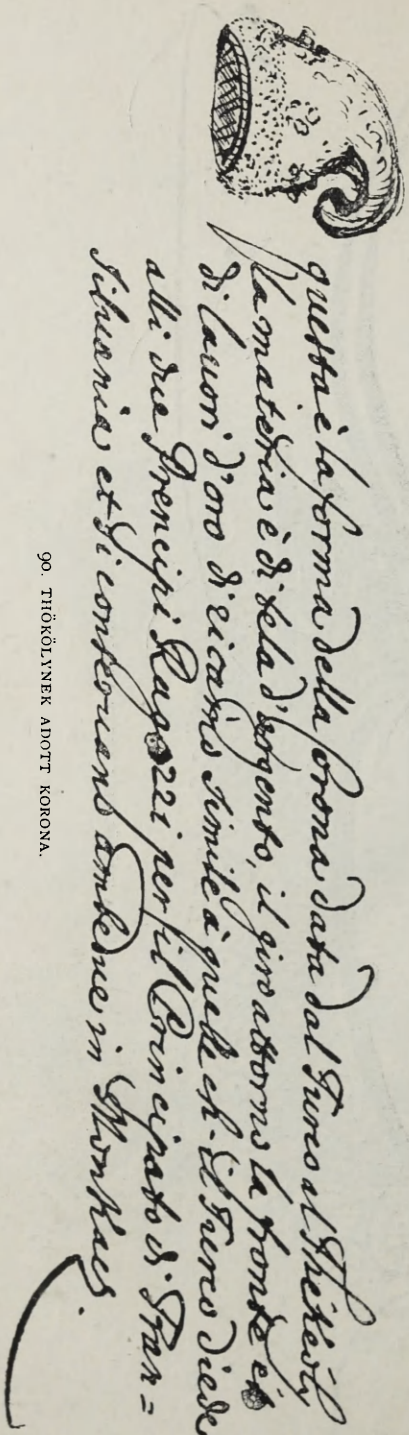

90. THÖKÖLYNEK ADOTT KORONA.

lyesen kikiáltotta Thökölyt Magyarország királyának. Ezután kihirdette a portáról nem rég küldött athnamét, melynek pontjait a budai értekezlet után a basa megbízottjával együtt állapította meg Thököly. E pontok lettek volna hivatva a vasvári békében kijelölt határok közt a magyar terület épségét s ezzel együtt a rendi és protestans szabadságokat biztosítani a török védnöksége alatt.

Az athnamé kihirdetése után átadattak Thökölynek a királyi jelvények, a köntös, a kard, a bot, a zászló s a korona. Mindegyik jelvénynyel más-más basa látta el Thökölyt. Ki a köntössel felruházta, így szólt hozzá: Thököly Imre, vedd e köntöst, melyet a mi leghatalmasabb s győzhetetlen császárunk küld neked annak jeléül, hogy magyar királynak választott és tudd meg, hogy ki tőled e köntöst elveszi, a császár vállairól tépi le azt. És ugyanezt mondták a megfelelő módosításokkal a többi basák. Midőn már a korona is Thököly fején volt, a vezír fölkelt, üdvözölte az új királyt és felszólítá kísérőit, hogy ők is ismerjék el Thökölyt ki-

FŐUR ÉS KÖZNEMES.

Eredeti olajfestmény. Gróf Berchtold Arthur tulajdona.

rályuknak. Thököly két basa kíséretében tért vissza sátorához, és a vezír akarata szerint az egész hosszú úton hordozta a koronát s a jelvényeket.

Midőn a basák eltávoztak, Thököly kísérői parancsait kérték az új királynak. De Thököly azt válaszolta, hogy e czím őt meg nem illeti s hogy ő csak a fejedelem s a magyarországi részek urának czímét veszi fel. Hivatkozott Bocskaira, ki visszautasitá a töröktől ajánlott királyi czímet s némi körülírásokkal Bethlen példájára is hivatkozott.* Ez utóbbi hivatkozás nem zárta ki teljesen a királyi czím fölvételének lehetőségét. A részek urának czíme is igen hajlékony fogalom volt.

Igaz, hogy az athname Felső-Magyarország birtokáról szól, de a hozzátartozó részeket is említi s általában úgy van fogalmazva, hogy a kellő időben Thököly az egész nem-török Magyarországot Horvátországgal együtt kérhette annak alapján.**

A koronázás utáni napon egy érdekes csoport hódolt az új fejedelemnek. A bujdosó nemesek azon töredéke, mely az 1679-iki gyulafehérvári gyűlésből az Apafyt vígasztaló nyilatkozatot kiadta, azóta folyvást Erdélyhez szitott s Apafyval együtt érkezett Fülek alá, de a koronázás után átment Thököly sátorába, bizonyára a legnagyobb készséggel, noha lehetséges, hogy a vezír parancsára. Az elpártoltak közt voltak Kende Gábor és Szepesi Pál, pedig Szepesinek neje még Kolozsvárt volt és fiát Apafy udvari szolgálatba fogadta. Wesselényi azonban Apafynál maradt s Thököly megizente neki, hogy ez életben többé nem

* Saponara september 29-iki jelentése (Bécsi állami levéltár Hungarica), néhány részlet Miles-nél. Az athnamé átadásának napjára nézve l. Egy késmárki nemes naplója. (Történeti Emlékek a magyar nép községi és magán életéből. Kiadták Szabó és Szilágyi, II. k. 27. l.)

** Az athname eredetije nem található az udvari levéltárban; hanem ott van az athnaméval egyidőben írt s Thökölyhez intézett szultáni levél, melynek fordítását Hammer is közli.

kívánja látni. Apafy környezete élesen kikelt a távozók ellen. Mobile vulgus, jegyzé meg a nagyszebeni senator. «Legalább elbúcsúztak volna a magyarok» — mondották többen — «ő nagyságától, hiszen eleget költöttünk reájok.» Csupán Teleki maradt nyugodtan, noha Szepesiék kivonulásával évek óta szőtt terveinek utolsó szálai foszlottak szét. Végre meg kellett történnie — e szavakkal csillapítá Apafy környezetét, midőn a bujdosók maradékja is az új fejedelem köré gyülekezett.[1]

Thököly a királyi czím mellőzésével kimutatott tiszteletét a történelmi hagyományok iránt el nem mulasztotta kiemelni az udvar megbizottjaival szemben. Tudatta Saponarával, hogy az elődök példáját mindenben követni akarván, kész volna békét kötni a római császárral, de oly feltételek alatt, melyek mostani állásához illenek, s nem azok alatt, melyekkel a mult télen megelégedett volna.[2] Hogy kivívhassa a felcsigázott követeléseket, hadi mozdulatait merészen kapcsolta össze alkudozásaival és úgy látszott, mintha a császáriak el lettek volna szánva bármily áron megmenteni eszélyének hírét. Nem lehet csodálnunk, hogy Füleket nem mentették föl. Borgomaynero kivitte, hogy a XIV. Lajosra vigyázó ezredek a Rajna mellékéről nem hívattak Magyarországba.[3] A helyett az udvar újonczokat kezdett toborzani a nyár elején, midőn felébredt bizalmatlansága Thököly és a porta szándékai ellen.[4] S így Caprara többnyire gyakorlatlan és igen rosszul ellátott hadak élén állott Zólyomnál, Fülek ostroma alatt. Apró csapatokat nem küldhetett az őrség támogatására, mert a szorosokat elfoglalták az ostromlók, s teljes erejével nem támadhatta meg a jóval nagyobb ost-

1 Miles: Diarium Expeditionis.
2 Saponara september 29-iki jelentése.
3 Contarin dispaccioja september 5.
4 Berichte des Hessen-Darmstädtischen Gesandten Justus Eberhard Passer (Archiv für österreichische Geschichte Bd. xxxvii. 351. l.)

romló hadat.[1] De Fülek eleste után Ibrahim haza tért és Thököly mellett csekély hadi erőt hagyott. Thököly panaszkodott a portán, hogy Nyitrát és Lévát is elfoglalhatta volna számára Ibrahim, ha még tovább marad a táborban, vagy őt jobban segíti.[2] Caprara azonban nem várta be Ibrahim és Apafy september 19-iki visszavonulását, hanem rögtön Fülek átadása után sietett elhagyni Zólyomot s előbb Szent-Keresztig, majd Trencsénig hátrált.[3] A nógrádi, zólyomi és honti császári őrségek nagy részében nem lehetett bízni, annyira nem, hogy Caprara szívesen vette, ha a várakból kivonulnak táborába, mert attól félt,

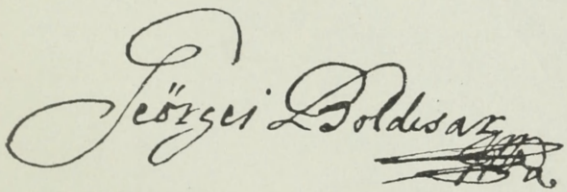

91. GÖRGEI BOLDIZSÁR ALÁIRÁSA.

hogy föladván a várakat, az ellenséghez fognak pártolni.[4] És így Thököly szabadon nyomulhatott Zólyomig s elküldhette Görgei Boldizsárt a bányavárosok elfoglalására. Október 3-án Szelepcsényi már bemutatta az udvarnál a Körmöczbányán vert aranyakat, melyeken Thököly új címe volt olvasható.[5] S Görgei Boldizsár serényen felhasználta a talált aranyat és ezüstöt, október 12-én egyszerre 490 új aranyat küldött Thökölynek.[6] E jövedelemhez járult még a bányarészesek s valószínűen a városiak sarcza; a selmeczi bányarészesek háromezer aranyat fizettek a töröktől való váltság czímén, majd a körmöcziekkel együtt kilenczezer aranyat kölcsönöztek Thökölynek, ki kötelezte magát, hogy

1 Contarini september 19.

2 Khunitz 1683 január 23-iki jelentése, Turcica, és egy Thökölytől szerkesztett követ utasítás (Lymbus O. 132. Orsz. Lev.)

3 Contarini október 3.

4 KNAUZ NÁNDOR: Buda ostromához 9. l.

5 Contarini okt. 3.

6 Levele Thököly Levéltár. 11. csomó (Orsz. Levt.)

Pro Patria
Deo, Rege et
Celsissim, Princeps ac Dñ,
Comes Perpetu, in Frakno
Iudex Cumanorum Aurei
non Hungariæ, Bohemiæ
Pest, Pilis, & Zold Suprem,
Vltradanubianarũ ac Confiniorũ
Generalis Sac Cæs Reqꝫ Mattis
Arcis et Præsidij Czobancz
et per dictum Regnum
Paulus Esteras de Galanta
Regni Hungariæ Palatinus
Velleris ac Sac Rom Imp nec
Eques Comitatũ Soproniens
Comes Partium Regni Hungar
Antemontanorum Supremus
Cubiculari, ac Cons Intimus
Suprem, ac Hæreditari, Capit
Hungariæ Locumtenens
In Regni Hungariæ Pala- tinum creatus Sopronij
Die 13 Mensis Junij Anno 1631.
Ætatis Suæ Ann: 45.

visszatéríti az összeget visszaszerzendő árvai jószágának jövedelméből, de úgy tudjuk, hogy a bányarészesek még 1704-ben is kérték pénzöket II. Rákóczy Ferenctől.[1]

Thököly nem szerette volna kiadni kezéből a bányavárosokat, pedig azoknak birtokában fenyegetve érezte magát a gyülekező császáriaktól. Október elején Starhemberg a Vág vidékén állott nem messze Caprarától s Nyitrában Esterházy Pál nehezen várta az udvar engedélyét arra, hogy magyar hadainak élén visszafoglalhassa a bányavárosokat. De Badeni Hermann megtagadta az engedélyt, azt mondván, hogy a császár a német csapatokkal szeretné megoldatni e feladatot.[2]

Igaz, hogy sok rosszat tudtak beszélni Esterházy hadairól az udvarnál, de ez ellenszenv még nem fejti meg a tilalmat. Csak akkor lesz az érthetővé, ha számba vesszük Thökölynek a nádorhoz küldött azon izenetét, hogy átadná a bányavárosokat a bányák károsítása nélkül, ha fegyverszünetet kötnének vele, más különben nem ő lesz a felelős, ha a bányákat elpusztítja a török. Oly hírekkel is rémítgette az udvart, hogy a budai vezír s Apafy már visszaindultak s hogy ő hadaival hozzájok van rendelve. S hogy e fenyegetések még rémesebben hangozzanak, kétezer lovassal Szilériába küldte Petrőczy Istvánt, ki Bielitz feldúlásával támogatta Thököly diplomatiáját és bőven zsákmányolt is.

Thököly ijesztgetéseinél több hatást tett az udvarra a remény, hogy a fegyverszünet komoly alkudozásoknak lesz megindítója. Badeni Hermann már október 11-én megparancsolta Capraranak, hogy ne támadja meg addig Thökölyt, míg követei vissza nem térnek a császári resolutióval.[3]

1 N. R. A. Fasc. 131. No. 42. (Orsz. Levtár.)

2 Contarini id. h. és a hadi tanács parancsa október 11. (Kriegsregistratur 365. sz.)

3 Thököly izenetét a nádorhoz Contarini részletezi okt. 17-iki jelentésében; e jelentést némileg módosítottuk Thököly egy levele alapján, mely okt. 12-én iratott Dobronyiván Szirmay Istvánhoz és

És alighogy e követek Bécsbe érkeztek, Hoffman alezredes megjelent Thököly zsemberi táborában és vele október 18-án előzetes fegyverszünetet kötött.* Ennek értelmében Thököly köteles volt átadni a bányavárosokat, mit meg is tett némi halasztás után. Úgy gondolta, hogy Szirmay István és Jánoky Zsigmond bécsi alkudozásai kárpótolni fogják a veszteségekért.

Leopold Badeni Hermannra és Hocherre bízta a követekkel való tárgyalásokat. A megbizottak október 19-én hallgatták meg először Szirmay és Jánoky kívánságait, miután megegyeztek abban, hogy a tárgyalások folyamában Thökölyt nem fejedelemnek, hanem a követek főnökének (principalis) fogják nevezni. Az első értekezleten

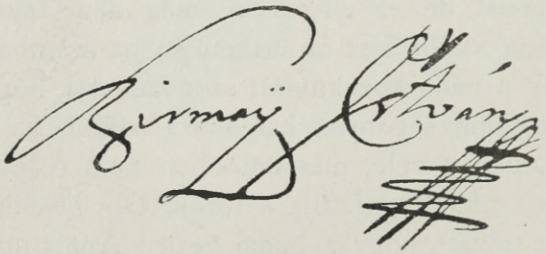

93. SZIRMAY ISTVÁN ALÁÍRÁSA

Szirmay előadta, hogy a porta Thököly nélkül soha sem fog békét kötni, azért a közjó és a keresztyénség érdekében urok kész volna a békét közvetíteni. De az itt a kérdés — válaszolák a császár megbizottjai — hogy minő feltételekre birhatná Thököly a portát? Főczélunk a béke

Jánoky Zsigmondhoz. (Bécsi áll. levt. Hungarica.) Ugyan e levélből vettük, hogy Thököly híresztelte a budai vezir visszatérését. A levélnek az udvari levéltárban talál ató latin fordítása bizonyára az udvarnál való bemutatásra volt szánva. A Caprarának adott parancs Kriegsregistratur id. h. Petrőczy kirohanása idejére és czéljára nézve l. Contarini okt. 17-iki dispacciójá t. E kirohanást nem az ősz Petrőczy vezette, mint történetíróink írják, mert az öreg Petrőczy 1678 elején már nem élt. Béthune egy ekkor kelt irata «defuncti domini Petrőczy» fiairól beszél. (Eredetije Teleki levélt. missiles 248., másolat Szilágyi Sándor úr birtokában.)

* Egy késmárki nemes naplója id. h 26. l.

— válaszolá Szirmay — és ennek elérésére a fejedelem felajánlja szolgálatait, a többi s kivált Thököly személyes kívánságai csak mellékes dolgok. Kivehetni e válaszból Thököly szándékait.

A békeközvetítés ajánlatával bizonyos fokig puhatolódzott, hogy mennyire jutott az udvar engedékenysége. Ha ajánlata elfogadtatik, azzal elismerte volna őt Leopold a birtokában lévő terület fejedelmének és Thököly ez alapon küzdhetett volna további vívmányokért. Ha azonban az udvar el nem fogadja az ajánlatot a kívánt formában, fenmarad Thököly részére az előny, hogy a béke hívének mutatta be magát. Azért mondotta Szirmay mellékes dolgoknak Thököly személyes követeléseit; nem lett volna tanácsos igen sokat vagy igen keveset azokból fölemlíteni; Szirmay csak átsuhant rajtok, hogy minél terjengősebben kiemelje urának békevágyát. Igen nehéz és igen kényes feladat e tárgyról szólni — mondá Szirmay az október 23-iki második értekezleten, midőn a császáriak újra kérdezték tőle, hogy minő föltételei volnának az ura által közvetítendő békének? Az ő ura a portától függ — így folytatá a követ — nagyon óvatosan kell tárgyalnia, mert lám a porta azt is megtudta, hogy Thököly a kassai tábornok hivatalát kérte. Legyen elég az, hogy ura felajánlja szolgálatait, ne higye az udvar, hogy a magyar nem szeretne szabadulni a töröktől. A császáriak újabb faggatására Szirmay és Jánoky azt találták megjegyezni, hogy urok kevesebbel megelégednék, mint a mennyit a porta neki adni óhajt, az athnamé csak a háború czéljaira volt küldve, de ha küldetése volna Thökölynek a portához, ott máskép cselekednék.

Említették még a portának járó évi adót s további részletekbe nem akartak bocsátkozni. De mondják meg végre világosan, — kérdezék a császáriak, hogy tulajdonkép miért jöttek?

Felajánlani a közvetítést — válaszolá Jánoky — és fegyverszünetet kötni, ha ő felségének úgy tetszik.

Nem volt könnyű e két ajánlatra válaszolni. Badeni Hermann nem ellenkezett azokkal, kik a Thökölyvel való alkuvást elítélvén azt fejtegették, hogy a török háború már ki nem kerülhető s hogy legjobb volna támadással megelőzni a törököt, vagy visszavenni Thököly foglalásait, mert Thököly csak a porta megbízásából alkudozik és el akarja fordítani az udvar figyelmét a készülődéstől. De azt mindenki tudta, hogy ama vállalatok bármelyikére még készületlen a császári sereg és Caprara mindig hajlandó volt nagyítani a nehézségeket, ha előnyomulásról volt szó. A haditanács elnöke örült, hogy politikai eszméjét tábornokai véleménye is igazolja. Lassú és határozatlan szellemében mindinkább fészket vert a gondolat, hogy áldozatot kell hozni a keleti békéért, s hogy jobb volna, ha ez áldozatoknak a török helyett Thököly venné hasznát.

A közvetítés ajánlatát egyszerűen el nem fogadhatta, mert ezzel lealázta volna a dynastiát egész Európa előtt, de nem merte azt mereven visszautasítani. A követektől hozott fegyverszüneti pontokat sem lehetett elfogadni. Thököly hadai számára az egész akkori Felső-Magyarországot kívánta a Vágon túli terület kivételével. Nem nekünk van szükségünk a fegyverszünetre — válaszolák a császári megbizottak — lehetséges-e oly területet is átadnunk, melyet Thököly fegyverrel nem foglalt el? A bányavárosokban Thököly is kívánt bizonyos őrséget hagyni állítólag oltalomul a török pusztító szándékai ellen és ez oltalomért havonként kétezer aranyat kért. Nem kevésbé bajos volt teljesíteni azon kívánságát, hogy követei audientián fogadtassanak Leopoldtól. Az udvar a magyar főurak véleményét is meghallgatta; a velök tartott november 12-iki értekezleten a nádor kifejtette, hogy a helyzet bizonyos engedményeket kíván, a fegyverszünet nélkül Szendrő,

Patak, Ecsed és Szathmár is elvesznének, de szégyenletes föltételeket nem szabad elfogadni s mind a tizenhárom vármegyét nem kellene átengedni. Beszédét a főurak élénken megtapsolták.

E közben Thökölyt bántotta az, hogy követeit ily sokáig várakoztatják. Meghagyta nekik, hogy november 16-án hazatérjenek, még ha nem végeztek is. Szirmay bemutatta a levélbeli parancsot s midőn marasztották, szolgai kötelességére hivatkozott. Thököly levele hatott. November 19-én Hocher, Badeni Hermann, Szirmay és Jánoky aláírták a fegyverszünetet, melyben átengedtetett Thökölynek Felső-Magyarország a Garam folyóig. A bányavárosok jövedelméből az udvar havonként háromezer forint fizetésére kötelezte magát s kijelentette, hogy szívesen fogadja Thököly szolgálatait a béke ügyében, s erről értesíteni fogja gróf Caprara Albertet.

Thököly nem így szerette volna e pontot fogalmazni, de az udvar kárpótolta őt fejedelmi becsvágya egy másik követelményének kielégítésével. Szirmay és Jánoky Leopold színe elé bocsáttattak és hazatérésök előtt egy külön iratban köszönték meg a császári kegyet.*

S így Thököly urává lett az ország keleti részének néhány vár kivételével. E területen most már «kalpag szabott rendet a kalpagnak», mint akkor mondák. Azt hihetnők, hogy ez állapot, melyet épen a nevezett országrész követelt a leghevesebben, általános megelégedést okozott. Pedig nem úgy történt. Az új államnak is voltak szükségei s az új uralkodó is elsőbbséget követelt a saját vallása számára.

A protestansok meg voltak elégedve a változással. Nem elég, hogy az 1681-iki országgyűlés végzései meg nem nyugtatták őket, de úgy vették észre, hogy a főpapság a

* Szirmay és Jánoky bécsi útjára nézve l a bécsi állami levéltárban Verhandlungen mit Thököly című okirat gyűjteményt. Hungarica 73.

kormány jóváhagyásával e végzéseknek érvényét is korlátozza. Thököly alatt azonban teljesen vége volt a «lelki üldözés» korszakának, vége a titkos éjjeli kereszteléseknek, a «halotti czerimónia» nélküli temetéseknek. Nem kellett a szabad ég alatt s gyakran titokban hallgatni papjaikat, mint 1681 előtt s nem kellett nézniök, hogy templomaikban bálványimádók imádkoznak s hogy iskoláikat magtároknak használják, mi az országgyűlés után is megtörtént.[1] Midőn novemberben a bányavárosok felől visszatért Thököly, a hosszas szünet után megnyílt eperjesi collegiumban egy allegorikus szindarabot játszottak az intézet hajdani tanítványa tiszteletére. Constantius név alatt szerepel ott Thököly, ki a Furentius nevű ellenség kezéből kiszabadítja a protestans és magyar szabadságot.[2]

De a kassai és ungvári jezsuita collegiumok nem örültek Thököly diadalainak. A tanárok elűzettek s az iskolák javai lefoglaltattak. Az «catholikus status mindenek előtt nagy contemptusban volt» mondja egy egykorú katholikus.[3] De mégsem történtek Thököly alatt oly jelenetek, melyek a judicium delegatummal, vagy a protestans egyházi szertartások általános betiltásával volnának összehasonlíthatók. A protestans fejedelem udvarában a papság nem léphetett fel oly súlylyal, mint Leopold udvarában Kollonics vagy Szelepcsényi s továbbá a még nem szervezett állam külügyi összeköttetései, s egyéb érdekei is tiltották a példa utánzását.

A bujdosók most hazájokba tértek s visszakapták elkobzott javaikat, a mennyiben a szepesi kamara kezelte azo-

1 Csányi: Sopronyi krónika (Magy. Tört. Tár. v. 29. l.) Pálóczi Horváth család naplója, közli Szopori Nagy Imre (M. H. H.[4] II, oszt. xxxi. k. 235. l.) s Haim G. krónikája.

2 Joannes Schwarcz: Hungaria Respirans, sive Constantius Exultans, Furentius exulans in auspicatissimo cels. Principis Emerici Thököly ex castris Hungaricis reditu Autore M. Johanne Schwarcz. Ao. 1682. Lőcse.

3 Károlyi Sándor önéletírása 12. l., az ungvári jezsuitákra nézve Thököly kamarájának felterjesztése Kassa, september 15. (Thököly Levélt. 1. csomó. Orsz. Lev.)

kat. De a kamara jövedelmének hiányát pótolni kellett s Thököly az «elmúlt boldogtalan idők» leggyűlöletesebb rendszabályát nem átallotta feleleveníteni. A Thökölytől septemberre kihirdetett közfölkeléstől sokan elmaradtak. Thököly tehát elrendelte azoknak «jószágának confiscatióját, kik vakmerőségtől viseltetvén és némelyekhez az nemes vármegyék conniventiája is járulván az insurrectiótól

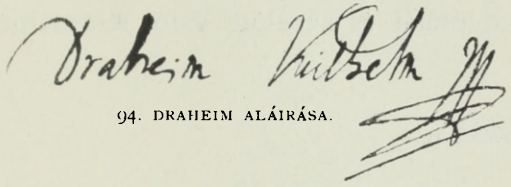

94. DRAHEIM ALÁIRÁSA.

absentálták magokat». És kamarája kiküldé a végrehajtókat, kik járásonként foglaltak, pénzbirságokat szabtak a megyei jogkör megvetésével s mindenkép a legnagyobb szigorral. De főleg a katholikus egyház s aristokratia és a császári szolgálatban álló urak jószágaira tartott igényt Thököly kamarája. September 15-én indítványt terjeszt a még akkor grófnak címzett ura elé, mely szerint «Homonnay és Barkóczy Ferencz, Semsey András, gr. Forgács Ádám maradéki, Csáky István, az esztergami káptalan s több ezekhez hasonlók jószágokat confiscálni kellene». És Thököly szívesen fogadta az ily indítványokat annál inkább, mivel nem csekély értékű javakról volt szó. Csáky István szepesvári uradalmát Draheim, a kamara præfectusa 104,935 forintra becsülte, szerinte az uradalom jövedelme 1676-ban 6910 forint és 69 denárra rugott. Százezer forintra becsülte Draheim Homonnay Zsigmond gróf homonnai uradalmát.*

A repartitio, az accisa már a gyűlölt mult emlékei közé tartoztak. De Thököly katonaságának is élnie kellett

* Thököly Levéltár 1. és DRAHEIM VILMOS számadás könyve. (Lymbus. 1682.)

s most az ő kormánya ellen fordultak a régi panaszok. Szabolcsmegye devecseri gyűléséből október 10-én ezeket írja Thököly kamarájának: «az ő nagysága feles hada is beszállván Kállóban, Tokajban, Kis-Várdában és Ibrányban, vármegyénket magok között felosztották és elviselhetetlen pénz, búza, gabona, fűszerszám és minden kigondolható onusokkal és victualekkal hetek és holnap számra annyira onerálják az szegénységet, hogy az töröknek való hódolásnak quótáját és az előtt való Repartitiót is meghaladja».*

* Thököly Levéltár II.

95. MUNKÁCS VÁRA.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR KÖNYVTÁRA.

THÖKÖLY IMRE.

Egykorú olajfestményről, mely Marquis of Bath tulajdona. (Longleat, Wiltshire.)

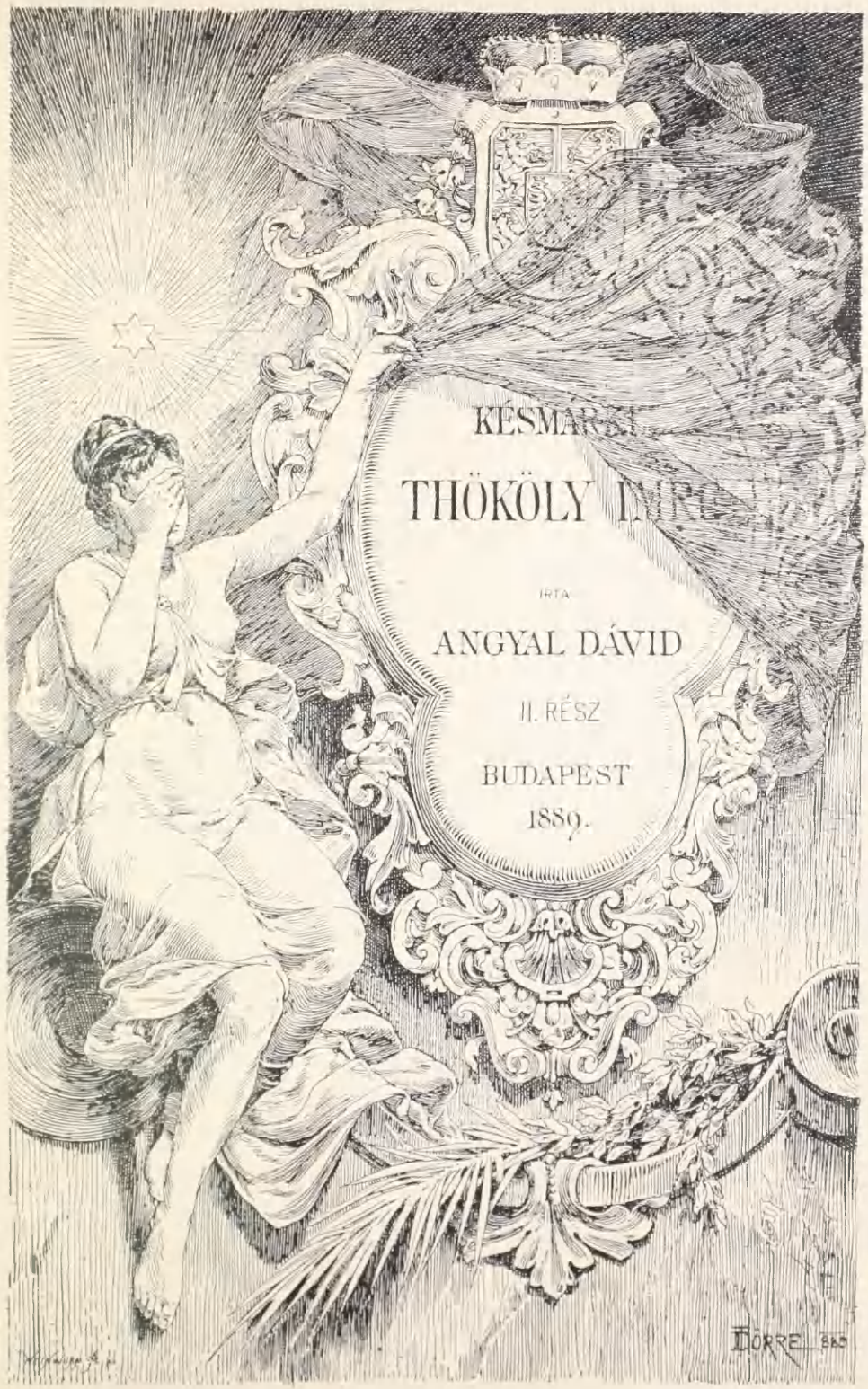
KÉSMÁRKI
THÖKÖLY IMRE
IRTA
ANGYAL DÁVID
II. RÉSZ
BUDAPEST
1889.

NEGYEDIK FEJEZET.

A TÖRÖK HÁBORÚ ELSŐ ÉVEI.

2. THÖKÖLY ÉS SOBIESKI ÉRME.

I.

Természetes, hogy a rendek nem titkolták elégületlenségöket a gyűléseken, melyeket a fejedelem a terhek arányos felosztása és általában az új állam ügyeinek rendezése végett hívott össze. Igen tanúságos a kassai és tályai gyűlések lefolyása. A rendek most nemzeti fejedelemmel állottak szemben, még pedig olyannal, ki méltóságát az alkotmányos formákért és a nemesi szabadságokért küzdött harczban szerzé meg. Mint Tályán mondották a rendek, «azzal volt dolguk, ki fájlalhatja romlásukat». De mi történt? Mennél kevésbé voltak hajlandók a rendek elviselni a mind inkább gyarapodó állami terheket, annál kevésbé volt hajlandó a fejedelem tisztelni az alkotmányos formákat. Az 1683 májusában tartott tályai gyűlésen a rendek igen túlságosnak találták a fejedelem azon követelését, hogy személyesen fölkeljenek s azon kívül a húszezer főnyi tábor számára élelmet és szekereket is adjanak. Felfogások szerint nem voltak kötelezve a fölkelésre, ha a táborozás költségeinek egy részét magokra vállalták. Thököly inkább rövid, mint alkotmányos úton intézte el sérelmeiket. «Isten úgy segéljen, valaki fel nem ül, nemcsak jószágával, hanem

életével is fog fizetni» — így hangzott izenete a rendekhez — «kegyelmetek eloszolhat, nincs semmi dolguk, nem kérjük kegyelmeteket, hanem magunk biztosai által meghatározzuk minden megyének illetőségét».

A január 11-ére Kassára hívott gyűlés nem végződött ily disharmoniával, de Tályára már kedvetlenül érkeztek a rendek, sokallva a Kassán elvállalt terheket. Azonban itt sem folytak símán a dolgok és ha Thököly fenyegetései nem lohasztják az ellenzéki tüzet, már Kassán is kitört volna a viszály. Nem csupán a sereg rendes és hadi szükségletei, vagy a végvárak jó karban tartásának költségei, vagy a kamarai hivatalnokok önkénye táplálták a rendek ellenzéki hajlamait. Mind a két gyűlésen türelmetlenül kérték a fejedelmet, hogy terjeszsze eléjök a Füleken kapott athnamét.

Talán azok sem emlékeztek biztosan az athnamé pontjaira, kik előtt Füleknél kihirdették azokat. Híre terjedt, hogy a portának fizetendő adó negyvenezer tallérnál többre rúg. S mi még fontosabb, mindenki hallotta, hogy a porta az athname szerint köteles átadni Thökölynek az elfoglalt várakat. S mi történt az utolsó hadjáratban? Ónodot megrongálta, Füleket pedig egészen lerontotta a török s a két várban talált ágyúkat a maga számára lefoglalta. Ha már kezdetben ennyire becsüli az athnamét a porta, mit fog később tenni? Nem fogja-e kénye szerint sarczolni és nyesegetni a magyar területet, melyet egész kiterjedésében a magáénak fog tekinteni? A papirosra írt biztosítékok a rendeket nem nyugtatták meg, úgy halljuk, izené az ingerült fejedelem, hogy némelyek becstelen emlékezettel voltak az athnaméról, mintha annak semmi haszna sem volna. A rendek tárgyalni szerették volna az athnamét, nem mintha lehetségesnek hitték volna módosításaikkal emelni annak gyakorlati értékét, hanem úgy érezték, hogy a magyar közjog lényeges átidomítása nem oly ügy,

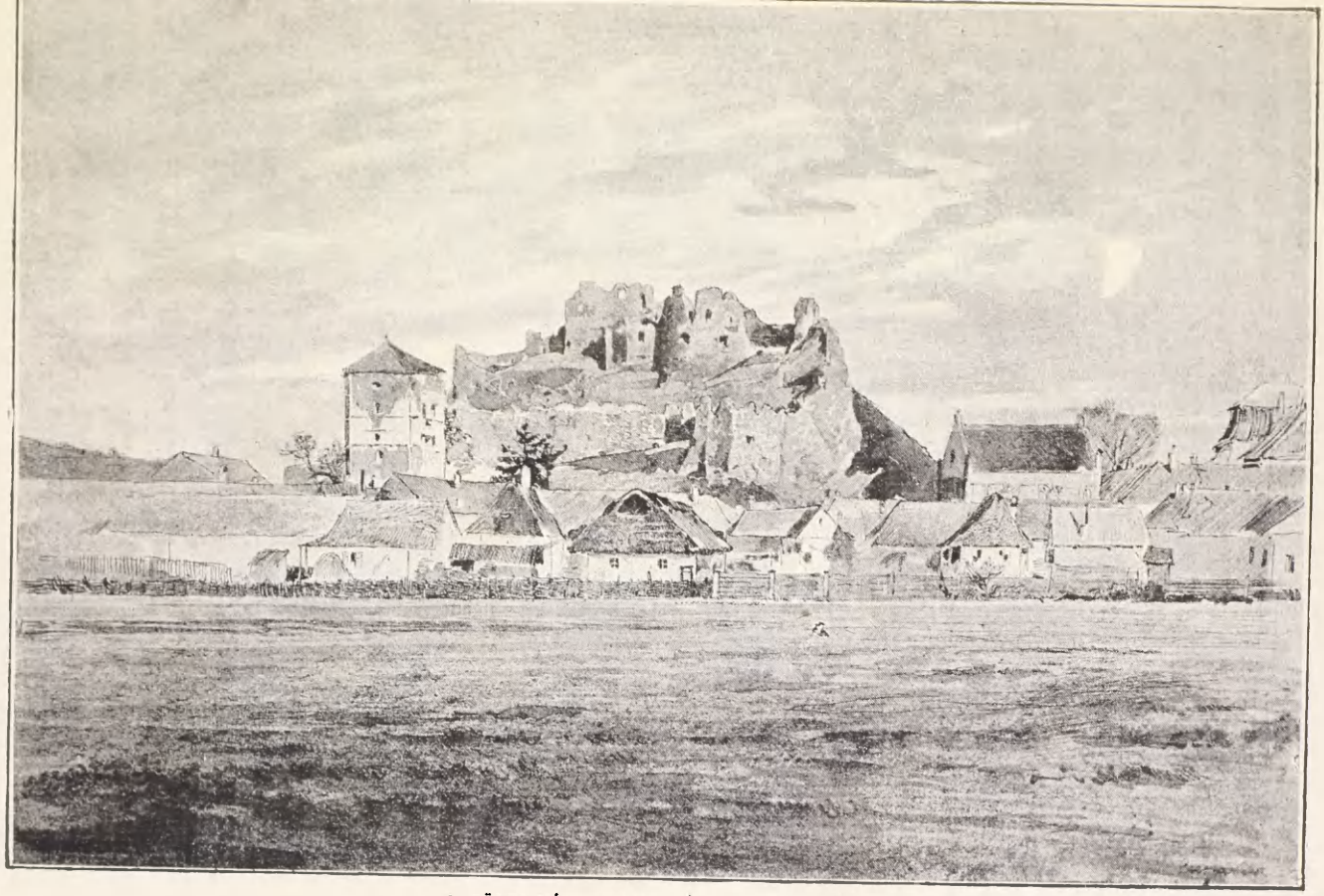

3. FÜLEK VÁRA. CSERNA KÁROLY RAJZA UTÁN.

melyet a nagyvezír és Thököly elintézhetnek az ország hozzájárulása nélkül. Thökölynek azonban alkalmatlan volt e kívánság, «nem hordozhat mindenhová ily fontos okiratot, s nem is szokás az dolgoknak megállapodása előtt az olyat közönségessé tenni» — válaszolá a rendeknek. — Nem úgy értjük izenetét, mintha ügyére nézve ártalmasnak találta volna a közzétételt, hanem azt akarta mondani, hogy az okirat alkotmányos tárgyalása akkor lesz helyén, ha az ország valamennyi megyéje neki fog hódolni.

A rendek talán nagyobb készséggel nyugodtak volna meg e felfogásban, ha Thököly nem követeli tőlök, hogy az adó első ízben való törlesztésére ajánljanak meg bizonyos összeget. A tizennyolcz megye és kilencz szabad királyi város követei kénytelenek voltak ötvennégyezer forintot megajánlani, vagyis az adóösszeg nagyobb felét. Thököly kölcsön adta a pénzt a megyéknek s midőn több megye nem tartotta meg a határidőt, a késedelmes megyék tisztviselőit jószágaik elkobzásával figyelmeztette Thököly az elvállalt kötelezettségre.*

A megszavazott összegből négyezer forint a követ költségeire volt szánva, kit a rendeknek a nagyvezírhez kellett küldeniök, hogy nevökben megköszönje az athnamét. Tulajdonkép a követség elindítása lett volna a gyűlés fő czélja, mert Thököly meghívó leveleiben azt hirdette, hogy az udvar elfogadta az ő közvetítését a béke ügyében.

De Leopold bizonyára nem helytelenítette Esterházy Pálnak a megyékhez intézett köriratát, mely a kassai gyűlés törvénytelenségét magyarázta mondván, hogy Thököly-

* Majláth Béla: A felső vármegyei rendek kassai gyűlésének actái 1683-ból (Tört. Tár. 1683.), Szegedy Pál levele Károlyi Lászlóhoz Kassa 1683 jan. 23. (Géresi: Károlyi család oklevéltára IV. 552. l.), Thököly kamarája Szentiványi Menyhérthez 1683 junius 24. (Thököly Levéltár 1. csomó Orsz. Ltár) Ónodra s Fülekre nézve az 1. 281. 1. id. követutasítás (Lymbus. Orsz. Lev.); végre Szalay V. 243—245.

nek csak szállásúl adattak át a megyék s hogy Leopold nem fogadta el a gróf közvetítését.*

Noha Thököly fejedelemsége ily formán csak tűrve volt, de hivatalosan el nem ismertetett, érintkezései a szomszédos udvarokkal 1683 elején az addiginál mégis nagyobb jelentőségre emelkedtek.

Varsóba küldött követeinek martius közepén kiállított utasításában Thököly előadta, hogy a törökkel csupán a magyar szabadság biztosítása végett kötött barátságot; a viszonyok kényszerítéék arra, hogy e veszedelmesnek látszó orvosszerhez nyúljon. De Lengyelország a magyarnak régi szövetségese s alig hihető, hogy most megtámadná a magyart minden kihívás nélkül. Bámulna a világ, ha összeütköznék a két nemzet, mely jellemre, szabadságának szeretetére, szokásokra s harcziasságra nézve annyira hasonlítanak egymáshoz. Ne higyje a király, hogy ő ellensége a katholikus vallásnak, csupán a protestansok jogos sérelmeit akarja orvosolni, de a katholikusok jogait nem csorbítja. És vallási türelmét mintegy azzal is bizonyította, hogy Sebestyén püspököt küldötte követül Görgei János lőcsei kapitánynyal együtt. Sebestyén jószágait féltvén, kénytelen volt Thökölynek meghódolni; de talán több buzgalmat mutatott új urának szolgálatában, mint a mennyit igazolni bírt volna, ha később az udvar felelősségre vonja. Megmenekűlt minden bajtól, mert meghalt, mielőtt lengyel útjára elindúlhatott. Utódjával, Lessenyei Nagy Mihálylyal, Görgei János april elején érkezett Sobieski udvarába. Utasításából azt lehetne következtetni, hogy csupán a lengyelek Magyarországon való átvonulását kellett volna megakadályoznia, ébresztgetve a lengyelek rokonszenvét a kedvezőtlen színben föltűntetett magyar mozgalom iránt.

* A januárban kelt körirat (Orsz. Tört. Emlékek. Orsz. Levélt.)

De más czéljai is voltak a követségnek. Thököly remélte, hogy ez alkalommal Sobieski nyilvánosan el fogja ismerni fejedelemnek s igen valószínű, hogy Görgei társával a lengyel-osztrák szövetség felbontására is törekedett akár Sobieski, akár a lengyel országgyűlés tagjai-

4. GÖRGEI JÁNOS ALÁIRÁSA.

nak megnyerése által, mert az országgyűlés még nem járult a szövetséghez a követség elindulásakor. Gróf Waldstein Károly és Zierowszky, Leopold varsói követei még Görgei megérkezése előtt kijelentették, hogy el fogják hagyni Varsót, ha Sobieski Görgeiéket úgy fogadná, mint egy fejedelem megbizottjait. Pallavicini, a pápai nuntius azt javasolta, hogy ne is bocsáttassanak az országgyűlés színhelyére, mert itt izgatásaik veszedelmesek. Waldstein és Zierowsky a nuntius aggályait nem tartották alaptalannak, de szerették volna, ha Sobieski mintegy véletlenül egy magános jellemű találkozás alkalmával kitudná Thököly követeitől uroknak kívánságait.

Némileg engedett Sobieski a nuntius s a császári követek felszóllalásainak, noha nem a kívánt készséggel. Nem hiszszük, hogy elszánta magát Thököly fejedelmi czímének formalis elismerésére, de követeit minél előzékenyebben akarta fogadni. Tévedés volna e szándékát kizárólag vagy első sorban a magyarság iránt érzett rokonszenvéből kimagyarázni. Hisz buzgó katholiczismusa s azon megfontolás, hogy a török diadala Lengyelországra nézve veszedelme-

sen kiterjesztené az ozmán birodalom határait, éles ellentétbe hozták Sobieskit Thököly törekvéseivel. De másrészt attól tartott, hogy az ő távollétében Thököly gyors csapataival megrohanhatná Lengyelország védtelen részeit. Különben is a hadjárat sikere s kivált saját seregének biztossága végett le akarta kötni Thököly hadi erejét a vele folytatott alkudozások s esetleg bizonyos szolgálatok által is. S végül Görgeyék izgatásai iránt elég fogékonyság volt Lengyelországban, ha nem is csupán a magyar ügy kedveltsége miatt. Sobieski irigyei s a franczia politika pártfelei nem alaptalanul hirdették, hogy nem pusztán országos érdekek bírták a királyt a szövetség megkötésére. Tartott e párt a tervbe vett házasságtól, mely Sobieski fiát Leopold vejévé tette volna. Pedig e rokonságtól s általában a dynastia hatalmi gyarapodásától szabadalmait féltette a lengyel nemesség. Sobieski családjának érdekében nem akartak a lengyelek áldozatokat hozni s azt hitték, hogy a szövetség politikai czélja nem követeli szükségképen Thököly megtámadását. E hangulatra is tekintettel volt Sobieski s az országgyűlés eloszlása után Görgeit igen udvarias válaszszal bocsátotta vissza. A Leopolddal kötött szövetség — így hangzott a válasz — még nem jelent háborút Thököly vagy a magyarok ellen. Sobieski csak azokat tekinti ellenségeinek, kik a törökhöz csatlakozva hadakozni fognak a lengyelek ellen. S hogy kimutassa jó indulatát Thököly gróf iránt, felajánlja ügyében közbenjárását a császárnál.*

* A követségre nézve l. Gottlieb BIERMANN: Thökölyana (Közlemény a Görgey-család levéltárából az «Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen» XXVI. kötetében), továbbá az Acta Historica Res Gestas Poloniæ illustrantia, Volumen VI. Acta Regis Joannis III. (ed. Kluczycki) Cracoviæ 1883. 52. s 61. ll., az Acta Historica VII. kötetében 422. s 368. ll. s Thököly marcz. 23-iki levelét GERGELY SAMU közleményei közt Történelmi Tár 1888. 497. l. A lengyelországi hangulatra nézve a pápai nuntius február 24-diki s nov. 7-diki jelentéseit. (Az előbbi AUGUSTIN SAUER: Rom und Wien im Jahre 1683. Wien 1883. 170. l., az utóbbi az Acta Regis Joannis III., 529—531. l. A novemberi jelentés vissza-

Sobieski valószínűen a császári követek tudtával adta e választ. Mert bár az udvar folyvást tartott Sobieski engedékenységétől Thökölyvel szemben, zavarában mind kevésbé idegenkedett a lengyel király közbenjárásától.

De egyelőre az egyezség sikere azon alkudozásoktól függött, melyeket az udvar közvetlenül folytatott Thökölyvel. Természetes, hogy e siker reménye nélkül az udvarnál senki sem vállalta volna el a felelősséget a bécsi fegyverszünetért. S Thököly bár nem igen számított ily sikerre, óvakodott megfosztani a reménytől Badeni Herman pártját. 1683 első napjaiban Saponarával együtt Pethenády György, Thököly embere is Bécsbe érkezett. Pethenády leveleket vitt Esterházynak és Szelepcsényinek.

Az érsek Thököly ügyében közelebb állott Badeni Hermann, mint Esterházy pártjához. Nem vette rossz néven Sebestyéntől, hogy elfogadta Thököly meghivását a kassai gyűlésre, és megbízta a püspököt, hogy az esztergomi érsekség nevében irásbeli tiltakozást adjon át a gyűlésnek azon esetre, ha ott oly kérdések merülnének föl, melyek a királynak, a katholikus vallásnak, az egyházi és világi katholikus rendeknek és végre az érsek jószágainak kárára válhatnának. Pethenády megérkeztekor az érsek kijelentette, hogy örömmel fogadja Thökölynek «a mostani állapotoknak lecsendesítésében ő Felségéhez hajolását», s még fontosabb körülmény volt az, hogy Badeni Hermann hasonlókép nyilatkozott Saponara jelentéséről.*

A bécsi fegyverszünet megkötésekor Szirmay és Jánoky nem akarták világosan kimondani, hogy urok mily áron volna hajlandó a török békét közvetíteni. Saponara most fel volt hatalmazva Thököly kivánságainak kijelentésére.

pillant a tavaszkor történt eseményekre is, különben a tavaszi hangulatra nézve is tanulságos az, mit a novemberiről ir a nuntius.

* Pethenády útjára nézve l. Relationis Historicæ Autumnalis Continuatio 1683 - 4. l. és Contarini dispacci január 9. s 16 Szelepcsényire nézve l. levelét Sebestyénhez Bécs, január 12. s Thökölyhez u. o. január 10. (Orsz. Ltár. Lymbus.)

Úgy hallatszott, hogy Thököly a bécsi béke megujítását sürgeti és hogy a maga számára a Bocskainak adott területet kívánta a római birodalom fejedelmének czímével. De az alkudozások részleteit kevésbé jól ismerő udvari hívek nem tudták, hogy minő lesz az új fejedelemség viszonya a portával s a magyar királylyal szemben. A nádor kijelentette, hogy egy új magyarországi dynastia megalapítása sokkal inkább sértené a korona jogait, mint a bécsi, nikolsburgi és linczi békék, melyekben már fejedelmi czímmel felruházott dynastáknak adattak át egyes országrészek a magyar korona souverain jogainak fentartásával.

A nádor a korona jogait és saját méltósága tekintélyét féltette Thökölytől, mások pedig azt kérdezték, hogy lehet-e hinni Thökölynek az eddigi tapasztalatok után? Saponara arra figyelmeztette a kételkedőket, hogy Thököly félvén a lengyel-osztrák szövetségtől, biztosítani kívánja magát a veszély esetére. Könnyű volt Badeni Hermannt megnyernie. A hadi tanács elnöke egy hosszadalmas iratban kifejtette, hogy nem kellene visszariadni bizonyos engedményektől, mert ha már a török béke meghiusúlt, nyereség lenne a fölkelés lecsillapodása is, sőt szerinte a császárra nézve kedvezőbb volna a Thököly föltételei alapján kötött török béke, mint XIV. Lajos ajánlatának elfogadása. Saponara sürgette az udvar határozatát, mert elutazásakor Thököly felszólította, hogy a kassai gyűlés kezdetére térjen vissza. De az udvar máskor sem bírt gyorsan határozni s annál kevésbé most ily kényes kérdésben. Saponarát csak február végén bocsátották vissza Thökölyhez, midőn a kassai gyűlés már eloszlott. Utasítása nem hatalmazta fel Thököly föltételeinek elfogadására, de bizonyára meg volt hagyva neki, hogy el ne ejtse az alkudozások fonalát.*

* Saponara jelentését nem ismerjük. A Relationis Historicæ Autumnalis Continuatio 1683. 4. lapján s a január 16-iki dispaccióban található hírek alapján szól-

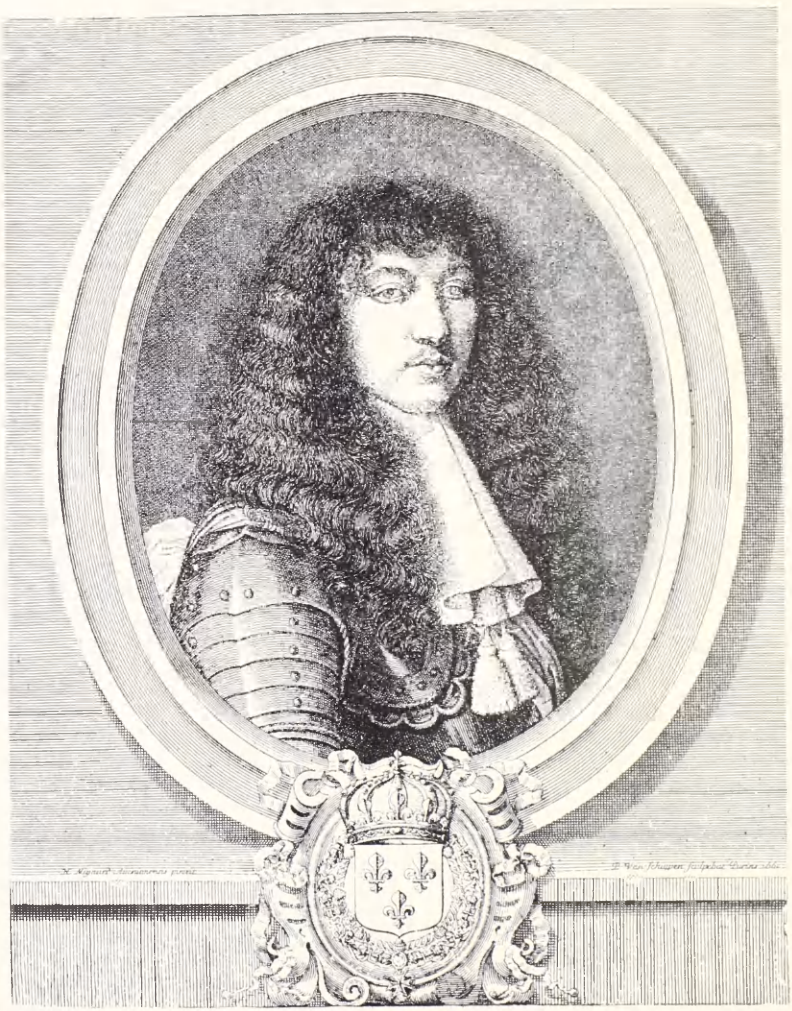

5. XIV. LAJOS. VAN SCHUPPEN METSZETE UTÁN.

Biztosítva volt e diplomatiai feladat sikere, mert Thököly sem akarta kiábrándítani Saponarát és tudta, hogy eléri czélját jó szóval s ígéretekkel, ha különben kimutatja is megvetését az udvar gyengesége iránt.

Jól fogadta a január vége felé hozzá küldött Hoffmann alezredest, kit a hivatalos kifejezések szerint «a fegyverszünet kétes pontjainak tisztázása végett» küldött a hadi tanács Kassára. De Hoffmann azzal is meg volt bízva, hogy jelentést tegyen a kassai gyűlésről és Thököly további szándékairól. Hoffmann előljárói örömmel hallották, hogy Thököly szabadon bocsátotta a fogoly katonákat Herberstein s Koháry kivételével s hogy a legnagyobb előzékenységgel engedte meg a felsőmagyarországi császári várak élelmezését.[1] De annál roszabb hatást tett a hír, hogy április elején megtámadta Dunajeczet, Joanelli Szylveszter, egykori kamaratiszt várát, mivel a vár ura nem jelent meg a kassai gyűlésen. E támadással meg volt szegve a bécsi fegyverszünet; a császáriak kérésére Sobieski is közbenjárt Joanelli érdekében, de hasztalanul, s öt heti ostrom után Thököly elfoglalta Dunajeczet s elzáratta Joanellit.[2] Továbbá bajos volt összeegyeztetni a fegyverszünet pontjaival a huszonkét muskatéros leöletését Likava környékén[3] és más egyebet is, de Badeni Hermann nem vizsgálta figyelmesen az ily jeleket. April 27-én, midőn Caprara Albert

tunk róla. A többiekre nézve l. a január 30. s február 20-iki dispaccit, a Rel. Hist. id. számának 8. lapját, Esterházy február 8-iki levelét SZALAY-nál V., 240. l. és a Marggräflich Badensisches Gutachten über des Saponara-Relation czímű iratot (Bécsi állami levéltár, Hungarica).

1 Nem lehet tehát mondani, hogy Leopold biztosul küldötte Hoffmannt a kassai gyülésre (SZALAY V. 236. l.) Hoffmann a gyülés utolsó napjaiban érkezett Kassára. Küldetéséről Badeni Hermann egy január 18-iki levele így nyilatkozik: Vice Colonellus Hoffmann ad Ill. Dominum Thököly transmittitur, cum instructione certa pro dilucidendis magis dubiosis punctis Armístitii (Bécsi állami levéltár, Hungarica); a többiekre nézve l. a Relat. Hist. id. számának 6—8. lapját s a február 13-iki dispacciót.

2 Hist. Rel. id. h. 27, 28. l., dispacci május 8., 15. s Thököly levele Szirmay Miklóshoz Szerencs, május 13. (THALY-nál Mon. Hung. Hist. XXIV. k., 34. l.)

3 RENNER: Wien im Jahre 1683. Wien, 1883. 178. l.

internuntiust kénytelen volt visszahívni a portáról, már nem hitte, hogy Thököly közvetítésével kivívhatja a török békét, de azt még valószínűnek tartotta, hogy Thököly egy alkalmas perczben a császáriakhoz fog csatlakozni. Előre is számot vetvén ez eshetőséggel, a mondott napon megbízta Caprarát, hogy alkudjék meg a portával a bányavárosok biztosságáért fizetendő összegre nézve, mert lehetséges, hogy Thököly a háború folyamában képtelen lesz azok biztosságáért kezeskedni.*

Badeni Hermann e reményeket Thököly ígéreteiből merítette, melyeket Saponara vagy Thököly emberei tudattak az udvarral. De az igéretekhez csatolt föltételekre még májusban sem érkezett meg a kedvező válasz, bármennyire fáradozott Borgomaynero Thököly érdekében. A spanyol követ azt ajánlotta a császárnak, hogy nyugodjék meg néhány megyének a magyar koronától való elszakadásában, mint annak idején a spanyol korona megnyugodott Németalföld önállóságában.

A történelmi események érdekes fejleménye az, hogy II. Fülöp utódjának ministere ily példát ajánlott a római császárnak ama protestáns főúr érdekében, kit gyermekkorában ép a németföldi szabadságharcz sikere is vigasztalt s bátorított. Borgomaynero remélvén tanácsainak elfogadását, május elején megizente Thökölynek, hogy ne siessen teljesíteni a török parancsait, hisz ő felsége jóakarattal fontolgatja ajánlatait.** De Thököly gyorsitani kívánta ő felsége fontolgatásait.

Az udvar megígérte Szirmaynak és Jánokynak, hogy Caprara Albertet értesíteni fogja Thököly békeközvetítő szándékáról. Meg is tette s Caprara 1683 elején, utasítása

* Császári levél Caprara Alberthez. (Közölve Eudoxiu de Hurmuzaki: Documente privitore la Istoria Romanilor. Volumul v., Partea 1.. Bucuresci 1885. - 100. l.), separando se a Turcis ad tales tractatus inhabilis fieret, mondja ez irat Thökölyről.

** Contarini dispacci május 1., 8.

szerint, tudatta Drinápolyban Thököly kapikihajával, hogy látogatását nem venné rossz néven. A kapikiha megigérte látogatását, de nem tartotta meg ígéretét s a helyett urának utasítása szerint arról beszélt a portán, hogy a magyarok «igen megunták a német regiment» s készek volnának behódolni.[1]

Ugyanezt hirdették a Thököly hírnökeitől hozott levelek, melyek a nagyvezír szája íze szerint voltak írva. Ki volt azokban színezve a császáriak gyengesége s ennek bizonyságául hivatkozott Thököly a fogadtatásra, melyben az udvar részesíté követeit, kik a császár elé bocsáttattak, körülövezve német vérbe mártott kardjaikkal.[2]

S ez alaphangot variálták az april elején Filippopolisba érkezett Szirmay István és Fajgel Péter, kik Kassáról a fejedelem és a rendek részéről küldettek, állítólag a béke érdekében. Az idők jele volt, hogy a nagy kisérettel utazó követségnek jutottak a szállások, melyeket a császári internuntius foglalt el, midőn a múlt évben Konstantinápolyba utazott. Kárpótlásúl kigúnyolták Thököly emberei Caprara kiszorult kiséretét.[3]

Szirmay és Fajgel húszezer tallért hoztak, vagyis az évi adó felét, tehát ép annyit, mennyit a kassai gyűlés megszavazott. Filippopolisban bevárták a nagyvezirt,[4] ki Belgrádnak tartott s még útközben fogadta őket. Ez audientián nem csupán a behódolás készségéről, vagy az athnaméért mondott köszönetről volt szó. Szirmay István meg

1 Gerőffy György levele Apafy Mihályhoz Drinápoly 1682 dec. 26. (Török-Magyarkori Államokmánytár 302. l.) s Caprara jelentése Drinápoly, 1683 febr. 2. (Turcica.) Ho procurato conforme l'ordine far insinuare al ministro del Tekeli, che non havrei veduto mal volontieri, havesse voluto parlarmi, essendo egli qui vicino, hà promesso di venire e pure non e venuto.

2 Caprara mart. 20-iki jelentése

3 BENAGLIA: Ausführliche Reis-Beschreibung von Wien nach Constantinopel des hochgebohrenen Grafen und Herren Albrecht Caprara. Frankfurt, 1687. 110. l.

4 Khunitz április 15-iki jelentése. Turcica.

volt bízva a kassai gyűléstől a töröktől szenvedett sérelmek elpanaszlására. «A hódoltság eddig is sokat szenvedett» — mondották a rendek Kassán — «de a fejedelem ő nagysága szerencsés felavatása óta sokkal súlyosabban terheltetik bírságokkal, szokatlan adókkal s mindenféle önkénynyel.» Mind kedvezőtlenebb színben tűnt fel a török honszabadító küldetése. Hevesmegye február 23-iki közgyűlésén az alispán előterjeszté, hogy Fülek végvára elpusztítása óta a köznép egyedül a török hatalmában bízván, a taxákat, adókat nem fizeti s nem törődik a megyei tisztek rendeleteivel. Thököly egyik követe 1682 vége körül a fejedelem sérelmeinek elősorolása után fölemlíti, hogy némelyek, kik eddig a fölkeléshez csatlakoztak, látván az athname semmibe vételét, Lengyelországba menekültek, inkább akarván a száműzetést tűrni, mint a túlkapásokat.*

Ezekhez hasonló panaszokat tolmácsoltak most Szirmay és Fajgel, s kivált az 1663 óta erőszakosan kiterjesztett hódoltság kiigazítását kérték. A nagyvezír kegyesen megígérte, hogy mindent kedvezően fog elintézni s hogy audientiát fog szerezni a követeknek a szultánnál. Mindezt tudatta Thökölyvel egy Ali agától küldött levélben, melyben a fejedelmet legelőkelőbb mágnásaival együtt a török táborba hívta megjegyezvén, hogy meg lesz elégedve a porta kegyeivel.**

A nagyvezír Belgrádba érve, az ottani táborban valóban megszerezte Szirmayéknak a kegyelmet, hogy «arczczal a földre borúlhassanak» a szultán szine előtt, de a köve-

* Majláth: A Felső Vármegyei Rendek Kassai gyűlésének actái. id. h. 859. l., a hevesmegyei felterjesztésre nézve Gyárfás István: A jász-kunok története IV. Budapest 1880, 413. l., Thököly panasza a már idézett követutasításban. (Lymbus),

** Fajgel Péter levele Du Vernay-Boucauldhoz, Szerencs, junius 1. Közli Gergely Samu. Történelmi Tár 1888. 497. l. s a nagyvezir levele Thökölyhez Renner: Türkische Urkunden, den Krieg des Jahres 1683 betreffend. Wien 1888 29. l.

tektől érintett ügyek nem intéztettek el, állítólag nagy jelentőségök miatt, hanem az eszéki táborban tartandó conferentiára halasztattak.[1]

A visszatérő követség nyomában haladt a török tábor az ország belsejébe. E hír kedvetlen volt Thököly eddigi alattvalóinak is.

A Kassán összegyűlt rendek komolyabban vették Thököly békeközvetítő szerepét, mint maga a fejedelem. Nem kell üres szavaknak vennünk azt, mit e tárgyról mondottak. «Köszönettel tartozunk» — így szóltak — «ő nagysága ez üdvös javaslatáért könyörögvén Istenhez, ki a fejedelmek szívét igazgatja, hogy ő nagyságát e nem egyedül Magyarországot, hanem az egész kereszténységet oly mélyen érdeklő szándékában a kívánt czélhoz segítse.» S most, miután megszavazták az évi adó felét, s a télen át élelmezték Thököly több mint tizenhétezer főnyi seregét, még személyesen kellett fölkelniök s junius 6-ára ezernégyszáz szekeret, ugyanennyi vágó marhát s tizenegyezer köböl lisztet tartoztak szolgáltatni, nem is számítva a lerombolt vagy megrongált várak ingyen munkák által való fölépítését s kijavítását. A felső magyarországi városok april 6-án tízezer forintot voltak kénytelenek magokra vállalni a táborozás költségeire. A mi szegény városunkra ezernégyszáz forint esett — panaszlá a lőcsei krónikás.[2]

A megyei seregek még nem szálltak táborba majus 20-án, midőn Thököly Szerencsen «generalis mustrát» tartott hadai fölött, a valószínűen Ali agától vezetett «nagy pompával való török követség» jelenlétében.[3]

1 Fajgel jun. 1. levele, id. h. és RENNER: Urkunden, 30. l.

2 MAJLÁTH-nál id. h., HAIM GÁSPÁR krónikája 500. l., SZALAY V. 245. s Thökölynek a szepesi várak kijavítása ügyében Szerencs, 1683 máius 24. kiadott patense (Görgey nemzetség levéltára, Görgey István úr szívességéből).

3 Absolon Telekihez Lőcse, április 19 (Bujdosók Levéltára 330. l.) s Thököly Szirmay Miklóshoz Szerencs, május 19 (THALY-nál: Monum. Hung. Hist. II. XXIV. 35. l.)

Szerencsről indúlt el Thököly a nagyvezírhez s junius 10-én érkezett az eszéki táborba. Kíséretének tagjai közül kiváltak gróf Homonnay Zsigmond és Barkóczi Ferencz, kik még nem régen alig sejtették, hogy ily szerepre lesznek kényszerítve. De Thököly elkobozta jószágaikat s most azokat igyekeztek visszaszerezni pénzzel s kedvetlenül teljesített szolgálatokkal. Midőn Eszékre értek, a császári internuntius már el volt bocsátva s csak tovább küldését késleltették, hogy láthassa a Thökölytől kifejtett pompát s különösen a fényes fogadtatást, melyet Kara Mustafa rendezett a magyarországi fejedelem tiszteletére.*

Sokkal kimerítőbb és pontosabb tudósításaink vannak a fogadtatás külsőségeiről, mint a táborban tartott értekezletek lefolyásáról. Természetes, hogy első sorban a hadi tervet tárgyalták. Nem annyira Thököly tanácsait tudakolta a nagyvezír, hanem inkább már régebben eltökélt szándékának javallását s magasztalását várta a fejedelemtől. Már 1678 elején mondá a budai basa, hogy a moszkvai háború befejezése után a török a többi várak elmellőzésével Bécs ellen fog indúlni. Thököly sikerei 1682-ben meggyőzték Kara Mustafát a nagy vállalat kivihetőségéről. 1683 májusában még a belgrádi táborban megmondta a szultán főlovászmestere Caprarának, hogy hasztalan fárad, mert a nagyvezír Bécs vívására készül.**

Kara Mustafa tudta, hogy mennyire óhajtja a bécsi ostromot Thököly, ki már 1682-ben beküldte a portának a bécsi erődítések rajzát. Drinápolyban Thököly hívei s jóakarói, sőt ellenségei is oly színben szerették föltüntetni

* Benaglia 132., Homonnaira s Barkóczira nézve Bécsi tudósítás 1683 febr. 21. (Thaly közleménye Történelmi Tár 1887. 104. l.)

** Az 1678-iki Turcica közt Schönberger Ádám jelentésében (Relatum 7. Martii 1678.) e sorok olvashatók: Zu Offen wolle der Bassa gesagt haben dass wofern die Türkhen wider die Moscowiter victorisiren werden, wollen Sie gleich mit der ganzen Armata durch Siebenbürgen auf Wien gehen, undt keine andere Vöstung belagern, l. még Renner: Wien im Jahre 1683. 192. l.

6. ESZÉK VÁRA S AZ ESZÉKI HÍD.

Szirmay és Jánoki követségét, mintha e rajznak megszerzése lett volna annak fő czélja.[1] A beküldött tervrajznál is tanulságosabbnak látszott a nagyvezír előtt a követek bécsi útja, az általok kötött fegyverszünet s az ezt követő alkudozások, melyeket leginkább Thököly czélzatosan szerkesztett közléseiből ismert. Hinnie kellett mindazt, mit Thököly Eszéken elmondott a császár hatalmának gyengeségéről s minisztereinek tehetetlenségéről.[2]

Bizonyára szóba került a lengyel-osztrák szövetkezés is. Már ekkor az országgyűlés is megerősítette Sobieski és Leopold szövetségét. Egy Bécsbe érkezett jelentés szerint a nagyvezír megpirongatta Thökölyt, mivel ügynökei mindig azt jelentették a portán, hogy a lengyel országgyűlés határozat nélkül fog szétoszlani. A hír nem látszik egészen alaptalannak,[3] de úgy hiszszük, hogy a nagyvezír nem sokáig bolygatta e kellemetlen kérdést. Ellenben Thököly már nem fogta fel ily nyugodtan az ügyet. Attól tartott, hogy egy jelentékenyebb lengyel csapat Felső-Magyarországba fog törni s úgy gondolta, hogy egy erős török-magyar különítménynyel fenyegetni kellene Lengyelországot, vagy esetleg Krakkóig pusztítván a len-

1 L. Caprara mart. 20-iki jelentését, továbbá a dispacci mellékletei közt a Budáról 1682 nov. 11-én s 1683 jul. 7-én írt leveleket. Az utóbbit KLOPP ONNO közli: Das Jahr 1683. und der folgende grosse Türkenkrieg Graz 1882. 540. l. Hogy épen Islam Ahmet bey, a capucinusból lett török hadi mérnök járt volna Szirmayékkal Bécsben, az nem egészen bizonyos. Ahmet igen regényes alak, nevéhez egy kis mondakör fűződött s nem lehetetlen, hogy Bécs kikémlelése is ahhoz tartozik. KLOPP nagyon is szó szerint értelmezi Caprara jelentését, midőn ezeket írja: «Dem nach hatte die Gesandschaft nur als Maske gedient für die Thätigkeit des Kapuziner-Ingeneurs» (180. l.). Pedig ha ott volt is Ahmet, tudjuk, hogy a követségnek más s a kémlelésnél fontosabb czéljai is voltak.

2 L. a jul. 7-iki budai levelet KLOPP-nál id. h. 541. l.

3 Contarini julius 10-iki dispacciója idézve KLOPP-nál 192. l.; nem egészen alaptalannak azért mondjuk a hirt, mert Absolon február 19-én ezeket írja Telekinek: «A lengyelországi gyűlés beállott és szokás szerint való veszekedésekkel continuáltatik.» (Bujdosók Levéltára 329. l.) Különben a Pater Bernard Brulig's Bericht über die Belagerung der Stadt Wien mitgetheilt von Beda Dudik (Archiv für österreichische Geschichtsquellen IV. 413.) szintén felemlíti a nagyvezir szemrehányását a lengyel szövetség ügyében.

gyel földet, országának védelmére kellene kényszeríteni a királyt.[1] De a nagyvezír nem akarta koczkáztatni a fővállalat sikerét, úgy sem hitte, hogy Sobiesky elég vakmerő volna serege legjavának élén megtámadni a vele békében élő törököt s a legrosszabb esetben is remélte, hogy Bécset hirtelen hatalmába fogja ejteni a segédcsapatok megérkezte előtt. Igen hihető, hogy e reményben Thököly is megnyugodott.[2]

A török főemberek közül többen tanácsosabbnak tartották volna Győr vagy Komárom ostromát, noha nem igen mertek szembeszállni Kara Mustafával. De nem is Eszéknél tartották a döntő tanácskozást, mert erre még be kellett várni a tatár khán megérkeztét.[3] Egyelőre a nagyvezír kegyes volt megigérni Thökölynek, hogy a diadal után le fogja rombolni Bécsnek várát a magyarok kedvéért.[4]

1 Több levél bizonyítja, hogy Thököly tartott a lengyel diversiótól. Absolon ír erről Telekinek április 19-dikén id. h. s Thököly Ibrahimnak, mint ennek május 24-iki leveléből kivehető (PRAY: Epistolæ procerum. 503. l.) E két levélből azt lehetne kivenni, hogy csupán Lubomirski csapataitól félt Thököly. Azonban a jun. 14-én XIV. Lajoshoz (GERGELY SAMUnál Történelmi Tár 1888. 499.) s a julius 18-án Szirmay Miklóshoz (THALY-nál M. H. H. II. XXIV. 39.) írt levelekből már azt veszszük ki, hogy nagyobb diversióra gondolt. E levelek igen valószínűvé teszik fent említett ajánlatát, melyet a varsói nuntius junius 30-iki jelentése nyomán ismertettünk. (Acta Regis Joannis III. 161. l.)

2 Kara Mustafa írja Thökölynek 1683 septemberében: «Etiamsi a Te multi Nuntii venerint; attamen cum Pacem haberent cum Imperio Poloni, ipsummet Regem Poloniæ adventaturum non credebatur». (KLOPP-nál 557. l.) Az egész török haditerv Bécs hirtelen elfoglalására volt alapítva s így föltehetjük, hogy Thököly s a nagyvezir junius elején még remélhették annak teljesülését, mit Vitry marquis jósolt Varsóból április 29-én Sebevillehez írt levelében. A marquis azt írta, hogy Sobiesky serege october előtt föl nem készül s így a császár 1683-ban már nem fogja annak hasznát venni. (Acta Historica Tomus VII. 363. l.)

3 HAMMER (VI. 393.) török források nyomán.

4 Az említett budai levél KLOPP-nál (541. l.) s Fajgel Péter levele Du Vernay-Boucauldhoz Kassa, julius 15. (Történelmi Tár 1888. 500. l.) Meg kell itt jegyeznünk, hogy az eszéki értekezlett azon leírása, mely KANTEMIR: «Geschichte des osmanischen Reiches» 461—469. ll. olvasható, újabb időben meg nem érdemelt méltánylatban részesült. A «Das Kriegsjahr 1683» szerzője minden bírálat nélkül átveszi a leírást (Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs. Wien 1883. 40. l.), melyet mások egyszerűen elmellőztek, vagy elég kimerítően nem tárgyaltak. Nekünk az is gyanusnak látszik, mit Kara Mustaféról beszél KANTEMIR,

Nem kapott Thököly ily kielégítő választ bizonyos pontokra, melyek valószínűen a Szirmaytól és Fajgeltől előadott sérelmeket foglalták magokban. A nagyvezir azok egy részének elintézését újra elhalasztotta.* De talán nem csupán ama sérelmekről szóltak az említett pontok. Annyi bizonyos, hogy a nagyvezír elindulása előtt egy éjjeli conferentiára hivatta Thökölyt. Valószínű, hogy ekkor a szerencsés hadjárat nyomában kifejlő új viszonyok is szóba kerültek. Füleknél megelégedett Thököly a felsőmagyarországi fejedelemséggel, midőn már abban az évben

itt a Thökölynek tulajdonított szereppel kell foglalkoznunk. Jegyezzük meg mindenekelőtt, hogy KANTEMIR leírásában valótlan adatok is találhatók. Szerinte Ibrahim basa részt vett az eszéki tanácskozásban, pedig tudjuk, hogy akkor Érsekujvár táján volt. Azt is tudjuk, hogy Thököly nem vett részt a győri tanácskozásban, mint KANTEMIR állítja. KANTEMIR-nek maga Thököly mondotta, hogy ő ellenezte a bécsi ostrom tervét, s ezt akkor mondotta, midőn érdekében állott szabadúlni az ostrom pártolásának odiumától. Történetírónk egy nála borozgató basától hallotta, hogy mit mondott Thököly Eszéknél s emlékezetből átalakítja a hallottakat egy classicus stylben szerkesztett beszéddé. Már HAMMER megjegyzi, hogy mennyire valószínűtlenek KANTEMIR-nél az Ibrahim basa szájába adott beszédek (VI., 418. l.) s ép ily valószínűtlen a Thökölynek tulajdonított szónoklat, mely egészen hamis színben tünteti fel Thököly akkori törekvéseit. Talán így beszélt valamely muzulmán tisztviselő, de nem a magyar fölkelés vezére. Lehetséges-e, hogy Thököly figyelmeztette volna a nagyvezirt a keresztyén solidaritas azon érzésére, mely XIV. Lajost minden alkalmazkodása mellett is visszatartja oly fellépéstől, minőt a török érdeke kívánna? S mi legfőbb, mondhatta-e Thököly, hogy a nagyvezir mindenek előtt Magyarországban vesse meg lábát s arra törekedjék, hogy az ország éléskamrája legyen seregének? KANTEMIR nem értette, hogy Thököly kivált 1683-ban mennyire igyekezett felhasználni s mégis távol tartani a törököt az országtól. SZALAY nem említi KANTEMIR-t s Fajgel jul. 15-iki levele alapján, melynek jókora töredékét ismerte Petrovics másolatából, Thökölyt a bécsi ostrom pártolójának tünteti fel. De ha csupán KANTEMIR, a Thökölyt ismerő történetíró s Fajgel közt kellene választanunk, bajos volna igazolnunk ítéletünket azok előtt, kik a Thököly törekvései természetéből vett érveket nem akarnák elfogadni. Mondhatnák azok, hogy Fajgel nem mindig őszinte a franczia ügynökkel szemben s hogy a franczianak ajánlani akarta Thökölyt azzal, hogy Leopold fővárosának ostromát az ő ösztönzésének tulajdonította. De újabban Caprara s a velenczei követ jelentései is igazolják Fajgelt s ha netalán Thököly ellen érzett ellenszenvök őket is gyanusakká tenné, hinnünk kell nekik, midőn Szirmay András *Dissertatio de motibus sui temporisában* olvassuk, hogy «Thökölyus splendido comitatu ad Eszek vesirio obvius, persvadet Viennam imparatam, et non Jaurinum oppugnandum». (Muzeumi kézirat id. jelzet).

* Thököly Szirmay Istvánhoz semptei tábor julius 29: «Az eszéki hídnál beadott propositióinknak punctumai is, a melyek még irresolute maradtanak». (O Lev. Lymbus).

többet nem remélt elérni. De most az egész ország birtokát remélhette s Magyarország jövendő urának eddig még föl nem merült kívánságai lehettek a portához, Ausztriához s a többi hatalmakhoz való viszonyára nézve. Különösen nehezen esett neki Erdély trónján megtűrnie Apafyt.*

S ha netalán e kérdésekre is vonatkozott a nagyvezír elhalasztó válasza, egy nem kevésbé fontos s még sürgősebb kérdésben teljesült Thököly akarata. A nagyvezír magához hívta a Duna balpartjáról Ibrahim basát s megengedte, hogy Thököly biztosai a török tábor előtt járjanak a Duna jobb partján. Így mind a két felől Thököly vehette át a lakosság hódolatát, megkímélhette, a menynyire lehetett a tatárság dúlásától az országot s a nehány ezer főnyi török-tatár csapattal megerősített seregének élén mint egyedűli s a budainál kisebb rangú basáktól tekintélyét már nem féltő vezér vonúlhatott Szerencsről Pozsony felé.**

Ily előnyös helyzetben még nem volt az udvarral szemben. Székről Bécsbe küldötte Melczer Jánost, ki junius 21-én oda érkezvén, bejelentette az egy havi felmondással kötött fegyverszűnet felbontását. Másnap már tudatta az udvar Saponarával a legvégső engedményeket.

Thököly a tizenhárom vármegyét kérte a birodalmi fejedelem s a magyarországi részek urának czímével a

* Ez éjjeli conferentiáról írja Fajgel julius 15-iki levelében Du Vernay Boucauldnak «sub vesperam misit denuo pro Principe, ut ipsum de nocte privatim adiret, quod factum solus cum ipso conferebat, *etiam de illa re, quae tunc debuisset fieri, quando ego fueram apud vram Illtatem.* Fajgel 1682 tavaszán volt Du Vernay-Boucauldnál Lengyelországban s az ott hozzá írt levelek egyikéből (In Monasterio 2. Junii) kiemeljük a következő sorokat: Hæc repeto, principatum principis Transilvaniæ aggredimur sine mora et pro corona Hungariæ pugnabimus (GERGELY SAMU-nál Történelmi Tár 1887. 658. l.) A fentebbiekben az utóbbi idézet segélyével próbáltuk az előbbiben található czélzást megfejteni.

** Fajgel idézett julius 15-iki levele. Ugyancsak Fajgel írja valakinek Kecskeméten pünkösd napján: «megérkezett az Tatár Had, két nap alatt Szolnokhoz érkezik, alig várom, hogy mehessünk a Fővezir táborára, mert eleit kell vennünk a rablásnak». (Orsz. Lev. Lymbus O. 132.)

maga s fiutódjai számára. Kijelentette, hogy mint e megyék ura, Leopoldot királyának ismeri el, alávetvén magát a királyság törvényeinek s hogy háború esetén seregét a királyéhoz csatolja. Családja férfiágának kihaltával a megyék visszaszállnának a koronára, de míg annak birtokában vannak, addig a nádor s az országbiró hatósága alól ki volnának véve. Leopold e pontokra nézve oda utasította Saponarát, hogy megigérheti a birodalmi fejedelem czimét, de csak akkor, ha más kérdés már nem akadályozza az egyezség megkötését, addig azonban arra törekedjék, hogy Thököly érje be a spanyol királytól felajánlott megfelelő czímmel. A többi követelést rendkívül súlyosnak találta Leopold, de mivel az illető pontokra nézve Thököly már eddig is engedett valamicskét, Leopold remélte, hogy többet is fog engedni. Meghagyta Saponarának, hogy csak bizonyos egymásutánban fokozatosan tudassa vele az engedményeket. Különösen az öröklés jogát szerette volna lealkudni a király, s a végső esetben felhatalmazta Saponarát Szathmár, Ugocsa s Szabolcs átadására. E három megye Thököly ősi jószágaival együtt elég lesz a fejedelmi rang fentartasára — jegyzé meg Leopold azt gondolván, hogy ez ajánlattal lefegyverzi Thökölyt.

Thököly az arany gyapjú rendjelét is kérte a császártól, hivatkozván arra, hogy Ruyter tengernagy is megkapta e rendjelt, mire Leopold azt válaszolta, hogy Ruyter a dán királytól az elefánt rendjelt kapta, de az arany gyapjú akatholikusnak nem adható. Németországi uradalmakat is kért Thököly azon esetre, ha minden várakozás ellenére a török találna győzni, mivel — úgymond — a franczia király is kielégítő biztosíték mellett igért neki uradalmakat s czímeket, ha a császár ellen folytatott küzdelmében legyőzetnék. Leopold talán elhitte, hogy az 1683 elején Párisból visszatért Nemessányi Bálint hozta ez igéretet a franczia királytól a kielégítő biztosítékkal együtt, de egyelőre nem

szándékozott e követelést tekintetbe venni, csak arra figyelmeztette Thökölyt, hogy a spanyol királytól lehetne számára kapni ily jószágokat, ha a kívánt egyezség létre jő.

Thököly titoktartást kívánt e tárgyalásokra nézve s némi óvatosságot a lengyel udvarral szemben is, tekintettel az ottani franczia követre. Ez ellen Leopoldnak nem volt szava. Thököly még azt kívánta, hogy a spanyol és lengyel király garantiája mellett köttessék meg a szerződés, de Leopold elegendőnek találta a lengyel királyt, mert illetlen volna ilyes dolgokba ártani a császári ház oly kiváló tagját, minő a spanyol király.*

Thököly valószínűen kedvezőbb választ várt az udvartól. Fő czélja még is el volt érve. Táplálta az udvar optimismusát, hogy lankaszsza serénységét a védelem előkészítésében és minden eshetőségre nyitva tartotta az útat a további alkudozásokra. Remélte azonban, hogy a háború esélyei kényszeríteni fogják az udvart még nagyobb követelések elfogadására.

Már is jó hasznát vette az udvar engedékenységének. Alig hogy visszatért Eszékről, Saponara önkényt átadta neki Sáros-Patak várát. Gondolható volt, hogy a Thimb ezredbeli alig négyszáz főnyi őrség nem sokáig védhette volna a várat, de nem ez volt főoka az átadásnak. A vár I. Rákóczi Ferencz birtoka volt 1670-ig s e czímen követelte azt Thököly. Úgy hitte az udvar, hogy e követelés teljesítésével kézzel fogható jelét adja jóhiszemének s Thököly iránt érzett jó indulatának.**

De ez nem volt elég. Thököly még a császáriak hadi tervének megállapítására is befolyást akart szerezni. Talán még a köpcsényi hadiszemlét megelőző hónapban azt kí-

* Victor v. Renner: Wien im Jahre 1683. 173—178. ll.

** Thököly visszatérésének napja Haim Gaspár-nál 501. l. Sáros-Patakra nézve Contarini junius 26-iki dispacciója s a Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs id. h. 15. l.

vánta Thököly az udvartól, hogy Győr legyen a császári seregek előnyomulásának határa. E merész kívánságát vagy a császári seregek biztossága, vagy a dunántuli terület megóvása, vagy épen a saját átpártolása könnyebb kivihetőségének szempontjából indokolhatta. És így akarta a császáriakat az ország határának védelmére szorítani, hogy ő maga szabadabban mozoghasson, s hogy minél kevesebb ideig maradjon harctérnek Magyarország területe.

Az udvar ez ügyben is csak Melczer bécsi útja után küldött utasítást Saponarának. Azt izente Thökölynek,

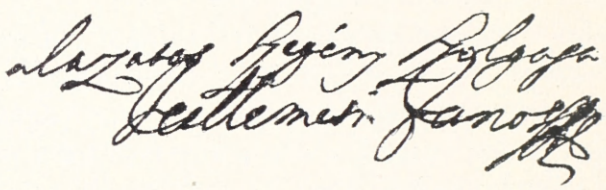

7. KELLEMESI JÁNOS ALÁÍRÁSA.

hogy tulajdonkép kívánsága szerint járt el, mert az esztergomi kémszemle s az érsekujvári ostrom csak az ellenség félrevezetésére voltak rendezve, s abban a reményben, hogy az esetleg oda siető segédcsapatok megsemmisítése által ártani lehet majd az ellenségnek. Most azonban — így végződött az izenet — seregünk Komárom felé huzódik, hogy onnan jobban vigyázhasson az ellenségre.

Tévedés volna azt hinni, hogy ez izenet megmagyarázza az esztergomi és érsekujvári vállalatok cserbe hagyását, mely az egykorúakat oly kellemetlenül lepte meg. Lothringiai Károly valóban szerette volna egy jeles hadi ténynyel megkezdeni a háborút. De serege nem volt elég erős és a herczeg nem akarta koczkáztatni főfeladatát, az örökös tartományok védelmét. A takarmány hiánya, veszélyeztetett visszavonulási vonala s Buda közelsége miatt nem merte megtámadni Esztergomot; Érsekújvárt pedig a török főerő közeledtének hírére hagyta el, hogy még idején átkel-

8. LOTHRINGIAI KÁROLY HERCZEG.

hessen a Dunán. És így a Thökölynek küldött izenet a szükségből erényt csinál, az udvar diplomátiája számára értékesítvén a szomorú katonai helyzetet.[1]

Mindenesetre bízott az udvar e diplomatiai munkásság sikerében. Junius 30-án midőn oly égetőn szükséges kiadások fedezésére kellett a pénz, a hadi tanács meghagyta az udvari kamarának, hogy a köteles hűségre térítendő Thököly s hívei számára tartson készletben bizonyos mennyiségü aranypénzt. Nemsokára el is küldték Saponarának a tízezer forintnyi összeget.[2]

Végre is a fegyverszünet csak julius 21-én telt le s bármit tett addig Thököly, az udvar e határidőig nem akart véteni a fegyverszünet ellen. Thököly ellenben csak Szathmár és Bereg területére nézve kívánta meghosszabbítani a fegyverszünet érvényét, megigérvén Saponarának a Szikszónál julius 11-én kötött egyezségben, hogy ottani katonái nem fogják ellenségeikül tekinteni a szathmári és ecsedi németeket, ha ezek is így járnak el Thököly várainak őrségével szemben.[3]

De ennél többet nem engedett Thököly. Még juniusban követelte, hogy a bányavárosokból vonúljon ki a német őrség, mert különben nehéz lesz azokat megóvni a török rossz indulatától. S mivel Caprara Albert a hozzá intézett felszólításra május 14-én azt válaszolta, hogy a törökkel bajos alkudozni a bányavárosok érdekében s hogy

1 A Saponara utasításához tartozó izenet RENNER-nél 179. l. RENNER a kelleténél komolyabban veszi az izenetet. Nem lehet mondani a Leopoldtól május 9-én kiadott haditervről, hogy «Die Entscheidung erfolgte, soweit sich dies mit dem Interesse der kaiserlichen Gebiete vertrug, genau in dem Sinne der mit Thököly gepflogenen Unterhandlungen». — Nem így áll a dolog, mert világos, hogy a haditerv megállapításánál a császári terület védelmére s nem a Thökölyvel folytatott tárgyalásokra voltak fő tekintettel. A támadó mozdulatok komolyan voltak gondolva s mint RÖDER id. munkájából (1. 223. l.) tudjuk, a császár is sajnálta, hogy abban maradt Érsekujvár ostroma, de mégis «die Conservation der Armata und Bedeckung der Landen» volt a legféltettebb érdek s ezt veszélyeztette volna az ostrom folytatása.

2 RENNER-nél 181. s 268. ll.

3 U. o. 181. l.

biztosabb volna azok megmentése végett Thökölyhez fordulni, a hadi tanácsnak számolnia kellett Thököly fenyegetésével.*

Julius elsején Schultz altábornagynak, ki eredetileg a felső vidékre a fölkelők ellen volt rendelve, megparancsolta a hadi tanács, hogy a Wallis ezred három századját vonja ki a bányavárosokból, mert azokat ezentúl Thököly őrsége fogja védelmezni. Julius 20-án Bozók várából írja Thököly a szepesi kamarának — «hogy Isten jó-

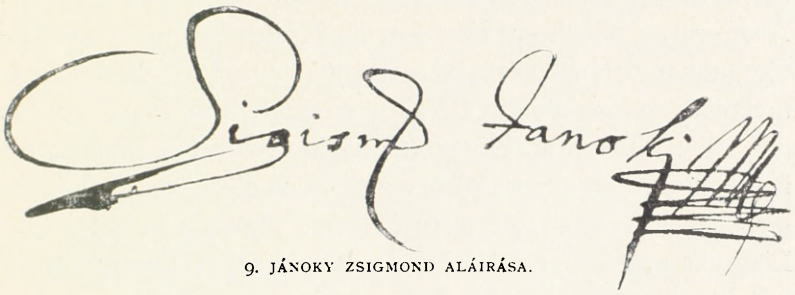

9. JÁNOKY ZSIGMOND ALÁÍRÁSA.

voltából a bányavárosok és kamarák kezünkhöz devenialván, azoknak gondviselését bíztuk Jánoky Zsigmondra.«**

Jó ideig fenmaradt e gondviselés emléke. Jánoky a városok és bányák igazgatását kivette a régi hivatalnokok kezéből és protestansokat nevezett ki utódjaikká. Úgy látszik, hogy bizonyos áron meglehetett váltani a hivatalvesztés büntetését, elég az, hogy a kamaratisztek s kivált a körmöcziek, ezerszáztíz aranyat, s néhány dénár híján négyezerötven forintot voltak kénytelenek lefizetni Thökölynek. Jánoky — ha ugyan teljes hitelt érdemel egy

* Relationis Hist. Autumnalis Continuatio 1683. 20. l. s Caprara jelentése Belgrád május 14. (Turcica) piú securo vedere se il Tekeli puo salvare, írja Caprara.

** Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs. 1883. 15. és 67. ll. s Thököly bozóki levele (Orsz. Lev. Lymbus). Megjegyezzük itt, hogy THALY a Monum. Hung. Hist. II. XXIV. k. 39. lapján Thököly egy levelét közli, ily datummal: «Ex castris nostris ad Daczeliom (így) positis 18. Julius». Mivel Thököly 20-án Bozóknál volt, úgy hiszszük, hogy a Daczeliomot Dacsó-Lámnak kell olvasnunk, mert van ily nevű falu Korpona körül.

későbbi kamaragróf jelentése — az összes pénzkészletet átadta Thökölynek, serényen felolvasztotta az érczeket és annyi adósságot hagyott hátra, hogy eltávozása után még hónapok mulva is sok baja volt a kamaráknak a hitelezőkkel.[1]

Tovább is ily símán hódított Thököly, s a magát nem védő ellenség gyengeségét már alig takarhatta a még le nem járt fegyverszűnet tekintetbe vételének ürügyével. Még is történtek bizonyos hadi mozdulatok és összeütközések. Ha ostromra került a sor, a várakkal nem boldogúlt Thököly. Árva várát Kiechler Ferencz, a Knigge ezred zászlótartója nehány muskatérossal s vagy tizenhat ágyúval védelmezte a számos, de ágyúkkal nem igen rendelkező kurucz had ellen. Thököly fenyegette nagy erejével s hivatkozott izeneteiben a császáriak kétségbeejtő helyzetére, de Kiechler daczosan válaszolt s rútúl bánt Thököly követeivel.[2] Lietavát azonban csellel hatalmukba ejték Thököly hívei[3] s e várat menedékül használva biztosabban érezte magát a török-tatárral elegyes kurucz had az éjszaknyugati határon. E csapatok még az eszéki út előtt a határra voltak rendelve, valószínűen azért is, hogy meggátolják a májusban Varsóból elindult Lubomirski csapatának egyesülését Schultz hadaival. Ez a föladat ugyan nem sikerült, de Bittse mellett ötszáz fölkelő megtámadta a lengyel Tetwin János Kázmér ezredét, mely ez alkalommal negyven embert veszített. Ez junius végén, vagy julius elején történt s mind a két hónapban többször érezték a morvaországi és sziléziai városok az ellenség közelségét. Wisowitz leégett s Magyar-Bród tövig leromboltatott.[4]

1 Bél: Notitia Hungariæ Novæ iv., 597. s Befehl an Obrist Cammer-Graffen-Joh. Andr. Viechter 1686 febr. 15. s febr. 20. (Bécsi kamarai levéltár.)

2 Feigius: Wunderbahrer Adlers-Schwung Nürnberg 1694. i. Theil 449—454. l.

3 Sztrányai György Lietava 1684 jun. 4. Caprahoz (Orsz. Ltár. Lymbus.)

4 A határra küldött csapatok felada-

Részben e pusztításoknak köszönhette Thököly a bányavárosok elfoglalását, mert Schulczot julius elsején Morvaország és Szilézia védelme végett hívták vissza arról a tájról. De midőn julius 7-én Ausztriába rendelték s vele együtt Lubomirskit is, midőn nemsokára Bercsényi Miklós, Esterházy helyettese, sem bírta visszatartani a semptei táborból haza kivánkozó magyar hadakat, akkor már nem volt több mezei hada Leopoldnak ez országrészben.[1] Szathmár, Ecsed, Szendrő, Szepesvára, Murány, Árva, Likava, Trencsén és Leopoldvára megmaradtak Leopold birtokában, de e várak falain kívül Dunán innen a keleti határig minden megye és város befogadta Thököly védőrségeit, hűséget esküdött az új fejedelemnek s kitűzte annak jeléül a fehér zászlót. Szabadon járhattak-kelhettek Thököly biztosai, elrendelhették a fölkelést, elkobozhatták a vonakodók vagy úgynevezett hűtlenek jószágait és sarczolhattak. Az uraktól ugyan hiába kérette Thököly a katonai segélypénzt, «nem fizethet», úgy mondá, «kiki, hisz pro libertate kötött fegyvert».[2] Nyitva állt az út Pozsonyig, nem volt tehát fölösleges Esterházy nádor tanácsa, melynek értelmében a hadi tanács alelnöke, Caplirs gróf Pozsonyba utazván, julius 5-én idősb Zichy István és Erdődy koronaőröktől átvette a magyar koronát.[3]

A tatárdúlástól való félelem a Dunántúl is megtette hatását. Barkóczy, Szalay és Szepesi nyolczszáz kurucz élén járták be ez országrészt s mindenütt velök tartott a fehérvári bég néhány száz jancsárral. De nem volt szük-

tára nézve Historicæ Relationis Continuatio Autumnalis 1683. 75. l., l. még a Hist. Rel. Vernalis Continuatio 1683. 36. l. Tetwinről a Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs 1683. 68. l. Úgy látszik, hogy Thökölynek julius 8-án Apafyhoz írt levele is a Tetwin-ezred felveretésére czéloz. (Török-Magyarkori Államokmánytár 340. l.)

1 Mittheilungen des Kriegsarchivs. 67. l. s THALY KÁLMÁN: Az 1683. táborozás történetéhez (Értekezések a történelmi tudományok köréből XI. Budapest 1884.) 43. l.

2 OTTLYK GYÖRGY élénken részletezi az akkori állapotokat önéletrajzában 12. és 13. ll. (THALY-nál: Mon. Hung. Historica II oszt., XXVII. k.)

3 RENNER 214. l.

ségök a fegyveres erőre, az úgynevezett «hódító levelek» ékesszólásának lehetetlen volt ellenállani. A levelek személy- és vagyon-biztosságot ígértek azoknak, kik «Thököly fejedelem hűségéhez hajolnak», a vonakodókat ellenben

10. GRÓF CAPLIRS ZDENKÓ GÁSPÁR.
(Eredeti olajfestményről).

«magoknak s gyermeköknek utolsó veszedelmével, és minden lakó helyüknek hamuval való hagyásával» fenyegették.*

Hogy a városok s a gyönge végvárak szó nélkül megadták magokat, az kevésbé volt föltünő, mint a nagy katholikus aristokraták elpártolása. E körök nem utánozták a nádor büszke példáját, ki «Bál előtt nem akarván tér-

* Fajgel julius 15-iki levele s Literæ, ex quibus nec quis nec cui scriptæ sunt super Serie Belli Thökölyani apparet. (Orsz. Lev. Lymbus. 1683.)

II. GRÓF ESTERHÁZY JÁNOS.
(A fraknói képtárban levő eredeti olajfestményről).

det hajtani» jószágai feláldozásával a menekülő udvart követte. Nem is becsülték meg eléggé egy másik Esterházy, János, a győri vicegeneralis szavait, ki igy intette őket: «csak bátran és serényen alkalmaztassuk magunkat, isten bizony megsegit bennünket! Az német is úgy teszen reflexiót reánk, ha hogy ő is mind hivségünkben, mind erőnkben bizakodhatik».[1] Még sem kell hinnünk, hogy

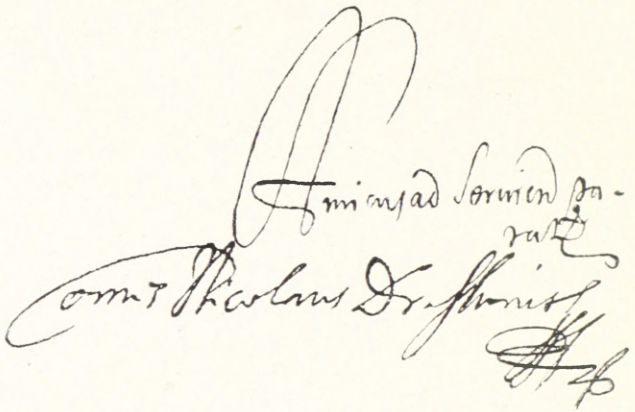

12. DRASKOVICS MIKLÓS ALÁIRÁSA

szívesen hódoltak meg Thökölynek, mint némely egykorúak hitték. Marsigli szerint Batthyányi árulása tette oly könnyűvé a tatárok átkelését a Rábán.[2] Pedig nem úgy történt. Draskovics már május 16-án intézett egy felterjesztést az udvarhoz a Rába-vonal védelme ügyében s Batthányi helyeselte a tervet, sőt maga is buzgón előkészité a védelmet.[3] De itt is meghiusitott minden fáradságot a haditanács lanyhasága. Junius végén Draskovics Bécsbe utazott segitség végett és megkérdezni, hogy mit válaszoljon Thököly leveleire. Kapott is bizonyos segitséget, de nem elegendőt oly nagy erő ellen. A fizetetlen

1 Levele Batthányi Ádámhoz Pápa. 1683 junius 26. (THALY-nál Történelmi Tár 1887, 297. l.)

2 RENNER-nél 213. l.

3 Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs 1683. 74. és 75. ll.

hadak haza futottak otthonjuk védelmére, nem hallgatva Batthányi Kristófra, ki «jól eleikbe adatta, hogy akármi szelletre meg ne induljanak».* Draskovics Bécsben maradt az udvar elutazásáig és zokogva nézte a menekülő Leopold távozását. Magaviseletét később színlelésnek magyarázták.** Annyi igaz, hogy nem tartozott Leopold trónjának megbízható támaszai közé. Az udvar az alkotmány helyreállítása után sem szánta el magát arra, hogy magához csatolja a magyar nevelésű s érzelmű aristokratiát s még Esterházy is panaszkodott a bizalom hiánya miatt. Vegyük ehhez Draskovics rokonságát az érdekeiben s érzéseiben oly mélyen sértett Nádasdy-családdal. De ha lappangtak is az országbiró lelkében bizonyos frondeur érzelmek, épen mint jó magyar s kivált mint jó katholikus őszintén sajnálta a dolgoknak ily fejleményét. Azonban el volt szánva jószágait megmenteni s visszatérése után rögtön meghódolt Thökölynek, barátjaival együtt. Nevezetes, hogy a királyválasztás későbbi heves védője sokkal óvatosabban viselte magát ez alkalommal, mint Batthányi Kristóf. Érintkezésben maradt a Muraközben s a stájer határra rendelt német hadak parancsnokaival, gondoskodott arról, hogy azok az udvarhoz küldött jelentéseikben tanúságot tegyenek alapjában meg nem ingott loyalitásáról.

Nem is jelent meg az új fejedelem táborában; lovasainak oda küldését is késleltette, de azért elég szolgálatot tett a helyzet urának s igen valószínű, hogy elvállalta

* Draskovics levele Batthányi Ádámhoz Bécs junius 30. és Batthányi Kristóf levele ugyanahhoz Német-Ujvár julius 4. (THALY-nál Történelmi Tár 1887. 299., 300. ll.)

** Contarini september 19-iki dispaccióját. E curioso il modo, con cui finse questo soggetto la maggior dipendenza e partialita verso la M-ta di Cesare, mentre sin nell'ultimo giorno della fuga di Vienna fu veduto et io stesso lo vidi nell'antecamera, commiserando lo stato delle cose presenti piangere divottamente, nel veder Cesare montar in carozza per salvarsi. KLOPP közli e sorokat művének függelékében 542. l. s a szövegben (205. l.) hivatkozik az idézetre, minden bírálat nélkül

volna Thököly uralkodása alatt a nádorságot, mint Esterházy gyanította.[1]

S hogy már nemsokára az új nádor választására kerül a sor, abban maga Thököly kételkedett a legkevésbé, midőn julius 24-én Verebélyről elindúlt Sempte felé.[2] Pozsonymegye már a julius 12-iki bazini közgyűlésen elhatározta, hogy két rossz közül a kisebbiket akarván választani, Pyber kanonok vezetése alatt egy küldöttség által a fejedelem védelmébe fogja ajánlani magát.[3] Julius 25-én Garamszegi Géczy Zsigmond, Thököly teljhatalmú biztosa, háromszáz lovas élén bebocsáttatást kért Pozsony városától s noha a polgárok nem azért fogadták el Thököly védelmét, hogy a kurucz sereget láthassák falaikon belől, most kénytelenek voltak engedni az erőszaknak.[4] Időközben Lothringiai Károly Jedlersee melletti táborában megtudta, hogy a fölkelők a Morva folyóhoz közelednek. Féltette a pozsonyi várat, melyet Carlovitz őrnagy gyönge őrséggel védett. A herczeg Ogilvy és Horn őrnagyokat kétszáz gyaloggal s háromszáz lovassal küldötte Carlowitz segítségére s 25-én maga is elindúlt a magyar határ felé, csupán két ezredet hagyva hátra Bécs körül, a Duna balpartjának védelmére. 26-án estve Ogilvy és Horn már közeledtek Pozsonyhoz, de a Pozsony és Cseklész közt táborozó Petrőczi törökökkel is megerősített serege szétverte a Carlowitznak

1 L. Draskovics levelét Thököly biztosaihoz Locsmán julius 22. Közli THALY Századok 1872. 484. l. s a Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs 1683. 72. s 80. ll. Contarini september 19-iki dispacciója még a következőket jelenti Draskovicsról: incendiato il nobilissimo Palazzo d'Eisenstat di struttura Italiana, di mano propria del c. Drascoviz appesoli il fuoco. E sajátkezű felgyújtás inkább szónoki emphasisnak látszik, mint valódi tény elbeszélésének. A nádor nem említi e körülményt az udvarhoz írt leveleiben, melyekben eléggé vádolja Draskovicsot Különben CSÁNYI JÁNOS krónikája 79. lapján olvassuk: «Item in diesen Monath Juli haben die Tatern . . . Eyssenstath verbrent.

2 Az indulás napja THALY-nál Mon H. H. II. XXIV. 5. l

3 A nagyszombati jegyzőkönyv. Tudományos Gyüjtemény 1818- IV.

4 SÁMBOKRÉTY MIHÁLY diariuma, közli THALY Történelmi Tár 1885. 392. s a jegyzőkönyv. id, h.

szánt segítséget, melyből háromszáz ember a csatatéren maradt.*

A győzelem után szomorú nap virradt Pozsonyra. A kuruczok törökök társaságában a külvárosokra törtek s mitsem törődve Géczyvel s védőrségével, lefegyverezték a polgárokat, mindent összezúztak, mit csak elérhettek s különös előszeretettel keresték fel a pinczéket, helyenként térdig érő bortócsákban gázolván. Az oda sietö Petrőczy alig bírta fékezni mámoros katonáit. Gyújtogatás volt a múlatság befejezése, estve felé egész utczák égtek, de most már Thököly is közbelépett. Megjelent a prímás elpusztított kertjében és éjjelre háromszáz német zsoldosát rendelte a kapuk őrzésére, hogy Pozsony városa meg legyen óva saját katonái dúlásától.

Különben nem akarta minden bajtól megmenteni a várost. Fölszólította, hogy javítsa ki a megrongált hajóhidat s bizonyára sarczot is készült követelni tőle, midőn 28-án estve megtudta, hogy Lothringiai Károly délután átkelt a Morván s már nem messze van Pozsonytól. Valóban a herczeg éjszaka is folytatván útját, félórányira a várostól megállapodott egy útszoros előtt. Útjának biztosítása végett előre küldte a dragonyosokkal és Lubomirski herczeg lengyeljeivel Badeni Lajost, ki puskalövésnyire a várostól táborba szállt a szőllőhegyeken. Innen látta Badeni Lajos a fölkelők s a törökök tábortüzeit Cseklész irányában. Thökölyt jól értesíték kémjei az ellenség számáról s mozdulatairól. S bár kétszer annyi katonája volt, mint ellenfelének, nem akart megütközni vele. Csakhogy nem az ő akarata döntött. Igaz, hogy a mellé rendelt basáknak meg volt parancsolva, hogy ne ellenkezzenek Thökölyvel, de Hussein, egri basa, a segédcsapatok vezére, jobban jegyezte meg magának a szultáni rendelet azon helyét, mely viszont

* Renner 402., Sámbokréty 392. s a lothringiai herczeg julius 31-ikén Sobieskihez küldött jelentése Acta Regis Joannis III. 218.

Thökölyt is a basákkal való egyetértésre intette. Thököly még este megmagyarázta Husseinnek, hogy tanácsos lesz előre küldeni a szekereket s az egész sereggel harczolva visszavonúlni. Úgy is szoros a harczolásra a pozsonyi tábor helye, ellenben a visszavonuláskor egy tágas helyen szembe lehetne szállni az ellenséggel, vagy ha nem lehetne is, a Vágig való visszavonulással meg lesz mentve a sereg s «kár nem követi Hatalmas Császárunk vitézit». A Vágnál azután nyugodtan lehetne bevárni a sereg gyarapodását.

De Husseint elkapatták az eddigi török diadalok s büszkeségében kerülni akarta az alárendeltség látszatát. Azt válaszolta, hogy oly hamar meg nem ijed, hisz még nem is látta az ellenséget. Thököly Harsányi ezredét hagyta a táborban, mert nem merte Husseint magára hagyni, félvén a balsiker esetén a basa rágalmaitól. A háromszáz zsoldos még éjjel kimenekült a városból, de a midőn reggeli hét óra tájban Pozsony megadta magát, Badeni Lajos még elfogott vagy száz felkelőt s köztök Pethenády Györgyöt. Hussein valóban megvárta az ellenséget, noha Thököly éjjel eltávozott a tűzérséggel és gyalogsággal, de a lothringiai herczeg rögtön hátráltatta Husseint. Lubomirski gyors csapatainak üldözése rendetlen futássá változtatta a hátrálást. Vagy hatszáz török és felkelő maradt a csatatéren s több mint ezer megrakott társzekér került a győzők birtokába. Lothringiai Károly visszavonult Ausztriába, miután a vár őrségét megerősítette a magával hozott gyalogsággal. S e megerősítés volt a diadal legfontosabb eredménye.

Ha Lothringiai Károly csak nehány napot késett volna, Thököly elfoglalja a várat, s a vár ágyúinak védelme alatt kijavította volna a pozsonyi hajóhidat. Már pedig az ország fővárosának birtokával járó hatalmi gyarapodás s a hajóhídon át kényelmessé vált közlekedés Kara Mustafa s

Thököly tábora közt veszélyeztette volna egyrészt a lothringiai herczcg táborát, s másrészt Sobieski útját.

Thököly julius 29-dikén, a pozsonyi ütközet napján, szedte össze szétzüllött táborát. Itt rögtön utasította a már útban levő Szirmay Istvánt, hogy a nagyvezirnél előzze meg Hussein vádjait, s hogy tegyen javaslatot a Rábánál épitendő híd iránt. De e híd kiépítése nem pótolta volna Pozsony birtokát s igy Thököly kénytelen volt egyelőre csak kisebb jelentőségű kalandozásokkal támogatni Kara Mustafa vállalatát.*

De hogy többet is tehessen, újabb segédcsapatokat kért a nagyvezirtől. A Thököly mellé rendelt basák emberei azt hiresztelték, hogy Kara Mustafa neheztel a fejedelemre, mivel Pozsonynál «vissza fél felé állott», de ha nem neheztelt is, bajosan küldhetett volna Thökölynek más csapatokat, mint tatárokat, a védtelenek e vitéz kínzóit.** Még el sem indult a segítség, midőn a lothringiai herczeg visszafordulásának hírére az égetés, fosztogatás munkája újabb lendületnek indult az osztrák határszélen. Az udvar megizente Thökölynek, hogy a szatmári s ecsedi császári őrségek el fogják pusztítani urodalmait, ha abban nem hagyja az égetést. Thököly abban nem hagyhatta, mert zsákmányolás nélkül seregének élelmezése költségesebb s hiányosabb lett volna, s mert más módon képtelen volt ártani ellenségének. Augusztus 5-dikén tudta meg a lothringiai herczeg entzersdorffi táborában, hogy ellenséges csapatok közeledtek a Morvához. Másnap már Angern-

* Sámbokréty 392—93. l. Ottlyk Thaly-nál M. H. H. II xxvii. 14. l., a lothringiai herczeg julius 31-iki jelentése id. h., Badeni Lajos jelentése Röder-nél I. 39—42. ll. A szultáni levél Renner: Türkische Urkunden 37. l. Hammer említi (391. l.), hogy Hussein egri basa volt. Legtöbbet merítettünk a fentiekben Thökölynek Szirmay Istvánhoz Semptén, julius 29-én irt leveléből (Orsz. Lev. Lymbus). E levél jóval tartalmasabb, mint a Kara Mustafához intézett, melyet történetíróink Lünig és Londorp gyüjteményeiből ismernek.

** A Szirmayhoz irt levél s Tövissi Dániel levele Bornemissza Annához Somlyó, aug. 14. (Török-Magyarkori Államokmánytár 351. l.)

nél ütött tábort. A falvakból fölszálló tűz és füstoszlopok jelezték az ellenség útját. Harsányi volt ott több mint háromezer főnyi kuruczczal, törökkel s tatárral. A herczeg Lubomirskit hatszáz lengyel lovassal küldötte ellenök, mert azt hitte, hogy csak nehány száz fölkelővel lesz dolga. Lubomirski mégis széjjelverte az ellenséget még a segítségül küldött német vasasok megérkezte előtt. Bizonyos, hogy a tatárok helyt nem állottak, a törökök csak kevesen lehettek s így leginkább a fölkelőkkel tűztek össze a lengyel páncélosok, kik a távoli s közeli harcz fegyvereihez egyaránt értettek s gyorsaságban a magyarokkal vetekedtek. Elég az, hogy háromszáz fölkelő maradt a csatatéren, a győzők tíz zászlót nyertek el, s mi Thökölynek talán legrosszabbul esett, maga Harsányi is elesett. Halála hírében kételkedtek eleintén, örömmel hiresztelték, hogy el van fogva.*

A lothringiai herczeg Angern körül maradt az ottani vidék örömére s ez örömben Pozsonymegye, de kivált Nagyszombat is szerettek volna részesülni akkortájt. Nagyszombat már régebben váltott oltalomlevelet Thökölytől s julius 18-dikán ünnepélyesen fogadta a háromszáz lovas élén bevonuló Géczy Zsigmondot, ki átvette a polgárság hűségesküjét. A fogadtatás alkalmával a fejedelmi biztos gúnyolta a császáriakat, kiknek «gyalázatos adózásra, contributiora, accisára kötelezte volt magát» a város s «kiket csaknem Isten gyanánt imádott ez a föld». «Hol van-

* L. különösen a lothringiai herczeg jelentését Sobieskihez aug. 7. (Lünig: Literæ Procerum Europæ Pars III. 19. l.) A herczeg jelentésében igenis ki akarja emelni a lengyelek vitézségét s azért próbáltuk enyhíteni nagyításait. Hogy a fölkelők törökökkel és tatárokkal voltak ott, azt Sámbokréthy diariuma említi. (394. l.) Más részletekre nézve l. Acta Regis Joannis III. 228. s 266. ll. Harsányi halálát említi Pucci marquis aug. 11-iki jelentése (Acta Regis 246. l.) Ersonira olaszosítván nevét, de aug. 19-én Bezzegh György ezeket írja a bécsi táborból: «Harsányi Uram bizonyosan él, valami várban vitték». (Orsz. Lev. Lymbus.) Szalay V. 257. a pozsonyi ütközet leírásánál említi Harsányi halálát, a Tudományos Gyűjteményben közölt nagyszombati jegyzőkönyv hibás adatai nyomán.

nak?», kérdé a mind jobban fölhevülő szónok, «miért nem oltalmazzák Kegyelmeteket? Jól gondolkodott Kegyelmetek, hogy Urunk ő nagysága hívségére hajlott; mert úgy járt volna, mint barádiak (Magyar-Brod), maga török-tatár rabságra esett volna s a városnak helyét szél fújná; a ki is eddig régen meg lett volna, ha ez a kék pánczélyos szegény legény (itt magára mutatott) Kegyelmetekért annyit nem fáradott volna.» Tovább nem beszélt a szónok, mert «nem illik», így mondá, «hogy kérkedjem». Néhány hét mulva kitünt, hogy a szónoknak még több szerénységre lett volna szüksége.

Augusztus elsején Thököly biztosai megjelentek Nagyszombatban s a fejedelem nevében különböző követeléssekkel léptek fel. A várostól háromezer forint sarczot kértek s kaptak. A jezsuita collegium azonban nem birta

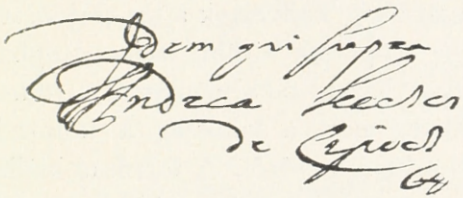

13. KECZER ANDRÁS ALÁIRÁSA.

lefizetni a kívánt harminczkétezer aranyat, azért Berthóty Zsigmond elkobzott mindent, mit a collegiumban föltalált s a jezsuiták kiutasíttattak. A pálosok s a benedekrendiek templomai átmentek a protestánsok birtokába. Majd Keczer András és Gerhard György magok elé idézték Jaklin Balázst s Dolny Istvánt, az esztergomi káptalan kanonokjait, s harminczezer arany váltságdíjat követeltek tőlök, mivel — így szóltak a biztosok — prédikátorainkat is ez összegen kellett a gályarabságból kiváltanunk. Végre megelégedtek tizenkétezer forinttal s a kétezer forintot érő ajándékokkal. A város igazgatását új és pedig protestáns tanácsbeliek vették át a biztosok parancsára.

Ez előzmények után augusztus 7-dikén délután maga a fejedelem lovagolt a városba s a tanács tagjai hajadon fővel kísérték urokat az érseki residentiába. Nyolczadika vasárnapra esvén, Thököly reggeli kilencz órakor a lutheránusok templomába ment, végig hallgatta udvari papja szónoklatát s tizenegy órakor elhagyta a várost. Alighogy eltávozott, meggyúladtak a jeges sáncznak átellenében levő csűrök. Ép a megelőző napon hagyta meg Thököly Várnay Györgynek, hogy meg ne engedje a város környékén a tűzrakást, mert a városi tanács egy fölterjesztésében fölemlítette a csűrökben «tüzelő népek gondatlanságát». Nem rég toborzott kuruczok voltak a város környékén s a nagyszombatiak azt állították, hogy szándékosan gyújtották fel a csűröket. Elég okot adtak ily gyanú keletkezésére.

A szél s szárazság kedveztek a tűz terjedésének. Az üszkök a városba röpültek s több házat lángba borítottak. Tömve voltak a házak takarmánynyal s tömérdek barom volt a városban, mert a lakosság a kóbor katonák elől mindenét behordta a mezőről. A forróság kiállhatatlan volt, a nép az utczákra tódult s menekülni akart a városból. De a kapuk gondosan el voltak zárva, oly zavaros időkben szükséges elővigyázatból. A kulcsokat nem találták s lakatost nem lehetett fogni; a lakosok egy égő börtönbe voltak zárva. A megvadult barmok növelték a zavart. Némelyek a bástyákról ugráltak le, vagy azoknak résein át igyekeztek menekülni. Sokan gyermekeiket dobálták át a falon, egy csoport szerencsétlen a város pajtájába rejtőzött, mely tömve volt szénával s gabonával. Végre feltörték a város egyik kapuját, azonban a mezőn kóborló törökök rabságra hurczolták a kiszabadultakat s a kuruczok felhasználták a jó alkalmat a zsákmányolásra. Erdődy György, Czobor Ádám és a Kollonics grófok mentették meg a még fenmaradt lakosságot, segít-

ségére sietvén Thököly táborából a pozsonymegyei haddal. Másnap reggel ezerötszáznál több halottat temettek el, de az összes halottak számát Nagyszombat városa négyezerre becsülte. Réchey István, a város kapitánya, nejével együtt a holtak közt találtatott. A város ugyancsak elváltozott. A hány ház volt az előtt, annyi most az utcza, így írja a városi jegyző. De a kuruczok még ekkor sem kímélték a várost, «megkeményedett szívök még sem szánako-

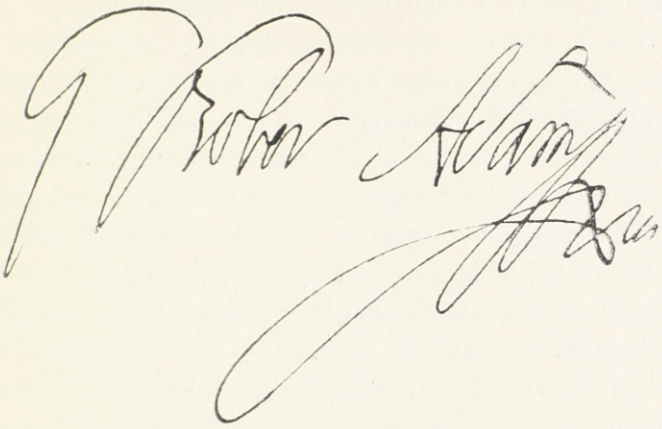

14. GRÓF CZOBOR ÁDÁM ALÁIRÁSA

zik — mint Nagyszombat panaszlevele mondja — vendégeskedésekre, ajándékozásokra kényszerítenek bennünket, sőt Isten segedelme által a tűznek rettenetes volta előtt is megmaradott kevés marháinkat irgalom nélkül elhajtani merészlik.» Thököly megszánta a panaszosokat, haza bocsátotta táborából a város részéről állított katonákat s azokat is, kiknek háza leégett. Kemény tilalmai egyelőre megvédték a várost, azonban a hónap vége felé bizonyos elkobzott érseki gabona ki nem szolgáltatása miatt a káptalanra s a városra megharagudott a fejedelem. Augusztus 25-dikén Semsey Pál katonái ellepték a várost és egy igen jutalmas fosztogatáshoz láttak. Petneházy megsokalván Nagyszombat bünhödését, egyszerre

kihirdette, hogy közelednek a lengyelek és németek. Erre nyomban kitakarodtak a vitéz fosztogatók.*

Mint láttuk, a fejedelem s főbb tisztjei bizonyos mértékben igyekeztek megóvni a területet a pusztulástól s annál inkább akkor, midőn tatárok társaságában voltak kénytelenek hadakozni. Augusztus 17-kén bizonyára Thököly parancsából Pozsonymegye kihirdette, hogy tatárok érkeztek a fejedelem táborába s egyuttal felhívta a főurak tiszttartóit, hogy a leginkább az erdőkben bujdosó jobbágyokat a várakba s városokba hívják. E tatárságot Kara Mustafa még a pozsonyi ütközet után indította el Bécs alól Thököly táborába. Sokáig voltak úton, bajjal járván az átkelés a balpartra, de a magokkal hurczolt négyezer rab tanúságot tett arról, hogy útközben sikerrel munkálkodtak. Körülbelül nyolczezren lehettek s Galga szultán, a tatár khán fia, volt vezérök. Augusztus 19-dikén Királyfalva mellett fogadta Thököly a khán fiát s megvendégelte a mezőben sátorok alatt.**

Abban a vendég s a vendéglátó megegyeztek, hogy a lothringiai herczeget vissza kellene szorítani a Morva mellől. A herczeg igen alkalmatlan éberséggel őrizte az átjá-

* A nagyszombati eseményekre nézve l. a városi jegyzőkönyv kivonatát Tudományos Gyűjtemény 1818. IV. 41—63. ll. Itt ott felhasználtuk RÉCSEY VICTOR ALFONZ közleményét is, mely a Századok 1882. évfolyamában jelent meg Thököly Kis-Rómában czím alatt. RÉCSEY szintén a nagyszombati jegyzőkönyvet közli, csakhogy jóval hézagosabban s nem mindig sikerültebb fordításban, mint a Tudományos Gyűjtemény. — Úgy látszik, hogy RÉCSEY-nek nem volt tudomása a jegyzőkönyv régibb kiadásáról, mert különben terjedelmes közlés helyett nehány pótlásra, vagy helyreigazításra szorítkozott volna. A nagyszombati tűzvészről l. még SÁMBOKRÉTHY id. h. 395. l. és KNAUZ NÁNDOR: Buda ostromához. 24. és 25. ll. Semsey katonáinak fosztogatása nem a tűzvész napján történt, mint KNAUZ írja.

** A lothringiai herczeg két ízben szól a tatárok útjáról; először augustus 5-én (Acta Regis Joannis III. 229. l.) s másodszor aug. 7. (LÜNIG-nél id. h.). Egyszer tizenkétezerre, majd tizenötezerre teszi számokat, de ő csak a beküldött jelentésekből veszi adatait, míg OTTLYK, kinek elég dolga volt a tatár táborban, nyolczezer főre becsülte Galga szultán seregét (Önéletrajz id. h. 15. l.). L. még SÁMBOKRÉTHY 395. s 396. s Egy késmárki nemes naplóját (SZABÓ és SZILÁGYI: Történeti emlékek a magyar nép községi és magán életéből II. k. 30. l.)

rásokat s szorgosan vigyázott ellenfele minden mozdulatára. Pedig a Morva vize kicsiny volt ekkortájt, s úgy látszott, hogy az egri, váradi basákkal együtt az újonnan érkezett tatárság a herczeg táborától éjszakra Ausztriába törvén, elérhetné a kívánt czélt.* Thököly a kalauzokon kívül még alig ötszáz főnyi magyar csapatot rendelt a török-tatár had mellé, meghagyván e csapat vezetőinek, hogy a magyar területen óvják meg a rabságtól a föld népét. Talán sikerült e föladat, de már az osztrák területen «a pogányság oly pogány módon bánt a néppel», mint Ottlyk, a magyar csapat egyik vezetője mondá, hogy Ottlyk saját érzékenysége kimélése végett tőlök függetlenül próbálta égetni Ausztriát. Úgy látszik, hogy augusztus 23-dikán kelt át a török-tatár had a Morván s csak akkor tudta meg Hussein basa, hogy a lothringiai herczeg 21-kének reggelén már elhagyta az angerni tábort. Kapott e híren a basa, 23-dikán este az angerni táborba szállott s éjjel Ottlykot Cseklészre küldte Thökölyhez oly izenettel, hogy siessen utána, mert ő meg akar ütközni a herczeggel. Thököly azt hitte, hogy Lothringiai Károly Hussein elől hátrált meg s valószínű, hogy Husseint is e föltevés tette oly vállalkozóvá.**

Pedig a herczeg azért sietett Tulln felé, hogy átkelhessen a Duna jobb partjára s hogy ott előkészítse a «nagy ügyet», Bécsnek fölszabadítását. Stockerau mellett 24-kén értesült Hussein közeledtéről. Attól tartott, hogy a törökök e támadással a lerombolt bécsi híd felépítését akarják lehetővé tenni. Azért visszafordult s Stammersdorf mellett ütközött meg Husseinnal, ki oly hévvel rontott az ellen-

* Jánoky Farkas Thökölyhez Bazin, aug. 16. Közli IVÁNYI ISTVÁN (Tört. Tár 1886. 127.) s Csató Sándor levele Thökölyhez Szomolyán aug. 18. (Orsz. Lev. Lymbus).

** OTTLYK 15. 16. s Thököly levele Szirmay Andráshoz Cseklész, aug. 24. (THALY-nál M. H. H. II. XXIV. 9. l.) OTTLYK a lothringiai herczeg «csengeri» táborhelyéről beszél, úgy hisszük, hogy az angernit nevezi így.

ségnek, hogy a lengyel csapatok eleintén megzavarodtak, de a támadó hevét lelohasztotta a segítségül rendelt német lovasság. Hussein tizennégyezer főnyi csapatából háromszáz halott maradt a csatatéren, s még nagyobb volt azok száma, kiket a német lovasság a Dunába ugratott. Talán Hussein is ott veszett, ellenben a váradi basa átúszott a bécsi táborba. Még nagyobb lett volna a legyőzöttek vesztesége, ha üldöztetnek, de a lengyelek kedvetlenek voltak s a lothringiai herczeg azt hitte, hogy Thököly, ki már ekkor a Morvánál táborozott, újabb ellenállásra buzdíthatná a szétverteket, már pedig a «nagy ügy» eldöntésének előestéjén a herczeg kimélni akarta erejét. Thököly valóban elindult Hussein hivására Cseklészről s Marchegg táján találkozván a menekülő Galga szultán hadával, maga is Stomfa felé fordult.* Kara Mustafa nagy súlyt helyezett Hussein vállalata sikerére. Az ütközet előtt csolnakokon átszállíttatott a balpartra ötszáz embert, de azok vissza nem tértek hozzá.** Hussein veresége előtt is érzett némi nyugtalanságot a «csillagvezér». A Burg és Löbel bástyákat nem lehetett oly könnyen elfoglalni, mint remélte, s öt heti küzdelmet folytatott már birtokukért, midőn az erdélyi fejedelem augustus 23-dikán megjelent táborában. Talán nem lett volna «oly tisztességes és pompás audientiája« Apafynak, ha az ostromlottak kevésbé makacsul viselik magokat. De így bizonyára szívesen hallgatta meg a nagyvezir mindazt, mit Apafy és Teleki közöltettek vele Vajda László küldetéséről, ki már hetek óta a császári udvarnál tartózkodott. Vajdának ott be kellett jelentenie, hogy Apafy «az elmék megegyesítésében az mediatorságot

* Literæ Francisci Taaffe ad fratrem de pugna ad Stammesdorf, from the camp at Korn Neighburgh August. 25. (Acta Regis Joannis III. 299. l.) és OTTLYK 16. OTTLYK azt mondja, hogy Thököly Cseklészhez tért vissza, pedig Thököly írja Szirmay Andrásnak aug. 26-án, hogy «Morva vizéig elmenvén, azontul Stomfa felé vévén utunkat». OTTLYK akkor távol volt Thökölytől.

** Taaffe levele.

THOKOLY IMRE ARCZKEPE.

(Egykorú franczia metszet után, mely gróf Teleki Géza tulajdona.)

Emery Comte de Tèckely general des mécon tens de Hongrie, ce Capitaine pour quelques mecontentemens qui a receus a la Cour de l'Empereur Leopold, s'est retiré en Hongrie, et s'est mis a la teste de quelques mutins du mesme Royaume et par la suitte s'est rendu si formidable a cette nation qui a faict soulever tous les Hongrois qui commande presentement en qualité de Chef et Gouverneur Gnal, et pour a paver ses desseins a demandé la protection de Mahomet 4. Empereur des Turcs et a ouvert le passage a les infidelles en 1683. qui sont entrez dans ce Royaume au nombre de 200000 hommes et se sont rendus maistres de la plus grande partie de ce beau pays dont les peuples ont tant de fois combatu pour la deffence de la Religion et entre autres des Villes de Papa, Tötis, et Vesprim qui ont receu garnison de ses troupes, ce qui a jette les Hongrois en sy grande consternation quils desertent toutes les Villes Bourgs et Villages et se refugient a Vienne en Autriche dou sa Majesté Imperialle a esté contrainte de se retirer et aller a Lintz ne se croyant pas en seureté dans sa Capitalle.

A Paris chez J. Haunzelman graveur sur le petit pont a l'escharpe blanche auec Priuil. du Roy. 1683.

THÖKÖLY IMRE ARCZKÉPE.

(Egykorú franczia metszet után az orsz. képtárból.)

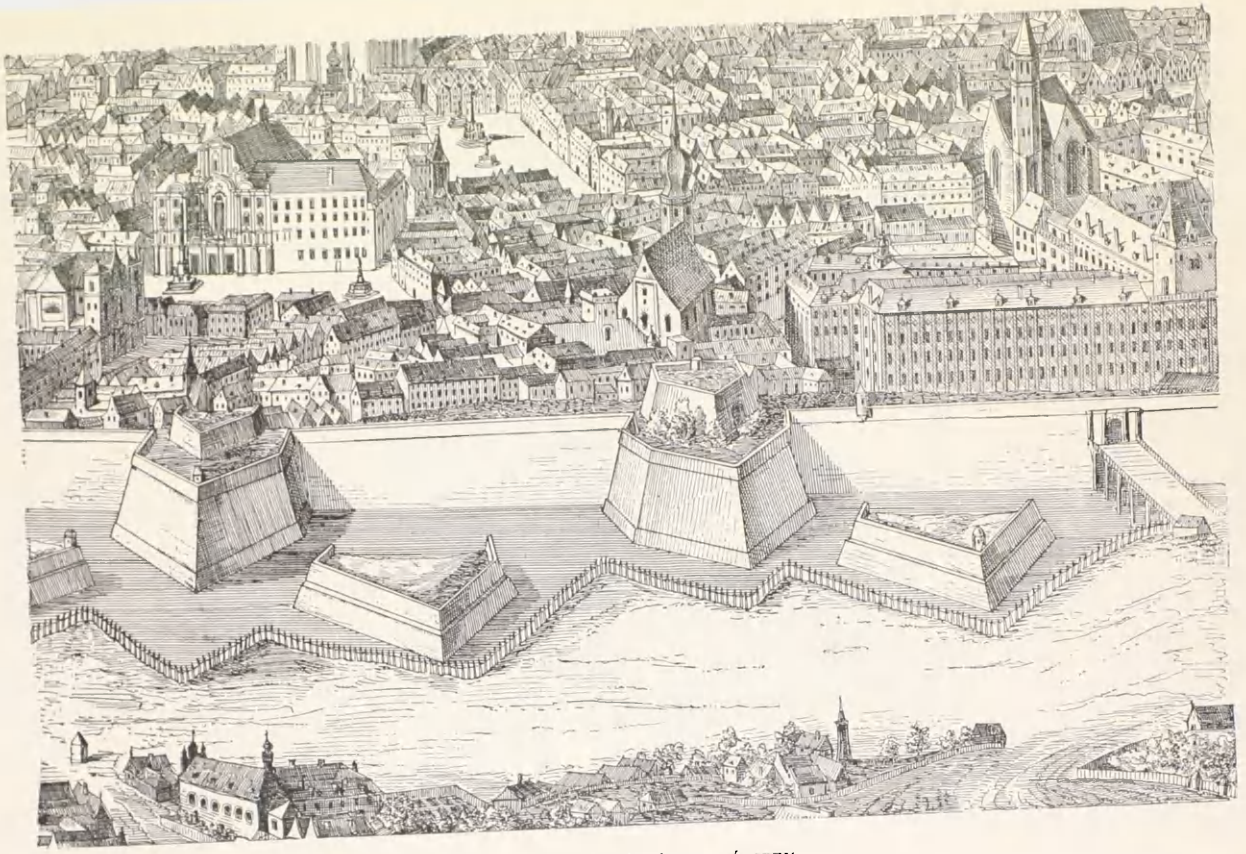

15. A LOBL- ÉS VÁRBÁSTYA BÉCSBEN.
(Folper van Auern 1680-iki látképéről a bécsi városi könyvtárban.)

jó szívvel felvállalná, ha ő felsége acceptálná». Szathmár átengedését kötötte ki magának a fejedelem a közvetítés díjául. Arra is kérte Vajda az udvart a fejedelem nevében, hogy közte s Thököly közt bizonyos egyezséget hozzon létre, mert Vajda elküldésekor, sőt még az augustus 23-diki audientia után is Teleki és Apafy a török diadalát valószínűnek hitték, vagy legalább valószínűtlennek hitték, hogy a háború megtöri a török magyarországi hatalmát. Apafy nem tudta, hogy ép az audientia napján intézte el az udvar a Vajda Lászlótól hozott pontokat. Szathmárt az udvar föl nem említette válaszában, a szóba hozott közvetítést Thököly és Apafy közt elhárította magától azon megjegyzéssel, hogy az ügyet Sobieskire bízza. Különben Leopold megdicsérte Apafy azon szándékát, hogy hadaival nem fog a keresztyén fegyvereknek ellenszegülni, de Vajdát mégis kémnek tekinték a császáriak s azért nem tartóztatták tovább. Tulajdonkép a nádor kívánta még májusban Vajda László felküldését s Teleki tanácsára engedett Apafy Esterházy czélzásokba burkolt kívánságának. A Vajdának adott válasz után sem bánta meg Teleki az adott tanácsot. Jól tudta, hogy nemcsak most, hanem a jövőben is kedvező színben tüntetheti föl Vajda küldetését mindegyik hadakozó fél előtt, bárki legyen a győztes közülök. Igaz, hogy a tavaszszal Kara Mustafa még gyanakodva hallotta Vajda utazásának hírét, de augustus második felében már voltak perczei, melyekben szívesen fogadta volna a visszatérő követet, ha a tőle hozott föltételek lehetővé teszik a szégyen nélküli visszavonulást.*

* Vajda elküldésére nézve l. Apafy leveleit Telekihez Fogaras, ápr. 15. és Ebesfalva május 27. (Bujdosók Levéltára 209. s 211. ll.) L. még az udvar aug. 23-iki válaszát Acta Regis Joannis III. 288., 289. l. s RENNER 407. l. V. ö. még Apafy és Teleki leveleit Vajda Lászlóhoz Zurány aug. 25. (Acta Transilvanica Fasc. III. Nr. 61. Orsz. Levéltár.) E hiteles okiratokból kitűnik, hogy Cserei rosszúl volt értesülve Vajda küldetéséről. (139. l. Csereiből merít HORVÁTH VI., 144. l.)

Súlyosbitotta Kara Mustafa helyzetét a táborban érezhetővé vált élelemhiány, mely a tatárok ausztriai pusztításainak volt következménye. Magyarországból kellett szállíttatni élelmet s a törökök egyes főuraktól is követeltek ily szállítmányokat. Tőlük mást is kívánt a nagyvezir; augustus 10-ike körül a bécsi táborba hívatta Draskovicsot, Zichy Istvánt, Esterházy Ferenczet, Bat-

16. A MAGYAROK HÓDOLATA A TÖRÖKÖKNEK.
(De Hoogh N. metszetéről a bécsi városi könyvtárban.)

thányi Ádámot és a Nádasdyakat. A zsarolás szándéka is lappangott e barátságos meghívás alatt, mert bizonyos volt, hogy nem jelennek meg üres kézzel a táborban azok, kik tanácsosnak tartották elfogadni a meghívást.*

* RENNER 303. l. RENNER: Türkische Urkunden 40., 41. ll. Draskovics levele Nemessányi Bálinthoz aug. 14. (Thökölycsomó N. Múzeum) és Diarium, was sich vom 7. Juni anno 1683 biss zu end der belägerung Wienns bey der türkischen Armee zugetragen (Archiv für österreichische Geschichte. Bd. IV. 503. l.) FIRNHABER FRIGYES az idézett czím alatt közli a diariumot, mely tulajdonkép Khunitz osztrák residens diariuma.

De másrészt a nagyvezirnek jól esett elfogadni az ország első főurainak hódolatát, önérzetének szüksége volt ily elégtételre. Úgy beszélték akkor, hogy a hódoló főuraknak bizonyos részt ígért a még meg nem szerzett zsákmányból.[1] Annyi valószínűnek látszik, hogy a végleges diadal után a porta Magyarország élén egy éltesebb és nagyobb tekintélyű főurat szívesebben látott volna, mint Thökölyt.[2] Aligha beszélt minden hatás nélkül a portán 1682 végén Gerőfy György, az erdélyi követ, ki a nagyvezir azon kérdésére, hogy meghódolnak-e a magyarok Thökölynek, így válaszolt: ő nagyságok bölcs itiletire támasztom, Magyarországban fejedelmi emberek lévén, kiknek sok szolgái vadnak olyanok, mint Thököly uram in privato statu volt.[3] Maga a nádor beszéli, hogy Kara Mustafa megkínálta őt a királyi székkel s Thököly is terjesztette ez ajánlat hírét.[4] De Bécs alatt nem gondolt arra a nagyvezir, hogy kedvét szegje Thökölynek. Védenczének folytonos segélykérése nem volt ugyan ínyére, mind a mellett jól fogadta követeit s augustus 23-án megígérte Nemessányinak, hogy Ibrahim budai basát, ki addig Győrnél őrízte a bécsi tábor összeköttetését a török birodalommal, tízezer emberrel Thököly mellé fogja rendelni.[5] Azonban a stammersdorfi vereség után nem teljesítheté az ígéretet. Ki akarta építeni a leégett Tabor-hidat, de méltán tartott attól, hogy a Korneuburg körül táborozó lothringiai herczeg meg fogja hiusítani szándékát.[6]

1 E h rekre nézve l. Csonka bég vallomásait Turcica 1686.

2 Caprara Albert jelentése Drinápoly február 2.: per altro lo stimano poco nominandolo il giovane matto.

3 Gerőffi György id. levele Török-Magyarkori Államokmánytár 301. l.

4 Esterházy levele Leopoldhoz Passau aug. 12. Protocollum opinionum Pauli Esterhaz (463 Fol. Lat. N. Múzeum) és Ein Original Schreiben des Gf. Draskovics an den Kaiser dato 30. Januar 1684. (Hungarica Fasc. 73/II. Bécsi állami levéltár.)

5 Khunitz diariuma FIRNHABER-nél. (Archiv für österreichische Geschichte IV. 503. l.)

6 Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs 1683. 108. l.

S 27-én Sobieski már Olmücznél volt, a német birodalmi hadak is közeledtek. A nagyvezir önmaga előtt sem szerette megvallani helyzete veszélyeit, kapott minden kedvező híren, alig bírván lemondani a reményről, hogy a segítség későn fog érkezni. De azt világosan látta, hogy csalatkozott Thökölyben, ki már bizonyára nem fogja biztosítani a bécsi tábor számára a balparttal való közleke-

17. A TÁBORSÁNCZ ELFOGLALÁSA S A TÖRÖKÖK VISSZAVONULÁSA.
(De Horghe eredeti metszvényéről a bécsi városi könyvtárban.)

dést. Azért augustus 27-én meghagyta neki, hogy összes erejével s a hozzá rendelt török hadakkal Bécs felé sietve, három vagy négy nap múlva a török táborral együtt hadakozzék.*

Thököly azonban el sem indult Bécs felé. Engedetlenségét egy történetíró Sobieski befolyásának tulajdonítja s annyi igaz, hogy a lengyel király szerette így magya-

* A nagyvezir aug. 27-iki levele Thökölyhez KLOPP-nál 544. l.

rázni Thököly tartózkodó magatartását a bécsi ostrom alatt.*

E magyarázat nem teljesen alaptalan, de sokkal egyszerűbb, semhogy a bonyodalmas valóságnak híven megfeleljen. Még a tavaszszal szívesen veszi az udvar, ha Sobieski Saponara ajánlatainak elfogadására bírta volna Thökölyt. De a fegyverszünet lejárta után már a spanyol párt sem merte hinni, hogy Thököly át fog pártolni a császárhoz s midőn Sobieski a hadfogadáshoz látott, akkor már másnemű szolgálatot várt tőle az udvar. Arra kérte a lengyel királyt, hogy Felső-Magyarországba is küldjön hadakat. Leginkább a pápai követek ajánlották a királynak e tervet, tudván azt, hogy lehetetlen volna érzékenyebben sújtani Thökölyt. Sobieski kitérően válaszolt ily ajánlatokra.**

Óvakodott bosszúra ingerelni Thökölyt. Augustus 9-én elküldötte hozzá Ghiza Kázmért, kitől azt izente, hogy jól vigyázzon magára a gróf. Mert ha egy szalmaszálat eléget a lengyel területen, a király el fogja pusztíttatni

* Klopp írja Das Jahr 1683 und der folgende grosse Türkenkrieg 243. lapján: Tököly hatte längst zuvor mit dem Polenkönige Johann Sobieski die Uebereinkunft getroffen, dass er sich an der Belagerung von Wien nicht betheiligen werde, und dafür hatte Sobieski seine Verwendung dem Tököli zugesichert. Es war die erste Erfahrung des Kara Mustafa an Tököly, dass bei diesem Letzteren die eine Untreue gleichwiegend war mit der andern. Klopp itt bizonyára nem irásbeli egyezségre céloz, mert a szöveg alatt nem hivatkozott ilyenre. De akár irásbeli akár szóbeli igéretet tett is Thököly Sobieskinek nagyon valószínütlen, hogy csupán ígéretének kötelező ereje birta volna tartózkodó magaviseletére. Sobieski nem csupán az augusztus 27-iki parancs megszegését tulajdonítja a saját befolyásának, mert a bécsi ostrom után a pápához küldvén Doenhoff apátot, követének adott utasításában így szól: Eadem mediatio Regis efficit ne Thekelius in Moraviam et Austriam irrumperet, postquam Danubium superarunt Exercitus Christiani. (Instructio Venerabili Abbati Doenhoff. Zaluski Epistolarum Historico-Familiarium Tomi Imi Pars II. Brunsbergæ 1710. 777. l. Zaluski 1681-iki kelettel közli az instructiót, mi világos tévedés). Még látni fogjuk. hogy Morvaország és Ausztria kimélése sem tulajdonítható Sobieski közvetítésének.

** Ex Cancellaria Imperatoris Duci Lothringiæ aug. 17. (Acta Regis Joannis III. 266. l.) Buonvisi III. Jánoshoz Passau aug. 19. és a király válasza Olmütz, august. 27. s Buonvisi junius 27-iki jelentése. (Sauer: Wien und Rom 39., 51., 131 ll.)

a gróf uradalmait. A fenyegetésekhez ígéreteket is csatolt. Továbbra is felajánlotta közvetítését az udvarnál Thököly érdekében.[1]

Thököly nagyra becsülte ez ajánlatot, úgy gondolta, hogy még hasznát fogja vehetni. A remélhető haszon fejében szívesen tett a királynak oly szolgálatokat, melyek saját terveinek sikerét nem veszélyeztették. A lengyel terület pusztítása részéről egészen fölösleges kihívás lett volna. De azért tartott Sobieskitől, mint ellenségének szövetségesétől. Midőn a lengyel király két napi járásra volt távol Troppautól, Thököly a cseklészi táborból Illésházy Györgyöt, Géczy Zsigmondot és Ottlykot Szakolczára küldte a szorosok őrizetére, mert lehetségesnek tartotta, hogy a lengyelek magyar területre fognak lépni.[2] Pozsonynál, Angernnél az ő csapatai is szembe szállottak a lengyelekkel s Hussein hívására nem azért sietett Thököly Marchegg felé, hogy esetleg ki ne használja a török győzelmét a lengyelek ellenében is, ha a szükség úgy kívánja. De dőreség lett volna a háromszoros vereségtől megfélemlített magyarságot a lengyelek ellen küldeni, midőn azok Sobieski vezérlete alatt Morvaországon át a Dunához közeledtek. S midőn a Dunán átkelve a lothringiai herczeggel s a német segédhadakkal egyesültek, a balparton hagyott három lovasezred, háromszáz lengyel lovas és két gyalog zászlóalj[3] sokkal hatásosabban óvták meg Morvaországot és Ausztriát Thököly betörésétől, mint Sobieski közvetítésének ígérete.

Thököly fel akarta használni a törököt a saját czéljaira, de soha sem gondolt arra, hogy feláldozza magát érette.

1 Dalerac: Les Anecdotes de Pologne, ou Memoires Secrets du Regne de Jean Sobieski Amsterdam 1699. T 1. 74., 122. ll.

2 Thököly Szentiványi Menyhérthez augustus 23. (Orsz. Tört. Emlékek. Orsz. Levéltár.) «Lengyelek jövetele miatt tartson vele (Illésházyval) jó correspondentiát» — így inti Szentiványit. V. ö. Ottlyk önéletrajza id. h. 16. l.

3 Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs 1883. 119. l.

Nem vágyott a dicsőségre, hogy mint Kara Mustafa alárendeltje szálljon szembe oly kiváló keresztyén fejedelmekkel, s nem egyedül az erkölcsi vereségtől tartott.

Ha seregei részt vesznek a nagy döntő ütközetben, bizonyára veszteségeket szenvednek, már pedig erejének ily gyengítése jelentékenyen súlyosbította volna helyzetét az udvarral, Apafyval, saját alattvalóival s még a portával szemben is. S miért tette volna ki magát ily veszélynek, midőn csapatának értékét jól ismerve, előre tudta, hogy az csak szenvedhet, de számos s oly jól felkészült hadsereggel szemben rendes ütközetben nem igen használható. S végre ha kívánatosnak tartotta is a török diadalát, vágyainak egy részét e diadal nélkül is elérhetőnek hitte.

Volt tehát elég oka nem teljesíteni az augustus 27-iki parancsot s később neki lehetett a legkevesebb kifogása az ellen, hogy tartózkodó magaviseletét a bécsi ostrom alatt Sobieski a maga befolyásának tulajdonította. Lehetséges, hogy az említett parancsot oly későn kapta meg Thököly, hogy annak végleges elhalasztását már alig kellett indokolnia. De valószínű, hogy a stammersdorfi ütközet után nem volt egészen megnyugtatva a nagyvezir szándékaira nézve. Úgy látszik, hogy azoknak elhárítása végett bizonyos értelemben hivatkozott a lengyelekre, ha ugyan hihetünk Khunitznak, a Kara Mustafa táborában marasztott osztrák residensnek. Szerinte Nemessányi Bálint, Thökölynek a bécsi táborban tartózkodó kapikihája, augustus 30-án urának egy levelét mutatta be a nagyvezirnek. A levél szerint a lengyelek a lothringiai herczeg s a badeni őrgróf megbízásából a béke iránt ajánlatokat közöltek Thökölyvel, de ő tudni akarja, hogy mint állnak az ügyek a táborban, mert ha van némi remény Bécs meghódítására, nem is fog válaszolni ez ajánlatokra.*

* Az aug. 30-iki följegyzés Archiv für österreichische Geschichte IV. 504. l.; Firnhaber közleményében Nemessányi Hiemeschaleá-nak van írva.

Az adat nem eléggé hiteles, de magában véve nem lehetetlen, hogy hasonló loyalis fordulatokban még ideje korán próbálta Thököly megértetni a nagyvezirrel, mennyire nem függ boldogulása kizárólag a porta kegyétől.

De Thököly azon reménye, hogy az ausztriai csatamezőkön készülőben lévő események lefolyása alatt igen jól felhasználhatja idejét, ha Pozsonymegyében marad, mindennél inkább visszatartotta attól, hogy a stammersdorfi ütközet után átlépje a határt. A julius végén meghiúsult kísérlet után is folyvást Pozsony birtokára kívánkozott. Augustus elején Csernely Zsigmond a fejedelem nevében fölszólította a várost, hogy újítsa meg hódolatát. A város átadta a felszólítást a lothringiai herczegnek.[1] Tizedike körül Csernely Zsigmond újra megjelent Pozsonyban. Thököly állítása szerint a polgárok a városba bocsátották, de azután följelentették ottlétét Carlovicznak, ki elfogatta Csernelyt. A fejedelem megparancsolta a városnak, hogy valamint megfogatta, úgy ki is szabadítsa Csernelyt, «másként a városnak hamar időn való porrá lételét remélje érette Kegyelmetek». A város azzal mentegetőzött, hogy egy várbeli német tiszt «épen arczúl találta a kapunál» Csernelyt, mikor ottlétéről a tanács még semmit sem tudott.[2] Thököly aligha hitte a mentségeket, de fenyegetését végre nem hajthatta, noha katonái elég bajt okoztak a városiaknak. Egy ízben lesből támadták meg a sajátjukat visszaszerezni igyekvő pozsonyiakat s ekkor Parády Péter kanonokkal együtt elesett vagy harmincz muskatéros s néhány polgár.[3]

De a város s vár ostromát Thököly nem merte megpróbálni addig, míg Angernnél volt a lothringiai herczeg.

1 SÁMBOKRÉTHY id. h. 394. l.

2 Thököly levele Pozsonyhoz aug. 15. és a város válasza aug. 16. (Orsz. Lev. Lymbus.) SÁMBOKRÉTHY. a pozsonyi biró, csupán Thököly levelének tartalmát meri ismertetni a nádorhoz intézett felterjesztésében, melyet diariumnak nevez; id. h. 395. l.

3 U. o. 396. l.

Midőn 24-én meghallotta, hogy «az német az bécsi hídakat meghaladta», sürgette a semptei vár megerősítését, majd az ottani házak kitisztítását, mert nejét Léváról Semptére akarta hozatni. Hussein veresége után is remélte, hogy nemsokára ünnepélyesen bevonúlhat Pozsonyba. Számított a nagyvezir ígérete szerint várható segédcsapatokra s már 26-án ki volt adva a rendelet Szirmay Andrásnak, a tüzérség parancsnokának, hogy az indulásra készen álljon, mert maholnap Thökölyhez fog csatlakozni Ibrahim basa.[1] De a csatlakozás nem történt meg, mert Ibrahimnak Bécs alá kellett sietnie.[2]

Még mielőtt tisztában volt Thököly Ibrahim útjának irányára nézve, elhatározta, hogy Pozsony birtoka végett az 1682-diki hadjáratban kipróbált fegyveréhez fog nyúlni. Izent Carlovitznak, s követet küldött Lothringiai Károlyhoz. Azt izente, hogy ő meg akarja szabadítani hazáját a törököktől s tatároktól. Megállíthatná a budai basát, ha átadnák neki Pozsonyt s vele fegyverszünetet kötnének. Igy a város meg volna mentve. Hasonló izenetet küldött Bécsbe 1682-ben, midőn a bányavárosok birtokára vágyódott. Nem fogta fel tisztán az akkori s mostani helyzet különbségét. Követe Lothringiai Károlyt september 4-én Städteldorfnál találta, hol a herczeg részt vett a hadi tanácsban a lengyel királylyal s a szász választóval együtt. Lothringiai Károly táborában marasztotta a követet a döntő fordulat beálltáig.[3]

1 Thököly levelei Szirmay Andráshoz, aug. 24- s 26-án. (THALY-nál M. H. H. II. XXIV. 9., 10. ll.)

2 Sobieski sept. 21-iki levele Acta Regis.

3 Sobieski levelei nejéhez sept. 4. Städteldorf és sept. 9. Tulln. (Acta Regis Joannis III. 347. s 357.) Több hasznát vettük az Informations de Stumdorf, à une demi lieue de Tuln, 1683 sept. 4. czímű jelentésnek (u. o. 350. l.). Úgy gondoljuk, hogy a jelentés szerzője szabatosabban adja vissza Thököly izenetét, mint Sobiesky

II.

Ez volt Thököly politikájának első nagyobb kudarcza. Eddig oly jól sikerült fogásai nem állották ki a nagy európai válság próbáját. A politikában ép úgy, mint a harcztéren csak a «kis háborúnak» volt mestere. Biztosan mozgott a hazai viszonyok határai közt, nagy ügyességgel győzte le Wesselényit s Telekit és a szerencsés körülményektől segítve, visszaszorította Ausztriát. De számolnia kellett azzal a kérdéssel is, hogy az idegen hatalmak érdekeinek találkozása és összeütközése mennyiben biztosíthatják vállalkozása sikerét s e kérdésre a választ többnyire vágyai határozták meg.

Nem mondhatni, hogy föltétlenül bízott XIV. Lajos politikájában. Még 1680-ban írta Telekinek a keresztyén királyokról, hogy «az magok czéljok jobban való eléréséért kívánnák az mi dolgunkkal az magokét segíteni».* És gondoskodott arról, hogy XIV. Lajos meg is fizesse a segítséget. A fejedelem híveinek számítása szerint 1685-ig egyes években körülbelül tízezer aranyat küldött a király Thökölynek.** De Thököly nemcsak a pillanatnyi haszon kedvéért ápolta e viszonyt s nem is bírálta azt mindig oly hideg skepticizmussal, mint a Telekinek szóló levélben. Szeretett érintkezni a nagy királylyal, büszkévé tették a XIV. Lajostól neki vagy nejének küldött ajándékok. S még nagyobb öröme telt a küldött ígéretekben, melyeket nem minden siker nélkül s bizonyára nagyobbított kiadásban használt fel az udvarral szemben. S ez nem volt mindig puszta elhitetés, Thököly jó részt maga is

* Levelek 114. l.

** Inquisitio in Anno 1685 de variorum Rebellium bonis. (N. R. A. Fasc. 927. No. 39. Orsz. Levéltár.) Bezzegh György vallomása.

hitte azt, mit másokkal elhitetni akart; gyanakvó s egyszersmind könnyen hivő természete volt.

XIV. Lajos s Leopold ellenséges viszonya magában véve megbízható alapja lett volna Thököly számításainak. De úgy látszik, hogy e viszony igen is nagy reményekre bátorítá.

Bár XIV. Lajos meglehetősen kiemelte részvétét a töröktől fenyegetett keresztyénség iránt, nem átallott igen előzékeny mentegetőző levelet írni a szultánnak a vitás chiosi ügyben. Mivel a levél értékét kétszáz erszény arany is emelte, a vitás ügy valóban elintéztetett.[1] Kara Mustafa bátorítást olvasott ki mind ez előzékenységből s remélte hogy a franczia király fel fogja használni a török háború jó alkalmát a németek megtámadására.[2]

Ugyanezt hitte Thököly is. A bécsi udvar felfogott levelekre hivatkozott, melyekben XIV. Lajos megígérte Thökölynek a birodalom megtámadását a törökök és fölkelők szabad mozgásának könnyítése végett.[3] Beszélték akkor Thököly egy elfogott emberének állítólagos vallomása nyomán, hogy XIV. Lajos a törökkel és Thökölyvel már megegyezett a Habsburgok örökségének felosztására nézve.[4] Ez egyezség bizonyára nem létezett, sőt nem is valószínű, hogy Thököly kívánatosnak tartotta volna az európai egyensúly ily változását, mely végzetesen sújtotta volna a protestantismus s a magyarság ügyét. Csak azt remélte, hogy a franczia király nem fog megelé-

1 KLOPP: Das Jahr 1683, 102—105. l. A levél 1682 február 4-én iratott.

2 Una lettera scritta dal Gran Vesiro al Re di Francia. (RENNER: Türkische Urkunden 28. l.) RANKE (Französische Geschichte III. 347. l.) ép a chiosi viszályra hivatkozva állítja, hogy Franczia-ország s a porta közt nem uralkodhatott valóságos egyetértés a török háboru kitörése idején. Valóságos szövetségnek nem lehetne nevezni a két hatalom viszonyát, de KLOPP és RENNER közleményei mutatják, hogy XIV. Lajos nem volt passiv nézője a háború kitörésének.

3 Leopold Thun grófhoz. 1683 febr. 12 (ONNO KLOPP: Der Fall des Hauses Stuart. II. 480. l.)

4 PUFENDORF Sámuel: De Rebus Gestis Friderici Wilhelmi: Berolini 1695. T. II. 1475. l.

gedni a reuniókkal s hogy fokozott követeléseivel vagy a birodalmi terület újabb csorbításával kényszeríteni fogja a császárt arra, hogy a legnagyobb áldozatok árán is békét kössön a törökkel. Thökölyt már 1682-ben nyugtalanítá XIV. Lajos tétlensége.[1] Kevésbé bízott volna tervei sikerében, ha belátja, hogy a franczia király csupán a reuniók elismerésére s legföljebb a birodalmi területen kívül eső foglalásokra akarja felhasználni a török vészt. A birodalom újabb kihívása, vagy épen megtámadása a török háború alkalmából Francziaország részéről egyrészt koczkáztató politika lett volna s másrészt nem fért össze a legkeresztyénibb király czímének méltóságával.

Nem kevésbé helytelenül fogta fel Thököly az udvar politikáját. A kelleténél többre becsülte Borgomaynero befolyását. «A német császár» — így nyilatkozott 1682-ben — «tizenhárom vármegyével keveset gondol, mivel onnét támadott azelőtt is fegyver ellene, nagyobbra becsüli egy imperiumbeli városát annál.»[2] 1683-ban már azt hitte, hogy Leopold az egész magyar királyságot ép annyira becsüli, mint a tizenhárom vármegyét. A francziák s az udvar politikájának németországi ellenfelei, kivált a bécsi ostrom kezdetén, nem minden czélzat nélkül terjesztették a hírt, hogy Leopold már hajlandó feláldozni Magyarországot a török béke kedvéért s Thököly alig kételkedett e hírben.[3] Mindig azt hitte az udvarról, hogy a szerencse vál-

1 Fajgel írja Du Vernay-Boucauldnak Kassa augustus 6.: Comes Thekelius desperare incipit de rebus gallicis, quia nullas operationes videt contra Imperatorem Rom. (GERGELY SAMU-nál Tört. Tár. 1888. 473. l.)

2 Bujdosók Levéltára 323. l.

3 Verjus de Crécy hozott fel ily vádat Leopold ellen Regensburgban még 1682 deczemberében (KLOPP: Das Jahr 1683. 136. l.) DROYSEN: Geschichte der preussischen Politik czímű munkájában olvasható: Don Burgomanero empfahl dem Kaiser auf dem Wege nach Linz den Türken Ungarn für den Frieden abzutreten (III. Theil, III. Abtheilung 754. l.) E sorok bizonyára egy Berlinbe érkezett jelentés nyomán irattak, mert maga a nagy választó is julius 15-én (ó naptár) ezeket írja III. János György, szász választónak: Obgleich einige auf die Gedanken kommen möchten, dass wenn man mit dem Erbfeind auch mit Hinterlasung des Königreich Ungarns Frieden machte

tozásai szerint a gőg s csüggedés szélsőségei közt ingadozik. Már ezért sem vette komolyan Saponara s Zrínyi azon 1682-iki nyilatkozatát, hogy Leopold egy talpalatnyi magyar területet sem szándékozik átadni a töröknek.

Thököly nem bírta elképzelni, hogy a török vész fölidézése, a protestáns ellenzék e hagyományos fegyvere, még eltéveszthetné hatását. Azt kellene tehát hinnünk, hogy alapos értesülést igyekezett magának szerezni a török hadi erejéről, melynek mivoltától függött első sorban országra szóló tervének sikere. Az osztrák követek Reningertől Caprara Albertig figyelmeztették az udvart a török hadi erő gyengülésére.* Nem találtuk nyomát annak, hogy Thököly ügynökeinek érzéke lett volna az osztrák s velenczei követektől megfigyelt jelenségekre; Thököly e kérdésre nézve megnyugodott azon kijelentésben, melyre a bujdosókat 1678 végén a törökök roppant áldozatokkal kivívott czeheryni győzelmének híre ragadta. «Úgy látjuk» — mondották akkor — «az török potentia már Isten rendeléséből annyira előre ment, hogy emberi mód szerint alig resistálhatni neki».**

Jó részt e meggyőződés sugallta Wesselényi s társai politikáját és Thököly tulajdonkép atyja barátainak hagyományaihoz ragaszkodott, midőn már első önálló föllépésekor kiemelte annak szükségét, hogy Magyarország évi adót fizessen a portának. Gyermekkora benyomásai oltották lelkébe a vágyódást oly athnaméra, mely helyreállítaná az alkotmányt s őt jelölné ki az ország urává. E vágygyal kedvezőtlen politikai körülmények nyomása alatt több hatással ütközött volna össze érdekeire fordított gondja, ha tudott volna bízni az udvar ajánlataiban. Megesett, hogy azoknak el

(Raumer: Historisches Taschenbuch. IX. Jahrgang. Leipzig. 1848. 230. l.)

* Renner: Wien im Jahre 1683. 187—190. ll. ismerteti Reninger, Leslie Walter s Caprara Albert jelentéseit. Kindsberg is küldött hasonló tartalmú jelentéseket, mint a Turcicából tudjuk.

** A bujdosók Telekihez 1678 okt. 14. (Bujdosók Levéltára. 84. l.)

nem fogadását indokolni lévén kénytelen, ürügyül is használta a portára való támaszkodás szükségét. De nem csupán Wesselényi korának hagyományai éltek benne, úgy hitte, hogy folytatja s betetőzi Bocskai, Bethlen s Rákóczi György művét. Nem fontolta meg eléggé a korok s a személyes viszonyok különbségét. A protestáns erdélyi fejedelmek méltóságuk erejénél fogva könnyebben bírhatták az udvart úgyis mérsékeltebb követeléseik elismerésére s a balsiker esetén legalább tartományuk birtoka biztosítva volt számukra.[1]

Gondoltak e különbség fontosságára Thököly meghittebb emberei s az athnamé ügyében folyó tárgyalások alkalmából tanácsolták Thökölynek, hogy biztosság kedvéért mindenek előtt az erdélyi fejedelemséget kérje a portától.[2] Thököly aligha várta be hívei tanácsát, 1682 elején kérték számára portai követei az erdélyi trónt s Bécs ostroma közben Thököly el nem mulasztotta gyanusítani a nagyvezir előtt Apafy hűségét.[3] De Kara Mustafa a háború befejezéséig nem akarta bántani Apafyt. Thököly is úgy gondolta, hogy várhat addig. Akkorára birtokába jutván Magyarországnak, remélte, hogy szabadon rendelkezhetik majd Erdélylyel, melyet valószínűen mostoha fiának szánt.[4]

1 Szirmay András Dissertatio de motibus sui temporisában kiemeli e szempontot Thököly pályájának bírálatában. (138. l.)

2 Fajgel Péter levele Du Vernay-Boucauldhoz Kassa 1682 september 9. Mea sententia fuit — írja Fajgel — inhæreat D. Comes Principatui Transylvaniæ tanquam fundamento futurarum actionum. (GERGELY SAMU-nál Történelmi Tár. 1888. 482. l.)

3 SZABÓ KÁROLY: Kisebb Történelmi munkái. II. 361. s 358. l. Megjegyezzük, hogy Thököly levele Szirmay Istvánhoz nem Szempczen kelt, hanem Semptén. (O. L. Lymbus 1683.)

4 Többször említettük, hogy Thököly egész Magyarország birtokára vágyott. Többnyire ellenfelei hírdették, hogy Pozsonyban királylyá akarta magát koronáztatni. Azonban a Felső Vármegyei Rendek Kassai Gyűlésének Actáiból kitűnik, hogy ellenségei meglehetősen ismerték szándékait. Ilyefalvi István a búcsúzó rendek nevében így szólt a fejedelemhez: «Engedje Isten, hogy ő nagysága nemcsak ennek az 20 vármegyének, de az egész országnak és ahhoz tartozó országoknak és tartományoknak hirdethessen gyűlést». (MAJLÁTH-nál Tört. Tár. 1883, 568. l. V. ö, még 532. l. Thököly izenetének 3. pontját.) Úgy hisszük, hogy

18. XI. INCZE PÁPA.

Bocskai, Bethlen, Rákóczy tényekre szerettek építeni s nem reményekre. Többnyire nagy s a dynastiára nézve veszedelmes válságokat használtak föl támadásaik kivitelére.

Óvatosabban viselték volna magokat Thököly helyén, ha észreveszik, hogy a német birodalmi rendek vagy Leopoldhoz csatlakoznak, vagy legalább helyzetét nehezíteni nem akarják s hogy XI. Incze befolyása s pénze súlyával a keresztyénségnek védelmére kelt. «A pápa igen akarná» — így vigasztalódtak Thököly környezetében — «ha a keresztyének egyetértenének az török ellen; csinál is mindenütt factiókat, de pénz nélkül. Parturiunt montes».*

Ily optimismussal színezték ki annak idején a bujdosók is a politikai helyzetet. E szokás átszállott Thökölyre, ki magába szívta elkeseredésöket, gyanakvó gyülöletöket, vágyaikat, érzéseik s eszméik egész körét. Bujdosó maradt egész életén át nemcsak sorsánál, hanem egész mivoltánál fogva is. Történetének nagy érdeke abból áll, hogy egy nagy multú politikai irány ha nem is legvégső, de bizonyos tekintetben legtúlzottabb kifejlésének hagyományaiban élve, a mind jobban elévülő eszközökkel kénytelen küzdeni az új korszak fejleményei közt. Midőn a kassai gyűlésen a rendek nem elegendő összeget ajánlottak meg a portai követség költségeire, Thökölyt botránykoztatá e szűkkeblűség. «Ez a szegény bujdosó magyarság» — jegyzé meg fölindulva — «sokszor folytatván követséget a portára, a dolmányokon való gombokat lemetélték s mégis a

ily gyülésen Thököly Bethlen példája szerint fölvette volna a választott király czímét. II. Rákóczi Ferencz fejedelemségére nézve l. Frater István levelét Telekihez Huszt, decz. 2. Fráter Vajda László embereitől hallotta, hogy Thököly «ha secundáltatott volna dolgaiban, maga magyar király lett volna s az mostoha fiának az erdélyi fejedelemséget akarta volna obtineálni». (Török-Magyarkori Államokmánytár 366. l.) Nehéz itt a bizonyítás, de nem tarthatjuk alaptalannak a hírt.

* Absolon levele Telekihez 1683 febr 19. (Bujdosók Levéltára 329. l.)

19. THÖKÖLY IMRE ARCZKÉPE FEJEDELMI DÍSZBEN.
(Az orsz. képtárban levő eredeti egykorú rézmetszetről.)

követségeket tisztességesen expediálták».[1] Kellemetlen volt «a szegény bujdosó magyarság» áldozatkészségének ajánlgatása a rendek egy részének, mely megnyugodott volna már az 1681-iki országgyűlés vívmányaiban. S így volt az ifjú fejedelem mindig a réginek szószólója, öregebb kortársaival szemben.

Alig volt huszonhat éves, midőn Bécs előtt sorsa eldöntetett. Az egykorú leírás szerint «szép, helyes termetű uraság volt, gyönyörű véres és fehér orczájú, egy kevéssé ritka bajszú és barna hajú, kiálló és kövér szemű».[2] Azonban a «véres orczájú» ifjú gyakran «kornyadozott» mint maga mondá. Nem igen erős gyomra sínylette ilyenkor a sok lakmározást s alkalmatlan vendégül a csúz is jelentkezett nála. De ifjú rugékonysága győzött bajain s betegen is szégyelte volna a heverést, ha dolgai a táborba hívták. Mint Gyöngyösi István írta róla:

Tűr is sokat, főképen mezőben
Orczáját az metsző szél is hasogatja,
Annak gyengeségét nyár is aszalgatja.[3]

Rosszúl érezte magát 1678 őszén is, midőn Lesliet kijátszva, oly hirtelen termett a bányavárosok előtt. Gúnyosan kérdé ekkor a beszterczebányaiak küldöttségétől, hogy hol van a ti Leslietek? A küldöttség hallgatott, mire Thököly így folytatta: A tokaji szürettel van elfoglalva, de én, a beteg, fáradtan s erőtlenül minden lehetőt megteszek.[4] Szeretett szónokolni, nagy bőséggel s ékes pa-

1 MAJLÁTH-nál i. h. 551. l.

2 Egykorú emlékirat Thököly Imréről, közli NAGY IVÁN (Századok 1876. 655—664. ll.) A kiadó szerint a «dolgozat nem tűnik föl fordításnak, sőt inkább eredeties átdolgozásnak». Pedig a dolgozat hű fordítása egy német röpiratnak, mely 1683-ban jelent meg ily czímmel: Warhaffte eigentliche Original-Bildnis nebst denkwürdiger und ominöser ausführlicher Lebens-Beschreibung des . . . Emerici Tökeli stb. Az Original-Bildnis szerzője adatait leginkább akkori nyomtatványokból vette, de úgy látszik, hogy magyarországi protestánsoktól kapott közleményekből is merített. A füzetben több pontatlan adatot találunk, de az idézett leírást még sem akartuk mellőzni.

3 GYÖNGYÖSI ISTVÁN: Ének Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságáról. Kiadta Háhn Adolf, Budapest. 1884. (Olcsó Könyvtár 181. sz.)

4 PHILIPP JACOB HASAEUS: Einnember zu Neusohl in Hung. Bergstätten

thossal küldöttségek előtt, gyűléseken s a táborban. Midőn 1683 májusában, a szerencsi táborban híre terjedt annak, hogy az udvar elismerte Thököly fejedelemségét s megerősíti a protestáns szabadságokat, a katonák lövöldözéssel s felköszöntőkkel ünnepelték a jó híreket. Másnapra Thököly sátora elé rendelte a korán örvendezőket, kiket a tisztek már előbb fölvilágosítottak s fölizgattak. S ott az összegyűlt tábor előtt szabad ég alatt a krónikás szavai szerint egy szép s szívhasogató beszédben hárított el magáról minden felelősséget, a most következő vérontásért. [1]

A levélírásban is «szép könnyűségét» méltán dícséri Gyöngyösi. Bibliai, classicai és történelmi olvasmányok nyomaival találkozunk leveleiben.

Természetes, hogy mindennél inkább a politikai események érdekelték. Csupán a portán volt állandó követe, a keresztyén országokról s fejedelmekről főleg azon hírekből szerzett magának értesítést, melyeket levelezők küldöttek hozzá, vagy másokhoz. Igy például Lángh Márton, eperjesi kereskedő üzleti összeköttetéseinek hasznát vette külföldi hírei beszerzésében. S a Lánghtól kapott tudósításokat sokra becsülte.[2]

Érdekelték még a külföldi egyházi mozgalmak is. Az 1682-iki párisi gyűlésről, melynek a gallikán egyházra vonatkozó végzéseit Bossuet szerkesztette, tudósítást küldött Apafynak.[3] Szerette hallani, hogy a protestáns világ rokonszenvet érez küzdelmei iránt. Vajon beszélnek-e a poroszok a magyar dolgokról? — kérdezé 1678-ban a Danczigból visszatért Buchholcz Györgytől. Beszélnek — válaszolá az akkori kereskedő s későbbi késmárki pap — sőt nagyon sajnálják a szorongatott s üldözött magyarsá-

erinnert . . . 1678 oct. 19. (Bécsi Kamarai levéltár.)

1 Chronicon Eperjesiense (N. Muzeum 93, Qu. Germ. 125. l.)

2 Inquisitio in Anno 1685 de variorum Rebellium bonis. Draheim Vilmos vallomása. (N. R. A. Fasc. 927. Nr. 39. Orsz, Levélt.)

3 Levele Apafyhoz, Munkács 1682 junius 6. (Túnyogi-Gyüjtemény.)

THÖKÖLY IMRE ARCZKÉPE.

Egykorú metszet után az Orsz. képtárban

got, óhajtják, hogy az ország régi helyzetét visszanyerve védfala legyen a keresztyénségnek. Elhisszük — mondá Thököly — meg is írták már ezt onnan.[1]

Buzgó protestáns volt, és pedig buzgó lutheranus. A kalvinistákat, noha hozzá csatlakoztak, nem kímélte mindig. Nagyon rossz néven vették ezek, hogy a kalvinista lelkészt kiutasította Eperjes városából.[2] Legjobban a lutheranus nemesség volt vele megelégedve; annak sok jó hivatalt osztott. «Miért — kérdé tőle egy katholikus ellensége — miért, hogy az ország articulusa ellen az magyaroknak nincsen semmi promotiójok, hanem csak az tótoknak?»[3] De a lutheranus nemesek vették körül Thökölyt már akkor, midőn Wesselényivel s Telekivel versenygett és természetes, hogy később is soraiból kerültek ki legbizalmasabb emberei. Velök közölte a levelezőktől kapott híreket, de kivált midőn rosszra fordúltak az ügyek, oly feltünően kedvező hírekkel kedveskedett híveinek, hogy ezek kételkedtek valódiságukban, ha nem láthatták az illető leveleket.[4] Hívei tudták legjobban, hogy Thököly nem barátja az igazmondás politikájának. Szirmay András a «színlelés csodálatos mesterének» nevezi, mivel úgy el bírta hitetni békevágyát az udvar egy pártjával.[5] Csakhogy ép úgy áltatta önmagát, mint ellenfeleit, vagy híveit s ez végzetes hibája volt diplomatiájának.

1 Georg Buchholcz: Evangelischer Prediger in Kesmark Historischer Geschlechts Bericht 198. l. (199. Qu. Germ. N. Múzeum.)

2 Szirmay: Dissertatio de motibus sui temporis 139. l.

3 Serédi Benedek Apafyhoz Somlyó 1684 mart. 6. (Török-Magyarkori Államokmánytár 401. l.)

4 Inquisitio in Anno 1685 de variorum Rebellium bonis. id. h. Jánoky Zsigmond vallomása.

5 Simulandi mirus artifex l. Accurata Descriptio citadellæ Cassoviensis. Kovachich-nál id. h. 306. l.

III.

Az udvar és Kara Mustafa tábora közt nem szakadt meg teljesen az érintkezés az ostrom alatt. Vagy tíz nappal a döntő ütközet előtt az udvar egy embere megfordúlt a török táborban, hol kísérőül egy aga csatlakozott hozzá, ki úgy tett, mintha minden megbízás nélkül beszélgetne a követtel. Keveset tudunk ez érintkezésekről, melyekben Apafynak is volt bizonyos része.[1] De valószínű, hogy Thököly nem szerezhetett arról tudomást. Mégis arra számított a september 12-iki ütközet után, hogy a szentgotthardi diadal után történt események ismétlődni fognak, mert föltevése szerint az udvar most még inkább szeretett volna szabadúlni a keleti bonyodalmaktól, mint a vasvári béke idején.

Maga Sobieski értesítette Thökölyt egy levélben a bécsi diadalról.[2] A lengyel király figyelme újabb tápot adott Thököly reményeinek. Rögtön a levél vétele után Sobieskihez küldötte Ghiza Kázmért s Absolon Dánielt. A követek sept. 16-án érkeztek a lengyel király táborába, tehát egy nappal Sobieski és Leopold sokat emlegetett találkozása után.[3] Leopold ez alkalommal csupán a király előtt emelt kalapot, de fiának s a lengyel főuraknak nem köszönt. A császár nem akarta sérteni szövetségesét, csak szokott kimért pontosságával ragaszkodott az udvari szer-

1 A szenvedélyes kutató örömével jegyzi meg KLOPP, hogy az udvar e lépésének emléke «haftet nur noch an einem unscheinbaren Blatte Papier im kaiserlichen Archive, dem einzigen, das in dieser Angelegenheit beschrieben wurde.» (Das Jahr 1683. 341, 342.) KLOPP itt Khunitz levelére céloz, mely az udvar parancsára iratott Maurocordatonak. Kivehető a levélből, hogy az udvar a diadal után sem akart megszakítani minden összeköttetést a portával. Azonban ama lépés emlékét nem csak Khunitz levele adta át az utókornak, hanem Sárosi Jánosé is, kinek september 3-ikán a bécsi táborból Apafyhoz írt sorai érdekes világot vetnek Khunitz levelére. (Sárosi levelét l. Török-Magyarkori Államokmánytár 355. l.)

2 A levél OTTLYK önéletrajzában 17. l.

3 Diarium Artilleriæ Præfecti (Acta Regis Joannis III. ed. Kluczyczky Cracoviæ 1883. 598. l.)

20. MOHAMEDNEK, BÉCS OSTROMÁNÁL ZSÁKMÁNYÚL ESETT ZÁSZLÓJA.

tartáshoz. De Sobieski mégis mélyen meg volt sértve s nem pusztán a császár hideg kimértsége miatt. E magaviselet újabb kifejezése volt ama ténynek, hogy Leopold nem hajlandó teljesíteni Sobieski oly kívánságait, minőket egy nem választott fejedelemtől hasonló körülmények közt aligha tagadott volna meg. Sobieski remélte, hogy fia most a császár vejévé vagy a bajor választó sógorává lesz, s hogy az aranygyapjú rendjelét is meg fogja kapni. Úgy látszik, hogy ez utóbbi kívánságra már a találkozás előtt kevéssé biztató választ kapott s még kevésbé biztató volt maga a találkozás az előkelő házasság reményére nézve.[1] Vegyük hozzá, hogy a császári biztosok nem szolgáltatták ki a lengyel seregnek az élelmet, melyre Sobieski szerint fölvette az udvar a pénzt a pápától.[2] Mind ez okok nem arra ösztönözték Sobieskit, hogy kímélje az udvar érzékenységét s noha a török ellen kész volt minden szolgálatra, épen nem bánta, ha Thököly ügyének pártolásával terhére esik az udvarnak. Némikép útját is egyengette e pártolással a franczia udvar jóindulata visszaszerzésének, melynek szükségét érezte a Leopold hálájához kötött remények meghiusúltával. Gondoskodott róla, hogy oly újságok, melyek tőle távol állóknak látszottak, közzé tegyék azon hírt, hogy Forval a franczia residens minőségében Thökölyhez érkezett. Ugyanazon Forvalról van itt szó, ki már Boham idejében volt Magyarországban, s ki a bécsi ostrom alatt bizonyára a franczia kormány tudtával tért vissza Thökölyhez, noha attól hivatalosan residensnek el nem ismertetett.[3]

1 KLOPP: Correspodenza epistolare tra Leopoldo I. ed il P. Marco d'Aviano Graz 1688. XXXVI. 32. l. Már 1682-ben szóba hozták lengyel részről Jakab herczeg s Mária Antonia főherczegnő házasságának tervét, L. Ascanio Giustiniani relatióját FIEDLER-nél (Fontes Rerum Austriacarum II. XXVII. 232. l.) Az aranygyapjut sept. 28-ikán nejéhez írt levelében említi Sobieski. (Acta Regis ed. Kluczyczki 1883. 428. l.)

2 Sobieski sept. 17-iki levele Schönau u. o. 403. l.

3 U. o. 407. és DALERAC: Anecdotes de Pologne I. 75., 76. ll.

AZ 1683-IKI HARCZTÉR.

(Egykorú eredeti rézmetszet után, [illegible] gróf Apponyi Sándor tulajdona.)

De jóval közelebb eső s sürgősebb ok kényszerítette arra Sobieskit, hogy fölszóllaljon Thököly mellett. Nem szerette volna visszavezetni hadait téli szállásokra Lengyelországba. Miért pusztuljon el országa, midőn Felső-Magyarország városai is befogadhatnák hadait, ha bizonyos egyezség jő létre Thököly s az udvar közt az ő segélyével. Miért ne együk meg a kenyeret, melyet kardunk élével arattunk, kérdé azoktól, kik nem értették, hogy miért is buzgólkodik az eretnek lázadó érdekében.[1]

September 17-én fogadta Sobieski Ghizát és Absolont, kik Thököly nevében a lengyel király közvetítésére bízták a magyarság ügyét. A király bizonyára megígérte közbenjárását, de aligha titkolta, hogy már is fáradozott ez ügyben, noha csekély sikerrel.[2]

Az udvarnál ugyanis minden aggályt háttérbe szorított a váratlanúl fényes bécsi diadal hatása, s mind általánosabbá vált annak érzete, hogy a török visszaszorítása egyik legfontosabb érdeke a dynastiának. A fegyverszünet fölmondása után Saponarának küldött utasítás már ekkor elvesztette gyakorlati értékét, noha forma szerint csak october 20-án semmisíték meg Saponara felhatalmazását.[3]

Thököly már Lévához közeledett, midőn tudtára adták, hogy az udvar visszautasította Sobieski közvetítését. Ugyane hátráló útjában körülbelül verebélyi táborában kapta meg Kara Mustafa azon fölszólítását, hogy Budára siessen. Tanácskozni akarunk veled — így szólt a nagyvezir, ki arról akarta meggyőzni Thökölyt, hogy a szenvedett csapás csak baleset volt, minőhöz hasonlót már többször megtorolt ellenségein a felséges birodalom. Thököly bizonyára oly formán mentegetőzött, hogy ép a birodalom érdeké-

1 Sobieski oct. 21-iki levele nejéhez, devant Strygonie. (Acta Regis ed [Kluczyczki 1883, 493. l.)

2 U. o., továbbá Sobieski levele III. János Györgyhöz sept. 16. (Acta Regis 386.) s Diarium Artilleriæ Præfecti id. h. 598. l.

3 RENNER: Wien im Jahre 1683. 182. l.

ben nem szabad távoznia, mert saját területét félti a hatalmas császár ellenségeitől. Nem mert Budára menni, életét is féltette a bosszúságán kivégzésekkel könnyítgető nagyvezirtől, s az úgy nevezett tanácskozás különben is vissza riasztotta, tudván azt, hogy abban neki csak a szófogadó szerepe fog jutni. Úgy sejtjük, hogy Thököly még maga mellé merte kéretni Kara Mohamedet a lefejezett budai vezir utódját.[1]

De Kara Mustafa arról értesülvén, hogy az ellenség Esztergom vívását tervezi, lehetőleg nagy erőt akart a vár védelmére összpontosítani. Úgy hallatszott, hogy a szultán megkegyelmezett a nagyvezir életének azon föltétel alatt, hogy török várat nem fog átadni az ellenségnek.[2] Szóval Kara Mustafa Thökölynek is megparancsolta, hogy siessen a Kara Mohamed vezérlete alatt egyesítendő táborba. Itt az ideje annak, hogy hűségedet bebizonyítsd — így hangzott a parancs.[3] Thököly nem sietett a bizonyítással. Lévárról elmenekülvén, lassú menetekben Korponának tartott, s így bizonyára nem is gondolt arra, hogy Esztergom felé vonuljon Kara Mohamedhez. A párkányi diadalt megelőző napon Korponán volt s ha el is mozdult onnan bizonyos távolságra, kétségtelen, hogy az ütközetben nem akart részt venni. Csak a nála lévő török csapatokkal együtt küldött aligha nagy számú magyarságot Párkány felé, de ez a segítség már későn érkezett. Féltette seregét a német és lengyel fegyverektől s minden figyelmét fenyegetett várai oltalmazására fordította.[4] Távollétét úgy is lehetett magyarázni, hogy a keresztyén ügynek akart szolgálatot tenni, de e magyarázat keveset lendített

1 Thököly sept. 27-iki levele XIV. Lajoshoz Lévárról (GERGELY SAMU-nál Tört. Tár 1888. 501. l.), s Kara Mustafa septemberi parancsa KLOPP Das Kriegsjahr 1683. 557. l.

2 Sobieski említi e hírt oct. 7-iki levelében. (Acta Regis 444. l.)

3 KLOPP-nál 344. l.

4 L. Thököly leveleit a két Szirmayhoz oct. 1—8-diki időközben THALY-nál. (M. H. H. II. XXIV. 17—41. ll.) s Sobieski levelei i. h.

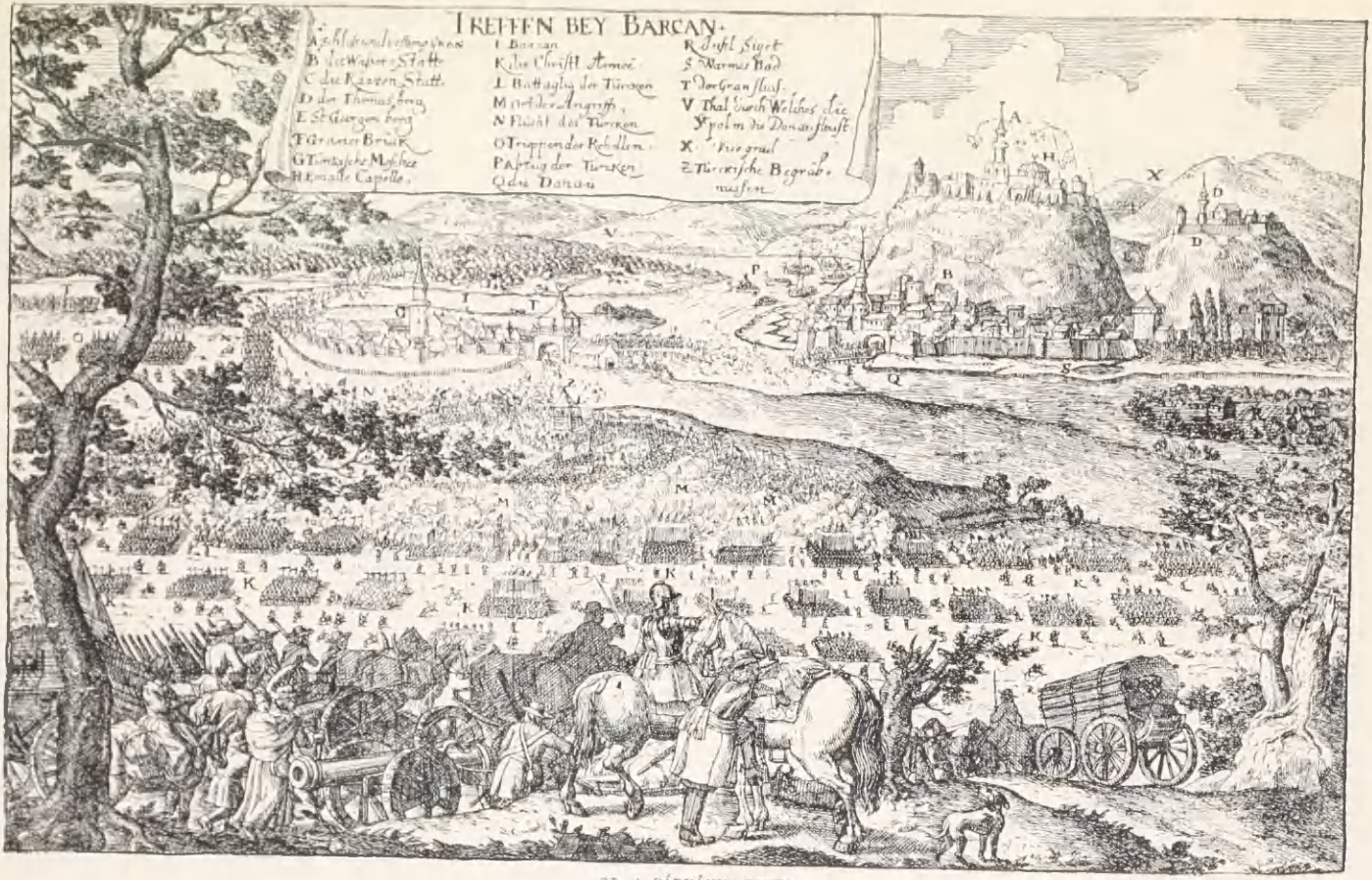

21. A PÁRKÁNYI CSATA.

(Beothius Kriegeshelm című művének II. kötetéből.)

Thököly ügyén. Alkudozásaiba vetette minden reményét. Absolon visszaérkezte után folyvást jártak követei Sobieski táborába. De sohasem beszéltek elég világosan, látszott, hogy Thököly inkább puhatalódzik, mint alkudozik.* Igy tett az előtt is, midőn szüksége volt fegyverszünetre. Sobieski táborában marasztalta Thököly követeit az october 7-iki szerencsétlen párkányi csata után, s végig nézette velök a 9-iki diadalt. Azt várta, hogy e diadal siettetni fogja Thököly

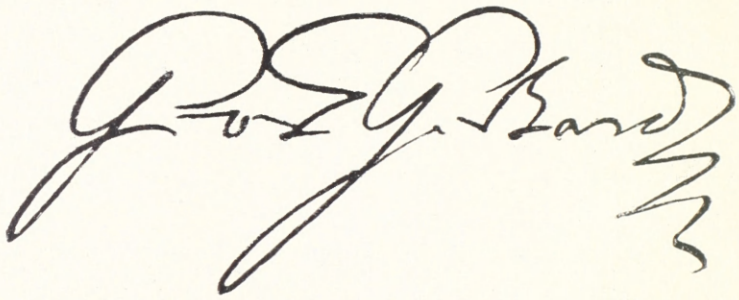

22. GERHARD GYORGY ALAIRASA.

elhatározását. Késlekedését nem értette Sobieski, ki jól tudta, hogy ezzel mennyire súlyosbítja Thököly a saját helyzetét. October 17-én Homonnai Zsigmond gróf, Gerhard György és Absolon Dániel bemutatták Thökölytől kapott megbízásukat a lengyel királynak. Esztergom mellett folytak a tárgyalások Sobieski, a császáriak s Thököly követei közt. Sobieski a téli szállások ügyét akarta rendbe hozni, de csak előzékeny ígéreteket kapott Thököly három követétől, kik az egyezség megkötésére nem voltak felhatalmazva. A császáriak nem is akartak tárgyalásokba bocsátkozni a követekkel. Thökölyt csak alattvalónak tekintették, ki a legjobb esetben elkobzott birtokaiért folyamodhatik. A személyes kérdést csak mellékesen vetették föl a követek, de úgy látszik, Sobieskitől kapták a választ,

* Hadi tanács Zierowskynak oct. 1. (Tököli Anbringen nur auf dilation und künftige Erklärung gestellet wahre. Acta Regis 436. l.)

hogy addig a személyes kérdés meg nem oldható, míg a fontosabb dolgok tisztázva nincsenek.[1]

A követek húzó-halasztó eljárásának czéltalanságát mind élénkebben bizonyíták az események. October közepén a Sapieha vezetése alatt elkésve érkezett lithvánok elűzték Árva elől az ostromló kuruczokat.[2] Trencsén ostromát is meg kellett szüntetni, a bányavárosokat föl kellett adni, a városok, a megyék s a főurak mind sűrűbben tértek vissza Leopold hűségére. October 29-én, tehát két nappal

23. LESSENYEI NAGY MIHÁLY ALÁIRÁSA.

Esztergom megvétele után, Thököly Rimaszombatról egy újabb s most már teljhatalmú követséget küldött Sobieskihez. Az Esztergom mellett járt három követen kívül Lessenyei Nagy Mihály s Szepesi Pál voltak az új követség tagjai.[3]

November 5-én tanácskoztak a szövetségesek fővezérei Thököly ügyéről a lengyel király sátorában Ipolyságon. Zierowski, Leopold követe, fölszólította a királyt, hogy ne tárgyalgasson a fölkelőkkel, hanem egyszerűen adja át neki követeléseiket jelentéstétel végett. A lengyelek hevesen fölkiáltottak, hogy Sobieski nem ministere a császárnak. Maga Sobieski mérsékeltebb volt. Fölhozta érvül, hogy fáradt hadseregének szüksége volna nyugalmas téli szállásokra. Elismerte, hogy Thökölynek kegyelmet kellene kérni, csak arra kérte a császáriakat, hogy tekintve még egészen meg nem tört hatalmát, ne kényszerítsék a

1 Diarium Principis Jacobi (Acta Regis, 626. l.) Sobieski oct 20-iki levele (u. o. 485. l.), párkányi levél oct. 19-ről, mellékletül Contarini oct. 31-iki disdacciójához s az oct. 24-iki dispaccio

2 Acta Regis 479. l.

3 Megbízó levelök másolata az akadémia történelmi bizottsága birtokában.

Gedruckt tot Conſtantinopelen recht ouer het Paleys Vanden Grooten Heer By alle Turcken Vyandt inden afgevallen Tekeli A° 1684.

Imprimé a Conſtantinople vis a vis le palais du grand ſeigneur chez l'ennemy de tout les Turcs au Tekely ſeparé A° 1684.

24. SOBIESKI DICSŐÍTÉSE.

(Egykorú, gróf Apponyi Sándor birtokában levő rézmetszetről.)

végletekre. A lothringiai herczeg megjegyzé, hogy a király tetszése szerint járhat el, de a császár szabadon s minden kényszer nélkül fog határozni a Thököly követeitől hozott pontok ügyében.*

E pontok közt a Kassára vonatkozó mellékesebbnek látszik, s mégis annak kedvező elintézése után némileg vigasztalódott Thököly egyéb követelései el nem fogadása miatt. Kassát szemelte ki Sobieski a tárgyalások helyéül s elvárta, hogy azoknak befejezéseig a császáriak távol fognak maradni a várostól. Thököly féltette e legfontosabb várát, noha a tárgyalások biztosságával kevesebbet gondolt, mint Sobieski. A többi pontokban az alkotmányos szabadságok teljes helyreállitását s az amnestiát kéri Sobieski Thököly nevében. Végül megjegyzi a király, hogy Saponara bizonyos terűletet ígért Thökölynek, majd a Garamot, majd a Vágot vevén föl határul. Szükséges volna tehát valamit teljesíteni ez ígéretből. Természetes, hogy ily áron Thököly elszakadna a portától s Sobieski a maga, az utána következő lengyel királyok s a köztársaság garantiájának ajánlatát is föl akarta vétetni az egyezség pontjai közé.**

Ez mégis sok volt az udvar fölfogása szerint. Elnézték Sobieskinek, hogy az újságokban közzétett levelében kizárólag magának tulajdonította a bécsi diadalt, noha Bécsben azt állították, hogy hadai az ütközet folyamában ingadoztak. Már azért sem igen neheztelt az udvar, hogy Sobieski nem fogadta el a Tiszán túli szállásokat, melyeket oly czélból ajánlottak föl neki, hogy nyílt átpártolásra kényszerítse Erdélyt. Úgy beszélték akkor, hogy Apafy ajándékai hiusitották meg ez ajánlat el nem fogadását, s bizonyos, hogy Sobieski vissza nem utasította az erdélyiek s a Tiszántúliak ajándékait, de nem íly csekélységek miatt fo-

* Klopp-nál 256. 257. l. ** Acta Regis 527. 528. s 540. ll.

gadta el a Tiszán inneni szállásokat a császáriaktól. Sobieski nem akart annyira távozni fővárosától, nem akart Erdélylyel összetűzni s nyugalmasabb szállásokat kívánt. Thököly követei is kérték, hogy a Tiszán innen maradjon, mert így remélt Thököly megszabadulni a császáriaktól s Thököly e kérése minden jóval biztatta a lengyel királyt. De némi föltünést keltett az, hogy Sobieski bizonyos hévvel fogja pártját Draskovicsnak, a Batthyányiaknak s más főuraknak, kik Thökölynek meghódoltak. Úgy hírlett, hogy a király fia számára egyengetni akarja az útat a magyar trónra. Noha egyszerűbb magyarázatát adja Sobieski eljárásának az udvar ellen érzett ingerültsége s a lengyel főúr rokonszenve a rokon jellemű nemzet főurai iránt. De újabb tápot adtak a Jakab herczeg királyságára vonatkozó gyanúnak az Ipolyságról beküldött pontok. A leggyanútlanabbak is zokon vették Sobieski eljárását s az udvar nem igen sietett a válaszszal, másrészt a pápai nuntius megizente a királynak, hogy szégyen volna ily nagy diadalok után meg nem fékezni a lázadás «szörnyetegét». A nuntius vagy az udvar bizonyára hivatkoztak azon kiáltvány példányára, melyet Thököly ép az ipolysági értekezlet napján intézett a megyékhez.*

Tályáról keltezte a kiáltványt Thököly, fölszólítván abban mindenkit, hogy hozzá siessen, mert követeit várja a lengyel királytól s a tőlök hozott válasz szerint akarja intézni az ügyeket. Lehetséges, hogy a váradi basával együtt török területre megy, s ez esetben is elvárja a rendektől, hogy teljesíteni fogják kötelességöket az ősöktől vérrel

* Buonvisi oct. 12-iki és november 16-iki jelentései (Sauer Augustin: Rom und Wien im Jahre 1683. 153. s 160. ll.) Az erdélyi szállásokra nézve Rescriptum ad ducem Lotharingiæ oct. 11. s Sobieski november 5-iki levelét; (Acta Regis 463., s 512. l.) Excerpta ex Literis in quibus Relatio Expeditionis Vienensis (Zaluski-nál 834. l.); itt Sobieski egyik ellensége említi, hogy de Abaffio quærebantur munera. A Histoire d'Emeric Comte de Tekeli szerzője is ugyanezt mondja. (Cologne 1694. 145. l.) L. még a deczember 16-iki dispacciót s Buonvisi levelét Kloppnál 358. l.

szerzett szabadság védelmében.[1] Valóban, mihelyt az Ipolyságról visszatérő Szepesi Pál hírét hozta Sobieski és Dünewald közeledésének, Thököly átkelt a Tiszán Kenézlőnél «cselédestül, társzekerestül, fizetett maga hadával és az váradi basával».[2]

November 21-én már Debreczenben volt s oda gyűlt Petneházy ezrede, oda Thökölynek majdnem egész lovas

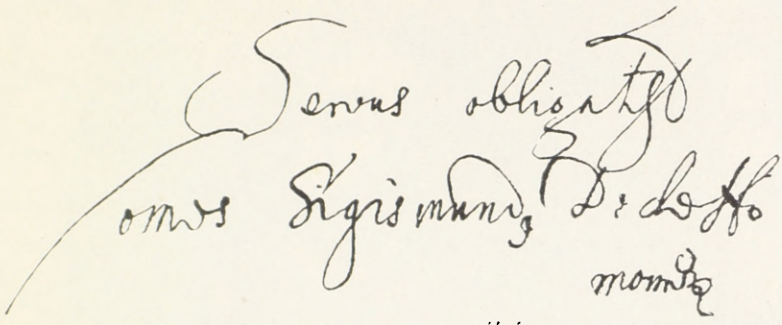

25. HOMONNAI ZSIGMOND ALÁÍRÁSA.

és gyalog hada.[3] De úgy hitte, hogy az összes magyarságnak vele kellene tartania. Csakhogy a hivottak többnyire otthon maradtak vagy elmenekültek.[4] Beregmegye november 25-iki gyűléséből így válaszolt Thökölynek: ily sanyarú télben feleségeink s gyermekeink éhel halásra való jutásokkal hogy bujdossunk, arra ne kényszerítsen.[5]

Homonnai Zsigmond, ki már Esztergom mellett hali lotta az elfogott Ozri Mustafa silistriai s Abu Bekr aleppobasák fenyegető beszédeit Thököly ellen, Ipolyságról visszatérve belátta, hogy Thököly ügye veszve van s a fejedelem két rendbeli fenyegető levelére sem akart kimozdúlni Ungvárból. «Istenért s Hazájához való szeretetéért kérem Nagyságodat» — így válaszolt Thökölynek — «(a török)

1 A Turóczmegyéhez szóló levél (Orsz. Lev. Lymbus.)

2 Serédi Benedek levele Apafyhoz. Drág. nov. 20. (Tunyogi-Gyüjtemény.)

3 OTTLYK önéletrajza 20. l.

4 THALY: Székesi Bercsényi Család. Budapest 1885. I. 288. l.

5 Thököly levéltár. II. csomó (Orsz Levélt.).

Muſtaffa Baſsa war begierig ein zuſauffen
Der Chriſten edles Blut; muſt aber bald entlauffen
Im Treffen vor *Barcan*. Doch ward er unvermuth
Gefänglich eingebracht/ſaufft waſſer itzt vor Blut.

26. MUSZTAFA BASA.

mézes színes hitegetéseknek ne higyjen, hogy tőle ígért szabadság helyett keservességet ne érezzen».[1]

De Thököly nem fogta föl ily sötéten a helyzetet.

Esztergom megvétele után írta egyik hívének: mindazáltal az dolgok circumstantiáihoz képest az dolgok jó formában folynak.[2] A pillanatnyi nehézségek elhárítása felejteté vele a fölötte tornyosúló felhőket.

Most minden törekvése arra volt irányítva, hogy Sobieski kitakarodjék az országból. A király nem hitte Thökölyt ily kiméletlen ellenfelének. Úgy gondolkodott, hogy a fejedelmet csak ő mentheti még meg a végromlástól s így föltette róla, hogy nem fogja elkeseríteni egyetlen megbízható pártfogóját. Sobieski kérte Thökölyt, hogy ne menjen át a Tiszán, szavát adta neki, hogy nem fogja bántani s szeretett volna vele fegyverszünetet kötni.[3]

Thököly még mindig bízott Sobieski közvetítésének sikerében s egyelőre elég nyereségnek tartotta, hogy segélyével távol tartotta a császáriak nagyobb tömegét Felső-Magyarországtól. Hanem területi áldozatokat nem akart hozni Sobieski kedvéért. A király Kassát s Eperjest kérte tőle, Kassa el volt látva őrséggel, de Eperjes védelmére Ottlyk György vezérlete alatt segítséget küldött Thököly Debreczenből. Deczember 7-ikéig, tehát négy napig, maradt a király Eperjes előtt, az ostromhoz nem mert fogni, gyalogsága már alig volt használható, az időjárás, az éhség s a kuruczok csatározásai rendkívül fogyasztották seregét. A király maga is haza vágyódott, csak még az ipolysági pontokra szerette volna a bécsiek válaszát bevárni, hogy így mégis némi egyezséget köthessen Thökölyvel, kitől féltette a lengyel határ s a Magyarországban maradó lengyel csa-

1 Homonnay Thökölyhez In Arce de Ungh 20. decz. 1683. (Orsz. Lev. Lymb.)

2 Sárossy Sebestyénhez Putnok nov. 1. (THALY-nál M. H. H. II. oszt. XXIV. 64. l.)

3 Sobieski nov. 21- és decz. 6-iki levelei. Acta Regis 552. s 562. l. s Summarium Rescripti ad Generalem Rabattam decz. 24. u. o. 579. l.

patok biztosságát. Hogy az egyezség létre jöjjön, tisztességes fogságban tartotta magánál Absolon Dánielt s Lessenyei Nagy Mihályt, a bécsi válasz leérkeztéig. De a válasz egyre késett, Sobieski tehát deczember második harmadában Lublón át kivonúlt az országból. Thököly várai közül csak Kis-Szebent foglalhatta el.[1]

Ezen kívül még két várat veszített Thököly e hadjáratban. November 24-én Lubomirski a császáriak számára elfoglalta Késmárkot. Deczember 5-ikén Dünewald altábornagy megadásra szólította föl Lőcse várát. Rády László, Rácz Ádám s egy német tiszt vezérlete alatt hétszázötven főnyi őrség védte a várost, melynek protestáns polgársága is támogatta Thököly katonáit. Azonban tizedikén Dünewald lövegei felgyújtották a várost, nagy szél fújt s az ostromlók lövöldözése lehetetlenné tette az oltást. Lőcse városa Nagy-Szombat sorsától tartott s mivel az Eperjesnél táborozó Sobieski miatt segítség úgy sem volt várható, Rády még tizedikén este kitüzette a fehér zászlót.[2]

Tizenhatodikán már újra Tokajnál volt Thököly, mert csak Sobieski kivonúlását várta, hogy elhagyhassa a Tiszán túli földet. Néhány heti távolléte alatt megfogyott híveinek száma. Kijelentette, hogy «megismertetjük azokkal magunkat, a kik ennek az kevés ideig tartó változásnak alkalmatosságával mivelünk is megismertették magokat».[3]

1 OTTLYK önéletrajza 20. l., Excerpta ex literis ZALUSKI-nál 835. l., a lengyelországi nuntius decz. 12-iki jelentése (SAUER: Wien und Rom. 185. l.) Sobieski decz. 6- s 9-iki levelei id. h. 564 s 571. ll. s Chronicon Eperjesiense 129. l.

2 HAIM Krónikája 506—508. ll.

3 Levelei Szirmay Miklóshoz Apagy, decz. 15. s Debreczen, decz. 4. (MAJLÁTH-nál Történelmi Tár 1889. 21. l. s THALY-nál M. H. H. II. oszt. XXIV. 46. l.) KLOPP: Das Jahr 1683, 365. lapján írja, hogy Thököly 1683 végén Drinápolyba utazott s hivatkozik CAMILLO CONTARINI; Istoria Della Guerra di Leopoldo Primo című munkája 1. 238. lapjára. Olvasható e hír másutt is, így a Vie d'Emeric Comte de Tekeliben (1694. 148. l.) s a Histoire des Troubles de Hongrie II. 290. l. E valótlan hír keletkezésére Thököly tiszántuli útja adott alkalmat.

IV.

Ungvárba szorultak azok, kik leginkább kihívták a fejedelem boszúját. Homonnai s Barkóczi, rokonaikkal s barátjaikkal együtt rosszúl jártak volna, ha magokra hagyatnak. De Sobieski örült, hogy Homonnai várába fogadott egy tekintélyes lengyel csapatot a téli időre. Midőn Thököly hírét hallotta e seregküldésnek, megizente a királynak, hogy a hitszegő segítségére küldött katonákat ellenségeinek fogja tekinteni.*

Már néhány nappal az izenet elküldése előtt Petrőczy lovassága s Szalánczi gyalogsága Zemplénben a Tapoly vizénél megtámadta az Ungmegyébe sietö lithván, kozák és német fegyveresekből álló segélycsapatot, melynek pogyásza ez alkalommal kurucz kézre került. Ungvár városában is kevés nyugalmas napot élvezett a lengyelség. Január 9-én estve Petneházy az «Ung vizén jég hátán» átmenvén, meglepte az ungvári őrséget. A harczban mind két részről nagyok voltak a veszteségek; Kozminszki, Dobsycz s Buykia vezérlete alatt a lengyelek a jezsuiták collegiumába s a várba menekülvén, puskáik tüzével távozásra bírták a kuruczokat, de a zsákmányt s kivált az elhajtott lovakat nem bírták visszaszerezni. A város leégett, tíz háznál több nem igen volt lakható benne, körülötte a falvakat mind ellepte a kuruczság s így Homonnai a legjobb akarattal sem láthatta el élelemmel fegyveres vendégeit. Vezess ki bennünket a szolgaságból, írja Dobsycz parancsnok a russiai vajdának — mert úgy hallatszott, hogy Thököly Ungvár ostromára készül s ez ostromot nem akarta bevárni a lengyelség.** De lehetséges volt-e, hogy Sobieski szó nél-

* Thököly Sobieskihez Tokaj, 1683 decz. 25. (Kaprinay-Gyűjtemény T. XLI., 190. l.)

** OTTLYK önéletrajza 21. l. s a lengyel főtisztek levelei ZALUSKI-nál 860—865. ll. OTTLYK szerint az ungvári táma-

kül hagyja katonái szorongatását s hogy Thököly semmibe sem vegye Sobieski szavát? Absolon Dániel, Lessenyei Nagy Mihály, Várnay György 1684 januárjában Krakkóban időztek ez ügy elintézése végett. Január 5-én Scherffenberg gróf is Linczből Krakkóba utazott, rendkívüli felhatalmazással. Azt kívánta Sobieskitől, hogy a lengyel s lithván csapatok Magyarországban még a télen a császáriakkal együtt s azoknak vezetése alatt támadják meg Thököly terűletét. Ily módon a lengyelek részére is jutnának nyugalmasabb szállások. Scherffenberg megígérhette, hogy Jakab herczeg a spanyol király részéről számíthat az arany gyapju rendjelére. Pallavicini, a pápai nuntius, szintén hatásosan izgatott

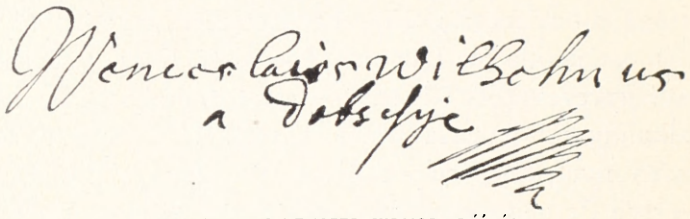

27. DOBSCHIC VENCZEL VILMOS ALÁÍRÁSA.

Thököly ellen. Háromszázezer forintot adott át a királynak a következő hadjárat költségeire. Sobieski mentegette eddigi, részre hajlónak látszó, magatartását. Hálával tartozott Thökölynek, így szólt, mivel Bécs s Esztergom előtt nem jelent meg a nagyvezír hívására, de azóta oly rútúl bánt a lengyel katonasággal, hogy Sobieski most már leveszi róla kezét. Január vége felé kötött is bizonyos egyezséget Scherffenberggel, de nemsokára tapasztalta, hogy a császáriak nem hajlandók megküzdeni a téli hadjárat fáradalmaival s magokra hagyják a Magyarországban maradt lengyel csapatokat.* Ezek érdekében kénytelen volt tehát a lengyel udvar

dás január 5-én történt, de a lengyel tisztek egyezően január 9-re teszik a támadás napját.

* Informatio a S. R. Majestate Magnifico Rozrarewski Castellano Mediresensi. (Zaluski-nál 913. l.) Klopp: Das Jahr 1683. 373. s 380. ll. Pallavicini január 30-iki jelentése (Sauer: Wien und Rom. 186—187. l.) s Contarini dispacci január 16. s február 9.

GRÓF SCHERFFENBERG FRIDRIK.

Azelt János egykorú metszvénye után.

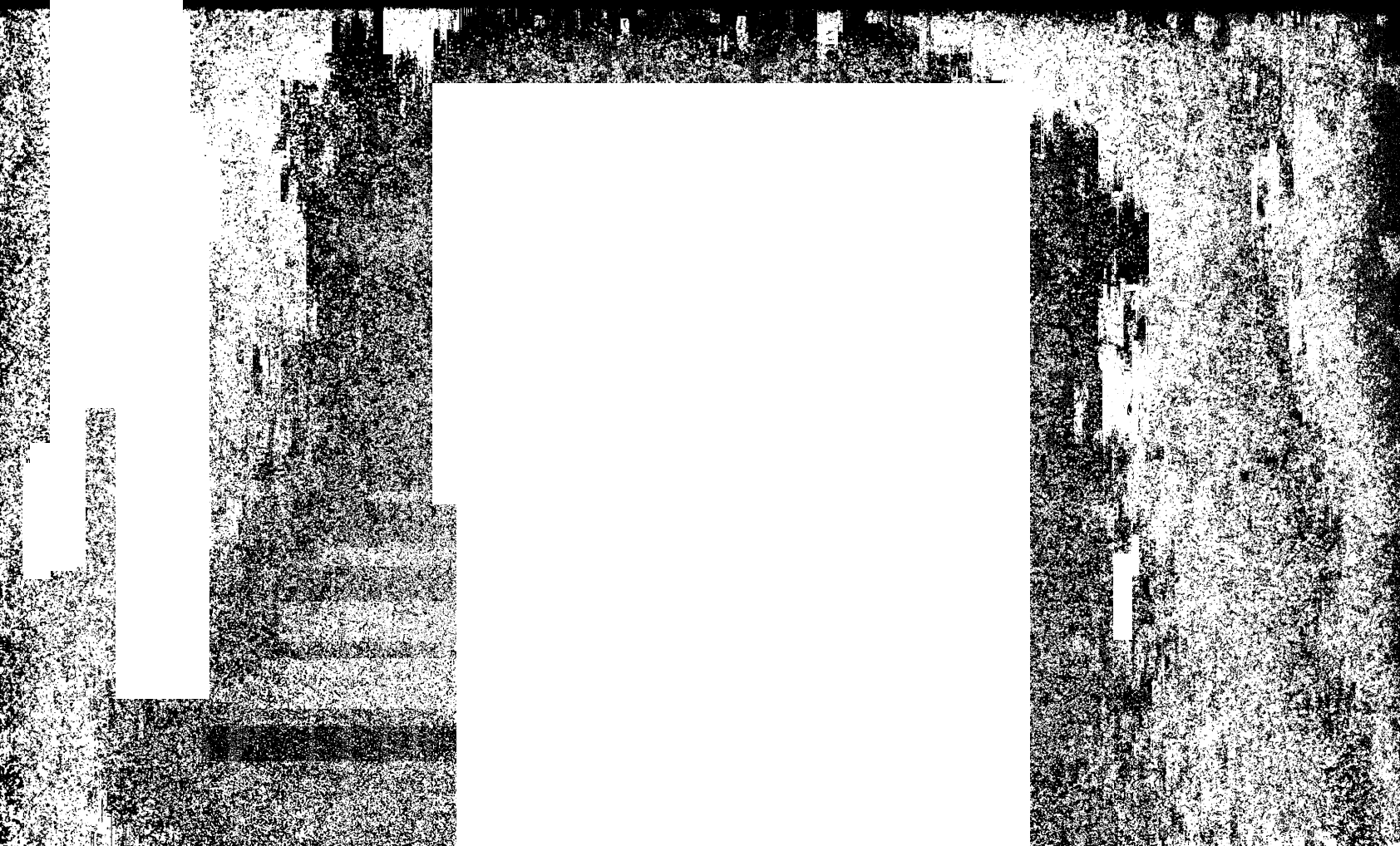

egyezségre lépni Thökölyvel. Február 18-án megállapíttatott egy nyilatkozat, melynek egyik példánya Wielopolski kanczellár, a másika pedig Várnay, Absolon s Lessenyei Nagy aláírásával volt ellátva. Ez iratban Sobieski kijelenti, hogy megbocsátja a szenvedett sérelmeket s hogy újra jó indulattal lesz Thököly gróf iránt. Megígéri, hogy a lithván lovasságot minél hamarább, az Ungvárban és Szebenben maradt gyalogságot pedig lassankint hazájokba fogja hívni. Thököly követei ezután kifejezték fejedelmök hálaját Sobieski jóindulatáért s kijelentették, hogy Homonnai s a vele együtt Ungvárba rekesztett főurak kivándorolhatnak Lengyelországba. Homonnait s jószágait a fejede-

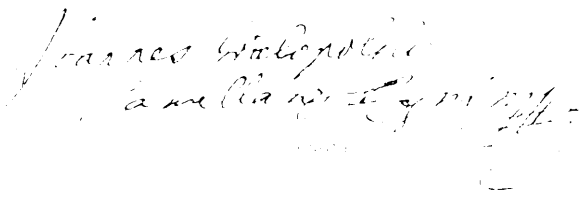

lem nem fogja bántani mind addig, míg Homonnai semleges marad s nem fogad várába idegen őrséget. Más pontok a foglyok kiszabadítására s a kereskedelmi szabadság helyreállítására vonatkoztak, végül a felek az egyezség titokban tartására kötelezték magokat.*

Az egyezkedés bizonyos jelei mutatkoztak már a szerződés aláírása előtt is. Thököly február elején szabadon bocsátotta a múlt hadjáratban tömegesen elfogott lengyel rabok közül azokat, kik nem akartak szolgálatába lépni, sőt jelentékenyen tágította az ostromzárt, melylyel Ungvárt körülfogta, mint maga mondá, «a király interpositiojára».** S ez nem volt csak úgy mondva, noha hozzá kell még

* A szerződés másolata az akadémia történelmi bizottságának birtokában.

** Thököly levele Szirmay Miklóshoz Munkács, február 2. (Thaly-nál M. H. H. II. XXIV. 48. l.)

tennünk, hogy ugyanekkor túl a Tiszára készült, mert «az útban lévő török és tatár hadaknak mellé való jövetelére nevezetes próbákat akart tenni». Különben igen kevés török csatlakozott a talán hétezer főnyi tatársághoz, melyet «az méltóságos Szultán Muradin», a tatár khán testvére, Biharmegyén át Szabolcsba vezetett.[1] Kis-Várdáról február 9-dikén indult el a tatárság, kuruczokkal erősítve, Szatmár vára ellen.[2] Gróf Porto s Saponara vezérlete alatt a német s magyar őrség, a lakosságtól is támogatva, visszaverte a város ellen intézett támadást.[3] De a gyengébben védett s a szatmáriaktól nem támogatott Nagy-Károlyt hamar elfoglalta Thököly lovassága.[4] Ezzel megelégelte Thököly a szatmári táborozást. Sobieski ugyanis február 20-ika körül, a 18-iki szerződés értelmében, visszahívta a Bártfa táján elszállásolt lithván lovasságot. A császáriak azt állították, hogy a lithvánok nem akarták bevárni őket, ellenben a lithvánok azt mondották, hogy lehetetlen volt tovább várakozniok.[5] Annyi bizonyos, hogy e kivonulás igen alkalmatlan ellenféltől szabadította meg Thökölyt s figyelmét az éjszaki megyékre fordította. Február végén már Ungvár tájékát pusztították a tatár-kurucz hadak. Most azonban nem akart Ungvár ellen nagy erőt kifejteni, az ostrom vezetését Galambos Ferenczre bízta, ki Thököly nevében levelet írt Homonnainak. Galambos e levélben a német zsarnokságot emlegette, mint ura török barátkozásának mentségét s a tatárok kihozataláért a fele-

1 Levele Szirmay Miklóshoz Lelesz, január 22. MAJLÁTH BÉLÁ-nál (Történelmi Tár 1889. 21. l.) Muradinra nézve Thököly levele Debreczen városához Lelesz, január 30. (Török-Magyarkori Államokmánytár 377. l.) s Nova Leopoli február 16. ZALUSKI-nál 868. A tatárok számára nézve Serédi levele Apafyhoz Somlyó, február 16. (Török-Magyarkori Államokmánytár 383. l.)

2 Extractus Literarum ex Kis-Várda 1684 február 9. (Lymbus, Országos Levéltár.)

3 SZIRMAY ANTAL: Szathmár vármegye fekvése 177. l.

4 Serédy február 15- s 18-iki levelei Apafyhoz. (Török-Magyarkori Államokmánytár 382. 384. ll.)

5 Gf. Csáky István Esterházy Pálhoz Lőcse február 23. Közli IVÁNYI ISTVÁN (Történelmi Tár. 1886. 128. l.)

lősséget Homonnaira s elvtársaira akarta hárítani. Homonnai egyik tisztjével, Semsey Jánossal íratta meg a választ. A török nemzet könnyebben ad fejedelemséget, mint a keresztyén hatalmak, így magyarázta Homonnai Thökölyék ragaszkodását a portához. Ha az német igájától kellenék is félnünk — írta Semsey — vajon szabadságot nyerünk-e a pogány alatt. Az ambitio hozza ki az tatárokat, ne okozzon mást kegyelmed.[1]

Bármennyire boszantotta Thökölyt Homonnaiék állhatatossága, mégis kerülni akarta annak látszatát, mintha mitsem törődnék a krakkói szerződéssel. Martius 11-én megizente Galambosnak, hogy tekintettel a lengyel király interpositiójára, megkegyelmez Homonnainak; «az országból vakarodjék ki» írja róla az irgalmas fejedelem.[2]

Több gondja volt az elvesztett várak, mint az elvesztett hívek kézrekerítésére. Körülbelül tízezernyi haddal martius elején a Szepességbe tört s Késmárkot visszafoglalta.[3] Nemsokára a tatárság ellepi Sárosmegyét, hogy elzárja a segítséget Kis-Szebentől, melyet Petrőczi öt napig lövetett a Kassáról s Eperjesről hozott ágyukkal. A lakosság is lázongott a háromszáz főre olvadt lengyel-német őrség ellen, melynek számára az átadás alkalmával Nemarck parancsnok alig bírta megszerezni a szabad elvonulás engedélyét.[4]

Ezzel vége volt a nevezetesebb hódításoknak. Kis-Szeben ostroma alatt a Késmárkban maradt kurucz őrség Caraffa ezerötszáz lovasának közeledéséről értesülvén, kiszökött a várból s úgy látszik, hogy néhány nap múlva a nagykárolyiak is feladták a várost a császáriaknak.[5]

1 Semsey János Galambos Ferenczhez Ungvár, február 29. (Török-Magyarkori Államokmánytár 398. l.)

2 Thököly Levéltár II. csomó (Orsz. Levéltár.)

3 HAIM krónikája 511. l.

4 Relatio Stanislai Jablonovski ZALUSKI-nál 851. s Zywert ANDREÆ ZALUSKI Episcopo Leopoli 17. Martii u. o. 873. l.

5 HAIM krónikája 511. l. s Kende Gábor levele Thökölyhez Beregszász,

Martius végén már a tatároktól is elbúcsuzott Thököly, elbocsátván őket Kecskemét felé, a török földre. Nem nagy öröme telt e vad csőcselék szokásaiban. Biztosokkal kísértette őket, hogy alattvalóit megóvja a fosztó s égető szövetségesektől. De a biztosok nem sokra mehettek s kivált az emberrablást nem bírták meggátolni. Néhány ezerre becsülték akkor az elhurczolt rabok számát s külföldön azt híresztelték, hogy Thököly zsold gyanánt adta át a rabokat a tatároknak, noha tényleg maga gondoskodott kiváltásukról. Parancsára a szepesi kamara minden egyes rab váltságának törlesztésére négy-négy tallért követelt az elhurczoltak földesuraitól.*

Pedig Thököly uralkodása alatt a szepesi kamara engedelmességre szoktatta a földesurakat. Mennél szűkebb terűletre szorúlt Thököly hatalma, annál nagyobb szüksége volt kamarájának a confiscatiók büntetésének alkalmazására. Ürügy mindig akadt. 1684 első negyedében a kiküldött biztosok azok jószágait kobozták el, kik Thököly hívására nem mentek Debreczenbe s Ungvár alá, avagy kik Leopoldnak újra hűséget esküdtek. Hogy a büntetés e két jogczíme mily jelentékenyen gyarapítá Thököly jövedelmét, arról fogalmat nyújt Marczibán Mátyás, a Kis-Várdára küldött biztos, martius 14-iki levele, mely Homonnai, Zichy, Melit Zsigmondné, Melit Pál, Petrovay, Barkóczi László, Barkóczi kisasszony, Károlyi László, Apagyi György, ifjú Holló úr, Prinyi Pál s János és Pethő Gáspár jószágainak elkobzását jelenti.**

S így egy ideig volt miből fedezni a hadakozás költségeit, de mire mehetett volna Thököly idegen segítség nélkül? Első sorban a portára irányúlt figyelme. Úgy

martius 23. (Török-Magyarkori Államokmánytár 503. l.)

* Serédy Apafyhoz martius 24. (Túnyogi-Gyüjtemény), Camillo Contarini Istoria della Guerra 1. 267, s Ubrizy Pál a szepesi kamarához Patak, május 10. (Lymbus, Orsz. Lev.)

** Thököly-Levéltár 11. csomó, Orsz. Levélt.

hisszük, hogy nagy örömmel fogadta Kara Mustafa kivégeztetése hírét. Ha hihetünk az akkor elterjedt hírnek, a nagyvezír még halála előtt Drinápolyba hivatta Thökölyt, megizenvén neki, hogy elhozatja, ha szót nem fogad.* Bizonyos, hogy eljátszotta Kara Mustafa kegyét és sietett kitudni, hogy mit várhat az új kormánytól. Az év elején ünnepélyes követséget indított Törökországba, Garamszegi Géczi István s Jánoky Zsigmond

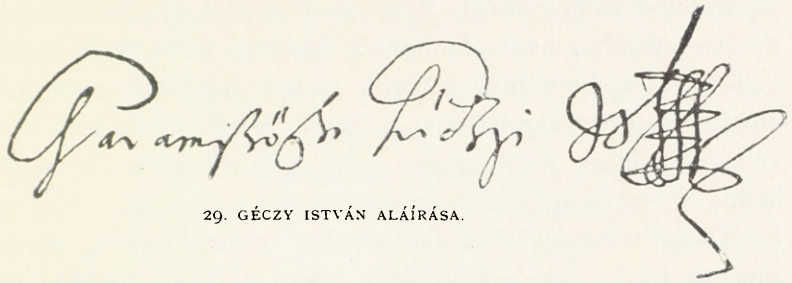

29. GÉCZY ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

vezérlete alatt. April elsején nagy «ügygyel-bajjal, nagy sarakon, hegyeken, vizeken s tavakon» által Sophiába érkeztek a követek. Másnap a magyarországi szerdárságra kirendelt Seitan Ibrahim basa fogadta Géczit s Jánokyt biztosítván őket, hogy az idén nem lesz úgy a dolog, mint tavaly, mert neki maga a császár megparancsolta, hogy Thökölyvel egyetértsen. Csak siessenek a követek Drinápolyba — mondá a szerdár — ott majd jól fogadják őket. Gécziék értesítésével egy időben érkezett Thökölyhez Szent-Andrássi János, a Belgrádban időző kapikiha levele, mely azt a biztató hírt közlé vele, hogy az egri, váradi és temesvári basák Thököly mellé vannak rendelve.** A portáról küldött aga is sok szép szóval tartotta Thökölyt. «Megcsendülnek fülei belé mindennek, kivált

* Oláh fejedelem levele Apafyhoz. Bukarest, február 1. (Török-Magyarkori Államokmánytár 378. l.)

** Garamszegi Géczi István s Jánoky Zsigmond Thökölyhez Sophia, április 3 és Szent-Andrássi János Thökölyhez, Landorfejérvár, április 3. (Thököly Levéltár 11. csomó Orsz. Levéltár.)

ránk agyarkodó ellenséginknek» — írja a fejedelem április 25-én Görgei Jánosnak, a dunajeczi kapitánynak, — «a minémű tábor indulást fognak csak hamar tapasztalhatni; megtapasztalja kegyelmed, nem csak Szepest, de Pozsony tájékát is meglátogatjuk ujobban is.»[1]

A dunajeczi kapitánynak nehéz helyzete miatt nagy szüksége volt a bátorításra s Thököly ezért nem közölte vele aggályait, melyek lelkében minduntalan váltakoztak kicsapongó reményeivel. A portáról érkezett egyik hírnökétől megtudta, hogy Temesvár, Nagyvárad s Buda körül nem gyülekeznek még a török hadak, mire nézve rögtön kérdést intézett Amháthoz, az egri basához. A basa azt válaszolá, hogy ne féljen, s csak gyűjtse össze a maga hadát, mert rendén lesz minden.[2]

Thököly kevesebbet adott volna e biztatásokra, ha ismeri a porta valódi hangulatát. A muzulmán főemberek mindannyian átkozták, mivel szerintök Thököly okozta a háborút s mindenki egyedül az ő befolyásának tulajdonította azt, hogy Kara Mustafa Bécs ellen indúlt.[3]

E hangulatot nem igen éreztették Géczivel és Jánokyval, kik még április első felében Drinápolyba érkeztek. Nagy «honorariumokat» hoztak magokkal, a szultánnak négyezer aranyat, a nagyvezírnek ezret s kisebb összegeket az alsóbb tisztviselőknek. Mint Magyarország urának követei, valamivel ünnepélyesebb fogadtatásra tartottak igényt, mint a minőben Drinápolyban részesíték őket. De azért szívesen fogadták a portán a lengyelektől nyert zászlók

1 A Sáros-Patakról írt levél a Görgey-család levéltárában; Görgei István úr szívességéből.

2 Amhát levele május 2. (Lymbus O. 132. Orsz. Lev.)

3 Drinápolyi jelentés április 10. és 16. Melléklet Contarini 1684 junius 11-iki dispacciójához s Relazione del nobil uomo Giambattista Donado. (Barozzie Berchet: Le Relazioni Degli Stati Europei. Turchia. Venezia 1871. 345. l.) Klopp: Das Jahr 1683. 179. lapján Donado értesítésére hivatkozik, midőn a bécsi ostrom tervének elfogadását írja le. Pedig úgy hiszszük, hogy Donado ez értesítése nem annyira a bécsi ostrom előkészítését, mint inkább a bécsi vereség által okozott hangulatot világítja meg.

bemutatását, meghallgatták a végbeli basák hódoltató leveleire vonatkozó panaszokat s a szultán elé bocsátották a követeket, kik miután «megcsókolták a boldogságnak földét», átadták Thököly levelét IV. Mehemetnek. Thököly az ellenség fenyegetésére hivatkozván, segítséget kért; a szultán azt izente neki, hogy forduljon ez ügyben Mustafa basához, a seraskierhez s különben őszintén, híven s engedelmesen viselje magát.* Így szabadult a szultán a segélykérőtől a nélkül, hogy egészen visszariasztotta volna.

Csak Thököly diplomatiai módszerei nem változtak, ellenben a két nagyhatalom, melytől sorsa függött, irányában gyökeresen megváltoztatta magatartását. Ügyére nézve nagy csapásnak tekinté a Leopoldtól 1684 februárjára Pozsonyba hívott kegyelmi bizottság munkásságát. Tizenhét megye, tizenkét város s tizennégy főúr esküdött hódolatot a bizottság előtt február végéig. Martiusban Lothringiai

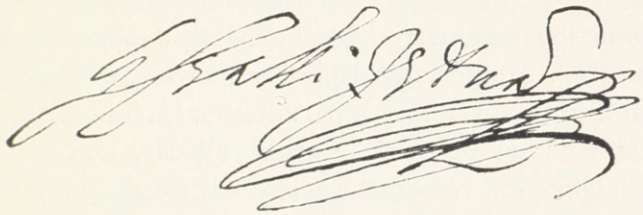

30. GRÓF CSÁKY ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

Károly, mint a bizottság elnöke, a nádorral együtt felhatalmazta gróf Csáky Istvánt, a felsőmagyarországi generálist, azok esküjének átvételére, kik Pozsonyba nem mehettek, de a bizottság ülései alatt az ellenségtől elszakadtak. Thököly hevesen kikelt az egész eljárás törvénytelen-

* Contarini junius 4-iki dispacciója, mely egy május 20-áról kelt lengyelországi levél alapján beszéli el Gécziék fogadtatását. A lengyelektől nyert jelvényekre nézve OTTLYK önéletrajza 23. l., a hódoltató levelekről lásd Thököly levelét Szirmay Miklóshoz Kassa, április 5. (THALY-nál M. H. H. II. XXIV. 50. l.) A szultán levelét l. MAMUCHA DELLA TORRE: Espeditioni Secrete della Porta Ottomana dell'anno 1667 sin al fine dell'anno 1687 (28. Quart. Ital. 183. l. N. Muzeum kézirat.)

sége ellen. A közügyeket országgyűlések intézik el s nem bizottságok, így szólt. Az udvar a koronázási hitlevél magyarázatára is felszólította a bizottságot s a protestánsok ügyében a sopronyi végzéseknél akart maradni. Esterházy nádor s magyar biztostársai elmellőzték ugyan a hitlevél kérdését, de Thököly magát a felszólítást is sérelemnek nyilvánítá s a sopronyi országgyűlést az evangelikusok elnyomásával vádolta.[1] Általában jogérzete igen ingerlékeny volt az udvar törvénysértéseivel szemben, de az ellene küzdő főurak úgy hitték, hogy nem birt volna jogérvényes választ adni a következő kérdésre: «Ki adta neki Magyarországot, hogy lelke és kereszténysége ellen pogánynak kereskedhessék vele, magánál sok garádicscsal nagyobb rendű és tisztekben levő magyar urak s főrendek ellen»?[2] Azon esetre, ha Thököly kegyelmet kért volna, a pozsonyi bizottság fel volt hatalmazva jószágai átadására,[3] de Thököly távol attól, hogy kegyelmet kérjen, fejedelmi jogaiban sértve érezte magát a bizottság egybehívása által. Megtorlásúl Eperjesre hívott össze egy kegyelmi bizottságot, a tőle elpártoltak számára. A fejedelmi jogokat nemcsak elméletben gyakorolhatta. Ura volt az ország éjszakkeleti részeinek délen s keleten az erdélyi s török határig, nyugaton még a Szepesség s Gömörmegye nagy része is birodalmához tartozott. A császáriak téli szállásait nyugtalanították hadai s kivált Kis-Szeben ostroma idején az udvar azt hitte, hogy a bányavárosok veszélyben forganak.[4] A hír valótlannak bizonyúlt, de a nyugtalanság érzete megmaradt s még Caraffa is, a Beszterczebá-

1 Szalay v. 267—269. l. s Gf. Csáky István levele a Desőffy-, Berzeviczy- s Pécsy-családokhoz Lőcse, martius 28. (Orsz. Lev. Lymbus.)

2 Gf. Csáky István felméri levele. Közli Iványi István Történelmi Tár. 1886. 128. l.

3 Contarini január 16-iki dispacciója: quanto al perdono nelle restitutione de beni resti compreso lo stesso Techeli con certo termine di tempo.

4 Contarini mart. 19-iki dispacciója.

nyán táborozó parancsnok czélszerűnek találta bizonyos előzékenységgel fogadni a Thökölytől küldött követet, ki martius 17-én érkezett hozzá. A követ — Görgei Imrének nevezi Caraffa életrajzírója — urának nevében néhány heti fegyverszünetet ajánlott s Lőcse átengedését kérte, hogy e város kikerülhesse a török-tatár segélyhad rohamát. Thököly egyszersmind hajlandónak nyilatkozott az udvarhoz is küldeni követet a békés állapot helyreállítása végett, s Caraffa sürgetésére megígérte, hogy az ügy lebonyolításáig hadait el fogja távolítani a császáriak szállásaitól. Caraffa ez utóbbi ígéret végrehajtását s a követ Bécsbe küldését eléggé sürgette, de máskülönben vigyázott Thököly minden mozdulatára. Caraffa panegyrikusa szerint Görgei a tábornok azon izenetével tért vissza Thökölyhez, hogy nehéz túljárni egy olasz eszén, s ha Thököly szóval tartotta Saponarát, Caraffával nem fog ily könnyen elbánni.*

Bizonyára símább izenettel bocsátotta el az olasz Thököly követét, de Saponara diplomatiai kudarczának visszahatását éreznie kellett most Thökölynek. Különben

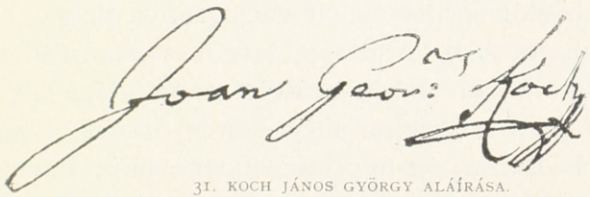

31. KOCH JÁNOS GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

Caraffa önállóan nem intézkedhetett, jelentést tett a lothringiai herczegnek s Thököly valóban elküldhette Izdenczyt, ki aprilis 12-én Linczbe érkezett. Prost és Koch titkárok érintkeztek Izdenczyvel az udvar megbízásából. Ismételt kérésökre sem mutatta be felhatalmazását. Izdenczy egyre azt kérdezte, hogy kiállítana-e az udvar útleveleket Thököly

* Relationis Historicæ Autumnalis Continuatio 1684 23. l. Boethius Ruhmbelorberter Triumph leuchtender Kriegshelm Nürnberg 1687 1. 209. l. Joh. Baptistæ Vici De Rebus Gestis Antonii Caraphæi. Neapoli 1716. 92. l. s Caraffa levele Thökölyhez Neosolyo, mart. 26. (Orsz. Levt. Lymbus.)

teljhatalmú követsége számára. A török e nyáron nagyobb erővel fog kivonulni, mint tavaly, így hangzott Thököly izenete s így tanácsos volna vele és általa a portával békét kötni, különben török kézre kerül Magyarország. Izdenczy megérkezte előtt maga Buonvisi tanácsolta a négyheti fegyveszünet megadását oly formán, hogy az a kihirdetett császári kegyelem határideje meghoszabbításának tünjék föl, de midőn észre vette az udvar, hogy Izdenczy úgy beszél, mint Jánoky és Szirmai 1682-ben, óvakodott az engedmények látszatától is. A titkárok által megizente Izdenczynek, hogy mi főnökének semlegességét s az ahhoz kötött föltételeket illeti, mindezt intézze el Thököly a felsőmagyarországi tábor parancsnokával. A portával pedig nem köthet békét az udvar szövetségesei hozzájárulása nélkül. April 26-án Hoffmann hadsegéd elindúlt Izdenczyvel a beszterczebányai főhadiszállásra, hol ekkor már Caprara volt a főparancsnok.*

Caprara hajlandó lett volna egyezkedni Thökölyvel. Nem igen bátorították Barkóczi és Heisler apró sikerei. E vezérek elől aprilis elején megugrott a palocsai őrség, melyet martiusban Nádasdy István s Andrássi István hagytak a várban. Bártfa külvárosát is felégették a császáriak s Barkóczi ekkor meg volt győződve, hogy Kis-Szebent és Bártfát ép úgy megvehetné, mint Palocsát, ha a beszterczebányai táborból segítséget kapna.** De Caprara minden segélykérésre azt a sterotyp választ adta, hogy a bányavárosokat védtelenül nem hagyhatja. E baj ellen az éveken át általa annyiszor használt csillapító szerrel akart élni most is. Az udvarnak a fegyverszünetet ajánlotta s

* Izdenczy követségére nézve Contarini Dispacci április 2., 16. és 30. Relationis Historicæ Autumnalis Continuatio 1684. 15 l. s a haditanács ide vonatkozó áprilisi parancsai a Kriegsregistratur 1684-iki kivonatai közt.

** Károlyi önéletírása 1. 15. l. s Barkóczi levele Caraffához Késmárk, április 12. (Török-Magyarkori Államokmánytár 434. l.)

s Thökölyt nem akarta kiábrándítani a Lőcse átadása iránt táplált reményekből.[1] Az udvar azonban máskép határozott. Buonvisi bizonyos összeget adott át az udvari kamarának oly kikötéssel, hogy az kizárólag Thököly katonáinak átcsalogatására fordíttassék. Barkóczit és Gombost, a labancz lovasság vezetőit, szemelte ki az udvar a tömeges elpártolások elősegítésére.[2] E határozatokra már befolyással volt a Bécsbe érkezett jelentés, mely szerint Caprara főhadiszállásán naponként s néha csoportosan jelentkeznek az elpártolt kuruczok.[3]

A szállásokúl kiosztott vidékek pusztulása, a rendesebb ellátást ígérő ellenfél s a jövő iránt érzett aggodalom okozták a hívek állhatatlanságát, s Thököly emberei közől még a főbbek is türelmetlenül várták Izdenczy visszatérését, remélvén ha nem is a végleges megoldást, de legalább az ideiglenes nyugalmat. Bessenyei Zsigmond, a kisvárdai kapitány, írja ekkor Thökölynek: «mink ide Kglmes Uram nagy ohajtozva, szivünk szakadásával várjuk az Evangeliumot Isten bölcsen provideálván az Ngod dolgairul) Izdenczy uram megérkezése alkalmatosságával; másként is Kglmes Uram ez a föld majd kétségben való esésre jut.»[4] S mégis folytatni kellett a háborut. Majus 27-én Miskolczon kiadott nyilatkozatában Thököly előrebocsátja, hogy «az gonosz Idő és az idegen Nemzetnek csaknem természetébe oltott keménysége» miatt, nem lehetett békésen elintézni az ügyeket, azért elrendeli a személyes fölkelést s meghagyja a megyéknek, hogy a tavalyi quota szerint adjanak «Szekereket, lisztet és vágót».[5]

1 Conferentz-Prothocoll máj. 25. (Vorträge 1684 II. Bécsi állami levéltár.) Lőcsére nézve Thököly levele Görgei Jánoshoz Szerencs, május 23. (Görgei-Levéltár, Görgei István úr szivességéből.)

2 Udvari kamara jelentése május 31. (Kriegsregistratur 1684.). Contarini máj. 28-iki dispacciója s Conferentz-Prothocoll május 15. (Vorträge 1684. 1. Bécsi állami levéltár.)

3 Contarini május 21-iki dispacciója.

4 Kelt Kis-Várdán, május 18. (Thököly-Levéltár II. csomó. Orsz. Levélt.)

5 Lymbus Orsz. Levt.

A személyes fölkelés terhén is könnyíteni szerették a vármegyék, de az élelmezési quotát még nyomasztóbb tehernek érezték. Ungmegye kijelenté, hogy tábori szekereket, lisztet s marhát alig adhat, mert Szalánczi hajdúi annyira kiélték a megyét, hogy «nemcsak az szegénység, de még az nemesség közűl is koldulással kénteleníttetnek életeket táplálni, az kik el nem bujdostanak is — alig maradott meg harmada is kicsiny vármegyénkbeli szegénységnek.»[1] A hadi szerencse segíthetett volna a bajokon. S most nyílt arra kilátás, mivel a majus 20-ára kitűzött sellyei összpontosítás, mely a téli nyugalom után a hadjáratot megindította, mozgásba hozta a császári hadakat. A hol e mozgalmak következtében a terület valamely része fedetlen maradt, ott rögtön megjelentek a kuruczok. Így aprilis végén Palocsa újra Thököly várává lett s néhány hét mulva Késmárkban is az ő embereit találjuk.[2]

De fontosabb körülmény volt az, hogy majus második felében «sok lézengő kuruczság» ellepte a Szepességet, Liptót, Árvát, Trencsént, Túróczot «sok marhahajtást és embersarczolást követvén el». A zaklatott vidékek lakói védőrségeket kértek Thökölytől. Thököly majus végén Ottlyk Györgyöt és Sándor Gáspárt bízta meg a védőrségek felosztásával. Ily alkalommal a védelemre szorultak fizettek, a nélkül, hogy valódi védelemben részesülhettek volna s Thököly egyuttal tisztjeit is elküldötte, hogy foglalják vissza számára likavai és árvai jószágait.[3] A tizenhárom szepesi város s Liptómegye elfogadták Thököly védőrségeit, Túróczban is többen követték e példát, de az ottani nemesség egy része Szklabina vá-

1 Kelt Terebesen, junius 8-án. (Lymb., Orsz. Levélt.)

2 Palocsára nézve Thököly levele Görgei Jánoshoz, április 3. (Görgei-Levéltár.) Késmárkra nézve Thököly levele ugyanahhoz, május 27. (u. o.) és Royko Mátyás julius 9-iki levele a kamarához. (Orsz. Levt. Lymbus).

3 Thököly levele Görgei Jánoshoz, május 27. és Ottlyk önéletrajza 22. l.

rába menekült, s jobb szeretett volna a nádor felhívására a török ellen vonúlni. «Ottan az emberek plus palatinizálnak, mint Hungarizálnak, veszik hasznát,» írja Ottlyk a fejedelemnek. Ugyanis vagy másfélezer lovas s gyalog kurucz lepte el Túróczmegyét, közülök néhány száz főnyi csapat junius 7-dikén megtámadta Szklabinát, a többiek szerte barangolván, elfogták s megsarczolták a hegyek közt bujdosó nemeseket, kifosztottak egyházakat, kastélyokat, nemesi lakokat és jobbágyházakat. Lekaszálták a vetést s annyi embert hurczoltak el, hogy pusztán maradtak a falvak s városok. Maga Ottlyk is sajnálta, hogy hívek és nem hívek egyaránt szenvedtek, s hogy a jobbágysággal ily rosszúl bánt a kuruczság, de a kóborlókat nem fékezhették a biztosok. A Szklabinába szorúltak junius 8-án már engedélyt kértek Caprarától, hogy ők is fogadhassanak el védőrséget, mint Liptómegye s megindúlt részökről az alkudozás a Liptó-Szent-Miklóson tartózkodó Ottlykkal s Sándorral. De az alkú kezdetén Pálffy Károly néhány ezer horváttal, némettel s labanczczal Trencsénből, honnan már kiűzte a Lietavára vágyódó kuruczokat, Túróczba érkezett s Liptóig visszaszorította a fosztogató hadat.*

Ugyanekkor Thököly lehetően összegyűjtvén gyalogságát, néhány már előbb is háborgatott várnak megvételéhez látott. Először is Csicsvára tört, Barkóczi Ferencz várára, melynek őrsége a kereskedőkre nézve félelmessé tevén a Varannó felé vezető útat, csorbította Thököly vámjövedelmét. Semsey Pál és Madocsányi Imre indúltak a kis vár ellen s mihelyt «három gránátot bebocsátottak, melyek közül a harmadik épen a belső várnak közepére esett,»

* Ottlyk u. o., Turóczmegye Caprarához Szklabina, junius 8., Ottlyk Thökölyhez Liptó-Szent-Miklós, junius 9. Huszár Imre Caprarához Szklabina, junius 3. s Sztranyai György Caprarához, Lietava, junius 4 (Orsz. Levt. Lymb.)

a megijedt őrség junius 10-én feladta a várat.[1] Szabad elvonulást kötöttek ki magoknak s Thököly csak azokat bántotta közülök, kik az előtt kuruczok voltak. «Az ki Kglmes Uram halálra való tizenötön vadnak» jelentik Thököly tisztjei s urok parancsára felnyársalták a halálra valókat. Külföldön ekkor azt híresztelték, hogy Thököly az egész őrséget adott szava ellenére kegyetlenül felkonczoltatta.

Az ágyúlövések a homonnaiakat úgy elrémítették, hogy be sem merték várni az ostromlókat.[2]

Nehezebben boldogúlt Thököly Homonna volt urának legfontosabb várával, Ungvárral. Homonnai Zsigmond nem sokáig élvezte Thököly grátiáját; május elején meghalt.[3] Testvére Homonnai Bálint püspök, Barkóczi László, Klobusiczki Ferencz s Ödönfi László maradtak a várban; az apró csatározásokban vagy kétszáz főre olvadt lengyel-kozák őrséget Dobsycz Vilmos ezredes vezérelte. A jószágból begyűjtött parasztoknak fegyver már alig jutott.[4] A lengyel király már nem akart több katonát veszíteni Magyarországban s a császáriaktól Barkóczi hiában sürgette a segítséget. Junius 15-én kezdődött a vár tulajdonképi ostroma, midőn Madocsányi és Semsey Pál a «vadkertben» beszállottak csapataikkal, hat öreg ágyúval, négy taraczkkal, két mozsárágyúval s elegendő gránáttal. Még az nap örömmel jelentik az ostromló vezérek, hogy «isten segítette őket» a kálvinista templom felgyújtására, s hogy a jezsuita collegiumot is a tűz emészti. S így a külváros erős épületeiből kiűzvén az ellenfélt, másnap a tulajdonképi

1 Károlyi Sándor, Eperjes május 26. a szepesi kamarának, Semsey és Madocsányi Thökölynek Csicsva alatt, jun. 10. (Orsz. Levélt. Lymbus.)

2 Bánczy László s Andrássi Ferencz Thökölyhez Csicsva, junius 12. Ragályi János Pálffy Károlyhoz Szendrő, jul. 5. Orsz. Lev. Lymbus), a külföldi hír Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1684. 14. l.

3 Jenei Sámuel Thökölyhez Darócz, junius 7. (Orsz. Levtár. Lymbus.)

4 Gyürki András Munkács, junius 6. Thökölyhez Petrőczy István Hertnek, junius 23. Thökölyhez. (Török-Magyarkori Államokmánytár 450., 458. ll.)

vár lövetéséhez fogtak. A várbeliek még várták a segítséget s «valóban viselték magokat». Semsey Pálnak, kit a kurucz gyalogság generálisának neveztek akkor, jobb kezét egy ágyúgolyóval ellőtték. Az ostrom alatt legalább némi diplomatiai segítség útban volt Lengyelország felől. Gróf Osztriczky Mártont küldötte a lengyel udvar Thökölyhez, az ungvári ostrom megszüntetését kérni. Osztriczky kissé későn indúlt el s midőn Homonnára érkezett, küldetése czélját kinyilatkoztatta Thököly tisztjei előtt, kik jónak látták a grófot addig tartóztatni Homonnán, míg az ungvári ostrom befejezéséről biztos hírök nem érkezik. Nem sokáig maradt Osztriczky Homonnán. Thököly ágyúi nem tévesztették el hatásukat, Dobsycz ezredes alkudozásba bocsátkozván Thököly biztosaival, Jánoky Zsigmonddal, Petneházy Dáviddal s Absolon Dániellel, junius 27-én már aláírta velök együtt az átadásról szóló egyezményt. Az ostromlottak szabadon elvonulhattak.*

Thököly még Ungvár ostroma alatt egy újabb vállalatra készült. Junius elején Petneházy lovas ezredén kívül vagy negyedfélezer főnyi gyalogsággal táborozott Lelesznél. Szathmár és Putnok ostromára gondolt. A portyázó szathmári labanczok sok alkalmatlanságot szereztek neki, Kis-Várdát is fenyegették, sőt rövid időre el is foglalták, ha hihetünk egy tudósításnak. Szathmár ellen jancsárokra lett volna Thökölynek szüksége, de a törökök csak tatárokat küldöttek neki, kikről a Beregmegyében Szathmárra vigyázó Kende Gábor azt jelentette, hogy igen szívesen szabadúlna tőlök.**

* Gombos Imre Putnok, junius 19. Gr. Pálffy Károlyhoz, Vass Sándor és Nováky Ádám a szepesi kamarához Homonna, julius 2., Ragályi János gr. Pálffy Károlyhoz Szendrő, julius 5. (Orsz. Levélt. Lymbus), Semsey Pál és Madocsáni Imre Thökölyhez. Ungvár, junius 15., Petrőczi István Thökölyhez, Hertnek, junius 23- s a junius 27-iki egyezmény (Török-Magyarkori Államokmánytár 452. 458., 459. ll.)

** Ragályi és Petrőczi id. levelein kívül l. Kende Gábor levelét Thökölyhez Vári, junius 6. (U. o. 452. l.)

S így tovább is tűrnie kellett Thökölynek a birodalmába ékelt császári várakat, de az őrségeiktől adott kölcsönt messze kalandozó kurucz csapatok visszatérítették, kivált Zólyommegyében. Julius 2-ikán jelenti Zólyommegye Pálffy Károlynak, hogy a megyei fölkelésnek otthon kell maradnia a zólyomiak védelmére, mert a megyét ellepte az ellenség, mely az erdőkben rejtezkedve, kivált a bányahivatalnokokra leselkedik s az elfogottakat kínzásokkal nagy váltságdíjak lefizetésére kényszeríti.

Augusztus 6-án Beszterczebánya városa is veszélyben forgott. A támadás alkalmával a városból kivonúlt zólyomi nemeseket, kikhez beszterczebányai polgárok is csatlakoztak, egy lesből kirohanó kurucz csapat egy időre elzárta a vár kapujától. De midőn Pfefferhalm parancsnok ágyúztatott s a körülfogottak segítségére sietett, a kuruczok elmenekültek s Thököly uralkodása alatt többé vissza nem tértek Beszterczebányára.[1]

Vége volt a támadások idejének, a foglalások védelmére kellett gondolni. Schultz altábornagy, kit eddig Pálffy helyettesített, kiépült betegségéből s julius 31-én már Liptó-Szt-Miklóson volt Barkóczi Ferenczczel együtt, kiűzvén Liptómegyéből is az Ottlyktól és Sándortól vezetett hadat.[2] A helyzet veszélyessé vált, Thököly augustus közepére Kassára gyűlést hívott össze, melynek «a haza fenmaradásáról» kellett tanácskoznia. Thököly ekkor biztatta híveit mondván, hogy tetszése szerint akár fegyverrel, akár a békealkú útján majd rendbe szedi ügyeit.[3] Pedig Thököly fegyverei föl nem tartóztatták Schultzot, ki a kassai ta-

1 Zólyommegye Pálffyhoz Királyfalva, julius 2. (Orsz. Levt. Lymbus) és Bél: Notitia Hungariæ Novæ II. 427. l.

2 Contarini julius 2-iki dispacciója, Michael Angelo Jaquemod Murány, aug. 2-án Schultzhoz (Orsz. Levélt. Lymbus) és Ottlyk önéletrajza 23. l.

3 Haim krónikája 513. l., Contarini sept. 17-iki dispacciója s Teleki levele Sobieskihez. Közli: Szádeczky Lajos. (Tört. Tár. 1887, 549. l.) A levél nem julius végén, hanem augustus közepe t ján íratott.

nácskozás alatt átvonúlt a Szepességen, visszaszerezvén Késmárkot. Midőn tovább haladt, Palocsából Lánczi hadnagy hajdúival együtt elszaladt, még mielőtt a felé sietö dragonyosokkal találkozott volna.* Ottlyk György szavai szerint Schulcz «látván, hogy Thököly hada csak préda után leselkedék, és német bűzt kerülé,» september 8-án virradtakor elindúlva Tárczáról Kis-Szebennek tartott. Thököly még hetedikén két ágyút, elegendő port, golyót, harmincz muskatérost s százhúsz talpast küldött a várba, melyet Bessenyei kapitány s Rácz Ádám hadnagy gondjára bízott. A városon kívül négyszáz lovas élén Petneházy táborozott, de «hamar megoldotta a kereket», mint a Schultz alatt harczoló magyarok mondák, Eperjesre futván Thökölyhez. Bessenyei elég sűrűn lövetett, de Schultz ágyúi is «valóban dongatták» a várost, melybe estve felé tüzes golyók is hullottak. Néhány ház és csűr összeégett, csak a nagy eső mentette meg a várost. Ekkor a toronyból eltűnt a vörös zászló, s helyébe fehéret tűztek ki az ostromlottak alkudozni óhajtván Schultzzal, de a tábornok föltétlen megadást kívánt. A várból újra lőttek, mire Schultz a kapú alá rendelte gyalogságát, mely tíz órakor estve már megvette a várat, csupán nyolcz muskatéros halálának árán. Bessenyei a falon leereszkedve még ideje korán elmenekült, Rácz Ádám azonban az egész őrséggel együtt elfogatott. Az őrség német katonái fogságban maradtak, de september 10-én a száztizenkét talpast Barkóczi Péchújfalu felé vitette s egy parton lefejeztette mindannyit, iszonyú megtorlásúl a csicsvai vérengzésért.**

Schultz nyolcz napig időzött Kis-Szebenben. Ez alatt Thököly több mint hétezer főnyi tábort gyűjtött Eperjes

* Haim 513. l. s Károlyi önéletirása 15. l.

** Ottlyk 23. l., labancz jelentés Szebenből, sept. 10. (Orsz. Levélt. Lymbus) s Rel Hist. Vern. Continuatio 1684. 15. l.

32. SCHULTZ JÁNOS TÁBORNOK.
(Egykorú metszet Boethius «Kriegshelm»-jéből.

alá, támadásra készülvén. A jól értesült Schultz meg akarta előzni s tizenhatodikán estve hét óra tájt elindúlt, hátrahagyván a kocsikat s a betegeket. A hírvivők félrevezetése végett eleintén a Bártfa felé vezető úton haladt, de csakhamar visszafordúlt. Gombos kapitány vezette a sereget, jórészt félreeső útakon. Thököly biztosan érezte magát Eperjes ágyúinak védelme alatt. Nagyobb biztosság végett a város előtti hegyen egy sánczba katonákat küldött ágyúkkal. De az elsánczoltak tüzelése nem hozta zavarba Schultzot, ki a fárasztó éjjeli menet után reggel Eperjes előtt termett. Előre küldötte Veterani ezredest egy század vasassal s egy század dragonyossal. Veteranit Barkóczi követte, a felsőmagyarországi vicegeneralis, öt zászlóalja huszárral. Az egész előhad alig volt kétszáz főnyi, de Thököly majdnem tízszerte erősebb tábora meg volt lepve. Veterani a gyalogságot, Barkóczi a lovasságot támadta meg. Schultz alig ötezer főnyi derék hada is megérkezett, mire Thököly teljesen megzavarodott tábora széjjel futott. Thököly még az ágyban volt, mikor a támadás kezdődött, sok drága ruháját, ezüstneműit, sátorát, kanczelláriáját, ágyuit, szekereit, s zászlóit az ellenségnek hagyva, Regécz felé menekűlt. Négyszáz talpas maradt a csatatéren néhány lovassal együtt s az elesettek száma nagyobb is lett volna, de a fáradt győzők nem igen üldözhették a gyors menekülőket.*

Schultz táborában nagy volt az öröm ; most emlegették a katonák, hogy a támadás előtt a császári táboron átrepülő három sas jósjele volt a diadalnak. Bizonyos, hogy Schultz nem sokáig pihent, hanem september 24-én már Bártfa előtt állott. A mély árok, az erős tornyok, s a kettős falak védelme alatt tovább tarthatta volna ma-

* Schultz levele Badeni Lajoshoz (Boethius: Triumphleuchtender Kriegshelm, 1. 209. l.), Barkóczi levele Kende Mártonhoz sept. (Török-Magyarkori Államokmánytár 483. l.) s Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1684. 15 l

gát a négyszáz főnyi őrség, de midőn september 28-án Schultz az ágyuk tüzének védelme alatt elfoglalta az egyik tornyot, a polgárok egy küldöttsége jelent meg táborában. A küldöttség kedvező föltételeket kívánt, mire Veterani ezredes egy a városra nézve veszedelmes akna felgyújtásával fenyegette a küldöttséget. A fenyegetés hatott s a város elfogadta Schultz föltételeit.* Hét napi ostrom után

33. SCHULTZ ÚTJA EPERJES FELÉ.

Makovicza, a Rákóczi-család vára is kénytelen volt német őrséget befogadni. Sztropkót a Pethő testvérek már előbb átadták Veteraninak.**

A sűrűn egymást követő csapások gyarapították az elpártoltak számát. Thököly makoviczai kapitánya még Sztropkó és Makovicza elfoglalása előtt panaszkodott, hogy majd tőrbe ejtették a kuruczokból lett labanczok, úgy hogy

* Relationis Hist. Vern. Cont. 1684. 18. l. s Boethius 1. 296. l.

** Boethius 1. 297 s 300. l.

«már most magyarok közül is nem tudom kinek hinnem köllessék».[1] Thökölyt igen bántották ez állapotok. Igyekezett elhitetni a világgal s önmagával, hogy ügyei még nem állanak oly nagyon rosszúl. Hisz Budát még védi a török, s nem sokra becsülhető erősségei nem annyira a fegyver, mint az árultatás miatt vesztek el — írja Szerencsen october 19-iki kiáltványában. S mégis hanyatt homlok mennek és oszolnak az ellenség pártjára nem csupán ujabb hanem régibb hívei is. A bennök meghült reménység tántorítja el őket tartozó kötelességöktől. Jobban virágzott volna eddig is a mozgalom, ha «eleitől fogva igaz ügyünk folytatása közé ily bojtorjánok, métely s veszedelmes konkolyok nem hintettődtenek volna». De ha még annyira hanyatlott is az igaz ügy, nincs rendén az, hogy «akárki reménységében meghüljön, és az nemesi szabadság helyett robotoskodó utálatos állapothoz nyúljon».[2]

A szavak nem sokat használtak, november elejére az év folyamában már többször ostromolt Dunajeczet is elfoglalták a császáriak s idő közben Schultz megkapván a várt segítséget, hetedikén Eperjes alá szállott.[3] Tizenkét ágyúval, mozsárral, gránátokkal, bombákkal, tüzes szerszámokkal s aknacsinálással eléggé szorongatta a várost, már a kőfalhoz közel is vetett sánczokat, de Feltmayer alezredes és Tunyogi Sámuel, vezetése alatt az őrség is «keménykedett». Kirohanásaik sokat ártottak Schultznak, kinek zsákmányosait Thököly arra küldött hadai elfogdosták. Schultz tábora sokat szenvedett az éhségtől s fagytól, lőszere is fogytán volt, s a 29-én beállott havas eső végkép elkedvetleníté a tábornokot, ki más nap, vagyis az ostrom huszonnegyedik napján, elhagyta Eperjest.[4]

1 Büdöskuty Sámuel Thökölyhez Makovicza, september 30. (Thököly Levélt. II. csomó, O. Levt.)

2 Az oct. 19-iki kiáltvány. U. o.

3 HAIM 514. l. s Rel. Hist. id. száma 39. l.

4 Thököly levele Szenczy Istvánhoz Eperjes, deczember elején. (Bécsi Állami.

Ezzel Thököly nagy aggodalomtól szabadúlt meg, egyébiránt állapota nem fordúlt jobbra. Sovárabban várta a külföldi segítséget, mint eddig bármikor. Diplomatiai munkássága most tágabb körű lett, mint szerencséjének napjaiban, de azelőtt a hatalmak érdekeire bírt azzal hatni, most a legjobb esetben csak némi rokonszenvet keltett ügye iránt. Január végén három azonos tartalmú levelet intézett XIV. Lajoshoz, III. János György szász választóhoz s Frigyes Vilmos, brandenburgi választóhoz. Fejtegette azokban a magyar fölkelés okát, hogy megczáfolja a külföldön terjesztett balvéleményt. Kérte az említett fejedelmek pártfogását s figyelmeztette őket arra, hogy Ausztria hatalmának növekedése a szomszédos országok szabadságát is fenyegeti.* E figyelmeztetés oly hatalmaknak szólt, kik közül a két legnevezetesebb épen arra törekedett, hogy Ausztria ne mondjon le oly hamar keleti törekvéseiről. Nem is gondolt erre Ausztria, kivált miután martius 5-én megkötötte a szövetséget Velenczével s Lengyelországgal a pápa védnöksége alatt. Annyit kiérzett e tényből Thököly, hogy a pápa, ki a hadviselő hatalmakat pénzével támogatja, talán legjelentékenyebb tagja a szövetségnek. Úgy gondolta, hogy jó volna a «keresztyének közös atyjának» rokonszenvét megnyerni. Nem igen bírta elképzelni, hogy az érzelmek, melyekből erőt merített a küzdelemre s az érvek, melyekkel önmaga előtt igazolta eljárását, teljesen eltévesztenék hatásukat az idegenekre. Lázadóknak neveznek bennünket — írja XI. Inczének április 12-én — pedig a szentszék iratai közt feltalálható Jeruzsálemi András diplomája, mely napnál fényesebben bizonyítja eljárá-

Levéltár. Hungarica Fasc. 73/II.) Chronicon Eperjesiense (134. l. N. Múzeum kézirat id. jelzet) s Hist. Rel. id. száma 40. l.

* Levele III. János Györgyhöz, Lelesz, január 30. (LÜNIG: Literæ Procerum III. 51. l.), XIV. Lajoshoz Lelesz, január 31. (Tört. Tár. 1888. 504. l. GERGELY SAMU-nál) s a brandenburgi választóhoz Lelesz, január 30. (MARCZALI HENRIK: Regesták a külföldi levéltárakból. Budapest, 1882. 248. l.)

34. FRIDRIK VILMOS, A NAGY VÁLASZTÓ-FEJEDELEM

sunk törvényességét. Ő nem a keresztyénség ellen küzd, a bécsi ostrom alatt a keresztyén hadakat nem bántotta. Nem rajta mult, hogy a Saponaratól hozott feltételek alapján a béke nem jött létre, az udvar vissza utasította a lengyel király garantiáját, mely nélkül az evangelikus vallás szabadsága tovább is kétséges maradt volna. Csak e vallás jogáért küzd s hitére mondja, hogy soha nem volt szándékában ártani a catholiczizmusnak. És az udvar — mondá azzal a logikával, mely kivált Wesselényiéket

35. A «SZENT LIGA» EMLÉKÉRME. (Első lap.)

jellemezte, — mulasztotta el vissza szorítani a török hatalmat s most az udvar ellenében nincs más menedékünk, mint a török hatalom. Az üllő és kalapács közé jutottunk, ne itéljen el tehát Szentséged rosszakaróim sugalmára, ha fenmaradásunk érdekében egyedüli szövetségesünkre támaszkodom.*

* LÜNIG-nél, id. h. 58. l.

JÁNOS GYÖRGY SZÁSZ VÁLASZTÓ FEJEDELEM.

(Egykorú metszet után. O Felsége hitbizományi könyvtárából.)

A levél semmit sem változtatott a pápai politikán, mely Thököly hatalma megtörését fontosabb feladatai közé sorolta. Több jóakarattal hallgatták meg Thökölyt a protestáns fejedelmek. Miután Lothringiai Károly Buda ostromához fogott, Thököly julius 29-én Rozsnyóról újra leveleket írt III János Györgynek s Frigyes Vilmosnak. Most jobban kiemelte a vallási szempontokat, mint Leleszről írt leveleiben. Úgy látszik, hogy V. Kristián dán királyhoz is fordult, elég az, hogy Frigyes Vilmos

36. A «SZENT LIGA» EMLÉKÉRME. (Hátsó lap.)

elolvasván Thököly levelét, a szász választóval s a dán királylyal egyetértve akart tenni valamit a magyar protestánsok érdekében. Nem akarta elhamarkodni az ügyet, tudván azt, hogy idegen hatalmak közbelépése súlyosbítani szokta az elnyomott alattvalók sorsát. De mivel Thököly arra kérte a választókat, hogy vegyék reá Sobieskit az ő ügyében elvállalt közvetítés folytatására, a branden-

burgi választó megkérdezte varsói követétől, hogy valóban elvállalta-e Sobieski a közvetítést.*

Thököly kérőleveléből látszik, hogy Sobieski 1684-ben

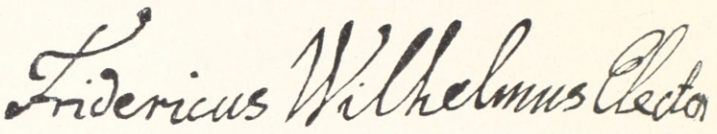

37. FRIDRIK VILMOS ALÁÍRÁSA.

már nem támogatta Thököly ügyét annyi készséggel, mint 1683 végén.

Nem mintha Magyarországban maradt katonáinak kegyetlen kiűzését akarta volna megboszulni. A tizenhárom szepesi város biztossága s más tekintetek, főleg a franczia befolyás felejteték a királylyal ama sérelmeket. De mindez nem volt elég erős ösztön a pártfogásra. Az ipolysági pontok beküldésének ideje végleg lejárt, pedig Thököly most is hasonló szolgálatokat kívánt Sobieskitől. Mivel Caprarának a főserehez való távozása óta a császáriak többé meg nem hallgatták ajánlatait, Lipóczi Keczer Miklóst juliusban Sobieskihez küldötte teljhatalom nélkül, mert csak annyit akart elérni, hogy Sobieski befolyása segélyével a bécsi udvar őt újra oly ellenfélnek tekintse, kivel szemben az alkudozás lehetősége nincs kizárva. De Sobieski azt kívánta, hogy Thököly előbb tudassa vele föltételeit s adjon teljhatalmat Keczernek. Thököly némi vonakodás után engedett. Úgy látszik, hogy a Keczer által közölt föltételekben az 1682-ben birtokába jutott országrész visszakövetelése el volt ejtve, noha ha valóban alkura kerül ekkor a sor, Thököly meg nem elégedett volna annyi megyével, mennyit Keczer kért most az ő nevében. Sobieski Béthune

* A rozsnyói levelek a választókhoz Lünig-nél 74. s Marczali: Regesták 249 Frigyes Vilmos levelei Wicherthez, V. Keresztélyhez s III. János Györgyhöz Marczali-nál, u. o.

37. V. KRISTIÁN DÁN KIRÁLY.
(Egykorú metszet a Theatrum Europaeumból.)

marquisra bízta az ügy vezetését. Béthune közvetítette Thököly levelezését a választókkal s augustus 30-án Rebenacnak, a berlini franczia követnek megírta, hogy Sobieski szeretné, ha a császár békét kötne Thökölyvel. Ez megelégednék a magyarországi részek fejedelmének czímével s nyolcz megyével; a király nem bánná, ha kívüle a brandenburgi választó és Velencze elvállalnák az egyezség garantiáját. Rebenacnak meg kellene tudnia, hogy a választó mit gondol ez ügyben. A választó elég melegen érdeklődött az ügy iránt, de mint említettük, Sobieski kezdeményére várakozott majdnem úgy, mint Sobieski az övére.*

1684 elején Thököly örömmel fogadta Béthune visszatérésének hírét s sokat várt az újra feléledt lengyel-franczia barátságtól. XIV. Lajos kormánya Béthunere bízta, hogy Thökölyt támogassa nagyobb feltűnés s jelentékenyebb költség nélkül. Mert a török háború kitörése óta a franczia politikára nézve Thököly elvesztette eddigi jelentőségét. Pedig Thökölynek pénzre volt szüksége s a feltűnőbb pártolás is jól esett volna neki. Tavaszszal Sréter Jánost Párisba küldötte Törökországon át. Sréter még junius 12-én utazott el Konstantinápolyból, hová augustusra várták vissza, de az év végéig is hiában várták, mert a franczia kormány Toulonnál tovább menni nem engedé Thököly követét.** Nem igen óhajtották Stréter jelenlétét Párisban ép akkor, midőn Regensburgban folytak a tárgyalások XIV. Lajos foglalásainak elismeréséről. Végre augustus 15-én megkötötte a német birodalom a husz évre szóló fegyverszünetet XIV. Lajossal. A magyar ügyeket egy szóval sem említi a regensburgi szerződés — írja Wielo-

* Thököly levelei a kióvi püspökhöz s a lengyel királyhoz Rozsnyó, jul. 28. s Béthune Rebenachoz du camp sur le Nestre augustus 30. (MARCZALI: Regesták. 248—250. l.)

** KÁROLYI ÁRPÁD: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest, 1886. 22. l., Szenczy István Thökölyhez Drinápoly, oct. 20. és nov. 11. (Hungarica Fasc. 73/II. Bécsi állami levéltár.)

polski Thökölynek* — ki nem várta az európai politika e fordulatát s nem hitte volna, hogy XIV. Lajos egészen megfelejtkeznék róla, ha egykor alkut köt a birodalommal. A regensburgi fegyverszünet mértéktelenül gyanakodóvá tette Szenczy Istvánt, Thököly portai kapikiháját, XIV. Lajos politikája ellen. Jelentést tett urának, hogy a franczia király titkos szövetséget kötött a császárral, mert előbb a törököt akarja tönkre tenni, s azután a császárt. Elvégezvén e munkát, a dauphint királylyá koronáztatná, s jaj volna akkor a magyar protestantismusnak. «Szerencse. ha az Nagyságod méltóságos személye ellen is nem practikálnak». Thökölynek ugyan voltak kételyei a Szenczytől jelentett képtelen-

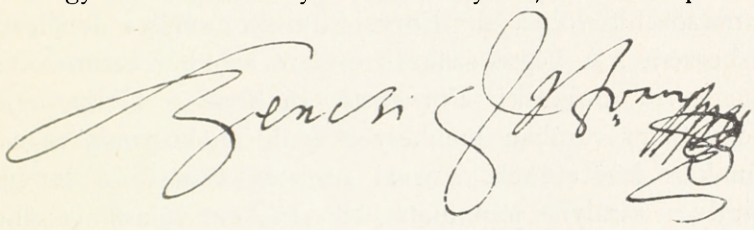

39. SZENCZI ISTVÁN ALÁÍRÁSA.

ségek feltűnőbb pontjaira nézve, de most már maga is sok mindent elhitt a francziáról. «Azon nemzet felől egyebet nem írhatunk, hanem hogy tökéletlen» — így válaszol Szenczynek — és maga privatumáért s interessére akar mely confœderatusát oda hadni szokott nemzet.»** Nem alaptalan panasz, de fölöslegessé vált volna, ha Thököly semmit sem épít bárminemű politikai nagylelkűségre. Most azonban «a tökéletlen nemzet» kegyelmére szorult s kivált az eperjesi vereség után. Ekkor örülnie kellett, hogy érdekében a mult év óta nála tartózkodó Forval Lengyelországon át Párisba utazni vállalkozott. Sobieski Zolkiewben november 10-én fogadta Forvalt titkos audientián, Béthune és

* Kelt Varsón, oct. 26. (Hungarica Fasc. 73/II. Bécsi állami levéltár.)

** Szenczy István Thökölyhez Drinápoly, oct. 20. s nov. 11., Thököly Szenczyhez Eperjes, decz. elején (U. o.)

Ghiza Kázmér jelentében. Ghiza ez évben Thököly lengyelországi ügynöke volt, bizonyos fizetéssel alkalmazva. Sobieski kijelentette, hogy nem vállalhatja el Thököly érdekében a nyilvános közvetítést, mert nem szeretne visszautasíttatni s a pápára tekintettel kell lennie. Különben sok jó tanáccsal szolgált Thökölynek. Figyelmeztette, hogy szállítsa le követeléseit s alkalmazkodjék az udvarhoz. Ugyanezt mondották Woienski és Wielopolski is, Thököly jóakarói. Szó volt arról, hogy mit fog tenni a fejedelem, ha helyzete még rosszabbra fordúl. Sobieski úgy nyilatkozott, hogy ekkor török őrséget fogadhatna váraiba Thököly; emlegették a lengyel udvarnál, hogy lengyel őrségek befogadása még tanácsosabb volna, de Forval ilyenkor másra fordította a beszédet. A végső szükség esetére azonban határozottan megígérte Sobieski Forvalnak Béthune s Ghiza előtt, hogy Sztry várában menhelyet adna Thökölynek, családjának s kíséretének. Forval nagyon dícsérte a lengyel király s királyné jóindulatát, kik sajátkezű válaszra méltatták Thökölyt. Barátságukat gondozni kell — tanácsolá a diplomata — s mivel bármily csekély ajándékok szilárdítják a bizalmat, nem ártana vagy húsz hordó bort küldeni n ekik a legjavából. Forval Zolkiewből november végén Berlin felé utazott; a brandenburgi, a szász választó s a lüneburgi herczegek udvarában s Hollandiában személyesen akarta átadni Thökölyi megbízó s kérő leveleit. Arról is kész volt gondoskodni, hogy Thököly íratai eljussanak az angol, svéd, s dán királyokhoz, a velenczei köztársasághoz s a pápához. Elég tarka csoport; Forval minden hatalom politikájában ki tudta fürkészni azokat a pontokat, melyek fölébreszthették Thökölyben a reményt, hogy az illető hatalom hajlandó lesz Leopold kormánya előtt fölszóllalni a magyarság s Thököly ügye mellett.*

* Forval Thökölyhez Zolkiew, nov. 25. Wielopolski s Woienski levelei Thökölyhez oct. 26. s nov. 20. (U. o.)

De hol maradt a Géczytől hozott izenetben megígért segítség? Schultz előnyomulása óta Thököly eleget jártatta embereit a szerdárhoz s a basákhoz, kik mindig azt válaszolták, hogy nem küldhetnek katonákat, mert Buda alatt van a német és közelebb a császár dolga, mint a Thökölyé. Thököly hiában fejtegette, hogy az ő birodalma is a török császáré s hogy kétezer főnyi segítséggel sokat végezhetne. A törökök azon vádjára, hogy Buda felszabadítására meg sem mozdult, Thököly azt válaszolta, hogy előfala volt az ő ereje a török területnek, mert ha a német tábor s a szathmári labanczok ő rajta nem kopácsolnak, Eger és Nagyvárad veszélyben forgottak volna s az egri basa meg nem segíthette volna Budát. Hivatkozott az athnaméra s azt tartotta, hogy «hatalmasságához képest sokfelé érkezhetik az Török császár».*

Pedig csalódott Thököly, ez csak a múltban volt így. Most a szultán sóhajtozva mondá, hogy Kara Mustafa alatt tönkre jutott seregének színe java. 1684-ben válogatás nélkül toborzották a jancsárokat, a török hadi erő nagy része ázsiai parasztokból állott, magok a törökök is megvetéssel szóltak katonáikról. A török udvar féltette Budát s a szultán sajátkezűleg megírta Ibrahim szerdárnak, s a főbb tiszteknek, hogy jobb lesz meghalniok a vár védelmében, mert ha megadják magokat, kardélre hányatja őket.**

A várbeliek elszántsága s a császáriak hibái miatt november elején Buda felszabadult az ostrom alól. Thököly szabadabban lélegzett, mióta a török magyarországi uralma ellen intézett halálos csapás el volt hárítva, de segítséget még most sem kapott, míg végre a török szorult Thököly szolgálataira. A császáriak téli szállásai Érsekújvár felé húzódtak, a porta félt, hogy a vár élelmezése lehetetlenné lesz.

* Levele Szenczyhez, decz. elején s Szenczy Thökölyhez Drinápoly, oct. 20. (U. o.)

** Relazioni di Constantinopoli, 1684 oct. 18, 28. s nov. 23. (Bécsi udvari könyvtár, Hist. prof. Codex M S. 6034.)

A bajon Thököly segíthetett. November 12-én monda a kihaja Szenczy Istvánnak: ha valaha Thököly a Fényes Portához kívánta hűségét megmutatni, most bizonyíthatja egyszer meg. A nagyvezír megparancsolta Thökölynek, hogy szerezze be az élést a porta költségére, s kísértesse azt Érsekújvárra «Hatalmas Császárunk Hadaival együtt». A katonai kíséret vezérlete Amhát egri basára volt bízva,

40. VETERANI ARCZKÉPE.
(Egykorú metszet Ricaut Ottomanische Pforte-jából.)

ki november 25-dikén a többször megígért nagy segítség helyett ötszáz rosszúl fölfegyverzett törököt indított el Thökölyhez. Eperjesről elindúlván Thököly deczember első napjaiban az Amháttól küldött csapattal Krompachnál egyesült.*

* Amhát egri basa Thökölyhez nov. 25. és 26. Nagyvezír parancsa Thökölyhez, Szenczy november 12-iki levele, s Thököly Szenczyhez deczember elején. (Hungarica Fasc. 73. 11. bécsi állami ltár.) Ottlyk 24. l.

Szepesmegyének csak néhány napig kellett éreznie, hogy területén van a kurucz főhadiszállás. Mert 14-én éjjel Schultz megtudta, hogy Thököly Iglóban van. A tábornok rögtön lóra ültette az előhadat, s most ismétlődött az eperjesi vereség. Veterani kétszáz lovasa s Barkóczi huszárjai megriasztják a majdnem hétezer főnyi ellenfélt, mely az első meglepetés után nem bírta magát rendbe szedni. Barkóczi huszárjai elfoglalták Thököly és Nádasdy podgvászát. Egy ezüst írókészletben megtalálták a győzők Thököly titkos levelezését, a chiffreek kulcsával együtt.*

E gyűjteményben a legutoljára írott levél deczember

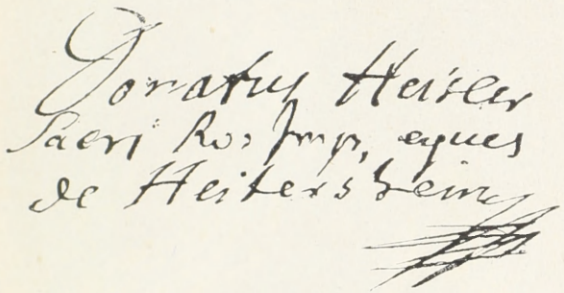

41. HEISLER DONÁT ALÁÍRÁSA.

11-én kelt, mely napon Horváth Ferencz jelenti Szerencsről, hogy a basák megindultak Egerből, s Nógrád felé tartanak. Deczember 21-én Thököly is elindult Rima-Szombatból, «a kemény hideg időkben és havakban», s Nógrád táján töltötte a karácsonyt. A váradi és egri basák nagy pompával fogadták, s az év utolsó napjai körül Érsekújvár élelmezéséhez láttak. Heisler ezredes talán négyezer emberrel Léván táborozott, és a tőle nyolczezer főre becsült kurucz-török had ellen nem merészelt derekasabb támadást intézni. Arra vigyázott, hogy a bányavárosokat baj ne érje, de ez alatt a török-magyar lovasság sok ezer szapú

* Veterani jelentése Contarini decz. 31-iki dispacciójához mellékelve.

42. HEISLER DONÁT.

lisztet szállított Érsekújvárba. Thököly Nagy-Sarlónál várta be emberei visszatértét.*

Két magyar államférfiú küzdött ugyanekkor a magyarság érdekeiért az ország nyugoti és keleti határszélén. Különböző felekezetek hívei levén, ellenkező útakon jártak eddig, s most is a beállott nagy válság zavarai közt mindegyik más-más jogok védelmében fáradozott. De egy érzésben mind a kettő találkozott. Esterházy hevesen korholta a «nem igaz magyarokat, kik az körösztöletlen pogány ebet kihozták megutáltatván az egész világgal szegény megromlott nemzetünket». Emlékezteté az országot, hogy »a keresztyénségnek bástyája vala dicsőséges nemzetünk». Teleki pedig «szívének nem kevés örömével» olvasta az esztergomi magyar kapitány levelét Apafyhoz. «Adja Isten — kívánta ekkor — Budáról s több Magyaroktól elvett véghelyekből is írhatnának Ngdnak magyar kapitányok!** Ellenben az alkuvást nem ismerő politika hive, ki az athnamében kereste az üdvöt, arra volt ítélve, hogy basák társaságában élelmezze ama végvárat, melynek török kézre kerülését Európával együtt a magyarság legjava annyira fájlalta két évtizeddel azelőtt.

* Heisler levele Kaprinihoz 1685. jan. 11. (Knauz: Buda ostromához 52. l.) s Ottlyk 26, 27. l. Ottlyk elbeszélése nem egészen hiteles. A már idézett iratokból kitűnik, hogy Thököly Gömörből Nógrád felé indúlván, jól tudta, hogy mit kívánnak tőle a törökök, s így nem áll az, hogy csak Nógrád körül disponálták a fejedelmet a vállalatra, «sok hazug s tökéletlen prætextusok alatt», mint Ottlyk írja.

** Esterházy levele Bars megyéhez Lakompak 1683 szept. 29. (Orsz. Tört. Emlékek, Orsz. Levéltár), s Teleki levele Apafyhoz Kercsesora, 1684. április 30. (Tunyogi Gyűjtemény).

V.

Schultz hódításai kárhoztatták ily dicstelen szerepre. Szomorúan számítgatta Thököly 1684 végén, hogy elvesztett váraival együtt mekkora területek szakadtak ki birodalmából. «Dunajeczczel Szepesben, Sztropkóval Zemplén egy részében, Bártfával, Szebennel, Kapi várával, Makoviczával egész Sárosmegyében való dispositiónk elveszett.» Ily helyzetben nehéz volt előteremteni a szükséges költségeket. Pedig a «bécsi változás óta» ötödfél ezer emberének járt volna rendes hópénz.*

És «ama nevezetes változás» felbátorította Apafy kormányát Thököly erdélyi jövedelmeinek csorbítására. Némi túlzással ugyan, de nem ok nélkül panaszolta Thököly 1684-ben, hogy «az bécsi változástól, egy emberem, egy pénz jövedelmem ki nem jöhetett, se bé nem mehetett». Eleintén fenyegetődzött a magyarországi fejedelem, hogy az elkövetett injuriákat nem fogja «behúnt szemmel» nézni, de 1685 elején nem bánta volna, ha az Erdélybe küldött Nemessányi Bálint «valamit végben vitt volna az jószágokban». Nemessányi nagyon félreismerte a helyzetet s visszatérve el akarta hitetni urával, hogy az erdélyiek csak színlelik, mintha nem igen kapnának a Thökölyvel «való jó megegyezésen», s alapjában alig várják, hogy «hamarább meglehetne». Thököly találkozni kívánt volna Telekivel, de hiában várt ennyi előzékenységet tőle, ki különben azon volt, hogy a formákra nézve enyhítse Apafy kíméletlenségét.** Csupán jelentéktelen formákra

* Levele Horváth Ferenczhez 1684. decz. elején (Bécsi áll. ltár id. h.)

** Szabó Károly: Thököly Imre hűtlenségi pere (Kisebb Történelmi Munkák II. 358. s 359. ll.) Nemessányi Thökölyhez Patak január 13. (Török-Magyarkori Államokmánytár 498. l.) s Apafy Telekihez Fogaras febr. 21. (Bujdosók Levéltára 215. l.)

nézve, mert azt nem ellenzé, hogy Apafy a Fogaras városába február 22-ére összehívott országgyűlés törvényszéke elé személyes megjelenésre szólítsa fel Thökölyt, a hűtlenség és a közcsend megzavarásának vádja alatt. Martius 15-én Szent-Katolnai Polos ügyvéd a közügyigazgató nevében a karok és rendek elé lépvén, beterjesztette a vádat Thököly ellen. A vádirat emlékeztette Thökölyt, hogy Erdélyben nevelkedett, Apafy kegyelmének szárnyai alatt. S mégis erős kötelező levele ellenére is egykori alattvalóságát versenyzésre, függését hánytorgatott függetlenségre s esküvel fogadott hűségét nyílt ellenségeskedésre változtatta. Apafy nem titkolta, hogy a magyar ügyre fordított költségeinek megtérítését követeli Thökölytől. A vád kihirdetése után megjelent a gyűlésen Baranowsky György, Thököly erdélyi jószágigazgatója, s az ügynek elhalasztását kérte. Az országgyűlés pártolta a kérelmet, de a fejedelem megtagadta azt. Erre felszólíták Baranowskyt, hogy «Thököly nevével és képében a dologba ereszkedvén» válaszszon magának ügyvédeket. De a jószágigazgató mentette magát, hogy ilyen súlyos terhes cuasakat ura ő reá nem bízott s sürgette az elhalasztást a következő országgyűlésig. Az országgyűlés irgalmasnak akart látszani, kimondván, hogy a törvények szigorának mellőzésével harmadnapra halasztja az ügyet, mert nem szeretné, ha az alperes azt vitathatná, hogy jogaitól véletlenül ejtetett el. Martius 17-én Baranovsky csak nem akart prókátort maga mellé fogadni, említette szolgai szoros kötelességét, mely nem engedi, hogy ily ügybe elegyítse magát, s azzal kiment «az ország közől». A közügyigazgatói ügyvéd ezután előterjeszté a keresetét bizonyító iratokat, az 1679-iki gyulafehérvári reversalist, az erdélyi portai követek tanúvallomásait, s Thököly felfogott leveleit. Nehéz lett volna ez iratokkal szemben eltagadni azt, hogy Thököly megszegte a gyulafehérvári reversalist, s hogy kivált a portá-

nál ártani törekedett Apafynak. Kimondatott az elmarasztaló ítélet, s elkezdődtek a foglalások a fiscus számára, a három leánytestvér jogainak kiméléséve. Baranowsky a jövendő kedvéért mindenütt protestált s contradicált.[1] Baranowsky óvástételei kevéssé vigasztalták Thökölyt. A károsult fejedelem most külföldi pártfogóitól egyebek közt Apafynak hathatós megintését is várta.

Forval elutazása óta Thököly Lengyelország felől mohón várta a jó híreket. Görgei Imre 1684 végén s 1685 elején sokáig tartózkodott Béthunenél Gierstorf Györgynek nevezvén magát. Az ál Gierstorfnak Béthune meghagyta, hogy siettesse Absolon küldetését a február 16 ikán kezdődő lengyel országgyűlésre.[2] Absolon nagy kísérettel, állítólag harminczad magával, érkezett Varsóba, mert itt tartották a lithvánok kedvéért grodnóinak nevezett országgyűlést. Absolon is incognito utazott, Béthune mellett lakott a királyi palotában, s úgy látszik, hogy erdélyi követnek mutatta be magát. Sürgette az ország s a király hivatalos közbenlépését a magyar ügyben úgy mondván, hogy Thököly hazája jogainak biztosítása után rögtön elszakadna a töröktől. De a hivatalos közbenlépés gondolatát visszautasították Sobiesky s a rendek, noha elég jó indúlatot mutattak Thököly iránt.[3] Sobieski ajánlgatta Thököly ügyét a bécsi udvar, sőt a szent liga többi tagjai figyelmébe. Zierowsky azt híresztelte, hogy e szolgálatért Thököly évenként háromszáz hordó bort s pénzt is ígért a királynak. Sobiesky azonban a közösen védett ügy érdekeire hivatkozott, ha ez érdeklődését rossz néven vették

1 Szabó Károly id h. s Baranowsky György levelei Thökölyhez, Fogaras martius 17. s Géres junius 12. (Orsz. Ltár Lymbus.)

2 Inczédi Mihály Telekihez február 2. Közli Szádeczky Lajos. (Történelmi Tár 1887. 742. l.)

3 Zierowsky április 15-iki jelentése (Kriegsregistratur 370. k.) Balogh László Apafyhoz junius 15. (Szilády és Szilágyi: Török-Magyarkori Államokmánytár VII. kötet 61. l.) s Salvandy: Histoire de Pologne Paris 1830. T. III. 292, 293. ll.

szövetségesei. Legerősebb érve az volt, hogy Thököly kétségbeesésében át fogja adni várait a töröknek.[1] Ugyane hírrel rémítgette Béthune is a lengyel földön járó erdélyi követet, azt akarván elérni, hogy Apafy több kiméletet tanúsítson Thököly iránt, s legalább reményt nyújtson neki jószágainak visszanyerésére. Béthune több ilynemű szolgálatot tett Thökölynek, úgy hitte, hogy Francziaország némi hálával tartozik a grófnak, s hogy XIV. Lajos érdeke követeli a magyar fölkelés fenmaradását. De kormánya most kevésbé érdeklődött az ügy iránt, Forval útjáról még 1685 nyarán sem kapott értesítést Thököly, s Béthune levelei is elmaradoztak.[2]

E közöny Thököly jövedelmének fogyatkozását is jelentette, de reá nézve mégis fontosabb volt a kérdés, hogy a porta miként fogja fel Apafy eljárását? Nem mondhatni, hogy könnyen vette a porta vasalljának ily megkárosítását. Apafy bizonyítgatta ugyan az elkobzás törvényességét, de a portán azt tartották, hogy ha Apafy néhány évig elnézte az 1679-iki reversalis megszegését, elnézhetné még tovább is, nyugalmasabb idők beálltáig. Az ítélet kimondása után is felszólította a nagyvezir Apafyt, hogy halaszsza el a végrehajtást.[3] De most nem oly idők jártak, mint akkor, midőn ily felszólítás megijesztette volna az erdélyi udvart. A portának örülnie kellett, hogy Apafy a hajdani alárendeltséget nem szüntette meg minden átmenet nélkül, s mivel az erdélyi követségek útján a szultán minduntalan értésére adhatta a bécsi udvarnak, hogy mennyire hajlandó a béketárgyalásokra, Apafy már e szolgálatért is sok elnézésre

1 Inczédi Mihály májusi jelentése Telekihez. Közli Szádeczky Lajos. Történelmi Tár 1888. 170. l. Corner április 29-iki dispaccioja s Károlyi Árpád Buda és Pest visszavívása 1686-ban. 108. l.

2 Inczédi jelentése id. h., Bethune sept. 16-iki levele Croissyhoz. Károlyinál 23. l. Thököly augustus 5-iki levele Béthunehöz (Gergely Samu-nál Történelmi Tár 1888. 708. l.) s Absolon levele Thökölyhez Eperjes junius 27. (Lymbus, Orsz. Ltár.)

3 Gyárfás Pál, Drinápoly május 24. Apafyhoz (Török-Magyarkori Államokmánytár VII 45—47. l.)

számíthatott. Mind kedvetlenebbűl hallgatta a nagyvezir Thököly panaszait Apafy ellen. Junius közepén Thököly már azt vette ki portai követének jelentéseiből, hogy «megcsömörlött a Fő Vezér jószáginknak törvény útján kívül lett elfoglaltatásának hallatásától, s hogy szánknak is bedugása parancsoltatik». Úgy látta Thököly, hogy tűrnie kell «a dolgok kigyümölcsözéséig».[1]

Nem fontolta meg, hogy mennyire terhére van már a portának. Az 1685 elején kapikihává kiszemelt Horváth Ferencznek nem adott formális megbízást. Gazdálkodni akart; a költséges installatiót, az ajándékozást későbbre kívánta halasztani, az adó beküldéséről szó sem volt. Természetes, hogy a fővezér rendetlennek találta az egész eljárást s nem akart a szokáson változtatni. Itt csak pénzzel járják a búcsút, írja Horváth Ferencz Drinápolyból.[2]

Pedig Thököly nem csekély dolgokat kívánt a portától. A váradi, temesvári, egri, érsekújvári s budai basáknak szóló s külön-külön kiállított fermánokat kért. A fermánok Thökölyhez küldettek volna, ki azokat tetszése szerint használhatta volna fel, mihelyt segítségre lett volna szüksége.[3] A terv szépen volt kigondolva, s ha sikerül, Thökölyt egy rendkívüli teljhatalommal ellátott szerdár hatáskörével ruházta volna fel. Természetes, hogy a várt fermánok elmaradtak, de Thököly mégis kért jancsárokat a végbeli basáktól. Aprilis elején két vagy háromszáz jancsárt kért Mehemet váradi basától várainak oltalmára. Hivatkozott arra, hogy a szerdárnak is írt e tárgyban. Mehemetre nem igen hatott a hivatkozás, parancsolat nélkűl — így válaszolt — lehetetlen küldenie fényes császár várából jancsárokat, hisz magának is segítséget kel-

1 Thököly levele, Sáros-Patak junius 12. (Török-Magyarkori Államokmánytár VII. 74. l.)

2 Februar 23-iki levele. (Orsz. Ltár Lymbus.)

3 Levele Szenczy Istvánhoz 1684 decz. lején id. h.

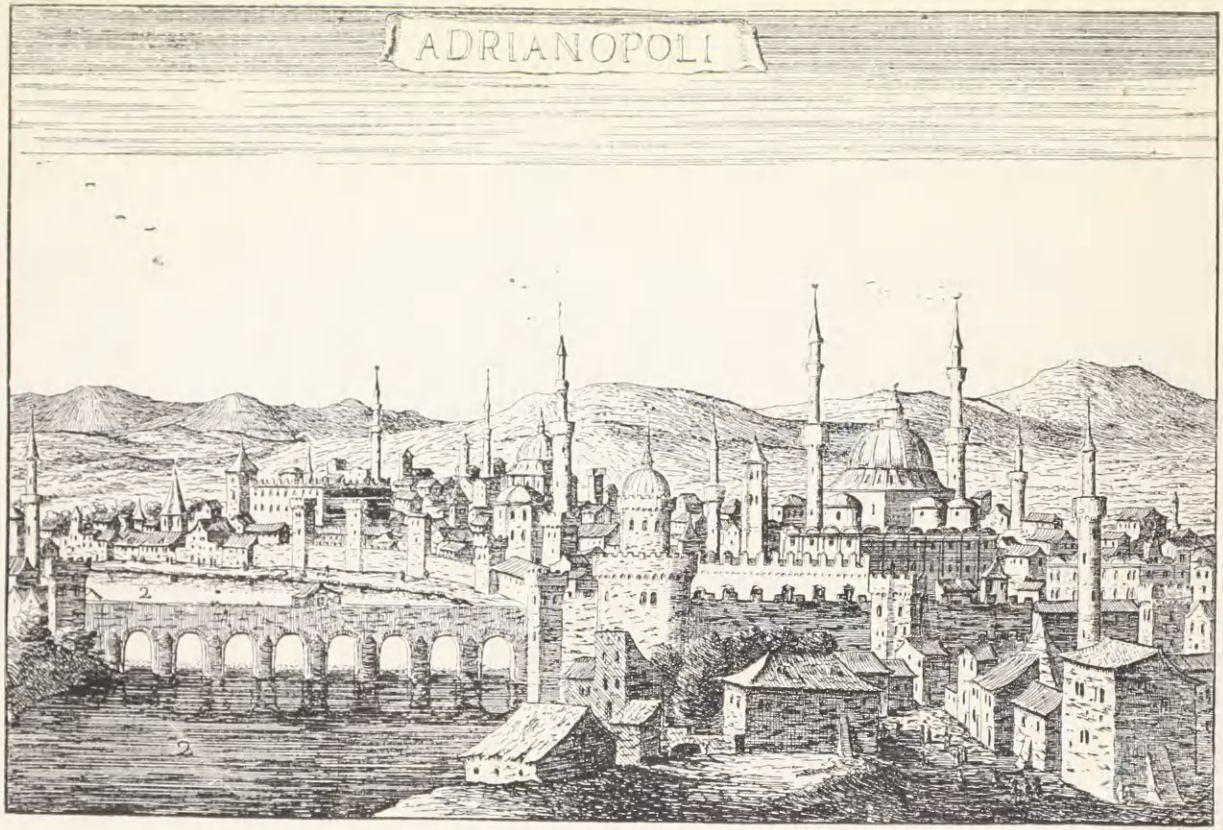

43. DRINÁPOLY

lett kérnie a szerdártól.[1] Az egri basához is hiába küldött Szepesi Pál, ekkor ónodi kapitány, két becsületes végbeli katonát. A katonák ugyan parancsokat vittek magokkal, állítólag a szultántól és a fővezértől kiadottakat. De Eger várában kedvetlenül látták Szepesi katonáit, újabb parancsolat érkezésére halasztották a segítséget s a nagyobbik címeres levelet csak szerdár levelének mondották. Sőt a negédes spahik Tályának, Szántónak és Mádnak behódoltatásával fenyegetődztek.[2]

Igen elmérgesült a viszony a végbeli törökök s Thököly közt. Mert az év elején a császáriak Ungban s Zemplén szélén oszlatták «az ellenkező feleket» s általában arra kényszerítették Thökölyt, hogy a Tiszán túl keressen hadainak téli szállást. Ez ép oly kevéssé tetszett a végbeli pasáknak, mint Apafynak. A szolnoki bég jancsárokat küldött a környéket megszálló Ottlyk ezredes ellen. Ugyancsak Ottlyknak fegyverrel kellett védenie a túri szállást a tatárok ellen, kiknek a szultán Békésmegyét s a váradi szandsákot jelölte ki szállásúl.[3]

Maga a lakosság sem tűrte a kurucz vendégeket. A debreczeniek a fergeteges hideg időben be nem bocsátották a hadakat, s csak a tiszteknek adtak szállást. Berettyó-Újfalu helysége fegyvert fogott Petneházy katonái ellen, s megharczolt a túlnyomó erővel. Bereg-Böszörmény lakossága mind egy lábig Lövei Ádám hadára támadott s a töröktől kért oltalmat a kuruczok ellen.[4] A törökhöz folyamodtak más helységbeliek is saját véreik ellen. Szulimán agának kellett figyelmeztetnie a Mező-

1 Mehemet Thökölynek, április 11. (Orsz. Ltár. Lymbus.)

2 Szepesi Pál Thökölynek Ónod, április 28. (U. o.)

3 Ottlyk önéletrajza 29. l. s Amhát egri basa levele Thökölyhez, Gyula vára martius 21. (Lymbus O. 132. Orsz. Ltár.)

4 Ottlyk u. o. Berettyó-Ujfalu febr. 8-iki nyilatkozata (Török-Magyarkori Államokmánytár VI. kötet 514. l.) s Lövey Ádám levele Thökölyhez Bereg-Böszörmény április 9. (Lymbus Orsz. Ltár).

gyánon elszállásolt kuruczok hadnagyait, hogy elszenvedhetetlen dolgokat követnek el a szegénységen. Porubszky János Geszten kénytelen volt abba hagyni az «élés s szekér executióját», mert a parasztok a legkisebb fenyegetésre Váradra futottak panaszolkodni. Ugyanez okból nem kaphattak egy szekeret sem a kuruczok Harsányban s Szalontán.[1] Hol nem volt tanácsos a török oltalmában bízni, a nép a földönfutásban keresett menedéket s pusztán maradtak a városok, s falvak. Szoboszló lakosai a hetekig rajtok forgott quartélyos végbeli hadak miatt, majd minden élésből kifogytak, nem igen bírtak vetni s tovább is a bujdosásnál egyebet alig reméltek. Szabolcsmegye az utolsó pusztulásra jutott, a szegénységnek marhája nem lévén, sok helyen magát fogta be a malomba, hogy kenyeret készítsen magának.[2]

A földhöz ragadtak nyomorukban keveset törődtek azzal, hogy melyik félnek katonáitól tapostatnak, de a nemességben is alig volt áldozatkészség a hanyatló ügyért. Midőn a táborba szállás ideje elérkezett, Dőry András alispán így nyilatkozott a sárospataki kapitány előtt: «a borsodmegyei nemesek megesküdtek, hogy fel nem ülnek, sem nem fizetnek». Pedig Kellemesi Jánosnak ép 'hópénzre volt szüksége toborzott katonái számára.[1]

A terület pusztulása, a magyarság részvétlensége, az elpártolók növekvő száma, a külföldi pártfogásba vetett bizalom sikertelensége el nem csüggesztették Thökölyt. Egyre bizott s biztatott. A tavasz kezdetén kiáltványt tett

1 Mehemet basa tihaja Szulimán aga a mezőgyáni hadnagyoknak (Török-Magyarkori Államokmánytár VII. 21. l.), Porubszky János levele Thökölyhez, Geszt május 2. (Lymbus, Orsz. Levéltár) s Kökényesdy Ferencz Thökölyhez, Harsány május 5. (Thököly levéltár I. csomó Orsz. Ltár.)

2 Olasz Ferencz Apafyhoz Somlyó február 14., Szabolcsmegye martius 18-iki felterjesztése Thökölyhez (Török-Magyarkori Államokmánytár VI. 518, 535. ll.), s Szoboszló városa Thökölyhez április 27. (Lymbus, Orsz. Ltár.)

3 Kellemesi János Thökölyhez Sáros-Patak május 22. (Thököly-levéltár II. csomó Orsz. Ltár.)

közzé, hogy «az kik még hűségében vagynak, az elpártolástól megszűnjenek«. Intette azokat, kik nemzetöket megtagadják, hogy a némettel való czimbora csak egy ideig tartó színes barátság, mert mihelyt a német erőt vesz az országon, leszáll a magyarok becsülete. Mily tévedés azt hinni, hogy az ő ügye veszve van. Eddig csak oltalom formában viselte magát külső országbeli jóakarói tanácsára. Ezt olykor hatalmas császárok is elkövették jó reménység alatt. Különben a német ügye rosszúl áll, sokat vesztett Buda alatt, szövetségesei elhagyják, apró portyázásai bizonyítják, hogy vesztét érzi. De mennél többet rezgelődik, annál inkább sejteti fejére a törököt, s majd veszni hagyja a magyart, mint 1683-ban. «Vegyen azért kiki példáúl bennünket, s ha titkainkat ki nem jelenthetjük is, nagy oka lehet.» Jól meglássa minden magyar, mit cselekszik, mert közelít az idő, hogy szívesen jönne Thököly pártjára, s akkor magának tulajdonítsa, ha nem kap kegyelmet.[1]

Úgy látszik, hogy e kiáltvány ellensúlyozni kívánta a a császáriak jól sikerült kalandjainak s kivált a miskolczi győzelemnek rossz következéseit. Ez utóbbit Terzi alezredes csetneki s Ragályi János szendrei kapitányok vívták ki száz német lovassal, kétszáz huszárral s kevés gyalogsággal vagy ötszáz fölkelő ellen, kiknek jó része ott veszett, vagy elpártolt. Thököly ekkor Tokajnál volt, talán valamely nagyobb vállalat előkészítése végett, de a vereség után átkelt a Tiszán.[2] Túl a Tiszán volt, midőn értesíték, hogy Schultz valószínűen Eperjes ellen készülődik.[3] Pedig Schultz messzebb haladt keletre, s május

1 Katona (XVI. Ordine XXXV. 141. l.) közli a kiáltvány latin fordítását Londorp után, az eredeti kissé csonka példány után közöltetett a Török-Magyarkori Államokmánytár VI. 529. lapján. Az eredeti Tokaj martius 20-iki keltel van ellátva, a fordítás keltezése: Túr április 19.

2 Caraffa levele Ragályihoz Neozolii martius 25. (Török-Magyarkori Államokmánytár VI. 537), az április 8-iki dispaccio s BOETHIUS: Triumphleuchtender - Kriegshelm II. 26. l.

3 Feldmayer Thökölyhez, Eperjes martius 30. Közli IVÁNYI ISTVÁN (Tör-

2-án Ungvár ostromához fogott.[1] Thököly hívei eleintén az annyiszor ígért jancsároktól várták a felszabadítást. Thököly annyiszor biztatta embereit a török segítséggel, hogy Fajgel kapitány már a szerdárnak kassai fogadtatásáról is gondolkodott. Mindenesetre hitte, hogy a török nem fog annyira hite és becsülete ellen cselekedni, hogy teljesen cserbe hagyná fejedelmet.[2] De mivel a muzulmán hit és becsület mégsem látszott egészen szilárd alapnak, kivált Fajgel tanácsára valamely várnak, például Kis-Szebennek ostromára gondolt Thököly, hogy Schultzot Ungvár elhagyására birja. Azonban Feldmayer, az eperjesi parancsnok, erejének elégtelensége miatt nem mert vállalkozni e neki szánt feladatra.[3] S így nem maradt más mód, mint egyenesen megtámadni Schultzot, de Thököly előbb minden rendelkezése alatt álló csapatját össze akarta gyűjteni, mivel abban igazat adott Fajgelnek, hogy jobb volna Ungvárt elveszteni, semhogy nagyobb nyílt ütközetben újabb vereséget szenvedni.[4]

Idő közben az ungvári őrség tartotta magát, noha Schultz már a várfalhoz közel jutott sánczaival. Galambos Ferencz volt a vár parancsnoka, ki megígérte Thökölynek, hogy «előbb rabságra esett vagy fegyver mérge miatt kimult hírét hallja», mintsem Ungvárt feladja.[5] Galambost ugyanaz a Krug támogatta, kit Saponara Kassa árulójának nevezett. Krug nem remélt kegyelmet hajdani előljáróitól s úgy hallatszott, hogy Galambosnál is keményebben viselte magát.[6] Az ostromlókat Vay Ádám, Ottlyk s a munká-

ténelmi Tár 1886. 135. l.) A levél nem 1684-ben, hanem 1685-ben íratott.

1 Relationis Hist. Autumnalis Continuatio 1685. 17. l.

2 Fajgel május 19. és 29. levelei Thökölyhez (Török-Magyarkori Államokmánytár VII. 40. s Orsz. Ltár Lymbus.)

3 Fajgel Thökölyhez, május 19 s 20 s Feldmayer ugyanahhoz május 28. (Török-Magyarkori Államokmánytár 40. 41. l. s Orsz. Ltár, Lymbus.)

4 Fajgel Thökölyhez, május 13-án (Török-Magyarkori Államokmánytár 24. l.)

5 Galambos Thökölyhez, Ungvár február 20. (Orsz. Ltár Lymbus.)

6 Jenei Sámuel Thökölyhez, Lelesz május 15. (Török-Magyarkori Államokmánytár 26. l.)

csiak portyázásai is háborgatták,[1] de Schultzra nézve még nagyobb baj volt az, hogy nem volt elég ostromszere. A marhák hiánya s az árvíz miatt nem szállíthatták utána a kért ágyukat[2] és nemsokára belátta, hogy a jó fordúlat, melyet az őrség valamelyik főtisztjének elpártolásától várt, nem fog bekövetkezni.[3] Már pedig veszélyes volt helyzete ily messze a főhadi szállástól, s mivel a török segítség híre is elterjedt, május 22-én elhagyta Ungvárt.[4] Ép e napokban egyesültek Hanusfalvánál a már régóta gyülekező kuruczok, s Petrőczi vezérlete alatt Szent-Mihály mellett érzékeny veszteségeket okoztak a visszavonúló Schulcznak.[5]

E kölcsön csakhamar visszatérült. Andrássi Péter mint Thököly hive nem jól érezte magát Krasznahorka várában, kivált mióta a szendrei labanczok mind szabadabban nyargalták Gömör, Szepes és Torna szegletét. Atyja Miklós pedig még kedvetlenebbül tűrte Thököly uraságát s nem valószínűtlen a gyanú, hogy az Andrássiak hívták Schulczot Krasznahorka alá junius elején, midőn a tábornok Ungvárról Szepesbe érkezett. Bizonyos, hogy Schultz Gombos Imrével minden ellenállás nélkül elfoglalta a várat, melynek őrsége is császári szolgálatba szegődött.[6] Ugyanekkor a szendreiek kirándúltak Ónodra, s felgyújtották a várost. Nagy volt a pusztúlás, s mivel az őrség minden éléskéje oda égett, attól lehetett tartani, hogy «a vitézlő rend széthányódik országszerte». Az oda küldött Petrőczi

1 Rády László (s nem Ráday, mint a kiadók írják) Thökölyhez, Szerednye május 19. (U. o. 51. l.) és Kende Gábor levele Thökölyhez, Munkács május 14. (Orsz. Levtár Lymbus).

2 Jenei id. levele.

3 Junius 10-iki dispaccio svanite le supposte intelligenze della Piazza s Boethius II. 171. und einige mit einem gewissen officier gepflogene Intelligenz war entdecket worden. . .

4 Rel. Hist. Cont. 18. Ottlyk önéletrajza 30. l. s Galambos Radicshoz május 22. (Török-Magyarkori Államokmánytár 45. l.).

5 Fajgel Thökölyhez május 20. (U. o. 41) és Rel. Hist. Cont. id. h.

6 Andrássi Péter Thökölyhez Krasznahorka május 17. s a julius 30-iki vallatás Krasznahorka ügyében (Török-Magyarkori Államokmánytár VII. 49 s 85. ll.).

István «gabonabeli kegyelmességet» kért a károsultak számára Thökölytől, hogy lecsillapodjék a zsibongás.*

Mindez csak előjele volt a készülő zivatarnak. Junius végével a Schultz hadtestéhez osztott német s horvát ezredek létszáma a tizezret meghaladta, magyar csapatai pedig négyezer főt tettek.** Ily erővel döntő vállalatokba kellett fogni. Már julius 17-én ostromzár vette körül Eperjest, s 19-én maga a tábornok is a vár ellen indult. Feldmayer és Szenczi István védték a várat 1700 főnyi őrséggel. E számba foglaljuk a német zsoldosokon, s magyar katonákon kívül a nemeseket, polgárokat, jobbágyokat, mesterlegényeket s tanúlókat is, kik szintén fegyvert fogtak s a katonákkal együtt megigérték, hogy senki társát a megadásra nem fogja emlékeztetni.

S valóban nem csekély elszántsággal védte magát az őrség a majdnem két hónapig tartó ostrom alatt. Nem a zsoldosok voltak a legelszántabbak. A többiek lelkesebbek voltak vallásuk s városuk védelmében. Az utolsó perczig hitték, hogy segítséget fognak kapni, de Thököly csak portyázó csapatokkal birta háborgatni az ostromlókat. Az őrség vakmerő kirohanásai is támogatták e portyázók munkáját; Schultz nem kapott választ, midőn ismételten felszólította a várost a megadásra s 26-án éjjel az alsó kapunál rohamot intézett a vár ellen. Három órai harcz után a támadók nagy veszteséggel visszaverettek, ez alkalommal az eperjesi asszonyok köveket és forró vizet hordottak a bástyára. Schultz kénytelen volt ágyúkat hozatni Szendrőről september elsején. Negyedikén a várfal már erősen meg volt rongálva s a mészáros-toronyban is nagy rés tátongott. Még augustusban leégett a templom

* Petróczi levele Thökölyhez Ónod junius 5. (U. o. 57. l.) és az ónodi vitézlő rend Thökölyhez junius 5. (Thököly levéltár II. csomó Orsz. Ltár). Szalay V. 309. l. s Horváth VI. 155. l. Ónod megvételéről beszélnek, pedig a várat junius elején még nem foglalták el a császáriak.

** Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs 1885. (Das Kriegsjahr 1685. 208, 209. l.)

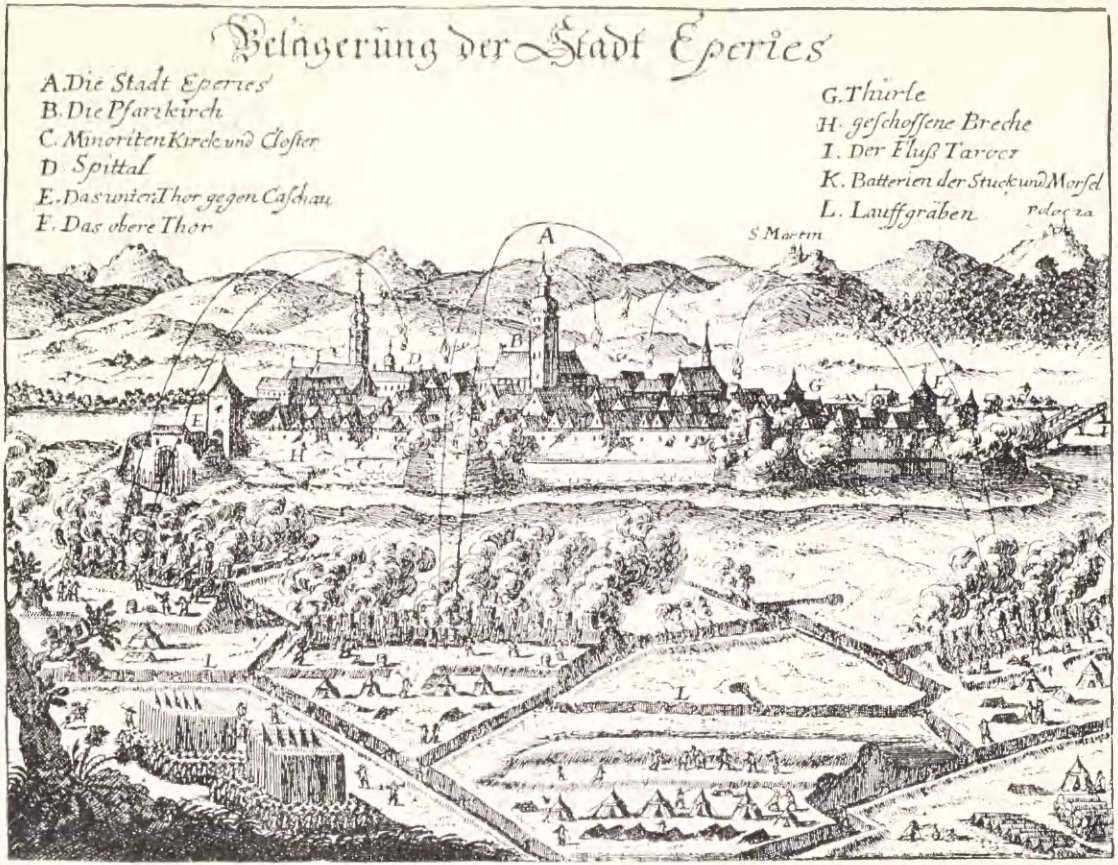

44. EPERJES OSTROMA.

tornya, melyből az ostrom elején az éjjeli őrök kiáltása figyelmeztette az utczán tartózkodókat, hogy a bombák, vagy kövek elől meneküljenek. September 9-én a városházán Feldmayer alkudozott a tanácscsal az átadás ügyében. Porból, élésből kifogyott a parancsnok, s katonái az egész ostrom alatt alig kaptak zsoldot. Tizedikén a polgárság előlegezett számukra egy havi illetőséget. De már későn volt, tizenegyedikén Thököly katonái egy kis kaput megnyitottak a würtembergi herczeg hadosztálya számára s az ágyúkat a város ellen fordították. A polgárok ekkor kitűzték a fehér zászlót, s noha a felső kapunál már telve volt a vár császári katonákkal, a császáriak mégis megkötötték az alkut a városiakkal. Feldmayer kénytelen volt császári szolgálatot vállalni, ellenben Szenczy a magyar kapitány s hajdui tetszésök szerint elpártolhattak, vagy elvonulhattak. Schultz megigérte, hogy nem fogja háborgatni az evangelikusokat, s hogy Fleischhacker birót s a tanácsot hivataloktól meg nem fosztja. Tizenkettedikén éjjel Thököly német zsoldosai s hajdui a város fosztogatásához láttak s másnap a városba vonult Schultz is kegyetlenül sarczolta a polgárságot.*

Néhány héttel azelőtt vették meg a császáriak Érsekujvárt, noha az érsekujvári ostrom kezdete csak néhány nappal előzte meg az eperjesit. E két egyidejű vállalat nem «kicsiny consternatióba hozta» Thökölyt, mint Ottlyk mondja. Nem volt más menedék, elő kellett szedni a rozsdás diplomatiai fegyvereket. A végbeli török segítséget hiában kérte a magyarország fejedelem a portától s a basáktól, juniusban már belátta, hogy a porta akarata szerint «dolgai csak az szerdár akaratjától lógnak és fityeg-

* Szenczi s Feldmayer Thökölyhez Eperjes julius 23. (Török-Magyarkori Államokmánytár VII. 79. l.), Boethius II. 175, 176 ll., Ottlyk 32, 33. l. Accord Puncten Ihr Excellenc Hr. Gen. Gf. v. Schultz. . . (Melléklet Fischer Mihály október 20-iki leveléhez Orsz. Ltár Lymbus) s különösen a Chronicon Eperjesiense (N. Muzeum id. jelzet 135—147. ll.)

45. TÁBOR ÉRSEKÚJVÁR ELŐTT.

nek».* Géczi udvari kapitányt küldötte ekkor a szerdárhoz, kit julius közepe táján vártak Eszékre. Ibrahim Sátánt e hosszú útjában folyvást ostromlották kérelmeikkel Thököly követei s hirnökei, de a szerdár a küldött ajándékokkal nem volt megelégedve, túlzottaknak találta a panaszokat, egyszer tatár segitséget, máskor törököt igért, mindig elhalasztva a végső resolutiót. «Kérem alázatosan, veszedelem-

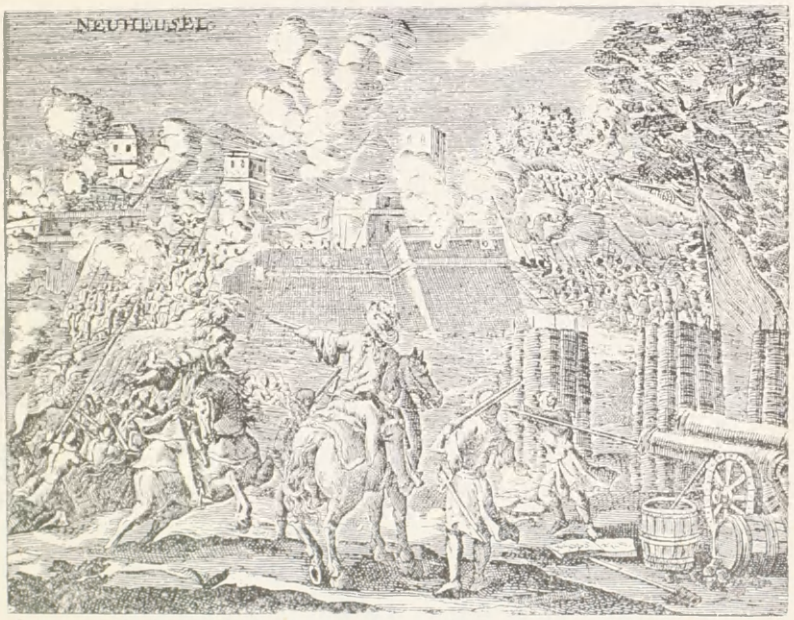

46. ÉRSEKÚJVÁR OSTROMA.

ben forgó városaimat segélje mennél hamarább nagyságod» — irja Thököly a szerdárnak julius 15-én — «ha megbántottam nagyságodat, arról követem engedelmesen, mert tudja nagyságod, a kinek hol fáj, ott tapogatja és az szerencsétlenségben s veszélyben forgó ember is oda szokott folyamodni, a honnan segitséget várhat és vehet.»**

* Junius 12-iki levele Horváth Ferenczhez (Török-Magyarkori Államokmánytár VII. 74.)

** Munkácsban átadott követi jelentés julius 3. és Thököly levele a szerdárhoz julius 15. (U. o. 68 és 71.)

Valóban semmit sem mulasztott el Thököly, hogy meglágyítsa Ibrahim Sátán szivét. Budára legkiválóbb hivei közől választott követséget küldött elébe. S mégis a Gellérthegy alóli török táborból oly hír érkezett Thökölyhez, melyre aligha volt elkészülve. A szerdár táborába parancsolta őt minden hadaival együtt. Rusztem Cselebi Thököly állítólagos jóakarója, intette a fejedelmet, hogy «az szerdár ő nagysága szavait hátra ne vesse.»[1]

Nem mernők állítani, hogy Rusztem Cselebi intése Thököly érdekeinek szempontjából nem érdemelt komoly megfontolást. Kevés veszteni valója volt már ekkor Thökölynek, s ha valóban érdemeket szerez magának ama hadműveletekben, melyekhez a szerdár augustusban Érsekujvár fölmentése végett fogott, több joggal remélhette volna a hathatósabb török pártfogást. De ily elhatározásra csak a kétségbeesés elszántsága ragadhatta volna Thökölyt. Ő azonban egyre várta a török segélyt, s nem merte volna cserbe hagyni várait, még ha katonái szivesen követik is a török táborba. Nem igen sietett a válaszadással; engedelmességet igért, de mentségül fölhozta, hogy szétzüllött hadainak összegyűjtése időbe kerül. E közben meg-

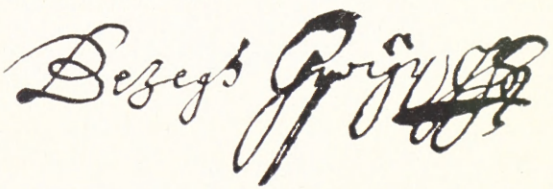

47. BEZZEGH GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

történt az augustus 16-iki esztergomi ütközet, a szerdár föl nem menthette Érsekujvárt s kénytelelen volt hátrálni. Géczy István, Lessenyei Nagy Mihály, Galambos Ferencz, Jánoky Zsigmond s Bezzegh György, kik ekkor

[1] Rusztem Cselebi Thökölyhez julius 24-én (U. o. 80.) és Ottlyk önéletrajza 32. l.

a szerdár táborában voltak, a törökök hazugságaitól elszédítve s hogy urok tetszését megnyerjék, rózsás színben tüntették föl a török helyzetét, s augustus 18-án azzal vígasztalták Thökölyt, hogy a bányavárosok megtámadása végett nemsokára csatlakozni fog hozzá egy török csapat, csak ő is készüljön a táborba szállásra. Thökölynek tetszett a levél, «lehetünk jó reménységgel — írja Kendének — ezentúl az mi dolgaink jó folyamatot vesznek». De az kevésbé tetszett neki, hogy a szerdár Pestre érve egyre hívta magához.*

Úgy gondolta, hogy mielőtt ez utolsó lépésre elhatározza magát, ki kell próbálnia, hogy mit várhat a bécsi udvartól. E kérdés figyelmét 1684. második felében is foglalkoztatá. Ekkor Szirmay Istvánt akarta a lothringiai herczeghez küldeni, kérvén ő felségét, hogy oly közönséges dolgokban segítse meg jó igyekezetét.** Úgy látszik, hogy e küldetés elmaradt. 1684 nyara óta Esterházy nádor igyekezett hatni Thökölyre s híveire. A nádor nem bánta, sőt kívánni látszott, hogy Thököly bizonyos feltételekhez kösse meghódolását. De főleg a közügyekre vonatkozó feltételekre gondolt. Nem mintha lehetségesnek hitte volna, hogy az udvar formalis szerződést kössön Thökölyvel, de úgy hitte, hogy az igéretek, melyekre ez alkalommal az udvar bírható volna mégsem maradnának következés nélkül. Mert a jó hatás, mely az erejében még teljesen meg nem tört Thököly meghódolásától várható volt, nagyobb súlyt adhatott volna a magyarság ügyének s kedvezőbb hangulatot keltett volna az udvarnál a nádor felterjesztései iránt.

* Garamszegi Géczi s társainak levele a rákosi táborból (Thököly levéltár II. csomó Orsz. Ltár), Thököly levele a szerdárhoz Sáros-Patak augustus 26. (Török-Magyarkori Államokmánytár VII. 92. l.) s Thököly augusztus 27-iki levele (Lymbus Orsz. Ltár.)

** Thököly levele valószínűen Szirmay Istvánhoz Szerencs 1684 november 7. (Hungarica F. 73. bécsi állami ltár.)

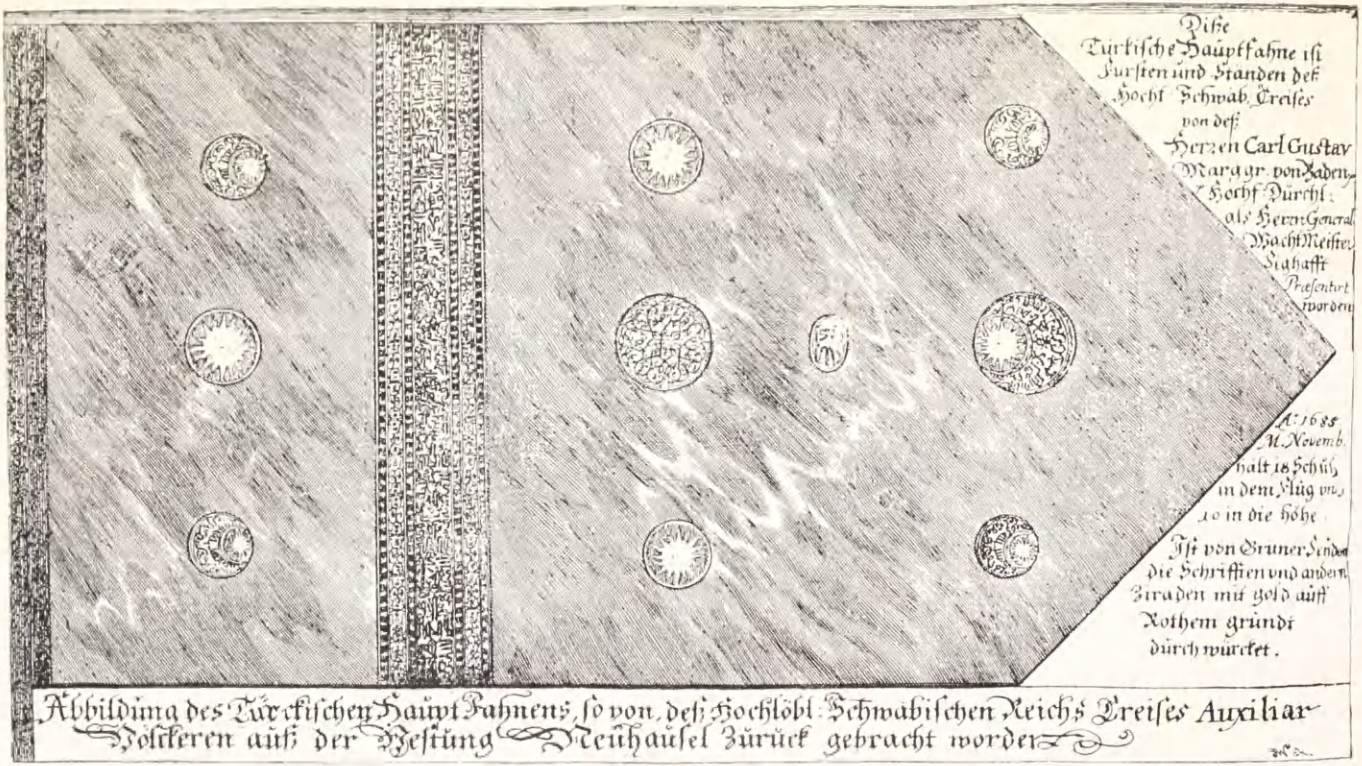

48. AZ ÉRSEKÚJVÁRNÁL ELFOGLALT LOBOGÓ.

De Esterházy megbízottja Gerhard György, kit 1683-ban Thököly önkénytelen hívei közt találtunk, hasztalanúl erőltette reábeszélő tehetségét. «Török birodalom előtt is voltanak Monarchiák, s idejök multával elenyésztek — írja Jánoky Zsigmondnak — ennek is vagyon határa, miért köll hát úgy bízni benne, mintha mindenütt markában hordozná a jó szerencsét.»[1] E megfontoláson fordúlt meg minden s Thökölynek ép ez iránt nem volt érzéke. Most is a régi viszonyok közt képzelte magát, s fegyverszünetet óhajtott, mire Esterházy értésére adta, hogy arról nem is kell gondolkodni, «mivel mi itt az armistitiumot nem különben mint az Pestist tartjuk».[2]

Ugyanekkor Szalai Pál és Absolon Abelével érintkeztek követek útján. Szalai martiusban a törökkel rémítgette a ministert, s úgy beszélt, mintha Ausztria állami s Abele magánérdeke sürgősen követelnék az alkudozást Thökölyvel. Bécsben a szokott fogások ismétlésének tekintették mind ez igyekvést, de kivált Ungvár felmentése után úgy hitték, hogy nem árt meghallgatni Thököly követeit. Abele május 28-én értesíté Szalayt, hogy Schultz meg van bízva az útlevelek kiállításával Thököly emberei részére.[3] Bízvást küldheti embereit, írja néhány nappal később a nádor Thökölynek, itt legkisebb galibájok sem leszen.[4]

De Thökölynek nem volt elég a tábornok útlevele. Junius 26-án Keczer András szállásán Eperjesen Szirmay István, Szalai Pál, Absolon s még néhányan tanácskoztak e tárgyról. Abban egyetértettek az összegyűltek, hogy a tábornok útlevele nem nyújt elég biztositékot a felkül-

1 Esterházy kelet nélküli levele az augustus 30-iki előtt (Prothocollum opinionum. . .) s Gerhard György Jánoky Zsigmondnak Beszterczén február 11. (Orsz. Ltár, Lymbus.)

2 Esterházy ápril 3-iki levele Jánokyhoz (?) (Orsz. Ltár Lymbus.)

3 Szalai levele Thökölyhez Eperjes martius 27., Abele Szalai Pálhoz Sabariæ május 29. (Orsz. Ltár Lymbus) s Corner május 27-iki dispacciója.

4 Esterházy levele junius 10. (Orsz. Ltár Lymbus.)

dendő követ számára, különben is sérti a fejedelem tekintélyét s előre is eredménytelennek tünteti föl a követküldést. Még nem látták a helyzetet oly kétségbeejtőnek, hogy egyszerűen meg kellene hajolni. Emlegették a spanyol király halála hírét, a birodalmi segítség késlekedését, s ezekhez hasonló illusiókba ringatván magokat kimondották, hogy bátorságosabb lesz tovább is a császár passusát sürgetni.*

Thököly helyeselte bizalmasainak véleményét, de midőn Schultz Eperjes előtt állott, megbánta, hogy idáig halasztotta a követküldést. Ugy látszik, hogy ekkor már a tábornok útlevelét is örömest vette át Szirmay István, ki a bécsi útra vállalkozott. September elsején jelentkezett Szirmay Schultz táborában, s Casparini Mihály a Castelli ezred hadnagya harmincz dragonyossal kísérte Thököly követét az udvarhoz.**

Szirmay hirek beszerzése végett is küldetett Bécsbe, de nem ez volt tulajdonképeni feladata. September 27-én

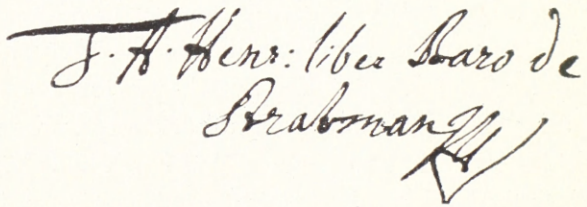

49. STRATTMANN ALAIRASA.

Badeni Hermann, Dietrichstein herczeg, Caplirs, Rosenberg grófok és Strattmann tárgyalták a Szirmaytól hozott

* Absolon Thökölyhez Eperjes junius 27. (Orsz. Ltár Lymbus). Az év nélküli levél bizonyára 1685-ből való.

** Juliusi s septemberi följegyzés a Kriegsregistratur 370. kötetében, julius 20-iki jegyzet a 371-ik kötetben. L. még Relationis Hist. Vern. Continuatio 1685. 8. l. A Relatióból csak azt vettük át, hogy Szirmay september elsején jelentkezett Schultz táborában, mert a Kriegsregistratur id. jegyzetei alapján módosítanunk kell a Relatió azon hírét, hogy Szirmay elfogatta magát. Ugy látszik, hogy az egykorú ujság híre némi befolyással volt arra, mit Szirmay Antal elbeszél a Notitia Historica Comitatus Zempléniensis 258. s köv. lapjain. Szirmay István csak elfogadta az ilyenkor szokásos katonai kiséretet, de eleintén nem tekintették fogolynak, hanem őrizték gyanúból s személyének biztossága végett, mivel ellenség táborából küldetett

ajánlatokat. Szirmay a sopronyi gyűlés törvénytelenségét emlegette, előadta, hogy Thököly elhagyná a törököt, ha biztosíttatnának az országos és vallásos szabadságok. S ura számára mit kér, kérdezék Szirmaytól? Amnestiát — válaszolá ez — s jószágai vissza adását. A személyes kivánságok eltörpültek az általános érdekű követelések mellett. Thököly tehát most is csak fegyverszünetet akart.

A Szirmay után küldött Pethenády Györgyöt, ki azon kezdte, hogy ura a legnagyobb alázattal kíván alkudozni, már alig hallgatták meg Bécsben, s nem adták meg neki az engedélyt, hogy Szirmayval beszélhessen.[1]

Október 4-én elrendelték Szirmay és Pethenády visszakisérését Felső-Magyarországba, hogy az ottani vezénylő tábornok tudassa velök a császár elhatározását, mivel ő felsége nem alkuszik Thökölyvel.[2] Pethenády valóban Beszterczebányára küldetett,[3] de Szirmayt, kire kezdettől fogva gyanakodtak egy állítólag Zrinyi Ilonához írt chifrirozott levél miatt börtönbe kisérték.[4]

Az Eperjes elfoglalását követő hadi események fölöslegessé tettek minden kiméletet. Schultznak meg volt hagyva, hogy a hegyaljai szüretet védje meg a fölkelők ellenében. A tokaji hajdúk lelőtték a Thökölytől parancsnokká kinevezett német tisztet s már előre kegyelmet kértek Schultztól. A «Tiszavidék kulcsa» september 29-én Leopold birtokába került. Ugyanekkor foglalta el Barkóczi Ónodot. Október közepéig már Szerencs, Boldogkő, Kisvárda, Kálló s Ibrány is meghódoltak. Schultz Sáros-Patak előtt állott,[5] s september 28-án Caprara Felső-

1 Conferenz des Tökely Person betreffend (Conferenz-Protocolle 1685 Fasc. 24. b. bécsi állami ltár).

2 Kriegsregistratur 370. k.

3 Novemberi jegyzet Kriegsregistratur 370. k.

4 Szalay V. 302. s Theatrum Europæum XII. 844. l.

5 Das Kriegsjahr 1685. (Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs 248.), Babocsay 93. l. s Relatio Status Superioris Hungariæ Eperjesini 13. october. (Orsz. Ltár Lymbus.)

Magyarországba indúlt, hogy átvegye Schultztól a fővezérletet. Az öreg tábornokkal nem voltak megelégedve a lothringiai herczeg főhadiszállásán, azt állították róla, hogy nem igen buzgólkodik, mióta meggazdagodott s hogy a magyarok nagyon gyülölik.[1] Pedig lehető kiméletlel önkénytes meghódolásra akarták bírni a főlkelők maradékát, s a szelidebb modorúnak ismert Caprara a már juniusban kiadott patens és utasításai alapján, egyedűl Thökölyt zárta ki a kegyelemből.[2]

A szerencsétlen fejedelem valahol a Bodrogköz táján tartózkodott, midőn Schultz Tokajnak tartott. Közeledtének hírére átkelt a Tiszán, s Kállónál megállapodott.[3] Alig hihető, hogy Schultz előnyomulásakor másfelé ne menekülhetett volna. Bécsben azt gondolták némelyek, hogy Lengyelországba szökött, mert a bécsiek tudták, hogy minő fogadtatás várakozik reá, ha a váradi basa földére lép.[4]

A porta ugyanis a bécsi vereség óta előbb kerülő útakon, majd mind kevésbé leplezett alázattal kérte a békét a császári udvartól. 1685 első napjaiban a budai basa egy örmény ügynöke értésére adta Badeni Hermannak, hogy a béke ügyére nézve Thököly személye keveset számít.[5] E pontot bizonyára újra fölemlítették török részről, midőn az esztergomi diadal után a szerdár oly türelmetlen hévvel igyekezett megindítani a tárgyalásokat. A császáriak mindig azt válaszolták, hogy a szent liga tagjai nélkül nem köthet az udvar békét s hogy visszakövetelik a török összes magyarországi foglalásait. Nem valószínűtlen, hogy valamelyik császári tábornok a szerdártól küldött agát olyforma

1 Marco d'Aviano levele Leopoldhoz augustus 23. (KLOPP: Corrispondenza epistolare 87. l.)

2 Corner september 16-iki dispacciója.

3 Babocsay 89. l.

4 Vienna 7. Ottobre G. C. L. di Trautson (Bécsi hadi ltár.)

5 Badeni Hermann levele Leopoldhoz Bécs január 19. (U. o.); an den Tőkely würde die Sach nit hangen.

czélzásokkal biztatta, mintha az udvar Thököly átadását igen szívesen venné.*

Annyi bizonyos, hogy Seitan Ibrahim rossz kedvben vonúlt Pestről Eszék felé s hogy balsikereit jó részt Thökölynek tulajdonítá, kit hiában hivogatott táborába. Különben is haragudott a vészes háború egyik okozójára, sőt az 1683-diki hadjáratban Hussein embereinek s a dunántúli török őrségeknek vesztéért egyenesen Thökölyre hárította a felelősséget. A porta nevében török várakat nem mert volna felajánlani az udvarnak, de Thököly személyének felajánlásával mégis jelét adhatá annak, hogy a porta kész volna áldozatot is hozni a békéért. Ily érzések s megfontolások birták a szerdárt Thököly elfogatására. Seitan Ibrahim hatásköre elég korlátlan volt, különben nem kellett sokáig a porta jóváhagyását kérnie, hisz Törökországban mindenki halálosan gyűlölte Thökölyt. September végén meghagyta az újonnan kinevezett Ahmed váradi basának, hogy kerítse kézre Thökölyt s egyszersmind Apafynak is írt, hogy fogassa el, ha Lengyelország felé akarna egérútat venni.**

De Thököly nem akart ily egérútat venni, még ha tehette volna is. Még Eperjes ostroma alatt meghallgatta a szerdár pesti táborából visszaérkezett küldöttség jelentését egy Kassán tartott tanácskozásban. Sok szó volt itt arról, hogy mi történjék akkor, ha a török segítség

* Hogy nem úgy történt a dolog, mint a Histoire des Révolutions de Hongrie (I. 423. lap) szerzője előadja, azt határozottan állíthatjuk. Caraffa később fejtett ki bizonyos munkásságot Thököly kézrekerítése ügyében, s úgy látszik, hogy e későbbi szerepet combinálta a Histoireban elbeszélt hír szerzője az 1685-iki eseményekkel.

** Az elfogatási parancs ki van adva a Török-Magyarkori Államokmánytár VII. kötetében 97. l., egykorú fordításban újra közli azt a Bujdosók Levéltára kiadója (343. l.). A szerdár teljhatalmáról írja Horváth Ferencz Thökölynek Drinápolyból: «budai vezér nem is csak oly simplex szerdár lenne, mint az ennek előtte valók, hanem mintha szintén maga az fővezér volna». (Orsz. Ltár Lymbus.) A törökországi hangúlatra nézve augustus 8-án jelenti a bécsi udvar ügynöke Thököly . . . ha totalmente perso il credito, tanto e arrabbiato il Popolo Turco contra di lui, che lo vorrebbe morto. (Relazioni di Constantinopoli bécsi udv. könyvtár kézirata id. jelzet.)

még is elmarad. Úgy látszik, hogy a tanácskozás után küldetett Pethenády Bécsbe. Bizonyos, hogy ekkor küldötték Sréter Jánost Lengyelországba a már ekkor vissza-

50. THÖKÖLY ELFOGATÁSA.

érkezett Forvalhoz. Tőle pénzt kellett volna hoznia Sréternek, ki bizonyára azzal is meg volt bízva, hogy a lengyel udvarnál gondoskodjék Thököly menhelyéről a végső szükség esetére. Thököly nem várta be Sréter

visszatértét. Hisz Eperjes elfoglalása után még több fontos vár maradt hatalmában s nem szerette volna korán eldobni a kormányrúdat. Nála most is a pillanatnyi nehézség elhárításának gondja háttérbe szorított minden előrelátó aggályt. Petrőczy, Kende, Deák Ferencz, Ubrizy

51. THÖKÖLY BELGRÁDBA HURCZOLTATÁSA.

Pál, Szirmay András, Lessenyei Nagy Mihály társaságában nem nagy számú haddal elindult Kállóról, midőn a császáriak a várhoz közeledtek. A török területre lépve előre küldött embere által szállást kért katonái számára a váradi basától. Úgy látszik, hogy számított a bihari téli szállásokra az esetre, ha rögtön segélyt nem kaphatna a

basától. Útja közben tömegesen szökdöstek zászlói alól a kuruczok. Október 6-án Komádira érve, Erdélybe küldötte Báncsy Ádámot s Kende Gábort, kik Apafyt «a vallás fenmaradása» érdekében alighanem arra kérték, hogy adjon segélyt vagy legalább menedéket Thökölynek addig, míg a töröktől várható csapatokkal fel nem menti várait. Apafy válasza késett, de Ahmed basa annál előzékenyebben hívta Thökölyt. Némi habozás után elfogadta Thököly a meghívást, úgy gondolván, hogy jobb lesz bizalmának fitogtatásával megnyernie a basát, kinek kezei közől most már úgy sem szabadulhat. Október 15-én ünnepélyesen fogadta a basa Thökölyt, ebédre hívta s el sem eresztette vendégét. Jancsárok kisérték a foglyot a basa házától a várba. A vár hídján meglökdösték, mivel nem ment elég gyorsan a «bágyadozó» fejedelem. Azután vasra verték, kezeit hátra kötözték, hatod magával szekerekre tették s úgy indították el azon éjjel Jenő felé.*

* L. Andreas Szirmay: Dissertatio de motibus sui temporis (Múzeum id. jelzet 141., 142. l.), Thököly levelét Telekihez Komádi oct. 6. (Levelek 176. l.), Olasz Ferencz leveleit Apafyhoz, Somlyó oct. 6. és 18. (Tunyogi Gyűjtemény) s Olasz levelét Inczédi Váradi Mihályhoz oct. 18. (Török-Magyarkori Államokmánytár VII. 103. l.) Az utolsó kassai tanácskozkozmányról s Sréter küldetéséről l. Inquisitio in Anno 1685 de variorum Rebellium bonis N. R. A. Fasc. 927. Nro. 39. (Orsz. Ltár, Géczy István, Bezzegh s Keczer András vallomásai). A váradi fogsággal összefügg ama vádak egy része, melyekkel II. Rákóczy Ferencz terheli Thököly s tanácsosai emlékét. (Confessiones 8—12. l., s Histoire des Revolutions de Hongrie II. 11., 12. l.) E vádak szerint Thököly s kivált lutheranus tanácsosai megakarták ölni, vagy kitérésre akarták csábítani Zrinyi Ilona gyermekét, hogy a Rákóczy család birtokainak örököse egykor útjában ne álljon Thökölynek. Hogy gonosz tervüket kivigyék, a tábori élet nélkülözéseivel szándékosan sanyargatták az 1685 végén még csak kilencz éves Rákóczyt, sőt komornyikját nagy ajándékokkal arra akarták bírni, hogy étesse meg a reá bízott gyermeket. Nem értjük, hogy a protestáns Rákóczy miért lett volna kevésbé félelmetes Thökölyre nézve, mint a katholikus? S mi a gyilkosság szándékát illeti Thaly sem akarja elhinni (II. Rákóczy Ferencz ifjúsága, II. kiadás 39. l.), hogy Thököly gonosz szándékból vitte volna mostoha fiát pozsonyi táborába. A gyermek szerette a katonásdit, s mint tudjuk, Zrinyi Ilona sem volt szószólója az asszonyos nevelésnek. Rákóczynak valóban nem ártott a tábori élet, a pokoli szándék nem épen pokoli ügyességgel volt végrehajtva. Thaly s Horváth szerint II. Rákóczy Ferencznek Kőrösi Györgyhöz írt levele bizonysága volna a mérgezés kisérletének. Rákóczy 1708-ban írja főkomornyikjának e szavakat: «Leginkább csodálom, hogy gyermekségemtől fogva ismervén Kgld, oly vélekedésben vagyon, hogy

Ahmet basa Petrőczit bízta meg a kurucz hadak fővezérletével, csakhogy a váradi mutavelli nem akarta jószágain tűrni a hadakat. Petrőczi ki is takarodott onnét, de nem háborús szándékkal. Kegyelmet kért s kapott Caprarától, hanem útközben megtámadták a szathmári huszárok, kik még mindig ellenségöknek tartották. Katonáinak jó része elfogatott, ő maga most már nem kivánkozott a császáriakhoz; lehet, hogy csak menekülését akarta könnyíteni a kegyelemkéréssel, elég az, hogy Mármaroson át Erdélybe húzódott.*

Táborába tehát hiában várta őt Caprara, ki ekkor már erősen lövette Kassát. A nevezetes várat majdnem kétezer főnyi őrség védte Fajgel Péter vezetése alatt. Fajgel

megvetettem, kiért — én jól tudom — hogy az Isten büntetését is megérdemleném!» (THALY-nál id. h. 50. l.) Úgy hiszszük, hogy a hű ember megérdemelte urának e szavait, ha nem is kellett volna megvédnie a kisdedet a méregkeverők merénylete ellen. Súlyt kell helyeznünk arra, hogy Zrinyi Ilona úgy beszél Thökölyről, mintha gyermekeinek vér szerinti atyja volna, kitől azok sok jót várhatnak. (THALY: Adalékok a Thököly és Rákóczy kor irodalom történetéhez I. 223. l.) Úgy látszik, hogy már 1685 előtt is eszébe juthatott a fejedelemnek, hogy Rákóczyra ruházhatná nevét ha ő maga utódok nélkül halna meg. S ha Thökölytől nem származhattak a pokoli tervek, tanácsosaitól sem eredhettek, kikről nehéz elhinnünk, hogy ily dologhoz urok jóváhagyása nélkül fogtak volna. Mind amellett a Rákóczy-ház egy egy hű emberének bizonyára nem tetszett Zrinyi Ilona házassága, mely annyira súlyosbította az árvák helyzetét. Ez érzés kapcsolatban a vallásos antagonismussal érthetővé tenné a ragaszkodó szolga képzelgő gyanakodását. Vegyük ehhez a babonás kor hiszékenységét. Hisz 1678 elején Gubasóczy cancellár valóban hitte, hogy az akkor bölcsőben fekvő Rákóczyt meg akarják mérgezni. (THALY-nál id. h. 15. l.) Pedig akkor Thököly embereiről még nem lehetett szó. Ki tudja, minő hírek benyomása alatt beszélhették el Kőrössy vagy mások uroknak gyermekkori történetét s képzelhetjük, hogy menynyire módosult e történet a Rákóczytól évek múlva Szent-Ágoston styljében írt önéletrajzban. Szent-Ágoston is kiemeli a pogány atya s a keresztyén anya érzületeinek különbségét. E példánykép hatását is számba kell vennünk a Confessiones említett helyeinek birálatában. Azt sem hihetjük, hogy Rákóczyt Thököly túszúl akarta vinni a váradi basához. Úgy nem történhetett a dolog, mint a Confessiones leírja. Ha Thököly valóban számba vette volna azt, hogy a töröknél kétségbeesetten rosszúl áll dolga, otthon maradt volna s nem hurczolja el magával mostoha fiát, hogy az is török kézre jusson. Rákóczy is megjegyzi, hogy Thököly csakhamar lemondott e tervéről, s így bizonyos hogy nem igen ragaszkodott ahhoz. A Rákóczytól följegyzett hír egyértékű s talán összefügg azon 1685-ben elterjedt hírrel, mely szerint Zrinyi Ilona Bécsbe akarta küldeni fiát hűsége zálogául. (Corner nov. 8-iki dispacciója.)

* Olasz okt. 18-iki levele, s Szalay V. 303. l.

körül voltak Thököly legkiválóbb hívei, mint Géczy István, Keczer András, Bezzeg György, Hidvégi, Szalay Pál, Dobay Gábor, Petneházy s Tunyogi Sámuel, s több abaúji nemes. Sűrű kirohanásokkal háborgatták az ellenséget. Caprara Schultzot magához hívatta Patakról. Október 12-én, midőn az ostromlók vîárkai már a vár külső árkához közeledtek, Ottlyk György, ki nem rég pártolt a császáriakhoz, Caprara megbízásából beizent Petneházynak, hogy beszélni szeretne véle. Petneházy kiment, de az adott szó daczára a kassaiak megfogták a volt kurucz ezredest s a várba vitték. Csak Caprara kemény fenyegetései mentették meg Ottlykot. A tábornok 15-én a várba küldötte a császári kegyelmi patenst. Visszaküldötték neki azon üzenettel, hogy Thökölytől kell kérnie a várat.

A kassai őrség el volt látva pénzzel. Az ostrom alatt Thököly ezüst neműiből egy szállítmány a várba jutott, s Géczy Zsigmond is hozott Fajgelnek ezer aranyat. A négyszázhetvenmárka ezüstből pénzt vertek a Munkácsról nem rég Kassára áthelyezett pénzverdében, s Fajgel az ezer arany egy részéből zsoldot fizetett. Tizennyolczadikán napfelkelte előtt tiz ágyúból lövette a várost Caprara, de a várbeliek sem henyéltek, s reggel kilencz órakor egy kassai ágyúgolyó véget vetett a 28 éves György Frigyes würtembergi herczeg életének. Az ostromlottak bíztak abban, hogy az előrehaladott évszak lehetetlenné teszi az ostrom folytatását, de a száraz s tiszta őszi napok meghiusították reményeiket. Tizenkilenczedikén érkezett Thököly elfogatásának híre a császári táborba. Kassán nem akarták elhinni a hírt, tovább folytatták az ellenállást, s el nem fogadható föltételekkel léptek föl. De úgy látszik, hogy a Váradról megérkezett kuruczok által Caprarának sikerült elhitetnie a kassaiakkal Thököly fogságát. Fajgel s Géczy kiszabadították Ottlykot, s általa megindúlt az alku Caprarával. Huszonötödikén reggel

52. THOKOLY ES A VÁRADI BASA.

megtörtént az átadás. A kötött egyezmény alapján biztosítva volt a kassaiak valásszabadsága s Thököly volt híveinek javai visszaadattak. Tizenegy órakor az őrség kivonúlt; Géczy, Thököly udvari kapitánya lovagolt a menet élén ötszáz lovassal. Következett Petneházy az abaúji nemesekkel szép lovakon s fényes öltözetben. Petneházyt Fajgel Péter követte a majdnem ezer főnyi gyalogsággal, s végül mentek Thököly német zsoldosai. Caprara még a szökevényeknek is megengedte a haza menetelt, ha nem akartak újra szolgálatba lépni.[1] November 3-áig hasonló feltételek alatt Szádvár, Sáros-Patak és Regécz is meghódoltak. A két utóbbi vár tisztjei ki akarták kötni, hogy Zrinyi Ilona s gyermekei kegyelmet kapjanak, s hogy szabadon rendelkezhessenek birtokaikkal. Caprara azt válaszolta, hogy csak azoknak igérhet kegyelmet, kik hűségre térnek.[2] Regécz átadását Petneházy már mint Leopold tisztje közvetítette, s Patakról Leopold egy volt tisztjével érintkezett Caprara, hogy Ungvárt megvehesse. E várban volt fogva Koháry István, kit rokonai a nagy sarczot követelő Thökölytől mindeddig nem bírtak kiváltani. Koháry küldötte el Caprarához Galambos feltételeit, majd azoknak mérséklésére bírta a parancsnokot.[3] November 5-én már csak Munkács úrnője daczolt a császári fegyverekkel.

Az országát vesztett fejedelem ekkor már Belgrádban volt. A jancsárok durvaságait nem kellett sokáig tűrnie. Úgy látszik, hogy a szerdár sem tartotta czélszerűnek a sanyargatások folytatását. Október 27-én a bosztandzsi

1 Relatio Status Superioris Hungariæ . . . (Orsz. Ltár Lymbus.) Ottlyk önéletrajza. Conferenz super Capitulatione Cassoviensi 24. oct. 1685. (Conferenz Protocolle 24. b. 1685. bécsi áll. ltár), Inquisitio in anno 1685 (N. R. A. Fasc. 927. Nro. 39. Orsz. Ltár Fajgel s Weber vallomásai), s kivált BOETHIUS II. 180—200. l.

2 A regéczi s pataki Capitulatiók (Orsz. Tört. Emlékek. Orsz. Ltár s THALY II. Rákóczy Ferencz ifjúsága 59. l.)

3 Petneházy folyamodványa Leopoldhoz (Lymbus 1685 Orsz. Ltár) és THALY közleményei Kohárról, Századok 1872 242—258. l.

33. THÖKÖLY ARCZKÉPE

basi egy akkor Belgrádon átútazó kapucsi előtt kihallgatta Thökölyt.* Nem tudjuk, hogy minő befolyással volt e kihallgatás a fogoly sorsára, csak az bizonyos, hogy Thököly ekkor tisztességes fogságban tartatott s elég szabadon mozgott. November 6-án már talán harmadízben küldötte a szerdárhoz Lessenyei Nagy Mihályt több helyzetéből önkényt érthető kérelemmel s egy memorialéval, mely kevésbé illett helyzetéhez, mint ama kérelmek. Mivel Thököly is tudta, hogy a szerdár a római császárral való «frigykötést» óhajtja a memorialéban közölte a feltételeket, melyeket a békealkunál tekintetbe kivánt vétetni. Az athnaméra hivatkozik. Szerinte ez oklevél erejénél fogva a fényes porta egész Magyarországot a hozzá csatolt provinciákkal együtt tartozik Thökölynek megszerezni.

De Thököly a maga részéről is a békét előmozdítani akarván, enged jogaiból, s kéri Szathmárt, Szabolcsot, Ugocsát, Bereget, Ungot, Zemplént, Abaújt, Sárost, Borsodot, Gömört, Hevest, a Szepességet, Tornát, Liptót, Árvát, Zólyomot, Hontot, Nógrádot és Barsmegyét. Megjegyzi azonban, hogy a pontok, melyekben az országos szabadságok megerősítését, a vallásszabadság teljes helyreállítását, az elfoglalt templomok visszaadását, s az idegen katonaság kivitelét követelte, a Leopold birtokában hagyandó Magyarországra is vonatkoznak. A szabadság háborgatása esetében a magyarok a portához fordúlhassanak oltalomért a nélkül, hogy a hűtlenség vétkébe esnének. A jezsuiták ne maradhassanak az országban. Thököly fejedelmi czímének megerősítése a külföldön is kihirdettessék. A fejedelem az összes elkobzott javak visszaadását kéri, s itt különösen gondoskodik rokonságáról, úgymint a Rákóczy házról, Nádasdy Istvánról, Osztrosithról, Petrőcziről s a

* A november 13-iki följegyzés Thököly 1685-iki naplójában THALY-nál (M. H. H II. oszt. 24. k. 261. l.)

Gefangenschafft deß Grafen Emerici Teckely vom Bassa von Groß Wardein.

Nach deme Herr General Feltmarschalck Gräff Ænæas von Caprara die Statt Caschau belägert / hat der Teckely bey dem Bassa von Groß Wardein ein Hülff selbige zu entsetzen gesucht/ welcher aber hierüber mit ihme selber hat reden wollen; der Teckely / weilen er nicht recht traucte / verfügte sich mit ungefehr 500. Pferden gegen Wardein/ allwo er vom Bassa ausserhalb der Stadt/ sehr höfflich bewillkommt / und ihme zu Ehren die Stück lösen lassen / auch würcklich / oder viel mehr im Schein / etliche Expresse außgeschickt / umb Völcker zu Dinsten deß Teckely zusammen zu ruffen; hernach wurde er vom Bassa eingeladen mit ihme in Wardein zu Mittag zu speisen/ welches der Teckely nach so viel empfangenen Favoren endlich annahme/ und mit dem Bassa hinein gienge; wie sie aber bey völliger Mahlzeit waren / tratt ein Aga mit etlichen Janitscharen in den Saal hinein/ und nachdeme er ein Ordre deß grossen Herrn auffgewissen/ hat er dem Teckely die Eysen an Händen und Füssen legen lassen/ worüber nicht allein der Teckely hefftig erschracke/ und sehr protestirte/ sondern auch der Bassa selber solches schien übel auffzunehmen/ weilen der Teckely auff seine Parola dahero kommen; nichts destoweniger der Tisch wurde mit Janitscharen umbringt und deß grossen Herrn Mandat vollzogen. Hernach nahm der Bassa den Petrozzi/ so deß Teckely Statthalter/ und mit ihme dahero kommen war / in ein anders Gemach mit ihm/ und erklärete ihm/ daß unter dem Pöffel ein grosser Auffruhr seye / und daß sie den Teckely mit Gewalt wollen todt haben/ derowegen der Soltan die Ordre ertheilet ihme dahin zu führen den Pöfel zu stillen/ hingegen aber dem Petrozzi die Stell deß Teckely anzutragen/ und ihme zu versprechen ein Fürst in Ober Vngarn zu machen / mit mehr andere Vortheil: der Petrozzi aber bedanckte sich höfflich solcher Gnad / verwilligt doch in alles was ihme angetragen worden; deß folgenden Tages verfüget er sich auß der Vestung zu denen übrigen / so mit Teckely kommen waren/ erzehlt ihnen wie alles hergangen / beredet sie anbey lieber bey ihren Natürlichen König pardon zu suchen/ als sich der Türcken Barbariæ zu unterwerffen/ dessen sie alle zu frieden waren / und in aller Eyl sich von dannen nach Caschau begaben/ und schickten einen Abgeordneten dem Herrn General Feltmarschalck Grafen von Caprara/ mit Ersuchen sie in Gnaden auffzunemmen; als ihnen dieses verwilliget kam der Petrozzi selber hin / und berichtet alles wie es dem Teckely in Groß Wardein sey ergangen; worauff er vom Herrn Generalen in Caschau geschickt worden denen Jnwohnern solches zu überbringen/ und die Belägerte von ihrer Halßstarrigkeit zu Vbergabe zu bereden / welches auch geschahe und ist also die Statt Caschau mit Accord übergangen; wo mit die langwürig/ Rebelligon / die dem Königreich Hungarn so viel Schaden zugefügt/ und so viel Blutvergiessungen verursacht hat / endlich zu End geloffen; wie es aber dem Teckely fürder zu Adrianopel ergehen wird/ stehet zu erwarten; und hie mit wird das alte Sprichwort wahr gemacht. Vntreu lohnt seinen eigenen Herrn.

Explication der Buchstaben.

A. Teckely. B. Bassa von Wardein. C. Aga / der deß Suldans Ordre/ und dem Teckely die Eysen bringt. D. Janitscharen / so mit dem Aga kommen. E. Petrozzi/ und andere von deß Teckely Gefolg. F. Orth wo sie gespeyst.

THÖKÖLY IMRE ELFOGATÁSA.

Egykorú egyes lap nyomásról, melynek eredetije az Orsz. képtárban őriztetik.

Zrinyiekről. Követeli még Zrinyi János kiszabadítását, ki be nem bizonyitott gyanú miatt egy tiroli börtönben sínylődött.[1]

E szép óhajok kivitele nem sok gondot okozhatott a szerdárnak, ki örült volna, ha a saját követeléseit kiviheti. Esztergomot, Szolnokot, Szarvast s Verőczét kérte vissza Leopoldtól.[2] Abdurrahman budai basa a szerdár megbízásából október 22-én értesité az udvart Thököly elfogatásról. Az udvar emberei azt kérdezték a basa küldöttétől, hogy mit akar tenni a porta Thökölyvel, mire a küldött igy válaszolt: szeretném előbb megtudni, hogy Leopold mit akar tenni Thökölyvel?[3] Mennél inkább kiderült, hogy dőre gondolat volt Thökölyt felajánlani a béke díjául, annál többször hallotta a belgrádi fogoly, hogy mennyire sajnálja a porta a rajta elkövetett méltatlanságot. S most neki, ki Magyarország koronájáról álmodozott, mohón kellett lesnie a bosztandzsi basi s több ily nagyságok biztató szavait. De «az nagy biztatás» meg nem nyugtatta saját s várainak sorsa iránt. A döntést a szerdártól várta, ki november 19-én Eszékről Belgrádba érkezett. Csak 22-én beszélhetett Thököly a szerdárral. Ibrahim igérte, hogy nagy emberré teszi Thökölyt, «eddig nem ismertük egymást — mondá a basa — nem is hittünk egymáshoz», de most hadat fog Thököly mellé adni. Váraim, országom

1 Napló THALY-nál 258. l. s Memoriale Postulatorum Celsissimi Principis Domini Emerici Thököly et Ejusdem adhærentis Gentis Hungaricæ (Tunyogi Gyűjtemény). Ez okirat egyik példánya valahogy az erdélyiek kezébe került, s e példányra Teleki kezével reá van jegyezve az 1685-ik év. A hónap nincs kitéve. Az okirat Lessenyei követségére hivatkozik. Igaz, hogy Lessenyei tagja volt az augustusi budai követségnek is, de mivel annak vezetésével Géczy volt megbizva, s mivel a memorialéban csupán Lessenyei neve van kiemelve azt gyanítjuk, hogy ez irat 1685 november táján küldetett a szerdárhoz. Belső okok nem szólnak ez idő meghatározás ellen, mert ha Thököly augustusban, vagy az 1685 év bármely hónapjában ily föltételekkel lépett föl, nincs okunk azt hinni, hogy elfogatása után nem mert volna azokkal előállani

2 Seitan Ibrahim levele Apafyhoz. Történelmi Lapok 1874/75. 44. szám.

3 Corner november 25-iki dispacciója.

54. AZ UTOLSÓ BUDAI BASA

elvész — válaszolá Thököly — nekem egy óra most drágább, mint másszor száz. A szerdár csillapította s egy kendőt ajándékozott neki felesége számára.

Ibrahim egyre hireket várt Budáról s Erdélyből a béke ügyében. Thökölyt egy ideig nem akarta fogadni, pedig Thököly november 26-án megtudván Kassa, Regécz, s Szádvára átadását, sírva könyörgött a bosztandzsi basinak, hogy tegyenek valamit érte. Deczember 2-án újra ajándékot küldött neki a szerdár, azon izenettel, hogy másnapra várja.

Másnap azt hallotta Thököly, hogy 2-án este Ibrahim szerdárt a szultántól küldött kapucsilár tihaja megfojtatta. A törökök azt híresztelték, hogy Thököly elfogatása miatt történt a kivégzés, pedig IV. Mehemet csakis a csatavesztés miatt ölette meg szerdárját, s hasonló sorsot igért minden tisztjének, ki a futást többre becsüli a hősi halálnál.*

Thököly fellélegzett, a jövőbe vetett bizalommal emlékezett meg 4-dikén arról, hogy 15 esztendővel ezelőtt indúlt ki bujdosni Likava várából. Fogságában sokat foglalkozott múltjával, megírta röviden élettörténetét. A jobb jövő előjelének vette a 7-én kapott hírt, hogy Szulejmán basa helyettesíti fővezéri tisztében a beteges Kara Ibrahimot, kit később szintén kivégeztek. A két Ibrahim egyaránt gyűlölte Thökölyt, noha bukásuk előtt megbánhatták a hirtelenkedést, melylyel oly sok szolgálatot tettek Leopoldnak. Utódjaik is szívesen szolgáltatták volna ki Thökölyt a békéért, de már belátták, hogy a háborúban kell felhasználniok vasalljokat. 1686 január 2-án érkezett Amhát szerdár Belgrádba. Amhát egri basa korában Thökölyvel együtt élelmezte Érsekújvárt. Megérkezte után hívatta a fejedelmet, elébe ment s kezét megfogva

* Relazioni di Constantinopoli A. 1685. (Bécsi udvari könyvtár kézírata, id. elzet 16. l.) s a THALY-tól kiadott napló.

így köszöntötte: ihon az mi régi barátunk Thököly Imre. Amhát a szultán nevében minden jót igért az athnamét is emlegetve, de egyszersmind megjegyezte, hogy Thököly is szót fogadjon, «ha mikor hatalmas császár szerdári hívatják».*

* Napló THALY-nál.

55. THÖKÖLY ÉS A NAGYVEZÉR EMLÉKÉRME.

ÖTÖDIK FEJEZET.

UTOLSÓ ÉVEK.

ABELE KRISTÓF.

Bubics Zsigmond birtokában levő festményről

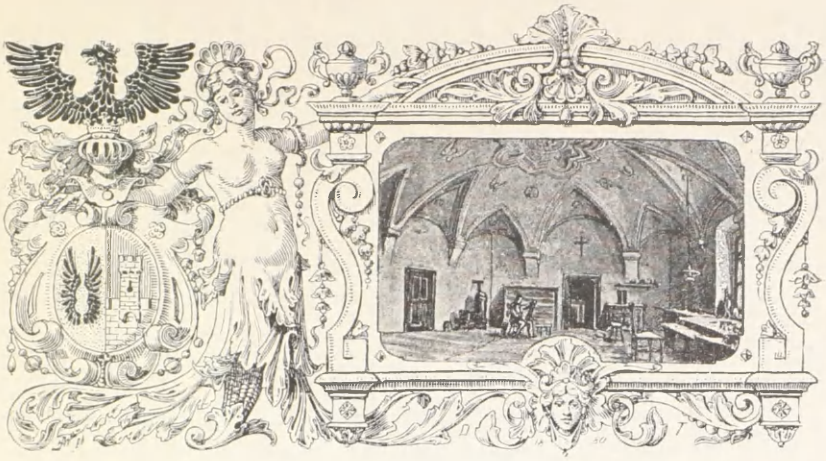

56. MUNKÁCS. A «SUB ROSA» SZOBA

I.

A szerdár intése előre kijelölte Thököly sorsát. A porta azon elve, hogy a vazall föltétlen engedelmességgel tartozik a szultántól kirendelt parancsoknak is, csak elméleti jelentőségű volt a váradi fogság előtt. De 1685 után Thököly tulajdonkép a török hadsereg egyik kiválóbb tisztjévé lett, ki régi jelentőségét csak futólag nyerte vissza.

Azonban Munkács még fennállott — Thököly fejedelmi hatalmának utolsó maradványa. Nem is oly helyen s nem úgy volt épitve a vár, hogy könnyen meghódoljon. Mocsaras rónaság vette körül, úgy hogy nyáron alig lehetett eljutni a sziklahegyhez, melynek tetején emelkedett a három részre osztott erőd. Hármas kőfallal volt az ellátva s átjáró hidak vezettek az egyes részekhez. Úgy látszik, hogy Kohárv Fülekjéhez hasonlított Munkács. A várhegy alatt terült el a palánk, mely bástyatornyok közt elhúzódó hegyes gerendákból volt összeróva. A palánkot vízzel tölt mély s széles árok vette kö-

rül. A várhegytől egy puskalövésnyire folyt a Latorcza vize.[1]

Fülek lerombolása óta Munkácsot nevezhetnők Felső-Magyarország legerősebb várának, de most nem csupán bástyáiban s falaiban rejlett ereje. Nem közönséges s könnyen megfélemlíthető várnagy gondjaira volt bízva, mint Thököly többi várai. Itt az úr szeme vigyázott a szolgák munkájára. Ha a vallás különbségét leszámítjuk, mely különben a házasság után viszályra nem adott okot, Zrínyi Ilona Milton Évájával elmondhatta férjének, hogy te vagy az én törvényem. A szerencse fordúltával leginkább attól tartott, hogy valamikor elrekesztik férjétől, pedig, úgy mond, kész vagyok elmenni, ha gyalog is, valahún hallom Kegyelmedet lenni.[2] Férjének gyakori távolléte alatt parancsnak tekintette annak egy-egy megbízását, ha katonai dolgokra vonatkozott is. Ily dolgoktól vissza nem riadhatott az akkori háziasszony, kinek váraira is kellett vigyázni s ha azelőtt Báthory Zsófia gondját viselte Munkácsnak súlyos viszonyok közt, menye most hasonló szilárdsággal vállalkozott szerepére még nagyobb veszélyektől környezve.

1685 octoberében, midőn Thököly utolsó várait vívta az ellenség, Zrínyi Ilona azon nyilatkozatát terjesztik, hogy inkább veszszen el minden körülötte, sem hogy férjének tekintélye a legkisebb sérelmet szenvedje.[3] Pedig Caprara megígérte a fejedelemasszonynak, hogy őt és gyermekeit kímélni fogja, ha elválasztja ügyét a Thökölyétől.

1 Lehóczky: Beregvármegye monographiája, Ungvárott 1881 III. köt 515—523. l.

2 A levelet Horváth Mihály közli (Zrinyi Ilona, 62. lap) kelet nélkül. Mivel a levélben Buda ostromáról is szó van, úgy hiszszük, hogy 1684 második felében írta azt Zrinyi Ilona. Ugyancsak 1684 őszén írta a Horváthtól közölt másik levelet (58. l.), mely a közlő szerint 1685-ben iratott volna. De a levél a Szebenből s Bártfából kivonuló kurucz őrséget emlegeti s azt jegyzi meg, hogy Sztropkó táján is vannak labanczok, mi 1685-ben már nem volt közlésre méltó ujság.

3 Relatio Status Superioris Hungariæ Oct. 13. 1685. (Orsz. Lt. Lymbus).

Zrínyi Ilona úgy hitte, hogy ezt ép Caprarának kellett volna tennie, ki jogtalanúl foglalta el a Rákóczy árvák birtokait. Ő maga gyermekei számára meg fogja védeni a várat; férjének pedig hűséget esküdött s ez esküt csak a halál bonthatja fel.[1]

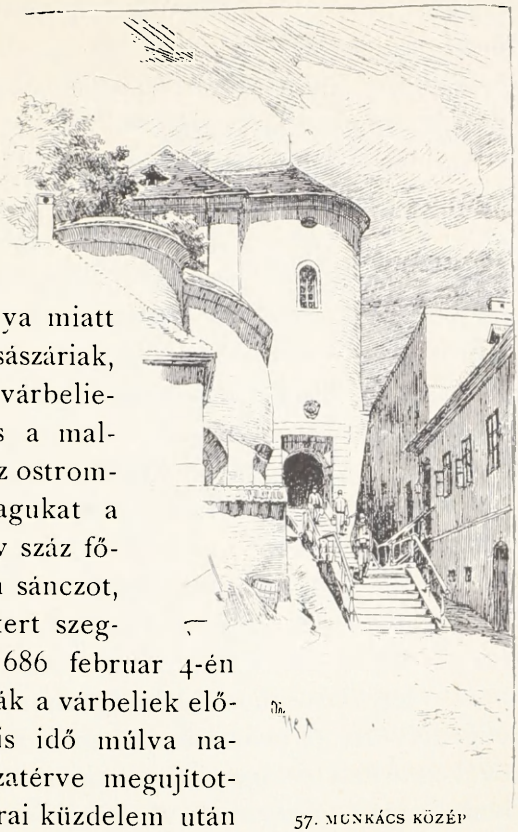

57. MUNKÁCS KÖZÉP UDVARA.

Caprara tisztjei erre megszállották Munkács környékét; egyelőre az esős időjárás s a lőszerek hiánya miatt csak azon voltak a császáriak, hogy elrekeszszék a várbelieket a fától, víztől és a malmoktól.[2] Ily czélból az ostromlók elsánczolták magukat a Latorcza körül s vagy száz főnyi őrség védte azon sánczot, mely a gyümölcsös kert szeglete mellett épült. 1686 február 4-én e sánczot megrohanták a várbeliek először sikertelenül, kis idő múlva nagyobb számban visszatérve megujították a rohamot s félórai küzdelem után levágták az őrséget.[3]

A várbeliek tudták, hogy e sikerrel még nincs vége a veszélynek. Zrínyi Ilona mohón várta a belgrádi híreket. Férje elég sűrűn értesíté őt bajairól, majd mind nagyobb reményeiről. Thököly december 24-én indította el Bel-

1 Zrinyi Ilona ismeretes novemberi levele Caprarához.

2 Thököly levele Amhát szerdárhoz 1686 február 18. (Levelek 260. l.) s Buonvisi január 20 s 25-iki jelentései. (FRAKNÓI-nál Monumenta Vaticana Hungariæ Series II. T. II. II, 14. ll.)

3 Dobay Zsigmond naplója, (THALY-nál M. H. H. II. oszt. XXIII. k. II. Rész 416., 417. l.)

grádból udvarmesterét, Ubrisi Pált, ki 1686 elején urának nevében szétküldött kiáltványnyal s egyesekhez intézett levelekkel igyekezett új életre hívni a fölkelést.[1] Ugyanekkor a szerdár is elindúlt Belgrádból, Thököly pedig január tizedike táján átkelt a Dunán. A nagyvezir eddig tízezer tallért adott át neki hadak fogadása s kivált régi tisztjeinek visszacsábítása végett.[2]

Midőn Thököly Aradhoz közeledett, Amhát szerdár magához hívta a gyulai táborba. Itt igen szépen bánt vele, s Ali gyulai basát bízta meg a magyarországi király mellé rendelt segítség vezetésével. Thököly ugyan azt kívánta, hogy Ali az ő parancsai alá rendeltessék, de így is örömmel indúlt Nagyváradra.[3]

Februar elsején az őszszel történt félreértést ünnepélyes fogadtatással kívánták felejtetni a nagyváradi törökök. A basák előtt lovagolt Thököly zöld köntösben, veres mellényben, meggyszín nyusztos süvegben, török-tatár hadak kiséretében.[4]

Nem sokáig maradt Nagyváradon, már nehány nap múlva Erdély határán volt Sebesváron. Erdélyi területen át akart Munkács felé menni mondván, hogy másként nem is férhet várához. De meg nem elégedett az átvonulás engedélyével. Kívánta, hogy Apafy hada is csatlakozzék az övéhez. Általában igen messze menő kívánságai voltak, mert nem csupán jószágainak visszaszerzésére, hanem az erdélyi trónra is vágyott. Hadd legyek Nagyságod czirákja én itten, írja a szerdárnak. De az erdélyiek ép oly kevéssé sereglettek zászlai alá, mint a magyarországiak, s nagyon

1 Thököly naplója THALY-nál (M. H. H. II. oszt. XXIV. k. 297. l.) Kriegsregistratur 1686. január 31-iki jegyzet s Buonvisi január 15 és 27-iki jelentései FRAKNÓI-nál 14., 18. ll.

2 Relatio Thökölii ad suum Residentem januarii 27. Kaprinay Gyűjtemény XXXVI. kötet 71. l.

3 Thököly levele Maurocordatohoz 1686 april 1. u. o. 73. l. és a febr. 18-iki levél Amháthoz.

4 KÁROLYI ÁRPÁD: Buda és Pest visszavívása. 118. l

nehezökre esett nekik a Thökölytől hozott török-tatár vendégek ellátása ép akkor, midőn Hunyadmegyében és Kővár vidékén horvátok s németek teleltek. Nem igen vigasztalta őket a tudat, hogy e különböző vendégek egymással nem sokáig fognak megférni. Február 7-ike körül valóban gyülekeztek a császáriak s e hírre Thököly alig ezer főnyi hadával visszafutott Nagyváradra Petrőczyt Erdélyben hagyván.

Ugyanekkor fogott Caraffa Szent-Jób ostromához, lehetséges, hogy Ali a várnak fölmentésére akart elindúlni, elég az, hogy a vonakodó Thökölyt kényszerítette a kivonulásra, de e vállalat is szerencsétlenül végződvén, Thököly február 18-ára már Bihar déli határáig menekült.[1] Itt sem állapodott meg, a hónap végén Temesvárig vonúlt, úgy látszik, a takarmány hiánya miatt.[2]

De ily helyzetben is folyvást Erdélyre s Munkácsra gondolt. Apafy «assistentiáját» kérte s a szerdártól legalább négyezer embert kívánt, mert — úgy mond — mivé legyen, ha felesége s gyermekei elvesznek? Abból az várból — írja a szerdárnak — országokat hódíthatnék. Csak hogy a szerdár egy másik várra fordította minden figyelmét, Szarvast akarván visszafoglalni a császáriaktól. Azonban gyengének érezve magát e vállalatra gyulai táborából szintén délre húzódott. Nem a porta jó szándékán múlt, hogy Thököly Munkács felé nem vihetett török segítséget, Szulejmán nagyvezir felszólította a váradi basát, hogy csatlakozzék erejével Thökölyhez. «Kegyelmes Uram, — válaszolá a basa, — Munkács hat napi járásra van Váradtól s hozzá még a Tiszán is át kell jutnunk. Mit tegyünk csekély erőnkkel, ha az ostromlók elébünk jönnek?»[3]

1 Székely László Telekihez február 7. (Török-Magyarkori Államokmánytár 143. l.) s a február 18-iki levél.

2 Levelei Gergely Samu-nál Tört. Tár 1888 711. l. s budai jelentés márt. 22.

3 Thököly február 18-iki levele, a március 22-iki budai jelentés, Thököly levele Izdenczyhez Halmágy márt. 14. (Türkenkrieg Fasc. 73. bécsi állami levéltár.)

S most ismétlődött, mi a bécsi ostrom óta annyiszor történt. Thököly török segítséget várt, pedig a török szorult az ő támogatására. Aprilisban Mercy tábornok Szolnokról Kecskemétre indított lovasságot takarmány végett. E mozdulatot a szerdár támadásra kívánta felhasználni s Thökölyt is magához rendelte török-tatár hadával. Mercy értesülvén a szerdár szándékáról, aprilis 24-én Szeged alatt meglepte a török tábort s egy részét a Tiszába szorította. Hír szerint a Mercy alatt szolgáló magyarok szerették volna kézre keríteni Thökölyt, ki állítólag a leghamarább futott el. Úgy mondják, hogy a szerdár a súlyos és szégyenletes vereség után szakállát tépve kiáltozta: oh Mohamed népe, az ég haragja szállott fejünkre.[1]

Az bizonyos, hogy a törökök birodalmuk életerejét nem hitték oly rugékonynak, mint Thököly s a Munkácsba zárt magyarok, kik folyvást várták a felszabadító török hadi erőt, mert — mint mondani szokták — az ottomán birodalom csak csatákat vesztett, de háborút nem.[2] Pedig szükségük volt a segítségre, kivált martius 9-ike után, mely napon Caprara Munkácsra érkezett.[3]

Negyvenhét napig tartott a vár szorosabb ostroma. Caprara ez idő alatt a palánk elfoglalására törekedett s úgy hitte, hogy a romboló és gyújtó lövegek hatása el fogja rémíteni a szűk erődök őrségét. Hogy a palánkhoz férhessen, az árok vizét szerette volna levezetni. Április 14-dikén rést vágtak az ostromlók a palánkbeli árkon,

(Levelek 263. l.) és Copia Literarum a. Passa Varadinensi ad Magnum Vesirium 8. Aprilis 1686. (Kaprinay Gyűjtemény XXXVI. 75. l.)

1 Buda maggio 14. 1686. (Türkenkrieg Fasc. 73. bécsi áll. levéltár), Buonvisi május 5 s 12-iki jelentései Fraknói-nál 84 s 87. ll., s Corner 1686 május 12-iki dispacciója.

2 Ex arce Munkacsiensi Universitas Comitum et Baronum a nagyvezirhez 1686 május 15. (Közli Pauer Iván Magyar Történelmi Tár v. kötet 222. l.). Zierovsky jelentése szerint Thököly ezrekre menő török-tatár segítséget igért volna nejének. (Kriegsregistratur 372. k. 1686 april 15.)

3 Caprara Fischer Mihályhoz Stättl Munkács 10. Martii 1686. (Orsz. Ltár, Lymbus.)

58. A SZEGEDI CSATA

melyből egy singnyi víz kifolyt s több is kifolyt volna. De 15-én reggel egy hajdú átúszta az árkot, egy zsák gyapjúval bedugta a rést s erősen megtömte földdel. Egykorúak általában lehetetlennek tartották a folyóvízzel telt s a Latorczánál is mélyebb árok lecsapolását. Kétségtelen, hogy Caprara hiában próbálta, pedig az árok kiszárítása nélkül nem sokra mehetett. Mert a vár lövetése csekély hatású volt. Caprara panaszkodott, hogy nem kapott elég lőszert s katonát és hogy emberei rosszúl voltak ellátva. Kassáról s Lengyelországból hozatott ágyúkat s golyókat. Még nagyobb baja volt az, hogy bombái, gránátjai s tüzes golyói nem sok kárt tettek. Bombáinak jó részét meg kellett faragni, hogy a mozsarakba férjenek. Az egész ostrom alatt a bombák csak hat embert öltek meg, noha példáúl martius 30-án összesen hetvenhét bomba hullott a várba. Arra számítottak a császáriak, hogy az őrség élén álló «asszonynép» el fog réműlni, de mennyire csalódtak. «Senki» — írta férjének Zrínyi Ilona, ki ekkor «új vendégszámot várt» — «sem engemet, sem két gyermekimet megijedt állapottal bizony nem láta.» S az úrnő példája hatott. A Caprarától felküldött trombitásokat, kik a várat felkérték, «hallani sem akarta a vitézlő rend». Az őrség kevés lövést tett hiába.

Bécsben már sokallták a költséget s az ostrom áldozatait. Különben is Caprarára szüksége volt a főhadseregnek, a hadi tanács parancsára tehát április 27-én oda indúlt, csupán némi lovasságot hagyván Munkács városában.*

E lovasság bloquirozta most Munkácsot. A nagy török

* Dobay naplója, Corner dispacci 1686 martius 7, április 21., Buonvisi április 28-iki jelentése Fraknói-nál 80. l. Caprara Fischer Mihályhoz Munkács april 9, s a bártfai parancsnokhoz Munkács april 27. (Orsz. Ltár. Lymbus), Zrinyi Ilona levele Thökölyhez május 5. Közli Szilágyi Sándor (Történelmi Tár 1880, 418. l.). Die Eroberung von Ofen, und der Feldzug gegen die Türken in Ungarn im Jahre 1686. (Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs 1686, 12. l.), s Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása. 120. l.

háborúban több várat foglaltak el ily módon a császáriak, mivel a tulajdonképi ostromhoz gyalogságuk nem volt elég erős s a lőszerből gyakran kifogytak.[1]

1686-ban Munkács körül sem volt igen szoros az ostromzár. A vezető tisztek Ungvárra vagy Szerednyére vonúltak, mert seregeik jó része a tulajdonképi harcztérre rendeltetvén, alig bírtak volna megmaradni a városban s környékén.[2] A munkácsiak ugyanis nem igen nyugodtak, sűrű kitöréseikkel érzékenyen sújtották az ellenfélt s maguknak szabad mozgást szereztek. Kivált juliusban élénkültek meg a küzdelmek, mert ekkor Terzy Guido gróf Munkácsra indúlt, hogy az aratást megakadályozza. Folyt tehát a harcz a következő évi élelemért, fegyveres őrizet alatt arattak ekkor Munkács vidékén s a császáriak elég kárt tettek, például a búzakeresztek felgyújtása által, de nem bírták teljesen megakadályozni a mezei munkát.[3]

Elég jó dolguk volt a várbelieknek, átpártoló labanczokkal is gyarapodtak.[4] De az őrség számbeli gyarapodásának veszélyes oldalai is voltak. 1687 februárjában a magyar s német gyalogság, a lovasság a városiakkal s a várba menekült nemesekkel együtt háromezer főnél többre volt tehető. Egy talán nem igen túlzó kimutatás szerint az őrség számára havonként négyezer s háromszáz magyar forintot kellett fizetni. Élelem és lőszer még elég volt 1687 elején, de már ekkor a munkácsiak nem minden aggály nélkül gondoltak arra, hogy a németek elzárhatnák az útat Lengyelországba s hogy az aratást megakadályozhatnák.[5]

1 Des Grafen Veterani Kaiserlichen Feldmarschalls, Feldzüge in Ungarn, Dresden 1788. Anmerkungen Nro 11

2 Molnár János levele Fischer Mihályhoz Szerednye 1686 augustus 3. (Orsz. Ltár, Lymbus.)

3 Gr. Terzy levele Fischerhez 1686 julius 17. (Orsz. Ltár, Lymbus) és Dobay naplója.

4 U. o. és Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs id. h. 25. l., Houchin 1686 junius 21-iki elentése Kriegsregistratur 372. k. s Thököly levele Girardinhoz Belgrád 1686 julius 26. (GERGELY SAMU-nál Tört. Tár 1888. 720. l.)

5 Lessenyei Nagy Mihály és Absolon Dániel memorialéja Béthunehez. Leopoli 1687. február 23. (GERGELY SAMU-nál Történelmi Tár 1888., 729. s 730. ll.)

Valóban 1687 tavaszától kezdve Caraffa megbizásából Terzy gróf állandóan Munkács körül maradt s most a bloquadának nagyobb hatása volt, mint a múlt évben. Augustusban még mindig telve voltak az éléskamrák s pinczék, de igen nehéz volt már kimenni a várból. A muskéta golyók fogytán voltak, a szobakulcsokat s gyertyatartókat is golyókká olvasztották. A környéket még az előző

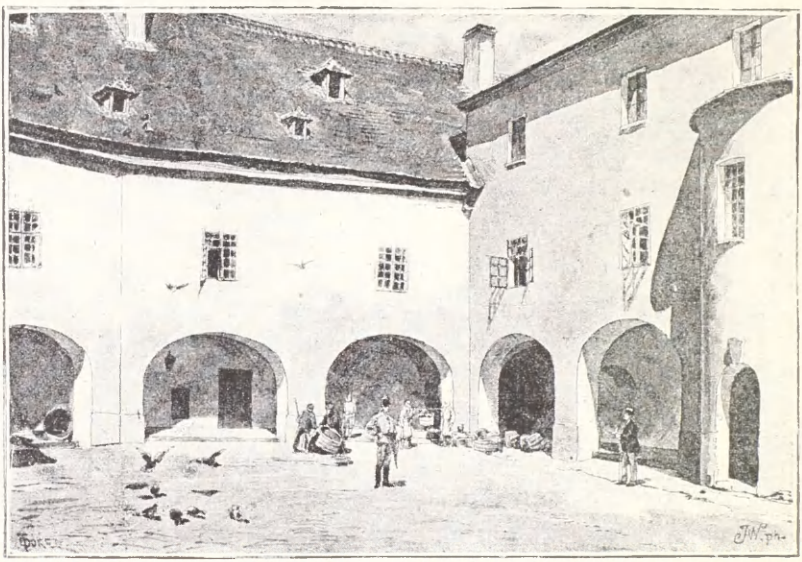

59. MUNKÁCS BELSEJE

év végén elpusztította a munkácsi őrség, hogy a császáriak ott meg ne maradhassanak, most csak itt-ott lézengett egy-egy paraszt, s a föld vetetlen maradt. Terzy gróf táborában az őrség lövései nem tettek kárt.*

A vár sorsa előre látható volt. Zrínyi Ilona eleitől fogva legtöbbet várt a férjétől küldendő segítségtől. Rongyos várba jó szívvel látnánk mindnyájan kegyelmedet, —

* Caraffa 1687 május 8-iki jelentése (Kriegsregistratur 374. k.). Terzy a kamarához. Unter Munkács 1687 7. Augusti (Orsz. Ltár, Lymbus) s Dobay naplója nov. 13-iki jegyzet.

írta Thökölynek Caprara távozása után, mert kivált az 1686 juniusára várt családi esemény miatt szerette volna látni férjét.[1]

De nem hogy Thököly segítette volna a munkácsiakat, inkább ezek küldöttek táborába embereket. 1687 juniusában ezerhatszáz gyalog és lovas katona indult Munkácsról Thökölyhez.[2]

Szívesen bocsátották ki a várból a csapatok selejtesebb részét, mert ekkor már bajos is volt ruházni és élelmezni őket. Zrínyi Ilona a franciák bőkezűségétől várta e ve-

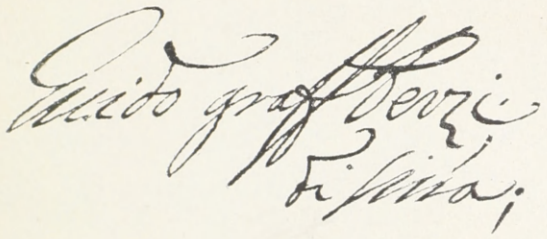

60. GRÓF TERZI ALÁIRÁSA.

szélyes bajok orvoslatát. Követségek és levelek ostromolták Béthunet, kinek a lengyel politika szabad mozgást engedett. Bécsben úgy hitték, hogy Munkácsot franczia pénzzel védelmezik,[3] de úgy hiszszük, hogy nem sok franczia pénz jutott a várba. Absolon írja 1687 elején Béthunenek: A szentírásban olvastam, hogy kopogjatok és megnyilik az ajtó, kérjetek és adatik nektek, kopogtattam, de nem kaptam választ, kértem, de elrémít a mély hallgatás.[4]

1687 decemberében Zrínyi Ilona már sehonnan sem várt segítséget. A katonák naponként szökdöstek az ellen-

1 Levelei közölve Szilágyi Sándortól. (Történelmi Tár 1880. 418—424. l.)

2 1687 junius 12-iki levél Béthunehez (Gergely Samu-nál Történelmi Tár 1888. 737. l.).

3 Corner 1687 május 11-iki dispacciója. Gergely Samu-nál 724. l.

séghez, attól tartott, hogy a fizetetlen s éhezni nem akaró őrség fellázadván kényszeríteni fogja a föltétlen átadásra.[1]

S Munkács átadását mégis árulásnak tulajdonítja történetírásunk. Thököly felszólította volna nejét, hogy küldje egyik udvari papját a pápához oly izenettel, hogy katholikussá lesz, ha ő szentsége a császártól kedvező föltételeket szerez számára, sőt az esetben még a lutheranusok kiírtására is törekedni fog. Absolon olvasta e levelet s közlé azt Radics várnagygyal; «a két férfiú ezóta szintúgy vallásuk, mint a maguk személyes érdeke által ösztönöztetve, elhatározta a vár feladását». Alkudoztak Caraffával,

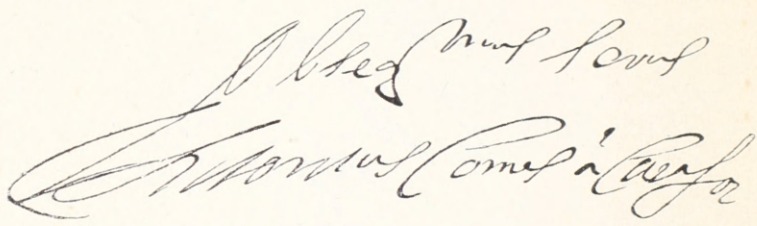

61. CARAFFA ALÁÍRÁSA.

s az eleséget pazarúl osztogatták, hogy így megtörjék Zrínyi Ilona ellenállását. Szalay szerint Absolon már előbb is elégületlen volt Thököly alkuvást nem ismerő politikájával.[2]

Pedig Absolon táplálta leginkább Thököly illusióit. 1682 végéig erdélyi szolgálatban volt, s azóta Thököly titkára lett. Mindkét állásában a lengyellel s francziával való összeköttetéseknek volt egyik fő vezetője világlátottsága s nyelvismeretei miatt. Diplomatiai munkásságáért nemcsak előljáróitól húzott fizetést, hanem a francziáktól is olykor, mint Thököly más ügynökei is.[3] Munkács ost-

1 Zrinyi Ilona Béthunehez 1687 decz. 8. (u. o. 740, 741. l.)

2 HORVÁTH VI. 198., 199. s SZALAY V. 406. l.

3 A Duvernay Boucaultnak 1681-ben adott franczia utasításban olvashatók e sorok: «Sa Majesté a renvoyé ledit Absolon très satisfait pour ce qui le regarde en son particulier et avec de bonnes paroles pour l'intérêt de ceux quil'avaient depeché. (A Legrelle: Louis XIV-et Strasbourg. 654. l. jegyzet.)

ABSOLON DÁNIEL.

(A történelmi arczképcsarnokban levő eredeti olajfestményről.)

roma alatt is jutalmat kért Béthunetől a Thököly iránt mutatott hűségért, mely neki veszteségeket okozott.[1] Jó protestans volt s szegény sorsból küzdve fel magát, majdnem egész szerencséjét a Thököly-háznak köszönhette. Ő maga nem igen szeretett aggódni s annál kevésbé volt hajlandó urának jó kedvét a helyzet nehézségeinek feltárásával zavarni.[2] Könnyűvérű, elmés, élelmes ember volt, ki gondtalanúl evezett a fölkelés hajójában, de az utolsó perczben átugrott az ellenfél szilárdabb járművére s ott oly ügyesen sürgött-forgott, mintha soha más ügyet nem szolgált volna. Munkácson sokáig az optimisták közé tartozott, még 1687 septemberében arra kéri Béthunet, hogy küldjön papot a várba, ki mindig kész volna a szentségeket szolgáltatni, mert Zrínyi Ilona állhatatosságát megingatta az egyházi átoktól való félelem.[3] Nem lehetetlen, hogy Thököly valóban el akarta küldeni nejének udvari papját a pápához, de ha Absolon el is olvassa az említett levelet, bizonyára belátta volna, hogy urának katholizáló szándéka csak színlelés s így lutheránus érzelmei föl nem háborodtak volna. Különben Zrínyi Ilona nem volt oly figyelmetlen s önállótlan, hogy Absolon és Radics büntetlenül pazarolhatták volna az élelmet.

Terzy grófnak voltak ugyan bizonyos összeköttetései a várbeliekkel,[4] de talán inkább a zsoldosok közt kell keresnünk embereit, mint Zrínyi Ilona tanácsosai körében. Természetes, hogy ezek közől is némelyek elvesztették türelmöket, de az bizonyos, hogy az átadás után is találtak még eleséget a várban[5] s hogy Zrínyi Ilona árulók

1 Sztry november 11. Meam quoque paupertatem et contestata fidelia servitia Excellentiae vestrae submitto, rebusenim omnibus amissis (Gergelynél Történelmi Tár 1888 723. l.)

2 Erre nézve hivatkozhatunk a Bujdosók Levéltárában s az Országos Ltár Lymbusában található, s tőlünk már idézett leveleire.

3 Gergelynél 738. l.

4 Olasz jelentés Bécsből 1687 oct. 12. (Bécsi hadi levéltár.)

5 Corner 1688 február 1 dispacciója

cselszövénye nélkül is beláthatta, hogy nem jó lesz addig várakoznia, míg az utolsó falatokra kerül a sor.

De ellenállt a csüggedőknek jó ideig. Már nem annyira férjét várta, mint inkább a Lengyelországba küldött Görgei Imrét. Az ostrom kezdetétől fogva sokszor megfordúltak követei a lengyel udvarnál. Sobieski közvetítésével szeretett volna alkudozni a császárral. Bizonyára remélte, hogy ily módon gyermekei gondnokságát tovább is megtarthatja s talán férje számára is egyelőre tűrhető s a további alkudozásokat előkészítő föltételeket vívhat ki. El is akarta küldeni gyermekeit Lengyelországba, ha a király s a köztársaság garantiája megnyugtatta volna arról, hogy az árvák ki nem adatnak a bécsi udvarnak. Volt más czélja is a követküldéseknek. 1686 november 11-én egy Absolontól vezetett küldöttség négyezer tallérnyi kölcsönt vett föl a sztryi kastélyban. Sándor Gáspár azt állította, hogy Zrínyi Ilona zálogba adott ékszerei ötször annyit értek, mint a fölvett kölcsön s a lengyel udvar még sem engedte meg a követeknek a gabonavásárlást. És így az élénk részvét, melyet a lengyel udvar a Rákóczi-ház iránt mutatott, fölkeltette ugyan a bécsiek gyanakodását, de tulajdonkép keveset javított Zrínyi Ilona sorsán. Görgei is szép szavaknál egyebet aligha kapott Béthunetől és Sobieskitől.* S mivel Caraffa fenyegetései és igéretei az őrség forrongását növelték, Thököly is bizonyos körülírásokkal felhatalmazta a munkácsiakat az alkura, arra kérvén nejét, hogy ő róla is szóljanak az alkupontok s hogy a Füleknél kapott fejedelemség jelvényeit át ne adja a császáriaknak.** De Caraffa szerint Thököly polgári halott

* Thököly levele 1686-ból, munkácsi levél 1687 junius 12. s Zrinyi Ilona 1687 deczember 8-iki levele Béthunehez. Lettre de la Comtesse Tekeli 1687-ből (Gergely Samu-nál Tört. Tár 1888. 724., 737., 740. s 741. ll.). Az ékszerek elzálogosítására nézve l. Extrait des minuettes . . . (Thalynál M. H. H. II. xxiv. 510., 511. ll.) s Sándor Gáspár naplója (Thalynál M. H. H. II. xxiii, 2. rész, 686. l.).

** Thököly utolsó levelére nézve Cor-

volt, róla szó sem lehetett többé; Zrínyi Ilona sírva olvasta el a férjére vonatkozó szavakat, s nehéz szívvel adta át a fejedelmi jelvényeket.[1] Januar 15-én aláírta a Caraffától küldött pontokat, melyek szerint gyermekei gyámsága Leopoldra szállott át s ő maga Bécsbe internáltatott. Thököly és pártján maradt híveinek Munkácsban talált tulajdonát a kamara elkobozta, de Zrínyi Ilonát és gyermekeit nem sújtotta vagyonbeli büntetés. Ez utóbbi pont végrehajtását Caraffa szorgosan ellenőrizte; a Rákóczi árvák tulajdonát nem szabad bántani, — írja a kamara administratorának, — mivel ők semmit sem vétettek. Ne mondhassák rólam, hogy szavamat megszegtem.[2]

A tábornok nem vigyázott így hírnevének tisztaságára egy másik ügyben, mely szorosan összefügg Munkács ostromával. Ez alkalommal az absoluta dominatio híve, ki szeretett hivatkozni a spanyol politika módszereire, megfelejtkezett minden lovagias s emberi érzésről.

Boszantotta a munkácsiak hosszas ellenállása. Ő is azt hitte, hogy kívülről bátorítják Zrínyi Ilonát a kitartásra. Kivált a munkácsiak magyarországi összeköttetései ébresztették fel gyanúját. Absolon nejét elfogták ily gyanú miatt Eperjesen s 1687 elején szabadon bocsátották, miután megfogadta, hogy többé nem fog leveleket küldeni Munkácsra.[3] Kiderült, hogy Zrínyi Ilona izenetet küldött Eperjesre Thököly javúlt helyzetéről s a tőle remélhető segítségről.[4]

ner 1688 február 8-iki dispacciója, s Sréter János 1710-iki levele II. Rákóczi Ferenczhez, közölve NAGY IVÁN-tól, (Századok 1874. 376. l.)

1 Vico: De Rebus gestis Antoni Caraphæi 272. l. s Corner február 1. dispacciója.

2 Caraffa levele Fischerhez Munkács. 1688. január 20. (Orsz. Ltár Lymbus). Ugyancsak Caraffa parancsára Zrinyi Ilonának a már Terzytől utalványozott ezer forinthoz még kétezer forint előlegeztetett a kamara részéről a bécsi út költségeire, mivel a fejedelemasszony «per juramentum assecuriret». hogy nincs semmi pénze. (L. még a Kriegsregistratur 376 k.-ben Terzy 1688 martiusi jelentését.)

3 Absolonné Zauner Charitas reversalisa 1687 január 12. (Orsz. Ltár Lymbus.)

4 Vico: De Rebus Gestis Antoni

Ugyanekkor a felsővidéki városokban előkelőbb protestánsok mintegy 400 forintot gyűjtöttek az eperjesi intézet tanárai számára.[1] Caraffának e pénzgyűjtés nagyon feltűnt, úgy hitte, hogy Radvánszky, Roth, Palásthy s Bezzegh György a bányavárosokból Munkácsra igyekeztek pénzt szállítani különböző ürügyek alatt.[2] Általában ismerte

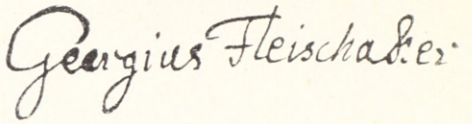

62. FLEISCHER GYÖRGY ALÁÍRÁSA.

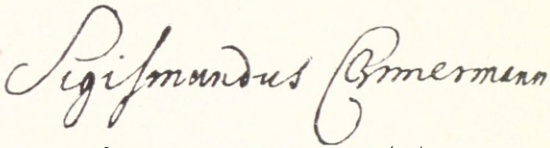

63. ZIMMERMANN ZSIGMOND ALÁÍRÁSA.

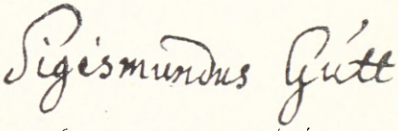

64. GUTT ZSIGMOND ALÁÍRÁSA.

a protestáns felvidék hangulatát. Fleischhacker, Zimmermann és Schönleben, s talán még Gútt az eperjesi protestánsok vezetői, bizonyos ellenkezésbe jutottak a vallásügyben kiküldött királyi bizottság intézkedéseivel.[3] Aligha hiányoztak besúgók és hírvivők, kik a Thököly idejét visszakívánó protestánsok nyilatkozatait s magatartását a tábornok előtt

Caraphaei 190., 191. ll. Dobay naplójából kitünik, hogy az eperjesiek sűrűn érintkeztek a munkácsiakkal. THALY az erre vonatkozó adatokat összeállította az Ottlyk György önéletrajzához csatolt jegyzetben. (M. H. H. II. Oszt. XXVII. 61. l.)

1 L. Das blutige Schauspiel von dem Grafen Anton Karaffa. (Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie, Göttingen Bcl. II. 1808 21. l.) Ily czím alatt adott ki e folyóirat egy 1705-ben készült iratot, mely több használható adatot tartalmaz

2 Caraffa 1687 február 15-iki jelentése (Kriegsregistrautr 374. k.)

3 Protestatio Civium Eperjesiensium Catholicorum pro effectuatione articuli 26. Anni 1681., 1687. január 8. (Lymbus O. 132. Orsz. Ltár.)

kiszínezték. Már pedig Caraffa tudta, hogy Zrínyi Ilona és Thököly folyvást küldözgetnek követeket egymáshoz s mivel 1687-ben Eger és Nagyvárad még a török birtokában volt, úgy képzelte, hogy a bányavárosoktól Törökországig terjedő összeköttetések hálózata a kisebb császári őrségeket veszélyezteti s általában hatalmas gátja lehet a császári fegyverek előnyomulásának. Gyorsan és gyökeresen akart segíteni a bajon. Oly népnél, — így szólt, — melynek történelme a lázadások lánczolata, az irgalomnak nincs helye.[1] S mily kedvező ez alkalom a kincstár gyarapítására az elkobzások által.

Ily veszedelmes összeesküvés még nem volt ez országban — jelenté Caraffa az udvarnak.[2] Bécsben igen komolyan vették jelentéseit. Leopold becsülte Caraffát buzgó hűsége miatt, de tudta róla, hogy hatásköre korlátaira nem igen szokott vigyázni.[3] E hiba nem ártott Caraffa előmenetelének s kivált ily veszélyesnek látszó ügyben Leopold szabad kezet engedett hivének. 1687 martius 15-iki leiratában arra hivatkozik, hogy a foglyok közől a legtöbben a császári kegyelemmel már egyszer visszaéltek. Ezért Caraffának, mint vezénylő tábornoknak, a tetten értek ellen követett eddigi eljárását helyesli s a további eljárást is reá bízza, hogy kiírtassék a gonosz per poenam in paucos et terrorem in multos. Bizonyos méltányosságot kívánó intések sem hiányoztak, de a Leopoldtól adott teljhatalom kiszolgáltatta a vádlottakat Caraffának.[4]

Úgy látszik, hogy a delegált bíróság tagjai közől csak

1 Levele Viconál 192—197. ll.

2 Martius 22-iki jelentése. (Kriegsregistratur 374. k.)

3 Leopold Marco d'Avianohoz 1693 január 27 (KLOPP: Corrispondenza Epistolare 234. l.)

4 Kriegsregistratur 375. k. «weillen die meisten Delinquenten schon öfters die Kais. Gnad misbraucht haben, als werden die von ihme als in capite commandirenden Generaln wider Sie in flagranti geführte execution ratificirt, und die fernere Execution überlassen, um diesem Übel per poenam in paucos et terrorem in multos radicitus abzuhelfen.» E rendelet fontosabb, mint a Vicotól közölt császári levél.

Fischer Mihály, administrator merészelt kételkedni az összeesküvés létezésében. Nyiltan megmondotta Caraffának, hogy például Bezzeghet ártatlannak hiszi s bizonyára másokról is így nyilatkozott, még ideje korán elhagyván Eperjest.

De a felfedező dicsőségétől a tábornok nem akart megválni s mint az elfogúlt szerzők előre megalkotott tételeik számára mindenfelől szedegetik érveiket, úgy keresgélte a rettentő pedáns a tanúságokat áldozatai elejtése végett. A hitvány tanúk, vagy feladók vádjai kevésbé hatottak a foglyok sorsára, mint a kínpadon kicsikart vallomások. «Nem birom elhallgatni,» — írja Caraffa Fischernek 1687 aprilisében, — «hogy az administrator úrtól ártatlannak hitt Bezzegh már megvallotta, hogy ezüstöt szállított Munkácsról s hogy újabban is levelezett a felkelőkkel.» Tudnunk kell, hogy Bezzeghet ekkor már másodszor megkínozták.[1] Caraffa, úgy látszik, kegyelmet igért azoknak, kik mások ellen vallanak. Palásthy szenvedéseit élesítette a tudat, hogy a kínpadon hazugságokat vallott Radvánszky ellen. Szegény Feja Dávid a hóhér keze alatt tizenkét kassairól azt vallotta, hogy rossz érzelműek voltak s hogy Thököly visszatérését óhajtották. A Fejától vádlottakat a delegált bíróság szabadon bocsátotta, midőn már az üldözés dühe szűnőben volt.[2]

Írott bizonyságokat Caraffa nem bírt előteremteni, az udvartól sürgetett írásbeli jelentés beadását mindig elhalasztotta. A kivégzett Rauscher Gáspár iratai közt a kamara biztosai napokon át hiában keresték a «conspiratiot» bizonyító leveleket.[3]

1 Caraffa levele Fischerhez (Orsz. Ltár Lymbus), Fischerről Das blutige Schauspiel id. h. 8. l., s Bezzegh kínoztatásáról Rezik Die Schlachtbank zu Eperjes u. o. 133. l. (A Magazin Rezik ismeretes kézirati munkáját német fordításban közölte.)

2 Das blutige Schauspiel id. h. 43., 44. ll. Feja vallomásairól Protectional von I. Exc. Graf Caraffa 1687 junius 27. (N. R. A. Fasc. 54. Nro 11. Orsz. Ltár.)

3 Caraffa jelentéseinek kivonatai a Kriegsregistratur 375. k.-ben s Christian

Úgy látszik, hogy majus vége felé Caraffa már megelégelte az Eperjesen játszott szerepet s a harcztéren kivánt becsültebb alkalmaztatást. De ellenségei nem tartották elég jó katonának s azon voltak, hogy a császár Eperjesen maraszsza egyrészt az inquisitio folytatása s másrészt az élelmezés ügyének vezetése végett.

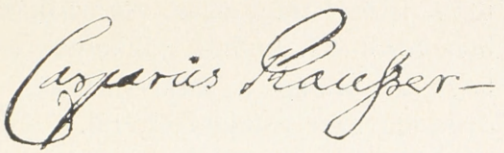

65. RAUSCHER GÁSPÁR ALÁIRÁSA.

A császár majus 27-iki leiratában valóban felhivta Caraffát, hogy Eperjesen folytassa eddigi dicséretes munkáját a legújabb rebellio elfojtása tárgyában. Caraffa már korábban is hajhászott bizonyitékokat előkelő urak ellen s úgy látszik, hogy a császári leirat után kiválóan ellenségei gyanúsitásával foglalkozott. Annyi bizonyos, hogy majus közepétől fogva a vádlottak vérét kimélte, csak pénzöket kivánván. Azonban ellenségei sem nyugodtak s midőn az országgyűlés megnyiltának ideje közeledett, az udvar komolyabban csillapitotta Caraffa hevét.*

Végleg azonban csak az 1687/8-iki országgyűlés határozata ürítette ki az eperjesi börtönöket. 1688 eleje körül már nyiltan lehetett szólni a kivégzettek ártatlanságáról,** s különben is az udvar némi viszonzással tartozott a rendeknek. Mert az örökös királyság elismerését s a fegyveres ellenállás jogának eltörlését kivánta tőlük. Rég tervelte

Weingärtler Cammer Secretarius Interims Relation 1687 április 30. (Orsz. Ltár, Lymbus.)

* A fentebbiekre nézve l. Reziken kívül Viconál Leopold leveleit 198. s 201. l., de főleg Leopold május 27-iki levelét Caraffához (Bécsi hadi levéltár) s Corner 1687 junius 8-iki dispaccióját. Tudjuk, hogy május elején történtek az utolsó kivégzések, a Fejától vádoltak junius 27-én mentettek fel (id. h.) s junius 17-én 10,000 tallér váltságdíj lefizetése után szabadon bocsáttatott Roth János mivel sufficientes testes non fuerunt adinventi (az absolutionaliát ismerteti a Blutiges Schauspiel szerzője 25 s 27. l. id. h.)

** Dankelmann 1688 január 1/11-iki jelentése MARCZALI: Regesták 258. l.

az udvar e reformokat, de a török háború sikerei után s a Thökölytől vezetett mozgalom hatása alatt nem akarta többé elhalasztani azok végrehajtását. Thököly többször hivatkozott II. András czikkelyére s 1683-ban úgy látszott, hogy az ország a királyválasztás jogával élve, egy új dynastiát akar trónjára ültetni.

Akkori jogászok fejtegették, hogy a fölkelés által elévültek a magyar szabadságok s hogy a fejedelem törvényeket szabhat az országnak, melyet meghódított.* De e felfogás kisebbségben maradt s ép ebben nyilatkozik a különbség az 1671-iki s az 1687-iki helyzet közt. Akkor a történelmi jog felforgatása volt a czél, most pedig a fejedelmi hatalom szilárdítása a hagyományos formák törvényes megújítása által. Helyeselték ez újítást az országgyűlés azon tagjai, kik előtt az európai monarchiák példája lebegett s kik a dynastia iránt hálát éreztek a terület visszaszerzéséért.

De a követek tábláján némi megütközéssel fogadták a királyi előterjesztéseket. Ország előtt ilyen dolog még soha nem forgott, mondogatták ott. Csakhogy a Caraffához intézett leiratban említett terror in multos, az udvar jelenléte Pozsonyban, a kamaraelnök fenyegetései, a fejedelmi hatalom mindenütt érezhető súlya elfojtották az ellenzéki tüzet. Jellemző, mit egy követ mondott a tizenhárom vármegye nevében, midőn a spanyol ágnak az örökösödésbe foglalásáról vitatkoztak a rendek: «Nem tudjuk, hogy kitől deferáltattunk, hogy mindenben csak mink teszünk gátlást, azért mink is azt mondjuk, kit a másik vox».**

Az országgyűlés kiterjesztvén az amnestiát az 1684 óta beállott eseményekre, egyedül Thökölyt s körülötte levő híveit nyilvánította felségsértőknek s a haza ellenségei-

* L. Joh. Nicol. Flämitzer: Der in Böhmischen Hosen ausgekleidete Ungarische Libertiner Würzburg 1689. 71. l. «teste Cujacio vox juris ist quod fidem frangenti, fides non sit servanda». A háború jogát emlegetik a királyi előterjesztések is Szalay v. 376. l.

** Leginkább Ottlyk önéletrajza után.

K
I
H
E

GLORIEUSE VICTORIE VAN SYN KEYSERLYKE MAYESTYDT

op de ſtercke Stadt OFFEN

Stormenderhant ingenomen op den 2 ſep^r 1686 door den HEER HARTOOGH van LOTTERINGE ende de Gealieerde Leegers. — *Explicatio*

A HARTOOGH van LOTTERINGE. B ſtorm der keyſerse C. Plante vande keyſerlyke ſtandaert op t Rondeel en t Vermeeſtere van eenig geſchu D. Plondere der Soldaete E desperaete Brant door de Turcke ſelfs aengeſtoocke, F attaque door den H. keurvorſt van Beyere G. myne door de Turcke en geſtoocke, H attaque der Brandenburgers. I Casteel waer op ontrent 1500. Turcke Retireerde, K Witte vaen by de Turcke op geſtoocke werde by d^t keyserlycke ingenade aen genoome. —

A. Blooteling. excudit Cum Privilegio

LEOPOLD CSÁSZÁR MAGYAR KIRÁLY.

nek. S így marasztotta el az ország törvényes képviselete a fölkelés vezérét ugyanakkor, midőn a királyi hatalomnak mélyebb meggyökerezéséről intézkedett. Megdöbbenve tapasztalta a régi állapotok száműzött védője, hogy e hatalom előtt Erdélynek is meg kellett hajolnia.

Erdély elszakadása a portától nem épen úgy történt, mint történetírásunk elbeszéli. Íróink 1682-től 1688-ig, vagyis a Habsburgház fenhatóságának végleges elfogadásáig, majdnem szakadatlan folytonosságot látnak az erdélyi politikában, melynek okát a «mindenható» Telekinek leplezett, de egyenest a czélra törekvő úgynevezett «németességében» keresik.

Láttuk, hogy az erdélyi politika már 1681 végén jutott a fordulóhoz, midőn Thököly aláásta Teleki tíz évi munkája eredményeit. De ekkor csak az eszközök változtak, a czél, a caput rei, mint Apafy mondá, a régi maradt. Erdély kibővítését egész a Tiszáig, most nem a török fegyver, hanem a bécsi udvar jó indulata segélyével akarták elérni az erdélyiek. De nem Leopold véduraságának elismerésével akarták e jó indulatot kinyerni. Bármily szólásmódokkal élt Vajda László 1682-ben s 1683-ban, követségeinek egyik főczélja a török-osztrák béke közvetítése volt. E közvetítésért Apafy a caput reit várta jutalmúl, mi nem látszott képzelgésnek akkor, midőn a bécsi udvar egy pártja oly igen óhajtotta a békét. De a követküldéseknek meg volt az a gyakorlati czélja is, hogy Apafy a török önkénytelen szövetségesének tünjék föl, a ki annak idején jogosan számíthat a császári fegyverek kiméletére. Mert nem kell hinnünk, hogy 1684-ben Apafy «késznek nyilatkozott volna Erdélyt a király hadainak megnyitni».* Ez évben s később is, Apafy követei egyre a békét akarták közvetíteni, remélvén legalább a Barcsai alatt felsza-

* Szalay v. 307. l

porodott évi adó leszállítását. Volt némi önámítás is e diplomatiai munkásságban, de másrészt a czélszerűség követelte, hogy a barátságos érintkezés fonala meg ne szakadjon Erdély és a bécsi udvar közt.

Azonban 1685 elején színt kellett vallani. Leopold kormánya ekkor Erdélyre, Oláhországra s Moldvára akarván kiterjeszteni fenhatóságát Dunod patert elküldé Fogarasba. De a magyar koronától való szoros függést, melyet Dunod javasolt, minden aggály nélkül visszautasítá Apafy ekkor, midőn még a fölkelők s a törökök várai távol tartották a császári fegyvereket az erdélyi határtól. Dunod útja még sem volt egészen eredménytelen. April 14-én titkos szerződést kötött Telekivel Kercsesorán. A szerződés a császár nevében bocsánatot ígért Telekinek eddigi szerepléseért, különböző jószágokat, esetleg oltalmat s menhelyet biztosított számára, ha Teleki viszont elősegíti az erdélyiek csatlakozását a császáriakhoz, ezeknek élelmezéséről gondoskodik s lehetővé teszi átkelésöket az erdélyi területen. Egy történetírónk e szerződést «a hazai közérdek vétkes megbántásának» nevezi.*

Szeretnők tudni, hogy Apafy ismerte-e a kercsesorai szerződést? Bajos e kérdésre válaszolni határozott adatok nélkül, mert számba kell vennünk, hogy Telekinek tartania kellett a fejedelem szeszélyeitől s hirtelen föllobbanásaitól. Csak az bizonyos, hogy elfogadható okokkal igazolhatta volna eljárását. Sejtette, hogy a folyó háború véget fog vetni a török hatalmi állásának. Mint gondos családapa, biztosítani akarta gyermekei jövőjét oly válságos időkben. Úgy gondolta, hogy Erdélynek is sokat használhat egy hű erdélyi, kit a bécsi udvar saját lekötelezett hívének gondol. Mert nem szándékozott minden körülmények közt teljesíteni a Kercsesorán elvállalt kötelezettséget. Bármennyire

* Jakab Elek: Az erdélyi fejedelemség utolsó évei (Magyar Történelmi Tár XIX, 136. l.)

örült a magyarság felszabadulásának, Erdélyre nézve kívánta volna az addigi államjogi viszony épségben maradását, kivált ha leszállíttatnék a töröknek járó évi adó. Azt sem bánta volna, ha sikerül Leopold fenhatósága alatt Erdély számára annyi szabadságot biztosítani, menynyit a porta megengedett az országnak. De az esetre, ha az udvar megtámadná Erdély önállóságát, el volt szánva annak tőle telhető védelmére a nélkül, hogy magát igen az előtérbe tolja, nehogy elessék a Kercsesorán megígért előnyöktől, Erdélyre nézve minden haszon nélkül.

Meg is történt az első támadás még 1685 septemberében, midőn Leopold bejelenté Apafynak, hogy a töröknek az eszéki hídig való visszaverése után a császári seregek Erdélyhez közelítenek, kérvén a fejedelmet, hogy támogassa azokat a téli szállások elrendezésével s az élelem beszerzésével.[1] Ép attól irtóztak az erdélyiek, hogy ily terheket kell viselniök s midőn a kéretlen vendégek valóban megérkeztek, Apafy Dunod paterrel, ki ekkor újra Erdélyben volt, Ebesfalván november 27-én szerződést kötött, melynek értelmében a császáriaknak ki kellett volna vonulniok minden Erdélyhez tartozó helységből, mely a hódoltság területén kívül esik. E kedvezményért százezer tallért akart fizetni Erdély s azonkívül tömérdek eleséget ígért oly kikötéssel, hogy ez adományok præcedensül ne szolgáljanak.[2]

Dunod a vezénylő tábornokok megkérdezése nélkül kötötte meg a szerződést, melynek érvényét megsemmisíté Caraffa azon kijelentése, hogy a csapatoknak a tavaszig az erdélyi területen kell maradniok.[3]

Caraffa jóval többet követelt a hadak kivonulása díjául

1 Alvinczi Péter Okmánytára. III. k. közzétették: GERGELY SAMU és PETTKÓ BÉLA (M. H. H. I. oszt. 9. l.)

2 Alvinczi okmánytára I. kötet, közzétette: SZILÁGYI SÁNDOR (M. H. H. I. oszt. XIV. k. 34. l.)

3 Caraffa november 29-iki levele «manebit usque ad ver». (ALVINCZI Okmánytára. III. 33. l.)

s neki ugyan hiában fejtegették az erdélyi követek, hogy az ő országuk nem «peculiuma» Leopoldnak. Készpénzfizetésre nehezen volt bírható Apafy, azért Mármaros, Kővárvidéke s kivált a szerencsétlen Debreczen viselték a Caraffától kirótt terhet.

S így valóban királyi peculiummá lett Erdély, az óvástételek ellenére is. Már 1685 novemberében, midőn az idegen hadak a határszélhez értek, e jogtalan állapot szabályozására törekedett Apafy tanácsa. Bécsbe küldetett a Haller-féle követség, az egyezség megkötése végett. Ha a követségnek adott utasítás a szerződés alapjául elfogadtatik, Erdély oltalmat, területi kikerekítést, teljes önállóságot s még közvetítői szerepet is nyert volna, az ellenszolgálatok kijelölése nélkül. A jámbor óhajok e teljességét csupán a fejedelmi tanács megkérdezése után korlátozhatták a követek engedmények s ígéretek által. Nevezetes, hogy az alkut nem a magyar királylyal, hanem a római császárral szerették volna megkötni az erdélyiek. «Legyenek azon» — így szól az instructio — «ne másutt, hanem az német cancellárián expediáltassanak . . az tractatusról való levelek . .»* Ily módon inkább remélte Erdély önállósága megóvását, kivált a vallás ügyében, mert főleg a vallásszabadság s a katonai élelmezés miatt idegenkedett a magyar korona fenhatóságától. Csak az időt töltitek, mondá 1686 áprilisában egy minister Halleréknak, kik január óta időzve Bécsben, még az évi adó megadására sem voltak bírhatók.** Valóban időt akartak nyerni Erdélyben és csak a végső szükség esetén nyugodtak volna meg az államjogi viszony megváltoztatásában.

De Leopold kormánya unni kezdé a várakozást. Erdély, Moldva és Oláhország birtokát a diadalok egyik

* U. o. 19. l. Különben Hallerék instructióját már JAKAB ELEK is közölte Magyar Történelmi Tár XXI. kötet, 212. l.

** Haller, Pernyeszi, Miles s Inczédi jelentése április 21. (Alvinczi Okmánytára III, 127. l.)

legszebb jutalmának tekintette az udvar s egyelőre is a téli pihenő végett szüksége volt e még el nem pusztult területekre. Leopold állítólag ministereinek tudta nélkül hagyta meg Scherffenbergnek, hogy hajtsa végre fegyveres erővel azt, mit Dunod diplomatiája el nem ért.* Scherffenberg 1686 május elsején Kende Ádámot küldé Apafyhoz azon izenettel, hogy csatolja hadi erejét az övéhez, mert azért vonul az ország belsejébe, hogy megvédje azt a török s tatár ellen.**

A véletlen okozta, hogy ez indokolás nem látszott puszta ürügynek. Mert Thököly a szegedi vereség után a Maroson át elmenekülvén, április 28-án Jenőhöz ért s innen Lessenyei Nagy Mihályt küldé a fejedelemhez s a rendekhez, hogy sürgesse az ügyet, melyet Kende Gábor s Báncsi Ádám, Thökölynek már régtől fogva Erdélyben időző követei, el nem intéztek. Lessenyei Nagy arra kérte az erdélyieket, hogy engedjék meg az országon való átmenetelt s urának hadaival egyesülve Munkács segítségére induljanak. E kívánságot Erdélyben kifogásnak nézték. Nem ez a rövidebb út Munkács felé, — mondották — mivel Erdélyen át tizenhét magyar mérföldet kellene kerülnie Thökölynek, még pedig «nehéz, köves, hegyes, erős» útakon s ép a német hadsereg állomásain keresztül.

Igaz is, hogy nem e vállalat volt Thököly jövetelének egyedüli czélja. Most is, mint elfogatása előtt s közvetlenül kiszabadulása után, menedékhelyet keresett Erdélyben, hogy onnan újra visszaszerezze elvesztett hatalmát. Május elején már Hunyadba vonult hajdani jószágaira, fenyegető közelléte által akarván Erdélyt a tőle ajánlott unio megkötésére bírni. Thököly a nagyvezir fermánjára hivatkozott, az erdélyiek eleintén kiméltek, tekintettel a

* Corner 1686 április 14-iki dispacciója: Vorebbero pero alcuni ritrattare le commissione di Scafenberg alla quale la M. S. pare si sii indotta senza communicatione con Ministri, e per secreti consigli.

** Alvinczi Okmánytára 1. 88. l.

törökre s területük épségére. De követeinek kitérő válaszokat adtak s nehezen tűrték, hogy Thököly hadakat fogad, élést szerez s általában úgy rendelkezik, mintha ura volna Erdélynek. Thököly azt mondta, hogy az erdélyiek kötelesek élelmezni a hatalmas császár hadait s végre határozott választ kívánt. Május 22-én Kendét és Báncsit felhatalmazta utolsó feltételei előterjesztésére oly meghagyással, hogy siessenek vissza hozzá, ha az erdélyiek újra halogatnák a választ. Mindenek előtt fejedelmi czímének elismerését kívánta Apafytól, kinek fogadott fia akart lenni. Erdélyi honosságának törvényes megerősítésével együtt elkobzott jószágait is követelte. Egy nevezetes erdélyi várat is kívánt menhelyül, hogy «szorosabban köteleztetnék az nemes haza szolgálatjára». S végül a mostani alkalomra kétezer katonát kért a saját zsoldjára.

Apafy sokallott ily árt a fogadott apa czimért. S Hunyadmegye pusztulását sem lehetett tovább nézni. A Scherffenberg ellen táborba szállt erdélyi hadból junius 2-án indúlt el egy csapat Thököly ellen, Kálnoky Sámuel és Kabos Gábor vezetése alatt. Thököly biztosságban érezte magát Hunyadvárában, Kendét és Báncsit türelmetlenül várta, de különben örvendett a munkácsi s egyéb híreknek, újra «a bányavárosoktól fogvást való földnek protectiója alá való folyamodásáról» álmodozván. Gyulafi Györgyöt mintegy 250 emberrel őrjáratra küldötte, a mellette maradt rácz, török s magyar katonaság számra és minőségre nézve aligha volt kiváló. Kálnoky észrevétlenül közeledett Vajda-Hunyadhoz. Egy órányira volt tábora a vártól, midőn Thökölyt valaki értesíté a veszélyről. Háromszáz lovast hagyott hátra, kik a reggel négy órakor Hunyadra érkezett erdélyiekkel megverekedvén, fedezték Thököly futását. Szerencséjére jobb kalauza volt, mint az erdélyieknek, kik két mérföldnyire üldözték. Thököly egyenesen

Facsetra futott, elhagyva összes tábori készletét, éléses szekereit s pénzes ládáit. «Egy mentém rajtam levő köntösömön kívül, egy ingem vagy dolmányom nem maradott» — így panaszkodék.*

Annál nehezebb volt Scherffenbergtől szabadulni. — Lehetetlen dolog az ő kegyelme kívánsága szerint magunkat a török ellen declarálnunk — izenék a rendek a tábornoknak. Scherffenberg azonban kényszeríteni akarta Apafyt semlegessége feladására. Erdély hűségének jeléül fontosabb várak átadását kérte s csak akkor szándékozott elállani a további előnyomulástól, ha jóval több élelmet szolgáltatnak neki, mint a mennyit Apafy adni akart. A várak átadásától irtóztak az erdélyiek s kérték Scherffenberget, hogy várja be Hallerék alkudozásának eredményét. Bécsben eleintén nem is kívánták Kolozsvár és Déva átadását s úgy látszik, hogy Scherffenberg ösztönzésére csatolták e pontot a diplomához.** Csupán az utólagos jóváhagyás fentartásával fogadták el a követek e pontot s valóban Erdélyben, hol a portai fenhatóságnak a magyar koronára súlyosbító föltétel nélkül való átszállítása is igen népszerűtlen volt, a Kolozsvárra s Dévára vonatkozó pont miatt el nem fogadták a Bécsből küldött diplomát.

Bécsben s Scherffenberg táborában e makacs idegenkedés miatt Telekire hárítottak minden felelősséget. S noha alig egy évvel azelőtt Leopold irásban fejezte ki neki elismerését a kercsesorai szerződés megkötése alkalmából, az udvarnál most azt beszélték róla, hogy a bécsi kor-

* L. ezekre nézve a Levelekben, Alvinczi Okmánytára I. kötetében s a Török-Magyarkori Államokmánytárban azon okiratokat, melyek Thököly 1686-iki erdélyi vállalatáról szólnak. L. még Kálnoky Sámuel 1686 junius 9-iki levelét a tanácsurakhoz (Túnyogi Gyűjtemény) s Zs. Mikó János Napló-Jegyzeteit, kiadta Torma Károly. Kolozsvártt 1863. 16. l. Az Alvinczi Okmánytára I. 174 lapon Kende Gábor és Báncsi instructiója nincs aláírva, de bizonyára Thökölytől ered.

** L. Gyulai Ferencz és Inczédi Mihály instructióját 1686 julius 25. Alvinczi Okmánytára I. 375. l., a többiekre nézve különböző okiratok u. o.

mány irányában érzett konok ellenszenvből képes volna Erdélyt veszedelembe sodorni.* E vélekedés terhére esett Telekinek. Midőn Nagy Pál majus elején Bécsbe küldetett, a fejedelemtől kiállított megbízó levél kötelességévé tette, hogy «tudakolja meg Teleki főgenerális hívünk ő felsége udvarában sinistre lett vádoltatásának okozóját, mert ugyanis az odafelvaló s mind pedig egyéb dolgaink administratiója nem egy privata persona, hanem közönséges tetszésből szokott az mi hazánkban folytatni; magának ő kegyelmének is egy voxa levén mindenekben».**

Csakhogy e voxnak döntő súlya volt az ügyek vezetésével megbízott «deputatusok» üléseiben. Legkomolyabban Bethlen Miklós ellenkezett Teleki nézeteivel.

A történetíró s kanczellár fia ifjúságában sokat utazott s külföldi egyetemeken is tanult. Úgy hitte, hogy a külföldi szokások és viszonyok ismeretére nézve Erdélyben senki sem vetekedhetik vele. Kissé lenézte Telekit, mivel szerinte természeti adományai «a jó cultura, tanítás és experientia» híjával voltak. Teleki hatásköre régebben is bántotta hiuságát s kivált azóta fokozódott féltékenysége, mióta az erdélyi politika bonyolultabbá lett s vezetését oly tanúlt elmére kellett volna bízni, minő csak egy volt Erdélyben.

Úgy látszik, hogy elégületlenségét az erdélyi politika vezetőjével, el nem titkolta Scherffenberg előtt s bizonyos, hogy megnyerte a tábornok kegyét. Teleki ellenben érezteti akarta a tábornokkal, hogy idegen földre lépett; szerette, hogy a parasztság pusztán hagyja a területet,

* Corner majus 12-diki dispacciója: Teleki piu tosto esponera il stato ad ogni rischio e cimento conservando antichi rancori et insuperabili diffidenze con questa corte. Gyulai Ferencz is ezeket írja Telekinek, Szász-Sebes 1686 julius 4.: Úgy látom, Uram, ezek minden dolgot Kegyelmednek tulajdonítanak. (Alvinczi Okmánytára I. 324. l.); Leopold dícsérő iratát l. JAKAB ELEK-nél: Az erdélyi fejedelemség utolsó évei. (Magyar Történelmi Tár XX. k. 101. l.)

** Nagy Pál instructiója majus 6. (Alvinczi Okmánytára I. 110. l.)

közfelkelést rendezett s örült, ha az erdélyi katonaság zaklatta Scherffenberget. «Csipik hát Scherffenberget? Hadd, hadd, de bizony még jobban kell csipdesni» — mondá Bethlennek.

Bethlen hibátlan logikával kifejté, hogy ez állapot sem békének, sem háborúnak nem nevezhető. Szerinte már a nagy háború kitörésekor kellett volna a külföldi protestans fejdelmek segítségével néhány ezer zsoldost fogadni. «Most minket nem fognának be, mint az ökröt, nem tartanának favágó tőkének.» Igy azonban el kellene fogadni a diplomát, legalább egy hitlevelet szegezhetünk az erőszak ellen s egyelőre jó lesz a németet meg nem haragítani. Igy beszél Bethlen önéletrajzában, noha nem bizonyos, hogy egészen így beszélt-e akkor, midőn bölcseségének még hasznát vehették volna.*

Teleki elhallgatá — így végzi elbeszélését Bethlen — de úgy hiszszük, hogy nem azért hallgatott, mintha nem bírt volna válaszolni.

Tízezer zsoldos fogadására s bizonytalan ideig való eltartására bajosan vállalkoztak volna az erdélyiek, míg a veszély nem volt kézzel fogható. Még bajosabb lett volna engedélyt nyerni a német muskatérosok toborzására a protestans fejedelmektől, vagy a lengyel királytól. S biztosra volt-e vehető, hogy e hadi erő távol tartja a határtól az idegen hadat s hogy Erdély nem lesz-e kénytelen egy vesztett ütközet után elfogadni a győző föltételeit? Úgy hitte Teleki, hogy a harczi vállalatok helyett tanácsosabb lesz a diplomatia eszközeivel élni. Már 1682-ben érintkezett a lengyel udvarral, mi akkor fölkeltette az erdélyiek gyanúját, de 1683-ban, midőn a bécsi udvar Sobieskyt Er-

* Az Alvinczi Okmánytára 1. kötetéből kitűnik, hogy a deputatusok 1686 junius 7-iki ülésében Scherffenberg conditiói közöl a Kolozsvárra s Dévára vonatkozó pontot Bethlen sem akarta conclusumba venni. (215. l.) Másrészt kétségtelen, hogy Scherffenberget kimélni akarta.

délybe szerette volna küldeni, mindenki belátta, hogy hasznára vált Erdélynek Teleki elővigyázata.[1] Várt némi eredményt a protestans fejedelmek s kivált a brandenburgi választó jó indulatától, de leginkább a szomszédos lengyel udvarra kívánt hatni, melyet viszontszolgálatokkal lekötelezhetett. «Hidd el posteritas párisi szél fútta el a te diplomádat a lengyel János király trombitája által» — mondja Bethlen, mivel a Párisból sugalmazott lengyel udvar követe értesíté Telekit, hogy Scherffenbergnek távoznia kell az országból.

Alapos értesülések beszerzése volt egyik főczélja a lengyel barátság keresésének, de a párisi szél nem ingatta meg Teleki elhatározását. Buda elfoglalása előtt még tartania kellett a töröktől, úgy hitte, hogy kár volna sietnie oly föltételek elfogadásával, melyeknél az udvar úgy sem állapodnék meg, ha a körülmények neki kedveznének, mint az 1685 őszén Dunodval kötött szerződés története is mutatta. Igy legalább nem önkényt nyitott kaput az idegennek, mi neki is, de kivált a vénülő s beteges fejedelemnek igen rosszul esett volna. Különben maga hitte a legkevésbé, hogy halogató politikája meg fogja menteni Erdély teljes önállóságát. «Ezekben az állapotokban — írja a fejedelemnek — isten s nem ember adhat egyenes tanácsot.»[2]

Akkor írta ezeket, midőn Erdélynek Caraffával kellett alkudoznia az 1686/7-iki téli szállás költségeiről. Nem sok túlzással írták a deputatusok 1687 aprilisában, hogy 1685 novembere óta «milliókra menének már fel, a mennyit adtunk, küldtünk és erőszakosan elvontanak együtt másutt rajtunk».[3]

De minden eddigi kirovást fölülmult az összeg, melyet

1 Bujdosók Levéltára. 332. l.

2 Kercsesora 1687 martius 18. (Alvinczi Okmánytára III. 166. l.)

3 Alvinczi Okmánytára II. k., közzétette SZILÁGYI (M. H. H. I. XV. 140. l.)

a lothringiai herczeg kívánt a harsányi diadal után. Tizennyolczezer embert vezetett* téli szállásra Erdélybe s mivel az erdélyiek nem eleget ígértek s a török boszujára hivatkoztak, tényekkel akarta elejét venni a hosszas alkudozásnak. Somlyót, Kolozsvárt, majd Szamos-Ujvárt meghódoltatta és «oh szomorú idők — beszéli az itélőmester — az alatt tractálván velek, beljebb-beljebb jöttek».** A Balázsfalva mellett october 27-én kötött szerződés szerint nem két, hanem tizenkét várba kellett Erdélynek a német őrséget bocsátania s hétszázezer forinton kívül tömérdek eleséget és takarmányt szolgáltatnia. A herczeg eleintén portiókat akart kivetni, de az erdélyiek kérelmére szivesen átszámította azokat készpénzre. Gyűlöletes volt Erdélyben a portio elnevezés, mely az adózásra köteles alattvaló viszonyára emlékeztetett. Általában a szerződéshez csatolt pontok s kivált az, melyben a herczeg ígéri, hogy tavaszra kivonúl a katonaság, az ideiglenes conventio jellemét adják a szerződésnek s jogilag épségben hagyják a fejedelemség önállóságát.

De az ideiglenes állapotba vetett reményeket megszüntette a hír, hogy Caraffa veszi át a főparancsnokságot. Caraffa még négy várat s határozott hűségi nyilatkozatot követelt. Teleki volt a hozzá rendelt küldöttség vezére. Caraffa már előbb is szeretett volna Telekivel személyesen alkudozni a téli szállásolások ügyeiről s noha Teleki kerülte a találkozást, úgy látszik, hogy már 1688 előtt igyekezett a tábornok kegyét megnyerni. Most azonban, midőn a vad katona rég kilátásba helyezett megjelenésével tisztelte meg Erdélyt, Teleki jónak látta végkép elejteni a halogató politikát. Gyorsan átadattak a várak s majus 9-én alá volt irva a szebeni nyilatkozat, melyben Erdély kijelenti elszakadását a portától s elfogadja a ma-

* Alvinczi Okmánytára III. 187. l. ** Alvinczi Okmánytára I. 229. l.

gyar korona fenhatóságát. E gyorsaság jól esett a tábornoknak, emelte az udvarnál buzgalma s eszélye hírét. «Jó affectioban» tartotta Telekit. Az erdélyi közvélemény előtt e viszony ártott Teleki hírnevének. «Miért kelle, uram — kérdé Telekitől Pataki, a kolozsvári professor — feladni a szegény országot?» «Két gonosz közül — válaszolá sóhajtva Teleki — jobb volt a kisebbiket választani; ez a német fegyverre hánta volna az ország népét, ha be nem esküdünk s török uram, a bestye pogány nem vette volna el rólunk.»*

Nem kellene felejteni, hogy a szebeni nyilatkozat óta szerzett befolyást Teleki nem csupán saját s családja javára használta fel. A szebeni nyilatkozat fentartja a balázsfalvai szerződéshez csatolt pontozatok érvényét s a mennyire lehetett, tényleg is éreztetni akarta Teleki, hogy a katonai invasio el nem temette Erdély önállóságát. Igy midőn kivitte Caraffánál, hogy erdélyi hadak is részt vegyenek az ellenszegülő brassaiak megfékezésében s hogy erdélyi törvényszék ítélje el a fölkelés vezetőit.**

Ez új állapotok Thökölynek tetszettek a legkevésbé, mert most már két kibékült ellensége zárta el Erdélytől. A szégyenletes hunyadi vereség fokozta haragját Apafy s udvara ellen. Akkor nem mert a szegedi táborba menni Amhád szerdárhoz, ki felszólítá, hogy csatlakozzék hozzá még fenmaradt erejével. Nem bízott a szerdárban, attól tartott, hogy az erdélyiek felingerelték ellene. «Félénk ember vagyok — írja ekkor — nem merem a szerdárnak elpanaszolni bajomat.» Inkább akart «arczával a nagyvezír lábai elé borúlni» s annak parancsára 1686 junius 23-dika körül Pirotba (Sarkiöi) érkezett, a jancsár aga táborába. Szulejmán ekkor Drinápolyból az ostromlott Buda segítségére indúlt. Thököly hozzá küldte embereit, hosszú ira-

* Cserei után.

** Teleki levele Caraffához. 1688 majus 17. (Alvinczi Okmánytára III. 205. l.)

tokban vádolván Apafyt, hogy a porta ellenségeivel tart s hogy őt megrohanta, mint egy «útonállót». De az erdélyi követek sem voltak restek, vádakra vádakkal feleltek, pénzzel «csinálgatták» az elméket. Szulejmán nem volt megelégedve Apafyval, szemére hányta, hogy elődei szembe mertek szállni a némettel. Átlátta az erdélyiek kettős játékát, kik a német ellen török segítséget hívtak s azután mindenféle ürügy alatt eltávolították országuktól a küldött csapatokat. Szívesen vette volna, ha Thököly leszorítja Apafyt trónjáról, de most más baja volt, mint összetűzni Apafyval Thököly miatt s meghajolt az erdélyiek különböző természetű érvei előtt. Sophiába érve junius 22-én meghagyta, hogy a hozzá sietö Thököly Belgrádba menjen; mert csak ott fogadhatja. Ez által megtagadta tőle a fejedelmi személynek járó tisztességet, mi oly roszszúl esett Sophiában tartózkodó kapitiháinak, hogy az erdélyi követ szavai szerint «sirának mint valami rossz asszonyok». Belgrádban julius 14-én fogadta a nagyvezír Thökölyt s tudtára adta, hogy elveszi tőle katonáit. Szulejmán az erdélyiek előtt úgy nyilatkozott, hogy így bünteti azt, ki Erdélyt engedélye nélkül zavarta, de Thököly előtt egy titkos audientián kifejtette, hogy jobb lesz kimélnie személyét, bevárván a hadjárat eredményét. S így a nagyvezír szavai szerint «Thököly mint egy bolygó úgy járt» had nélkül, mialatt Budáért harczoltak a keresztyén seregek.*

S valóban elég messze bolygott, Belgrádról Eszékre s innen a horvát határszélen majdnem a stájer földig. Úgy

* L. Thököly levelét a szerdárhoz (Levelek 279. l.); az erdélyi követek 1686 juniusi s juliusi jelentéseit, továbbá Szulejmán levelét Apafyhoz (Alv. Okm. I. 301, 328, 350, 358. ll.), Thököly leveleit a nagyvezírhez 1686-ból (Registratura Actorum Hungaricorum, kézirat a bécsi állami levéltárban 292. sz.) és Thököly levelét a franczia követhez, Belgrád 1686 julius 26. (GERGELY-nél Tört. Tár 1888 719. l.). Téves tehát, mit HAMMER beszél a belgrádi fogadtatásról (HAMMER VI. 469. s SZALAY V. 312. l.).

látszik, katonákat toborzott, a horvát rendeket is felszólította szabadságuk védelmére, de a horvátok, kik 1683-ban sem segődtek hozzá, Bécsbe küldötték patenseit.[1]

Mialatt a vezír «szaladó útjában» Buda alól Belgrádnak tartott, Thökölyt elküldötte Váradra vagy 260 emberrel, megparancsolva a váradi törököknek, hogy kísérjék el Munkácsra.

September 21-én már Szalontáról küldé parancsait a falusi biráknak az élés beszerzése végett, de mivel a váradi basa «becstelenül bánt vele», nem akarván megadni a segítséget, nemsokára visszatért s november 4-én ujra Belgrádra érkezett, Petrőczyt Váradon hagyván, «hogy az Munkácsban levő magyar nemzet valami formában ne desperáljon».[2]

Bizonyos, hogy Mehemed váradi basa kimentette eljárását a nagyvezír előtt. Úgy látszik, hogy Szulejmán nem is sokat törődött Munkács megmentésével, fermánjaival kedvet csinált Thökölynek s arra számított, hogy Thököly Váradra érve vagy Egert élelmezhetné, vagy legalább a szomszédban elszállásolt németeket háborgathatná. Azért ujra útnak indítá 1687 elején tatárokkal együtt. Úgy látszik, hogy Thököly most jobb sikert remélve indúlt el Gyuláról Váradra, február 16-ika körül. De a basa most is megtagadta a munkácsi útra kért kíséretet, mondván, hogy Thököly nem hozott új fermánt. A Thökölyvel érkezett tatárok s az Ubrisi vezérletére bízott magyarok Váradon maradtak, de Thököly szomorúan szánkázott vissza Gyulára Petrőczi társaságában.[3]

1 Kriegsregistratur 372. kötet augustus 17. s september 2-iki jegyzet, Dobay naplója THALY-nál id. h. augustus 2., 6-iki s sept. 13-iki följegyzések, végre Relationis Historicæ Vernalis Continuatio 1686. 32, 33. l.

2 Szalontai levele (Orsz. Lev. Lymbus 1686), Olasz Ferencz Apafyhoz 1686 oct. 5. (Tunyogi Gyűjtemény) s Baló Mátyás Apafynak, Belgrád november 8. (Tör.-Magy. Államokmánytár 200, 201. ll.)

3 Baló Mátyás Apafyhoz. Belgrád 1687 martius 14. (Alv. Lev. II. 132. l.), Olasz Ferencz levelei. Somlyó, február 16. s 19. (Tör.-Magy. Államokmánytár 226. l. s Tunyogi Gyűjtemény.)

Így élt vissza hiszékenységével a török s most levertségében másik pártfogójára gondolt, ki a legkeresztyénibbnek nevezte magát. «Az ottomán pokolban — írja Gyuláról martius 28-án XIV. Lajosnak — nyomorúltan s siralmasan élek». Mivel isten után csak a királyban bízik, könyörög neki, hogy hallgassa meg hozzá induló követét, Izdenczi Mártont. Izdenczinek Munkácson s Lengyelországon át kellett volna Párisba mennie, de juniusban még lengyel földön volt s úgy hiszszük, hogy Béthune nem is küldötte tovább.* Béthunehez folyamodtak Munkácsról is Thököly hívei fejedelmök érdekében, de XIV. Lajos portai követe útján intézte el azt, mit Thökölyért tenni kívánt. Főleg három kívánsággal ostromolta Thököly XIV. Lajos kormányát. Pénzt kért, környezetének tagjai közt egy franczia residenst is szeretett volna látni, például Forvalt s végül azt kívánta, hogy XIV. Lajos követei támogassák ügyét a portán.** Mindebből igen keveset teljesített XIV. Lajos 1686 derekáig. Röstelte az összeköttetést a lázadóval, a török vasalljával. «Kellemes dolog ismerni a Thökölyvel történő dolgokat,» — írja Croissy — «midőn az isteni gondviselés még továbbra is meg fogja áldani a török ellen küzdő keresztyén fegyvereket.» De nemsokára bővebb áldást öntött az isteni gondviselés a keresztyén fegyverekre, mint XIV. Lajos kívánta, ki attól kezdett tartani, hogy Leopold nagy diadalai meg fogják könnyíteni a béke, s mi még rosszabb, a császárra nézve igen előnyös béke megkötését. Azért tanácsosnak látszott el nem hanyagolni a keleti zavarok fentartásának bármily csekély tényezőjét is. XIV. Lajos 1686 julius 19-iki megbízása szerint Girardinnak a portán fejtegetnie kellett, hogy a török érdek nem engedi meg «a szerencsétlen Thököly» elejté-

* Thököly levele XIV. Lajoshoz. Gyula 1687 mart. 28. s Absolon levele Béthunehez 1687 junius 23. (GERGELY-nél Tört. Tár 1887 172. l. s 1888 738. l.)

** Absolon 1687 februar 12-iki memorialéja (u. o. 728. l.).

sét. S e fejtegetések annál behatóbbakká lettek, mennél jobban haladtak előre Leopold seregei.[1]

Egyelőre a franczia pártfogásnak nem sok hasznát látta Thököly. Nehéz nyavalyában feküdt Gyulán s kigyógyulása után is itt maradt junius elejéig.[2] Ekkor Temesváron át Belgrádba húzódott hadával, mert Szulejmán hívta oda, hogy részt vegyen ő is az 1687-iki hadjáratban. Midőn a nagyvezír Belgrádról Eszék felé vonúlt, a pétervároradi hídon nem mert átmenni «német bűzt érezvén». Ott hagyta tehát Thökölyt Dsafer basával együtt a híd őrizetére julius 9-én.[3] A német ugyan nem bántotta a hídőrzőket, de bajban voltak, midőn a nagy harsányi vereség után a török tábor fellázadt Szulejmán ellen. Dsafernek is futnia kellett, Thököly Szalánkeméntbe menekült, s itt biztosságban volt. Ide húzódott Maurocordato is a nagy katonai forradalom lezajlásáig.[4]

Thököly azonban nem birt nyugodni. Munkács sorsa nyugtalanitá s october végén újra Nagyvárad környékére sietett. Volt vagy másfél ezernyi lovas s gyalog hada, mely sokat prédált és sarczolt Biharmegyében, de Munkácsig el nem jutott. Heisler azonban nem akarta tűrni e szomszédságot. Thököly vagy 300 lovassal egy szomszédos faluban volt, midőn Heisler 1688 februar 13-a körűl meglepte gyalogságát Telegd mellett. Thököly rögtön elmenekűlt, vagy 600 embere ott veszett, gyalogsága már alig maradt. Ehhez járúlt, hogy a váradi basa nem akarta embereit a várba fogadni, csak a környéket engedvén át nekik.[5] De e környék kevés biztosságot nyújtott neki; midőn aprilis elején Várad előtt táborozott még megma-

1 KÁROLYI ÁRPÁD: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. 23—25. l.

2 Instructio pro Macskási 1687 apr. 26. (Alv. Okm. II. 165. l.)

3 Sándor Pál kapitiha naplója Jakab Eleknél (Magyar Tört. Tár XIX. k. 172. l.)

4 U. o. 180. l. Thököly tehát nem vett részt a harsányi ütközetben, mint Histoire d'Emeric. de Tekely 212. l. s a Histoire des Revolutions de Hongrie I. 338. l. olvassuk.

5 Olasz Ferencz levelei Apafyhoz 1687

radt ezer emberével, a labanczok ebéd közben szalasztották meg, úgy hogy megrakott asztalához ülhettek.*

Pedig Thököly szeretett volna megmaradni e tájékon. Nagyváradon nem érezte magát száműzöttnek, innen Erdélyt nyugtalaníthatá s itt a magyar területről újabb erősbödést remélhetett. Midőn távoznia kellett, egyik főtisztét,

66. SZULEJMAN PASA LEFEJEZTETÉSE 1688-BAN.

Bige Györgyöt, Váradon hagyta residensül. Corbelli alezredes azonban julius 11-én elfogta a residenst s megvédte magyar katonái ellen, kik fel akarták nyársalni a tőlök pribéknek nevezett foglyot.**

Thököly ekkor már újra Belgrádnál táborozott. Itt

october 31., november 11., 1688 februar 9. s25. (Török-Magyarkori Államokmánytár 277., 280., 289. s 290. ll.) Corner 1688 február 22-iki dispacciója s Heisler februar 13-iki jelentése. (Kriegsregistratur 376. k.)

* Corner aprilis 11-iki dispacciója s bécsi jelentés aprilis 11-éről. (Hadi Levéltár.)

** Joh. Friedr. Grüner an Gf. Leop. Josef Lamberg. Wien, 1688, 25. Julii s Foglietto Straordinario 25. Luglio. (Hadi Levéltár.)

ugyancsak változott viszonyokat talált. Szulejmán ki volt végezve, utódja Siavus elesett a lázadók elleni küzdelemben, s ennek utódját Ismailt majus eleje óta Mustafa váltotta fel. IV. Mohammed sem uralkodott többé, utána II. Szulejmán neveztetett «isten árnyékának a földön». Még le nem csillapultak a katonai forrongások, midőn a bajor választó Belgrád ellen indúlt. A lázadó Jegen Osman basa vezette a vár védelmét, magához ragadván a seraskieri hatalmat. Ez általános fejetlenség közepett a Czigánysziget megszállásával bízták meg Thökölyt. A megbízatás igen fontos volt, mert a Czigányszigetről gátolni lehetett az átkelést a Száván. Csakhogy Thököly hadaival s a hozzá rendelt tatárokkal nem lehetett sokra menni oly harczedzett s győzelemhez szokott csapatok ellen. Megtámadta ugyan az első átkelőket augustus 7-én éjjel, de már 8-án reggel Sereni táborszernagy 4000 császári katonával elsánczolta magát a jobb parton.*

Úgy hiszszük, hogy Thököly még háborgatta ellenségét az erődítés munkája közben, de nemsokára lefelé indúlt tatárjaival a Duna mentén, pusztítván a vidéket.** Szolgálatokat is tett a török ügyének. Augustus 22-én megegyezett a vetiszláni török parancsnok a Csernecznél táborozó Veteranival, hogy átadja neki a várat az őrség szabad elvonúlása feltétele alatt. Ugyanekkor több száz hajó érkezett a Dunán e környékre az elfoglalt Belgrádból menekülő törökökkel. A hajók szabad elvonúlását is kikötötték a törökök nagy összegeket igérvén. Már kicserélttettek a túszok, kiknek élete kezeskedett volna az alkú teljesítéséért, midőn Thököly Vetiszlánra tört s a keresztyén túszokat magával vitte. Midőn Veterani emberei Ve-

* Röder, I. 57., 58. l. s Joh. Friedr. Grüner an Gf. Lamberg. Wien, 15. August. (Hadi Levéltár.)

** Vico: De Rebus Gestis Caraphæi 367., 368. l. Bajor választó augustus 11-iki jelentése. (Kriegsregistratur 376. k) s. Hammer: VI. 516. l.

67. BELGRÁD OSTROMA.

tiszlánra értek, a helység már el volt pusztítva s a hajók nagy része is elmenekült Thököly segélyével a megáradt Dunán. Thököly később azt állította, hogy ekkor vagy ötezer s nehány lelket szabadított meg Veterani kezéből.*

Thököly ezután a töröktől elhagyott Widdint szállotta meg kétezer emberével. A császáriak egy ötszáz magyarból s ezernél több ráczból álló csapatot küldöttek Thököly ellen, de a magyarok előre értesíték Thökölyt s így mint Caprara mondja, «hűtlenül nehány száz ráczot a mészárszékre» hurczoltak. Thököly ez ütközetet legszebb fegyvertényei közé sorolta. Azt állította, hogy vagy négyezer rácznak holttestéből rakatta Widdinnél a halmot, melyet Thököly halmának neveztek akkor.** A tőrbe esett csapatnak kellett volna fedeznie a kétszáz lőszerrel megrakott s állítólag Widdin ostroma végett előre küldött hajót, melyeket Thököly hatalmába ejtett. Így jelenté a portára, hol mind e hírek igen jó benyomást tettek, s mivel akkor már XIV. Lajos megszegte a regensburgi fegyverszünetet, Girardin élénken sürgette Thököly jutalmazását.

Az oláh vajdaság lett volna a jutalom. Serban Cantacuzen halálának híre november 20-án ért Drinápolyba s a hírt vivő bojárok Brancovano Constantin megerősítését kérték. Négyszáz erszény adott nyomatékot e kérelemnek, a nagyvezír el is halasztotta a Girardintól küldött Fonton audientiáját 22-éig, hogy a bevégzett ténynyel válaszolhasson neki. De Fonton nem beszélt hiában. Mustafa meg-

* Itt a Relationis Historicæ Vernalis Continuatio (1689. 24. l.) előadása után indúltunk, mert azt Veterani augustus 22-iki jelentésének rövid kivonata (Kriegsregistratur 376. k.) is megerősíti. A Des Grafen Veterani Feldmarschalls Feldzüge 41. s 42. ll. olvasható elbeszélés hézagosabb, mint a Relatióé, mert nem is említi a vár átadására vonatkozó egyezményt. V. ö. még Thököly Imre Naplója 1693. s 1694. évekből közli Nagy Iván (M. H. H. II. XV. 228. l.)

** Hist. Rel. Cont. id. h. 25. l. s Caprara november 2-iki jelentése. (Kriegsregistratur 376. k.) V. ö. még Kapitiha Bay M. uram diariuma (THALYUÁL M. H. H. II. XXIII. 2. r., 472. l.) Thököly 1704-iki levele Rákóczyhoz (THALYnál M. H. H. II. XXIV. 513. l.) s Komáromy Jánosnak törökországi diariuma. Közli Nagy Iván, Pest, 1861. 10. l.

igérte, hogy Widdint vagy környékét átengedi Thökölynek téli szállásúl s hogy a vajdától fizetendő háromszáz erszényből ötvenet neki fog utalványozni.[1]

II.

Ily körülmények közt Fonton fölöslegesnek hitte újra megkérni a nagyvezírt, hogy ki ne szolgáltassa Thökölyt a császáriaknak. A nagyvezír már előbb is kijelenté, hogy török miniszter ily hitványságra soha sem fog vetemedni.[2] Mert Thököly kiszabadulása óta e kérdéssel a porta többször is kénytelen volt foglalkozni. A váradi fogság előtt egy czélzás elég volt arra, hogy Ibrahim felajánlja Thökölyt, de 1686 óta a császáriak kapták fel a gondolatot s a török volt a tartózkodó. Caraffa hozta szóba ez ügyet. Hozzá fordúlt 1686 őszén a Szulejmántól küldött Mehemed aga útlevél végett, mivel Bécsbe indúlt a békét kérni. Caraffa megjegyzé, hogy a császárnak ily ügyben eljáró követei nem szoktak üres kézzel a portára küldetni. Az aga eleintén pénzre gondolt, de Caraffa felvilágositá, hogy Thököly fejét tartaná a legillőbb ajándéknak.[3] Szulejmán nem sajnálta volna átadni a kért ajándékot — a megkötött béke után. Az aga, ki e szóbeli válaszszal tért vissza Caraffához 1687 martiusában, még nem hozott oly megbízást, mely a béketárgyalások megindítását lehetővé tette volna. Azért Caraffa a hadi tanács meghagyásából kijelentette, hogy ő Thökölyt csak a maga számára kérte ajándékul.[4] Midőn az év végén Eger visszafoglaltatott, Rustem, az

1 Girardin 1688 december 5-iki jelentése. HURMUZAKI: Documente privitore la Storia Romanilor Supplement 1 Volum. 1. Buccuresci 1886. 273. s 274. ll.

2 U. o.

3 VICO: De rebus gestis 146. l. s Buonvisi november 24-iki jelentése (Monumenta Vaticana FRAKNÓINÁL 261. l.).

4 Hadi tanács 1687 april 23-iki parancsa. (Kriegsregistratur 375. k.)

utolsó egri basa nyilatkozatából Caraffa azt vette ki, hogy a kívánt ajándék megszerzése sikerűlni fog.[1] A súlyos csapások végre megtörték az osman büszkeséget. Az eddigi kísérletek alkalmával a törökök formulázott feltételeket bemutatni nem akartak s kerűlték a látszatot, mintha a szultán békét kérne. De 1688-ban Zulfikar effendi s Maurocordato II. Szulejmán megbízó levelével küldettek az udvarhoz. October 13-án érkeztek a követek Pottendorfba s az első hónapokban sokat kellett foglalkozniok Thökölyvel, kinek rögtöni kiadását vagy legalább elzáratását követelték a császáriak. Az udvar e «botránykő eltávolítása előtt» nem is akart tárgyalásokba bocsátkozni, de a törökök azt válaszolták, hogy nem érdemes annyi szót vesztegetni Thökölyre, kit a porta egy kutyánál többre nem becsül. Valamennyi kérdésnek tisztázása után könnyű lesz ezzel végezni.[2]

S e nézetöktől el nem állottak. Csakis martius közepén határozták el a császáriak, hogy kár volna Thököly miatt a «fő művet» késleltetni, mivel úgy sem lehet kényszeríteni a portát a kiszolgáltatásra.[3] Nem mondhatni, hogy a miniszterek csak ekkor látták be fáradozásuk hasztalanságát. Főleg két oka volt annak, hogy e kérdésnél ily hosszasan időztek. Nem akarták a békepontok közé felvétetni Thököly kiadatását, a törökök indítványa szerint, mert szerintök «ama gonosztevő nem méltó arra». Igaz ugyan, hogy Fürstenberg bíbornok a nymwegeni békébe foglaltatott, valamint Condé herczeg a pyrenæibe, de a bíbornok fölemlítését nem igen helyeselte a közvélemény s Condé kegyelmet kapott, mielőtt a békébe foglal-

1 Relation der bey dem Gf. v. Starhemberg den 25. Februar 1689. in Turcicis gehaltenen Conferenz (Turcica).

2 Prothocollum Elaboratum des mit denen Türkischen Abgesandten den 2. Martii 1689 gehaltenen Congresses. (U. o.)

3 Prothocollum Elaboratum der mit den türkischen Abgesandten den 12-ten u. 18-ten Martii 1689 abgehaltenen zwey Conferenzen. (U. o.).

ták nevét. Azért is illőbbnek látszott Thököly kiadatása kérdését a béke «prælíminarejának» tekinteni.* S másrészt nem lett volna okos sietni a tárgyalásokkal.

Az alkudozó felek álláspontja oly távol állott egymástól, hogy igen hirtelen elszakadt volna az alkudozás fonala. Leopold mind arra vágyott, mi valaha a magyar koronához tartozott, a török Erdélyt s az elfoglalt területek egy részét sem akarta átengedni. A szent liga tagjai közt az egyetértés nem nyugodott szilárd alapon. Lengyelország a franczia befolyásnak engedve a békét elhalasztani kívánta s a havasalföldi tartományokat magának követelte, míg Velencze kivált a Herczegovina birtokára irányúlt törekvése miatt volt gyanús a császáriak előtt. A német birodalmat forrongásba hozta XIV. Lajos betörése s Oraniai Vilmos vállalatának sikere még nem volt eldöntve. Ily körülmények közt minél tovább kellett fentartani a szent liga egyetértésének látszatát s nem volt szabad elcsüggeszteni a török békébe vetett bizalmat, hogy erőt nyerjen a XIV. Lajos támadása által keltett ellenhatás s hogy minden eshetőségre a császár kezében maradjon az elhatározás lehetősége. E czélt elősegítették a külsőségek és az előzetes kérdések elintézésének halasztása.** Ez előzetes kérdések közé tartozott Thököly kiszolgáltatása is s annak szóba hozása miatt nem kellett tartani a császár addigi, vagy jövendőbeli szövetségeseinek idegenségétől.

* Relation der bey Hn Gf. von Starhemberg den 4. Martii 1689 in Turcicis gehaltenen Conferenz, Relatum Augustissimo in conferentia die 1. Martii 1689. (U. o.)

** Bey deren in ædibus Domini Comitis den 5 Februarii 1689 fürgangenen Berathschlagung vorderist dieses pro objecto zu halten einhellig befunden worden, dass mit denen Alliirten so vill als möglich die wahre einigkeit und apparenz eines bestendigen Zusammenhaltens, so lang als sich die sach in his terminis unschädlich erhalten lasset, observirt, werde, und . . . . . vor der Zeit . . . allermögliche glimpf und einträchtigkeit zu gebrauchen . . . (Turcica 1689, II.) Továbbá Corner 1688 december 19-iki dispacciója: il più importante motivo pero a tali cautellate misure e riserve è di guadagnar tempo non mostrar di ceder alli timori, et apprensioni dell' Armi della Frantia, attender la piega delle cose d'Inghilterra, li concerti e le dispositioni con Prencipi dell' Imperio.

Hope, a hollandi követ kérdezé a török küldötteket, hogy miért nem adják ki Thökölyt, ha csak annyira becsülik, mint egy kutyát? «Thököly valóban kutya — válaszolák ezek — ki a szultán parancsára lefekszik vagy fölugrik, ugat vagy elhallgat, de mégis az osman padisah kutyája, ki urának szavára mint bősz oroszlán törhet előre.»[1]

Képek nélkül szólva, Thököly valóban bebizonyítá, hogy tud ártani a padisah ellenségeinek, ha a kellő támogatásban részesül. S 1689 első felében szívesen látták a portán Thököly követeit. A főkamarás s a tatár khán residense vezették be Sándor Gáspárt s Berthótyt a nagyvezirhez februar 25-én délután Drinápolyban. Mustafa nagy méltánylattal szólt Thököly érdemeiről. «Gondunk lesz reá — mondá a követeknek — bárhogy fordúljanak az események, hisz tudjátok, hogy fejedelemségeket osztogathatunk. Ki hallotta valaha, hogy a porta elhagyná védenczeit? Uratok meg lesz elégedve.» S midőn a nyár közelgett, száz tallérnyi ajándékkal, az élés beszerzésére szükséges fermánokkal bocsátá el a nagyvezír Thököly embereit, melléjök rendelvén Hussein boszniai basát.[2]

Hussein katonáin kívül Ali basa a Duna kapitánya, jelentékeny hajóhaddal támogatta Thököly vállalatát. Először is Vetiszlán ellen készülődött az egyesült kurucztörök tábor, a Kladovo melletti erőd ellen, melyet Thököly az előző évben is megtámadott. Junius 16-án, egy nappal Ali basának Viddinbe érkezése előtt Thököly s Hussein elhatározták, hogy előhadaikat Vetiszlán ellen indítják. Junius 23-án Thököly is átkelt a Timokon s már 26-án hajnalban taraczkjaiból lövette a várat. A basák másnap elkészülvén a sánczokkal, követték a példát.[3]

1 HAMMER: VI. 537. l.

2 Wohner jelentései mart. 5. s jun. 1. (HURMUZAKI: Documente Suplement I. Volumul I. 276., 277. ll.)

3 1689-i Napló THALYNÁL. M. H. H. II. XXIV. 312., 313. s M. H. H. II. XXIII. I. r. 9., 10.

Steta Brodán, rácz kapitány védte a várat, vitézűl ellenállván a túlerőnek, de a segítség megérkezését hiában várta. A császáriak nem könnyű szívvel hagyták veszni a várat, melynek birtokában az ellenség megnehezítheté a dunai közlekedést.[1] De Ali hajói elzárták a vízi útat s Badeni Lajos attól tartott, hogy a szárazföldi kerülőn át már későn érkeznék a segítség.[2]

Julius 6-án kiizente a kapitány a basáknak, hogy átadná a várat, ha nem lesz bántása. Thököly a Sophiából már útnak indított mozsarakat kivánván bevárni, nem akart kegyelmet adni, de Hussein s Ali időnyerés végett a szelídebb eljárást pártolták s így julius 8-án Thököly is kiállította a hitlevelet. Több mint kétszáz ember a kivonuló ráczok közől Thököly zászlóihoz csatlakoztak.[3]

Hussein beteges, erélytelen ember volt, ki nem azért siettette a vetiszláni ostrom befejezését, hogy rögtön folytassa a hadi műveleteket. «Embertelen szókra erumpált», midőn Thököly nyughatatlansága miatt háborgatva érezte magát, de Thököly keményen visszafelelt s végre a basa alkalmazkodott hozzá. Orsova megtámadása forgott szóban. A vállalat gyors sikere meglepte Thökölyt. Jelentéktelen csatározások után julius 15-én Orsovába vonúlhatott. Heisler ugyan oda sietett a veszély hírére, de rögtön visszavonúlt, úgy látva, hogy az ellenség igen jól el van látva lőszerekkel s hajókkal. Pedig ő Erdélyt féltette s annak védelme végett kimélni akarta erejét.[4] Csupán Karánsebest látta el négyszáz főnyi őrséggel, mielőtt Erdélybe húzódott. A Thökölytől előre küldött Sándor Gás-

1 Venier jul. 24-ki dispacciója (Hurmuzaki: Documente Vol. v. Part. ii. 172. l.) s Röder ii. Urkunden 60. l.

2 Az őrgróf levele Leopoldhoz. Hassanpasa Palanka julius 6. (Röder: ii. Urkunden. 52 l.)

3 Napló Thalynál M. H. H. ii. xxiii. 1. r. 13., 14.

4 Heisler levele a hadi tanácshoz. Nagy-Szeben 1689 augustus 4. (Hadi Levéltár.) A levél kelte is mutatja, hogy Heisler augustus 3-án nem volt Orsovánál, mint Wallon állitja. (Oest. Milit. Zeitschrift 1840. 248. l.).

pár Mehádiát pusztán találta s Karánsebes alól Temesvárra küldhette embereit.[1] S így szabaddá lett az út Sophiától Temesvárig, mi nagy eredmény volt magában véve is. A további teendők megállapítását el kellett halasztani Horváth István és Borbély István visszatértéig, kiket még Vetiszlánról küldött Thököly a portára diadalmi jelvényekkel s a zsoldnak sürgetése végett.

A visszatérő követek nyomában Hussein, a császár agája is megjelent a vetiszláni táborban julius 28-án s az egész tábor előtt Thököly nyakába adta a szultántól küldött nyusztos kaftánt, majd elolvastatá a szultán kegyes levelét. A császár agája pénzt aligha hozott, hanem sok jó szót s igéretet. De Thökölynek jól esett azt hallani, hogy «a császár mindenekben az ő informatióitól vár» s Orsovára is elmenne, ha Thököly jónak tartaná.[2]

A seraskier azonban tanácsosabbnak tartotta, hogy Thököly is elhagyja Orsova vidékét. Az agától hozott izenet nem sokat változtatott Thököly hadi tervén. Úgy látszik, hogy Váradig szeretett volna előre nyomúlni, de nem okvetetlen Orsován át, mert remélte, hogy Belgrádnál Ali hajóhadának s a seraskiernek segélyével jelentékeny előnyöket küzdvén ki onnan is czéljához ér.[3]

A vállalat sikerét előmozdíthatta volna az oláh vajda is, ki augustus elsején érkezett Cserneczhez. Brankován tudta, hogy Thököly a vajdaságra törekedett s különben is terhére volt az országa határán időző kurucz király. De úgy gondolta, hogy a nyílt ellenségeskedésnél többet ér a barátság mutatása s Thököly sem akarta elidegeníteni

1 Napló THALYnál. (M. H. H.II. XXIII. 1. r. 18—21. ll.)

2 Napló 24. l.

3 Constantinopoli 1689. Luglio. 21. (Melléklet Girolamo Venier september 4-iki dispacciójához.) E jelentés szerint négyezer katona volt a dunai hajóhadon, con li quali pensano di portarsi più oltre verso Semendria, e se potrano dicono sino sotto Belgrado, e ch'il Tekeli tentara con Hussein Passa, con alcuni milla huomini per terra e promette di più il Tekeli d'aprir la via da Orsova e d'introdur Monitioni e provisione in Temisvar, e Varadino.

a vajdát. Augustus 4-én mintegy kétszázad magával áthajózott a Duna túlsó partjára a vajdához, kinek sátorában egy latin tolmács segélyével órákig értekezett a két versenytárs. «E nyájas és barátságos beszélgetésekben — mondja Thököly — volt hites atyafiság-fogadás is közöttünk, csókolódás között.»

A kölcsönös baráti szolgálatok közül a legfontosabbak későbbre halasztattak, arról hallani sem akart a vajda, hogy a Dunán átkelve Thökölyvel együtt indúljon a Morava felé. Thökölynek örülnie kellett, ha távolléte alatt a török őrségekkel együtt a vajda is gondját viseli Vetiszlánnak s Orsovának.*

Augustus 5-én elindult Thököly hada Majdanpeken át Passarovicz felé. Augustus 11-én Passarovicz táján Madács Péter, az előhad vezére hírül hozta, hogy Badeni Lajos «minden reménységen kívül» már átkelt a Moraván vagy harminczezer fővel. Nemsokára érkezett Arab Redzseb seraskier tudósítása egy Belgrád felé küldött húszezer főnyi lovascsapatról. A seraskier terve szerint e csapatoknak el kellett volna űznie Badeni Lajos gyengének vélt hadát. Közelítsétek ti is arról az oldalról, izené a seraskier Thökölynek, Belgrád megszállásáról álmodozván.**

De a Madácstól hozott hírek lelohasztak Thököly vállalkozó kedvét. A hadi tanács, melyben a kurucz tisztekkel együtt a Thökölytől fizetett törökök tisztjei, Hussein agái, s a tatár «imrizek» vettek részt, a helyben maradást határozta el s a határozat üdvös voltát bizonyítá az augustus 16-án érkezett tudósítás, mely szerint Badeni Lajos a moravai hídnak védelméről gondoskodván, Nis felé vonúlt. S ugyanekkor érkezett a hír, hogy a Heislertől küldött D'Erbeville Orsovát háborgatja. Kétfelé osz-

* Napló 25—28. ll.

** Napló 33. l. Thököly naplója bizonyítja, hogy Badeni Lajos a szökevények s foglyok vallomásaiból jól kiismerte a seraskier szándékait s csalódásait. (Röder: II Urkunden. 80. l.)

lott a török császár hívének gondja. Sándor Gáspárt Nis felé küldötte a hadak egy részével, hogy Arab Redzseb parancsának is eleget tegyen, de ő maga Orsovának tartott «rettenetes útakon s kősziklákon által».

Itt ez évben utoljára még fölcsillant szerencséje. Augustus 23-án az Újpalánkán vezénylő hadnagy azon hiszemben lévén, hogy D'Erbeville még Orsován van, tizennégy sajkával, néhány hajdúval és ráczczal lefelé indúlt a Dunán Orsova elfoglalására. Midőn megtudta, hogy D'Erbeville már eltávozott, visszafordúlt néhány sajkával, de embereinek egy része nem akarta követni. Thököly az elmaradottak elé ment gyalogságával s ellenök rendelte Ali hajóhadát. A császáriak vissza akartak fordúlni, de az igen sebes Dunán nehezen fordúlhattak s kénytelenek voltak partra szállva lovasságukhoz csatlakozni, melyet a török lovasság már megtámadott. Thököly is átküldötte seregét a tulsó partra s a császáriak nagy veszteséget szenvedvén szétfutottak az erdős s hegyes tájon. Harmincz zászlójok s tíz szép sajkájok taraczkokkal az ellenség birtokában maradt.*

S így Orsova és Vetiszlán egyelőre meg voltak mentve, Heisler még mindig nem érezte magát elég erősnek az ostromra s különben is tudta, hogy a főserég sikerei el fogják dönteni a dunai várak sorsát.**

S Badeni Lajos meg nem hiusította reményeit. Grabovacz, Batocsina s Nis mellett hatalmas csapásokat mért ellenfelére.

Arab Redzseb folyvást hívta táborába Thökölyt september 24-éig, míg a nisi csata meg nem történt. Vége

* Napló (THALYNÁI M. H. H. XXIII. 35—41. ll.). Az augustus 23-iki ütközetre nézve D'Erbeville jelentése (RÖDER: II. Urkunden, 121. l.). Ez ütközetet Wallon (Oest. Militärische Zeitschrift 1840. 249. l.) tévesen beszéli el. Úgy látszik, hogy combinálva Heisler és D'Erbeville jelentéseit, helytelen kapcsolatba hozza az augustus 16-iki s 23-iki eseményeket. Nem tudjuk, hogy miért teszi az ütközetet augustus 11-ére.

** Heisler aug. 23-iki levele (RÖDER, id. h. 118. l.)

volt az időknek, mikor Thököly az ily felhívásra nyugodt önérzettel, noha alázatos hangú mentségekkel válaszolt. Most valóban nem tudta, hogy nem fog e többet ártani a török ügynek Vetiszlán s Orsova cserbe hagyása, mint a török tábortól való elmaradása által? Szerencséjére Hussein a helybenmaradást pártolta, Brankován is attól tartott, hogy a határvárak elvesztése után kénytelen lesz minden

68. NIS OSTROMA.

tartalék nélkül meghódolni a császáriaknak. September elsején azonban mégis elindúlt Thököly a fővezér határozott parancsára s már Viddinbe ért, midőn Osman basa, a Duna mellé küldött új szerdár biztatására nem folytatta útját.

Valóban nehéz volt eligazodni e válságos helyzetben, a portán sem igen tudták, hogy mit kell tenni. September 12-én egyszerre két tudósítást kapott Thököly, a

kihaja sürgősen hívta Nisbe, Nemessányi pedig a fővezér azon izenetét hozta, hogy Orsova körül maradjon.[1]

De a nisi diadal véget vetett minden habozásnak. Badeni Lajos közeledtének hírére el kellett hagyni Orsovát, Vetiszlánt és Thököly nem várta be Widdinben az october 14-én odaérkezett őrgróf hadát.[2]

A tábori élet sokszoros teendői közt sem szűnt meg Thököly diplomatiai munkássága.

Félholtan érkezett meg Lessenyei Nagy Mihály september 9-én Widdinbe s nagy nehezen mondhatta el urának «követségének meritumát». Úgy tudjuk, hogy a lengyel indigenatust akarta Thököly a lengyel országgyűlés által elismertetni. A nuntius s Leopold követének befolyása ellen siker nélkül küzdöttek Thököly küldöttei, kiket Sobieski nyilvános audientiára nem bocsátott. Mégis gyakran érintkeztek lengyel főméltóságokkal és Béthunenel s Thököly haldokló híve sok szép igéretről beszélhetett urának.

Talán ekkor beszélte el, hogy a lengyelek a kameniczi basa házát szánták Thökölynek az esetre, ha e vár annyi küzdelem után végre birtokukba kerül. Az indigenatussal együtt egy starosztiát is igértek a száműzött fejedelemnek.[3]

De az igéretbeli földek helyett egy közel eső fejedelemség elfoglalására gondolt Thököly, midőn Widdinből elmenekűlve Sophiába érkezett 1689 october 19-én.[4]

Itt találta Castagnères de Chateauneuft, kit emlékeztetett elődjének, Girardinnek egy igéretére. XIV. Lajos ugyanis

1 Napló (Thalynál M. H. H. II. XXIII. 42—54. ll.)

2 Röder, II. Urkunden 154. l. s Michael Koyser levele Riglerhez. Feldlager bey Widdin 16 october 1689. (Orsz. Ltár. Lymbus.)

3 Napló Thalynál (M. H. H. II. XXIII. 51. l.), Zierowsky martius 22-iki jelentése (Turcica 1689), Venier 1689 augustus 6-iki dispacciója, Wohner augustus 23-iki levele (Hurmuzaki: Documente, Supplement I Vol. I. 280. l.) A lengyelek igéreteire nézve l. Thököly 1694 februári levelét Sándorhoz (Thalynál M. H. H. II. XXIII. I. r., 151. l.)

4 A megérkezés napját a Histoire d'Emeric comte de Tekeliből veszszük át (Cologne 1694. 255. l.).

még 1686 deczember 10-én felhatalmazta Girardint, hogy ígérjen harminczezer tallért a nagyvezírnek azon esetre, ha Thökölyt Erdély fejedelmévé avatja. A franczia követség akkor úgy gondolta, hogy czélszerűbb lesz az összeget a tatár khánnak megígérni s Thököly most azt kérdezé Chateauneuftől, hogy érvényben marad-e az ígéret az esetre is, ha kénytelen volna az erdélyi tervről lemondani s a helyett Moldvát foglalná el.

Chateuaneuf kérdést intézett ez iránt királyához s Mustafa nagyvezírt figyelmeztette, hogy illő volna Thököly szolgálatait Erdély, Moldva vagy Oláhország birtokával megjutalmazni.

A nagyvezír most úgy hitte, hogy leginkább Moldvában volna valami elérhető Thököly számára, de ekkor már meg voltak számlálva Mustafa hatalmának napjai s Köprili Mustafa alatt az események jobban kedveztek Thököly vágyainak. XIV. Lajos is azt válaszolta Chateauneufnek, hogy az összeget csakis akkor fizeti ki, ha Thököly már tényleges uralkodóvá lett, és pedig nem máshol, mint Erdélyben.*

Így árthatott a legérzékenyebben Leopoldnak. Thököly is tudván azt, hogy mit jelent a császárnak Erdély birtoka, úgy hitte, hogy az udvart engedményekre birhatja a döntő harcz kezdete előtt. Nem egy kísérletet tett ez irányban, mióta fogságából kiszabadult. Bizonyára tudtával irattak ama levelek, melyekben Sándor Gáspár az 1689-iki újévre jó kívánságait küldötte a nádornak s az esztergomi érseknek. Sine me liber ibis in urbem, sóhajtá Thököly Zsigmond unokájának férje. Széchenyi Györgynek írott levelében kiemeli, hogy száműzetésében is szolgálatokat tesz «a keresztyén római egyháznak». «Ujjá születnék — írja tovább — ha herczegséged színe előtt festhetném nyomo-

* Chateauneuf 1689 oct. 22-iki jelentése s XIV. Lajos 1690 julius 31-iki levele (Hurmuzaki: Documente, Supplement I. Vol. I. 281. s 289. ll.).

romat, pedig nem jó a halasztás, ütni kellene a még forró vasat.»*

Bécsben ez ügyet nem tartották oly sürgősnek, de annál élénkebben sürgette Thököly az alkudozások felvételét a nisi vereség után. Badeni Lajos ekkor azt hitte, hogy Thököly Leopold lábaihoz akar borúlni. 1690-ben a Nisben maradt Veterani fogadta Thököly ajánlatait. A tábornok azt válaszolta neki, hogy kegyelemre számíthat, ha leölvén a nikápolyi török őrséget, a várat a császáriak birtokába juttatja. Vagy tegyen bármi olyast, mi a porta kegyéből örökre kizárná. Még többet is tennék — izené Thököly — ha a császár elismerne Erdély fejedelmének. E föltétel tudomásúl vétele után az udvar már tisztában volt azzal, hogy mit érnek Thököly alázatos hangú ajánlatai, de Veterani még junius 17-én is azt hitte, hogy Thököly nemsokára meghódol.**

A tábornok csalódott s nehéz is volt kiismernie ellenfelét, ki a kétségbeejtő körülmények közt sem viselte teljes őszinteséggel az alázat köntösét; s annál kevésbé 1690 juniusában.

E hónapban egy kapucsi basa érkezett Drinápolyból Nikápolyba Ahmet basához. Ahmet a többi ott tartózkodó basákat rögtön divánba hívta s díszesen fölszerelt lovasokat küldött Thökölyért, hogy a divánba kísérjék. Úgy látszik, hogy Thököly nem tudta miről van szó, Köprili Mustafa állítólag saját emberei előtt is titkolta az ügyet. Castagnères de Chateauneuf még majus végén sem tudta, hogy sikerül-e megszereznie védenczének az erdélyi fejedelemséget. Elég az, hogy a divánba hívott Thököly halotthalványan jelent meg Ahmet előtt. Úgy beszélték akkor, hogy a selyem zsinórtól tartott, mert Törökországban

* Sándor a leveleket franciscanusoktól küldötte el a brassai parancsnoknak. Veterani pedig martius 24-én fölterjeszté azokat a hadi tanácshoz (Turcica 1689).

** Röder, II. 124. s Venier 1690 jun. 18-iki dispacciója.

szokásos volt ez ajándékkal meglepetést szerezni a császár híveinek.

Ahmet azonban Thökölyt nyusztos mentével lepte meg, melynek bélése aranynyal volt átszőve. Majd egy efendivel felolvastatá a kapucsitól hozott s junius 8-án kelt athnamét. A diploma hivatkozva a hűtlenné lett Apafy nem rég történt halálára s Thököly eddigi kitünő szolgálataira, megbízza Bethlen utódját Erdély kormányzásával. Mi az évi adót illeti, a porta Thökölytől csak annyit kíván, mennyit Bethlen fizetett.[1]

Nem Apafy halála volt tulajdonképi oka annak, hogy a porta csak most nevezte ki Thökölyt erdélyi fejedelemmé. A tatár khán mindeddig gyengén támogatta a szultánt,[2] de 1690 martiusában megjelent Drinápolyban tanácskozni a szultánnal s nagyvezírrel. Innen küldetett Battir aga a khán első minisztere Krimbe, hogy 15,000 tatárt rendeljen Törökországba.[3]

S így a nagyvezír a fősereg jelentékenyebb gyengítése nélkül intézhetett oly támadást Erdély ellen, mely a legrosszabb esetben is a fősereg útját szabaddá teszi. A Thököly személyes vezérletére bízott zsoldos had elégtelen lett volna a nevezetes vállalatra. Nem bírván pontosan fizetni katonáit, sokan szöktek el zászlói alól.[4] Úgy beszélték, hogy 1690 tavaszán sokkal több emberre kért fizetést a nagyvezírtől, mint a mennyit a hozzá küldött portai biztosnak bemutathatott, mit a nagyvezír zokon

1 Az athnamé PRAY Epistolæ Procerum III. 476. l., arra nézve mit Chateauneufről megjegyeztünk l. Castagnères de Chateauneuf jelentését Péra 1690 majus 23. (HURMUZAKI: Documente, Supplement I. Vol. I. 286. l.) A többire nézve l. Relazioni di Constantinopoli 1690 Luglio 8. (Kézirat a bécsi udvari könyvtárban, id. jelzet.)

2 Castagnères de Chateauneuf írja 1689 oct. 22-én a khánról: ce serait là le dénouement de tous les délais que ce Prince a apportés jusqu' à ce moment pour se joindre aux troupes du Grand Seigneur (HURMUZAKI: Documente, Supplement I. Vol. I. 281. l.).

3 Relazioni di Constantinopoli marzo 16.

4 Nisi jelentés aprilis 22. Melléklet Venier 1690 majus 7-iki dispacciójához s Foglietto giugno 4. (a junius 4-iki dispacczióhoz).

vett[1] s ha ez igaz, érthető volna, hogy Thököly nyugtalan lelkiismerettel jelent meg a nikápolyi divánban.

Cserkesz Ahmet, a szilisztriai basa, mint seraskier néhány basával s Gazi Gerej szultán tatárjaival együtt csatlakozván Thökölyhez, néhány ezer főre szaporíták seregét. Julius elején indúlt el e hadi erő Rahoviczából, Thököly téli szállásából s a dunai átkelés után a vezérek értesíték Brankován vajdát, hogy országába érkeztek. Brankován a hozzá intézett fermán értelmében rögtön kiindúlt Bukarestből, kalauzoltatta s élelmezte nem szívesen látott vendégeit, kik közől a jelentékenyebb csapat kelet felől jött Galga szultán vezérlete alatt. Augustus közepe felé vagy 20,000 főnyi török, tatár, oláh s kurucz táborozott az Argis folyó mentében Bukarest és Pitest között.[2]

E készületek alatt Thököly s Veterani közt meg nem szakadt az érintkezés. «Ha a füleki ostrom idején ő felsége tábornoka nem szégyelte kivonni az őrségeket a bányavárosokból — írja Thököly Veteraninak — miért vonakodtok most Erdélyt átadni nekem? Ha tőletek nem várhatok semmi jót, ott fogom keresni a szerencsét, hol biztosan megtalálom.»[3] Thököly a császáriak akkori helyzetét majdnem oly súlyo nak képzelte, minő az 1682-iki volt.

S igaz, hogy most is a visszavonúlást tanácsolta a császári főparancsnok, hanem a Dunáig, a Száváig s az erdélyi határszélig, nem pedig az örökös tartományokig, mint a bécsi ostrom előtt. Badeni Lajos úgy gondolta, hogy feladván Nist és Widdint, Belgrád s Erdély védelmére

1 Bukaresti jelentés majus 27. (Venier jun. 11-iki dispacciójához).

2 Heisler Badeni Lajoshoz (Röder, II. Urkunden 236. l.) s Thököli hadjárata Oláhországban s Erdélyben 1690-ben az Istoria Terrei Romanesci Vol. II. után közli Koós Ferencz (Magyar Polgár Nagy Naptára 1. 1869. 46. l.). Rahoviczára nézve Thököly 1694-iki levele Maurocordatohoz (Thalynál M. H. H. II. XXIII. 1. r., 302. l.).

3 Thököly Veteranihoz 1690. (Hadi Levéltár Bécsben).

kellene összpontosítani a hadi erőt. Nem az volt a fő baj, hogy e tervet mellőzték, hanem az, hogy a kétfelől elfoglalt császári hadsereg számra nézve messze elmaradt a buzgó s ügyes Köprili Mustafától táborba szállított tömegek mögött. A hadjárat sorsának Erdélyben kellett eldőlnie, pedig Heisler csak 3000 embert vezethetett a fenyegetett határszélre. Igaz, hogy az erdélyiek nem hagyták cserbe. Thökölynek az országba küldött patensei nem igen zavarták a deputatusokat, kik Radnóthon junius közepe óta tanácskoztak a hadi készületekről s elrendelték a közfelkelést julius 18-ára «főgeneralis Teleki Mihály uram ő kegyelme dispositiója szerint».[1] A nyugodtabb időben szerzett méltóságnak veszélyes kötelességeit kellett most teljesíteni. S Teleki táborba szállt nem mintha saját vezéri tehetségében szerfelett bízott volna, noha e részben voltak illusiói, de mivel arról volt szó, hogy a császári tábornok mellett az országnak legelső főméltósága álljon az erdélyi had élén az országos önállóság minél nyomatékosabb föltűntetése végett.[2]

Még a bozzai táborban csatlakozott Heislerhez. Heisler ide várta Thökölyt s való is, hogy a szövetségesek első tervök szerint a bozzai úton akartak betörni.[3] De értesülve Heisler hollétéről, háta mögött akarták az országot ellepni. Augustus 15-én kora reggel kétezer előre küldött gyaloguk

1 Consultatio Radnotiensis, Történeti Lapok 1874. 599., 615. s 632. ll.

2 Bethlen azt beszéli, hogy őt Radnóton néhány vármegye s Aranyosszék generalisául akarták megválasztani. Teleki «szándéka e volt» — írja Bethlen (Önéletrajz II. 116. l.). — «Ha én azt a talis, qualis generalisságot felvállaltam volna, a valóságos hadban scilicet akkor menő generalisságot is Heisler consensusából reám adta, és maga az ország igazgatására nézve a tanácscsal az ifjú fejedelem mellett maradt volna.» Tehát ha Teleki valóban ki akarja kerülni a veszélyt, tehette volna Heisler miatt, mint maga Bethlen is bizonyítja. S ez esetben nem játszhatta volna-e más erdélyi főúrnak kezébe a veszedelmes ajándékot, ha már Bethlen oly okosan félre állott? Biztosan senki sem tudhatta, hogy a generalisság hivatala halált hoz s már azért sem hihető, hogy Teleki Bethlen vesztére gondolta ki a tervet. Úgy hiszszük, hogy Teleki le akarta kötelezni Bethlent a részleges generalisággal.

3 Az oláh elbeszélés Koós fordításában M. Polgár N Naptára I. 48. l.

hirtelen elfoglalta a törcsvári sánczot, felkonczolván a 60 főnyi vigyázatlan őrséget. E hírre Heisler is Törcsvár felé sietett. Az ösvényeket már ideje korán bevágatta, noha gondolt arra, hogy a tatárok a legmagasabb hegyeken is át birnak menni lovaikon.[1] Nem hiában tartott valami váratlantól, Thököly s szövetségesei sok kisérlet után, meredek hegyeken s kietlen ösvényeken vezették le táborukat augustus 21-én. Most Zernyest és Tohán közt szemben állott a két sereg. Az ütközet nem sokáig tartott. A tatár előhad kezdé a támadást színlelt visszavonúlásával maga után csalva Doria ezredes századjait s a székelységet. Doria századai vitézűl védelmezték magokat, de a székelység rögtön elfutott s Heisler sem birta megmenteni a jóval számosabb ellenségtől körűlfogott Doriát. Nagy volt a németek vesztesége, Heislerrel s Doriával együtt hat tiszt, egy zászlótartó s harmincz lovas kerűltek fogságba. Heislert s Doriát Thököly a tatároktól kiváltotta, Telekit a csatatéren halva találta.[2]

«Hogy én rám senki ne panaszkodjék — mondá Teleki az ütközet elején — az ország generalisa levén elbuttam, im ezt a fejér szakállamat ide kegyelmetek köziben hoztam, s kész vagyok itt is meghalni.» Ily szépen bevégzett pályáját senki sem dicsérte jobban, mint régi vetélytársa, midőn kénytelen volt elismerni, hogy «mint az utána lett dolgok bizonyitották, az országnak is jobb lett volna élete, mint halála».[3]

Utoljára Fülek előtt látta Thököly Telekit, 1686-ban hiában szeretett volna vele találkozni, s most elébe vitték holttestét. Thököly a maga fehérneműjébe öltöztette a tetemet s azután elküldé az özvegynek. A brassaiak, kik

1 Levele a császárhoz, bozzai tábor aug. 20. (Bécsi hadi levéltár.)

2 Az oláh elbeszélés Koósnál id. h., Des Gr. Tököli Einfall in Burzenland (Kemény: Deutsche Fundgruben II. 245. l.) s Cserey 202. l.

3 Bethlen II. 116. s Cserey 201. l.

69. ZERNYEST.

konokabbúl gyűlölték a szászok közt annyira népszerűtlen Telekit, magasztalták a gróf e nagylelküségét. Brassó városa ugyanis rögtön a zernyesti ütközet után egy küldöttsége által üdvözölte a győzőt. Zernyesti táborában megígérte Thököly a küldöttségnek, hogy atyja lesz Brassó városának. «Jézus nevében — így szólt a kegyes győző — öveztem fel a kardot, Jézus segített át a hegyen, az ő nevében fogtam az ütközethez s Isten kezembe adta ellenségemet.» Igazán fejedelmi s keresztyén szavak, mondák Brassó polgárai.[1]

A szászok szívesen látták volna, ha hitsorsosuk kiszorítja a császári uralmat, melyet gyűlöltek a vallási ellentét s a katonaság eltartásával járó terhek miatt. De nem volt elég egy nemzet szavazata. A zernyesti táborból Thököly Béldi Dávidot küldötte el oly felhatalmazással, hogy szólítsa fel meghódolásra «az ország lakosit, uri és főrendeit». Ellenben az ifjú Apafy körül tartózkodó főurak, kik Kolozsvárra menekültek, óvtak mindenkit az elhamarkodástól, mert «ezzel az egy harczczal az egész dolog el nem végződött».[2]

A várfalaktól védett urak veszély nélkül beszélhettek így, Thökölynek várak ostromára nem volt elég készülete, a kis Törcsvárt körülvette ostromzárral, de azt Goltz hadnagy feloszlatta, Brassónak pedig csak külvárosát foglalták el Thököly katonái. Azonban így is a tatároktól való félelem s a német uralom ellen érzett idegenkedés elég gyorsan szereztek a zernyesti győzőnek behódoló alattvalókat, Erdélynek délre eső nagyobb felében.[3]

«Isten kegyelméből a fényes portától kinevezett erdélyi fejedelemnek» írta magát eddig Thököly, de isten kegyel-

1 Des Gf. Tököli Einfall in Burzenland (KEMÉNY: Fundgruben II. 247. l.).

2 Thököly s Béldi levelei, továbbá Motus Thökölyanus (Történeti Lapok, 1876. 177. s 194. ll.).

3 Des Gf. Thököly Einfall in Burzenland id. h.

méhez a törvények szerint az erdélyi rendek választásának is kellett járulnia. Azért prásmári táborából september elsején Gyulafehérvárra hívta össze az országgyűlést tizenötödikére, de azt «bizonyos német sereg bolondozása miatt» Keresztyénszigeten, egy Szeben melletti faluban tartotta meg. Ide érkeztek Thökölyvel a tatár szultán, Brankován vajda, a portáról küldött kapucsi basa s Funduk Mustafa, az uj szerdár, mert Cserkesz Ahmet Zernyestnél elesett. A kapucsi kaftánokat hozott a győzelem jutalmául. Volt tehát elég pompa s látványosság. A rendek hűséget esküdtek Thökölynek, mivel «nyomorúságokból felszabadította őket» s a portai adó leszállításáért érzett hála jeléül Görgényt s Dévát, mindegyiket hatvanezer forintban, inscribálták az új fejedelemnek. Jószágainak 1685-iki elkobzását törvénytelennek nyilvánították s a Thökölyt környező huszonegy bujdosót «az erdélyi haza fiai és statusi közé» fogadták.*

Cserei beszéli, hogy az így honfiusított bujdosók főbbjei, Sándor Gáspár és Petrőczi István, elberetvált szakállal jelentek meg Keresztyénszigeten, mert azt gondolták, hogy már vége van bujdosásoknak. Thököly azonban — mint krónikásunk mondja — tanúlt róka levén s a világi dolgok változását előtte forgatván, el nem borotváltatá nagy szakállát. Azonban úgy látszik, hogy Thököly hosszú szakállal is a régi álmodozó maradt minden diplomatiai körmönfontsága mellett. Nem sokkal a zernyesti diadal után Doria ezredest Bécsbe küldötte oly ajánlatokkal, melyeken «a világi dolgok változásának előtte forgatása» nem látszik meg.

Először is híveivel együtt ő felsége kegyeibe ajánlja

* Oláh elbeszélés Koósnál id. h., A keresztyénszigeti articulusokat először Szilágyi Sándor közölte az Új Magyar Múzeum 1859. I. kötetében (365—383. ll.). majd újra közölte azokat Thaly (M. H. H. II. XXIII. 64—84. ll.) s végül Jakab Elek tette közzé az I articulust a Magyar Történelmi Tár XX. kötetében 149—151. ll. Funduk Mustafa nevét l. Napló Nagy Ivánnál (M H. H XV. 671. l.).

magát, megígérvén, hogy egyesülve a császár hadával, egyelőre fel fogja konczolni a mellette lévő török erőt. Kéri, hogy ő felsége pártfogása alatt maradhasson erdélyi fejedelemnek s hogy az esetre, ha a császári katonák meg nem védhetnék az ország határát, engedtessék meg neki az egyezkedés a portával. Ha ily egyezségre nem volna szükség, ő felsége fizesse az ország védelmére küldött összes katonaságot. A birodalmi fejedelem czímét kéri a maga és utódjai számára s hozzá még azt, hogy fejedelemsége birodalmi urodalomhoz legyen kötve. A tábornagyi méltóságot is kívánja. Ősi jószágain s az összes Rákóczy-birtokokon kívül még a Saponarától annak idején ígért urodalmakat is szeretné a magáénak mondani. Az egész árvai urodalmat kéri, remélvén, hogy ő felsége kárpótolni fogja a birtokos társakat. Mindezekért a lengyel király s a köztársaság kezességet vállaljanak. Thököly még a lengyel indigenatust óhajtja s az elődei birtokában volt lengyel jószágokat. Végűl kéri, hogy Magyarország szabadságai legyenek újra oly állapotban, mint ő felsége koronázása idején voltak. Thököly javasolta, hogy az egyezség megkötésére adjon az udvar teljhatalmat Heislernek.

Leopold valóban Heislerhez intézett levelében válaszolt ez ajánlatokra. Thököly kívánságai igen túlzottak — írja a császár — s megsérteném Istentől adott méltóságomat, ha azokat elfogadnám. Velem született irgalmasságból mégis hajlandó volnék neki megkegyelmezni. Jószágait visszaadnám s egyéb kegyekre is méltatnám, ha tettel bizonyítaná be hűségét, lekaszabolván a nála lévő török-tatár csapatot.*

Bármily csekélyek ez ígéretek Thököly kívánságaihoz

* Postulata Tekelii (Melléklet Venier 1690 sept. 24-iki dispacciójához) s Leopold levele Heislerhez Eberstorf sept. 24. (Turcica 1690.). A Histoire d'Emeric Conte de Tekeli szerzője (Cologne 1694 269. l.) fölemlíti, hogy hír szerint mi mindent kívánt Thököly a császártól. Cela paraît si peu vraisemblable, qu'on ne s'y arrêtera pas. Pedig a hírek hitelesek voltak.

képest, Leopold még ily válaszra sem szánta volna el magát, ha Thököly vállalatának következéseitől nem fél. Nist és Widdint a török már visszafoglalta, a nagyvezír Belgrádot fenyegette s úgy látszott, hogy Magyarországot is. Pedig Badeni Lajos seregének távoztával nem maradt számbavehető erő az országban. Szerencsére Badeni Lajos aránylag gyorsan végezte munkáját Erdélyben.

Thököly hiában küldötte elébe Sándor Gáspárt és Petrőczyt, a vaskapui szoros bevágatása és fegyveres őrizése végett. Badeni Lajos september 19-én elindúlván Karánsebesről, minden akadály nélkül haladt előre s Szászvárosra érkezett 28-án. Thököly folyvást hátrált előtte Szászsebestől Csik-Lázárfalváig, s onnan újra Brassó vidékére fordúlt. Így fárasztotta ellenségét s egyúttal időt akart nyerni, segítséget remélve a nagyvezírtől vagy szabadulást a török főerő diadalmas előnyomulása következtében. Búni táborából october 8-án Badeni Lajoshoz küldött levelében említette a török hadi szerencséjét. Természetesnek fogja találni az őrgróf — így folytatja — hogy a szultán egész erejével sietni fog Erdély megmentésére. Ha tehát volna valami a közveszély elhárítására czélzó, de eddig eltitkolt gondolata, csak közölje velem bizalmasan. Thököly úgy hitte, hogy fegyverszünet kötésére birhatná az őrgrófot, mint annak idején Caprarát s ily módon legalább megmaradhatna Erdély egy részében.

Midőn Badeni Lajos october 23-dikán az oklándi táborban Belgrád elestéről értesült, valóban gondolt arra rövid ideig, hogy egyezséget kössön Thökölyvel. Bizonyos jelek után hinnie kellett, hogy Thököly Fogarasföldén át a Vaskapuhoz igyekszik a nagyvezír táborába. Ez egyesülést meg akarta gátolni; Thököly serege úgy is fogyott, mert oláh, török s tatár szövetségesei elhagyták s újabb segítséget hiában várt. Midőn Badeni Lajos Földvárhoz érkezett, csak másfél mérföldnyire a kurucz tábor-

tól, Thököly october 25-én a bozzai szoroson át Oláhországba menekült.* De azért le nem mondott Erdély birtokáról. Fejedelemségének mintegy zálogául «sok erdélyi nemessel és főemberrel» kísértette magát a száműzetésbe. Többeket erővel vitetett el, mások a «reménység fejében» mentek s így az emigratiónak egy erdélyi osztálya keletkezett, mely a most már honfiusított magyar bujdosókkal szükség esetén a «Kegyelmes Urunk ő nagysága mellett lévő nemes Erdélyország három nemzetiből álló státusinak» írhatta magát.

Az úgynevezett elpártoltak büntetésére november közepén Thököly egyik híve, Mikes Pál, a székely földre tört s ott három nemest felakasztatott. Sokkal jelentékenyebb vállalatot tervezett a fejedelem az év végére.

Galga szultán ugyanis a diadalmas hadjárat befejezése után egész Biharmegyéig száguldott több ezernyi tatár hadával. Bizonyára Thököly ösztönzésére volt neki meghagyva, hogy Erdélybe törjön. Thököly s a mellette lévő statusok külön proclamatiókban figyelmeztették az országot a közeli veszélyre, intvén őket, hogy «két kézzel vegyék a fényes porta és kegyelmes urunk gratiáját». Thököly szeretett volna délfelől egyesülni a Somlyón át Erdélybe nyomuló tatárokkal. A terv azonban nem sikerült volna, még ha Thököly sietésre bírhatja is a hidegtől s nélkülözésektől sokat szenvedő hadát. A tatár betörés hírére visszatért Badeni Lajos már visszaűzte Galga szultán tatárjait, midőn Thököly deczember 31-dikén Kimpolungiból a törcsvári szoros felé indult. Előre küldött hajdui Daróczi vezetése alatt lesbe csalták s felkonczolták a vigyázatlan hannoveri herczeget, de Thököly hiában próbálta ismételni az augustusi kalandot. Január elsején átkelt a havason kietlen helyeken s a törcsvári

* Röder II. Urkunden 287—332. ll. Cserey 207 s 208. ll., Petrőczy és Sándor patense (Történeti Lapok 1876. 178. l.).

sáncznál egy völgybe szállott. Veterani azonban éjjel-nappal menve január 2-án szétverte a kurucz tábort s majd hogy elfogta Thökölyt. «Igen szomorúan visszajöttünk» írta oláh földön Almády, az elhurczolt erdélyi statusok tagja.*

III.

Thököly e meghiusult vállalatai nem maradtak nyom nélkül Erdély történetében. Mióta a török az európai bonyodalmak felhasználásával nemcsak ígéretekkel biztatta Thökölyt az erdélyi fejedelemségre nézve, azóta a bécsi miniszteri conferentiákon fölmerült az aggodalom, hogy az udvar kénytelen lesz Erdélyt feláldozni a béke kedvéért. Ily sorstól meg akarták óvni «Magyarország czitadelláját» s e végre szükségesnek látta az udvar az előkelő erdélyiek lekötelezését.** S így sikerült Bethlen Miklósnak 1690 végén megszereznie Erdély számára az 1686 óta hiában sürgetett diplomát. Igaz, hogy a Hallerféle diploma egy igen lényeges pontban különbözött az 1691-ben ünnepélyes formában kiadott leopolditól. Ebben nem volt többé szó a fejedelemválasztás jogáról; hiában figyelmeztették a rendek Leopoldot Thökölynek már említett oláhországi kiáltványára, melyben az volt feltéve, «hogy Erdélynek Császár ő Felsége denegálta a Fejedelemséget». «Ha a császár — mondák az erdélyiek —

* Cserey 210—212. Des Gfen Veterani Feldzüge 107, 108. ll Röder Urkunden II. 360, 364 s 368. ll. Des Gf. Tököly Einfall in Burzenland (Fundgruben 265. l.), Almády István naplója Thalynál (M. H. H. II. xxiii. k. 2. rész 726 s 727. ll.), Thököly patense a sztancsesti táborból (Történeti Lapok 1876. 179 l.) s a «statusok» kiáltványa ugyanonnan (Gyulafehérvári Levéltár, viii. csomó, 113. sz. Orsz. Levéltár).

** Relatio der bey Hn. Gf. Starhemberg den 24. Januarii 1691 in Turcicis gehaltenen Conferenz. Relatum Augustissimo 5. Februar «wofern man Siebenbürgen nicht sollte behaubten khönnen, gleich es der mehreren Meinung nach das ansehen hat», . . . (Turcica).

nem opponálja Thökölynek az ifjú fejedelmet, csendesen nem bírhatja ő Felsége Erdélyt».[1] De Leopold tanácsosai nem akartak ily függetlenséget engedni Erdélynek s úgy hitték, hogy néhány ezred s a diploma engedményei el fogják érni a kívánt hatást. 1681 óta Thököly föllépése most már másodszor s utoljára idézett elő ily döntő fordulatot Erdély történetében.

De azért tevékenysége nem szűnt meg, sőt az 1691-iki hadjáratban elég jelentékeny szerepe volt. Már a tavasz kezdetén reá bízta Köprili Mustafa az orsovai sziget oltalmazását s Thököly oda is küldötte egy kapitányát kétszáz gyaloggal. Csakhogy e feladat nem volt ínyére. Nem szerette így szétforgácsolni erejét. Nagyvárad körül is száguldozott egy csapatja s úgy hitte, hogy Petrőczy, kit a generalis czímével e vidékre küldött, toborzásokkal gyarapítni fogja katonái számát. Hadi erejének összpontosításától szép eredményeket várt, úgy beszélték, hogy a portának megígérte Felső-Magyarország fellázítását.[2]

A nagyvezír nem áltatta magát vérmes reményekkel, de jónak látta, hogy Thököly fő erejével elindúljon Petrőczy után, ki majus havában Várad körül sok nyugtalanságot okozott.[3] Köprili Mustafa rendeleteit a Duna vidékére szerdárnak kinevezett Topal Hussein silistriai basa adta át, kit Thököly julius 3-án «rettenetes lövéssel s igen nagy pompával» fogadott widdini táborában.[4] A szerdár bizonyára megerősíté Thököly hadát, mely julius 7-én indúlván el Widdinből, Orsován és Mehádián át 22-én Karánsebes szomszédságába érkezett. A csekély császári őrség innen is kiszökött, mint Orsovából még juniusban s

1 Szász: Sylloge Tractatuum 89.

2 Thököly 1691-diki leveles-könyve (Thalynál M. H. H. II. XXIV. 396 s 408. ll.), továbbá Joanaki Porphyrita jelentése. Konstantinápoly 1691 aprilis 11. (Turcica) s a majus 24-iki konstantinápolyi jelentés, mint melléklet az 1691 junius 24-iki dispaccióhoz.

3 Dispacci majus 27, junius 3. s junius 10.

4 Almády István naplója Thalynál (M. H. H. II. XXIII. 2. rész 740. l.).

27-én a lugosiak is megadták magokat, noha «keményen lődözének» egy ideig. De tovább nem mehetett Thököly.*

Mert julius 29-én Badeni Lajos Péterváradhoz ért s a Belgrádnál táborozó Köprili Mustafa parancsára Thököly éjjel-nappal sietett vissza a Dunához. Augustus 2-án érkezett kíséretével a nagyvezírhez s 7-én kapta a parancsot, hogy mindenestől átköltözzék a zimonyi török sáncz mellé. A Péterváradról Zimonynak tartó Badeni Lajost Thököly emberei is nyugtalaníták. A «két rettenetes erő» itt nem soká «nézte egymást», mert Badeni Lajos negyvenötezer emberével Szalánkemén felé hátrálva, előnyös helyzetének megváltoztatására akarta bírni a jól elsánczolt százezer főnyi ellenséget. Útközben mindaddig, míg 17-én Badeni Lajos meg nem állapodott, bizonyára a kuruczok is ellenkeztek a német tábor hátvédével. Tudjuk, hogy 18-án reggelre a török egy merész mozdulattal «eleiben szálla a német tábornak» elvágván ettől a szárazföldi közlekedést Péterváraddal. Alapos-e az állítás, hogy e mozdulatot Thököly tanácsolta a franczia tisztekkel együtt, azt nem tudjuk, de bizonyos, hogy 18-án Thököly hada is segitett a törököknek, kik a Dunának szorították az élés-szállítmányt kísérő Bouquoy ezredet, mely ott elrekesztve a német tábortól, felkonczoltatott. Kétségtelen, hogy a seraskiertől vezetett lovas hadosztályhoz csatlakoztak Thököly csapatai is az augustus 19-iki ütközetben, de Thököly már csapatainak csekély számánál fogva sem volt nagy befolyással e hadosztály vezetésére. A törökök szemére vetették, hogy egy halomról nézte a harczot s elfutott, mikor Köprili «az harczon martyrrá lett». Thököly ellenben azt állította, hogy mezítelen fegyverrel tartóztatta a futókat, de vagy kétszáz lovasával úgy sem fordít-

* U. o. 738, 740 s 741. ll. A kurucztörök had ama visszafordulása, melyet Veterani említ a Feldzüge 114. l. nem juliusban történt, mint a kiadó 29. jegyzete után hihetnők, hanem septemberben, mert akkor foglalta el Veterani Lippát.

hatott az ütközet sorsán. Az bizonyos, hogy a kuruczok gyorsan elmenekültek s a 18-án szerzett jó nyereségen kívül otthagyták saját podgyászukat is.[1]

Thököly most félbeszakított vállalata kiviteléhez fogván Pancsován át Temesvár felé indúlt. September 7-én a temesvári szőlők alatt tudhatta meg, hogy Veterani, ki eddig Erdély oltalma végett kimélte seregét, egész erejével Lippa elfoglalására indúlt. Thököly erre visszafordúlt, de september 22-én újra Temesvár felé vezette hadai egy részét.[2] Ugyan e napon érkezett Szolnokra Badeni Lajos hadserege, mely Nagyvárad ostromára készűlt. Az ostromot nem jelentéktelenűl könnyíté Auersperg gróf, ki ez időtájt Pocsajnál Petrőczy hatszáz embere közől vagy százat levágott s vagy harminczat elfogott. Petrőczy azonban megboszúlta magát, mert Lippa tájára érve, october 7-én lesből megtámadta s szétverte Pollant ezredes egy századát, mely a takarmányt keresők fedezetére volt kirendelve. Másnap már egyesült Petrőczy Thököly táborával, melyhez 10-én Topal Hussein s a tatár khán is csatlakoztak.[3] S így néhány ezerre szaporodott a kurucz-tatár had, mely Jenő s Gyula környékére indúlt. Úgy látszik, hogy pénzt vittek az ottani török őrség számára.

Ott barangoltak napokig a «Gyula és Jenő között való pusztákon, ligeteken», zsákmányolással s apró hadi kalandokkal töltvén az időt, de többnyire rosszúl érezték magokat. «Igen sokat éheztünk, koplaltunk», beszéli a vállalat egyik szemtanúja s mivel az éjjeli «hóharmat» is jelezte a hadi kalandokra alkalmatlan évszak közeledését, novem-

1 Röder II. 159—170. ll. s Almády naplója Thalynál id. h. 742—744. ll. A történetírók az egykorú jelentések nyomán igen túlozták a szerepet, mely Thökölynek a szalánkeméni ütközetben jutott. A Nagy Ivántól kiadott napló leszállítja a túlzást (209. l.). A napló megerősíti Cserei értesítését (220. l.).

2 Almády 745, 746. ll. s Des Gf. Veterani Feldzüge 114. l.

3 Badeni Lajos levele Szolnok 1691 sept. 23. Röder II. Urkunden 409. l., Veterani Feldzüge 115. l. s Almády 747. l., a khán s Topal Hussein ottlétét Thököly említi egy 1694-iki levelében (Thalynál M. H. H. II. XXIII. 1. r. 269. l.).

ber elsején délnek tartott a tábor s 25-én Thököly a passaroviczi téli szállásra vonúlt.[1]

A következő évi hadjáratot Nagyvárad visszafoglalása tette emlékezetessé. Különben kevés említésre méltó tör-

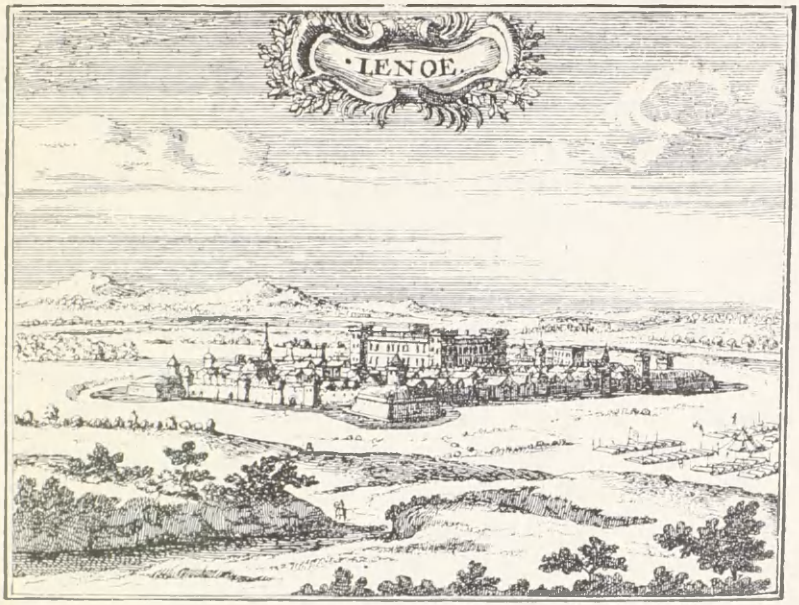

70. JENO VARA.

tént. Thököly szolgálatait csak october közepe felé vette igénybe a nagyvezír. Ekkor belgrádi táborába rendelte a kurucz hadi erőt s 13-án sátorában ült, «míg elhaladtak» előtte Thököly katonái. Elhads Ali a szemle után megelégedését fejezte ki, mivel csak ezer főre számított s Thököly ötszázzal többet küldött elébe.[2] A megdícsért vezérnek Pancsovára kellett mennie, hogy Topal Hussein seraskierrel tanácskozzék a teendőkről.[3] A seraskier első sorban

1 Almády 748—750. ll. s Veterani levele Badeni Lajoshoz Dobra 1691 oct. 11. (Turcica.)

2 Almády 760. l. s Ferriol 1692 oct. 15-ki levele. (Turcica.)

3 Lettre chiffrée de Fabre à l'ambassadeur du Roy de France à la porte datée du Camp de Belgrade le 24. Octobre 1692. (Turcica.)

Temesvár, Gyula és Jenő ellátására gondolt, de úgy látszik, hogy Thököly nagyobb eredményeket várt a vállalattól. Hitte, hogy Topal Hussein megverhetné a Maros partján vigyázó Veteranit. E győzelem által Felső-Magyarország felé szabad lett volna az út s az üldözés végett Péterváradról elinduló Badeni Lajosnak háta mögé kerülhetett volna a török erő.[1] De Topal Hussein a Maros áradása s Veterani közelléte miatt Temesvárnál tovább nem ment s így Petrőczy is visszafordult.[2]

Azt hihetnők, hogy Thököly szolgálatkészségével kivívta a porta kegyét, pedig nem úgy volt; a török urak nem a legjobban bántak vele. Nehezteltek reá egyrészt az 1690 óta nála maradt Heisler és Doria miatt.

Midőn a zernyesti csata után Doria Bécsbe vitte Thököly föltételeit, küldője megbízásából meg kellett kérdeznie, hogy fogolynak tekinti-e az udvar Zrínyi Ilonát s hogy váltságdíj vagy csere fejében szabadon bocsátaná-e a foglyot? Leopold september 24-iki levelében azt válaszolta, hogy Zrínyi Ilonának nem volna szabad elhagynia Bécset, de királyi szavát adja, hogy cserében Heislerért s Doriáért szabadságát visszaadná.[3]

Doria visszatérte után az alkudozásokat egy váratlan akadály szakította félbe. Köprili Mustafa ugyanis az előkelő foglyok török kézbe szolgáltatását követelte Thökölytől.

Lehetséges, hogy Doria útját s a foglyok ügyében folytatott alkudozást Thököly ellenségei gyanús színben tűntették fel a nagyvezír előtt. Különben a gyanú ürügynek is jó volt. A török nem akarta ellenségeit erősbíteni a híres tábornok kiszabadításával s tudta, hogy a két fo-

1 Veterani Feldzüge 128. l. s Lettre chiffrée de Fabre.

2 Ferriol a M. Croissy au Camp de Belgrade le 8-me Novembre 1692 (Turcica).

3 Postulata Tekelii és Leopold válasza id. h.

golyért szép jövedelem vagy török foglyok szabadon bocsátása volt várható.

A portán makacsnak nevezték Thökölyt, ki úgy hitte, hogy meg nem érdemli ez elnevezést, midőn becsületét védi s neje kiszabadítására törekszik. Ismételt parancsokban meghagyta neki Köprili Mustafa, hogy jól vigyázzon a rabokra. «Az magam fejére sem vigyáztam jobban, mint azokra» — így válaszolt, rágalmazói rosszakaró besugásainak tulajdonítván a vezír újabb parancsát. Különben kijelenté, hogy csak erőszakkal vehetik ki kezéből Heislert.[1]

Ily végletekig a nagyvezír nem akart menni s midőn a szalánkeméni csata előtt Lugosról táborába rendelte Thökölyt Heislerrel együtt, kegyelmesen hallgatta meg annak hivatkozását az athnaméra, mely Zrínyi Ilonának is pártfogást biztosított. 1691 september 20-án szerződést kötött Thököly a foglyokkal, kik tizenhat ezer arany, egy hintó s hét ló árán váltották meg szabadságukat. Ha a kiváltás előtt az egyik fogoly elhal, az életben maradtnak csak a megfelelő részletet kellett kifizetnie, mit azért is ki kellett kötni, mivel Doria már igen beteges volt. Az egyezmény szerint Zrínyi Ilonán kívül Petrőczy, Sándor és Nemessányi nejeinek is megengedte az udvar, hogy férjeikhez költözhessenek, jószágaik jövedelmének szabad élvezetét biztosítván számokra.[2]

S így 1692 elején Zrínyi Ilona elhagyta a bécsi kolostort, melyben tisztességes őrizet alatt lakott. A téli idő s ügyeinek rendbeszedése hosszúvá tették útját, úgy hogy csak május 14-én érkezett Passaroviczra, hol «nagy pompával s nagy örömmel» fogadták.[3]

1 Thököly 1691-ki leveles-könyve Thallynál (M. H. H. II. XXIV. 411, 412. s 414. ll.).

2 A szerződést Szilágyi Sándor közölte Történelmi Lapok 1875. 1191. l. Úgy látszik, hogy az említett bujdosók nejei nem éltek az engedelemmel s hogy azelőtt is küldhettek pénzt férjeiknek.

3 Almády naplója 755. l.

Köprili Mustafa halála után is többször emlegették a törökök «kárvallásukat Heisler elbocsáttatása miatt»,* de ez úgy nem zavarta volna meg a porta és vasalljának viszonyát, ha Thököly hadainak szállásolása s élelmezése nem idéz elő surlódásokat.

A szalánkeméni csata után Köprili Mustafa utódja, a vén Khalil basa rendelte Thököly hadai számára téli szállásul

71. II. AHMET SZULTÁN.

Passaroviczot s a szomszédos négy palánkot, úgymint Galambvárt, Rámot, Újpalánkot s Ressovát. A vidék szegény és puszta volt, Thököly szerette volna visszavétetni Khalil rendeletét. E végből 1692 január 26-án Passaroviczról Drinápolyba indúlt. Itt Arabadsi Ali, az új fővezér «benne hagyta quartélyában, mondván, éljenek, a hogy élhetnek, s viseljék gondját a császár palánkjainak, míg a török tá-

* Kapitiha Bay Mihály uram diariuma (THALYnál M. H. H. II. XXIII. köt. 2. rész 518. l).

bor felérkezik». Ugyanekkor tudták meg Drinápolyban, hogy D'Arnau báró kapitány megszállotta a Veterani barlangot. Ez által a dunai közlekedés el volt zárva s Belgrád elszigetelt helyzetbe jutott. A portán nagy volt a rémület, Thököly a szultán színe elé bocsáttatott april 2-dikán. II. Ahmet felkaftánozta a fejedelmet s kíséretét, tizenkétezer tallért adatott neki oly meghagyással, hogy siessen vissza s segítse a török hadi erőt a németek előzésében. Thököly april 28-án érkezett vissza s nem sok tenni valót talált, mert majus 4-én már Passaroviczban is tudták, hogy a törökök visszafoglalták a «kőlyukat».*

Újra közeledett a tél s Thököly Elhads Ali nagyvezír előtt megújította kérelmét Belgrádban. A válasz nem volt kielégítő s egy nappal Thököly visszatérése után, november 16-án a hadak részéről küldöttség indúlt a hazatérő fővezér után.

1692 november 18-án a fővezér tábora Rashamnál megszállott s itt a küldöttség vezetője, Petrőczy István, a kihája elé bocsáttatott.

A föld, hol most vagyunk — mondá Petrőczy — teljességgel puszta, sem kenyér, sem széna, sem abrak semmi sincsen. A kihája megharagudott. Gyalázat s szemérem — úgymond — azzal a hatalmas vezért terhelni, holott csak néhány nappal azelőtt adatott a nagyvezír Thökölynek fermánokat ötezer tallérról, kétezer kila árpáról s háromezer kila buzáról. A hadak régóta éheznek — válaszolá Petrőczy — míg az élés Passaroviczra érkezik, addig éhen halnak. De ha gyorsan szállítanák is az eleséget, nem használna; Passaroviczon ugyanis a lovas had egyáltalán meg nem maradhat, mert szénája nincs. A nyáron miért nem csináltatok — kérdi a kihája. Nem hit-

* Almády naplója 751—755. ll. Türkische Zeitungen von Marc Antonio 1692 april 3—12. (Turcica) s Thököly 1694 aug. 18-iki levele a tábori kadiához (Thalynál M H II. II. XXIII k. 1. rész 269. l.)

tük — mondja Petrőczy — hogy örökké ott lakunk; bíztunk abban, hogy a vezír fegyverének boldogulása által országunkba mehetünk. Isten tudná a ti dolgotokat megorvosolni — sóhajtozott a kihája. Micsoda helyet adjunk a hadnak, hisz valahol eddig voltatok, mindenütt elpusztítottátok a földet. A vezér is így beszélt Petrőczyvel, de végre fermánt adott neki Dsáfer belgrádi basára, ki mint seraskier parancsolt egész Sofiáig, hogy a Száva mellett teleljenek Thököly hadai, mint maga Petrőczy kívánta.[1]

Petrőczy visszatérése után megvizsgáltatta Thököly a Száva vidékét s azt egészen pusztának találta, miért is levélben kérte a vezírt, hogy Widdin és Nis közt jelöljön ki falvakat téli szállásra. A vezír útközben olvasta a levelet és azzal vigasztalta Thököly kapitiháit, hogy Drinápolyba érve, elintézi az ügyet. El is intézte, de nem a kapitihák tetszése szerint. December 25-én Bay Mihály s Horváth Ferencz a «kapúra menvén» a kihája tudtokra adta, hogy a vezír ott akarja hagyni a hadakat, hol eddig voltak, a tél nagyobb része már elmúlt, egy-két hónapot ki lehet húzni, úgy is gondoskodni fog a vezír a szükséges élelemről.[2]

De az volt a baj, hogy Thököly nem volt megelégedve e gondoskodással. A reizeffendi pártolta Thökölyt. «Ez az ember — mondá róla a vezírnek — csak olyan ennek a birodalomnak, mint egy madárka, az ki ha egy fára száll, annak egy levelecskéjével befedeződik».[3] Csakhogy a vezír, a kihája s a defterdár nem így gondolkoztak Thökölyről. Midőn 1693 február 15-én a defterdár különböző fermánokat adott át Sándor Gáspárnak, Thököly küldötte jónak látta az adományokat bíráló megjegyzésekkel kísérni. A deputált élés kevés, mondá Sándor; hajóra is kellene fermán, tatár kalpagokat nem viselünk, a hadak majd azt

1 Kapitiha Bay Mihály uram diariuma (Thalynál id. h. 467—476. ll.).

2 U. o. 480—482. s 508. ll.

3 U. o. 569. l.

fogják mondani, hogy a magyar süvegeket változtatni akarják; általában a tavalyi jutaléknak most csak felét, vagy harmadát adják.

A defterdár elvesztette türelmét. Itt sokat ne prédikálj — mondá Thököly udvari kapitányának — ha akarod vegyed, ha nem, hagyj békét, hajde! Nagy orczapirulva sok emberek előtt — így beszéli Sándor — el kelle előle mennem. A kihája sem fogadta barátságosan. Semmi dolgotok nincsen más a kérésnél — így szólt hozzá. Csak mindenkor der, der, der. Az apa is megúnja a fiát, ha mindenkor kér.* Thököly is érezte, hogy szolgálatokkal kell enyhítnie a folytonos kérelmezés rossz hatását. Elvárták tőle, hogy élelmezni fogja Jenőt, mihelyt az időjárás kedvez ily vállalatnak.** 1693 január 20-án még azt válaszolta Dsafer szeraskier erre vonatkozó felszólítására, hogy míg «az fővezír az császár részéről az én hadaimat alkalmatossá nem teszi az szolgálatra, addig én magamat az lovas haddal szolgálatra nem ígérhetem». Harmadnapra jobbat gondolt. Temesvár, Gyula s Jenő vidékéről írták, hogy az ellenség onnan eltávozott, hogy a Maros vize kicsiny, s hogy a végvárak veszedelme bizonyos, ha most meg nem segíttetnek. Thököly attól félt, hogy bármelyik végvár elvesztése miatt esetleg őt fogja okozni a porta, «törökkel lívin dolgunk, az ki ökör alatt is borját kereshet». Elszánta magát vagy ötszáz lovas elküldésére, Daróczi András vezetése alatt.

S most a portára küldött követe, Sándor Gáspár, önérzettel mondhatta a vezírnek, hogy nem aluszik a király, ha szintén pihen is, mert Jenő felé küldött még mielőtt a császár fermánját megkapta s még mást is tett. Egy labancz lovas csapat fellázadt a napokban, valamely pénzszállítmányt, vagy pénztárt kifosztott s Thököly szolgála-

* Sándor Gáspár naplója (Thalynál M. H. H. II. XXIII. 2. 693., 697. ll.).
** Bay naplója id. h. 465. l.

tába szegődött. Sándor ezt a fejedelem ösztönzésének tulajdonítá. Mindez tetszett a vezírnek s kegyesen fogadta Sándort február 5-én. De Dsáfer basa levele megváltoztatta hangulatát. Dsáfer azt jelentette, hogy a kuruczok Temesvárról Gyulára 296 kila lisztet vittek, de nem akartak visszafordulni, hogy Jenőt is ellássák. A vezír február 20-án estve hivatta Sándort, a jancsár aga, a defterdár s reizeffendi jelenlétében felolvastatta Dsáfer levelét. Ezután a defterdárhoz fordúlt ily kérdéssel: a kurucz király hadainak megadtad-e a posztót, muszult, kalpagot, abát, puskaport, ólmot s pénzt? A defterdár erre elmondta a kiadott fermánok tartalmát. Így kell-e tehát a császárt szolgálni — kérdé most a vezír Sándortól — a ti hadaitok 296 kila lisztet vittenek, többet költöttek reájok, mintsem hasznot tettek. Sándor még ekkor nem kapott tudósítást Thökölytől, de úgy hitte, hogy nem téved, ha a másodszori út megtagadását valószínűség szerint az élés s takarmány hiányából magyarázza. Fejtegetései nem sokat használtak. Sok szónak nem kell lenni — így végezte a vezír — a te fejedre bízom, vidd be Jenőbe az élést, a te fejedtől kérek számot, csak készülj! Ferman Szultanunum, mi annyit tett, hogy a szultán akarja.* E bűvös mondás halála volt minden okoskodásnak.

Csakhogy a vezír hatalma is rövid ideig tartott, március 17-én már Büklü Mustafa váltotta fel Elhads Alit. De azért Thököly tudta, hogy a Sándornak adott parancsot végre kell hajtani. Valóban az új vezír április 12-én megelégedéssel hallotta a kapitihóktól az élés megindításának hírét. Most kívántatik — így szólt — hogy a fejedelem szolgáljon e birodalomnak. S Sándor fényesen megoldotta föladatát. Kurucz, török s havasalföldi csapatok élén megjárta Gyulát, Jenőt, magával hozott tizennégy rabot,

* Napló Nagy Ivánnál (M. H. H. II. XV. 25., 26., 27. ll.) s Sándor Gáspár naplója THALYnál (M. H. H. II. XXIII. 2. rész 666., 700—703. ll.).

köztök a szabadkai kapitányt s egy zászlótartót, továbbá öt zászlót. Thököly parancsára Sándor személyesen tett jelentést útjáról Drinápolyban. Majus 28-án a zászlókat a nagyvezír «lábaihoz tette» s Büklü Mustafa, ki eddig is jó indulatot mutatott Thököly iránt «igen szépen replicála». Sándor Gáspár örült volna, ha hadi tervét a porta oly készséggel foganatosítja, mint a hogy szolgálatait megdícsérte. Jenő düledező állapotban volt, Sándor ott jártában kissé javította az erődítéseket, de belátta, hogy a vár veszve van, ha erősebb haddal meg nem segítik. Legjobb volna most tízezer tatárt küldeni Felső-Magyarországra — mondá a kajmakámnak — ezzel Jenő meg volna mentve. A tanács már ekkor idejét múlta, mert junius 4-én érkezett Passaroviczra Borosjenő feladásának híre.*

Büklü Mustafa nem ért rá megsegíteni a várat, nagy tervvel volt elfoglalva; Köprili 1690-iki vállalatát akarta megujítani. Csakhogy Köprili nem összes erejével indúlt Erdély megtámadására, mint Bükli Mustafa, ki augustus elején a tatár khánnal s a havasalföldi vajdával egyesülvén, a törcsvári szorosnak tartott. De visszafordult, midőn meghallotta, hogy Croy herczeg Belgrádot ostromolja. Midőn Thököly julius 31-én megtudta, hogy a császáriak magyar és rácz lovassága már Belgrád körül nyargalódzik, jónak látta elhagyni Passaroviczot s Galambvár tájékára költözött. September 13-án tudta meg, hogy Croy elhagyta Belgrádot, ugyan e napon ő is visszatért régi szállására. Itt nem sokáig pihent, mert sok teendője volt a belgrádi táborban. Ellátogatott a khánhoz s a török urakhoz, előadva panaszait s kérelmeit. Zulfikár effendi, a lajstromok és jegyzőkönyvek őre, ki Maurocordatoval Bécsbe ment Belgrád elfoglalása után, october 13-án keményen bírálta «a király dolgait» Sándor Gáspár előtt. 1690-ben — így

* Napló Nagy Ivánnál 50., 84., 88. s 103. ll., Kapitiha Bay M. uram diariuma 612. l. s Sándor G. naplója 630 s 635. ll. Thalynál id. h.

szólt — Erdélyben helyt nem állott, Szalánkeménnél megfutott, az idei hadjáratban is hadai «semmi szolgálatban nem tanáltattak». Sándor megfelelt a vádakra s emlékeztette Zulfikárt, hogy Thököly a legutóbbi hadjáratban gondoskodott Rámról, Újpalánkról, Galambváráról, vigyázott a Duna partján, mert e vigyázása nélkül az ellenség a Vaskapun átment volna.

S igaz is, hogy Veterani már készült Újpalánk s Pancsova ostromára, de elállott szándékától, nem mintha Thökölytől tartott volna, hanem mivel meghallotta, hogy Croy herczeg elhagyta Belgrádot. A nagyvezír nem bírálta oly szigorúan Thököly magatartását, mint Zulfikár.

De az october 18-iki audientián ő sem kímélte meg a szemrehányásoktól Thökölyt. Miért nem igyekszik szabadulni — kérdezé tőle — a földönfutó tolvajoktól, kik a kuruczokhoz szegődtek s a föld népét sanyargatják. Nem vagyok pártfogója a gonosztevőknek — válaszolá Thököly. — Vizsgáltassa meg a vezír az ő hadait s bocsássa el az alkalmatlanokat. Úgy sem lehetséges a mostani létszámot fentartania, ha jobban nem segítik, mint eddig. Köprili vezér alatt ötezer embere volt, Arabadsi Ali alatt négyezer, a legutóbbi nagyvezír idejében háromezerre olvadt a szám s most nincs több kétezer ötszáznál. Segítve volna rajta, ha a keze alatt lévő palánkokba szállított kuruczokat úgy fizetnék, mint a dunamelléki helységek török őrségeit; ha neki magának s többi katonáinak jobb vidékeket adnának szállásul, mert Passaroviczon meg nem maradhat.

A vezír vigasztalta Thökölyt, s megígérte, hogy gondoskodni fog személyéről s hadairól.*

November 5-én visszatérve Passaroviczba, úgy látta Thököly, hogy Büklü Mustafa igérete megbízhatóságra nézve nem különbözik az elődjeiétől. A vezír Widdint je-

* Napló Nagy Ivánnál 133., 139., 173., 174., 209., 210., 216—219. ll. s Veterani szándékaira nézve Feldzüge 137. l.

lölte ki Thököly, Zrínyi Ilona s a fejedelmi udvar számára téli szállásul.[1] De Thököly nem telelhetett ott. Úgy látszik, hogy a widdini törökök nem szívesen látták volna a kurucz vendégeket, mert «mocskos szókra fakadtak» Thököly szolgái ellen, kik a szállásra vonatkozó fermánnal városukba jöttek.[2] Különben a fermánnal Thököly sem volt megelégedve, újabbat kívánt, hogy Widdinben a hús s széna pénzébe ne kerüljön s hogy a császári élésből neki is jusson. Általában a widdiniek nyerészkedő hajlama miatt igen költségesnek gondolta az ottani telelést, de fentartván jogát a jövőre nézve, egyelőre csak a költözködés alkalmatlanságát szerette emlegetni Passaroviczban maradásának okául.[3]

Örült, hogy Szappanos Mihály lovas kapitányt a szerdár engedélyéből a Száva mellé küldhette 200 katonával telelni, de Zvornikba s Srebernitzába nem engedte Dsáfer a kuruczokat. A helyett meghagyta a gyulaiaknak, hogy Horváth Ferencz oda készülő hadaihoz legyenek jó akarattal. De a gyulaiak minden jó akarata meg nem mentette volna az éhségtől a nálok telelő vendégeket s azért Horváth Ferencz visszasietett igen megfogyva, mert nyomorgó katonái út közben elmaradtak tőle.[4]

Nem csupán a nyomor keserítette el az elpártoltakat. Galga szultán tatárjai 1693 őszén Debreczen felé jártak, s tömérdek magyar rabot hurczoltak el ama tájékról. A kurucz katonák s tisztek ismerősei, rokonai, némelyiknek apja, anyja, felesége s gyermeke is a rabok közt volt. Thököly eleget fáradozott a rabok kiváltásán, de hiában kérte, hogy a törökök is segítsék ebben.

1 Napló Nagy Ivánnál 256. l.

2 U. o. 283. l.

3 Thököly levelei Sándor Gáspárhoz 1694 január 7., 11. s február 14. (Thalynál M. H. H. II. XXIII. 1. rész, 88., 105. 148. ll.).

4 Thököly a reiz effendinek 1694 január 20. s Horváth Ferencz hozta informatiók (Thalynál u. o. 129., 135. ll.) s Napló Nagy Ivánnál 282. l.

Már pedig a labancz tisztek csalogatták a kuruczokat s jól tartották a szökevényeket.[1]

«Sok rendbeli isteneket s urokat megbántó zugolódásokra s bikitelenségekre» fakadtak ekkor Thököly hadai. 1694 martius 22-ére gyűlésbe hívta a fejedelem minden rendjeit és tisztjeit, sőt a Passaroviczon telelő hadaknak tizedeseit is. Thököly udvarmestere, titkára s udvari főkapitánya terjesztették a gyűlés elé a fejedelmi propositiókat, a hívek vigasztalására s elméjök csendesítésére. A propositióknak s a Drinápolyból visszatért Sándor Gáspár előadásának rövid tartalma az volt, hogy Thököly senkit sem kényszerített a bujdosásra, de a kik mégis megmaradtak a magyar ügy szolgálatában a két nagy monarchák, a franczia király s a török császár szárnyai alatt, azok legyenek béketűréssel az őszig, mert Sándort a porta sok jóval biztatta s e nyáron a fegyver vagy a béke véget fog vetni bujdosásoknak.[2] Ily szavak nem tehettek nagy hatást oly katonákra, kik az elmúlt télen s nyáron csak egy-egy hópénzt kaptak s félmeztelenül teleltek. Néhány nappal a passaroviczi gyűlés után a galambvári kuruczok hadnagya elfogta az ottani béget, több törököt levágott és seregestől labanczságra ment. Harmadnapra az újpalánki őrség is elpártolt; Thököly úgy hallotta, hogy ottani katonái megkötözték s úgy vitték el magokkal kapitányokat, Daróczi Andrást, de bizonyos, hogy Daróczi nemsokára jól érezte magát a császáriak közt. A szökevények török rabokat is vittek magokkal és azt izenték vissza, hogy a török nemzet a kutyáknál is alábbvalóknak tartotta őket, elraboltatta cselédjeiket a tatároktól és a vezír «egynihány pénzét» sajnálta a váltságdíjra.[3]

1 Napló 256. l. s Thököly 1694 február 14-iki levele Sándorhoz (THALYnál id h. 152., 153. ll.).

2 Napló 335—340. ll.

3 U. o. 344., 345., 398. ll. s Thököly 1694 április 3-iki levele a kapikiháknak (THALYnál M. H. H. II. XXIII. 1. rész, 188., 189. ll.).

Szerencsére ugyanekkor vezírváltozás történt a portán. Közel eső volt a balesetek miatt a régi vezírt vádolni, mivel nem viselte gondját Thököly hadának. Csakhogy mentségekkel nem lehetett elsimítani a rossz benyomásokat. Még az új vezírnek Drinápolyba érkezte előtt küldöttek Thökölyhez egy császári fermánt, hogy lovasságával gyarapítsa a Mahmut bég Ogli vezetése alatt Temesvárra s Gyulára rendelt csapatokat. Sándor Gáspár el is küldetett 200 lovassal Belgrádba junius végén, de julius elsején vissza is tért s Mahmut bég Ogli nélküle indúlt útjára. Dsáfer szerdár küldötte vissza, megírván Thökölynek, hogy mikor fizetés s élés kell, akkor ennyi s amannyi a hadnak a száma, a mikor pedig a császár szolgálatja kívánja, akkor nincsen hada.*

Mindezt föl nem említé Defterdár Ali nagyvezír a belgrádi táborban Thökölynek augustus 25-iki ünnepélyes audientiája alkalmával. Csupán azért tett neki szemrehányást, hogy oly ritkán küldöz híreket az ellenség szándékairól. Ismerte Thököly nagy ügyességét az ily hírek megszerzésében. Szívesen hallgatta meg a fejedelem véleményét a következő hadjáratról annál inkább, mivel 1694-ben Caprara volt a német fővezér, kinek szokásait Thököly régóta ismerte. A vezír határozottan kívánta, hogy Thököly minden fölkelhető hadával kövesse őt a táborba, nem mintha ott is tanácsai után akart volna igazodni, de mivel e hadjáratban senkit sem szeretett otthon hagyni. Thökölyt ekkor a köszvény gyötörte, vinni kellett a vezír elé s kétfelől tartani, midőn Ali köntösét akarta megcsókolni. A vezír nem a legnagyobb kímélettel háromszor is inté Thökölyt, hogy ne betegeskedjék s viselje erősen magát, most kívánván azt a császár szolgálatja. Thököly «el-

* Napló 405. s 409. ll.. Thököly 1694 julius 2-iki s 3-iki levele a kapikihâknak. a reiz effendinek és vezér tihajának (THALYnál, M. H H II. XXIII. 1. rész, 247—249. ll.)

únta a sok intimatiót». A kaftánozás nem maradt el s Maurocordato felszólítására a fejedelem kíséretével együtt kaftánosan ment szállására. Úgy gondoljuk, hogy a békeközvetítő angol követ kedvéért rendezte Maurocordato e kaftános menetet a Thököly bukásáról keringő hírek eloszlatása végett.[1]

Ugyancsak Maurocordato fejtegette, hogy Thököly tisztességnek veheti a vezír hívását, mert többen mondák a vezír előtt, hogy Thököly hadának nem lehet hasznát venni. A kihája meg is izente a királynak: parancsolja meg a kuruczoknak, hogy meg ne fussanak, mihelyt a puska végét látják, mert nekik ez a szokások. Thököly mégsem szerette volna koczkáztatni összes katonai erejét. Emlegette a dunai szolgálatot, mit a múlt hadjáratban végzett, vagy a Gyula felé való küldetést, de a főtolmács értésére adta, hogy az ily kérelmeket a vezír úgy venné, mintha a szolgálat kerülésére czéloznának. El kellett tehát hozatni a 700 főnyi kurucz erőt, s csak háromszáz fegyverfoghatót lehetett hagyni Passaroviczon, hogy a Morava s Mlava melléke ne váljék a «pandúrok barlangjává».[2] Augustus 31-én vonult el Thököly serege a vezír előtt s rögtön át is kelt a Száva hídján. Ő maga megírta végrendeletét s september 4-én «ily erőtelen és lóra nem ülhető formában való állapotomban — írja naplójában — megkeseredés nélkül indúlásom nem lehetett, mindazonáltal... megindúltam hazámért, nemzetemért, vallásomért és sok esztendőktül fogvást véres verítékkel és sok veszedelmekkel keresett becsületemért magamat szerencséltetni».[3]

De e nagy czélok s hozzá még a szultán szolgálatja az 1694-iki hadjárat alatt nem kívántak tőle nagy áldozato-

1 Napló 457—463. ll. A hírre nézve Almási István levele 11. Apafy Mihályhoz 1694 apr. 11. (Török-Magyarkori Államokmánytár 325. l.). Ily hírek gyakran voltak elterjedve 1686 óta.

2 Napló 469—471.. 499. s 500. ll.

3 U. o. 506. s 513. ll.

BADENI LAJOS.

Closterman festményéről Schenk által készített metszet után
Ő Felsége hitbizományi könyvtárából

kat. Tulajdonképi összeütközésre nem került a sor, Péterváradnál a két ellenfél elsánczolta magát egymással szemben s az őszi esők beálltával haza vonúlt. Thököly többnyire «egy alkalmatos dombról látója volt» a történteknek. Katonái sem maradtak mindvégig a sánczokban. A tábor zsákmányosira kijáró ellenségre vigyáztak, majd Cserevicshez szállottak s onnan portyáztak Sárkány Ibrahim basa török katonáival együtt.* A vezír meg volt elégedve szolgálataikkal, de azért a táborozás alatt nem gondoskodott rólok eléggé.

Hogy mikép fog velök bánni a télen, e kérdés foglalkoztatta Thökölyt, midőn a táborból visszatért Belgrádba. Úgy látta, hogy a porta szabadulni akar tőle s híveitől. Nem úgy van — válaszolá ez aggodalmára a főtolmács — csakhogy a törökök megúnták a költséget s a szegénységnek a kuruczok ellen való sok panaszát is. Végre hosszas alkudozás után november 10-én tudatta vele a vezír, hogy nyolczszáz személynek fog adni hat havi élést s Thököly szükségére nyolcz erszény pénzt, vagyis 4000 tallért. Nagy szüksége volt e pénzre Thökölynek, mert katonáival, tisztjeivel, szolgáival s némely emberének feleségével s gyermekeivel együtt 1841 alattvalót számlált. Igaz, hogy nem sokkal a vezír határozatának közlése után megfogyatkozott a hívek száma. Horváth Ferencz kapitány nyolczvan katonáival a temesvári pusztán járván, nem akart oly téli szállást elfogadni, hol a takarmányt s a fát is pénzen kellett volna venni s nem akart oly uraknak szolgálni, kik elveszik a kuruczok becsületes keresményét, azaz a portyázások alkalmával szerzett rabokat. Dsáfer szerdárt dühbe hozta Horváth szökése, kivált midőn megtudta, hogy Horváth is rabul hurczolt magával néhány törököt. Mennének bár magok a gyehennába — mondá Fileki Mátyásnak,

* Napló 523., 530. s 542 ll.

kit Thököly küldött hozzá — csak törököt ne vinnének. Fileki kissé hetykén felelt, miért a szerdár rögtön kikergette, utána kiáltván, hogy több élést nem ad a kuruczoknak s hogy Thökölyt leküldi Konstantinápolyba.

A meggyalázott kurucz király most felment a szerdárhoz, keblében vivén a két athnamét. Három császár s tizenegy vezír idejében igazán szolgáltunk — mondá neki Thököly. A fejedelem beteg — válaszolá a szerdár — s azért nem bír a kuruczokkal. Ha lába rosszúl van is, esze s okossága vagyon fejében a királynak, miért akarja megtartani a hitetleneket, kik között élete sem biztos. Igaz hite szerint tanácsolja neki, hogy bocsássa el azokat, kikhez nem bízik. Thökölynek meg kellett fogadnia a tanácsot, hogy ne igen terheljék azok, kiknek ellátására a vezír nem vállalkozott. November 21-én a kulicsi révhez gyűjtött hadainak, udvari rendjeinek s tisztjeinek tudtára adta, hogy szabadon elmehetnek azok, kik megúnták a bujdosást. Az elmenőknek esküvel kellett fogadniok, hogy fegyvert nem fognak Thököly s a török ellen, a megmaradtak pedig arra esküdtek meg, hogy a töröknek vagy török jobbágyának mitsem fognak vételi. Száznál többen mentek el s hétszázötvenen maradtak.

A megmaradtak nagy része Visniczére küldetett, a családos katonák Passaroviczon maradtak, Szappanosnak száz lovassal az albániai basához, Madách Péternek pedig negyven emberrel Nikápoly és Ruscsuk felé kellett elindúlnia téli szállás keresésére. Thököly mellett «az udvari renden kívül ötvenig való vitézlő rend» maradt.*

Ekkor hagyta el Passaroviczot, hol mindvégig nagy udvart tartott. A portán szemére hányták ellenségei, hogy a császár részéről kapott pénzt és élést nem hadaira, hanem

* U. o. 596., 633., 655., 656., 673., 676. s 677. ll., továbbá Thököly levelei a fővezérhez és Sándor Gáspárhoz november 29. (Thalynál M. H. H. xxiii. 1. rész, 313., 320. s 328. ll.)

magára s cselédeire költötte. De mindaz, mit a portától s a franczióktól kapott s mit a rabok sarczából szerzett, nem volt elég kiadásai fedezésére. «Torkig adósságban vagyok, mindenemet elköltöttem, még a feleségem egyétmását is zálogba vetettem» — így panaszkodott.* Pedig nem volt rendetlen gazda, bár nem kímélte a költséget, hogy méltósága csorbát ne szenvedjen. Csendesebb időkben élve, ép oly szépen meggyarapította volna örökségét, mint elődei. Gondosan vezette számadásait, mint általában rendkívül serény s pontos levelező volt, azonkívül még igen aprólékos naplót vezetett, mi akkor nem volt ritka szokás. Különben néha magának is át kellett néznie régi leveleit s följegyzéseit, s talán az utódra is gondolt, ki hátrahagyott iratait ép oly érdekkel forgatná egykor, mint a minővel ő lapozgatta a pályáját megelőző mozgalmak írásbeli emlékeit. Nem láthatott mindig kedve szerint dolgai után. Lába, karja s gyomra sokszor megtagadták a szolgálatot. Nem használtak gyakori érvágások s a csodálatos curák, mint például azé a rácz orvosé, ki teve és ló csontjainak zsírjából fürdőt csináltatott, ugyanoly csontokból venyigével egynéhányat betegének derekára kötött s meghagyta neki, hogy maga oldja le a csontokat a fürdő után s hagyja azokat a kádban. A «gyakor vendégeskedések és huzomos pohárok» sem voltak czélszerű orvosszerek. De meg kellett űlni a névnapokat s ha az udvar szolgáiból új pár került ki, tisztességgel kellett kiszolgáltatni a lakodalmat, olykor egy-egy úri hive szállásán kellett ebédelnie a fejedelemnek, hogy megbecsülje az illetőt.**

Az ily hívek számát jelentékenyen gyarapították 1690-ben az erdélyi emigratio tagjai. Igaz, hogy 1694-ig évről-évre kevesbedtek. Midőn Thököly 1690 octoberében Badeni

* Levelei a reizeffendihez és a vezir tihajához 1694 julius 3., s a defterdárhoz oct. 5. (Thalynál M. H. H. II. XXIII. 1. r. 251. s 282. ll.)

** Napló Nagy Ivánnál.

Lajos elől Oláhországba menekült, az erdélyiek nyugtalankodni kezdettek. A tergovisti táborban Haller József, Jánosnak szeleburdi fia, fenyegetőzött, hogy átlövi Thököly. Elfogatván, nem tagadta fenyegetését s Thököly hirtelen haragjában agyonlövette.[1] Midőn Veterani december utolsó napjaiban meghiúsította Thököly betörését, fokozódott az erdélyiek elkeseredése, «láttuk mi erdélyiekül, hogy Thököly fejedelemsége csak pünkösdi királyság» — írja Cserei, ki szintén kibujdosott. Cserei mintegy ötven társával visszaszökött, noha Thököly háromszáz embert hagyott hátra, hogy a szökéseket megakadályozza.[2] Az Oláhországban maradtak gyűléseztek s zsibongtak «az nagy szükség miatt». Valóban «az szegin erdélyiek igen holtak az iszonyú szokatlan sanyarúság és nyughatatlanság miatt». E súlyos körülmények miatt Thököly sem akarta szigorúan bírálni egyesek békétlenségét.[3] Különben is Köprili Mustafa kormánya alatt nem tartott attól, hogy a porta el ne ismerje jogát az erdélyi fejedelemségre.

Elhads Ali alatt már nehezebben tűrte az erdélyiek nyugtalanságát. 1692 november elsején összegyűltek néhányan Szendrő mellett s elhatározták, hogy folyamodványban kérni fogják a fejedelemtől elbocsátásukat. Kevés kivétellel valamennyi erdélyi aláírta a folyamodványt. Az aláírásokat gyűjtők Macskási Boldizsárt is megszólították, ki megrémülve kérdé tőlök: «az hatalmas Istenért, mit csináltok? bizony engemet lődeztettek meg, mert azt tudják, hogy mind én dolgom». A folyamodványt mégis átadták a fejedelemnek, ki azt egyszerűen félretette, de kü-

1 CSEREY Haller kivégzését 1691 alatt beszéli el, fölemlítvén, hogy az a tergovisti táborban történt. Almády naplójából tudjuk, hogy Thököly december 11—25-ig táborozott Tergovisten s így követtük a «Des Grafen Thököli Einfall in Burzenland» szerzőjét, kinek adata szerint Haller 1690 végén ítéltetett halálra (KEMÉNY: Fundgruben II. 269. l.).

2 CSEREY 215., 216. ll.

3 Almády Naplója 727 s 736. ll. s Thököly 1691-iki leveles-könyve (THALYnál M. H. H. II. oszt. XXIV. 406. l.).

lönös okokból egynek, kettőnek megengedte a hazatérést.[1]

Nemsokára komolyabb baj fenyegette Thököly fejedelmi méltóságát. Elhads Ali 1692 novemberében vonakodott elismerni Gyárfás Tamást, Thököly erdélyi kapitihájának. November 12-én mégis felkaftánozták Gyárfást, de most már világos volt, hogy Thököly ellenfeleinek besúgásai nem maradtak hatás nélkül.[2]

Büklü Mustafa alatt a dolog még rosszabbra fordúlt. 1693 julius 25-én Thököly Passaroviczon az egybegyűlt magyarországi s erdélyi főrendek előtt s a franczia residens jelenlétében kijelenté, hogy ismeri «az erdélyi uraknak méltósága sérelmire való munkáját, midőn a török portán szegény Apafy fia fejedelemségét sollicitálták».[3] A kijelentés azért volt időszerű, mert ekkor a fővezér a tatár khánnal Erdélybe készült. Thökölyt nem hívták ez útra, hanem meghagyták neki, hogy várja be a fővezér parancsát Erdélyből. E parancs talán nem volt ellenére Thökölynek, s az sem volt ellenére, hogy Büklű Mustafa az erdélyiek egy küldöttségét táborába rendelte. De már az roszul esett neki, hogy a fővezér kijelölte a küldöttség tagjait s hogy épen Macskásit is megnevezte. Thököly augustus 12-én Galambvár melletti táborából Sándor Gáspár udvari kapitány s Kálnoky Farkas udvarmester vezetése alatt huszonkét erdélyi nemesi s főrendet küldött a vezér táborába. Különböző kegyelmet igérő s felkelésre szólító patenseket is adott hívei kezébe. Macskási Boldizsár kérve kérte a fejedelmet, hogy őt a küldöttségből ki ne hagyja, de Thököly «alapos okokból» megtagadta a kérelmet. Az elővigyázat fölösleges volt, mert alig hogy a követség elindúlt, már a nagyvezir is visszafordúlt útjából. Sándor Viddin-

1 Almády Naplója 761., 762. s 764. ll.

2 Kapitiha Bay Mihály uram diariuma (THALYnál M. H. H. II. XXIII. 2. r., 463., 464. s 485. ll.).

3 Napló Nagy Ivánnál 128. l.

ben hagyta az erdélyi küldöttséget, attól tartván, hogy nagyobb része elszökik.*

A hadjárat befejezése után Büklü Mustafa eljárása az erdélyiek ügyében még jobban nyugtalanítá Thökölyt. A nagyvezir táborába hivatta az erdélyieket. Ezek, úgy látszik, nem jelentették be a meghívást a kellő formában Thökölynek, elég az, hogy a fejedelem illetlennek találta Passaroviczról való távozásuk módját. Azt hitte, hogy elbocsátásukat fogják kérni, pedig ha eleresztik őket — mondá Thököly a kihajának — akkor a kapitiha nem szükséges s az országról is mintegy lemond a porta. Fejtegette a török urak előtt, hogy ő három év alatt mennyit költött ez állhatatlan emberekre s felmutatta a költségeiről kiállított pecsétes elismervényöket. A fővezir pecsétőrét «disponálta», hogy vigyázzon, ha a vezér valamely erdélyivel titkon értekezik. A vezír nem is tartotta szükségesnek a titkolódzást. Előbb a 383 főből álló emigratio harminczas küldöttségét fogadta, majd egyedül Macskásinak adott audientiát s e magánkihallgatás nem volt inyére Thökölynek, noha megizenték neki, hogy ezzel meg nem akarják bántani. S igaz is, hogy a vezir nem akarta megsemmisíteni Thököly tekintélyét, csakhogy Macskásit és pártját is támogatni akarta, úgy gondolván, hogy oktalanság volna, ha a porta oly fejedelem beigtatását kivánná, kit az ország nem szívesen fogadna. Október 27-én megizente a vezir Thökölynek, hogy Macskásit nehány erdélyivel Drinápolyba viszi bizonyos ügyek tárgyalása végett. Thököly óvást tett az utazásra kijelöltek személye ellen, már csak azért is, mert a kijelölés az ő mellőzésével történt, mi fejedelmi jogaiba ütközik. A nagyvezir nem ellenezte, hogy

* U. o. 141—143. 149. ll. Joannaki s Thököly párbeszédéből látszik, hogy a fővezér hivatta az erdélyieket (Napló 250. l.) Fonton is írja Castagnèresnek: "Le Pr. Tekely n'aurait pas pu envoyer le principal de ceux que le visir avait demandé sommément. (HURMUZAKI: Documente Suppl. 1. Vol. 1. 313. l.)

Thököly megváltoztassa a névsort, noha a fejedelem úgy szerette volna intézni a dolgot, hogy a három «erdélyi nemzet» főbbjein s a kapitihákon kívül más ne menjen a portára. A kapitihák kinevezésének joga Thökölynél maradt. Különösnek látszott, hogy a vezir Sophiába is rendelt téli szállásra több erdélyit, de Thököly örült, hogy azoknak ellátására vállalkozott a porta, csak azt óhajtván, hogy az ő fenhatósága alól fel ne szabadítsa a távozókat.[1]

Rögtön észrevette, hogy e föltevés nem teljesült. Erdélyi kapitiháját, Orlai Miklóst mellőzte a vezér s többször hivatta Macskásit, vagy Inczédit. Ehhez járult, hogy mindenütt beszélték s az újságokba is írták, hogy a porta nem Thökölyt fogja bevinni az erdélyi fejedelemségre. Mindezt jórészt a Drinápolyban s még a Sophiában lakó erdélyiek munkájának is tulajdonította Thököly. «E politikát az erdélyiek dolgában — írja Thököly 1694-ben Sándor Gáspárnak — januáriuson túl így nézni lehetetlen.» Mindazáltal nézte tovább is, s meghagyta embereinek, hogy Macskásival s Inczédivel «barátságosan éljenek».[2] A tavasz közeledett s a nagyvezir nem küldötte vissza Thökölyhez az erdélyieket, noha így igérte Belgrádban.[3] Az új tavasz új nagyvezirt hozott s Defterdár Ali alatt a kincstárnok nem akarta kifizetni Macskási s Inczédi járandóságát, hanem Sophiába utasította őket földieikhez. Macskási s Inczédi elúnván a bujdosást, vagy harmincz Sophiában lakó erdélyivel együtt elszöktek, alighanem a portai ministerek tudtával.[4] E szökés megváltoztatta Thököly hangulatát a tőle távol élő erdélyiekkel szemben. «A kik Sophiában maradtak, mindenkor mellettünk igaz emberek voltak —

1 Napló 231—287. ll.

2 Thököly 1694-diki leveles-könyve (Thalynál M H H. II. XXIII. 1. rész, 97., 111. 115. ll.).

3 U. o. 187. s 214. ll.

4 Napló Nagy Ivánnál 374. l

írja Defterdár Alinak — könyörgünk nagyságodnak, mutassa hozzájok kegyelmességét.»[1]

Nem igen mutatta, szegények mindenökből kifogytak, eladták lovaikat, fegyvereiket.[2] Thököly magához kérette őket, de a porta azt kívánta, legyen kezes értök, hogy senki el ne szökjék. S mivel Thököly nem akarta magát ennyire lekötni, az erdélyiek Sophiában maradtak a táborozás végéig.[3] Novemberben végre megengedték a hatvanöt Sophiában telelt erdélyinek az urokhoz menetelt, úgy látszik, hogy a kezességet nem igen sürgették, hanem útravaló élés vagy költség nélkül bocsátották el őket. Thököly most csak néhány főembert akart volna magánál tartani, a többit haza szerette volna küldeni, mivel nem győzte a kiadásokat. Dsáfer szerdár azonban kiűzte Passaroviczból az erdélyieket s azt sem engedte meg, hogy átmehessenek a Dunán.[4] Igy még bizonytalan volt sorsuk 1694 utólján, csak az volt bizonyos, hogy Defterdár Ali egyelőre nem ellenezte volna Thököly erdélyi fejedelemségét.

Elődeinek magatartására némi befolyással lehetett a bécsi udvar azon 1691-iki elhatározása, hogy Erdélyben kész volna a porta fenhatóságát elismerni, ha Thököly örökre száműzetik az országból.[5] De sokkal többet ártott Thököly törekvéseinek Brankován oláh vajda. 1690-ben még kölcsönökkel is támogatta Thökölyt[6] s kétségtelen, hogy hű maradt volna az 1689-ben kötött barátsághoz, ha Thököly erdélyi trónja nem omlik össze oly hirtelen. Igy azonban szenvednie kellett az 1690-iki vállalat ku-

1 1694-iki leveles-könyv THALYnál id. h. 246. l.
2 U. o. 276. l.
3 Napló Nagy Ivánnál 480., 484., 486. l.
4 1694-iki leveles-könyv THALYnál 331., 334., 335., 342. ll.
5 Relation der bey Hn. Gf. v. Starhenberg den 17. Martii 1691 in Turcicis gehaltenen Conferenz (Turcica).
6 Napló Nagy Ivánnál 168. l.

darcza miatt. Thököly katonái a hadjáratot követő télen égették s pusztították az oláh földet. A megtorlás nem maradt el. Az oláhok iszonyú dühvel üldözték a kuruczokat. 1691 februárjában meglesték Bodoni Balázst, felkonczolták kisérőivel együtt s a holttesteket megégették.[1] Megölték Barthótyt is, kitől a franczia követ hétezer tallért küldött Thökölynek.[2] Kurucz az ellenség, volt az oláhok jelszava, Brankován a Zsil mellett s a Vulkán havas alatt hadakat gyűjtött, úgy, hogy Thökölynek őrjáratokkal kellett biztosítnia widdini táborát.[3]

S így Brankován visszaszorította Thökölyt a Dunáig, de ez nem volt elég. Meg kellett buktatnia a portán Thököly erdélyi követeléseit, hogy országát megkímélje az 1690-iki vállalat ismétlésétől. Arra törekedett, hogy a porta ifjabb Apafyt ismerje el fejedelemnek. Tudhatta, hogy ennek fejedelemségét a bécsi udvar sem ellenzi s így remélhette, hogy Apafy beigtatása megtörténhetik a nélkül, hogy a török, tatár csapatok Oláhországon át Erdélybe törjenek. Mindenesetre szabadúlni kivánt Thököly kuruczaitól s azért más erdélyinek — talán Macskásinak — megválasztását sem ellenezte volna.

Úgy látszik, hogy Brankován Székely László által, kinek Oláhországban összeköttetései voltak, erdélyi urakkal is érintkezett Apafy megválasztása ügyében.[4]

Annyi bizonyos, hogy a vajda már 1690-ben felszóllalt Apafyért a török urak előtt s hogy 1691 martiusában az erdélyi emigratio egyik tagja ugyancsak Apafy ajánlása végett Bukarestből a nagyvezirhez küldetett.[5] Brankován tudta,

1 Cserey 215. l. s Almády naplója 729. l.

2 Marsigli Haubt Relation nach seiner von Adrianopel zurückkunft, de præs. 12. Julii 1691 (Turcica). Bő kivonatban Hurmuzaki: Fragmente zur rumänischen Geschichte Bd. III. 365., 366. ll.

3 Thököly 1691-diki leveles-könyve (Thalynál M. H. H. II. XXIV. 405. l.).

4 Vorschlag des Hn. Gl. Heisler aus der Tökölischen Gefangenschaft die künftige Campagnia betreffend 1691. (Turcica s kivonatban Hurmuzaki: Fragmente zur rumänischen Geschichte. III. 364. l.)

5 Franczia jelentések Péra 1691 január 2. s martius 22. (Hurmuzaki: Documente Supplement I. Vol. I. 293. s

hogy Thököly is árthat neki, kivált a franczia követség útján, azért tagadta Thököly emberei előtt a végzett aknamunkát s hajlandó volt békülési jeleneteket rendezni, mint például 1692-ben, mikor Thököly Drinápolyban volt. De azért tovább folyt a munka 1692-ben is s hatással, mert Brankovánnak ép annyi barátja volt a portán, mint Thökölynek ellensége. Kölcsönöket igért trónjelöltjei számára, vagy igéreteikért kezességet vállalt. Különben is hatást tett azon iratokra is hivatkozó előterjesztése, hogy Erdély önkényt behódolna, ha a rendek Thököly kizárásával választhatnának fejedelmet.[1] Az ily beszédeknek tulajdonították Thököly jóakarói azt, hogy Büklű Mustafa 1693-ban nem akarta magával vinni Thökölyt Erdélybe.[2] Úgy látszik, hogy a nagyvezér a Sándortól vezetett küldöttséget Brankovánnál akarta hagyni, midőn Oláhországból Belgrád felé vonúlt.[3]

De Brankován eddig sem tartotta szívesen a Bukarestben tartózkodó erdélyieket, s 1693 őszén már sokallhatta is a cselszövényeket. Belátta, hogy Thököly helyzete eléggé meg van ingatva, érdekeire nézve czélszerűbbnek gondolta a barátságos érintkezés helyreállítását. 1694 januarjában Sándor Gáspár megjelent Bukarestben a «félreértések eloszlatása végett» s ekkor kissé földerűlt a láthatár.[4]

Attól már nem igen tartott Brankován, hogy Thököly az ő trónját foglalja el, noha tudta, hogy erre még mindig törekszik. Sándor 1692 végén kérte Dsáfer basát, hogy támogassa Thököly e törekvését s negyven erszény pénzt, vagyis húszezer tallért igért a basának a siker ese-

295.) Hogy ekkor tartózkodtak Bukarestben «békétlen erdélyiek», azt Thököly írja (THALYnál M. H. H. II. XXIV. 406. l.)

1 Kapitiha Bay Mihály uram diariuma (THALYnál M. H. H. II. XXIII. 2. r., 493., 507., 513., 615. s 616. ll.) és Sándor Gáspár naplója. (U. o. 688., 689. ll.)

2 Napló Nagy Ivánnál 229. l.

3 U. o. 168. l. s Ferriol jelentése 1693 aug. 23. (HURMUZAKI: Documente Suppl. I. Vol. I. 302. l.)

4 Thököly levelei Sándorhoz 1694 január 7. s február 7. (THALYnál M. H. H. II. XXIII. 1. r. 87. s 151. ll.)

tére.[1] Thököly néhány tanácsosa helyteleníté e tervet. Úgy látták, hogy «azon ország rendei közől egy is ő Nagyságához jó szívvel nincs». Elképzelték, hogy «a boérok és minden az oláh vallást követő népek muszka császár s patriarchák megbecsűlhetetlen kincseket profundálják azon dolog megváltoztatására». Már pedig ha az elfoglalt oláh tróntól megfosztatnék Thököly, valószínű, hogy elesik, «mind Magyarországhoz, mind Erdélyhez való jussától, úgy az athnamétól is.» Csak azt helyeselték, hogy Thököly a vajda megbuktatására törekszik, hogy «szegény Berthóty vérét» megboszúlni kívánja s hogy elprédált kincsét is visszakövetteli.[2]

Thököly elismerte hívei aggodalmainak alaposságát, csak addig szeretett volna Oláhországgal rendelkezni, míg Erdélyt el nem foglalja s ily czélból örömest lemondott volna egy érdekeire nézve megbízható vajda kedvéért.[3]

Talán Kantemir Konstantin a moldvai vajda kedvéért, ki Brankovánnak ellensége s állítólag Thökölynek barátja volt.[4] Kantemir halála után 1693 aprilisában Thököly kapitihái nagyon kérték a franczia követet, hogy ne engedjen kineveztetni oly vajdát, ki Brankován «creaturája» volna. Az itteni ministerek — válaszolá a követ — nem akarják megérteni birodalmuk érdekeit. Valóban Duka Constantin lett a vajda, ki jegyben járt Brankován leányával. Attól lehetett tartani, hogy valami szerencsétlenség éri Székely Zsigmondot, Thököly jassyi kapitiháját.[5] Székelynek ottmaradását a lengyelek s a franczia kívánták, mert ő közvetítette a lengyelországiak levelezését a konstantinápolyi franczia követtel. Azért kül-

1 Ferriol levelei Castagnèreshez 1692 dec. 20. s 1693 febr. 23. (HURMUZAKI: Documente Suppl. I. Vol. I. 302. 303.)

2 Havasalföldi vajdaság iránt való tetszés 1692. febr. 17. (Orsz. Tört. Emlékek, Orsz. Levéltár.)

3 Ferriol most id. két levele Castagnèreshez (HURMUZAKI: id. h.).

4 Quarient jelentése 1692 majus (HURMUZAKI: Documente V. Part. I. 411. l.).

5 Bay uram diariuma (THALYNÁL M. H. H. II. XXIII. 2. r. 610. l.).

dözgetett Castagnères költséget Székelynek;[1] de úgy látszik, hogy a költségek elmaradoztak, s mivel a helyzet is kényelmetlen volt az új vajda alatt, Székely ott hagyta Jassyt, visszatérvén Erdélybe.[2] Az új vajda uralkodása alatt a moldvai fejedelemséget Thökölynek szerette volna megszerezni Polignac abbé, a varsói franczia követ; úgy gondolván, hogy ez által Lengyelországot könnyebb volna a franczia udvar és Thököly érdekei számára megnyerni.[3] Polignac D'Esneval utóda volt, ki rövid ideig volt követ Béthune távozása után. Távozása évében, 1691-ben, Béthune a királynéval szerződést kötött, melyet a király s az országgyűlés még nem ratifikáltak. A szerződés egyik pontja szerint Sobieskinek el kellett volna ismernie Thököly magyarországi vagy erdélyi fejedelemségét.[4] Ez eshetőség még távol állott, s a közelebb eső kívánalmak elintézése a jövőre nézve nem jóval biztatott. Hiában kérte Thököly XIV. Lajost s Croissyt, hogy szerezzék meg neki a lengyel indigenatust, mert a franczia királynak is hasznára válnék, ha ő mint lengyel nemes részt vehetne a köztársaság tanácskozásaiban.[5] Szerette volna magyarországi jószágait lengyelországi jószágért becserélni.[6] A lengyelek ez ajánlatra talán azt jegyezték meg, hogy ez esetben nemcsak kettőn áll a vásár. Emlékeztette a lengyeleket nagyatyjára, ki szintén Lengyelországban vett jószágot, elővigyázatból a zavaros időkben. Vonszott is a szivem hozzátok; Magyarország és Erdély akkor ígérhetne magának nagyobb biztosságot, ha incorporatus volna a ti országtok közt — mondá egy len-

1 Napló Nagy Ivánnál 307. l., s levél Sándorhoz THALYnál M. H. H. II. XXIII 1. rész, 151. l.

2 Castagnères oct. 11. és nov. 8-ki levelei (HURMUZAKI: Documente Suppl. 1. Vol. 1. 327. s 328. l.)

3 Castagnères martius 18-iki levele. (U. o. 324. l.)

4 Karl Gustav HELBIG: Polnische Wirthschaft und französische Diplomatie (Historische Zeitschrift 1859. 1. 383. l.).

5 Levelei THALYnál M. H. H. II. XXIII. 1. r. 165. l.

6 Napló Nagy Ivánnál 610. l.

gyelnek. De az indigenatusság megadása egyre késett s a lengyelek szép szavakkal fizettek a jóindulatért, mellékesen föl is használván Thököly értesültségét és törökországi összeköttetéseit.[1] Különben azon szolgálatok, melyeket a külön lengyel-török béke érdekében tett Thököly, nem igen terjedtek túl a hírek s ajánlatok közvetítésénél.

Thököly mégis szerette emlegetni Castagnères előtt, hogy «őt vette eszközül a porta a lengyelek dolgában» Castagnères elődje korában, a portai ministerek előtt pedig «Lengyelországban való tekintetét» emelte ki, s végül Jablonovszky főgenerálisnak azt írta, hogy igen ajánlotta a lengyel föltételeket a portának, midőn a ministerek tőle véleményt kértek.[2] S mégis ez általános tekintélynek ép oly kevés hatása volt, mint a franczia diplomatia munkájának, mert a porta Moldvát s Oláhországot nem akarván átengedni, ajánlataival el nem szakíthatta Lengyelországot a szent ligától. Pedig Thököly igen nagy fordulatot várt a külön lengyel-török béke megkötésétől. A nála lévő franczia ügynök állítása szerint XIV. Lajos már meghagyta D'Esnevalnak, hogy a béke után az elbocsátott lengyel hadakból legalább nyolczezer embert fogadjon franczia zsoldba Thököly számára. Hisz 1677-ben a zuravnói béke után is így történt — mondá Thököly — midőn Béthune Wesselényi László neve alatt lengyel hadakat toborzott s azokat Magyarországba küldé.[3]

Abban nem kételkedett, hogy XIV. Lajos nem fog sajnálni ily áldozatot, noha ép ekkor nem mondhatta Lajost gyors s pontos fizetőnek. Különben sokat tett érte a franczia király. «Jól értesse meg a porta ministereivel — irja XIV. Lajos 1691 julius 31-én Castagnères de Chateauneufnek - hogy nem fogom elhagyni Thökölyt, kinek

1 U. o. 449., 639. s 640. ll.

2 1694-iki levelei Thalynál (M. H. H II. xxiii. 1. rész 151. s 169. ll.).

3 Napló Nagy Ivánnál 38. l. s Lettre de Ferriol à Croissy datée à Podzorovitza le 17. Février 1693 (Turcica).

sorsát választom eljárásom mértékéül a keleti ügyek elintézésénél.»[1] S úgy is történt, a követ eléggé ígyekezett emelni Thököly hatalmát s tekintélyét. Ha Thököly néha elégedetlen volt az elért eredményekkel, ilyenkor a franczia követ lanyhaságának tulajdonította azt, mit a portai ministerek értelmetlenségének, személye ellen érzett ellenszenvöknek s a birodalom segélyforrásai apadásának kel lett volna betudnia.

Thököly mégis jobban szeretett közvetlenül fordúlni a franczia udvarhoz. 1690 utolsó napjaiban Sándor Gáspár Toulon felé hajózott három szolgájával s 1691 juniusában már visszatérését jelezték Konstantinápolyból.[2] Sándor XIV. Lajos azon ígéretét jelentette, hogy a franczia követ be nem várva a külön rendeletet, minden hadjárat végén tízezer tallért fog Thökölynek lefizetni.[3] Így jelentette Sándor, de Castagnères jónak látta egyes esetekben királya rendelete megérkezéséig elhalasztani a tízezer tallér fizetését.[4] Thököly panaszkodott, hogy 1693-ban s 1694-ben az évdíj elmaradt. Fonton, a franczia tolmács, figyelmeztette Thökölyt a költséges háborúra, melyet XIV. Lajosnak a nagy európai coalitio ellen kell viselnie s fölhozta, hogy Marquis Ferriol (de Lora), a rendkívüli követ, ki Thököly mellett is lakott, szintén két év óta szolgál fizetés nélkül.[5]

E két év alatt más tekintetben is módosúlt a franczia diplomaták eljárása Thököly irányában. 1691-ben, midőn

1 Copie de la lettre dechiffrée du Roy de France à S. Ambassadeur Castagnères à Constantinople Versailles 31. Juillet. 1691. (Turcica).

2 Relazioni di Constantinopoli 1691 február 9., majus 13-diki jelentés (az april 6-iki dispaccióhoz) s Nemessányi Bálint levele Sándor nejéhez 1691 julius 28. (Turcica). Sándor konstantinápolyi levele 1690 dec. 15-ike helyett tévesen febr. 15-éről van keltezve Soltész közlésében (Tört. Tár 1888. 808. l.).

3 Bay diariuma (Thalynál M. H. H. II. XXIII. 2. r. 491., 492. ll.).

4 Copie d'une lettre de M. Castagnères de Chateauneuf au Roy son maître. 24. Fèvrier 1693 «je suis d'ailleurs très pressé du Comte Tekely de luy payer dix mille escus, suivant ce que V. M. luy fait esperer d'Année en année ce que je diffère jusques à ce que j'aye reçu les ordres de V. M. en réponse à ma lettre du 21. Nov. 1692. (Turcica).

5 Napló Nagy Ivánnál 602. l.

XIV. Lajos idézett levelét írta Castagnèreshez, igen valószínűnek látszott, hogy Thököly nemsokára kívívja az erdélyi fejedelemséget. Akkor «szövetségesének» nevezte a király Thökölyt. De az 1692-ben Thököly mellé rendelt Ferriolnak meg volt hagyva, hogy csak akkor kössön szerződést a bujdosóval, ha ez elnyeri a fejedelemséget, vagy ha a törökök békét kötvén ellenségeikkel, titokban megengednék Thökölynek a háború folytatását. A király «érdekével s méltóságával meg nem egyezett» szerződést kötni az ország s hatalom nélküli fejedelemmel.*

S így nem voltak megbízhatók a franczia ígéretek. Thököly királyi határozatot sürgetett, hogy menedéket remélhessen Francziaországban a végső szükségben. Castagnères a galatai residentiát ígérte, de késznek nyilatkozott a királyi határozat kieszközlésére. 1694 elején valóban tudtúl adta Ferriol Zrínyi Ilonának, hogy Lajos országába fogadja őt annak idején. Hanem a Thökölytől kért határozat helyett a franczia udvar egyszerűen hivatkozott a Sándornak adott válaszra. Pedig Croissy azt mondotta Sándornak, hogy Francziaország eretnekek számára nem adhat menhelyet.**

Kutatta Thököly azt is, hogy mit várhat az «eretnek» hatalmak támogatásától. Az 1693-ban Törökországba útazó Paget lord nem igen bíztatta. Midőn Inczédi egyszer elmondá Pagetnek, hogy Thököly a császártól felajánlott kedvező föltételeket csak akkor merné elfogadni, ha Anglia s Hollandia garantiát vállalnának a békepontokért, Paget egyszerűen azt válaszolta, hogy legjobb volna, ha Thököly minden alku nélkül folyamodnék a császár kegyelméért. Hosszasabban tárgyalgatott Thököly az 1694 martiusától

* Ferriol à M. Croissy au camp de Belgrade le 8-me Novembre 1692 (Turcica) s Ferriol levele Podzorovitza 1693. febr. 17. (Hurmuzaki: Documente Suppl. 1. Vol. 1. 307. l.).

** Napló Nagy Ivánnál 198. l., Sándor Gáspár naplója (Thalynál M. H. H. II. XXIII. 2. r. 685. l.) s Zrínyi Ilona XIV. Lajoshoz (Thalynál M. H. H II. XXIII. 1. r. 119. l.).

novemberéig Belgrádban tartózkodó Heemskerkkel, ki az angol király s Hollandia megbízásából a török-német béke létrehozásán fáradozott. Heemskerk ajánlatot tett, hogy felszóllal Bécsben Thököly érdekében. S Thököly, kit megbízhatatlan ígéretek annyiszor félrevezettek, nem akart hinni a hollandinak. «Hiszem, csalni akar, mint a másik követ (Paget) — így ír Heemskerkről — de abban semmi sem telik.»* Igaz, hogy Heemskerk ez ügyben is a szövetségesek érdekeire gondolt s lehetséges, hogy a jól értesült Thököly tudósításainak hasznát akarta venni, de kétségtelen, hogy leginkább protestáns rokonszenvből érdeklődött Thököly iránt. Bécsbe érkezvén 1695 februar 12-én meglátogatta Kinsky grófot s előadta, hogy az ő rábeszélésére Thököly kész volna elpártolni s hogy a hadjárat kezdete előtt az udvarhoz küldené teljhatalmú követeit. Thököly amnestiát kér, jószágainak visszaadását, a birodalmi herczeg czímét s apróbb követelések kielégítését. Heemskerk kifejtette, hogy a császárnak mennyi kárt okozhat Thököly mint ellenség s mennyire gyarapíthatná hadi erejét, mint jó barát. Kinsky megköszönte a bizalmas közlést, megígérte, hogy szólni fog Leopolddal, de egyelőre megjegyezte, hogy a közlött föltételek épen nem újak, már Heisler útján, továbbá Zrínyi Ilona s Veterani leveleiből is ismeri azokat az udvar.**

A hollandi diplomata valóban nem igen tudta, hogy minő diplomatiai fegyvereket használt az udvar Thököly megbuktatására. Midőn Marsigli gróf 1691-ben Törökországba indúlt, megkérdezte a császártól, hogy hajlandó volna-e pénzt áldozni Thököly életének, vagy biztosságának veszélyeztetése végett? Nem tiltjuk s nem parancsoljuk, a válasz önkényt érthető — így hangzott Marsigli utasí-

* Stepney levele 1694 január 5/15. (Turcica) s Napló Nagy Ivánnál 356. s 643—645. ll.

** Kinsky följegyzése 1695 febr. 12. (Turcica).

tása.* Veterani igen sok levelet váltott Thökölyvel rabok kiváltása ügyében s egyéb alkalmakból. Ilyenkor komolyabb dolgok is szóba kerültek. Veterani most már csupa áltatásnak vette Thököly ajánlatait s úgy tudta, hogy a török s franczia előtt tekintélyt akar magának szerezni az esetleg válaszúl küldött pontokkal. Thökölyt a halogató vagy épen kicsinylő válaszok felingerelték. Ő igyekezett megérdemelni az udvar bizalmát — írja Veteraninak 1693-ban — de úgy látszik, hogy csak tréfának tekintik komoly szándékú javaslatait. Pedig helyzete épen nem kétségbeejtő s végre is inkább marad a külföldön mind halálig oroszlánnak, semhogy hazájában töltse életét, mint egy szamár.

Thököly híveinek eltántorítása volt Veterani levelezésének egyik főczélja. 1693-ban úgy hitte, hogy Petrőczit, Horváth Ferenczet, Nemessányit s Komáromyt az elpártolásra csábíthatja, jószágaik visszaszerzése reményében. Horváth s Nemessányi valóban elpártoltak; veszedelmes hajlamoktól a többi hívek, még Sándor sem óvhatták magukat, de Petrőczi s Sándor még sem pártoltak el s megmutatták uroknak Veterani egyik tisztjének levelét, melyben fel voltak szólítva, hogy vagy hozzák magokkal Thökölyt, vagy temessék ott el.** Ezek után gondolható, hogy Leopold nem sokáig fontolgatta a Heemskerknek adandó választ, melyet 1695 martius 3-án közölt Kinsky a hollandi követtel. Thököly kiérdemelhetné a kegyelmet — izente Leopold — ha a töröknek nagy kárt okozván, elvágná a hídat maga mögött. Midőn Heemskerk még ekkor is alkuról s az előzetes pontok elfogadása után teljhatalmú követ küldéséről szólt, Kinsky megneheztelt. Heems-

* Erste Schrift des Gf. Marsigli an Ihre kais. Majestät. Wien, 5. April 1691 «ne si ordina, ne si nega, risposta intesa» (Turcica).

** Conferenzbericht 1693. julius 14. (Hurmuzaki: Documente v. Vol. I. 430. l.) s Napló Nagy Ivánnál 425., 426., 547 s 581. ll.

kerk mentegetőzött, hogy csak Thököly katonáit akarja áttéríteni, mire Kinsky oda vetette, hogy van elég magyar lovasságunk. Nem tudtam — monda nem minden él nélkül a szövetséges hatalom követe. Vettem észre, írja Kinsky, hogy a válasz nem tetszett neki.*

Heemskerk bukott ügyet akart életre kelteni. Thököly hatalma teljesen szétmállott. Az 1695-iki hadjáratban nem

72. II. MUSTAFA SZULTÁN.

vett részt s ez év septemberében II. Mustafa Belgrádból Konstantinápolyba vitette. Vagy tizenöt magyar s nyolcz erdélyi úri híve a még fenmaradt hadakkal Oláhországba küldettek, hol a vajda tartotta el őket a porta számlájára. A hadak nagy része oláh szolgálatba soroztatott, vagy a

* Kinsky följegyzései 1695. Martii 3. (Turcica). . . H. Manners Sutton, a Lexington Papers (London 1851) kiadója azt írja (272. l.), hogy Thököly 1694-ben III. Vilmos közvetítését kérte s késznek nyilatkozott 6000 embert kiállítani a franczia ellen.

török hadak közé osztatott, két csekély számú kurucz kapitányságra olvadt le Thököly hadi ereje 1696 eleje körül. Sándor és Petrőczi elpártolásáról is sokat beszéltek. Sándor az udvarnak kegyelmét is kereste, de Ferriol szerette volna, ha királya a kiváló ügyességű kuruczvezért szolgálatába fogadná. Thököly Oláhországban lakó hívei közől magához senkit «híva nem hívott», mert a portától kapott fizetés az ötven udvari szolga eltartására alig volt elég.

Az bizonyos, hogy adósságait nem törleszthette a fejedelem s midőn a hitelezőkkel csauzok jelentkeztek fogsággal fenyegetvén Thökölyt, kényelmetlen lakóhelylyé vált a Duka vajda palotája, melyet a szultán Thökölynek rendelt szállásúl. Szerette volna, ha újra pénzt kaphatna hadi erő toborzására. Küldötte háromszor is fáradt a kihájához egy emlékírattal, míg végre a kihája a másik szobában is hallható hangon így válaszolt: Miért nem marad nyugton az a gyaur, talán azt akarja, hogy valami szigetre küldjük, mint a vezíreket és basákat? Mindamellett az 1696-iki hadjárat alatt Belgrádban volt Thököly s ott kellett maradnia a nagyvezér visszatértéig. Kinevezte Szappanos Mihályt a lovas és gyalog kuruczok kapitányának s toborzó patensekkel küldötte a török táborba. De sorsát e hadjárat sem javította. Úgy beszélték akkor, hogy a török katonaság fel akarta konczolni Thökölyt s így életét mentette volna meg a nagyvezír, midőn octoberben újra Konstantinápolyba küldötte.[1]

Az ily híreket ellenségei terjesztették több kárörömmel, mint igazságszeretettel. De a hírkovácsoknak is el kellett ismerniök, hogy Elmas Mohamed nagyvezír nem kívánta

* 1695 sept. 17-iki s november 22-iki dispacci (Hurmuzaki: Documente v. Vol. II. 261., 275. ll.), Castagnères s Ferriol jelentései (Hurmuzaki: Documente Suppl. I. Vol. I. 335., 336. ll.), Veszely Károly: Thököly és Zrínyi Ilona levelei (Magyar Tudományos Értekező I. köt. Pest, 1862.) s az 1696 october 20-iki jelentés Konstantinápolyból (Turcica).

Thököly gyalázatos halálát. Sőt elvitte magával az 1697-iki hadjáratra s így föltehető, hogy szolgálatait meg nem vetette. Egy elfogott basa beszélte Savoyai Eugénnek, hogy a szultán azért indult Szeged felé, mivel Thököly mondotta neki, hogy a gyöngén erődített várost könnyen bevehetné.* Valószínű is, hogy Thököly híreket szerzett Szeged állapotáról. Közvetlen adat nélkül is föltehető, hogy erős török-tatár diversiót tervezett Felső-Magyarország fellázítása s az Erdélybe vezető út felszabadítása végett. De különben a zentai csatában való személyes részvételéről megbízhatlan hírek voltak elterjedve. Úgy hiszszük, hogy 1697-ben is «erőtlen s változó egészségéhez képest» kellett magára vigyáznia. Nem igen bánta volna, ha nem hívják az 1698-iki hadjáratra. «Az brusszai fürdők és savanyú-víz curája» jobban vonzotta, mint a tábori élet. Különben jó kedve volt 1698 elején ügyeinek jobbra fordúlása miatt. Az 1697-iki magyarországi zavarok után menekülőkkel gyarapodtak hadai. A nagyvezír a Duna mellett helységeket jelölt ki a kuruczok megtelepítésére. Zsoldot is ígért nekik s biztosságuk végett palánkok építésére is gondolt.

Szőllősi Zsigmondot, kit Thököly Zrínyi Ilona elzálogosított ékszerei kiváltása végett Lengyelországba küldött, a porta is felhatalmazta bizonyos ügyek elintézésével. Szappanos Mihály Temesvártt csapatainak gyarapodását remélte. Igaz, hogy Sándor Gáspár már 1697-ben titkos jelentéseket küldött Belgrádból az udvarnak, de Petrőczi s Madács Péter Thökölyt el nem hagyták s még a «nehezen kielégíthető» Petrőczi is meg volt elégedve az ellátással, melyben a porta részesíté hadait. «Ezek lesznek az továbbra jóra menendőknek kezdeti» — írja Thököly 1698 elején — «úgy látjuk s hiszek-is istent, hogy még egyszer

* Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen Bd. II. Wien, 1876. 54. l.

SAVOYAI EUGEN.

Egykorú metszet után Bubics Zsigmond püspök gyüjteményéből

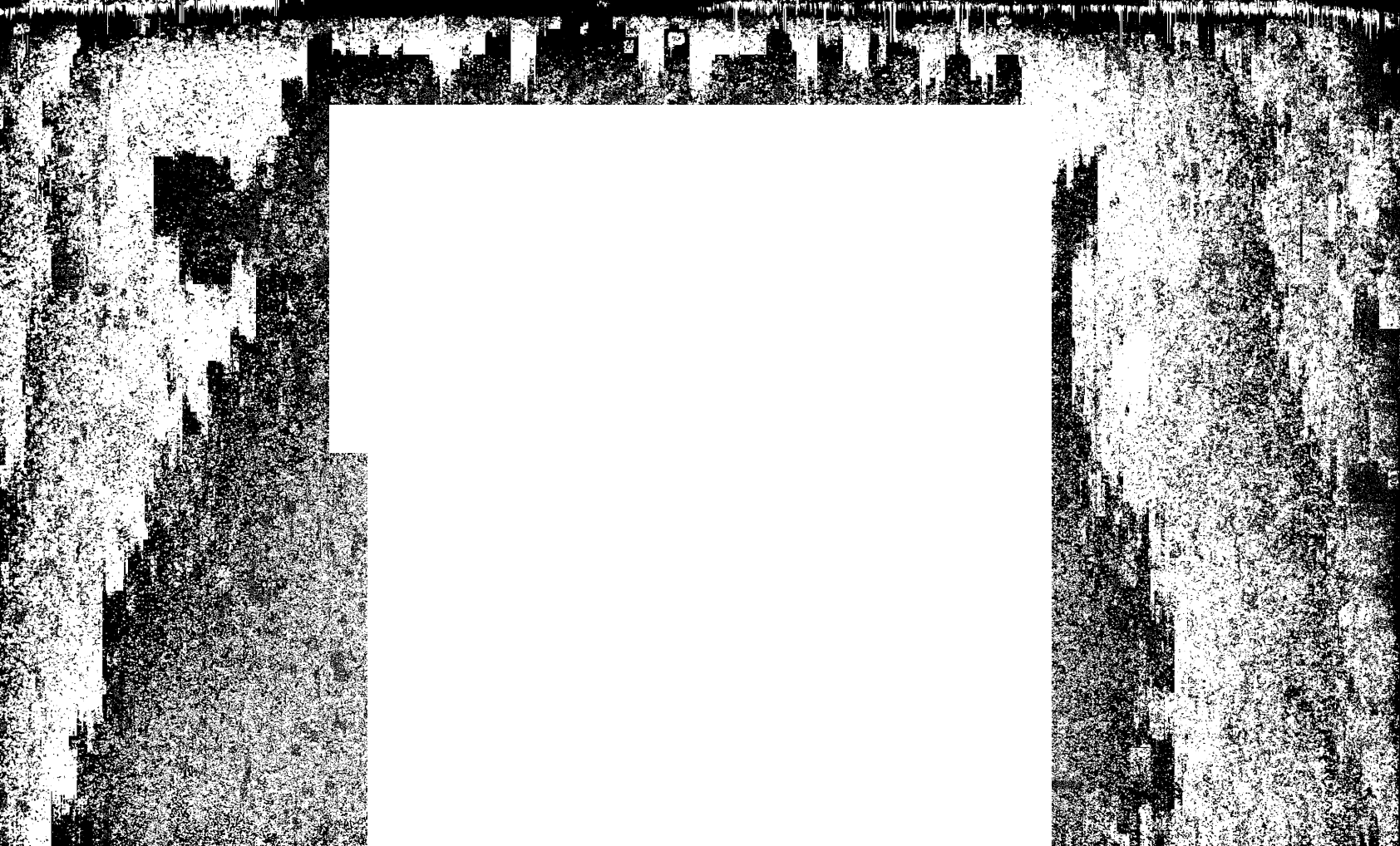

az bujdosó kurucz fegyvernek lészen híre, lészen nagyobb becsületi és nagyobb állapotja is.»[1]

Csakhogy 1698-ban még nem teljesült a jóslat, mert ez évben a béketárgyalásokra került a sor. Már régóta nyugtalaníták Thökölyt az angol s hollandi közvetítők utazásai. Midőn Paget lord 1693 elején Törökországba utazott, Thököly Komáromy «secretarius uramtól» előkerestette «az szegíny Bethlen, Rákóczy s Bocskai tractatusit» és több ily történelmi nevezetességű okírattal fölszerelte Sándort és Inczédit, hogy Drinápolyban érvényesítsék kívánalmait a békekötés alkalmával.[2] Thököly azt kívánta, hogy a két császártól kötött szerződés állítsa helyre Magyarország régi szabadságait s semmisítse meg az 1687-iki országgyűlés határozatait. Erdély a részekkel együtt Thökölyé legyen s hozzá még Szathmár, Szabolcs, Bereg s Ugocsa, mely megyéket II. Ferdinánd adta Bethlen Gábornak. Erdély nyerje vissza választási szabadságát s Thököly utódjai is uralkodjanak a neki adott terület fölött. A békeokiratok ratificatiója előtt Thököly fejedelemmel, vagy küldötteivel külön szerződést kell kötni, a magyar s erdélyi ügyekre nézve, egyszersmind a fejedelem és hívei kívánságainak teljes kielégítése végett.

Midőn Sándor e czikkelyeket felolvasta Castagnères előtt, a franczia így válaszolt: ezek mind jók, csak egy híjával vannak; ha vagy ötvenezer embere lehetne ezek mellé a fejedelemnek: könnyebben kivívhatná őket.[3]

1698-ban újra Paget lordhoz fordúlt Thököly a bujdosókkal együtt még mindig oly személyes s általános követelésekkel, mintha egy szerencsés háború eredményeit kellett

1 Thököly 1698-diki leveles-könyve (Thalynál M. H. H. II. XXIV. 417—487. ll.) s Ferriol levele Péra 1698 február 20. (Hurmuzaki: Documente Suppl. I. Vol. I. 344. l.); Sándorra nézve Feldzüge des Pr. Eugen. Bd. II. 52. l.

2 Napló Nagy Ivánnál 23., 24. ll.

3 Copie d'une lettre de M. Castagnères au Roy son maître. 24. Fevrier 1693 (Turcica) s Sándor Gáspár naplója (Thalynál M. H. H. II. XXIII. 2. rész, 684. l.).

volna biztosítani. «Az angliai király is kurucz valláson vagyon» — mondá Sándor 1693-ban Castagnèresnek — «kegyelmes urunk dolgaiban szemtelenül nem fog kényeskedni».* Csakhogy III. Vilmos követe nem volt arra felhatalmazva, hogy protestans rokonszenvek miatt a béke létrejöttét késleltesse. Igaz, hogy november 7-én átadta a császári követeknek a törökök azon váratlan kérelmét, hogy Erdély maradjon meg előbbi állapotában. De megvallotta, hogy Maurocordato alázatos unszolásai kényszerítették a kellemetlen szerepre.** A porta követei különben megtették Thökölyért a keveset, mit tenniök lehetséges volt. Schlick és Oettingen Thököly kiadatását s a kuruczok kiűzetését kérték. De a török követek nem engedték, hogy Thököly neve előfordúljon a békeokíratban, mert alá nem írhatnák annak meggyalázását, kinek a porta athnamét adott. Szerettek volna általános amnestiát szerezni a bujdosóknak, s csak annyit értek el, hogy a császáriak megengedték a kuruczok nejeinek az urokhoz való költözést a nélkül, hogy az elköltözőknek szabad lett volna rendelkezniök gyermekeikkel s vagyonukkal. Különben Thököly nevének említése nélkül a békekötés tizedik pontja elrendelte, hogy a fölkelők a határok biztossága érdekében messzeeső vidékre küldessenek.

Zrinyi Ilonát azonban föl akarták említeni a törökök a tizedik pontban. Felhozták, hogy a munkácsi capitulatió alapján jogos s még ki nem elégített követelései vannak a fejedelemasszonynak. A császári követek állítása szerint a capitulatió illető pontjának érvényét megsemmisítette egy Bécsben kötött egyezség; semmire sem akarták magokat kötelezni ez ügyben, csak megígérték, hogy a császár meg

* Thököly s a bujdosók előterjesztései 1698-ban (THALYnál M. H. H. II. XXIV. 488. l.) s Sándor Gáspár naplója (THALYnál id. h. 681. l.).

** Schlick Kinskyhez au Camp de Carlovitz ce 8 Novembre 1698 (Turcica).

fogja adni azt, mi Zrínyi Ilonának jár az első férjétől kapott hitrész jövedelméből.*

A karloviczi béke után a török kormány Nikápoly környékén adott szállást a száműzött kurucz katonaságnak. A talán ezer főnyi telep egy kis köztársasághoz volt hasonló, kérve a török kormánytól vallásos szabadságuk s önkormányzati joguk megóvását. Azonban e magyar köztársaság is monarchiai hajlamú volt s folyamodott, hogy uralkodóját a porta bocsássa vissza az alattvalók körébe. Pérában ugyan azt beszélték, hogy a nikápolyi telep néhány előkelőbb tagja arra kérte a portát, hogy Thökölyt hagyja Konstantinápolyban, mert ők úgy is szükséget látnak s tapasztalták az előbbi években, hogy a portától kiosztott élést s költséget nagyrészt a fejedelem udvartartása nyelte el.**

A porta mindenesetre czélszerűbbnek találta a főnek elválasztását a tagoktól, annál inkább, mert a bécsi udvar sürgette a karloviczi béke végrehajtását.

Oettingen gróf 1700 február 8-án Konstantinápolyba érkezvén, Thököly eltávolítását követelte. Maurocordato biztosítá, hogy Nikápolyba soha sem akarták küldeni Thökölyt, de hogy Konstantinápolyban ne maradhasson, azt Oettingen ki nem olvashatja a karloviczi békéből. Oettingen arra hivatkozott, hogy a fővárosban több az alkalom zavarok előidézésére, mint bárhol másutt, majd a Bécsből kapott utasítás szerint fölemlítette a titkos s Karloviczban ad protocollum mediatorum fölvett czikkelyt, melynek tartalma szerint Thökölyt a Feketetenger messze eső partjára kellene száműzni. Oettingennek csakhamar távozni kellett, Pagetnek adta át az osztrák követség ügyeinek vezetését, de Thököly eltávolítása kérdésében úgy fogalmazta a Pa-

* A karloviczi békére vonatkozó különböző iratok (Turcica).

** A bujdosók fölterjesztése 1699-ben Thalynál M. H. H. II. xxiii. 2. rész. 771. l.) s Correspondance du Marquis de Ferriol avec une introduction par Émile Varenbergh. Anvers. 1870. 116. l.

getnek adott felhatalmazást, hogy az angol követ nem mérsékelhette az udvar követelését.*

Midőn Oettingen october 11-én kivonult a városból, Thököly «nagy boszút akart tenni» a követen, ki Konstantinápolyi tartózkodása ellen eredmény nélkül tiltakozott. Az Ejub külváros előtt egy szép sűrű fa alatt «a csorgó mel-

73 OETTINGEN GRÓF ARCZKÉPE.

lett» sátort vonatott s innen nézte a menetet feles számú fegyveres szolgákkal. Midőn Oettingen oda ért, kísérete figyelmeztette a sátorban ülő nézőre. Az ősz követ megállíttatta hintaját, felrakta pápaszemét s nézte egy ideig a mozdulatlanúl ülő Thökölyt. Nem tudta, hogy tiszteletadásnak, kíváncsiságnak, vagy boszantásnak magyarázza-e a jelenetet, mert úgy gondolta, hogy Thököly köszvénye

* Oettingen jelentései 1700 julius 20.- september 18., october 24 s Referat vom 25. August 1700 (Turcica).

miatt nem kelhetett föl helyéről. Csak később tudta meg, hogy Konstantinápolyban sokat beszélnek Thököly «vakmerőségéről». Maurocordato felszólította Oettingent, hogy adja be irásban panaszát, miből Oettingen azt vette ki, hogy a görög zsarolni akarja Thökölyt. Ez azonban örült, mert azt hitte, hogy Oettingen «csaknem megette mérgében kezét lábát», midőn őt a sátorban látta.[1]

Thököly most már biztosabban érezte magát Konstantinápolyban. Csakhogy a Duka vajda palotáját elvették tőle, már 1698 elején az «erdélyi házban» lakott, mely azelőtt az erdélyi követek szállása volt. Erdélyi fejedelemségének ez egyetlen maradványa azonban nem tetszett Thökölynek, mert régi, roskatag épület volt, a törököktől lakott bűzhödt városrészben. Úgy látszik, hogy nemsokára kiköltözködött ez épületből galatai házába s ekkor az erdélyi házban lovait tartotta s borát mérette igaz hitűek s gyaurok számára. A bort borral kell legyőzni — mondá Thököly egy franciának, kinek rendesen huszonnégy órára volt szüksége, hogy kiheverje Thököly vendégszeretetét. Ő maga már nem mert sokat inni, de példányképül ajánlotta franciánknak két hivét, «Bachus hadseregének két valódi lovagját».[2] A portától adott tain — napon ként vagy hatvan tallér s élelmi szerek — nem fedezte az udvartartás költségeit s így Zrínyi Ilona ékszereit kellett eladogatni.[3]

Egyszerre azonban vége szakadt a konstantinápolyi udvartartásnak. 1701 januar 16-án a hadi tanács elhatározta, hogy Paget kezébe pénzt kell küldeni a portai mi-

1 Oettingen jelentése 1700 november 8. (Turcica) s Komáromi János naplója 70. l.

2 Thököly 1698-diki leveles-könyve THALYNÁl s Oettingen jelentése 1700 julius 20. Az erdélyi háznak érdekes történetéről l. Jakab Elek: Az erdélyi fejedelemség utolsó évei (Magy. Tört. Tár. XIX. k. Okleveles Függelék XIV. sz. kezdve). V. ö. még Voyages du Sr. de la Mothraye en Europe, Asie... A la Haye 1727. T. I. 200 s 229. ll.

3 De la Mothraye Voyages I. 100. l. s Correspondance du Marquis de Ferriol 116. l.

nisterek számára, a karloviczi titkos czikkely végrehajtása czéljából.*

Nem tudjuk, hogy mikor adatott át a Pagetnek szánt összeg, de úgy látszik, hogy Maurocordato, kit Komáromy az igaz ügy hamislelkű Hamanjának nevez, most már támogatta az udvar kívánságát. Ehhez járult, hogy a spanyol örökösödési háboru kitörése után Thököly a politikai helyzet e fordulatáról személyesen kívánt beszélni a nagyvezírrel s a szultánnal.

Ugy beszélték, hogy Ferriol tanácsára utazott el Thököly Drinápolyba, Le Brue tolmácscsal. Midőn Drinápolyhoz közeledett, a városba küldötte egy emberét, megérkezésének bejelentése végett. A kihája tudakolván az utazás czélját, a visszatérést tanácsolta Thökölynek, hogy baja ne legyen, mert utazására nem kért engedélyt. Thököly folytatta útját s Drinápoly kapuja előtt megkapta a fermánt, melyben a szultán elrendelte, hogy rögtön visszatérjen, mert ezentúl Nicomédiában fog lakni.**

Thököly csak három napot tölthetett a készülődéssel; september 24-én elindúlt egész udvarával s kilencz óráig útazván a tengeren, éjszaka érkezett a nicomédiai kikötőbe. Itt a tengerparton egy széltében szállásolta el a porta a száműzötteket. Lakás s élelmezés ellen nem volt panasz. A tainnak egy részét meg is lehetett takarítani a nagy olcsóság miatt s a kíséret nehány tagja itt is árúlt bort, mint Konstantinápolyban.

A «hasznos múlatság», mint Thököly nevezé a vadászatot, itt ugyancsak hasznosnak bizonyúlt, kivált a szalonkának s fáczánnak volt nagy bősége. Thököly sétakocsizás közben vadászgatott; járni vagy lóra ülni nem birt, karszékéből emelték a hintóba. Signor Francesco orvosi tudománya kudarczot vallott, pedig az olasz kalandor csodákat ígért.

* Fölterjesztés a császárhoz (Turcica).

** Komáromi naplója 70., 71. ll. s De La Mothraye Voyages 1. 281., 282. ll.

IZMID.

Bergren felvétele s Cserna Károly rajza után.

Francesco XII. Incze pápa unokaöcscsének mondotta magát s alchymiával is foglalkozott. Költséges kísérleteire Thököly is adott pénzt, miért is Komáromy ócsárolta a fejedelem hiszékenységét, ki viszont szemére vethette volna tudós titkárjának, hogy a halemberek barlangját kutatta. Thököly azonban nem vette komolyan Francescot, talán csak orvosi tudományában bízott, különben eleget nevetett rajta, mert a vén olasz igen mulatságos pathossal vallott szerelmet Szőlősy Katalinnak, Zsigmond híres szépségű nejének, ki kurtán s ha kellett csattanósan is felelt imádójának.

1702-ben a porta pénzt küldött Thökölynek, hogy Nicomédia táján nyaralót vegyen magának. Vett is egyet két órányira a várostól, a virágok mezején. Lakása körül terült el a virággal beborult mező, a közeli havasokról pisztrángos patakok ömlöttek, a hegyből hűvös források fakadtak, bőven termett a gyümölcs s «életre való alkalmatosság» az árnyékos völgyben. A virágcziflik vagy majorház egyszerű faalkotvány volt s körülötte a kíséret még egyszerűbb házacskákban lakott.

A virágmezőn halt meg Zrínyi Ilona 1703 február 18-án hatvan éves korában. Visszaadta bátor lelkét az úrnak, mondja sírkövének felírata. Thökölytől nem maradtak gyermekei. Az 1683-ban született György s az 1694-ben született Zsuzsánna a bölcsőben haltak meg. Thököly Nicomédiáig kísérte a koporsót s Komáromyra bízta, hogy temesse el az elhúnytat a galatai jezsuiták kisebb templomában. Nem igen bírt utazni s talán átallott is engedélyt kérni az útra. Ekkor tájt szakállának hirtelen őszülése feltünő volt azok előtt, kik a múlt év óta nem látták.

Ezalatt belső zavarok dúlták a török birodalmat. II. Mustafát, ki Thökölyt Nicomédiába száműzte, a lázadók letaszították trónjáról. «Az imperium e nagy felháborodása alatt» — mondja Komáromy — «mi Ázsiában úgy feküdtünk, mint egy káposztás kertben az nyulak». Nemsokára

a magyarországi hírek új életre ébreszték a Virágmező lakóit.[1]

Az 1697-iki hegyaljai fölkelők Thököly hűségére esküdteték a lakosságot. Midőn legyőzettek, az elmenekülők nagy része Moldván át jutott Thökölyhez.[2] Tokaji, a fölkelők egyik vezetője, Thököly alatt szolgált; a fölkelők várták Thökölyt s vele együtt a török-tatár hadat s igen valószínű, hogy kezdettől fogva érintkeztek Thököly embereivel. De nemcsak a Thökölyre visszavezető nyomok adtak jelentőséget a felkelésnek, nevezetes volt az, mint a jövő előjele. A Hegyalján vérengző jelenetekben tört ki az elkeseredés, az éhes s elvadúlt katonaság, a szokatlan és súlyos terheket kirovó idegen uralom ellen. Egy eperjesi kamarahivatalnok panasza szerint septemberben bajos volt a hátralékos portiókat beszedni, a fölkelők s a törökök segélyébe vetett általános bizalom miatt.[3] Bizonyára sokan várták a terhek könnyebbítését a rend felforgatásától. Pedig nem csupán az elkeseredett jobbágy fenyegette a rendet. A hosszas háborúk annyira felszaporították a kóborló katonákat, hogy 1697-ben három hét alatt tízezer embernél több gyűlt össze belőlök.[4]

Az ily elemektől táplált mozgalom nemsokáig őrzi meg politikai színezetét. A hegyaljai zendülés részben parasztlázadás volt s mindinkább azzá fajúlt.

1699-ben Rabutin is jelentést tett egy életére törő állítólagos összeesküvésről, melynek Thököly Erdélybe hívása lett volna főczélja.[5]

Nemsokára egy nagy tekintélyű név örököse háttérbe szorítá Thököly hírnevét. A főurak, kik a hegyaljai zen-

1 Komáromi naplója 73—84. ll., La Mothraye Voyages I. 282—284. s 309. ll.

2 THALY: A Székesi Bercsényi család története II. 210. l.

3 Feldmayer Sebestyén 1697 sept. 5. Fischer Mihályhoz (Orsz. Ltár Lymbus).

4 Bercsényi emlékirata THALYnál (Bercsényi csal. tört. II. 379. l.).

5 HURMUZAKI: Fragmente zur rumänischen Geschichte. Bd. II. Bukarest. 1881. 74. l.

dülők ellen harczolni hajlandók voltak, a karloviczi béke után az elégületlenek élére állottak. Mert az idegen uralom nemcsak jobbágyaikat károsította, hanem sértette kegvele

74. RABUTIN TÁBORNOK.

töket a régi intézmények iránt s ki nem elégítette dynastai vágyaikat. A régi Magyarország eltünését nem nézhette közönbösen az, kit oly fényes családi hagyományok kötöttek

a múlthoz s kiben oly erős gyermekkori benyomások gyökerezteték meg az idegen uralom gyűlöletét.

Midőn Rákóczy fogsága alatt a Lengyelországba menekült Bercsényi 1701-ben Ágost királynak a magyar trónra ültetése végett egy nagy hadi tervet fejtett ki a király előtt, meg nem felejtkezett abban Thökölyről. Szerinte Thökölynek török erővel Erdélybe kellene törnie, hogy támogassa a lengyelek, bajorok s francziák támadását. Bercsényi úgy képzelte, hogy lehetséges volna megszerezni a török segélyt Thököly számára, a török-német béke felbontása nélkül, úgy mint 1683 előtt történt. Augustusban Du Héron gr. XIV. Lajosnak beküldé Bercsényi egy emlékiratát, mely sokat foglalkozik a Thököly számára gyűjtendő törökországi had Erdélybe nyomulásával.* Thököly is értesült e nagy tervelgetésekről, valószínűen a lengyelországi s konstantinápolyi franczia követek által. Lehetséges, hogy a Lengyelországból kapott híreket akarta a porta elé terjeszteni, midőn 1701 septemberében Drinápolyba utazott a vezér engedelme nélkül. Talán még a nicomédiai út előtt küldé el Lengyelországba pontokba foglalt kívánalmait. Az erdélyi fejedelemségen, a saját s neje birtokigényeinek kielégítésén kívül a birodalmi fejedelem czímének vagy esetleg az aranygyapjas rendjelnek megszerzését még ekkor is kívánta.**

Bizonyos, hogy a Thökölytől küldött Szőllősy Zsigmond még Lengyelországban beszélt Rákóczyval s hogy szó volt köztök Thököly s Rákóczy hadierejének egyesüléséről az esetre, ha a kisázsiai száműzött valahogy haza térhetne. Midőn híre terjedt Rákóczy hatalma növekedésének, Thököly kérve kérte mostoha fiát, hogy «munkálódja» a portára küldendő követei által az ő hazatérését. «Istenért kényszerítem — írja 1704-ben Rákóczynak —

* Thaly: Bercsényi család története II. 361., 362., 373. ll.

** U. o. 384., 385. ll.

II. RÁKÓCZY FERENCZ.

(Egykorú 1694-iki metszetről, mely az orsz. képtár tulajdona.)

keresztyénségére s fiúi szeretetére, ebből a tűzből engem eripiálni igyekezzék.» Úgy hitte, hogy legillőbb volna, ha Rákóczy felszólítására az erdélyi három nemzet követeket küldene a portára, kik őt kikérnék mint fejedelmöket. Igaz, hogy az erdélyi rendek 1704-ben Rákóczyt választották fejedelemmé, de úgy gondolta, hogy mostoha fia nem fogja tőle kívánni jogai feladását. Ő úgy sem él sokáig s halála után úgy is Rákóczyé lesz Erdély. De a míg él, sokkal szerencsésebben intézhetné el az erdélyi ügyeket, mint most intézik el azokat Rákóczy generalisai. Az isten Rákóczyt egészséggel s ifjúsággal megáldotta «egy magyarországi korona dolga forogván kezén — én Erdélyből segítője lehetnék.»

Rákóczy jóindulatú készséggel teljesítette Thököly egy-egy kívánságát. Pénzt küldött neki, visszaadta jószágait, s Thökölynek nagy szűksége volt a jövedelem szaporítására, mióta diplomatiai munkássága nagyobb lendületnek indúlt. De legfőbb kívánságát ki nem elégíthette. 1705 augustusában panaszkodva beszélte Thököly, hogy mit mondanak a török urak. Ha Thökölynek jót kíván fia — mondották — miért nem küldi levelét s emberét a portára? A fia tekintetéért nagyobb accommodatiót várhat a portától s ki is bocsátják — ha egyelőre belgrádi házáig is. Marquis Ferriol is mondá, hogy ha Rákóczy csak egy postájától küldött volna levelet Thököly mellett, ő azzal véghez vitte volna Thököly kibocsátását, de a törökök szemére hányták, hogy a portára sem levél, sem ember nem küldetett Thököly érdekében.

Sőt Horváth Ferenczneк, ki 1705 nyarán küldetett Konstantinápolyba annak kitudása végett, hogy a porta hajlandó volna-e Rákóczy követeit úgy fogadni, mint egy erdélyi fejedelemét, ki volt adva az utasítás, hogy «committált dolgait ki ne jelentse Thökölynek». De az utasítás szerint Horváth tudtára adhatta Thökölynek, hogy Rá-

kóczy a legközelebbi országgyűlésen Thököly kikérését «az országnak persvadeálni fogja». A szécsényi országgyűlés nyolczadik czikkelye foglalkozik is Thökölyvel. Elrendeli jószágai visszaadását, igazságosnak találja, hogy Rákóczy az ország pénzéből törlessze Thökölynek a közügyért fölvett kölcsöneit s méltónak ítéli Thökölyt arra, hogy a többi bujdosókkal «a leendő békességnek tractájában includáltassék», de személyének kikérését föl nem említi.[1]

Úgy látszik, mintha Rákóczy kivált erdélyi fejedelemmé választása után nem hitte volna, hogy Thököly «Erdélyből segítője lehetne».

Ellenben Ferriol marquis buzgólkodott Thököly visszahívása ügyében. De a porta nem merte megszegni a karloviczi béke Thökölyre vonatkozó pontját. 1704 decemberében mégis úgy látszott, hogy Ferriol kieszközli a visszahívást. Kalailikos Ahmed vezír alatt Chalil aga kihájának 3000 tallért ígért s a kívánt fermánt már irták a kanczellárián, midőn Thalmann, az osztrák residens, neszét vette a dolognak s meghiúsította a fermán kiadását.[2] Damad Hassan vezír, a szultán sógora, is jóakarója volt Thökölynek s midőn 1704 septemberében Nicomédiába száműzetett, sokszor találkozott Thökölyvel. Neje, III. Ahmed nővére, «becsülettel látta a törökül is tudó Szőllősinét, ki által felnyittatott szive az magyar nemzetnek».[3]

Különben Thököly nem volt megelégedve a franczia kormánynyal. «Ferriol — így panaszkodék 1701-ben — tíz tallérnyi segélyt sem szerzett számomra a franczia udvar-

1 Thököly levelezése Rákóczyval s Rákóczy híveivel (Thalynál M. H. H. xxiv. 516—634. s M. H. H. xxiii. 1. r. 365. s kk. ll.), továbbá Thaly: Rákóczy-Tár 1. 443. l. Egy Bruyninxnek küldött tudósítás is fölemlíti, hogy a két fejedelem egyetértését zavarni fogja az erdélyi fejedelemség ügye. (Simonyi: Archivum Rakoczianum ii. 1. k. 204. l.)

2 Thalmann 1705 január 27-iki jelentése (Turcica), a jelentést megerősíti Thököly levele Rákóczyhoz (Thalynál M. H. H. xxiv. 584. l.) s Sutton jelentése (Archivum Rakoczianum ii. 1. k. 620. l.).

3 Hadi tanács Thalmannak 1705 május 21. (Turcica) s Thököly Rákóczyhoz (M. H. H. xxiv. 592. l.).

tól, mióta ott azt hiszik, hogy hasznomat nem vehetik».[1] Konstantinápolyban többször találkozott Ferriollal. Egyszer leveleket mutatott neki, melyekben nővérei kérik, hogy fogadja el a császár amnestiáját. Thököly el akarta hitetni a követtel, hogy nincs teljesen elhagyatva. Szeretett volna franczia hadihajón kimenekülni Törökországból, hogy valahol XIV. Lajos védelme alatt bevárhatná az események kedvező fejleményét. Ferriol megjegyzé, hogy ha isten súgallatából a katholikus egyházba vétetné föl magát, tisztességes s dicső menedéket találna Franczia-országban vagy a pápai államban. «E szavak — beszéli Ferriol — meglepték s megígérte, hogy gondolkozni fog erről».[2]

A galatai jezsuiták már ekkor kísértették Thökölyt. Rendházuk főnöke, Braconnier atya, sokszor meglátogatta a száműzöttet Kisázsiában is. A Ferrioltól megpendített eszme ilyenkor többször szóba került. Braconnier megígérte Thökölynek, hogy lehetővé teszi utazását Franciaországba vagy Olaszországba. Thökölynek viszont meg kellett ígérnie a kitérést s úgy látszik, mintha Braconnier meg nem elégedett volna a puszta igérettel. A jezsuiták azt híresztelték, hogy Thököly kitért.

Annyi bizonyos, hogy Braconnier 1704 végén Rómába utazott, állítólag Thököly menekülésének elősegítése végett.[3] De útjának jó eredményét hiában várta Thököly.

Bene sperando et male habendo transit vita — mondogatta ekkor a sokat próbált száműzött. De legalább remélt mindvégig. Midőn 1705 julius 4-én meghallotta Leopold halálát, úgy gondolta, hogy I. József trónra léptével helyre áll a béke a trón s az ország közt s remélte, hogy

1 De La Mothraye: Voyages I. 319. l.

2 Correspondance du Marquis de Ferriol 166., 167. ll.

3 De La Mothraye: Voyages I. 373. l., Lettres édifiantes et curieuses T. II. Paris, 1780. 362. l. s Thalman jelentése 1705 január 27. (HURMUZAKI: Documente Volumul VI. 25. l.)

a békealkúnál Rákóczy nem fog megfelejtkezni róla.* Augustus 25-én Rákóczyhoz írt levelében még egyszer említi «az török porta favorát, ki nekem azon fejedelemséget athnaméval adta s megfogadja, hogy valamint Rákóczy, úgy ő sem kíván soha német uralkodása alatt lakni».**

Úgy is lett. Midőn Thököly september 3-án meglátogatta beteg titkárját, Komáromy figyelmeztette, hogy írja meg végrendeletét; mert ha a nélkül találna meghalni, szolgái «egymást összevágják javainak kapdozása» alkalmával s így a török elfogván őket, vissza nem térhetnének hazájokba. Thököly «nagy szemeit Komáromyra meresztette», haza vitette magát s megírta végrendeletét. Megemlékszik abban minden hívéről, szolgájáról, magyarországi barátjairól s Ferriol mar-

74. I. JÓZSEF CSÁSZÁR.

* THALYnál M. H. H. II. XXIII. 358., ** M. H. H. XXIV. 632. l. 359. ll.

II. RÁKÓCZI FERENCZ.

Kupeczky olajfestménye után, mely gróf Keglevich István tulajdona.

quisról. A végrehajtással Rákóczyt bízta meg, ő neki hagyta legnagyobb birtokait, utódjának fogadta Rákóczy egyik fiát, reá szállítván nevét is, hogy a méltóságos Thököly familia neve ki ne haljon. Kéri Rákóczyt, hogy Törökországban temetését ne engedje, hanem Erdélybe, vagy

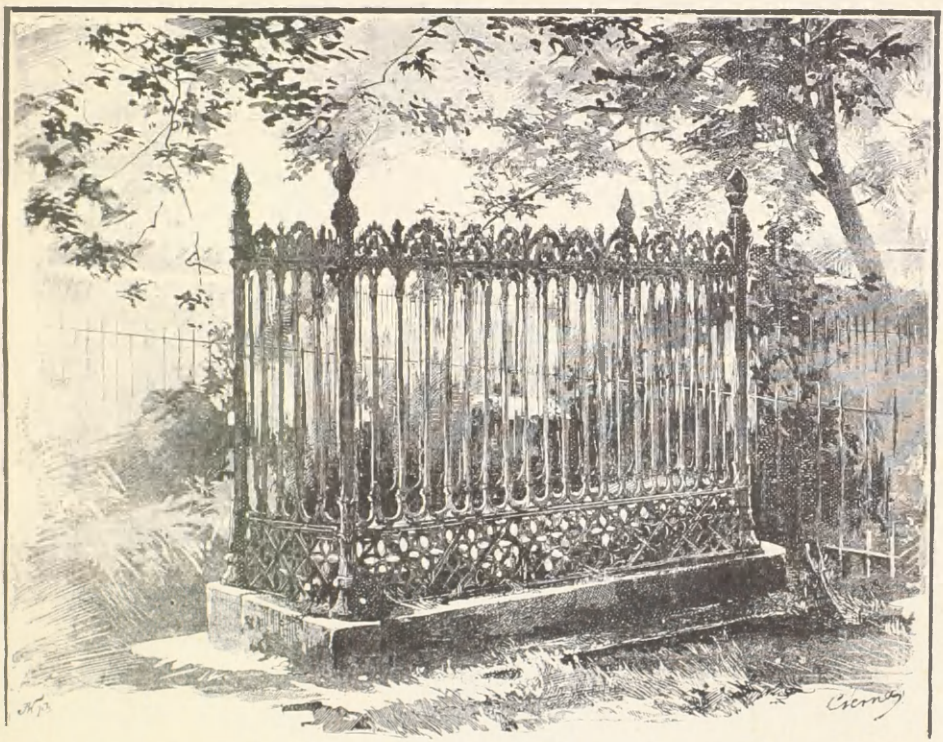

75. THÖKÖLY SÍRJA.

Magyarországba vitesse testét s «egy lutheranus kerített kulcsos város templomába temettesse».

Nemsokára rosszabbul érezte magát. Eszébe jutott Braconnier atya s attól tartott, hogy a jezsuiták meg fogják hiúsítani a temetésére vonatkozó végrendelkezést. September 10-én egy nyilatkozatot szerkesztett, kijelentvén abban, hogy Braconnier nem tartotta meg szavát s így ő sem

köteles megtartani a magáét. Megvallja, hogy nem őszintén alkudozott Braconnierval, semmisnek nyilatkoztat ki mindent, mi köztök történt. Az istenre kéri híveit, hogy haldoklása közben vagy halála után távolítsák el tőle a szertartásait végezni akaró katholikus atyát. A september 13-ára virradó éjjelen Thököly inasai felzörgették Komáromit álmából. Thököly ágyához közel ültette titkárát s egy ideig nézett reá, semmit sem szólva. Majd elkérte az asztalán álló kis ezüst kalamáris-ládácskát, felnyitotta s kivette belőle a 10-én írt s bepecsételt, de még nem czímezett nyilatkozatot. Tartsátok közelebb a gyertyát — mondá a haldokló — micsoda rossz gyertya ez, hogy jól nem ég? nem látok jól nála. Pedig a nagy viaszgyertya jól égett; Komáromy még egyet gyújtatott. Thököly most írni akarta a czímet, kezei reszkettek, másik tollat kért s végre felírta a borítékra ezeket: «Holtom után szakaszsza fel Komáromi uram, Szőllősi és Szkárosy uram, és effectuálják az mit benne megírtam. — Ad Nicomediam, 13 Septembris 1705. EThököly.» Ezután szótlanúl átadta a levelet Komárominak. Befejezte élete munkáját, utolsó tollvonásával védelmezvén hű protestantismusa hírnevét. Komáromi most bátorította «sok szép szentírásbeli vigasztalásokkal,» imádkozott vele s «az ágya mellett térdre esvén halálra vált embert illető szép imádságot mondván előtte, ő is szegény, botlás nélkül elmondá». Komáromi ezután levelet kezdett írni Ferriolnak, hogy viselje gondját a bujdosóknak a temetés után s mivel az ágy felől nem hallott neszt, odament s ott látta, hogy a fejedelem már nem él. Reggeli három óra volt ekkor.

A szultán nem engedte meg a holttest hazaszállítását; Komáromi kérelmére azt válaszolta, hogy temessék el ott, hol meghalt. Komáromi nem akarta a pusztán eltemetni s Hassán basa engedélyével Nicomédiába vitte a koporsót. Ott az örmények nagy új temetőjében, kiben szegény gyak-

ran járt magát mulatni, egy nagy sűrű fa alatt, egy hideg forrás mellett megásatta a sírt, hol közel senki sem volt temetve. Márvány sírkőre vésette Thököly czímerét s sírfeliratát, mind megaranyozva tisztességesen. A temetés után híveinek kis csapata visszatért hazájába az új fejedelemhez, ki viszontagságos élete után szintén a török birodalomban talált örök nyugalmat.*

* Thököly sept. 10-iki nyilatkozatát először Wagner adta ki: Analecta Scepusii Pars IV. 200. l., majd újra THALY (Századok 1874. 582. l.). E közlésből vettük át a levél magyar czímezését. Thököly végrendelete THALYnál (M. H. H. II. XXIII. 399. l.). V. ö. még Komáromy naplóját 84—88. ll. s Komáromi sept. 13-iki levelét THALYnál (M. H. H. XXIV. 635. l.). De La Mothraye nem jól adja a nyilatkozat szövegét, csak emlékezet után közli művében.

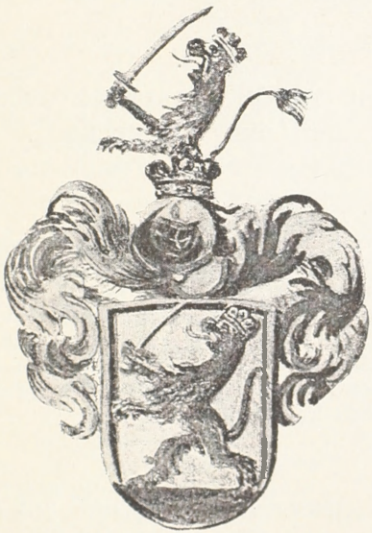

77. THÖKÖLY CZIMERE

THÖKÖLY ARCZKÉPEI TÖRTÉNETÉHEZ.

Ez életrajz két kötetében Thökölynek összesen 12 arczképét közöltük. Ezzel koránt sincs ezek sorozata kimerítve. E szám a meglevőknek bizonynyal felét sem teszi ki. Csak a jellemzőbbeket s azokat akartuk adni, melyek sokszorosítás vagy utánnyomások alapjait képezék. Pedig ez utánmetszéseknek is megvan a maga érdeke. Olykor a plagiumot elkövető művész annyi fáradságot sem vett magának, hogy a rézlapon megfordítva dolgozzon — egyszerűen lemetszette az előtte fekvő rézlapot s ez által a nyomásnál baloldalra esett az mi az eredetin jobb oldalon látszott. Arczképei közül valószínüleg leghívebb, de kétségtelenül legjobb az, melyet mint czímképet közlünk.

Arczképeiről egykorú levelekben is van emlékezet. Ezek közül kettőt idézünk.

I.

CSUCSAI JÁNOSNAK TELEKI MIHÁLYHOZ EPERJES, 1669 JULIUS 2-ÁN ÍROTT LEVELÉBŐL.

(Eredetije Maros-Vásárhelyt Teleki lt. Miss. 116.)

Tekintetes nemzetes úr, stb.

Az én igyekezetem szerént, hogy minapi sokadalmi alkalmatossággal nem küldhettem be ifjú gróf uram ő nga képét (Thököly Imrét érti) ha neheztelhetett uram kglmed elhittem most annyival inkább: de látja az én istenem rajtam nem múlt sem akkor, sem most, hanem az képirón, kinek kglmed elmenetelétől fogva minden nap munkája az német templomban s azt félben nem mervén hadni, gróf uram képéhez csak nem is foghatott; érte leszek ugyan hova hamarabb elkészíttethessem és beküldhessem uram kglmendnek stb.

II.

FORVAL LEVELE ABSOLONHOZ ZOLKIEW 1684 NOVEMBER 25.

(Bécsi állami levéltár Fasc. 73/II.)

Item si aliqua posset emitti Celsissimi Principis effigies bene ad vivum picta, cum aliquibus ex adversa parte Numismatis figuris, quibus aliquod pulchrum dictum, aut Emblema, vitam, facta et id genus alia Celsissimi Principis exprimens adaptatum esset, Amicus curaret cudi Dantisci suis propriis sumptibus, quod ad gloriam in aliis Nationibus conduceret. Talia vidi in Vexillis Celsissimi Principis Emblemata, sed ipsorum non memini.

TARTALOM.

ELSŐ RÉSZ.

I. FEJEZET.

ELŐDÖK ÉS GYERMEKKOR.

Thököly Sebestyén élete. 5—11. l.
Idősb Thököly István élete. 11—20. l.
Ifjabb Thököly István élete 20—26. l.
Thököly Imre gyermekkora 1657—1670. 27—32. l.

II. FEJEZET.

A BUJDOSÓK KÖZT.

Magyarország s az udvar 1670 után. 35—38. l.
A gubernium s Ampringen. 38—39. l.
Adózás 1670—1675. 39—45. l.
Ellenreformatio 1670—1675. 45—47. l.
Kollonics s Szelepcsényi. 48—53. l.
A bujdosók Erdélyben s az 1672-iki támadás. 53—58. l.
A bujdosók harczmódja. 59—62. l.
Teleki Mihály. 62—65. l.
Petrőczy István. 65—67. l.
A bujdosók s Erdély 1673—1674. 67—72. l.
Bánffy Dénes története. 72—78. l.
Wesselényi László s a lengyel-magyar érintkezések. 79—83. l.
Beaumont küldetése. 83—85. l.
Akákia, a Totiban tartott gyűlés s a fogarasi szerződés. 86—92. l.
Erdély s a bujdosók 1675-ben. 92—93. l.
Wesselényi Pál s Teleki. 94. l.
A bujdosók a portán 1675-ben. 95—96. l.
Az udvar s a bujdosók 1674-ig. 96—99. l.
Lessenyei Nagy Mihály Erdélyben 1675-ben. 100. 101. l.
Az udvar, Erdély s a bujdosók 1675-ben. 102—106. l.
Thököly gyermekkora, Apafy és Huszt. 107—123. l.
Thököly, Teleki, az udvar, a porta s XIV. Lajos viszonya a bujdosókhoz 1676-ban. 123—136. l.
A varsói szerződés 1677-ben. 137. l.
Thököly viszonya Telekihez s a bujdosókhoz, Erdély, a porta s a bujdosók 1677 september végéig. 138—149. l.
Boham, a nyalábvári csata, Thököly kivonulása, Böszörmény ostroma s Cob hadjárata 1677 végéig. 150—158. l.
Az udvartól kiküldött 1677-iki bizottság s a bécsi conferentia 1678-ban. 158—164. l.
Béldi Pál. 164—167. l.
Thököly s a somkuti gyűlés. 167—169. l.
Teleki kivonulása, a kővári szerződés. 169, 170. l.
Az 1678-iki hadjárat Teleki visszavonulásáig. 170—174. l.

III. FEJEZET.

A FÖLKELÉS ÉLÉN.

Az 1678-iki őszi hadjárat, Thököly s a bányavarosok. 177—189. l.
Thököly viszonya az udvarhoz, Erdélyhez, Wesselényihez s Zrínyi Ilonához. 189—201. l.
Zrínyi János fogsága, Teleki Anna. 201—203. l.
Erdély, az udvar s a bujdosók 1679 első felében. 203—205. l.

A krasznai gyűlés 1679 juliusában, Thököly főgenerális képe. 206. l.
Thököly s Wesselényi viszálya 1679-ben. 206—210. l.
Harczok 1679-ben. 210—214. l.
Miskolczi gyűlés, Erdély s Thököly 1679-ben. 214—216. l.
Thököly fővezérré választása 1680-ban. 216. l.
Alkudozása az udvarral 1680 elején, a jolsvai fegyverszünet, Caprara kinevezése s Szelepcsényi megbizása. 217—221. l.
Erdély fenyegető magatartása s Sebestyén útja. 221—224. l.
Harczok 1680-ban. 224—226. l.
Thököly s az udvar 1680 juliusától, a somlyai értekezlet, a november 15-iki jolsvai fegyverszünet. 226—231. l.
Az 1681-iki országgyűlés s Thököly viszonya az udvarhoz s az országgyűléshez. 231—236. l.
Az Apafynak adott 1681-iki athnamé, a beregszászi találkozás, a fegyverszünet felmondása, harczok 1681 nyarán. 236—240. l.
Az 1681-iki hadjárat, Thökölyi s az erdélyiek. 240—244. l.
Thököly találkozása Saponarával, Caprara sikerei, az erdélyi politika fordulata 1681 végén. 244—247. l.
Leopold keleti politikája, a szoboszlói fegyverszünet. 247—250. l.
Thököly követei a portán 1681 végén, alkudozás Saponarával 1682 april végéig. 250—257. l.
Thököly budai útja. 257, 258. l.
Saponara s Thököly 1682 majusában. 258, 259. l.
Izdenczy útja, Zrínyi Ilona, Thököly házassága. 259—265. l.
A fegyverszünet felbontása, az 1682-iki hadjárat kezdete, Zrínyi János Thökölynél. 265—270. l.
Fülek ostroma. 270—275. l.
Az athnamé átadása, az Erdélyben maradt bujdosók pártfoglalása. 275—280. l.
Az 1682-iki hadjárat Fülek megvétele után, Szirmay és Jánoki bécsi útja. 280—287. l.
Thököly mint uralkodó fejedelem 1682 végén. 287—290. l.

MÁSODIK RÉSZ.

IV. FEJEZET.

A TÖRÖK HÁBORÚ ELSŐ ÉVEI.

A tályai s kassai gyűlések 1683-ban. 5—8. l.
Lessenyei Nagy s Görgei lengyelországi követsége. 9—12. l.
Thököly s az udvar 1683 elején. 12—16. l.
Szirmay és Fajgel törökországi követsége. 17—19. l.
Thököly Eszéken. 20—25. l.
Thököly s az udvar az eszéki fogadtatás után. 25—30. l.
A bányavárosok átadása. 30, 31. l.
Thököly 1683-iki hóditásai. 32—34. l.
A dunántúli főurak. 35—38. l.
Harczok Pozsonyért. 38—41. l.
Szirmay a nagyvezírnél, Harsányi veresége. 41, 42. l.
Nagyszombat pusztulása. 43—45. l.
Galga szultán Thökölyhez, a stammersdorfi ütközet. 46—47. l.
Kara Mustafa Bécs előtt, Apafy közvetítő kisérlete. 48—50. l.
A magyar főurak Kara Mustafánál, a nagyvezír bécsi táborába hívja Thökölyt. 51—56. l.
Thököly Pozsonyt kivánja, izenete a lothringiai herczeghez. 57, 58. l.
Thökölyről általában, tekintettel az 1683-diki események előzményeire. 59—69. l.
Thököly reményei Bécs felmentése után, Sobiesky közvetítése. 70—74. l.
Thököly s a párkányi csata, követei Sobiesky táborában Esztergomnál. 74—77. l.
Ipolysági tanácskozás Thökölyről. 77—79. l.
Sobiesky téli szállása. 79, 80 l.
Thököly tályai kiáltványa, menekülése Debreczenbe. 80—82. l.

Sobiesky haza vonul; akkori viszonya Thökölyhez, Thököly visszatérése Tokajba. 83, 84. l.
Harczok Ungvár körül, Thököly követei Krakkóban 1684 elején, szerződés Sobieskyvel. 85—87. l
Thököly csatározásai 1684 elején, a lithvánok, a tatár segítség, jószágelkobzások. 87—90. l.
Géczi és Jánoky a portán. 91—93. l.
A pozsonyi s eperjesi kegyelmi bizottságok. 93, 94. l.
Következküldés Caraffához, Izdenczy Linczben 1684 aprilisában. 95, 96. l.
Kuruczok elpártolása, Thököly közfelkelést hirdet. 97, 98. l.
1684-iki harczok majusban s juniusban, Ungvár átadása. 98- 101. l.
Harczok october elejéig, Kis-Szeben, Bártfa, Makovicza, Sztropkó elfoglalása, az eperjesi vereség. 102—106. l.
Eperjes ostroma 1684-ben, a szerencsi kiáltvány. 107. l.
Thököly 1684-iki levelei a franczia királyhoz, a szász s brandenburgi választókhoz és a pápához. 108—110. l.
Thököly s a protestáns fejedelmek. 111, 112. l.
Lipóczi Keczer Miklós 1684 juliusban Sobieskynél. 112—114. l.
Sréter küldetése Francziaországba, a regensburgi fegyverszünet. 114, 115. l.
Forval utazása. 115, 116. l.
Thököly s a szerdár 1684-ben, az iglói vereség, Érsekújvár élelmezése. 117—121. l.
Thököly erdélyi jószágainak elkobzása 1685-ben. 122—126. l.
Horváth Ferencz drinápolyi útja 1685 elején. 126. l.
Thököly s a végbeli törökök, a magyarság részvétlensége. 126—129. l.
A tokaji kiáltvány, a miskolczi vereség. 130. l.
Schultz Ungvár előtt 1685 tavaszán, Krasznahorka elfoglalása,, csatározások. 131—133 l.
Eperjes ostroma. 133—135. l.
A Géczitől vezetett követség a szerdárnál, a szerdár hivja Thökölyt 137—139. l.
Thököly s az udvar 1684 nyarától 1685 octoberéig. 139—143. l.
Thököly várainak elfoglalása. 143, 144. l.
Thököly váradi fogsága s annak előzményei. 144—148. l.
Kassa elfoglalása, Thököly Belgrádban, memorialéja a béke tárgyában, Amhát szerdár s Thököly. 149—158. l.

V. FEJEZET.

UTOLSÓ ÉVEK.

Munkács ostroma 1686 februárjáig. 161—164. l.
Thököly kiszabadulása, útja Nagyváradig s Erdély határáig. 164—165. l.
Menekülése délfelé, a szegedi csata. 165—166. l.
Munkács ostroma 1686 martius 9-étől az átadásig, Absolon; Thököly megengedi az átadást. 166—174. l.
A munkácsiak s Sobiesky. 174. l.
Az eperjesi tragédia. 175—179. l.
Az 1687-iki országgyűlés. 179—184. l.
Erdély elszakadása a portától 1686 májusáig. 181—185 l.
Thököly Erdélyben 1686 tavaszán. 185—187. l.
Erdély elszakadása a portától Scherffenberg expeditiójától 1688-ig. 187—192. l,
Thököly a nagyvezírnél 1686 junius s julius. 192, 193. l.
Thököly Váradon 1686 őszén. 194. l.
Thököly s Francziaország 1686-ban. 195. l.
Thököly tétlensége az 1687-iki hadjárat alatt, october végén újra Nagyváradon, a telegdi vereség, Bige elfogatása. 196, 197. l.
Thököly az 1688-iki belgrádi ostrom alatt. 198. l.
Thököly sikerei Vetiszlánnál s Widdinnél, Serban Cantacuzen halála. 198—200. l.
A bécsi udvar Thököly kiadatását kéri. 201—204. l.

Thököly 1689-iki hadjárata. 204—210. l.
Lessenyei Nagy visszatérése Lengyelországból, a lengyelek igéretei. 210. l.
Az 1690-iki vállalat előzményei. 211—214. l.
Teleki csatlakozása Heislerhez, a zernyesti diadal. 214—216. l.
Thököly Erdélyben, az udvarhoz küldött föltételei. 218—221. l.
Thököly kiüzetése s visszafordulása. 221—223. l.
A leopoldi diploma. 223, 224. l.
Thököly az 1691-iki hadjárat alatt. 224—226. l.
Az 1692-iki hadjárat. 227—228. l.
Zrínyi Ilona kiváltása. 228, 229. l.
A passaroviczi téli szállás, Thököly 1692-iki drinápolyi útja, surlódások a portával az élelem s a szállás miatt. 230—232. l.
Daróczi Gyula s Jenő élelmezésére küldetik 1693-ban: 233, 234. l.
Vezírváltozás, Sándor élelmezi a két várat, Borosjenő elfoglalása. 234, 335. l.
Thököly az 1693-iki hadjáratban, audientiája a nagyvezirnél. 235, 236. l.
Téli szállások 1693/4-ben, elpártolások. 236, 237. l.
Passaroviczi gyűlés 1694 martiusában, a galambvári s újpalánki kuruczok elpártolása. 238. l.
A Temesvárra s Gyulára készülő Sándort Dsafer visszaküldi, Thököly Defterdár Ali előtt. 239. l.
Thököly az 1694-iki hadjáratban. 240 241. l.
Thököly s Dsáfer 1694 végén, távozás Passaroviczból, katonák elbocsátása. 241, 242. l.
A passaroviczi tartózkodás. 243. l.
Thököly s az erdélyi emigratio 1690—1694. 243—248. l.
Thököly s Brankován 1690—1694. 248—251. l.
Thököly viszonya Moldvához s Lengyelországhoz 1691—1694. 251—253. l.
Thököly és Francziaország 1691—1694. 253—255. l.
Thököly Pagethez fordúl, Marsigli s Veterani munkássága Thököly ellen, Heemskerk közvetítése. 256—258. l.
II. Mustafa Thökölyt Konstantinápolyba viteti, ottani tartózkodása, az 1697-iki hadjárat, hatalmának feléledése 1698 elején. 258—261. l.
A karloviczi béke. 261—263. l.
Oettingen Konstantinápolyban 1700-ban. 263—265. l.
Thököly száműzetése Nicomédiába, Zrínyi Ilona halála. 265, 266. l.
Az 1697-iki zendülés, Rabutin jelentése, Bercsényi terve. 268—270. l.
Thököly és Rákóczy. 270—272. l.
Thököly s a francziák 1705-ig, Bracconier, utolsó remények, Thököly végrendelete, halála s temetése. 272—276. l

KÉPEK.

ELSŐ RÉSZ.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

	Lap
Thököly István és fia	11
Késmárk	16
Ampringen Gáspár	38
Az 1672-iki adópatens	42
Az Austriaca Austeritas czímlapja	63
Teleki Mihály (színnyomat)	91
Vajda-Hunyad	110
Petrőczy István (színnyomat)	115
Ilyevára (kettős kép)	120
Thököly Imre levele Apafyhoz 1677 szept. 1-én	144
Thököly Imre arczképe	146
Thököly Imre arczképe (színnyomat)	190
Apafy Mihály arczképe (színnyomat)	192
Ivó és dohányzó kuruczok (színnyomat)	224
Sobiesky János lengyel király	256
Hajdú-csoport (színnyomat)	270
Őrség egy várkapunál (színnyomat)	274
Főúr és köznemes (színnyomat)	279
Esterházy Pál nádor (színnyomat)	283

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

	Lap
A «Les Actions Glorieuses» címlapja	1
Kezdőkép: A Thököly-czímer a kézsmárki váron. Dörre rajza	5
Késmárk: a Thököly-vár	8
Thököly Sebestyén aláírása	10
Stenius művének czímlapja	12
Ugyanannak ajánló levele (első lap)	13
Idősb Thököly István és Zsigmond aláírása	14
A késmárki vártemplom	15
Szószék a vártemplomban	16
A Thököly-bástya Késmárkon	19
Wittnyédy István aláírása	22
Heister aláírása	24
Árva vára. Dörre rajza	25
Gróf Csáky István aláírása	28
Pomarius Sámuel tanár arczképe	29
Likava vára. Dörre rajza	31
Zárókép: Huszt vára. Dörre rajza	32
Kezdőkép: Vajda-Hunyad	35
Kollonits Leopold arczképe	34
Szelepcsényi György arczképe	51
Ghika vajda arczképe	57
Magyar huszár és hajdu	59
A «Vitézek tüköre» czímlapja	61
Petrőczy István aláírása	66
Farkas Fábián aláírása	70
Kende Gábor aláírása	71
Koributh Mihály lengyel király arczképe	80
Szobieszky nejének arczképe	81
Szobieszky aláírása	82
Wesselényi László aláírása	83
Akakia Roger aláírása	87
Olasz (Bialis) Ferencz aláírása	93
Lónyai Anna Kemény Jánosné aláírása	94
Gróf Rottal arczképe	99
Gróf Rottal János aláírása	107
Bethlen István arczképe	109
A Bethlen-bástya Vajda-Hunyadon	110
Thököly István aláírása	111
Radnót	114
Gyula-Fejérvár	116
Thököly Éva aláírása	118
A Kegyes Vitéz czímlapja	119
Gróf Cob Fridrik aláírása	120
Az árvaváraljai kivégzések	122
Wesselényi Pál aláírása	124
Fogaras látképe	125
Strassoldo aláírása	130
Schmit tábornok aláírása	120
Kara Musztafa arczképe	135
Forval aláírása	139
Székely László aláírása	140
Kubinyi László aláírása	141
Vezérlő franczia tisztek	148
Montecuccoli arczképe	163
Reverend aláírása	170
Erdélyi katonák	171
A szerencsi kastély (zárókép)	174
Munkács (kezdő-kép)	176
Leslie aláírása	178
Zólyom látképe	181
Leopold sajátkezű elhatározása	183
Selmecz látképe	184
Beszterczebánya látképe	186
Korpona látképe	188
Nagy-Bánya látképe	199
Thököly Imre arczképe	200
Zrínyi Ilona aláírása	201
Rhédey Ferencz aláírása	206
De la Borde aláírása	212
A szikszó-újfalusi csatatér. Dörre fölvétele	213
Gróf Caprara Eneás	230
Sebestyén András erdélyi püspök aláírása	221
Kapi vára. Divald felvétele után Cserna	223
Ifj. Petrőczy István aláírása	225
Caprara aláírása	227
Fajgel Péter aláírása	229
IV. Mohamed szultán arczképe	237
Buonvisi bíbornok arczképe	249
Radics András aláírása	251
Tunyogi Sámuel aláírása	251
Izdenczy aláírása	259
Báthory Zsófia aláírása	260
Zrínyi Ilona aláírása	262
Munkács és környéke. Soós Elemér eredeti fölvétele után Dörre	264
Saponara aláírása	265
Szirmay András aláírása	267
Koháry István arczképe	271
Thököly Imre lóháton	278
A Thökölynek adott athname tugrája	279
A Thökölynek adott korona rajza	280

	Lap
Görgey Boldizsár aláírása	274
Körmöczbánya, régi fölvétel után	284
Szirmay István aláírása	186
Draheim Vilmos aláírása	291
Munkács. Dörre fölvétele után	292

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Thököly István arczképét a Poprádon levő Kárpáti Múzeum egykorú eredeti olajfestménye után adjuk, Forberger sikerült rajzában, mely az eredeti szürke (grau im grau) olajfestménynek hű mása. A hagyomány ezt Thököly István arczképének tartja, s valószínűen jogosan. Elfogadhatóvá teszi az a körülmény is, hogy a háttérben a Kárpátok vannak, balra Késmárk városa s jobbra a Thököly-vár parkjával, mely utóbbit ő renováltatta. E szerint a főalak idősb s a mellékalak ifj. Thökölyi István volna.

A késmárki Tököly-várat Forberger eredeti rajza szerint adjuk.

Ampringen Gáspár arczképét Sandrart egykorú eredeti metszvénye után adjuk. Sandrart Joakim korának egyik kiváló rézmetszője, kiképeztetését Velenczében s Rómában nyerte. Eleinte Amsterdamban tartózkodott s onnan Nürnbergbe ment, hol a festészeti akadémiának főtámasza volt. Kivált arczképei sikerültek legjobban. Meghalt 1688-ban. Ampringen szebb metszvényei közé tartozik; a ritka szép nyomatú példány, melyről közöljük, Bubics Zsigmond kassai püspök úr gazdag gyüjteményében őríztetik.

Az Austriaca Austeritasnak eddigelé csak a Continuatiójával együttesen eszközölt kiadását ismertük s még Szabó Károly is csak ezt említi Régi Magyar Könyvtára II-ik kötetében. Az első kiadásból eddigelé csak egyetlen példányt ismerünk s ez RÁTH GYÖRGY curiai tanácselnök gazdag gyüjteményének egyik kincsét képezi.

Az adópatens eredetije az Orsz. Ltárban őríztetik.

Teleki Mihály arczképének eredetije gróf Teleki Sándor tulajdona Nagy-Bányán. Egykorú eredeti felvétel valamelyik jobb művésztől. *Felirása a czímer felett:* MICHAEL TELEKI | CELS. PRIN TRANS | IN. CON | *Odalt:* T. M. | *A czímer alatt:* Com. MRA. ET TOR. SUP. COM. ARCIUM HUSST et KŐVAR | DISTR. QU. EIUS SUP. CAPI. | Telekinek kétségtelenül egyik legjobb képe. Weinwurm lefényképezte sóspapirra s erre az eredetiről Cserna rajzolta le, híven visszaadva az eredeti minden sajátságát. Épen ily eljárással készült Petrőczy arczképe is a hasonlag igen kitünő eredetiről, mely báró Bánffy György tulajdona, kinek szilágycsehi kastélyában van egy múlt századi másolat is. Felirata a czímer alatt: Spect: ac Magn: Dñus | Stephanꝰ Petrőczi | Liber Baro de Petrőcz Sacr: | Cæs. Regiæq Mattis Consil: | Et Hung: Militiæ Campest: | Generalis Ætatis suæ Añor. | 31 Recuperatique (sic) salutis | Anno 1664.

Apafy Mihály arczképének eredeti nagy olajfestménye a gróf Esterházyak fraknói kincstárában őríztetik. Az eredetiről Weinwurm tette sóspapirra s erre festette Nagy Lázár.

Thököly színnyomatú arczképét Thomassin Simon párisi rézmetsző Picart tanítványa véste rézbe. Thököly másik arczképe T. de Witt. metszvénye után készült, melynek eredetije gróf Apponyi Sándor tulajdona.

Ilye várát báró Bornemisza Tivadar a kastély tulajdonosa vétette le. Az eredeti felvételt Pollák metszette fára.

Vajda-Hunyad Dörre eredeti felvétele után készült.

Esterházy Pál nádor arczképét 1681-ben nádorrá választatása alkalmával metszette Hoffmann Pál. Egyetlen ismert példánya Bubics Zsigmond püsp. birtokában.

Sobiesky János lengyel király arczképe

Thomsonnak a Louvreban levő eredeti metszvénye után. Bubics Zsigmond tulajdona.

A gróf Berchtold Arthur tulajdonában levő négy kurucz kép a XVII-ik század legérdekesebb emlékei közé tartozik. Kétségtelenül egy ember festette mind a négyet. Művészi szempontból aligha ütik meg a legszigorúbb mértéket, de műtörténeti szempontból annyival értékesebbek. Mind a négy képen élő alakok vannak, kiket a festő természet után rajzolt, s épen ezért mint costume-képek is becscsel bírnak. Az öltözetek színei: *ivó és dohányzó kuruczokon* a dohányzóé kék öltözék sárga zsinórral szőrkucsmával, az ivóé sötétzöld átilla piros béléssel, sárga öv, kardjuk piros szalagon lóg, kucsmája piros, szőrszéllel, piros bakkancscsal; a korcsmárosnak kék sapkája van, fehér ingben szűrrel, átillája könyökén és nadrágja térdén piros szívfoldozás; *hajdú-csoport:* a középen álló alak kék öltözék, sárga zsinór, sárga öv, sárga csizma, vörös mente, kék kucsma darutollal, kezében buzogány, mentéjén ezüst gomb és golyó csüng; a kardot rántó alakon sötétzöld átilla piros zsinórral, sárga övvel, vörösbarna nadrágban, vörös csizmában: a háttérben két alak, egyik vörös keztyűs, kezében pléhkancsó; *őrség egy várkapunál:* az alvó alaké, vörös öltözék, sárga zsinór, sárga öv, sárga csizma; mentéje sötétkék sárga prémmel, kucsmája vörös, szőrszéllel, mellette kutya; az álló alaké kék átillával, sárga öv, vörös nadrág, sárga csizma, kék sapka és kaczagánynyal a hátán; az alvó mellett áll az őr, a mint a felvonó hidat leereszti, ruhája vörhenyeg fehér zsinórzattal, kucsmája zöld szőrszéllel; *a főúr és köznemes:* a főúr sárga aranyos ruhában, aranyos zsinórzat, vörös öv, vörös mente fekete prémmel aranyos zsinórzattal, kucsmája vörös, szőrszéllel és daruszárnynyal, piros czipőben, melynek hegye aranyos; a köznemes öltözéke vörös-sárga zsinórral, átillján kék hajtókával, újján, könyökén sárga szívfolt darab, sárga öv, sárga csizma, a mentéje kék prémmel és sárga zsinórral; kucsmája kék, szőrszéllel. Mögöttük szerecsen szolga. E jellemző és korhű genreképeket az eredetiek után Cserna festette.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímlap: «Les Actions glorieuses de S. A. S. Charles duc de Lorraine etc. en Hongrie et en Transylvanie»-ból vétetett. Le Clerc Sebastian rajza után Wolf J. metszette.

A Thököly-czímer, a Thököly-vár, a késmárki vártemplom, a szószék, a Thököly-bástya Forberger; Árva vára, Liekava, Huszt vára, Hunyad Dörre Tivadar eredeti felvételeik után készültek.

Stenius munkája «Psalmi» czímlapja az Egyetemi Könyvtárban, a «Vitézek tüköre» a Nemzeti Múzeumban őrzött példányokról vétettek.

Pomarius arczképe «Von Melle: Ausführliche Nachricht von dem Leben und Character des Doctor Samuel Pomarius. Lübeck 1784» czímű munkából vétetett.

Kollonits arczképét Canon rajzáról vett photographia után adjuk

Szelepcsényi arczképe Péterffy Sacra Consilia II. k. 393. l. után Rugendas rajza szerint van közölve.

Ghika vajda arczképe Gualdo Priorato Historia di Leopoldo Cesare II. k. 239. l. után van közölve.

A magyar huszárt és hajdut Hann Alt- und Neu-Pannonien után adjuk.

Koribut Mihály a Theatrum Europæum X. kötetéből 282. l. van véve.

Sobiesky nejének arczképe Raczynsky Le Medailler de Pologne I. kötetéből vétetett.

Gróf Rothal arczképe Gualdo Priorato II. 91. l. után készült.

Bethlen István arczképe Khewenhüller Conterfet Kupferstiche I. k. 337. l.

KaraMusztafa arczképe egykorú rézmetszetről, önálló lap (13×16·5 cm.) kisebbítve.

vezénylő franczia tisztek Rugendas egykorú metszete után

Montecuccoli arczképe egykorú rézmetszet után, mely megvan az országos képtárban.

Erdélyi katonák Töppeltinus Origines et Occasus első kiadásából; Zólyom, Selmecz, Beszterczebánya, Korpona látképei Gualdo Priorato Continuazione dell Historia di Leopoldo Cesare Vienna 1676 egykorú metszetei után készültek.

Thököly Imre arczképe S. S. Thourneyser bazeli rézmetsző egykorú kitünő metszvénye után készült, mely gróf Apponyi Sándor tulajdona. A metszet 23·4 ×14·8.

Az árvaváraljai kivégzések egykorú rézmetszet után készült, mely Lanfranconi tulajdona.

A Bethlen-bástya Vajda-Hunyadon, Radnót, Gyula-Fejérvár, Fogaras, a szerencsi kastély, Munkács, Dörre Tivadar eredeti felvételei után készültek.

Leopold resolutiója: «Referat wegen Succurirung denen Hungarischen Bergstädten» Bécs, 1678 oct. 18. czímű jelentésen olvasható; megfejtése: Ich Aprobir dieses guetahten In alln | u[n]d wer[de]* den Kriegs Rath dazue | haldten d[a]ss die bergstettn (als mein | bestes Klenoth) böstermassn sol** behandlt | werden | Leopold |

A szikszó-ujfalusi csatatérről és Munkács váráról Dörre Tivadar a helyszinén készített felvételt, Munkácsot és környékét a «Kishegyről» Dörre Tivadar Soós Elemér olajfestménye után rajzolta; Körmöczbánya részlet «Historia Cremniciensis Conventus Ord. Sct. Francisci» czímű kézirati munkában levő tusch-rajzból, melyet Benedictus Mayerl anno 1742 készített, hasonlag Dörre festette.

Kapi várát Diwald felvérele után Cserna festette.

Gróf Caprara arczképe, Wolfgang Andreas Mátyás egykorú metszvénye után Lanfranconi gyűjteményéből.

IV. Mohammed arczképe egykorú rézmetszet után készült.

Buonvisi bíbornok arczképét «Vitæ et res. gestæ rom. pontiflcum Roma 1751» czimű munkaból.

Koháry István arczképe. Festette Brand K. W., Nagy-Szombat, metszette Pfeffel János András. Ő felsége hitbizományi könyvtárában.

Thököly Imre lóháton, egykorú hollandi Festőtől.

ALÁIRÁSOK:

Thököly Sebestyén, Késmárk 1602. sept. 18. Nemeskürthy Vitéz Imrének, Thököly István és Zsigmond, Kézsmárk 1649. szept. 21. kelt felhatalmazó levelök; Wittnyédy István, Sopron 1665. sept. 26., Kaszai Petrőczy Istvánnak, Kászán vagy az hol találtatik; Heister Balashir (Balásér) 1670. jul. 27. a Munkácsra küldött pontok; Csáky István, Szendrővára 1635. decz. 1., Keviczky Jánosnak; Petrőczy István, Hertnek 1684. ápr. 28. Thököly Imrének; Farkas Fábián, Szent-Péter 1679. aug. 13. Bessenyey Mihálynak; Kende Gábor, Munkács 1684. aug. 13. Thököly Imrének írt levelekről vétettek. Szobieszky Zolkiewiæ. 27. Febr. an. dom. 1674. Báthory Zsófiának orsz. lt. Rákóczy lt. 12. cs. — Wesselényi László. Datum Gednæ die 9. Julii 1664 ipának Osgyáni Bakos Gábornak. Orsz. lt. Kisebb ltárak. — Akakia Roger. Die 12. Januarii 1681. noctu. Múzeum. — Olasz (Bialis) Ferencz aláírása Solyomkő 1675. jun. 22. Béldi Pálnak. Múz. Tunyogi gyűjt. — Lónyai Anna Kemény Jánosné aláírása. Gerend. 1674. nov. 17. Béldi Pálnak. (Múz. Tunyogi gyűjt.) — Gróf Rottál János aláírása. Pozsony 1671. mart. 6. Széchy Máriának. Orsz. lt. — Thököly István aláírása. Árva, 1664. febr. 15. Stephano Petrőczy de eadem arcis Kasza libero baroni. Orsz. lt. — Thököly Éva aláírása. DatumViennæ die 7a Apr. Bakos Zsuzsánnának, Zay Anprás meghagyatott özvegyének in Tepli-

* Most is mondják első személyben werde helyett röviden.

** Soll egyes számban sollen helyett, a minek az az oka, hogy a második alany a zárjel közt levő gyűjtőnév Klenoth (Kleinod) helyett egyes számban van.

cze. (Orsz. lt. kisebb cs.) — Gróf Cob Fridrik aláírása 1677. oct. 23. Leleszen Borsód vármegyei rendeinek. Orsz. lev. — Wesselényi Pál aláírása. Datum a castris ad Potthering positis die 16. octob. 1677. Báthory Zsófiának. (Orsz. lt.) — Strassaldo aláírása. Solnæ die 12 Januarii 1674. Bakos Zsuzsánnának. Teplicze. (Orsz. lt.) — Schmidt tábornok. Kálló 1677. máj. 28. Czím hiányz. Orsz. lt. — Forval In arces Criual. 8. sept. 1677. A fejedelemnek. (Múzeum). — Székely László. Brassó 1677. aug. 13. Béldi Pálnak. (Múzeum Tunyogi gyűjt.) — Kubinyi László aláírása. Fejérvár 1676. oct. 20. (Orsz. lev.) — Reuerend Radnót. 1677. sept. 17. A fejedelemnek. (Múzeum). — Leslie. Kassán. 1678. decz. 16. Zrínyi Ilonának. Orsz. lev. — Zrínyi János. 1680. jun. 25. Zrínyi Ilonának (franczia czímmel). Orsz. lt. — Rhédey Ferencz a fejedelemnek. Kocsárd. 1679. jul. 11. Nemz. Múz. Torma-gyűjt. De la Borde. 1680. aug. 4. Patak, Zrínyi Ilonához (Orsz. ltár lymbus.) — Sebestyén András erdélyi püspök, 1682 oct. 24. — Petrőczy István, 1684 apr. 28. — Gróf Caprara: Kassa ex inclyto generalatu 1681 jan. 17. Menedeklevél Bakos Zsuzsánna Wesselényi Lászlóné számára, ki Lengyelországból Thökölyhez utazik. — Faigel Péter, Kassa 1684 maj. 27. — Radics András, Munkács 1683 sept. 16. — Tunyogi Sámuel, Eperjes 1683 oct. 30. — Izdenczy Márton, Tokaj 1683 sept. 25. — Báthory Zsófia, Munkács 1670 jul. 28. (A Heisterrel folytatott alkudozási pontokra felel.) — Zrínyi Ilona, hely és év nélkül. — Saponara 1682 oct. 14. Hegymegi Ferencznek deputato ablegato a domino comite Thököly in isto destrictu Patakiensi pro observatione suspensionis hostilitatis. — Szirmay András, Kassa 1683 dec. 28. — Görgey Boldizsár, Körmöcz 1682 oct. 16. — Szirmay István, Szeben 1684 jun. 17. — Draheim Vilmos, Nagy-Tárkány 1684 jun. 18. Mindnyája az orsz. levéltárban levő eredeti példányokról

MÁSODIK RÉSZ.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

	Lap
Thökölynek Párisban Heinzelmannál kiadott arczképe	48
Thökölynek Párisban Bertrand özvegye által kiadott arczképe	49
Thököly Imre fejedelmi díszben. (Egykorú metszet Haan L. birtokában)	67
Az 1683-iki hadjárat térképéről készített egykorú rajz	72
Gróf Scherffenberg Fridrik Azelt János egykorú metszvénye után	86
János György szász választó egykorú metszet után	111
Abele Kristóf. Bubics Zsigmond gyűjteményéből	141
Thököly elfogatásáról, egykorú egy lap nyomtatvány	154
Absolon Dániel. Színnyomat	172
Leopold császár római imperatori díszben	180
Badeni Lajos. Ő Felsége hitbizományi könyvtárából	221
Savoyai Eugen. Egykorú metszet Bubics Zs. gyűjteményéből	260
Izmid. Bergren felvétele után	266
II. Rákóczy Ferencz. Egykorú metszet az orsz. képtárból	270
II. Rákóczy Ferencz. Szinnyomat	274

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

	Lap
Czímkép Dörre Tivadartól.	
Sobiesky és Thököly czímere Dörre rajza után	5
Fülek vára. Cserna rajza	7
Eszék és az eszéki hid	24
Kellemesi János aláírása	28
Károly lothringiai herczeg	29
Jánoky Zsigmond aláírása	31
Gróf Caplirs Zdenkó Gáspár (eredeti olajfestményről)	34
Gróf Esterházy János (a fraknói képtárban levő eredeti olajfestményről)	35
Draskovics Miklós aláírása	36
Keczer András aláírása	43
Gróf Czobor Ádám aláírása	45
A Löbl- és várbástya Bécsben (Folper van Auern képéről)	49
A magyarok hódolata Thökölynek. (De Hooghe Romein képéről)	51
Táborsáncz elfoglalása s a törökök visszavonulása. (De Hooghe metszvényeiről)	53
XI. Incze pápa. (Gole J. által készített metszvényről)	64
Thököly Imre fejedelmi díszben. (Egykorú metszet után)	66
Mohamed zászlója. (Egykorú metszetről)	71
A párkányi csata. (Egykorú metszetről Boethius Kriegeshelm-jéből)	75
Gerhard György aláírása	76
Lessenyei Nagy Mihály aláírása	77
Sobieszky dicsőítése. (Egykorú metszetről)	78
Homonnay Zsigmond aláírása	81
Musztafa basa arczképe. (Egykorú metszetről)	82
Dobschic aláírása	86
Wielopolszky János aláírása	87
Géczy István aláírása	91
Gróf Csáky István aláírása	93
Koch János György aláírása	95
Görgei János aláírása	101
Schultz János tábornok. (Egykorú metszet Boethius Kriegeshelm II. 172)	104
Schultz útja Eperjes felé. (Ricaut Des Neu eröffneten Ottomanischen Pforte Fortsetzung 165. l.)	106
Frigyes Vilmos választó fejedelem. (Egykorú metszet Puffendorf munkájából)	109
A szent liga emlékérmének elő- és hátlapja	110—111
Fridrik Vilmos választó aláírása	112
V. Krisztián dán király. (Theatrum Europæum XII. k. 990. l.)	113
Szentzi István aláírása	115
Veterani arczképe. (Egykorú metszet Ricaut Ottom. Pforte Fortsetzung 726. l.)	118
Heiszler Donát aláírása	119
Heiszler Donát arczképe (Egykorú metszet után)	120
Drinápoly. (Egykorú metszet Rossi Teatrojából)	127
Eperjes ostroma. (Boethius Kriegeshelm-jéből)	134
Tábor Érsekujvár előtt. (Egykorú metszet Feigius Adlers-Schwungjából)	136
Érsekujvár ostroma. (Ricaut Ottomannische Pforte-jából)	137
Bezzegh György aláírása	138
Az Érsekujvárnál elfoglalt török lobogó. (A Kriegeshelmből)	140
XIV. Lajos franczia király	141
Strattmann aláírása	142
Thököly a fogságban. (Albrizzi Gerolamo munkájából)	146
Thököly Belgrádba hurczoltatása. (U. abból)	147
Thököly és a váradi basa. (Egykorú metszetről)	151
Thököly arczképe. (Egykorú metszetről)	153
As utolsó budai basa. (Egykorú metszetről)	158
Thököly és a nagyvezér emlékérme	155
Munkács. A «súb rosa» szoba	161
Munkács közép udvara	163
A szegedi ütközet Thököly és Mercy közt. Egykorú rézmetszet Lanfranconi gyűjteményéből	167

	Lap
Munkács felső udvara	170
Gróf Terzi aláírása	171
Caraffa aláírása	172
Gútt Zsigmond aláírása	176
Fleischhacker György aláírása	176
Zimmermann Zsigmond aláírása	176
Rauscher Gáspár aláírása	179
Szulejman pasa lefejeztetése 1687-ben, Egykorú rézmetszet után	197
Belgrád ostroma 1688-ban. Egykorú rézmetezet után	199
Nisostroma. Egykorú rézmetszet után	209
Zernyest Dörre felvétele után	217
Jenő vára. Egykorú rézmetszet után	227
II. Achmed szultán. Egykorú rézmetszet után	230
II. Musztafa szultán	258
Gróf Oettingen. Egykorú rézmetszet után	264
Rabutin tábornok. Egykorú rézmetszet után	269
I. József császár. Egykorú rézmetszet után	274
Thököly sírja Izmidben Cserna Károly rajza után	275
Thököly Imre címere	277

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

A címképeket: Thököly Imre és Zrínyi Ilona arczképeit gróf Apponyi Sándor szívességéből közöljük. Ez arczképek eredeti olajfestményei Angliában őriztetnek marquis of Bath (Longleat Wiltshire) képtárában. Gróf Apponyi mind két képet lefényképeztette saját gyűjteménye számára, s ezekről készítette Cserna Károly. Mind Thökölynek, mind Zrínyi Ilonának legjobb képei ezek, melyeknek eredeti olajfestményeit, mint azt a családi levéltárban meglevő számadás bizonyítja a marquis őse Hágában 1692-ben vette, bejegyezvén a számadásba, hogy azok Thököly Imrének és Zrínyi Ilonának arczképei.

Thököly arczképei mutatják, hogy mennyire feltünő szerepet játszott ő Európában. Az az arczkép, mely őt fejedelmi díszben mutatja be, bizonyítványa a népszerűségnek, melylyel a protestans Európában bírt. Ennek egyetlen ismert példányát Haan Lajos tisztelt barátom volt szíves velem közölni. Jellemző a két franczia arczkép is (egyik gróf Teleki Ede, a másik az orsz. képtár tulajdona), melyek Bécs ostroma alatt készültek.

János György szász választó arczképe Ő felsége hitbizományi könyvtárának tulajdona.

Az 1683-ki harcztér igen becses rajza gróf Apponyi Sándor nagybecsű gyűjteményében őriztetik.

Scherffenberg arczképét Azelt metszette. Adjuk Boethius Kriegeshelm-jéből.

Abele Kristóf az eredeti képről vett régi tusch másolat után, mely Bubics Zsigmond gazdag gyűjteményében őriztetik.

Leopold arczképét a háttérben Budával Blooteling németalföldi művész metszette. Buda visszavétele alkalmából készült nagy folio lap.

Absolon Dánielt egykorú, az orsz képtárban őrzött olajfestmény után Cserna Károly másolta.

Savoyai Eugen egykorú metszet után Bubics Zsigmond birtokában.

Badeni Lajos, Schenk egykorú metszete után mely Ő Felsége hitbizományi könyvtárában őriztetik.

II. Rákóczy Ferencz arczképét Leopold János Frigyes augsburgi rézmetsző (†1726-ban) egykorú metszvényéről vettük.

II. Rákóczy Ferencznek színnyomatú arczképét Kupeczkynek gróf Keglevics István birtokában levő olajfestményéről Cserna Károly másolta,

Izmid látképét Bergren felvétele után Cserna rajzolta.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

A czímképet s az első fejezet fejrajzát Dörre Tivadar tervezte és rajzolta. Az ez utóbbin látható két érem eredetije a Nemzeti Muzeum tulajdona.

Fülek vára látképét Cserna Károly rajzolta.

XIV. Lajos arczképe Van Schuppen metszvénye után készült.

Eszék vára s az eszéki híd Rossi «Teatro della guerra» czímü munkájában levő rézmetszetről vétetett.

Lothringiai Károly arczképe Ő Felsége hitbizomknyi könyvtárában őrzött metszet után készült.

Gróf *Capliers* Zdenkó képét egykorú olajfestmény után adjuk.

Gróf *Esterházy* Jánost a fraknói herczegi képtárban levő olajfestményről Cserna másolta le.

A *Löbl- és Várbástya* Bécsben részlete Folper van Auern 1680-iki látképének; magyarok hódolata, s a táborsátor elfoglalása és a törökök visszavonulása De Hooghe Romein, egy a XVII-ik század második felében virágzott s III. János lengyel király által megnemesített festő metszetéről vétetett. Mind három kép Bécs városa levéltárában őríztetik.

Incze pápa arczképét Gole egykorú metszvényéről (a Theatrum illustrium Principum után) vettük Ő felsége hitbizományi könyvtárából

Thököly Imre fejedelmi díszben nagyon eltérő a rendes Thököly-arczképektől, de az egykorú leírásokkal sokban egyező. Metszője ismeretlen.

Mohamed zászlaját Szobieszky 1683 szept. 12-iki csatában ejté zsákmányúl. A zászlóban levő török irás: «csak egy az igaz isten s Mohammed az ő prófétája». Oldalt mondatok vannak a Koránból. A négy medaillonban: Allah; Mohammed Omár; Abu-Bekr; Omár-Ozmán.

A *párkányi csata:* Bœthius Kriegeshelm II. Theil 178. l. (Nürnberg 1686. l.) *Schultz* János, tábornok (U. o. 172. l.) *Eperjes* ostroma (U. o. 172. l.) az Érsekújvárnál elfoglalt török lobogó (U. o. II. 99) eredeti metszetekről vétettek.

Sobieszky dicsőítése az akkor uralkodó hangulatnak érdekes kifejezése. Az aláírás arra mutat, hogy akkor készült, midőn Thököly Sobieszky közvetitését igénybe vette, s a szövegben levő szalagfelirások is erre czéloznak.

A Párkánynál elfogott *Musztafa* basa arczképét Friedlein kieli rézmetsző egykorú metszetéről vettük.

Schultz útja Eperjes felé, Ricaut Neueröffnete ottomanische Pforte 281. l. *Veterani* arczképe (U. o. 726. l.) Érsek-Újvár ostroma egykorú metszetek után készültek.

A nagyválasztó arczképét több egykorú festő s rézmetsző örökité meg. Adjuk azt, mely Samuelis Paffendorf de rebus gestis Friderici Vilhelmi magni (Berlin 1694 fol.) czímű munka előtt áll, s melyet Adam de Clerck a választó udvari festője képe utsn Blesendorf berlini udvari rézmetsző († 1706) metszett.

A Szent liga emlékérmének körirata: *avers:* INNOC(entius) · XI · PONT(ifex) LEOP(oldus) · I · IMP(erator) · JO-A(nnes) · III · REX · PO(loniæ) · M(arcus) · A(ntonius IVS(tinianus) · V(eneciarum) · DVX. *revers:* VNIVIT · PALMAMQVE · DEDIT.

V. *Krisztián* dán király arczképét a Theatrum Europæum XII. k. 990. l. közlött egykorú metszet után adjuk.

Heiszler Donát arczképét a Theatrum Europæum XIV-ik kötete 12-ik l. levő egykorú metszetről.

Drinápoly rajzát Rossi Teatro delle guerra-jából vettük.

Az Érsekújvár előtti tábor rajzának eredetije Feigius Wunderbarer Adlers-Schwung-jában 178. l. látható.

Thököly elfogatásáról sok metszet készült, egylap nyomtatványokban, röpiratokban stb. Az 151. l. közlött egylap német nyomtatvány, melyet egy olasz metsző szolgailag lemásolt s épen ezért ez a rajz annak megfordítottja. Felirása: Emerico Tekely agitato da vari passioni, per la sva prigionia, cosi si querela A kép alatt egy hosszú olasz vers s alól

a colophon: In Roma Appresso Paolo Moneta. MDCLXXXV. Con licenza de Svperiori. (Ezen két lap az akademia birtokában van.) A 153. l. közlött arczkép alatt levő rajz is ennek utánzása. Egészen külön áll a 148. és 150. ll. közlött két kép, mely Albrizzi Gerolamo Raccolta di Varie curiose e moderne relationi in Venezia 1686. 12-edr. 182. l. van közölve. A 141-ik lapig Érsekújvár leirását s történetét, az eszéki hídat s Estergomot, a 163. l.-ig Monmouth herczeg bukását adja. Utolsó közleménye: Relatione e breve notitia della vita, attioni, prigionia e condotta in Adrianopoli del Conte Emerico Techeli — ebben fordúl elő a két közlött kép. Ez utóbbi igen érdekes munka gróf Apponyi Sándor könyvtárában van.

A záróképː Thököly és a nagyvezér érmének eredetije a Nemz. Muzeumban van.

A munkács váráról készült képeket Dörre Tivadar rajzolta.

A szegedi ütközet egykorú metszetről készült.

Szulejman lefejeztetése Ricaut: Der neu eröffneten Ottomanischen Pforte 432. l.

Belgrád elfoglalása: Feigius Const. Joh. Adlerschwung.

Nis ostroma Ricaut: Neu eröffnete Pforte 508. l.

Zernyest látképét Dörre T. eredeti felvétele után adjuk.

Jenő vára: Ricaut 626. l.

Achmed, Musztafa szultánok, Öttingen, József császár Ricaut-ból 569., 697., 844. és 493. ll. levő rézmetszetekről vétettek.

Rabutin tábornok Bubics Zsigmond gyűjteményében levő egykorú rézmetszetről vétetett.

Thököly sírját Bergren felvétele után Cserna rajzolta.

Thököly czímerét a Zichy-Album után adjuk, Kubinyi Miklós rajza alapján.

ALÁIRÁSOK:

Görgey János aláirása (a Nemz. Muzeumban levő eredetiről), Kellemesi János aláirása (Thökölynek Patak 1685 maj. 5-én irt leveléről. Orsz. Llt. Thököly lt. II. csómó). — Jánoky Zsigmond aláirása (Beszterczebánya 1686 sept. 7. Orsz. Lt.) vétettek. — *Draskovich* Miklós: raptim ex castello Locsnia 14. Aug. 1683. Nemessányi Bálintnak. (Nemz. Muzeum Thököly-csomag: I.) — Lipóczi *Keczer* András: Eperjes 1683. ápr. 12-én kiállított kötelezvényéről. — Gróf *Czobor* Ádám. Datum in Sasin 16. Julii 1667 Kötelezvény Csáky Pálné részére — *Gerhard* György: Corponæ 23. Apr. 1683 a szepesi kamarának. — Lessenyei Nagy Mihály: Ex castris ad Rákos positis reggel 19. Aug. 1685. (Thökölyinek.) — *Homonnai* Zsigmond: In arce Ungh 20 Mensis Decembris 1686. (Thökölyinek.) — *Dobschic* Venczel Vilmos: in arce Ungh 19. Junii 1684. Generozo Dno Danieli Absolon cels. dni Princ. Emerici Thököly commissario amico. — *Wielopolsky* János lengyel cancellar: In Obórij 6. Sept. (Thökölynek.) — *Géczy* István: Rákos 1685 aug. 19. reggel (Thökölynek.) — Gróf *Csáky* István: Lőcsén 28. Martii Anno 1684. Gener. et egr. Dnis N. N. Gerőffy Berzeviczy et Pechytoti denique nobilitati Lubloviensi et in Musna existentabus. (Mindezek az Orsz. Ltárban: lymbus és Thököly-gyűjtemény.) — *Koch* János György Leopold: 1684 ápr. 11-én kelt s Apafihoz intézett leiratán. (Erdélyi Muzeum: Gróf Kemény J. Erdély története eredeti levelekben XXVIII-ik kötet.) — *Fridrik Vilmos* választófejedelem: Dabantur Freyenwaldsee die 31. July 1685. (Apafinak.) — *Szenczi* István: Adrianopoli 15. Novembris 1684. (Thökölynek.) — *Heiszler* Donát 1684. ápr. 25-iki lévele. — *Bezzcgh* György: Rákos 1685 aug. 19. (Thökölyinek.) (Orsz. ltár: lymbus és Tököly-acták.) — *Strattmann* Henrik báró (Erdélyi Muzeum, gróf Kemény Imre Erdély Története Eredeti Levelekben 28. k.) — Gróf Terzi, «Raykó bei Munkács» 1686 jul. 17. a felső-magyarországi administratoroknak irt leve-

léről. — Fleischhacker, Zimmermann, Gütt, Rauscher aláírásait Eperjes 1686 25-én kiállított keresetlevélről vettük. Caraffa aláírása az Erdélyi Múzeumban levő eredetiről vétetett.

IGAZITÁSOK.

ELSŐ RÉSZ.

A 105. lapon a második jegyzetben a «Különben Kornélinál megbízhatóbbak» kezdetű sorokat így kell módosítanunk: «Különben Kornélinál megbízhatóbbak a Leopold des Grossen wunderwürdiges Leben. (Leipzig 1709. 689. l.) szerzője és Wagner (Historia Leopoldi I. 549. l.).

107. l. Hunyadmegye helyett *Alsó-Fehérmegye*.

109. l. jegyzet Nr. 8 helyett Nr. *68*.

A 192. lapon a második kikezdés negyedik sorában a «színleg» s ötödik sorában «valójában azért» szavak kihagyandók. Helyettök teendők a negyedik sorban «az utasítás szavai szerint», az ötödik sorban pedig «az erdélyieknek szánt magyarázat értelmében oly czélból» szavak.

Ugyane lapon a harmadik kikeedés ötödik sorában a «csak» szót az «első sorban» szavakkal helyettesítjük.

197, 211, 215. ll. jóvoltáért helyett *érdekében*.

MÁSODIK RÉSZ.

57. l. jegyzet a *nádorhoz* helyett az *udvarhoz*.

155. l. jegzzet Teleki kezével helyett *Komáromy kezével*.

Néhány kiadatlan okiratra hivatkoztunk, melyeket már Jakab Elek közölt a Magyar Történelmi Tár XXI. kötetében. Ilyenek:

Az 1673-iki Husztra vonatkozó törvényczikk (I. k. 115. l. 2. jegyzet, Jakabnál 192. l.).

Apafy 1680-iki levele Vajda Lászlóhoz (I. k. 224. l. 3. jegyzet, Jakabnál 200. l.)

Apafy és Teleki 1683-iki levelei Vajda Lászlóhoz (II. k. 50. l. jegyzet, Jakabnál 203, 204. ll.).

TARTALOM.

Lap

Thököly Imre Életrajza Angyal Dávidtól. (Folytatás.)
Második fejezet: A bujdosók közt. (Vége) ... 33—174
Harmadik fejezet: A fölkelés élén ... 175

Önálló képek:

Teleki Mihály (színnyomat) ... 91
Vajda-Hunyad ... 110
Petrőczy István (színnyomat) ... 115
Ilyevára (kettős kép) ... 120
Thököly Imre levele Apafyhoz 1677 szept. 1-én ... 144
Thököly Imre arczképe ... 146
Thököly Imre arczképe (színnyomat) ... 190
Apafy Mihály arczképe (színnyomat) ... 192

A szövegbe nyomott képek:

Szobieszky nejének arczképe ... 81
Szobieszky aláírása ... 82
Wesselényi László aláírása ... 83
Akakia Roger aláírása ... 87
Olasz (Bialis) Ferencz aláírása ... 93
Lónyai Anna Kemény Jánosné aláírása ... 94
Gróf Rottal arczképe ... 99
Gróf Rottal János aláírása ... 107
Bethlen István arczképe ... 109
A Bethlen-bástya Vajda-Hunyadon ... 110
Thököly István aláírása ... 111
Radnót ... 114
Gyula-Fejérvár ... 116
Thököly Éva aláírása ... 118
A Kegyes Vitéz czímlapja ... 119
Gróf Cob Fridrik aláírása ... 120
Az árvaváraljai kivégzések ... 122
Wesselényi Pál aláírása ... 124
Fogaras látképe ... 125
Strassoldo aláírása ... 130
Schmit tábornok aláírása ... 130
Kara Musztafa arczképe ... 135
Forval aláírása ... 139
Székely László aláírása ... 140
Kubinyi László aláírása ... 141
Vezérlő franczia tisztek ... 148
Montecuccoli arczképe ... 163
Reverend aláírása ... 170
Erdélyi katonák ... 171
A szerencsi kastély (zárókép) ... 174
Munkács (kezdő-kép) ... 176
Leslie aláírása ... 178
Zólyom látképe ... 181
Leopold sajátkezű elhatározása ... 183
Selmecz látképe ... 184
Beszterczebánya látképe ... 186
Korpona látképe ... 188
Nagy-Bánya látképe ... 199
Thököly Imre arczképe ... 200
Zrínyi Ilona aláírása ... 201
Rhédey Ferencz aláírása ... 206

TARTALOM.

Lap

Thököly Imre. Irta ANGYAL Dávid.
Harmadik fejezet: A fölkelés élén. (Vége) ... 290

Önálló képek:

Ivó és dohányzó kuruczok, színnyomat 224
Sobiesky János lengyel király ... 256
Hajdú-csoport, színnyomat ... 270
Őrség egy várkapunál, színnyomat ... 274
Főúr és köznemes, színnyomat ... 279
Esterházy Pál nádor, színnyomat ... 283

A szövegbe nyomott képek:

De la Borde aláírása ... 212
A szikszó-újfalusi csatatér. Dörre eredeti fölvétele ... 213
Gróf Caprara Enéas ... 220
Sebestyén András erdélyi püspök aláírása ... 221
Kapi vára. Divald felvétele után Cserna 223
Ifj. Petrőczy István aláírása ... 225
Caprara aláírása ... 227
Fajgel Péter aláírása ... 229
IV. Mohamed szultán arczképe ... 237
Buonvisi bíbornok arczképe ... 249
Radics András aláírása ... 251
Tunyogi Sámuel aláírása ... 251
Izdenczy aláírása ... 259
Báthory Zsófia aláírása ... 260
Zrínyi Ilona aláírása ... 262
Munkács és környéke. Soos Elemér eredeti fölvétele után Dörre ... 264
Saponara aláírása ... 265
Szirmay András aláírása ... 267
Koháry István arczképe ... 271
Thököly Imre lóháton ... 278
A Thökölynek adott athname tugrája 279
A Thökölynek adott korona rajza ... 280
Görgey Boldizsár aláírása ... 283
Körmöczbánya, régi fölvétel után ... 284
Szirmay István aláírása ... 286
Draheim Vilmos aláírása ... 291
Munkács. Dörre fölvétele után ... 292

Trencsényi Csák Máté. Irta PÓR Antal.

Bevezetés ... 3
Első fejezet ... 7
Második fejezet ... 28
Harmadik fejezet ... 40

A szövegbe nyomott képek:

Czímlap Trencsény várával. Dörre compositiója ... 1
A bevezetés homlokdísze Magyarország s az Anjouk czímere. XIV. századi díszítmények Jean de France Horaiból. Dörre összeállítása ... 3
Zárókép: Krónikairó Dörre díszítményeivel ... 6
Homlokdísz: XIV. századi czímerek. Dörre díszítményeivel ... 7
Csák Demeter pecsétje ... 16
Csák Ugron pecsétje ... 21
Csák Péter pecsétje ... 21
Hedrik bán pecsétje ... 24
Csák Péter végrendelete 1283-ból ... 26
C-betü a veszprémi káptalan 1302-iki okleveléről, a nemzeti múzeumban ... 28
Márkfia István pecsétje ... 38
Ákos István pecsétje ... 39

Helyreigazítások:

A 105. lapon a második jegyzetben a «Különben Kornélinál megbízhatóbbak» kezdetű sorokat így kell módosítanunk: «Különben Kornélinál megbízhatóbbak a Leopold des Grossen wunderwürdiges Leben. (Leipzig 1709, 689 l.) szerzője és Wagner (Historia Leopoldi I. 549. l.).

A 192. lapon a második kikezdés negyedik sorában a «szinleg» s ötödik sorában a «valójában azért» szavak kihagyandók. Helyébök teendők a negyedik sorban «az utasítás szavai szerint», az ötödik sorban pedig «az erdélyieknek szánt magyarázat értelmében oly czélból» szavak.

Ugyane lapon a harmadik kikezdés ötödik sorában a «csak» szót az «első sorban» szavakkal helyettesítjük.

Thököly Imre II-ik részéhez szükséges illustrátiók közül nehány kiváló fontosságút nem szerezhetvén be, ez a jövő évi folyamban fog világot látni, ugyan ahhoz lesznek mellékelve a képmagyarázatok és tárgymutató is.

Megjegyzések a képekről.

Önálló képek:

Teleki Mihály arczképének eredetije gróf Teleki Sándor tulajdona Nagy-Bányán. Egykorú eredeti felvétel valamelyik jobb művésztől. *Felirása a czímer felett:* MICHAEL TELEKI | CELS. PRIN TRANS | IN. CON. | *Odalt:* T. M. | *A czímer alatt:* Com. MRA. ET TOR. SUP. COM. ARCIUM HUSST et KŐVAR | DISTR. QU.ÆIUS | SUP. CAPI. | Telekinek kétségtelenül egyik legjobb képe. Weinwurm lefényképezte sóspapirra s erre az eredetiről Cserna rajzolta le, hiven visszaadva az eredeti minden sajátságát. Épen ilv eljárással készült Petrőczy arczképe is a hasonlag igen kitünő eredetiről, mely báró Bánffy György tulajdona, kinek szilágycsehi kastélyában van egy múlt századi másolat is. Felirata a czímer alatt: Spect: ac Magn: Dñus | Stephano Petrőczi | Liber Baro de Petrőcz Sacr: | Cæs. Regiæq Mattis Consil: | Et Hung: Militiæ Campest: | Generalis Ætatis sua Añor. | 31. Recuperatique (sic) salutis | Anno 1664. |

Apafy Mihály arczképének eredeti nagy olajfestménye a gróf Esterházyak fraknói kincstárában őriztetik. Az eredetiről Weinwurm tette sóspapirra s erre festette Nagy Lázár. Thököly színnyomatú arczképét Thomassin Simon párisi rézmetsző Picart tanítványa véste rézbe. Thököly másik arczképe T. de Witt. metszvénye után készült, melynek eredetije gróf Apponyi Sándor tulajdona. Ilye várát báró Bornemisza Tivadar a kastély tulajdonosa vétette le. Az eredeti felvételt Pollák metszette fára. Vajda-Hunyad Dörre eredeti felvétele után készült.

A szövegbe nyomott képek:

Sobiesky nejének arczképe Raczynsky Le Medailler de Pologne I. kötetéből vétetett. Gróf Rothal arczképe Gualdo Priorato II. 91. l. Bethlen István arczképe Khewenhüller Conterfet Kupferstiche I. k. 337. l. Kara Musztafa arczképe egykorú rézmetszetről, önálló lap (13×16·5 cm.) kisebbítve; vezénylő franczia tisztek Rugendas egykorú metszete után; Montecuccoli arczképe egykorú rézmetszet után, mely megvan az országos képtárban; erdélyi katonák Töppeltinus Origines et Occasus első kiadásából; Zólyom, Selmecz, Beszterczebánya, Korpona látképei Gualdo Priorato Continuazione dell Historia di Leopoldo Cesare Vienna 1676 egykorú metszetei után; Thököly Imre arczképe S. S. Thourneyser bazeli rézmetsző egykorú kitünő metszvénye után készült, mely gróf Apponyi Sándor tulajdona. A metszet 23·4×14·8. Az árvaváraljai kivégzések egykorú rézmetszet után készült, mely Lanfranconi tulajdona.

A Bethlen-bástya Vajda-Hunyadon, Radnót, Gyula-Fejérvár, Fogaras, a szerencsi kastély, Munkács, Dörre Tivadar eredeti felvételei után készültek.

Leopold resolutiója: «Referat wegen Succurirung denen Hungarischen Bergstädten» Bécs, 1678 oct. 18. czímű jelentésen olvasható megfejtése: Ich Aprobir dieses guetahten In alln | u[n]d wer[de]* den Kriegs Rath dazue | haldten d[a]ss die bergstettn (als mein | bestes Klenoth) böstermassn sol** behandlt | werden | Leopold |

Aláírások: Szobieszky Zolkiewiæ. 27. Febr. an. dom. 1674. Báthory Zsófiának orsz. lt. Rákóczy lt. 12. cs. — Wesselényi László. Datum Gednæ die 9. Julii 1664. ipának Osgyári Bakos Gábornak. Orsz. lt. Kisebb ltárak. — Akakia Roger. Die 12. Januarii 1681. noctu. Múzeum. — Olasz (Bialis) Ferencz aláírása Solyomkő 1675. jun. 22. Béldi Pálnak. Múz. Tunyogi gyűjt. — Lónyai Anna Kemény Jánosné aláírása. Gerend. 1674. nov. 17. Béldi Pálnak. (Múz. Tunyogi gyűjt.) — Gróf Rottál János aláírása. Pozsony 1671. márcz. 6. Széchy Máriának. Orsz. lt. — Thököly István aláírása. Árva, 1664. febr. 15. Stephano Petrőczy de eadem arcis Kasza libero baroni. Orsz. lt. — Thököly Éva aláírása. Datum Vienne die 7a Apr. Bakos Zsuzsánnának, Zay András meghagyatott özvegyének in Teplicze. (Orsz. lt. kisebb cs.) — Gróf Cob Fridrik aláírása 1677. oct. 23. Leleszen Borsód vármegyei rendeinek. Orsz. lev. — Wesselényi Pál aláírása. Datum a castris ad Potthering positis die 16. octob. 1677. Báthory Zsófiának. (Orsz. lt.) — Strassaldo aláírása. Solnæ die 12 Januarii 1674. Bakos Zsuzsánnának. Teplicze. (Orsz. lt.) — Schmidt tábornok. Kálló 1677. máj. 28. Czím hiányz. Orsz. lt. — Forval In arces Criual. 8. sept. 1677. A fejedelemnek. (Múzeum). — Székely László. Brassó 1677. aug. 13. Béldi Pálnak. (Múzeum Tunyogi gyűjt.) — Kubinyi László aláírása. Fejérvár 1676. oct. 20. (Orsz. lev.) — Reuerend Radnót. 1677. sept. 17. A fejedelemnek. (Múzeum). — Leslie. Kassán. 1678. decz. 16. Zrínyi Ilonának. Orsz. lev. — Zrínyi János. 1680. jun. 25. Zrinyi Ilonának (franczia czímmel). Orsz. lt. — Rhédey Ferencz a fejedelemnek. Kocsárd. 1679. jul. 11. Nemz. Múz. Torma-gyűjt.

* Most is mondják első személyben werde helyett röviden.

** Soll egyes számban sollen helyett, a minek az az oka, hogy a második alany a zárje közt levő gyűjtőnév Klenoth (Kleinod) helyett egyes számban van.

Megjegyzések a képekről.

THÖKÖLY IMRÉHEZ.

Önálló képek: Esterházy Pál nádor arczképét 1681-ben nádorrá választatása alkalmával metszette Hoffmann Pál. Egyetlen ismert példánya Bubics Zsigm. püsp. birtokában.

Sobiesky János lengyel király arczképe. Thomsonnak a Louvreban levő eredeti metszvénye után. Bubics Zsigmond püspök tulajdona.

A gróf Berchthold Arthur tulajdonában levő négy kurucz kép a XVII-ik század legérdekesebb emlékei közé tartozik. Kétségtelenül egy ember festette mind a négyet. Művészi szempontból aligha ütik meg a legszigorúbb mértéket, de műtörténeti szempontból annyival értékesebbek. Mind a négy képen élő alakok vannak, kiket a festő természet után rajzolt, s épen ezért mint costume-képek is becscsel bírnak. Az öltözetek színei: *ivó és dohányzó kuruczokon* a dohányzóé kék öltözék sárga zsinórral szőrkucsmával, az ivóé sötétzöld átilla piros bélléssel, sárga öv, kardjuk piros szalagon lóg, kucsmája piros, szőrszéllel, piros bakkancscsal; a korcsmárosnak kék sapkája van, fehér ingben szűrrel, átillája könyökén és nadrágja térdén piros szív-foldozás; *hajdú-csoport:* a középen álló alak kék öltözék, sárga zsinór, sárga öv, sárga csizma, vörös mente, kék kucsma darutollal, kezében buzogány, mentéjén ezüst gomb és golyó csüng; a kardot rántó alak sötétzöld átilla piros zsinórral, sárga övvel, vörösbarna nadrágban, vörös csizmában; a háttérben két alak, egyik vörös keztyűs, kezében pléhkancsó; *őrség egy várkapunál:* az alvó alaké, vörös öltözék, sárga zsinór, sárga öv, sárga csizma, mentéje sötétkék sárga prémmel, kucsmája vörös, szőrszéllel, mellette kutya; az álló alaké kék átillával, sárga öv, vörös nadrág, sárga csizma, kék sapka és kaczagánynyal a hátán; az alvó mellett áll az őr, amint a felvonó hídat leereszti, ruhája vörhenyeg fehér zsinórzattal, kucsmája zöld szőrszéllel; *a főúr és köznemes:* a főúr sárga aranyos ruhában, aranyos zsinórzat, vörös öv, vörös mezbe fekete prémmel aranyos zsinórzattal, kucsmája vörös, szőrszéllel és daruszárnynyal, piros czipőben, melynek hegye aranyos; a köznemes öltözéke vörös-sárga zsinórral, átilláján kék hajtókával, újján, könyökén sárga szívfolt darab, sárga öv, sárga csizma, a mentéje kék prémmel és sárga zsinórral; kucsmája kék, szőrszéllel. Mögöttük szerecsen szolga. E jellemző és korhű genreképeket az eredetiek után Cserna festette.

A szövegbe nyomott képek: *Aláírások:* De la Borde: 1680. aug. 4. Patak, Zrínyi Ilonához. (Orsz. ltár lymbus.) — Sebestyén András erdélyi püspök, 1682 oct. 24. — Petrőczy István, 1684 ápr. 28. — Gróf Caprara: Kassa ex inclyto generalatu 1681 jan. 17. Menedéklevél Bakos Zsuzsánna Wesselényi Lászlóné számára, ki Lengyelországból Thökölyhez utazik. — Faigel Péter, Kassa 1684 maj. 27. — Radics András, Múnkács 1683 sept. 16. — Tunyogi Sámuel, Eperjes 1683 oct. 30. — Izdenczy Márton, Tokaj 1683 sept. 35. — Báthory Zsófia, Munkács 1670 jul. 28. (A Heisterrel folytatott alkudozási pontokra felel.) — Zrínyi Ilona, hely és év nélkül. — Saponara 1682 oct. 14. Hegymegi Ferencznek deputato ablegato a domino comite Thököly in isto destrictu Patakiensi pro observatione suspensionis hostilitatis. — Szirmay András, Kassa 1683 dec. 28. — Görgey Boldizsár, Körmöcz 1682 oct. 16. — Szirmay István, Szeben 1684 jun. 17. — Draheim Vilmos, Nagy-Tárkány 1684 jun. 18. Mindnyája az orsz. levéltárban levő eredeti példányokról.

A szikszó-újfalusi csatatérről és Munkács váráról Dörre Tivadar a helyszinén készített felvételt, Munkácsot és környékét a «Kishegyről» Dörre Tivadar Soós Elemér olajfestménye után rajzolta; Körmöczbánya részlet «Historia Cremniciensis Conventus Ord. Sct. Francisci» czímű kézirati munkában levő tusch-rajzból, melyet Benedictus Mayerl anno 1742 készitett, hasonlag Dörre festette.

Kapi várát Diwald felvétele után Cserna festette.

Gróf Caprara arczképe, Wolfgang Andreas Mátyás egykorú metszvénye után Lanfranconi gyűjteményéből.

IV. Mohammed arczképe egykorú rézmetszet után készült.

Buonvisi bíbornok arczképét «Vitæ et ref. gestæ rom. pontificum Roma 1751» czímű munkából.

Koháry István arczképe. Festette Brand K. W, Nagy-Szombat, metszette Pfeffel János András. Ő felsége hitbizományi könyvtárában.

Thököly Imre lóháton, egykorú hollandi festőtől.

CSÁK MÁTÉ ÉLETRAJZÁHOZ.

A szövegbe nyomott képek: A czímlapot Trencsin várával, a bevezetés és I. fejezet fejdíszeit, a bevezetés záróképét Dörre Tivadar készítette egykorú motivumok alapján: az elsőt a jáki templom, a másodikat Jean de France, a harmadikat s negyediket a bécsi képes krónikából vett motivumokról.

Csák Péter végrendeletét az orsz. levéltár őrzi.

A pecsétek közül: Csák Demeter a Turul 1885. folyam 49. l. Csák Ugrin, Csák Péter Henrik bán, Márkfia István, Nyáry Heraldikájából vétettek. Akos István pecsétje 1299-ből az orsz. levéltárban levő eredetiről (Dl. 2016) vétetett.